ISTORIE CONTEMPORANĂ

„Aceasta este lucrarea fundamentală despre comunismul românesc, o istorie foarte bine documentată și extrem de clară."

ROBERT C. TUCKER

VLADIMIR TISMĂNEANU

STALINISM PENTRU ETERNITATE

O istorie politică a comunismului românesc

HUMANITAS

Vladimir Tismăneanu este profesor de științe politice la Universitatea Maryland. În perioada martie–decembrie 2006 a fost președintele Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Între februarie 2010 și mai 2012 a fost președintele Consiliului Științific al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER). În 2007 a primit din partea Universității Maryland *Distinguished International Service Award*, iar Asociația Americană de Științe Politice i-a acordat certificatul pentru merite excepționale în predarea științelor politice. Deține titlul de doctor *honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara (2002) și al Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative din București (2003). În iulie 2011, președintele Traian Băsescu i-a conferit Ordinul Național pentru Merit în grad de Mare Ofițer pentru eforturile susținute de promovare a democrației în România.

Volume publicate (selecție): *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel* (Free Press, 1992 și 1993; Polirom, 1997 și 2007); *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa postcomunistă* (Princeton University Press, 1998 și 2009; Polirom, 1999); *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc* (University of California Press, 2003; Polirom, 2005; în 2004, Premiul Bărbara Jelavich din partea American Association for the Advancement of Slavic Studies, ca lucrare excepțională în domeniul istoriei Europei de Răsărit și Centrale); *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century* (University of California Press, 2012). Coeditor, împreună cu Dorin Dobrincu și Cristian Vasile, al *Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* (Humanitas, 2007); coeditor, împreună cu Bogdan C. Iacob, al volumului *The End and the Beginning: The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History* (Central European University Press, 2012).

Alte volume apărute la Editura Humanitas: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (2008); *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului* (în colaborare cu Cristian Vasile, 2008); *Despre 1989. Naufragiul Utopiei* (2009); *Despre comunism. Destinul unei religii politice* (2011); *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete* (2012); *Cartea președinților* (în colaborare cu Cristian Pătrășconiu, 2013); *Diavolul în istorie. Comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX* (2013).

VLADIMIR TISMĂNEANU

STALINISM PENTRU ETERNITATE

O istorie politică a comunismului românesc

Ediție revăzută și adăugită

Traducere din limba engleză
de CRISTINA PETRESCU și DRAGOȘ PETRESCU

Prefață de CRISTIAN VASILE

Postfață de MIRCEA MIHĂIEȘ

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria „Istorie contemporană“ este coordonată de
Cristian Vasile și Vladimir Tismăneanu

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Vladimir Tismăneanu
Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TISMĂNEANU, VLADIMIR
Stalinism pentru eternitate: o istorie politică
a comunismului românesc / Vladimir Tismăneanu;
trad.: Cristina Petrescu, Dragoș Petrescu; pref.: Cristian Vasile;
postf.: Mircea Mihăieș. – București: Humanitas, 2014
Bibliogr.,
Index
ISBN 978-973-50-4424-4
I. Petrescu, Cristina (trad.)
II. Petrescu, Dragoș (trad.)
III. Vasile, Cristian (pref.)
IV. Mihăieș, Mircea (postf.)
329.15(498)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382; 0723 684 194

Fiului meu, Adam Volo, în speranţa că într-o zi această carte îl va ajuta să înţeleagă grandoarea şi mizeria romantismului revoluţionar al secolului XX; şi în memoria a trei persoane: a mamei mele, Hermina Tismăneanu, şi a lui Ghiţă Ionescu şi Alvin Z. Rubinstein, care prin exemplul operelor lor şi prin îndrumarea acordată m-au ajutat în eforturile mele de a scrie istoria utopiei comuniste

CUPRINS

O sinteză indispensabilă: Vladimir Tismăneanu
și comunismul românesc. *Prefață de Cristian Vasile* 9
Argument *de Vladimir Tismăneanu* 15
Bizantinism și revoluție. Istoria politică a comunismului românesc.
Reflecții ale autorului pe marginea ediției americane a cărții 19
Mulțumiri 27
Abrevieri și acronime 31

INTRODUCERE
De ce o istorie a comunismului românesc? 33

CAPITOLUL 1
Înțelegerea stalinismului național
Moștenirea socialismului ceaușist 51

CAPITOLUL 2
O sectă mesianică
Partidul Comunist Român în ilegalitate, 1921–1944 71

CAPITOLUL 3
Drumul spre puterea absolută
De la cvasimonarhie la democrație populară, 1944–1948 121

CAPITOLUL 4
Stalinismul dezlănțuit, 1948–1956 145

CAPITOLUL 5
Undele de șoc ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S., 1957–1960 175

CAPITOLUL 6
Opoziția față de hrușciovism
Gheorghiu-Dej și apariția comunismului național, 1960–1965 ... 209

CAPITOLUL 7
Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965–1989 229

EPILOG
Viața de apoi a P.C.R.
Ce s-a întâmplat cu membrii de partid? 1989–2000 277
ANEXĂ
Elita conducătoare a Partidului Comunist Român:
o listă biografică 301

NOTE 317
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 377

Demonii. *Postfață de Mircea Mihăieș* 401

INDICE 409

O sinteză indispensabilă: Vladimir Tismăneanu și comunismul românesc

Prefață de Cristian Vasile

A trecut aproape un deceniu de la apariția ediției românești a acestei cărți și cred că se impun câteva considerații privitoare la receptarea volumului. O parte însemnată a mediului academic autohton – îndatorată unor Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, Ilie Bădescu – a avut mari probleme atunci când a fost vorba să se raporteze la această sinteză de istorie a comunismului românesc. În câteva facultăți importante cartea și-a făcut loc cu greu în bibliografiile recomandate studenților. Iar mai târziu, când a fost acceptată, a figurat cumva „la pachet" cu Larry Watts. Nici că se putea o promiscuitate mai mare. Motivațiile acestor ostilități și reticențe au fost multiple și ele au pornit chiar de la titlul cărții. Astăzi poate părea straniu, dar sintagme precum „comunism românesc", „comuniști români" au fost cu greu asimilate. Cauzele sunt complexe: victimizarea, externalizarea vinovăției, căutarea în afară a unor țapi ispășitori. Mult timp am crezut că este vorba mai degrabă despre o rezervă pudică, despre o amăgire patriotică și naivă[1]. Acum sunt constrâns să admit că m-am înșelat pentru că, între timp, pe mulți istorici formați în vechea școală i-a ajuns biografia din urmă.

Firește, orice concept poate fi supus discuției. Este o realitate că mulți lideri comuniști nu au fost etnici români. Apoi a existat rezerva – fantezistă, de altfel – care sugera că N. Ceaușescu nu ar fi reprezentativ pentru profilul adevăratului român. De aici, prin extrapolări mai mult decât hazardate, se ajungea inevitabil la concluzii false. La polul opus, o altă „școală de gândire" a vehiculat teza că, sub N. Ceaușescu, dincolo de privațiuni, s-a produs o „renaștere națională", o emancipare de sub sovietici, care pune sub semnul îndoielii chiar și natura ideologică a regimului.

---

1. Vezi *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, serie nouă, vol. 4, 2005, p. 195.

De fapt, Vladimir Tismăneanu a răspuns direct sau indirect acestui gen de obiecții chiar în cuprinsul cărții: „spun [comunism] autohton în chip deliberat, pentru că eu, unul, nu accept pozițiile care văd stalinismul românesc drept o invazie (dictatură) alogenă și doar atât"[2]. Profesorul româno-american nu a neglijat ponderea uneori covârșitoare a minoritarilor în cadrul extremei stângi din România, dar a identificat în mod detașat și minuțios principalele cauze, de natură social-economică și etnică, ale acestei realități: „«Minoritățile respinse» (sintagmă propusă de R.V. Burks) s-au îndreptat către comunism deoarece acesta promitea să rezolve situația lor dificilă. Ele își imaginau că U.R.S.S. era un loc în care discriminarea etnică fusese abolită și unde exista o adevărată solidaritate umană"[3]. O confirmare recentă, memorialistică, a acestor afirmații regăsim în ultima carte a profesorului Paul Cornea[4]. Vladimir Tismăneanu a susținut în mod convingător că, pe lângă cei care nu aveau un atașament puternic față de idealul României mari, la P.C.R. au aderat și muncitori români și „prin urmare o mare parte a atracției stârnite de P.C.R. (în măsura în care aceasta a existat) s-a născut, de fapt, din problemele reale ale României interbelice"[5]. Așadar, „nu toți comuniștii ilegaliști au fost spioni: mulți au aderat la mișcarea clandestină din motive de idealism etic, chiar dacă ulterior crezul lor s-a dovedit falimentar"[6].

Astăzi acest gen de afirmații pare un loc comun, dar, în anii '90 și chiar în urmă cu un deceniu, pentru mulți semăna cu o radicală rescriere a istoriei, aproape cu o revoluție istoriografică. Unele dintre afirmațiile lui Vladimir Tismăneanu au fost oarecum incomode pentru istoriografia și memorialistica autohtone, care au fost înclinate – spre exemplu – către o eroizare romantică a mișcărilor studențești din anul 1956. Or, potrivit evaluărilor lui Tismăneanu, obiectivele revoltelor studențești din România, din toamna lui 1956, au fost diferite de cele ale mișcărilor din Ungaria și Polonia; în sensul că în spațiul românesc a prevalat aspectul național, antisovietic, nu cel umanist socialist[7], cu un potențial dinamitard mai mare pentru sistemele comuniste est-europene. În acest context, cazul Alexandru Ivasiuc – de care Vladimir Tismăneanu s-a apropiat în anii '70 – este cumva atipic.

---

2. Vezi *infra*, p. 22.
3. *Ibidem*, p. 101.
4. *Ce a fost. Cum a fost. Paul Cornea de vorbă cu Daniel Cristea-Enache*, Editura Polirom, Iași, 2013.
5. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, *ed. cit.*, p. 102.
6. *Ibidem*, p. 23.
7. *Ibidem*, p. 69.

Studentul Ivasiuc ajunge să conteste în toamna lui 1956 chiar rațiunea predării materiei ideologice fundamentale – *Bazele marxism-leninismului*. Așadar, la tinerețe, Ivasiuc îl întruchipează pe cel care a refuzat disciplinarea ideologică de tip marxist-leninist, vădită prin sistemul educațional rigid și sufocant, plătind această sfidare cu șapte ani de închisoare și domiciliu obligatoriu; la maturitate însă, suferă o transformare: alege – în ochii multora – o formă stranie de marxism, de umanism socialist, care îl apropie, dar îl și îndepărtează de regimul lui Ceaușescu[8].

După „Tezele din iulie" 1971, când pentru mai mulți colegi de breaslă era clar că Ceaușescu reînvie o formă de realism socialist, Ivasiuc (în calitatea sa de director al Casei de filme nr. 1) căuta – respectând vocabularul politic al epocii – să apere libertatea de creație invocând umanismul socialist asumat – doar retoric – și de Ceaușescu. În 1973 Ivasiuc îi transmite un memoriu lui Ceaușescu pledând pentru: depășirea inhibițiilor, eliberarea unor energii creatoare (prin temperarea cenzurii), stimularea imaginației și a gândirii, atragerea și cultivarea celor mai buni regizori (între ei, Liviu Ciulei), libertate pentru manifestarea personalității artistice, combaterea șabloanelor. Luat în ansamblu, memoriul era un adevărat manifest inclusiv împotriva noii orientări ceaușiste, pe care Vladimir Tismăneanu o numește, și în acest volum, de esență național stalinistă. Ideologul Dumitru Popescu, chemat de N. Ceaușescu să dea explicații cu privire la conținutul memoriului, l-a combătut pe Ivasiuc, iar *statu quo*-ul care sufoca cinematografia s-a păstrat[9]. În 1974 s-a încheiat și directoratul lui Ivasiuc în fruntea Casei de Filme.

Intervalul 1974–1989 cred că poate fi catalogat drept „epoca de aur" a național stalinismului din România. Cartea lui Vladimir Tismăneanu a consacrat de fapt acest concept de stalinism național (numit și *național stalinism*). Chiar înainte de 2003, anul apariției ediției americane a cărții[10], profesorul de la University of Maryland a făcut o bine-venită distincție între stalinism național și național comunism. Atât volumul, cât și studiile ulterioare ale lui Vladimir Tismăneanu au adus argumente

8. Vezi „Studentul, scriitorul și pedagogia infernală a regimului comunist. Cazul Alexandru Ivasiuc", în *Revista istorică*, tom XXIII, 2012, nr. 1–2, pp. 147–157.

9. Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al P.C.R. – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 4/1973, ff. 58–59.

10. Vladimir Tismaneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, California, 2003.

în plus pentru valabilitatea termenului și au fixat mai bine definiția conceptului[11]. Regimul lui Ceaușescu, care devine ostil oricărei forme de liberalizare, iese în mod clar din cadrele unui „comunism național"; iar a-l califica drept „național comunist" este cumva depășit.

Dincolo de aceste clarificări conceptuale, mai trebuie subliniat că secțiuni importante ale cărții, într-o versiune revizuită și sintetică, au devenit la finele lui 2006 capitole ale *Raportului final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România[12], comisie pe care Vladimir Tismăneanu a și prezidat-o. Prin aceasta, documentului – pe baza căruia președintele României a condamnat la 18 decembrie 2006 regimul comunist din România drept ilegitim și criminal – i s-a imprimat și o anumită orientare academic-morală: insistența asupra importanței ideologiei în consolidarea și perpetuarea sistemului comunist. Iar studiile de caz privitoare la represiune, împreună cu ceea ce am numit „vocile victimelor", cuprinse în *Raportul final*, completează în mod fericit secțiunile datorate istoricului și politologului româno-american. Poate ar fi trebuit să menționez mai întâi un alt aspect: atunci când președintele ezita să condamne sistemul comunist, susținând că are nevoie de dovezi privind caracterul său criminal, un reprezentant al societății civile (Rodica Palade) i-a replicat că nocivitatea profundă a regimului a fost deja documentată prin această lucrare a lui Vladimir Tismăneanu.

Sigur, cartea a avut nevoie de un proces lung de elaborare. Am vorbit cu altă ocazie despre treptele construite de autor către o istorie a comunismului românesc[13]; în principal, două au fost volumele ce au anunțat marea sinteză: *Arheologia terorii* și *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. Aș îndrăzni să spun că și *Stalinism pentru eternitate* se înscrie într-un plan de cercetare de lungă durată, care s-a finalizat peste un deceniu. Foarte recent, Vladimir Tismăneanu a publicat o altă lucrare de căpătâi, pregătită de fapt de această sinteză: *Diavolul în istorie. Comunism, fas-*

11. *Idem*, „What Was National Stalinism", în Dan Stone (ed.), *The Oxford Handbook of Postwar European History*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 462–479; vezi și *idem*, „Ce a fost stalinismul național", traducere de Iulia Vladimirov, în *Despre comunism. Destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, pp. 74–105.

12. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (editori), *Raport final*, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România – Editura Humanitas, București, 2007.

13. „Trepte către o istorie a comunismului românesc", postfață la Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Curtea Veche, București, 2008, pp. 351–363.

cism şi câteva lecţii ale secolului XX[14], o analiză nuanţată a manifestărilor vădite ale răului radical în politica şi ideologia veacului trecut. H.-R. Patapievici a găsit poate formula mai potrivită atunci când s-a referit la *Diavolul în istorie*: „mărturia românească cea mai articulată, cea mai tăioasă, cea mai puternică" despre tragedia totalitară. Printr-o coincidenţă fericită, ambele cărţi au beneficiat de traducători care au fost ei înşişi specialişti în ştiinţe sociale şi umaniste (Cristina Petrescu, Dragoş Petrescu, Marius Stan), care au reuşit să transpună fidel şi expresiv în română textul din engleză.

În concluzie, *Stalinism pentru eternitate* este prima sinteză remarcabilă de istorie a comunismului autohton, care îmbină adecvat trei mari categorii de izvoare istorice: documentele de arhivă, sursele deschise (documentele de partid), mărturiile orale. Se adaugă explorarea unei impresionante literaturi de specialitate, care plasează comunismul românesc în contextul său est-european şi îi surprinde evoluţia în conexiune cu desfăşurările de la Moscova şi din întreg spaţiul sovietic[15]. Nu în ultimul rând, este o istorie a comunismului din România cu o puternică dimensiune comparatistă. Între timp, cartea a fost tradusă în Polonia şi Albania. Toate elementele de mai sus sunt pledoarii pentru o nouă ediţie. Editura Humanitas a avut salutara iniţiativă de a aduce din nou în atenţia cititorilor această carte, pe care istoricul britanic David Pryce-Jones o numea inspirat: „o îmbinare de rigoare ştiinţifică, mânie şi durere".

15 martie 2014

14. Traducere din engleză de Marius Stan, Editura Humanitas, Bucureşti, 2013, 348 pp. Prima ediţie a apărut în engleză: Vladimir Tismaneanu, *Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 2012.

15. De altfel, şi volumele editate ulterior, susţinute de I.C.R. din timpul lui H.-R. Patapievici, plasează trecutul comunist din România în context european şi internaţional – Vladimir Tismaneanu (ed.), *Stalinism Revisited: The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, CEU Press, Budapest-New York, 2009; *idem* (ed.), *Promises of 1968: Crisis, Illusion, and Utopia*, CEU Press, Budapest-New York, 2011; Vladimir Tismaneanu, Bogdan C. Iacob (editori), *The End and the Beginning: The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, CEU Press, Budapest–New York, 2012.

ARGUMENT

Sectarismul, dogmatismul și bizantinismul au marcat întreaga istorie a P.C.R. S-au scurs două decenii de la prima mea întâlnire cu H.-R. Patapievici. Îmi amintesc perfect cum, în stilul său deschis și tranșant, m-a întrebat, înainte de a conversa despre varii mondenități: „Cum îți explici absența revizionismului marxist în România?" A pornit atunci un dialog pe care îl continuăm și azi, despre tânărul György Lukács, despre Leszek Kołakowski, Agnes Heller, despre hegeliano-marxism, alienare, reificare și destinul subiectivității în regimurile totalitare. Nu pot decât să sper că vom reuși să publicăm, într-un viitor nu prea îndepărtat, un volum cu dialogurile noastre. Cititorii interesați pot găsi un fragment, prefațat de profesorul Toma Pavel de la University of Chicago, în numărul pe luna februarie 2014 al revistei *Orizont*. Discutăm acolo despre Katyn, genocid și încarnările Diavolului în istorie.

Apărută în ediția americană în 2003, apoi în traducere românească în 2005, cartea de față este un efort de a răspunde interogației lui Horia și nu doar a lui. Chestiunea i-a frământat pe Matei Călinescu, Pavel Câmpeanu, Daniel Chirot, Adrian Cioroianu, Dennis Deletant, Mary Ellen Fischer, Victor Frunză, Ghiță Ionescu, Ken Jowitt, Gail Kligman, Gabriel Liiceanu, N. Manolescu, Virgil Nemoianu, Toma Pavel, Marta Petreu, Andrei Pleșu, Michael Shafir, Katherine Verdery, Leon Volovici, spre a-i numi doar pe aceștia.

Mulțumesc aici Editurii Humanitas, prietenilor mei Lidia Bodea, Adina Săucan și Gabriel Liiceanu, pentru decizia de a publica această nouă ediție a unei cărți la care țin enorm de mult. Le mulțumesc lui Cristian Vasile și lui Mircea Mihăieș pentru minunatele cuvinte din

prefața și din postfața volumului. Fie-mi îngăduit să-i mulțumesc lui Mircea Cărtărescu pentru acel suprem compliment pe care mi l-a făcut atunci când m-a numit „un Proust al comunismului românesc".

Cum explicăm fanatismul revoluționar în veacul XX? Cum a fost posibilă orbirea unor întregi generații? Ce explică adeziunile înfierbântate, devoțiunile nevrotice, acele „căderi la Partid" despre care scriau Aleksander Wat și Belu Zilber? Putem limita subiectul, cum se întâmplă uneori pe varii forumuri conspiraționiste și nu doar acolo, la ceea ce se numește, falsificator, calomniator și denigrator, „complotul iudeo-bolșevic"? Cum s-a constituit reacția inversă, de dezgust în raport cu masacrele ordonate de Stalin și cu abjectele mascarade propagandistice eufemistic denunțate de Hrușciov drept „cultul personalității"? Care a fost fenomenologia abjurării, a deșteptării, a rupturii cu mirajul totalitar? Acum doi ani a apărut la Humanitas, în colecția „Zeitgeist", volumul clasic *The God that Failed* (*Zeul care a dat greș*). Publicată în 1949, la începutul Războiului Rece, fiind percepută drept un veritabil manifest anticomunist, cartea fost tradusă în franceză cu titlul *Le Dieu des ténèbres* și a apărut în colecția „Liberté de l'esprit" condusă ani de zile de Raymond Aron la Editura Calmann-Lévy.

În remarcabilul său dialog cu Daniel Cristea-Enache (*Ce a fost, cum a fost*, Polirom, 2013), profesorul Paul Cornea se referă pe larg la acel volum esențial. De curând a apărut la Humanitas traducerea uneia dintre marile cărți pe subiectul autoamăgirii și al deconvertirii, volumul de dialoguri între Czesław Miłosz și Aleksander Wat. În cartea mea, intitulată *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană* (tradusă la Polirom de Laura Lipovan), am examinat în adâncime ceea ce s-a numit „the revolt of the mind", chestiunea apostaziei în sectele comuniste. Ce i-a determinat, de pildă, pe un Karel Kosík ori pe un Jiří Dienstbier să se despartă de leninism și să susțină „socialismul cu chip uman" și apoi, după înfrângerea Primăverii de la Praga, să devină disidenți? Aceeași întrebare este valabilă pentru un János Kis, Jacek Kuroń și Bronisław Geremek.

Răspunsul îl găsim, în mare măsură, în scrierile autobiografice ale marelui apostat care a fost Milovan Djilas. Am lângă mine, când scriu aceste rânduri, volumul lui Djilas, *Of Prisons and Ideas*, cu autograful autorului. Este unul dintre acei intelectuali care, plecând dinspre fanatismul cominternist, a reușit să se emancipeze, să se

debaraseze de cămașa de forță a ideologiilor utopice. Ne-am întâlnit la Washington în martie 1988, m-a prezentat tatălui său, istoricul Aleksa Djilas, de care mă leagă o veche prietenie. Djilas o cunoscuse la Belgrad, în 1947, pe sora mamei mele, Cristina Luca, fostă luptătoare în Franța, în *maquis*, devenită diplomat cultural al guvernului Groza. În acel ceas de conversație am vorbit despre Ana Pauker și Tito, despre Moșa Pijade și Edvard Kardelj. Cu Aleksa m-am revăzut la Varșovia, în 2007, cred, la o conferință NEXUS organizată de Rob Riemen, autorul acelei cărți de o mare frumusețe intitulată *Noblețea spiritului*, tradusă la Editura Curtea Veche în colecția „Constelații".

În Polonia, România și Ungaria, neîndoios, a existat, în prima fază a regimului comunist, o prezență masivă a militanților de origine minoritară (ucraineni, evrei, maghiari, bulgari) în aparatele de dominație (partid, Securitate, ideologie, planificare etc.). Subiectul a fost examinat, între alții, de către Pavel Câmpeanu, Robert Levy, Liviu Rotman și Andrei Roth. În Ungaria și Polonia, fenomenul a fost poate chiar mai pronunțat decât în România, cum demonstrează chiar „Memorandumul de la Snagov" al lui Imre Nagy. Cum scria marele scriitor polonez Czesław Miłosz, nu era vorba despre nici un „mister rasial", ci de atracția exercitată de internaționalismul mistic al bolșevismului asupra unor membri ai grupurilor discriminate și persecutate în perioada interbelică și, mai ales, în anii războiului. Apoi, trebuie să luăm în seamă că în fruntea P.C.R. s-a aflat, între 1945 și 1965, Gh. Gheorghiu-Dej, un stalinist de origine etnic românească, că tot etnici români au fost: Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici, Gh. Apostol, Chivu Stoica, N. Ceaușescu, Constantin Pârvulescu, Ilie Verdeț, Manea Mănescu, Constantin Dăscalescu, Suzana Gâdea, Ion Ioniță, Ștefan Andrei, Cornel Burtică, Virgil Trofin, Ion Stănescu, Cornel Onescu, Nicolae Plesiță, Ion Iliescu, Ion Traian Ștefănescu, Eugen Florescu, Tamara Dobrin, Nestor Ignat și atâția alții.

Nici Iosif Chișinevschi, nici Ana Pauker, nici Vasile Luca, nici Gheorghiu-Dej nu acționau în virtutea unei motivații „naționale". Acești oameni erau „exteriori" nu prin etnie, ci prin ideologie, fie că se numeau Gheorghe Gheorghiu sau Iosif Chișinevschi, Władysław Gomułka sau Roman Zambrowski, Antonín Novotný sau Bedřich Geminder. Nu întâmplător și-a intitulat Teresa Toranska volumul de interviuri cu magnații staliniști ai Poloniei *Oni* (*Ei*). Erau soldați devotați ai Stalinternului, spre a relua un termen propus de doi ex-comuniști germani refugiați în anii războiului în Statele Unite, scriind sub pseudonimul „Ypsilon", lucrare recenzată de respectatul kremlinolog Bertram Wolfe.

Acești fanatici din România, grupați într-o sectă mesianică în care „mântuitorul" purta numele Stalin, serveau interesele Kremlinului, ca și Mátyás Rákosi și Ernö Gerö în Ungaria, ca și Klement Gottwald și Rudolf Slánský în Cehoslovacia, ca și Bolesław Bierut (nume născut prin combinația dintre supranumele sale, Bienkowski și Rutkowski) și Jakub Berman în Polonia, ca și Wilhelm Pieck și Walter Ulbricht în R.D.G., ca și Gheorghi Dimitrov și Vîlko Cervenkov în Bulgaria, ca și Enver Hodja și Mehmet Shehu în Albania (mă refer în primul rând la perioada luării puterii). La fel, în Vest, Palmiro Togliatti (Ercoli) și Luigi Longo (*nom de guerre* Gallo în timpul Războiului Civil din Spania) în Italia, Maurice Thorez și Jacques Duclos, în Franța, serveau necondiționat linia Moscovei.

În final, recomand cartea regretatului istoric Viktor Zaslavsky și a soției sale, profesoara Elena Agarossi, *Stalin and Togliatti: Italy and the Origins of the Cold War* (Woodrow Wilson Center Press/Stanford University Press, 2011), un studiu superb documentat care probează totala înfeudare a P.C. Italian în raport cu directivele lui Stalin. În anii de început ai Războiului Rece, elita comunistă italiană era complet dirijată de P.C.U.S. (Viktor Zaslavsky, Elena Agarossi, *op. cit.*, p. 24). Le fel și aceea românească, fără rezerve, fără scrupule, fără remușcări. Să citez în concluzie aceste cuvinte ale lui Eric Hoffer: „*...There is often a monstruous incongruity between the hopes, however noble and tender, and the action that follows them*" („Există adeseori o nepotrivire monstruoasă între speranțe, oricât de nobile și inimoase, și acțiunea care le succedă").

Vladimir Tismăneanu
Washington, D.C.
31 martie 2014

Bizantinism și revoluție.
Istoria politică a comunismului românesc

Reflecții ale autorului
pe marginea ediției americane a cărții

Destinul radicalismului utopic în veacul XX este un subiect pe cât de complicat, pe atât de fascinant. Așa cum arăta și Paul Berman într-o importantă carte apărută la Editura Norton în 2003, *Liberalism and Terror*, nu putem separa fenomenul totalitarismului fundamentalist-religios, mai ales în varianta sa islamică, de tradiția agresiunii împotriva modernității liberale așa cum a fost ea incarnată în experimentele leniniste și fasciste. Mesianismul revoluționar modern s-a situat în opoziție cu valorile umanismului burghez, disprețuite și atacate drept filistine, ipocrite și mediocre. Merită să fie amintite aici contribuțiile esențiale în domeniul interpretării eshatologiei revoluționare marxiste datorate unor Jacob Talmon, Raymond Aron, Alain Besançon, Karl-Dietrich Bracher, Hannah Arendt, Leonard Schapiro, Richard Pipes, Zbigniew Brzezinski, Robert C. Tucker, Robert Conquest și Martin Malia. Aș aminti și excelenta carte a lui Daniel Chirot intitulată *Modern Tyrants*, o radiografie lucidă a originilor și persistenței răului în lumea contemporană. Comunismul românesc a fost o subspecie a radicalismului bolșevic, el însuși născut ca urmare a logodnei dintre tradiția revoluționară rusă și versiunea voluntaristă a marxismului. Ca să pricepem mentalitățile celor care au fondat comunismul românesc, este necesară înțelegerea naturii și sensului comunismului rus (spre a relua titlul unei excepționale și mereu actuale cărți a lui Nikolai Berdiaev). Lenin a fost primul lider care a întruchipat acest nou model carismatic, având în centru instituția partidului revoluționar „înarmat" cu ideologia opoziției totale în raport cu democrația liberală și economia de piață. Stalinismul reprezintă versiunea extremă (și extremistă) a bolșevismului, iar cazul românesc, inclusiv sinteza perversă dintre leninism, tiers-mondism și un naționalism xenofob (înrudit cu ceea ce Umberto Eco numea „ur-fascism", fascism primordial) în ideologia epocii Ceaușescu, poate lumina efectele dezastruoase ale unor asemenea experimente de „inginerie socială".

În recenzia făcută cărții mele *Stalinism pentru eternitate* în revista *Times Literary Supplement*, istoricul britanic David Pryce-Jones accentua importanța conceptului de *bizantinism* în explicația pe care o propun asupra fenomenului comunist românesc. Într-adevăr, natura conspirativă a partidului (chiar atunci când ajunsese la putere), permanentele jocuri de culise, lupta feroce pentru putere, absența dimensiunii etice și sacralizarea unei ideologii împietrite, toate acestea s-au combinat într-o matrice totalitară cu trăsături specifice pe care m-am străduit să le luminez în cartea mea. Scriind despre volumul meu în revista trimestrială *East European Politics and Societies*, istoricul american Robert Levy, autorul biografiei Anei Pauker, apărută tot la University of California Press și tradusă la Polirom, observa: „Savant strălucit care combină o vastă bază teoretică cu o înțelegere instinctivă a ceea ce el descrie drept dramele «tragicomice» ale clandestinității comuniste românești, el [Vladimir Tismăneanu] posedă o cunoaștere intimă a psihicului comunist și a componentei sale românești. Aceste elemente i-au fost de mare folos în scrierea acestei cărți, fără îndoială analiza fundamentală a comunismului românesc (*the definitive account of Romanian communism*)" (vol. 14, nr. 4, toamna lui 2004, p. 697). În același sens a scris și William Crowther, cunoscut politolog american specializat în chestiuni românești, într-o recenzie apărută în *Slavic Review*. Nu mai insist asupra subtilei cronici apărute în trei episoade în *România literară*, sub titlul „Demonii", de Mircea Mihăieș (inclusă în acest volum ca postfață).

Câteva precizări semnificative: am lucrat vreme de mai bine de 20 de ani la scrierea unei istorii politice a comunismului românesc (între timp am publicat numeroase alte cărți, mai mult sau mai puțin înrudite cu acest subiect). Spun istorie politică doar spre a distinge demersul pe care îl propun de alte forme de istorie: socială, economică etc. Altminteri, spre a fi cât se poate de clar, în cazul acesta, deci al analizei comunismului românesc ca fenomen politic și ideologic, istorie politică înseamnă istorie pur și simplu. Prin urmare, este vorba despre *prima istorie comprehensivă și comparativă a acestui fenomen*, de la nașterea sa, trecând prin clandestinitate, prin luptele acerbe pentru putere și impunerea unui model instituțional ideocratic-totalitar, până la prăbușirea din decembrie 1989 și viața sa de apoi, agonică și duplicitară, în România de după Ceaușescu. Faptul că este vorba despre o lucrare necesară din punct de vedere *intelectual* și *moral*, despre o istorie definitivă, este notat chiar de Robert C. Tucker, profesor emerit la Universitatea Princeton, biograful lui Stalin și autorul unor cărți clasice de marxologie și sovietologie, în cuvintele de susținere a cărții publicate pe coperta a patra. Lucrarea a primit în decembrie 2004

Premiul Barbara Jelavich din partea Asociației Americane pentru Avansul Studiilor Slave, din care face parte și Asociația de Studii Române, pentru o carte remarcabilă (*distinguished monograph*) pe teme sud-est- și central-europene publicată în anul anterior. În motivația juriului pentru acest prestigios premiu se arată că lucrarea „este o contribuție decisivă la înțelegerea mecanismelor de funcționare a Partidului Comunist Român și a dinamicii regimurilor comuniste din Europa de Est și o combinație de rigoare științifică, interpretare creatoare și convingătoare, precum și angajament personal". Să mai spun că o recenzie elogioasă a apărut și în influenta revistă *Foreign Affairs* sub semnătura politologului american Robert Legvold, profesor la Universitatea Columbia din New York. Amintesc aceste lucruri pentru că, mai ales în ultima vreme, există o tendință de a susține, în totală contradicție cu evidența factuală, inexistența unei istorii a comunismului românesc de la origini până la prăbușire (am citit asemenea afirmații în diverse ziare și reviste). În ce mă privește, pe baza a ceea ce am întreprins, inclusiv ani de investigații în arhive, sunt convins că această istorie există. Iar acum, când cartea apare în românește, lucrurile se vor clarifica și vom putea discuta ipotezele și concluziile mele în deplină cunoștință de cauză. În acest context, țin să reamintesc un principiu esențial pentru sănătatea climatului intelectual, și anume acela care spune că ignoranța nu este un argument. Eu, unul, în cartea mea, i-am amintit pe cei care au contribuit, de-a lungul deceniilor, la studierea științifică a comunismului românesc. Tocmai din acest motiv am închinat cartea memoriei profesorului Ghiță Ionescu, cel în care am văzut un mentor și un model. Dar, așa cum mi-a scris profesorul cu câteva luni înaintea dispariției sale, lucrarea sa din 1964 nu fusese construită pe baza accesului la arhivele P.C.R. În plus, se oprea la momentul începutului despărțirii de Moscova: „Bineînțeles că îmi poți dedica volumul tău în ce fel dorești. Plăcerea și onoarea vor fi de partea mea. Cred că, într-adevăr, ai făcut descoperiri enorme în arhive și că volumul meu, dată fiind bogăția materialelor pe care le va aduce cartea ta, are să pară doar un predecesor învechit". În ce mă privește, consider lucrarea lui Ghiță Ionescu drept fundamentul pe cât de original, pe atât de viabil pe care am încercat să clădesc propria mea analiză a acestei inepuizabile teme (vezi articolul meu „Amintirea lui Ghiță Ionescu", *22*, 10–16 iulie 1996, p. 4). În egală măsură, urmând modelul său, sunt primul care să susțină cercetătorii români în efortul de cunoaștere a itinerariului politic al comunismului românesc, însă cred că trebuie să recunoaștem prioritățile și împlinirile, mai ales atunci când acestea sunt validate de comunitățile științifice din țară și din străinătate.

Tema istoriei comunismului românesc este incitantă, extrem de dificilă, plină de capcane, ceea ce a făcut din abordarea ei un demers complicat, mai cu seamă la nivelul surselor și al verificabilității informațiilor utilizate. Ea a fost tratată de o serie de autori cărora țin să le recunosc meritele incontestabile: Ghiță Ionescu, Henry Roberts, Michael Shafir, Ken Jowitt, Robert King, Dennis Deletant, Robert Levy, Catherine Durandin, Victor Frunză și nu foarte mulți alții. Oricum, nu vreau să transform acest text într-o analiză a bibliografiei problemei. În țară, mai cu seamă în ultimii ani, au apărut lucrări importante, datorate lui Florin Constantiniu, Lucian Boia, Pavel Câmpeanu, Mihai Retegan, Stelian Tănase, Adrian Cioroianu, Mircea Stănescu, Andi Mihalache, Marius Oprea, precum și culegeri de documente editate de Dan Cătănuș, Ioan Chiper, Alina Tudor, Gh. Buzatu, Mircea Chiriţoiu, Ioan Scurtu (din nou, nu menționez decât unele dintre cărțile pe care le-am consultat și nu mă refer la diferențele de orientare ideologică a respectivilor autori/editori). Nu mai insist aici asupra atâtor volume de interviuri și memorii, precum și biografii politice publicate după prăbușirea comunismului (merită amintite contribuțiile doamnelor Lavinia Betea și Doina Jela). Îndrăznesc să pomenesc aici și volumele mele anterioare, între care *Arheologia terorii* și *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*.

Multe dintre cărțile apărute în țară explorează pagini mult timp obscure, episoade tenebroase din istoria politică a comunismului autohton. Spun autohton în chip deliberat, pentru că eu, unul, nu accept pozițiile care văd stalinismul românesc drept o invazie (dictatură) alogenă și doar atât. În egală măsură, ca o contraparte ironică a tendinței amintite mai sus, mi se pare că lipsește încă dimensiunea comparativă în abordarea fenomenului: este ca și cum stalinismul național promovat de Gheorghiu-Dej și Ceaușescu s-ar fi dezvoltat într-un mediu aseptic, autarhic, fără conexiuni și influențe externe. Tot atât de importantă este acuratețea informațiilor: nimic nu poate fi mai devastator în asemenea întreprinderi de recuperare a memoriei istorice decât aproximațiile grăbite. Câteva exemple relativ recente: în comentariul introductiv al unor istorici pe marginea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic din 1960, publicată în *ALSA* cu câțiva ani în urmă, se „decodifică" o referință a lui Dej la un anume „Leonea" ca fiind vorba despre un personaj de nivel mediu în aparatul ideologic, în clipa aceea exclus din P.M.R. (tatăl meu), și nu despre pontiful doctrinar *en titre* al partidului, Leonte Răutu (apropiat de primul-secretar, care, în acel caz precis, chiar i se adresa cu diminutivul rusesc pomenit mai sus).

În fine, un dicționar de „spioni și securiști", pe lângă multe informații nu doar veridice, ci și verificate documentar, perpetuează unele inexactități (de pildă, că generalul de grăniceri Mihail R. Boico ar fi fost căsătorit cu fiica vitregă a lui Vasile Luca – în realitate, a fost soțul surorii mamei mele, Cristina Boico, care adoptase numele Luca drept pseudonim în timpul rezistenței franceze). Nu mai vorbesc de faptul că lipsesc numeroase figuri importante, membri ai Colegiului Director al Ministerului de Interne din perioada Drăghici. Cât privește includerea în dicționar a lui Alexandru Iliescu numai pentru că a participat la Congresul al V-lea și a trăit câțiva ani în U.R.S.S., ea mi se pare mai degrabă legată de faptul că acesta a fost tatăl fostului președinte al României, urmărindu-se astfel alte scopuri decât acela al cunoașterii nepărtinitoare a trecutului. Simplu spus, nu toți comuniștii ilegaliști au fost spioni: mulți au aderat la mișcarea clandestină din motive de idealism etic, chiar dacă ulterior crezul lor s-a dovedit falimentar. Toate aceste erori țin, evident, de o anumită precipitare în a acoperi golurile din istorie, însă nu rareori ele pot duce la distorsiuni regretabile. Nu mai vorbesc de pasiunile politice transformate în argumente istorice. Istoria politică solicită un registru de obiectivitate, respect pentru bibliografia problemei, recunoașterea publică a lucrărilor precedente, inclusiv criticarea unor erori și analize ce s-au dovedit fie incomplete, fie de-a dreptul false (nu exclud din acest tip de critică propriile mele lucrări și am acceptat în unele cazuri sugestii bazate pe informații coerente și credibile, precum cele oferite de Pavel Câmpeanu, Marius Oprea, Robert Levy și Stelian Tănase).

De fapt, dacă este să mărturisesc mai exact aventura conceperii propriei mele cărți, *Stalinism pentru eternitate*, aș spune că am început-o cu un sfert de veac în urmă. Mai întâi, în România, mi-a fost dat să citesc cartea lui Ghiță Ionescu apărută la Oxford University Press în 1964 (am împrumutat-o de la Ileana Gaston Marin, care a sustras-o pentru câteva zile din biblioteca tatălui ei, unul dintre demnitarii de vârf, în plan economic, ai perioadei Dej). Grație prietenei mele Nadia Badrus, am avut șansa să citesc o serie de documente culese în antologiile „pentru uz intern" pregătite de Institutul de Istorie de pe lângă C.C. al P.C.R. (era prin 1970, cred, când Gheorghe Badrus, tatăl ei adoptiv, lucra ca adjunct al lui Ion Iliescu la Secția de Propagandă a C.C.). În 1971, Badrus, precum și Mihai Bujor Sion Senior, Constantin Vlad, Ilie Rădulescu și, firește, Ion Iliescu erau marginalizați ca efect al „Tezelor" din iulie, sub acuzația de „intelectualism". Gheorghe Badrus pleca ambasador la Moscova, Ion Iliescu devenea secretar cu propaganda pe județul Timiș.

Format ca sociolog în prima parte a anilor '70, am beneficiat de relativa deschidere a perioadei, inclusiv accesul la cărți de orientare antistalinistă și neomarxistă (multe le-am citit grație prietenului meu Alexei Florescu, al cărui tată, Mihail, el însuși fost voluntar în Spania și luptător în *maquis*, era nu doar un tehnocrat al regimului, membru al C.C., secretar de stat la Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, ci și un vorace cititor și colecționar de cărți de filozofie, sociologie și politologie). Alte lucrări aparținând tradiției stângii libertare le-am citit grație lui Dumitru Țepeneag și soției acestuia, Mona. Nu trebuie neglijat acest lucru, mai ales din perspectiva informațională și metodologică necesară scrierii unei istorii necontrafăcute a comunismului. O mare parte a literaturii critice la adresa leninismului și a expresiei sale paroxistice care a fost stalinismul provine exact din direcția marxismului antiautoritar, fie el de direcție reformistă (social-democrată), fie neohegeliană (marxismul occidental ilustrat de operele tânărului Lukács, precum și de cele ale lui Antonio Gramsci și ale filozofilor Școlii de la Frankfurt). Aș pomeni și impactul lecturilor din Trotki, din Rosa Luxemburg (mai ales *Critica revoluției ruse*). Nu mai vorbesc de influența exercitată asupra mea de formidabila trilogie consacrată istoriei marxismului de Leszek Kołakowski. Tocmai pentru că mă ocupam de „teoria critică a societății", am devenit tot mai interesat de natura radicalismului politic de stânga în genere și de avatarele acestuia în versiunea sa românească. Eram obsedat de momentele misterioase din istoria ilegalității comuniste, precum și de teribilele rivalități dintre diverșii lideri ai partidului. Voiam să înțeleg mecanismele puterii, mai întâi în interiorul minusculei secte politice numite P.C. din România (Secție a Internaționalei a III-a Comuniste – *Comintern*), apoi ca formațiune dominantă, a cărei viziune ideologică avea să ducă la completa transformare a țării în direcția tragică a utopiei egalitariste de sorginte bolșevică (nu intru aici în spinoasa chestiune a relației dintre leninism și marxismul originar, amintind doar că unii dintre cei mai acerbi și mai persuasivi critici ai pucismului conspiraționist leninist, inclusiv C. Dobrogeanu-Gherea, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Gheorghi Plehanov, Trotki însuși înainte de convertirea sa la bolșevism, ca să nu mai vorbesc de menșevici celebri precum Iuli Martov, Fiodor Dan și Pavel Akselrod, erau marxiști convinși). Tema raportului dintre marxism și bolșevism merită așadar tratată cu deplină seriozitate.

Discursul oficial, mai ales după „Expunerea" lui Nicolae Ceaușescu din mai 1966, cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a constituirii Partidului Comunist din România (P.C.R.), combină invocarea criteriilor

științifice în recunoașterea „meritelor reale ale diverșilor militanți" cu fixația descoperirii continuității mișcării progresiste, chiar antiimperialiste în istoria românească, de la Mihai Viteazul (mai târziu se va vorbi de Burebista și Decebal) la orgoliosul secretar general ce-i succedase lui Dej în martie 1965. Venind eu însumi din mediul ilegaliștilor, mai precis din acea microcultură politică a foștilor voluntari din Spania și a luptătorilor din Rezistența franceză, am descoperit foarte devreme contrastul dintre legendele oficiale și diversele fragmente de adevăr subiectiv așa cum apăreau ele în discuții private, mărturisiri sincopate și ironii mușcătoare. Descopeream, de asemenea, o temă ce avea să mă frământe de-a lungul întregii mele cariere profesionale: raportul dintre comunism, fascism, anticomunism și antifascism, pe scurt, deveneam conștient că, așa cum a demonstrat-o François Furet, relația dintre cele două mișcări totalitare, visceral ostile valorilor și instituțiilor democratice liberale, era chestiunea istorică fundamentală a veacului XX.

Vladimir Tismăneanu
Washington, D.C.
septembrie 2004 – ianuarie 2005

Mulțumiri

Mulțumirile mele, ca și însăși această carte, se referă atât la trecut, cât și la prezent. Nu toți cei care au sprijinit cercetarea mea pot fi numiți și nu toți au trăit destul pentru a vedea rezultatul contribuțiilor lor. Cu toate acestea, vreau să-mi exprim profunda gratitudine față de toți cei care m-au ajutat. De fapt, atât de mulți oameni m-au ajutat, în atât de multe feluri, încât îmi este imposibil să spun cărora dintre ei le sunt cel mai recunoscător.

În unele cazuri, sprijinul pe care l-am primit reprezintă chiar o parte a istoriei și aceste contribuții sunt recunoscute în detaliu chiar în carte. Un număr de membri ai elitei, inclusiv unii dintre foștii membri ai Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, au acceptat să fie intervievați, printre aceștia numărându-se Ștefan Andrei, fost ministru de Externe, Dumitru Popescu, fost secretar al Comitetului Central și ideolog-șef, precum și Ion Iliescu, fost ministru al Tineretului, secretar al Comitetului Central și cel dintâi președinte postcomunist al țării. Am fost, de asemenea, ajutat în 1994, în România, de Ioan Scurtu (director al Arhivelor Naționale), Virgil Măgureanu (director al Serviciului Român de Informații [S.R.I.]), Ioan Mircea Pașcu (secretar de stat în Ministerul Apărării), Mihai Bujor Sion (consilier la Ambasada României din Washington) și de generalul Dumitru Cioflină (șeful Statului-Major al Armatei Române). Trebuie spus că, în ciuda dezacordurilor noastre politice, aceste persoane mi-au facilitat accesul, altfel extrem de limitat, la arhivele partidului. Ca urmare, această carte nu este numai prima care analizează istoria comunismului românesc dintr-o perspectivă istorică comparativă, ci e și prima care oferă un material cât mai substanțial inspirat din biografiile culturale și politice ale celor implicați.

Atât de-a lungul elaborării informale, cât și al celei formale (1974–2001) a acestei cărți, numeroase persoane mi-au împărtășit

din cunoștințele lor despre istoria comunismului românesc și internațional și mi-au furnizat detalii unice asupra unor evenimente, personalități, facțiuni, prietenii și conflicte – pe scurt, dimensiunea umană a acestei povești, așa cum a fost trăită de către cei ce au luptat pentru comunism și l-au susținut, precum și de aceia care, în diferite stadii, i s-au opus. Chiar dacă unii dintre aceștia au plecat dintre noi, alții sunt încă în viață. Ei au aparținut unor generații diferite și au avut formații și viziuni politice diverse, opuse chiar. Le sunt dator tuturor pentru că mi-au acordat încrederea lor și sper că această carte este ceea ce am promis să fac: o analiză obiectivă, deși nu lipsită de pasiune, a comunismului românesc ca un caz emblematic al sfidării ideologice globale numite leninism.

Prieteni sau colegi care studiază Partidul Comunist Român, cum ar fi Florin Constantiniu, Michael Shafir, Vladimir Socor, Robert Levy, Stelian Tănase, Mircea Chiriţoiu și Marius Oprea, m-au ajutat de-a lungul anilor cu documente și opinii. Vreau să le mulțumesc și lui Andrei Brezianu, Marius Dobrin, Cornel Dumitrescu, Virginia Gheorghiu, Ileana Gaston Marin, Mihai Oroveanu, Mircea Mihăieș și Ioan T. Morar pentru că m-au ajutat să obțin cărți, ziare vechi și alte materiale care au făcut posibilă finalizarea acestui volum.

Dan Chirot, Ken Jowitt, Gail Kligman și Katherine Verdery mi-au oferit cu generozitate și în mod constant părerile și comentariile lor critice asupra cercetării mele continue. Doi recenzenți anonimi de la University of California Press m-au ajutat în mod semnificativ la îmbunătățirea argumentației, cerându-mi să subliniez dimensiunea internațională a comunismului românesc și sugerându-mi că postcomunismul necesită mai degrabă o nouă carte decât un imens capitol în volumul de față. Am avut șansa să lucrez cu Stan Holwitz, redactor principal la University of California Press, care a crezut cu fermitate în acest proiect de la începutul anilor '90 și până în ziua când, în septembrie 2001, l-am sunat și i-am spus: „E gata". A discuta cu Stan despre comunism, fascism și alte „isme" ale secolului XX a reprezentat o experiență plină de satisfacții. Sunt mândru de faptul că el consideră că această carte contribuie la explicarea atât a atracției către comunism, cât și a costurilor lui.

Suzanne Knott, redactor principal la University of California Press, mi-a fost de mare ajutor de-a lungul întregului proces de realizare a cărții. Mulțumiri deosebite i se cuvin lui Peter Dreyer, el însuși un cercetător al radicalismului de stânga, care este într-adevăr cel mai bun redactor de carte pe care îl poate avea un autor. El nu numai că mi-a atras atenția asupra neclarităților și impreciziilor, dar a și citit cartea cu reală empatie.

În anii '90, am primit suport financiar sau de altă natură pentru scrierea acestei istorii din partea mai multor instituții, începând cu propria mea universitate, University of Maryland, College Park, și continuând cu Woodrow Wilson International Center for Scholars, International Research and Exchanges Board (IREX) și National Council for Eurasian and East European Research. Le adresez mulțumiri cordiale și lui Jan T. Gross și lui Gale Stokes pentru entuziastele lor scrisori de susținere a proiectelor mele. Înainte de 1990, cercetarea mea asupra comunismului (inclusiv a celui românesc) s-a desfășurat la Foreign Policy Research Institute din Philadelphia, unde am fost vreme de doi ani Hooper Fellow și apoi cercetător pentru mai mulți ani.

Am fost cu adevărat norocos să fiu ajutat la Washington de către Cristina și Dragoș Petrescu, doi doctoranzi de la Central European University din Budapesta, care au petrecut primăvara anului 2000 la University of Maryland. Entuziasmul lor pentru acest proiect a fost contagios: după ani epuizanți de lectură și relectură, scris și rescris, am avut în sfârșit sprijinul intelectual de care aveam nevoie pentru a finaliza ceea ce părea a fi o întreprindere sisifică. Doi studenți, Luke Murry de la University of California, Los Angeles (asistentul meu în perioada în care am beneficiat de o bursă acordată de Wilson Center în vara lui 2001), și Andrew Cizek de la University of Maryland, au lucrat asupra manuscrisului, făcând sugestii utile și sporindu-i claritatea.

Sunt unul dintre puținii cercetători ce au avut acces direct (începând din 1994) la arhivele Biroului Politic și ale Secretariatului P.C.R. și, de fapt, le-am oferit multe dintre materialele pe care le-am fotocopiat și altor cercetători din România și din Statele Unite. Câteva dintre stenogramele ședințelor Biroului Politic au fost publicate la București în revista lunară *Sfera Politicii*. Robert Levy, pe atunci doctorand al departamentului de istorie al University of California, Los Angeles (UCLA), a avut acces total la documentele referitoare la afacerea Pauker-Luca pe care le dețin. Aceste documente au constituit surse relevante pentru excelenta sa teză, dezvoltată ulterior într-o carte publicată de University of California Press.

Sprijin direct sau indirect mi-a fost acordat – și îmi cer iertare pentru orice omisiune din această listă – de către Gabriel Andreescu, Nicholas Andrews, Sorin Antohi, Rozica Apostol, Egon Balas, Mihnea Berindei, Corneliu Bogdan, Radu Bogdan, Cristina Boico, Olga Boico-Trébitsch, Mihai Botez, Julien Botoș, Jonas Brodin, Matei Călinescu, Pavel Câmpeanu, Sergiu Celac, Tita Chiper, Gheorghe Chișinevschi, Ceslav Ciobanu, Andrei Codrescu, Corneliu Coposu, Marțian Dan, Ivan Deneș, Radu Filipescu, Alexei Florescu, Dinu Giurescu, Vasile Gogea, Paul Goma, Virgil Ierunca, Christina Illias-Zarifopol, Mariana Ioan, Radu

Ioanid, Virgil Ioanid, Ghiță Ionescu, Alexandru Ivasiuc, Florica Jebeleanu, Vladimir Krasnosselski, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, William McPherson, Ilka Melinescu, Irma Miko, Aurel Dragoș Munteanu, Gheorghe Neacșu, Victor Neumann, Leonard Oprea, Mircea Oprișan, Ion Mihai Pacepa, Dan Pavel, Dan Petrescu, Daniel Pipes, Theodor Popescu, Cristian Popișteanu, Grigore Răceanu, Mircea Răceanu, Michael Radu, Petre Roman, Oana Santighian, Sanda Sauvard, Iosif Scherman, Mihai Bujor Sion, Radu Stern, Eugen Szabo, Hermina Tismăneanu, Leonte Tismăneanu, Nehama Tisminețki, Sorin Toma, Dorin Tudoran, Eva Țuțui, Iulia Unger, Sergiu Verona, Ileana Vrancea, Trevor Wysong și Ilie Zaharia.

În sfârșit, îi mulțumesc din toată inima soției mele, Mary Sladek, care a crezut în această carte de-a lungul întregii noastre vieți împreună.

Abrevieri și acronime

Notă: Acronimele comune (de exemplu, O.N.G.) și cele care apar doar o singură dată în carte și a căror formă completă este indicată pe loc (de exemplu, ICECHIM) nu au fost incluse în această listă.

A.S.R.I.	Arhiva Serviciului Român de Informații
B.M.Ț.	Blocul Muncitoresc-Țărănesc
C.A.E.R.	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
C.C.	Comitetul Central
C.D.R.	Convenția Democratică din România
Cominform	Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești
Comintern	Internaționala Comunistă (a III-a) (1919–1943)
F.D.S.N.	Frontul Democrat al Salvării Naționale
F.S.N.	Frontul Salvării Naționale
I.K.K.I.	Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste
N.K.V.D.	Poliția secretă sovietică
P.C.	Partidul Comunist
P.C.C.	Partidul Comunist Chinez
P.C.R.	Partidul Comunist Român (înainte de 1945, Partidul Comunist din România; sub numele de Partidul Muncitoresc Român între februarie 1948 și iulie 1965)
P.C.U.S.	Partidul Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice
P.D.	Partidul Democrat
P.D.S.R.	Partidul Democrației Sociale din România
P.M.R.	Partidul Muncitoresc Român (februarie 1948 – iulie 1965, denumit apoi Partidul Comunist Român)
P.N.L.	Partidul Național-Liberal
P.N.Ț.	Partidul Național-Țărănesc
P.N.Ț.C.D.	Partidul Național-Țărănesc Creștin și Democrat
P.P.C.R.	Programul Partidului Comunist Român
P.R.M.	Partidul România Mare
P.S.D.R.	Partidul Social-Democrat Român
P.S.M.	Partidul Socialist al Muncii

P.U.N.R.	Partidul Unității Națiunii Române
R.D.G.	Republica Democrată Germană
S.R.I.	Serviciul Român de Informații
S.S.I.	Serviciul Secret de Informații
U.A.S.C.R.	Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști din România
U.D.M.R.	Uniunea Democrată a Maghiarilor din România
U.T.C.	Uniunea Tineretului Comunist

INTRODUCERE
De ce o istorie a comunismului românesc?

Nu există în lume fortăreţe pe care oamenii muncii, bolşevicii, să nu le poată lua cu asalt.

Iosif Stalin, aprilie 1928

Credinţa este cea care pregăteşte şi înzestrează sufletul uman pentru acţiune. A fi în posesia adevărului unic şi a nu te îndoi niciodată de justeţea lui; a simţi sprijinul unei puteri misterioase, fie ea Dumnezeu, fie destinul, fie legea istoriei; a fi convins de faptul că oponenţii sunt incarnarea diavolului şi că trebuie zdrobiţi; a exulta în uitare de sine şi în devotament pentru datorie – toate acestea reprezintă premise excelente pentru a acţiona hotărât şi neîndurător în orice domeniu.

Eric Hoffer, *The True Believer*

Am lucrat la această carte mai bine de un sfert de veac – într-adevăr, jumătate din viaţa mea. Pe când mă aflam încă în România, am fost mai întâi obsedat, în anii '70, de episoadele misterioase din istoria comunismului şi fascinat de rivalităţile secrete, tenebroase dintre membrii elitei comuniste româneşti, tăinuite şi distorsionate deliberat de autolaudativa, veşnic schimbătoarea şi imprevizibila linie a partidului. Cu diferite ocazii, am purtat lungi conversaţii despre istoria comunismului autohton şi internaţional cu rudele mele (dintre care multe supravieţuiseră perioadei din ilegalitate) şi cu prietenii lor.

Am crescut într-o familie pentru care Războiul Civil din Spania, epopeea comunismului mondial, ascensiunea nazismului, procesele-spectacol şi epurările de la Moscova, Pactul Ribbentrop-Molotov, Cominternul, Cominformul, excomunicarea conducătorului Partidului Comunist Iugoslav, Tito, moartea lui Stalin în martie 1953, denunţarea de către Hruşciov a „cultului personalităţii" în 1956, revoluţia maghiară şi multe alte capitole din istoria secolului XX şi a internaţionalismului leninist reprezentau amintiri personale. Mi-am demarat cercetările fără să-mi dau seama de aceasta şi am început să adun informaţii ca şi cum ar fi fost un hobby naiv, şi nu un proiect deliberat şi, în condiţiile date, serios. Mai târziu, după ce am ajuns în Occident, am hotărât că scrierea unei istorii politice a comunismului românesc era o obligaţie ce ţinea de preocupările mele ştiinţifice, dar

și una personală: se întâmpla să fiu una dintre puținele persoane care ascultaseră confesiunile veteranilor vechii gărzi a Partidului Comunist Român (P.C.R.) și care, în același timp, își concentraseră multă vreme interesul intelectual asupra aventurii politice descrise de Arthur Koestler prin sintagma „Zeul care a dat greș".

În toamna anului 1982, când l-am întâlnit la New York pe filozoful politic de la *New School*, Andrew Arato, și i-am spus că aș dori să public un capitol din teza de doctorat susținută în România, pe tema Școlii de la Frankfurt, el m-a întrebat: „De ce nu ceva despre natura comunismului românesc?". Am înțeles dintr-odată că interesul personal pentru dinamica mișcării leniniste din România s-ar putea transforma într-o adevărată temă de cercetare academică. Urmând sfatul lui Arato, am scris un eseu care a fost publicat în revista *Telos* în 1984, sub titlul „Ambiguitatea comunismului național românesc". Am continuat să adun informații pe această temă, angajându-mă într-o corespondență febrilă cu foști militanți ai P.C.R., care imigraseră în Statele Unite, Franța, Canada, Republica Federală Germană, Israel și în alte locuri. Am publicat o lungă analiză dedicată socialismului lui Ceaușescu în *Problems of Communism* în 1985, iar după anul 1986 am putut să-mi extind cercetările datorită câtorva călătorii la München, unde am beneficiat de extraordinarele arhive ale Departamentului de Cercetare al postului de radio Europa Liberă. Prietenii mei Michael Shafir și Vladimir Socor, amândoi analiști de o mare profunzime, mi-au împărtășit din observațiile lor și mi-au oferit documente fascinante – în special cele referitoare la protest și disidență în România lui Ceaușescu – din arhivele lor personale.

Dacă revoluțiile din 1989 nu ar fi avut loc sau, mai degrabă, în situația în care comunismul românesc s-ar fi menținut la putere o perioadă mai îndelungată, mi-aș fi publicat cartea la începutul anilor '90. Însă roata istoriei s-a întors și ceea ce părea imposibil a devenit brusc o șansă istorică și academică: o istorie politică a comunismului românesc putea fi scrisă acum pe baza documentelor primare, a interviurilor cu actorii principali, a memoriilor și a altor surse esențiale. În urma unei conversații cu prietenul meu Matei Călinescu, profesor de literatură comparată la Universitatea Indiana din Bloomington, cu care am scris un studiu despre revoluția română din decembrie 1989, am decis să amân publicarea materialului pe care îl pregătisem deja și să îl rescriu pe baza surselor devenite accesibile. Între timp, am continuat să studiez dilemele culturale și politice ale tranziției de la leninism la democrație în Europa Centrală și de Est, publicând câteva cărți care se refereau la cazul românesc, deși nu se concentrau

asupra României. Ca o ironie a sorții, deși sunt deseori prezentat ca un „expert în România", aceasta este prima mea carte publicată în limba engleză pe o temă specific și exclusiv românească. (Am publicat în limba română câteva colecții de eseuri politico-istorice care explorau natura terorii sub regimurile staliniste din România și din alte țări din Europa Centrală și de Est, inclusiv o biografie politică a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, primul lider stalinist al României, precum și scrieri despre natura ceaușismului ca experiment politic și ideologic și despre moștenirile leniniste din România în perioada de după 1989.)

După cum spune o vorbă, fiecare lucru la timpul său. Am sentimentul că am explorat destul materialul esențial pentru a putea face o interpretare critică și, să sperăm, revelatoare a culturii politice comuniste românești și că a sosit timpul să duc până la capăt acest proiect. Desigur, nu consider că analiza mea este exhaustivă; dimpotrivă, noile informații (și ele există din belșug) îmbogățesc, dar nu contrazic tezele centrale pe care le susțin în această carte. Principalul meu obiectiv este să prezint o istorie politică cuprinzătoare a comunismului românesc, care să-i analizeze originile, evoluția, declinul și căderea. Un scop suplimentar, nu mai puțin important, este acela de a examina „viața de apoi" a comunismului în România – principalele tendințe în privința culturii politice din perioada post-Ceaușescu în această țară și obstacolele din calea democratizării ei complete.

Experimentul comunist românesc este evaluat aici în contextul mai larg al stalinismului european și mondial și al poststalinismului. Într-adevăr, nu se poate scrie despre comunismul românesc fără a lua în considerare (printre multe altele) Internaționala Comunistă, sau Cominternul, cu vederile sale sectare asupra chestiunii naționale și a strategiei „frontului popular" antifascist, Războiul Civil din Spania, activitățile Cominformului („Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești"), creat în 1947 pentru a înlocui Cominternul dizolvat în mod oficial, schisma titoistă, destalinizarea sub Hrușciov, conflictul chinezo-sovietic, invazia Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, „stagnarea" U.R.S.S. sub Brejnev, ascensiunea eurocomunismului sau încercările lui Gorbaciov de a reconcilia socialismul cu democrația.

Liderii comuniști români au fost implicați direct în câteva dintre crizele majore ale comunismului mondial. De exemplu, în 1949, când Stalin a decis să-l excomunice pe liderul iugoslav, mareșalul Iosip Broz Tito, ca pe un trădător și un renegat, el l-a desemnat pe secretarul general al P.C.R., Gheorghiu-Dej, să lanseze principala acuzație la

conclavul Cominformului de la Budapesta. În martie 1956, același Gheorghiu-Dej a participat la o ședință plenară a Comitetului Central al Partidului Comunist Grec din exil, care a decis să-l expulzeze pe secretarul general al partidului, ultrastalinistul Nikos Zahariadis. După zdrobirea revoluției maghiare, în noiembrie 1956, prim-ministrul Imre Nagy și tovarășii săi au fost deportați în România, împreună cu familiile lor, sub pretextul oferirii de azil politic. Cu toate acestea, ungurii au fost, de fapt, ținuți sub supraveghere de către aparatciki români de origine maghiară, care acționau la ordinele K.G.B., iar Nagy a fost ulterior trimis înapoi în Ungaria și executat. Tot din România, în anii '60, partidele comuniste clandestine spaniol și grec transmiteau prin radio către țările lor. În sfârșit, comuniștii români au fost profund implicați în rezistența față de încercările Moscovei de a-și restabili supremația în cadrul comunismului mondial la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, precum și în geneza eurocomunismului[1].

Prin examinarea tendințelor și a dinamicii anterioare lui 1989, cred eu, putem explica mai bine „excepționalismul" românesc de după 1989, inclusiv violența spasmului revoluționar inițial, reînvierea poliției secrete, lipsa de transparență din viața publică, climatul de nestăvilită suspiciune și corupție, apariția coaliților „roșii-brune", stalinisto-fasciste și ultranaționaliste, stilul paternalist caracteristic atât guvernului, cât și opoziției, absența grupurilor orientate către reformă din rândurile birocrației aflate la putere și anemia eforturilor liberale, pluraliste de consolidare a societății civile. Cunoașterea acestor moșteniri și tradiții este crucială pentru a descoperi sensul rezultatului alegerilor românești din noiembrie–decembrie 2000, când partidul succesor al P.C.R. a revenit la putere, iar un partid condus de fostul sicofant al lui Ceaușescu, Corneliu Vadim Tudor, a devenit principala forță de opoziție parlamentară pe o platformă radical-șovinistă[2]. Prin urmare, cartea mea se adresează în primul rând acelora care studiază comunismul și postcomunismul și care vor să înțeleagă rolul tradițiilor politice, culturale și morale, precum și cel al valorilor și simbolurilor în funcționarea și descompunerea regimurilor leniniste din Europa Centrală și de Est. Pentru că există numeroase studii utile, scrise de istorici și analiști politici români, cu privire la aspecte particulare ale problemelor pe care le examinez și eu, am hotărât în mod deliberat să evit excesul de referințe la documente de arhivă sau la alte surse relativ inaccesibile cititorului occidental. Pe scurt, publicul pe care l-am avut în vedere îi include pe toți cei ce vor să înțeleagă România și natura specială a tiraniei leniniste din

această țară, cauzele violentei și sângeroasei revoluții române și moștenirea acesteia.

Ori de câte ori specialiștii se referă la colapsul comunismului și la revoluțiile din 1989, aceștia subliniază natura nonviolentă, pașnică, „de catifea" a acestor evenimente epocale, dar se grăbesc să adauge: „cu excepția României". În același sens, ori de câte ori se vorbește despre reușite în tranziția de la comunism, experții nu obosesc să menționeze România ca pe un caz de eșec jalnic. De ce acest statut special de exclus, atât al comunismului, cât și al postcomunismului? Dacă am reușit să răspund la această întrebare, atunci cartea mea va fi de un interes real pentru cei ce studiază leninismul, fie ei români, est-central-europeni sau aparținând fostului spațiu sovietic.

Ar mai trebui menționat faptul că eu nu sunt istoric și nici nu încerc să devin unul scriind această carte ce oferă o interpretare *politică* a principalelor tendințe, opțiuni, strategii și tactici care au conferit comunismului românesc trăsăturile distinctive și care evidențiază interacțiunea dintre comuniștii români și tovarășii lor din „lagărul socialist" și din întreaga mișcare comunistă mondială. P.C.R. nu a fost niciodată izolat în cadrul mișcării comuniste mondiale. Mai mult, după 1960, liderii săi s-au imaginat jucând un rol important în disputa dintre partidele marxist-leniniste de frunte (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și Partidul Comunist Chinez).

Aceasta nu este o carte despre leninism ca practică politică de modernizare, ci, mai degrabă, un studiu despre modul în care funcționează o cultură politică bazată pe frică, suspiciune, legitimitate îndoielnică, fals internaționalism, manipulare populistă a simbolurilor naționale, personalizare arogantă a puterii și mania persecuției. Spun povestea unui grup de oameni care au venit la putere, înainte de toate, ca agenți ai unei puteri străine, dar care au reușit să se prezinte ca apărători ai autonomiei față de centrul imperial. Mă concentrez asupra relației de supunere și subordonare dintre București și Moscova, a repudierii de către români, în anii '60, a dreptului Kremlinului de a dicta și a dialecticii ciudate dintre desovietizare și destalinizare. Mai ales din cauza imaginii de vampir a lui Ceaușescu, caracteristică ultimilor săi ani la putere, astăzi se uită deseori faptul că, în special între 1965 și 1971, România a trecut printr-o perioadă de relativă liberalizare și că, pentru câteva decenii, politica externă a conducătorilor români a fost aprobată, într-o mare măsură, de către diplomații și liderii occidentali. Într-adevăr, oricât de surprinzător ar părea, România a fost primul stat leninist care a primit vizita oficială a unui președinte american – Richard Nixon, în 1969.

Câteva detalii privind dificultățile întâmpinate în documentarea pentru această carte l-ar putea interesa pe cititor. Arhivele care conțin informații delicate sunt greu de consultat în România. Mulți dintre actorii politici de după 1989 (sau dintre membrii apropiați ai familiilor lor) au jucat roluri importante în birocrația comunistă. Partidul Comunist Român a dispărut în mod oficial, dar câteva partide politice au legături ușor de recunoscut cu moștenirea lăsată de acesta. În multe privințe, Partidul Democrației Sociale aflat la guvernare – de care este legat și actualul președinte și care a fost redenumit Partidul Social-Democrat în 2001 – este el însuși un partid provenit din defunctul P.C.R. Ieșirea României din comunism și dificultățile tranziției către statul de drept, pluralism politic și economia de piață nu pot fi înțelese fără analizarea moștenirilor ei leniniste. În comparație cu majoritatea țărilor est-central-europene, România a trecut prin forma cea mai puțin radicală de „decomunizare" și cea mai rapidă „restaurare". Spre deosebire de Polonia, Bulgaria sau Ungaria, comuniștii (reformați sau nereformați) nu au părăsit niciodată centrul scenei politice. Singurii politicieni ce au dispărut din centrul atenției sunt soții Ceaușescu (executați în decembrie 1989) și suporterii lor cei mai loiali (dintre care unii, inclusiv fiul lor Nicu, cel care odată părea să le fie moștenitor și care a murit la sfârșitul anilor '90, au fost închiși pentru scurt timp).

Consider că istoria comunismului de tip sovietic este extrem de importantă nu numai pentru înțelegerea experimentului socialismului de stat în România și a moștenirii acestuia, ci și pentru o mai bună înțelegere a fenomenelor comuniste și postcomuniste din Europa Est-Centrală în general. Examinând istoria comunismului românesc, mă concentrez asupra momentelor semnificative din ultimele aproximativ patru decade din istoria comunismului mondial, și anume: Comintern-ul, Stalin și bolșevizarea partidelor comuniste est-europene, strategiile comuniste de preluare a puterii, natura și conjunctura favorabilă apariției căilor diferite către socialism, dialectica destalinizării, precum și natura relațiilor dintre Uniunea Sovietică și țările est-europene. Secțiunea din volum dedicată perioadei în care Ceaușescu a fost la putere (1965–1989) analizează și evoluțiile importante din domeniul relațiilor internaționale, acordând atenție rolului jucat de România în conflictul chinezo-sovietic, în Orientul Mijlociu, în apariția și dinamica eurocomunismului și în securitatea europeană. Acoperind o perioadă lungă și complexă – P.C.R. a fost fondat în mai 1921, a dispărut în decembrie 1989, după care a fost resuscitat în diferite alte forme –, cartea mea va fi de un interes deosebit pentru cei preocupați de istoria secolului XX și cei ce studiază comunismul și postcomunismul.

Deși am cercetat încontinuu și sistematic acest subiect pe parcursul ultimilor doisprezece ani, noile resurse devenite disponibile în România postcomunistă au deschis imense oportunități noi. În presă au apărut memorii, documente și interviuri care aruncă o nouă lumină asupra istoriei P.C.R. Pentru prima dată, este posibil să abordezi acest subiect în manieră academică, pe baza surselor nou-apărute și a materialelor de arhivă. Cartea mea tratează atât principalele tendințe din interiorul comunismului românesc, cât și rolul personalităților marcante din istoria partidului. O atenție specială este acordată unor figuri precum Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Leonte Răutu, Ion Gheorghe Maurer sau Nicolae și Elena Ceaușescu. Am convingerea că o asemenea istorie politică poate oferi perspective fascinante asupra istoriei interbelice a P.C.R. și a eliminării vechii gărzi a partidului în Uniunea Sovietică, asupra grupului de emigranți de la Moscova și a conflictului dintre acesta și comuniștii „de acasă", a rivalității dintre diferitele fațiuni din elita P.C.R., a principalelor componente ale culturii politice a P.C.R. și a amalgamării retoricii leniniste cu valori naționale încă de pe vremea lui Gheorghiu-Dej, a fundamentelor ideologice ale ceaușismului, a transformării regimului leninist oligarhic din timpul lui Gheorghiu-Dej în autoritarismul personalist al lui Ceaușescu, a declinului P.C.R. sub Ceaușescu și a nașterii „statului-Securitate", precum și asupra descompunerii regimului Ceaușescu și a cauzelor revoluției din 1989.

Metodologie

Această carte realizează o combinație de analiză comparată de tip istoric, biografii culturale și politice și interviuri personale (orale sau prin corespondență). Informațiile au fost verificate prin folosirea mai multor surse, pentru a diminua efectul distorsionant al memoriilor autojustificatoare ale martorilor și participanților la evenimentele examinate. Am utilizat colecțiile de publicații ale partidului, disponibile acum în București la Biblioteca Academiei, precum și colecțiile personale de ziare și documente de partid (*Scânteia*, congresele și conferințele partidului, scrierile politice ale lui Gheorghiu-Dej și ale lui Nicolae Ceaușescu etc.). Am adunat sute de pagini de scrisori de la oameni asociați cu drama prezentată în această carte. Desigur, mulți dintre aceștia se justifică, dar, dincolo de textul explicit, am putut adesea să identific informații importante pentru efortul meu de a înțelege personalitatea unor lideri ai P.C.R. precum Gheorghiu-Dej,

Ana Pauker sau Ion Gheorghe Maurer. O ilustrare a acestei metode: la jumătatea anilor '80, ca urmare a difuzării de către serviciul în limba română al postului de radio Europa Liberă a eseului meu despre Iosif Chișinevschi („Fariseism și revoluție"), am primit o scrisoare foarte lungă și realmente mișcătoare din partea fiului său, Gheorghe, care pe vremea aceea trăia în Israel (a murit câțiva ani mai târziu, înainte de a împlini 50 de ani). Scrisoarea sa era un adevărat *cri de cœur* și mi-a oferit informații din interior despre biografia tatălui său, inclusiv o relativ credibilă respingere a opiniei dominante potrivit căreia Chișinevschi fusese omul lui Lavrenti Beria (adică al K.G.B.) în România. Pe parcursul cercetărilor mele ulterioare, inclusiv în arhive și în interviurile cu foști membri ai aparatului de partid, am încercat mereu să verific această informație. Evident, nu am răspunsul final, definitiv, dar am putut să ajung la anumite concluzii care merg dincolo de stereotipurile subiective, de mult știute, și care m-au făcut să-mi schimb unele dintre părerile inițiale față de membrii P.C.R.

Asemenea fiului lui Chișinevschi scriind acea scrisoare, am decis să scriu această carte din cel puțin două motive: în primul rând, am dorit să înțeleg lumea în care am crescut, constelația de iluzii, visuri, speranțe, dezamăgiri, temeri și coșmaruri ce au constituit comunismul românesc. În al doilea rând, cu cât am devenit mai familiar cu literatura referitoare la acest subiect, disponibilă în America și în Europa, cu atât am înțeles mai mult necesitatea unei analize aduse la zi și cu adevărat comparative asupra dramei politice a experimentului leninist din România. Titlul unuia dintre articolele mele, „Tragicomedia comunismului românesc", a căutat să transmită ambivalența comunismului din România: o combinație de radicalism ieșit din comun și dogmatism vehement cu alte elemente care aparțin mai degrabă domeniului grotescului și pateticului.

În anii '80, principalele mele contribuții pe tema istoriei P.C.R. au apărut în *Telos*, *Orbis*, *Problems of Communism*, *East European Politics and Societies*, *Government and Opposition* și în alte asemenea periodice. În 1991 însă, am semnat un contract cu University of California Press pe baza unui proiect de carte și a listei mele de lucrări publicate. Optimist, am crezut că voi termina manuscrisul într-un an. Dar, cu cât m-am implicat mai mult în acest proiect, cu atât am înțeles mai bine că orice analiză serioasă, profundă a experimentului comunist românesc trebuie să ia în considerare memoriile publicate după 1989, noile cărți tipărite în România și în alte țări foste comuniste și, mai ales, materialele depozitate în diferite (și

foarte împrăștiate) arhive din România. Am amânat, prin urmare, scrierea cărții până când am avut acces la aceste materiale. În sfârșit, în 1994, datorită unor relații personale (inclusiv cu persoane din anturajul apropiat al președintelui Ion Iliescu) și sprijinului oferit de diferiți specialiști români, am devenit primul specialist care a pătruns în arhivele secrete ale P.C.R.

În căutarea arhivelor pierdute

Spre deosebire de alte țări est-europene, chiar și după căderea comunismului România păstrează o atitudine foarte restrictivă în legătură cu arhivele fostului regim. M-am confruntat personal cu enormele obstacole aflate în calea cercetătorilor, fie ei români sau străini, încercând să pătrund până în bine păzitele și de cele mai multe ori necunoscutele zone de depozitare în care aceste arhive sunt păstrate. Orice argument imaginabil a fost folosit: că documentele sunt încă în proces de sortare, că ele au fost mutate din arhivele armatei în cele ale statului, că nimeni nu știe de fapt ce s-a întâmplat cu anumite documente din arhivele comisiei de control a partidului ce conțin informații secrete. După un schimb de scrisori cu dr. Ioan Scurtu, directorul general al arhivelor statului, și o serie de intervenții personale din partea câtorva dintre consilierii președintelui Ion Iliescu, am fost informat în decembrie 1993 că voi fi lăsat să studiez arhivele partidului comunist pe parcursul unui stagiu de cercetare în România. În iunie 1994 mi s-a permis să intru în secția arhivelor statului român de la Pitești, dar am constatat că documentele cele mai importante nu se află acolo. Ceea ce am putut vedea la Pitești – fără a avea posibilitatea de a copia sau microfilma – au fost dosarele aparținând „Fondului 1" al arhivelor „istorice", dar nu am văzut nici măcar o singură stenogramă a ședințelor „cercului intim" al puterii (Biroul Politic, Secretariatul).

Ceea ce a complicat și mai mult lucrurile a fost faptul că legile românești nu permit accesul decât la documentele emise cu cel puțin treizeci de ani în urmă. Astfel, în 1994, de exemplu, nu puteam avea acces în mod „oficial" la documente din anul 1965 sau produse după acest an. Depășirea acestui obstacol a necesitat noroc, încăpățânare și, mai presus de toate, relații personale. Din fericire, cel care îmi fusese asistent la cursul de știință politică la Universitatea din București, Virgil Măgureanu, devenise șeful Serviciului Român de Informații și am folosit avantajul de a-l cunoaște pentru a obține importante documente

microfilmate din arhivele S.R.I. (în special documente legate de afacerile Pătrășcanu și Luca). În sfârșit, regretatul maior Mircea Chiriţoiu, el însuși arhivist la Marele Stat-Major al Armatei, și-a asumat sarcina de a „scoate" documente referitoare la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, care nu ar fi fost altfel accesibile cercetătorilor decât după 2010, și, în timp ce eu studiam arhivele accesibile în mod oficial, soția mea, Mary Sladek, fotocopia documentele „scoase" de maiorul Chiriţoiu din arhivele „închise". În 1994, copiatoarele erau încă rare în România (ca și multe alte lucruri); prin urmare, cele trei sute de pagini de documente „împrumutate" de maiorul Chiriţoiu au fost copiate cu ajutorul regretatului meu prieten Radu Ţeposu, directorul revistei lunare *Cuvântul*.

În iunie 1994, în timp ce mă aflam în București, am contactat persoane influente de la Ministerul Apărării și pe secretarul de stat Ioan Mircea Pașcu, pe care îl cunoșteam de mulți ani (și care în 2001 a devenit ministru al Apărării), fiind pus în legătură cu reprezentanți ai Marelui Stat-Major. Ceea ce am aflat a fost senzațional: în primele zile de după revoluția din decembrie 1989, toate arhivele de partid au fost transportate de către armată în locuri speciale în afara sediului Comitetului Central. Arhivele de la Pitești, administrate acum de arhivele statului (ele însele subordonate Ministerului de Interne), conțin numai „arhiva istorică" a Comitetului Central, ceea ce înseamnă colecțiile parțial scoase de la secret. Arhivele fostului Institut de Istorie a Partidului sunt accesibile la Biblioteca Academiei Române (documentele sunt încă păstrate în clădirea fostului institut, iar fondul arhivistic include o serie de alte documente importante, precum memorii, fragmente din propuneri de manuale de istorie a partidului și scrisori din arhiva personală a Anei Pauker).

Din păcate, din căutările mele mi-am dat seama că armata controla cea mai importantă resursă arhivistică, „arhiva operativă", care era esențială pentru cercetarea mea. Înainte de revoluția din 1989, aceasta era ținută în încăperi sigilate în clădirea Comitetului Central, iar accesul era permis numai pe baza autorizației semnate de însuși Nicolae Ceaușescu. Aici am sperat să găsesc însemnările personale, documentele și scrisorile lui Gheorghiu-Dej, precum și documente importante legate de alte personalități de prim rang (de exemplu, Ana Pauker, Emil Bodnăraș, Lucrețiu Pătrășcanu și Iosif Chișinevschi). De asemenea, o parte a acestei arhive o reprezentau „dosarele de cadre" (sau „dosarele de partid") ale unor personalități marcante ale partidului de-a lungul ultimilor patruzeci și cinci de ani (inclusiv cele ale lui Nicolae Ceaușescu și Ion Iliescu). I-am adresat o scrisoare

generalului Dumitru Cioflină, pe atunci șeful Statului-Major al Armatei Române, și am fost informat că trebuie să precizez exact ce documente doream să consult. Răspunsul meu a fost că, fiind un specialist interesat de întreaga istorie a P.C.R., aveam nevoie să văd cât mai mult cu putință și am adăugat câteva subiecte clar definite. În urma a nenumărate telefoane date diverșilor membri ai anturajului președintelui Iliescu, am primit până la urmă permisiunea de a începe studierea documentelor la Hotelul Armatei din cartierul Drumul Taberei din București (din interiorul complexului Ministerului Apărării). De-a lungul celor trei săptămâni pe care le-am petrecut acolo în septembrie 1994, deși am fost supravegheat de un ofițer, am reușit totuși să consult documente fundamentale, aparent necercetate de nici un alt specialist, fie el din Occident sau din România. Am putut astfel să consult mii de stenograme ale ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului, volumele legate de arestarea Anei Pauker (februarie–martie 1953), interogatoriile la care a fost supusă și investigațiile de partid ce le-au urmat (ale căror stenograme conțineau însemnările personale ale Secretarului general, Gheorghe Gheorghiu-Dej), dezbaterile din ședințele Biroului Politic de-a lungul anului de răscruce 1956 și stenogramele a patru plenare esențiale: Plenara din mai 1952, în timpul căreia a fost eliminat așa-zisul grup Pauker-Luca, Plenara din iunie 1958, la care a fost lansat cel de-al doilea val de epurări din partid, Plenara din noiembrie–decembrie 1961 a pseudodestalinizării (în realitate, o importantă reglare de conturi și un exercițiu de rescriere a istoriei partidului ce serveau cultului personalității lui Gheorghiu-Dej) și Plenara din aprilie 1964, care a produs un document crucial, Declarația Partidului Muncitoresc Român cu privire la problemele mișcării comuniste mondiale, și a protestat deschis împotriva încercărilor lui Hrușciov de a limita independența economică a României.

Pe scurt, odată ce am intrat în diverse arhive, am ajuns la concluzia că nici o istorie a P.C.R. nu ar putea fi scrisă fără cercetarea atentă a acestor documente ascunse. Noile informații descoperite în arhive erau legate de fiecare dintre capitolele cărții mele: confirmau natura conspirativă și militantismul revoluționar al elitei staliniste din România, lupta pentru putere, tratamentul brutal, manipulator, aplicat intelighenției, neîncrederea în orice strategie eretică sau liberală și folosirea naționalismului, în special după 1963, ca ideologie legitimatoare. Continuitatea metodelor staliniste de intimidare, constrângere, corupție și înregimentare din timpul primilor zece ani de conducere

absolută a lui Gheorghiu-Dej (1948–1958) a devenit mai clară. Înainte de a avea acces la arhive, majoritatea evaluărilor mele – și nu am fost singurul în această privință – se bazau pe intuiție, speculație și pe citirea printre rânduri a documentelor de partid și a discursurilor conducătorilor. Acum, arhivele au adus la lumină episoadele misterioase și complicate ale luptei pentru putere, discuțiile minuțioase dintre cei aflați la vârful ierarhiei de partid în legătură cu opțiunile politice, originile rupturii româno-sovietice, încrederea în sine crescândă a elitei de partid, în special după 1960.

Arhivele atestă în întregime și în mod credibil natura crizei politice din interiorul P.C.R. din anul 1952, implicațiile afacerii Pătrășcanu, rolul pe care Gheorghiu-Dej personal l-a jucat în eliminarea diferiților rivali potențiali și în respingerea obstinată a hrușciovismului, precum și căutarea unei căi românești de evitare a destalinizării, pentru a da numai câteva exemple. Nu mai puțin important, arhivele furnizează informații extraordinare despre rolul jucat de P.C.R. în criza maghiară din 1956, despre conflictul chinezo-sovietic și relațiile României cu Iugoslavia, precum și despre alte probleme puțin cunoscute anterior. Anumite episoade din trecut apar într-o lumină nouă: uneori este vorba despre nuanțe, alteori informațiile din arhive contrazic presupuneri vechi. A reieșit, de exemplu, că, în vara lui 1956, Biroul Politic a adresat o scrisoare Prezidiului C.C. al P.C.U.S. sugerând retragerea trupelor sovietice din România. Mai mult, atunci când Gheorghiu-Dej și apropiații săi au discutat această problemă, aceștia afișau un grad semnificativ de încredere în sine. Cu alte cuvinte, în mai puțin de zece ani de la proclamarea Republicii Populare Române, elita comunistă română se transformase dintr-un grup marginal într-unul din ce în ce mai dornic de autoafirmare și autonomie. Mai mult, chiar în timpul revoluției din octombrie–noiembrie din Ungaria, Gheorghiu-Dej și echipa sa nu au privit poziția lor ca fiind fundamental amenințată din interiorul țării. Valul de represiune din 1958 din România a reprezentat, pur și simplu, metoda pe care Gheorghiu-Dej a folosit-o întotdeauna pentru remanierea elitei.

De ce un studiu despre comunismul românesc?

Există, desigur, numeroase cărți remarcabile despre majoritatea partidelor comuniste est-europene și chiar studii detaliate despre elitele acestora, dar experimentului comunist românesc i s-a acordat

relativ puțină atenție din partea specialiștilor. S-a scris mult despre revoluția română și despre urmările ei, dar nu există nici un studiu sistematic, bine structurat și convingător despre ascensiunea și prăbușirea comunismului românesc. Motivele sunt mai multe. Mai întâi, izolarea țării din ultimii zece ani ai regimului Ceaușescu nu le-a îngăduit nici specialiștilor români, nici celor occidentali să întreprindă cercetările necesare: după cum am spus, arhivele erau (și mai sunt, de fapt) păzite cu vigilență și numai foarte puțini aveau (sau au) permisiunea să le consulte. De la revoluția din 1989 încoace, materialele arhivistice au fost administrate în așa fel încât accesul la ele a fost dificil și extrem de selectiv. Mai mult, în special după 1974, regimul Ceaușescu a încurajat falsificarea deliberată a istoriei P.C.R. pentru a o pune de acord cu mitologia politică destinată legitimării cultului „Conducătorului" („Liderului" – sau ar fi poate mai potrivit să-i spunem „Führer-ului"?), după cum Ceaușescu a ales să se autointituleze. Este simptomatic faptul că, în timpul celor patru decenii de hegemonie politică a P.C.R., nu a putut fi publicată o istorie oficială a partidului.

Totuși, subiectul este fascinant și merită din plin să fie studiat, în ciuda obstacolelor care rămân. P.C.R. reprezintă un caz deosebit de interesant: dintr-o sectă leninistă marginală și ilegală, constituită din mai puțin de 1 000 de membri, s-a dezvoltat într-un partid de masă care a devenit până la urmă vehiculul pentru stabilirea unei dictaturi personale bazate pe o ideologie naționalistă combinată cu elemente reziduale, chiar formale de marxism. Comunismul românesc a dezvoltat o cultură politică *sui-generis*, având caracteristici ce derivă atât din caracterul național, cât și din tradiția leninistă internațională: suspiciune, un profund complex de inferioritate, un sentiment de nelegitimitate, narcisism politic, sectarism, antiintelectualism și o obsesie pentru „transformism" politic și social (un concept propus de Robert C. Tucker)[3]. Deși Gheorghiu-Dej și Ceaușescu erau foarte diferiți din punctul de vedere al personalității și al profilului psihologic, ambii împărtășeau un atașament față de cultul stalinist al disciplinei și o evidentă abilitate de a elimina orice potențial adversar sau sursă de erezie. Ceea ce frapează în istoria P.C.R. este absența oricărui grup reformist bine structurat la vârful partidului. Au existat câțiva membri „liberali" în cadrul elitei, dar aceștia nu au încercat niciodată cu adevărat să înfrunte puterea monolitică a liderului de partid, ca să nu mai vorbim de inițierea unei critici generale a sistemului. Heterodoxia ideologică nu s-a dezvoltat niciodată în România așa cum s-a întâmplat în Ungaria sau în Polonia: nici un Władisław

Gomułka sau Imre Nagy nu s-au ridicat ca lideri alternativi în România. Nu a existat nici o încercare semnificativă de a formula o versiune revizionistă a marxismului românesc. Această carte pune în evidență cauzele acestor particularități prin analizarea tradițiilor politice ale comunismului românesc, a slăbiciunii stângii intelectuale și a reapariției temelor și discursurilor naționaliste după 1956, care au înlocuit și au neutralizat precarele discursuri neomarxiste și protoliberale. În comparație cu situația din alte țări est-europene, este izbitoare marginalitatea și slăbiciunea disidenței în cazul românesc. Ceea ce nu înseamnă că nu a existat rezistență și opoziție în România, în special în anii '40 și '50. De fapt, noi documente și memorii scot în evidență obiectivele revoltelor antistaliniste studențești din București, din Timișoara și din alte centre universitare în 1956 și represiunea ce le-a urmat. Dar în special după 1963, când regimul a adoptat o retorică antisovietică și, implicit, antirusă, inteligheția a devenit din ce în ce mai dornică să sprijine conducerea presupus patriotică. „Contractul" dintre liderii de partid și inteligheția națională a fost facilitat exact de acea linie – inițiată de Gheorghiu-Dej și dezvoltată sub Ceaușescu – care se opunea hegemoniei sovietice. Disidența din România, cel puțin până la venirea lui Gorbaciov la putere în Uniunea Sovietică după martie 1985, a fost acuzată că „dă apă la moară" planurilor imperialiste sovietice. De fapt, în august 1968, când Ceaușescu a condamnat vehement invazia trupelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, mulți intelectuali, inclusiv foști deținuți politici, au intrat în partidul comunist. Pozând ca un partid „disident" în cadrul comunismului mondial controlat de Moscova și chiar jucând acest rol într-o anumită măsură, P.C.R. a limitat capacitatea de a atrage adepți a oricărei opoziții interne din România. În această privință, regimul din România a semănat cu despotismul pronunțat antisovietic din Albania lui Enver Hodja[4].

Prezentare generală

În limba engleză, lucrările lui Ghiță Ionescu și Robert King au precedat această carte și au adus importante contribuții la istoria generală a P.C.R. Există, de asemenea, un număr de studii excelente care tratează aspecte strategice ale experienței P.C.R. și ale transformărilor sale ideologice din anii '70 și '80 dintr-un partid leninist tradițional într-o mișcare populistă care a îmbrățișat ideologia și

simbolurile naționaliste[5]. Michael Shafir a scris o monografie valoroasă, care conține importante analize de finețe ale experienței socialiste din România, dar scopul său nu a fost acela de a face o istorie politică a P.C.R.[6] Scrierile lui Dennis Deletant despre poliția secretă și mecanismele de teroare sub Gheorghiu-Dej și Ceaușescu au îmbunătățit substanțial cunoștințele noastre despre tehnicile de supraviețuire și consolidare ale regimului. Pentru mulți ani, biografiile celor mai importante figuri ale comunismului românesc le-au fost relativ necunoscute specialiștilor occidentali (și chiar români), iar cartea lui Mary Ellen Fischer despre Conducător ne ajută în mare măsură să înțelegem personalitatea lui Ceaușescu[7].

Cu toate acestea, nu a apărut nici un studiu care să examineze corelațiile istorice și structurale dintre comunismul românesc și evoluțiile postcomuniste din această țară. Deși cartea de față se concentrează asupra istoriei comuniste premergătoare anului 1989, istoria respectivă are un impact direct și palpabil asupra traiectoriei României după 1989. Prin urmare, volumul de față examinează atât dinamica și natura comunismului românesc, cât și incertitudinile politice ale tranziției de la socialismul de stat la o democrație ezitantă.

Capitolul 2 se concentrează asupra perioadei de clandestinitate a P.C.R. și asupra competiției dintre diferitele centre de autoritate, a luptelor fracționiste din anii '20, a relațiilor dintre P.C.R. și Comintern și a statutului său de „partid paria" (pentru a folosi sintagma propusă de Ken Jowitt), precum și a eliminării vechii gărzi a partidului în timpul epurărilor de la Moscova (noi documente din arhivele Cominternului sunt acum disponibile atât la Moscova, cât și la București). Modelul „tricentric" propus aici explică mult din această luptă schismatică și autodistructivă: lupta pentru controlul câtorva militanți se dădea între așa-numitul nucleu din închisori, Biroul Politic din ilegalitate (de multe ori împărțit între fracțiunea din România și cea din exil, de la Viena sau Praga) și grupul de emigranți de la Moscova. În afară de primul lider al partidului, muncitorul Gheorghe Cristescu, nici un alt secretar general până la Gheorghiu-Dej nu a fost de origine română[8]. Tot în capitolul 2 sunt analizate eliminarea secretarului general Ștefan Foriș în aprilie 1944 și ascensiunea „nucleului din închisori" condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Capitolul 3 examinează preluarea puterii de către comuniști și instaurarea „democrației populare", relația dintre „moscoviți" și „comuniștii de acasă", devierea, deopotrivă de „dreapta" și de „stânga", a Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu și „etnicizarea" elitei de partid. De asemenea, sunt discutate eliminarea lui Lucrețiu Pătrășcanu și problema „comunismului național".

Capitolul 4 tratează anul de răscruce 1956: șocul destalinizării și apariția „stalinismului național" românesc (concept elaborat în capitolul 1). Fascinante materiale de arhivă sunt folosite pentru a pune în evidență rolul jucat de P.C.R. în dezbaterile comuniste mondiale, configurarea platformei antihrușcioviste și rolul lui Gheorghiu-Dej și al grupului său în timpul revoluției maghiare. De asemenea, sunt discutate panica ce a urmat, grevele premergătoare și represiunea, în special revoltele înăbușite de la Timișoara și București, impactul revoluției maghiare asupra inteligheției maghiare din România și starea de neliniște din Transilvania.

Capitolul 5 și o parte din capitolul 6 discută „stalinismul național", titoismul de tip românesc, conflictul dintre București și Moscova, linia politică a lui Gheorghiu-Dej și preocuparea sa pentru obținerea autonomiei. De asemenea, sunt examinate poziția specială a României în 1962–1964, „declarația" din 1964, eforturile românești de a intermedia disputa chinezo-sovietică, contactele cu Mao și Hrușciov, precum și moștenirea politică a lui Gheorghiu-Dej[9].

Capitolul 6 se referă la ascensiunea lui Ceaușescu și la liberalizarea inițiată „de sus", care includea reforme moderate și o deschidere crescândă către Occident. Sunt discutate și criza cehoslovacă din 1968, desovietizarea și destalinizarea simulată a României, începuturile cultului personalității care punea semnul identității între partid, națiune și conducător, după care sunt examinate cauzele politice, economice și ideologice ale restalinizării inițiate ulterior.

Capitolul 7 se concentrează asupra fazei neostalinismului târziu din perioada Ceaușescu și a experimentului „comunismului dinastic" (sau al „socialismului într-o singură familie", după cum a mai fost denumit). Sunt analizate personalitatea lui Ceaușescu, metodele lui de conducere și conflictele cu „baronii" lui Gheorghiu-Dej (Emil Bodnăraș, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Drăghici și Chivu Stoica). Pentru interpretarea regimului lui Ceaușescu a fost folosită *Cartea Albă a Securității*, publicată în cinci volume, care conține documente extrem de relevante[10]. Interviuri realizate cu foști lideri precum Alexandru Bârlădeanu, Cornel Burtică, Ion Gheorghe Maurer și Corneliu Mănescu, publicate recent, sunt, de asemenea, importante, ca și interviurile personale pe care le-am realizat în iunie 1994 și voluminoasa mea corespondență cu foști membri ai elitei de partid.

Capitolul 7 descrie și declinul, descompunerea, criza și explozia finală: pierderea autorității de către P.C.R., renunțarea de către Ceaușescu la principiile „conducerii colective", umilirea aparatului de partid, creșterea rolului Securității în calitate de gardă pretoriană a conducă-

torului și nemulțumirea din ce în ce mai mare din rândurile inteligheniei și ale elitei de partid (inclusiv a veteranilor, precum Silviu Brucan și Corneliu Mănescu, dar și a altor foști protejați ai lui Ceaușescu, precum Ion Iliescu și Vasile Patilineț)[11]. Epilogul se referă la „viața de apoi" a P.C.R., la problematica lui dispariție și la dificila naștere a noii democrații în România.

Deși am lucrat cu pasiune la cartea de față, am încercat din răsputeri să aplic la scrierea ei ceea ce Friedrich Nietzsche a numit odată *patosul distanței*. Scopul meu este să înțeleg de ce anumiți oameni au îmbrățișat comunismul în anii '20 și mai târziu, în ce au crezut ei, cum pot fi explicate acțiunile și pasiunile lor. Cel puțin un lucru este clar: în timpul perioadei interbelice, înrolarea în P.C.R. a reprezentat o opțiune existențială, care ducea la persecuții și nesfârșite privațiuni și dificultăți. În anii '30, nici o persoană rațională nu putea anticipa că, într-o bună zi, comuniștii vor conduce România.

În timpul și după marea criză economică, opoziția față de fascism s-a contopit cu cultul pentru Uniunea Sovietică și pentru Stalin, insuflând devotamente puternice și partizanat constant. Pentru membrii radicalizați ai minorităților etnice, promisiunile internaționaliste ale leninismului au fost deosebit de seducătoare[12]. Comunismul românesc a insuflat emoții puternice, credință profundă, un sens frenetic de împlinire a unei misiuni istorice, dar și forme, nu mai puțin intense, de deziluzie și frustrare. Grupuri sociale întregi au fost înlăturate în numele himerei ideologice leniniste. În România, ca peste tot, comuniștii au promis emancipare universală: libertate, egalitate, fraternitate și solidaritate. Ceea ce s-a întâmplat în realitate a fost extrem de diferit. Cartea mea încearcă să povestească această tragedie, cu speranțele ei anihilate și cu oportunitățile ratate, prezentând aspectele sale fundamentale și motivele eșecului comunismului.

După cum am spus, am crescut într-o familie de comuniști revoluționari, iar în această carte apar și câteva dintre rudele mele, inclusiv ambii mei părinți, care au intrat în P.C.R. la începutul anilor '30, convinși că iau parte la o luptă eroică pentru salvarea umanității de barbaria fascistă. Atât mama, cât și tatăl meu au luptat în Brigăzile Internaționale din Spania în timpul Războiului Civil, iar tatăl meu și-a pierdut brațul drept la 24 de ani. Apoi, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au trăit ca refugiați politici în U.R.S.S., lucrând la Departamentul Balcanic al postului de radio Moscova. Șeful serviciului român era Leonte Răutu, mai târziu dictatorul cultural al României, șeful Departamentului Central-European era Rudolf Slánský (care a fost găsit vinovat de „spionaj sionist și sabotaj" și a fost

spânzurat în 1952 la Praga), iar unul dintre redactorii ce lucrau pentru serviciul în limba maghiară era Imre Nagy, mai târziu prim-ministru al Ungariei (care a fost deportat în România după revoluția maghiară, ulterior fiind trimis înapoi în Ungaria și executat în iunie 1958). Toate aceste nume apăreau în conversațiile de familie pe vremea copilăriei mele. În timpul epurărilor din anii '50, părinții mei și mulți dintre prietenii lor au fost suspectați de „cosmopolitism prooccidental", iar în 1960 tatăl meu a fost exclus din partidul în care s-a înscris în 1933 din fanatism naiv și entuziast. Viețile și convingerile lor au fost simptomatice pentru aventura tragică a comunismului în secolul XX. Cartea de față încearcă să ofere o descriere și o explicație a acestei experiențe în România, aducând la lumină câțiva dintre actorii, arhitecții și victimele viziunii comuniste asupra unei „lumi mai bune".

CAPITOLUL 1
Înțelegerea stalinismului național
Moștenirea socialismului ceaușist

Hobbyul meu este construirea socialismului în România.
Nicolae Ceaușescu, august 1989

Dintre toate revoluțiile care au avut loc în *annus mirabilis* 1989, numai cea română a fost violentă. Mai mult, în ciuda radicalismului aparent al revoluției române și a retoricii antitotalitare excesive și bombastice a principalilor ei exponenți, în România moștenirea leninistă s-a dovedit a fi mai persistentă și mai adaptabilă decât în alte țări. În timp ce aceia care se definesc drept „postcomuniști" sunt încă marginali în România, partidul ce a condus România până la alegerile din noiembrie 1996 și a revenit la putere în anul 2000, Partidul Democrației Sociale al lui Ion Iliescu, este dominat de personalități care au făcut parte din „eșaloanele doi și trei" ale detronatului regim. Chiar dacă fascinația ideologică s-a epuizat de mult, persistă încă o rețea extinsă de interese private, relații, clientelism și, de cele mai multe ori, teama de schimbare.

Acest capitol explorează cauzele „excepției" românești printre țările foste comuniste din Europa de Est, ale extraordinarei vitalități a mentalităților și practicilor autoritare în România și ale fuzionării tradițiilor leniniste cu cele bizantine într-o structură politică ale cărei cinism și capacitate de manipulare nu au avut egal. În memoriile sale, Ion Iliescu, președintele României între anii 1990 și 1996, reales apoi în anul 2000, cel care a făcut parte, pentru mai mulți ani, din elita partidului sub Nicolae Ceaușescu, admite că, încă dinainte de sfârșitul dictaturii, Partidul Comunist Român încetase să mai joace vreunul dintre rolurile tradiționale ale unui partid într-un regim de tip leninist, fie ele legate de mobilizare, orientare sau promovare. În schimb, giganticul P.C.R. nu mai reprezenta altceva decât o ficțiune propagandistică, o unealtă menită să satisfacă mândria fără margini a lui Ceaușescu: „Obtuzitatea politică, ignoranța și chiar stupiditatea, vanitatea excesivă, arbitrariul și despotismul, care au coexistat pentru o vreme cu un narcisism agresiv și arogant, împreună cu

dogmele și practicile unui sistem ce își arătase deja limitele au transformat conducerea personală [a lui Ceaușescu] într-o imensă parodie și într-o sursă de erori fundamentale"[1].

Critica oportunistă pe care Iliescu i-o aplică predecesorului său sună ca o încercare neohrușciovistă (sau mai degrabă gorbaciovistă) de a atribui principalele erori comise de Conducător de-a lungul anilor capriciilor unui individ vanitos, și nu unui sistem ce i-a permis lui Ceaușescu să ducă o politică absurdă și incoerentă. Însă, la urma urmei, cum putea Iliescu să se angajeze într-o demistificare totală a unei ideologii și a unui sistem politic a căror existență i-a asigurat odată cariera politică? Pe scurt, în ciuda pretențiilor lui Iliescu cu privire la trecutul său de disident, în P.C.R. nu a existat nici o facțiune liberală, orientată către reforme și nici vreun grup al cărui sistem de valori și aspirații să fi fost inspirate de logica revizionismului marxist[2]. Au existat, cel mult, conversații particulare în care diverși indivizi au deplâns anumite „exagerări" sau „distorsiuni". Aceasta nu înseamnă că fiecare membru al elitei de partid, în special în anii '70, era de acord în totalitate cu obsesiile lui Ceaușescu. La sfârșitul anilor '70, anumite figuri importante au luat în considerare diverse opțiuni (inclusiv asasinatul politic) pentru a scăpa de tiranul din ce în ce mai odios. Dintre aceștia, cel mai important a fost Vasile Patilineț, un fost secretar al Comitetului Central care răspundea de Securitate și de armată (între 1965 și 1970), ce a murit într-un bizar accident de automobil la începutul anilor '80, în timp ce era ambasador în Turcia[3]. Dar nici Patilineț și nici, mai târziu, autorii „Scrisorii celor șase" (martie 1989) nu au susținut vreodată schimbarea totală a sistemului comunist existent. Ei erau disperați din cauza pretențiilor de mărire ale lui Ceaușescu, și nu din cauza iraționalității inerente și insurmontabile a sistemului. Deși critici acerbi ai dictaturii personale a lui Ceaușescu, ei nu au pus niciodată sub semnul întrebării legitimitatea monopolului puterii deținut de partid.

Cu toate acestea, P.C.R., care avea aproape patru milioane de membri și era, probabil, cel mai mare partid comunist din lume, în termeni proporționali, a dispărut aproape peste noapte pe data de 22 decembrie 1989. Scandările „Ole, ole, Ceaușescu nu mai e!" au marcat nu numai sfârșitul dictaturii bicefale a lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu, ci și disoluția ireversibilă și irevocabilă a P.C.R., partidul înființat cu 78 de ani în urmă. În momentul în care cuplul conducător părăsea în grabă, cu elicopterul, clădirea Comitetului Central, iar masele furioase asaltau sediul partidului, se părea că un întreg capitol al istoriei se încheia și că românii erau în sfârșit eliberați de asfixianta ordine totalitară ce dura de mai bine de patru decenii.

În organizațiile leniniste, procesul de luare a deciziilor este secret, restrâns la un cerc exclusivist și în mod programatic înșelător – exact opusul procedurilor transparente, consensuale și impersonale practicate în societățile democratice. De exemplu, dacă nu se înțelege rolul jucat de brute precum spionii sovietici Pintilie Bodnarenko (Pantiușa) și Alexandru Nicolschi în exercitatea terorii în România în timpul celei mai teribile perioade staliniste și natura relațiilor personale ale acestora cu Gheorghiu-Dej și membri ai anturajului său, e foarte dificil să fie înțelese originile și rolul Securității, lucru esențial în orice analiză politică a comunismului românesc[4]. Mai mult, ca o regulă generală, dat fiind „informalismul" (adică puținătatea surselor scrise) ce a fost o caracteristică importantă a sistemului, a existat puțină memorie instituțională, iar cea care a existat a fost, practic, inaccesibilă. În schimb, au existat o serie de păreri personale contradictorii în legătură cu trecutul.

Cei promovați la vârful ierarhiei în timpul ultimului deceniu în care Ceaușescu s-a aflat la putere nu știau mai nimic despre Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Petre Borilă, Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevschi, Alexandru Moghioroș și alte personalități marcante ale P.C.R. din anii '50 și '60. Chiar și Dumitru Popescu, ideologul-șef în timpul anilor '70, este foarte vag în memoriile sale atunci când încearcă să definească natura relațiilor interpersonale din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej[5]. După cum a remarcat pertinent A. James McAdams în legătură cu interviurile cu potentații din fosta Republică Democrată Germană (R.D.G.): „Una dintre cele mai interesante descoperiri este cât de puțin știau majoritatea politicienilor, inclusiv mulți membri ai celor mai înalte cercuri ale S.E.D. [Partidul Socialist Unit], despre cele mai importante evenimente și controverse ale trecutului est-german. Informațiile semnificative din punct de vedere politic le erau accesibile numai unui număr foarte mic de oameni. La ședințele Biroului Politic se discutau foarte puține lucruri de substanță. Doi sau trei indivizi plimbându-se prin pădure la sfârșit de săptămână luau deseori decizii importante, iar cunoștințele specifice rareori jucau un rol însemnat"[6].

Pretenții mesianice și comunism paria

Căderea bruscă și violentă a regimului Ceaușescu – și, odată cu acesta, a întregii infrastructuri instituționale comuniste – ar fi putut fi, de fapt, anticipată. Unii autori au detectat abisul ce se deschidea

între clica aflată la conducere și membrii de rând ai partidului. Existau semne de nemulțumire în rândurile elitei care indicau mai degrabă neliniște și panică decât coagularea unor grupuri potențial succesoare. O lovitură intrapartinică de tip bulgar, având ca rezultat expulzarea nonviolentă a liderului suprem, era astfel de neconceput în România. Această situație s-a datorat următoarelor trei motive: în primul rând, a fost cauzată de extraordinara monopolizare a autorității și a puterii politice de către Ceaușescu. În al doilea rând, a fost cauzată de absența din rândurile elitei a unei grupări și/sau a unor indivizi înclinați către reforme, care să aibă o minimă credibilitate (prim-ministrul, Constantin Dăscălescu, predecesorul său, Ilie Verdeț, și chiar fostul ministru de Externe, Ștefan Andrei, cu greu ar putea fi comparați cu Petar Mladenov, succesorul lui Todor Jivkov la conducerea Partidului Comunist Bulgar); întreaga elită de partid participase la grandioasele spectacole de preamărire a conducătorului, îl lăudase pe Ceaușescu până peste poate și îi aprobase capriciile. În al treilea rând, impactul schimbărilor din Uniunea Sovietică din timpul perestroikăi a fost mult mai puțin simțit în România, care era din ce în ce mai izolată, decât în Bulgaria, care urma linia sovietică în mod tradițional. În timp ce elita comunistă bulgară s-a legitimat întotdeauna prin solidaritatea neabătută cu Moscova, românii (în special după „divorțul" de Kremlin din 1964) au mizat pe faptul că sunt diferiți și chiar provocatori față de ruși pentru a-și câștiga prestigiul intern și internațional. Mai mult, chiar dacă se aplică aparatcikilor din pozițiile cele mai înalte din ierarhia P.C.R., membrii Comitetului Executiv al Comitetului Central, termenul *elită* cu greu ar putea să-i descrie pe acești birocrați înfricoșați și umiliți, slugarnici și obedienți, care au fost incapabili să conceapă – ca să nu mai vorbim să întreprindă – vreo acțiune împotriva clanului conducător[7].

În România, către sfârșitul domniei lui Ceaușescu, condițiile economice și sociale erau catastrofice. Țara era afundată în deznădejde, corupție, frică generalizată și exista sentimentul că sfârșitul trebuia să fie cu siguranță aproape. Nemulțumirea era din ce în ce mai mare, dar se pare că Securitatea reușea, în general, să preîntâmpine orice formă de disidență sau rezistență. Faraonicul cult al personalității, care stătea la baza experimentului socialismului dinastic al lui Ceaușescu, era absurd și, în același timp, superficial. Conducătorul și soția lui se înconjuraseră de multă vreme de sicofanți, mulți dintre ei recrutați din rândurile familiei lor extinse, iar această „familializare a socialismului", ca să folosesc expresia lui Ken Jowitt, s-a accelerat în anii '80[8]. Belu Zilber, un supraviețuitor foarte controversat al pro-

cesului Pătrășcanu, a caracterizat regimul comunist drept o „monarhie de drept dialectic"[9]. Întrepătrunderea simbolurilor, valorilor și stilurilor leniniste și bizantine a fost esențială pentru formarea elitei politice comuniste românești, iar biografiile membrilor proeminenți ai nomenclaturii trădează principalele surse ale tensiunilor din P.C.R.: conflictul dintre comuniștii „de acasă" și cei „moscoviți" , persecuția îndelungată a intelectualilor, reprimarea oricărui revizionism marxist și combinația de convingeri criptofasciste și staliniste, în special în ultima fază a ceaușismului[10].

Într-o perioadă în care alte regimuri de tip sovietic se angajaseră pe linia unor reforme mai mult sau mai puțin radicale, iar politica de glasnost anunțată de Mihail Gorbaciov amenința să contamineze și să destabilizeze elitele est-europene aflate de mult în letargie, doar regimul din România se agăța cu o ciudată încăpățânare de o viziune stranie, barocă asupra socialismului, ce combina dogme staliniste cu nostalgia etnocentrică, romantic-autohtonistă pentru un trecut fantasmatic. Pe de o parte, Ceaușescu punea accent pe monopolul partidului asupra puterii, pe necesitatea de a păstra proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producție și pe competiția istorică cu Vestul capitalist. Pe de altă parte, retorica sa era manifest șovină, antimaghiară și preocupată de nevoia de a construi o comunitate etnică perfect „omogenă". Autarhic în mod programatic și neîncrezător în privința liberalizării interne, sistemul lui Ceaușescu demonstra un dispreț enorm față de propriii cetățeni. Conducătorul și lacheii săi ridicaseră un „socialism" ale cărui caracteristici represive i-au făcut pe mulți dintre cei ce urmăreau ce se întâmpla în România să fie extrem de pesimiști cu privire la viitorul țării. Se părea că în inima Europei se încerca stabilirea unei forme *sui-generis* de despotism asiatic, un sistem în care, după cum a spus Karl Marx, statul „nu este altceva decât capriciul personal al unui singur individ"[11].

Nenorocirea românilor aflați sub dictatura lui Ceaușescu a fost cunoscută și deplânsă de multă lume, atât în Est, cât și în Vest. De exemplu, la 1 februarie 1988, activiști independenți din Cehoslovacia, Ungaria, Polonia și R.D.G. au demonstrat în semn de solidaritate cu victimele tiraniei lui Ceaușescu ca răspuns la un apel lansat cu o lună mai devreme de grupul cehoslovac pentru drepturile omului Carta 77, care a declarat: „Așa după cum pacea și libertatea în Europa sunt cauza comună și indivizibilă a tuturor europenilor, [...] tot așa ceea ce se întâmplă în România [este] preocuparea comună a noastră, a tuturor. Așa după cum acela care este indiferent față de lipsa de libertate a vecinului sau a concetățeanului său nu se poate

bucura la rândul său decât de o libertate îndoielnică, [...] tot așa senzația de căldură și perceperea luminii rămân îndoielnice în cazul său dacă sunt combinate cu indiferență față de frigul și întunericul în care mai puțin norocoșii săi vecini sunt constrânși să trăiască"[12].

Câteva luni mai târziu, revista *The Economist*, de obicei reținută, a publicat un lung editorial în care îndemna Vestul să-l trateze pe Ceaușescu ca pe un paria al comunității internaționale: „Dictatorul României are o slăbiciune exploatabilă: o imensă vanitate. El tânjește după laude în lumea mare. Insultați vanitatea sa – condamnându-l cu glas tare și ridiculizându-l la Organizația Națiunilor Unite și în alte forumuri internaționale – și țările occidentale ar putea preveni în mare parte distrugerea fără sens a României. Protestele zgomotoase ar putea încetini sistematizarea [adică distrugerea a jumătate din cele 15 000 de sate ale României] până când, cu puțin noroc, moartea despotului bolnav, în vârstă de 70 de ani, va transforma întreaga idee într-o amintire sumbră și suprarealistă"[13].

În același sens, comentând mania lui Ceaușescu pentru clădiri grandioase, Daniel Chirot a prezis că edificiile imense ridicate pentru a satisface gustul arhitectural al Conducătorului, ce amintea de cel al lui Mussolini, vor deveni durabile „monumente ale catastrofei pe care un nebun ieșit de sub control o poate impune unei societăți, o amintire vie a «Epocii de Aur, Epoca Ceaușescu»"[14].

A existat o tendință din ce în ce mai accentuată de a desconsidera experimentul autocratic românesc, acesta fiind perceput ca o anomalie istorică, irelevantă pentru dezvoltarea generală a regimurilor de tip sovietic. Cu toate acestea, adevărul este că Nicolae Ceaușescu doar a exacerbat și a dus la extrem anumite caracteristici ale culturii politice staliniste în condițiile particulare românești. Este, prin urmare, important să se meargă dincolo de simpla blamare a defunctului lider și să se încerce a se pătrunde în logica internă a istoriei comunismului românesc. La urma urmei, Nicolae Ceaușescu a fost parte integrantă a unei familii politice care își avea propriile memorii, reglări de conturi și frustrări, dar și visuri romantice, speranțe și așteptări[15]. Înainte de a accede la funcția de secretar general în martie 1965, Ceaușescu și-a croit o carieră de succes în birocrația comunistă și a fost suficient de abil pentru a-i succeda lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, unul dintre liderii comuniști cei mai înzestrați în arta manipulării. În România au fost publicate cărți în care foști colegi și rivali de-ai lui Ceaușescu în Biroul Politic admit că acesta avea o capacitate unică de a induce în eroare, de a simula modestia și, la începuturile carierei, comportamentul pașnic[16]. Totuși, este

important de semnalat faptul că aceste interviuri și memorii sunt impregnate de nostalgia pentru timpurile lui Gheorghiu-Dej, iar cititorul rareori poate detecta în ele semne de căință sau de remuș-care (lucru valabil și pentru memoriile lui Silviu Brucan)[17]. Atunci când i-a succedat lui Gheorghiu-Dej în 1965, Ceaușescu nu era un nou-venit în lumea comunistă a intrigii nemiloase și a loviturilor pe la spate: la sfârșitul anilor '40, el studiase la Moscova, iar mai târziu a auzit discursurile virulent antistaliniste ale lui Hrușciov la Con-gresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (P.C.U.S.) în 1961 și a vizitat frecvent China, Coreea de Nord și Iugoslavia. Deși e adevărat că Gheorghiu-Dej nu și-a anticipat sfârșitul subit, este de asemenea adevărat că, dintre toți subordonații săi din Biroul Politic, Ceaușescu avea cele mai palpabile garanții leniniste pentru a aspira la moștenirea mantiei lui Gheorghiu-Dej. Ceaușescu era disciplinat, obedient, prudent și modest. Perspectivele sale au fost semnalate cu anticipație de către Ghiță Ionescu, care, în 1964 (cu un an înaintea morții lui Gheorghiu-Dej), l-a identificat pe cel mai tânăr membru al Biroului Politic și secretar responsabil cu cadrele ca fiind cel mai pro-babil succesor al dictatorului. Ca și Stalin în 1923–1924, Ceaușescu era acela care controla aparatul de partid și le putea garanta mem-brilor mai tineri șansa de a urca în ierarhie debarasându-se de ve-chea gardă[18].

Ceaușescu și cultul său nu erau, de fapt, o aberație atât de mare precum o vedeau observatorii externi. Totuși, după cum a arătat Ken Jowitt, comunismul românesc nu a putut niciodată să-și depășească total genealogia de paria: în anii de ilegalitate, elita partidului era formată în principal din elemente alogene (cum ar fi bulgari, unguri, evrei sau ucraineni din România), care aveau o înțelegere limitată a valorilor naționale ale țării și ale aspirațiilor poporului. Partidul a predicat idei și sloganuri ce aveau un ecou minim în rândurile clasei pe care pretindea că o reprezintă, caracterizând România drept o „țară imperialistă multinațională" și pledând pentru dezmembrarea statu-lui-națiune român născut în urma tratatelor de la Versailles și Trianon din 1919–1920. Susținerea de către partidul comunist a pretențiilor teritoriale rusești asupra Basarabiei și a nordului Bucovinei nu a atins nici o coardă sensibilă în rândurile proletariatului urban sau ale inteligheției radicale din România (care era, în orice caz, atrasă în cea mai mare parte de extrema dreaptă)[19]. Mai mult, lipsit de o bază de mase, dominat de străini, fragmentat și dovedind, în mod jalnic, impotență politică, P.C.R. a fost tratat cu dispreț de către Comintern, ceea ce a adâncit psihologia sa de paria – într-adevăr, un complex de

inferioritate chinuitor în rândul cadrelor sale. De aceea, izbucnirile antisovietice din ultimii ani ai lui Gheorghiu-Dej și din cei 24 de ani de conducere ai lui Ceaușescu trebuie văzute în contextul general al istoriei comunismului românesc. În orice alt partid comunist est-central-european, unui Ceaușescu i-ar fi fost cu mult mai dificil să concentreze atâta putere.

Stalinişti antisovietici

Succesul lui Ceaușescu în cadrul elitei comuniste românești și victoria sa asupra potențialilor rivali în lupta ce a urmat morții lui Gheorghiu-Dej în martie 1965 au fost anticipate, predeterminate și facilitate de faptul că istoria partidului a fost modelată de angajamentul constant față de logica exclusivă a stalinismului. Generații întregi de comuniști români își trataseră propria națiune ca pe un pion de manevră. Cu excepția Albaniei lui Enver Hodja, România a fost singurul stat comunist din Europa de Est care a rezistat undelor de șoc provocate de Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și de denunțarea cultului personalității lui Stalin de către Hrușciov[20]. Acest lucru este deosebit de semnificativ, având în vedere faptul că, între 1948 și 1956, România a găzduit Cominformul și săptămânalul acestuia, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, iar Hrușciov testase loialitatea românilor în timpul turbulentei toamne a lui 1956, când, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, în România nu s-a produs nici o mișcare semnificativă de masă în favoarea liberalizării (ceea ce nu înseamnă că trecem cu vederea frământările studențești din București, Cluj și Timișoara). Mai mult, Gheorghiu-Dej îi convinsese pe liderii sovietici că România era imună la orice „virus burghez" sau „revizionist": în iunie 1958, pe baza unor aranjamente complexe între români, ruși și iugoslavi, armata sovietică de ocupație s-a retras din România[21]. În viziunea lui Hrușciov, acesta a fost un gest de bunăvoință față de Occident, destinat să-i liniștească pe cei indignați de știrile de la Budapesta privind executarea lui Imre Nagy și a celorlalți lideri din guvernul revoluționar al Ungariei.

Cu toate acestea, Hrușciov și-a făcut un calcul greșit: departe de a emula relaxarea limitată din Uniunea Sovietică, conducerea P.C.R. și-a întărit și mai mult controlul asupra societății românești. Singurul moment în care comuniștii români au fost 100% de acord cu sovieticii a fost acela în care Moscova a revenit la metodele staliniste. Gheorghiu-Dej și Biroul Politic condus de el nu numai că au sprijinit

cu căldură și au oferit suport logistic pentru zdrobirea revoluției de la Budapesta din 1956, ci s-au folosit de spectrul pericolului „revizionist" pentru a lansa o masivă vânătoare de vrăjitoare în rândurile propriului partid în 1957–1958 și pentru a trece la noi epurări ale inteligheției[22].

Caracteristicile reprobabile ale ultimelor etape ale domniei lui Ceaușescu nu trebuie să ascundă bazele structurale ale regimului său, venind din tradiția totalitară a unui partid chinuit de un copleșitor complex de inferioritate. „Stilul paranoic" al politicii leniniste românești și-a avut originea în mentalitatea de dezmoștenit al sorții, în abordările problematice ale chestiunii naționale, în lunga subordonare față de Moscova – Mecca internaționalismului proletar – și în profunda neîncredere față de orice încercare de democratizare sau liberalizare. Acest complex s-a manifestat nu numai prin grija excesivă a P.C.R. pentru autenticitate și genealogie, ci și, la un nivel mai general, prin fixația nemăsurată asupra noțiunilor de *identitate națională* și *predestinare istorică* în rândurile inteligheției române, fie ea comunistă, necomunistă sau anticomunistă. (Toate caracteristicile unei culturi politice obsedate de ereditatea sa problematică pot fi distinse în primul rând în personalitatea lui Gheorghiu-Dej, apoi în cea a lui Ceaușescu, deși cei doi erau cu siguranță diferiți.) Acest sindrom paria reprezintă, probabil, principala explicație pentru comportamentul grotesc al lui Ceaușescu în timpul ultimului deceniu al domniei sale[23].

Spre deosebire de partidele leniniste bulgar, maghiar, polonez și iugoslav, în timpul perioadei de ilegalitate P.C.R. a fost, de fapt, o formațiune extrem de marginală, complet dominată de aparatul Cominternului. P.C.R. a reușit să capete o anvergură națională și și-a impus hegemonia numai cu ajutorul armatei sovietice, după ocuparea țării în august 1944. Această subordonare față de Kremlin a afectat facultățile critice atât la nivelul elitei comuniste românești, cât și la nivelul membrilor de rând ai partidului. Au existat și excepții individuale, dar acestea au fost marginalizate rapid și reduse la tăcere[24]. Pretențiile partidului la legitimitate au fost, de aceea, întotdeauna contestabile, chiar și după ce secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej a reintrodus românismul în 1963–1964. După cum a sugerat istoricul din emigrație Georges Haupt, unul dintre numeroșii observatori occidentali interesați de „calea specială" a României, cea mai potrivită interpretare a rupturii dintre P.C.R. și Hrușciov este aceea bazată pe ideea unui exercițiu plin de inventivitate și, în general, de succes în construirea autorității de către o elită lipsită în

mod tradițional de orice legitimitate politică[25]. Combinată cu o limitată liberalizare internă condusă de sus, distanțarea față de Moscova a oferit noului val de birocrați de partid din ce în ce mai siguri de sine un suport ideologic: susținătorii și protejații lui Ceaușescu de la sfârșitul anilor '60 erau aparatciki de vârstă mijlocie care se considerau cu adevărat exponenții unei clase manageriale naționale aflate în ascensiune. Eliminarea vechii gărzi staliniste le-a asigurat mult-așteptata șansă de a urca în ierarhie. Mulți dintre acești birocrați din partid și guvern s-au identificat cu promisiunile de autonomie din prima etapă a ceaușismului și au participat cu ardoare la consolidarea puterii personale a noului secretar general. Printre aceștia s-au numărat Maxim Berghianu, János Fazekás, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Vasile Patilineț, Ion Stănescu și Ilie Verdeț, care lucraseră în anii '50 și la începutul anilor '60 sub conducerea lui Ceaușescu și care au crezut că promisiunea acestuia de a întări conducerea colectivă era mai mult decât un mijloc temporar de a se debarasa de veteranii staliniști. Mai târziu, pe măsură ce Ceaușescu a înțeles că, sub protecția sa, acest grup din aparatul de partid plănuia strategii semireformiste, potențial destabilizatoare, a dat înapoi și a revenit la un stil de conducere învechit, extrem de rigid și dominat de ideologie. Tot ce însemna competență, modernitate, analiză rațională sau demnitate intelectuală trebuia atacat și umilit. Erau organizate provocări pentru a fabrica erezii ideologice, uneori sub cele mai bizare pretexte, ca în cazul notoriului scandal înscenat în 1982 membrilor unei presupuse „Secte a meditației transcendentale". Astfel, atât în teorie, cât și în practică, ceaușismul a reprezentat încercarea disperată a unei elite asediate de a câștiga autoritate internă și recunoaștere internațională accentuând exact calitatea care îi lipsise în mod evident de-a lungul celei mai mari părți a istoriei sale: prestigiul și influența la scară națională[26].

Într-adevăr, Ceaușescu nu a fost întotdeauna urât sau disprețuit în mod unanim. Departe de aceasta: în anii '60 și la începutul anilor '70, mulți români au fost animați și înflăcărați de sfidarea Moscovei de către Conducător, de politica de apropiere de Iugoslavia și de Occident și de măreția viitoare imaginată pentru țara lor. Cum a fost irosit acest capital politic și cum a fost emasculată elita politică de către propriu-i conducător reprezintă un subiect fascinant, care este tratat în cartea de față. Este suficient să comparăm statutul internațional al P.C.R. în perioada Congresului al IX-lea în iulie 1965 (primul congres care a confirmat supremația lui Ceaușescu la conducerea partidului) cu izolarea internațională profundă, atât a partidului, cât și a liderului

acestuia, atunci când a fost organizat Congresul al XIV-lea în noiembrie 1989. Boicotat de țările „frățești" din Pactul de la Varșovia și reprezentând o rușine pentru partidele marxiste occidentale, P.C.R. nu a putut conta atunci decât pe solidaritatea Coreei de Nord și a câtorva mișcări radicale din Lumea a Treia[27].

Tiranie decrepită

Răbufnirile xenofobe ale Conducătorului, romanțarea trecutului arhaic al României, identificarea cu figurile mitice ale căpeteniilor traco-dacice și ale domnitorilor feudali despotici, fascinația pentru corporatismul organic și reabilitarea simbolurilor militariste și etnice aveau rădăcini mai adânci decât psihologia personală a lui Ceaușescu – ele își aveau originea în relația problematică a P.C.R. cu tradițiile și modelele culturale românești. Un studiu al documentelor de partid devenite accesibile pentru cercetători – referitoare atât la perioada de clandestinitate, cât și la anii stalinismului lipsit de echivoc – ilustrează respingerea completă a valorilor naționale românești, neîncrederea profundă în intelectualitate și chiar ignoranță în privința problemelor fundamentale ale istoriei țării. O interpretare marxistă vulgară a fost utilizată pentru a justifica schemele rigide care demonstrau că românii erau dornici să îmbrățișeze revoluția proletară mondială. Puțin le păsa comuniștilor doctrinari că problemele reale ale țării implicau împăcarea cu modernizarea și adoptarea modelelor instituționale occidentale. Ei aveau rețetele lor universale, împrumutate din arsenalul Cominternului, și nu ezitau să le impună românilor. Mai târziu, atunci când P.C.R. și-a rescris propria istorie, iar liderii săi au pozat în campioni ai valorilor naționale, travestiul patriotic le-a facilitat o manipulare gigantică: aceiași oameni care serviseră neabătut interesele sovietice erau cei ce deplângeau pierderea identității naționale. Sub Gheorghiu-Dej și încă mai mult sub Ceaușescu, comuniștii români purtau costume naționale, jurau pe steagul tricolor al țării și cântau imnuri patriotice pentru a-și arăta atașamentul față de „independență și suveranitate"[28].

Cu gesturile sale spasmodice și cuvântările sale înfierbântate, Ceaușescu a devenit întruparea noului spirit al partidului. El a încercat să combine un atașament rezidual față de credința leninistă cu un simț, proaspăt descoperit, al utilității simbolurilor și demagogiei naționaliste. Este încă de discutat dacă Ceaușescu a devenit cu adevărat un naționalist român sau dacă a fost doar un oportunist

pragmatic. Ca și în cazul liderului sârb Slobodan Milošević, există argumente convingătoare în favoarea ambelor ipoteze. Pentru Ceaușescu însă, adevărata valoare o reprezenta puterea personală și era gata să sacrifice, fără nici o reticență, principii și loialități pentru a o păstra. Spre sfârșitul vieții sale, Ceaușescu nu mai avea nimic de oferit în afară de retorica sa goală și de chemările sale isterice pentru extinderea represiunii. A strânge rândurile în jurul Conducătorului: acesta devenise laitmotivul războiului propagandistic împotriva populației României.

Spre sfârșitul anilor '80, P.C.R. era, practic, deja dispărut. Din el mai rămăseseră doar o serie de legende prost plăsmuite și niște adunări uriașe de indivizi care îl aplaudau mecanic, ca niște roboți, pe dictator. În timpul Congresului al XIV-lea, în noiembrie 1989 – după ce Zidul Berlinului căzuse, după ce Todor Jivkov al Bulgariei fusese îndepărtat de conspirația Petar Mladenov – Dobri Jurov și după ce marioneta sovietică, secretarul general Milos Jakes, și acoliții săi fuseseră eliminați de „Revoluția de catifea" din Cehoslovacia –, Ceaușescu credea cu obstinație în spectacolul pus în scenă de către devotații săi adulatori. Sau cel puțin aceștia *păreau* a-i fi devotați. De fapt, printre delegații la congres și printre membrii aleși ai ultimului Comitet Central se afla și cel care, o lună mai târziu, va fi unul dintre principalii arhitecți ai judecării cuplului Ceaușescu de către un tribunal ilegal și ai execuției celor doi: generalul Victor Atanasie Stănculescu, prim-adjunct al ministrului Forțelor Armate și unul dintre protejații Elenei Ceaușescu. „Ce va fi gândit Stănculescu cu adevărat", s-ar putea întreba cineva, „în timpul lungilor minute de aplauze furtunoase și scandări ritmice ale sloganului «Ceaușescu și poporul!»?"

Probabil că Stănculescu și alți birocrați din partid și din guvern (inclusiv șeful Securității, generalul locotenent Iulian Vlad) realizaseră deja la acea vreme că timpul lui Ceaușescu și al clanului său trecuse. Poate că înțeleseseră că, dacă ceva nu se schimba în mod radical, atunci o revoltă populară urma să anihileze curând mult lăudata „societate socialistă multilateral dezvoltată". Dar ei nu au făcut nimic.

O revoltă spontană a izbucnit fulgerător, la Timișoara, la mijlocul lui decembrie 1989. Partidul Comunist Român, cel care îi permisese lui Ceaușescu accesul la puterea absolută, era confruntat cu o rebeliune populară nonviolentă, ce a devenit repede contagioasă și s-a răspândit în alte orașe, inclusiv în București. Ceaușescu și partidul erau unul și același lucru, după cum proclama propaganda – probabil singura fărâmă de adevăr din oceanul de minciuni care inunda zilnic viețile românilor –, și, într-adevăr, odată ce Ceaușescu a fost împușcat,

partidul său, deja o fantomă politică, a dispărut. Mai târziu, câteva foste cadre și sicofanți inveterați vor încerca să reînvie și să promoveze legenda eroismului lui Ceaușescu, dar acestea nu au fost decât niște încercări penibile de a reînvia un cadavru politic[29].

P.C.R. era terminat, atât ca mișcare ideologică, cât și ca birocrație mobilizatoare. Acest lucru a fost înțeles de către leniniști lipsiți de remușcări, dar lucizi, precum Ion Iliescu și Silviu Brucan, care vor forma un partid succesor ce pretindea că se rupsese de toate tradițiile totalitare: Frontul Salvării Naționale (F.S.N.). În această întreprindere, ei s-au bucurat de ajutorul și de priceperea unui grup de politologi și ideologi marxiști mai tineri, dintre care cei mai mulți fuseseră activi în cadrul Academiei de Partid „Ștefan Gheorghiu" și al Centrului de Istorie Militară de pe lângă Ministerul Apărării (condus, timp de mai mulți ani, de generalul locotenent Ilie Ceaușescu, fratele Conducătorului). Cel mai influent dintre aceștia era o veche cunoștință a lui Iliescu, după cum afirmă acesta în memoriile sale, și anume Virgil Măgureanu, care a devenit o figură importantă în poziția de șef al Serviciului Român de Informații (S.R.I.). Numai după victoria electorală a Convenției Democratice în 1996 Măgureanu a fost, în sfârșit, înlocuit (în primăvara anului 1997). Alții – Vasile Ionel, Ioan Talpeș, Iosif Boda, Paul Dobrescu, Victor Opaschi și Ioan Mircea Pașcu – au servit în posturi importante de consilieri executivi în diferite etape ale perioadei postceaușiste. Aceasta arată că, dincolo de aparentul clivaj, de hiatusul ostentativ care a separat disoluția P.C.R. de ascensiunea F.S.N., a existat o relativă continuitate la nivelul elitei politice.

Conducătorul și detestata sa soție fiind în mod convenabil executați, cele mai compromise figuri ale regimului său – doi foști prim-miniștri, Manea Mănescu și Constantin Dăscălescu; secretarii Comitetului Central, Emil Bobu și Ion Coman; fostul șef al Securității, Iulian Vlad; fostul viceprim-ministru, Ion Dincă; fostul vicepreședinte al Consiliului de Stat, Gheorghe Rădulescu; doi foști miniștri de Externe, Ștefan Andrei și Ion Totu; și fiul cel mai mic al lui Ceaușescu și presupusul succesor al acestuia, Nicu – au fost condamnate la închisoare. Dar noua elită ajunsă la putere nu a apărut din senin. Și nici nu a fost atât de nouă. Ea păstra amintiri și loialități care i-au îngăduit să-și mențină unitatea în confruntările care au urmat. Cât despre unii dintre cei relativ nou-veniți, cum ar fi Petre Roman, aceștia urmau să descopere pericolele caudillismului politic în absența unei baze instituționale[30].

Atât regimul lui Gheorghiu-Dej, cât și cel al lui Ceaușescu au depus eforturi constante pentru a împiedica evoluția culturii politice a

comunismului românesc spre o configurație posttotalitară, mai permisivă, în care monopolizarea puterii de către partid („rolul conducător", după cum era înscris în Constituție) ar fi fost limitată în mod semnificativ prin ascensiunea unor grupuri și asociații semioficiale și neoficiale, iar principiile competenței ar fi suplinit tot mai învechitul etos mobilizator „eroic-militant"[31].

Sunt de acord cu acei autori care descriu „ceaușismul" ca fiind ceva mai mult decât o variantă excesivă de dictatură personală în stilul lui Idi Amin Dada, Rafael Trujillo sau Jean Bedel Bokassa. Au existat elemente comune, precum spectacolele de tip imperial, partidele de vânătoare, colecțiile de bijuterii și alte elemente megalomane, care numai cu greu pot fi reconciliate cu principiile ascetice ale leninismului. Dar acestea nu epuizează natura regimului lui Ceaușescu. Adevărul este că, urmând antihrușciovismul obstinat al lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu a urmărit o politică de respingere constantă a oricăror reforme reale, o linie de repliere neostalinistă și autarhică, ce includea elemente de nepotism și corupție la nivel de stat, caracteristice „neotradiționalismului" brejnevist: „[Ceaușismul] a fost mai degrabă expresia unui complex de strategii politice, sociale și economice care, luate împreună, formau o alternativă coerentă la strategiile de dezvoltare urmate de alte regimuri socialiste de stat din Europa de Est"[32]. Începând de la sfârșitul anilor '50 și evoluând într-un mod sinuos și uneori deconcertant, ceea ce l-a făcut să fie din ce în ce mai egocentric și mai izolat, acest tip de autohtonism românesc s-a dovedit a fi o strategie politică „conservatoare" (aproape „reacționară"), imaginată pentru a menține și a consolida exact acele valori, simboluri și instituții puse sub semnul întrebării de către susținătorii „socialismului cu față umană", de la Imre Nagy și Alexander Dubțek la Mihail Gorbaciov. În mod paradoxal, vreme de aproximativ cincisprezece ani, între 1964 și 1980, România s-a bucurat atât de simpatia guvernelor occidentale, cât și de cea a cercurilor democrat-socialiste și eurocomuniste.

În a doua jumătate a anilor '80, Ceaușescu s-a remarcat ca unul dintre cei mai virulenți critici ai gorbaciovismului și ca un campion al unei versiuni actualizate de stalinism militant. El părea că intenționează să reînvie – în mod bizar și obsesiv – catehismul bolșevic din lucrarea *Problemele leninismului* a lui Stalin, în ciuda propriilor luări de poziție anterioare de condamnare a intervenției sovietice în Cehoslovacia și de aparentă încurajare a „marxismului creator" în 1968–1969, atunci când a fost aprobată traducerea în limba română a teoreticienilor marxiști alternativi, precum Antonio Gramsci, Roger

Garaudy, György Lukács, Herbert Marcuse și Louis Althusser. După 1971 însă, Ceaușescu a renunțat la această orientare și a inițiat o radicală restalinizare, procesul accentuându-se după greva minerilor din Valea Jiului din vara lui 1977[33].

La sfârșitul anilor '80, în timp ce Uniunea Sovietică lansa reforme dramatice, Ceaușescu denunța gorbaciovismul ca fiind cea mai periculoasă „deviere de dreapta" din mișcarea comunistă internațională și proclama necesitatea vitală de a apăra uniformitatea. El punea sub semnul întrebării supremația Moscovei, dar se opunea din răsputeri oricăror îndoieli cu privire la infailibilitatea fundamentală a dogmelor marxist-leniniste. Chiar mai mult decât Erich Honecker, Milos Jakes sau Todor Jivkov, Ceaușescu deplângea însuși impulsul de a regândi doctrina marxist-leninistă. Același personaj care, în 1974, admisese căderea în desuetudine a noțiunii de *dictatură a proletariatului* și care părea înclinat să aprobe căutările eurocomuniste pentru un marxism alternativ cerea acum consolidarea instituțiilor represive și denunța tranziția către pluralism ca pe o reinstaurare a capitalismului[34]. Într-adevăr, în opoziția sa față de ofensiva semimenșevică, revizionistă a lui Gorbaciov, Ceaușescu a dus la extrem logica a ceea ce poate fi numit stalinism național. Această ostilitate adâncă era reciprocă, iar Gorbaciov trata cu dispreț ambițiile arogante ale liderului român. „Occidentul a încercat să îl folosească pe Ceaușescu ca pe o sursă de iritare pentru Moscova, ca pe un fel de «cal troian» în interiorul lagărului socialist", își amintea Anatoli Cerniaev, consilierul principal de politică externă al lui Gorbaciov. „Dar, după cum știam deja pe atunci, eforturile acelea erau în van. Gorbaciov trata manevrele «führer-ului român» (după cum îl numea uneori pe Ceaușescu) cu ironie și dispreț și nu îl considera un factor în politica reală."[35]

De fapt, dintre toți liderii Pactului de la Varșovia, Ceaușescu s-a angajat în cel mai virulent atac la adresa programului reformist al lui Gorbaciov. Într-o cuvântare din aprilie 1988, el a subliniat presupusa devansare a Uniunii Sovietice de către România în ceea ce privește „dezvoltarea democrației socialiste". În același timp, Ceaușescu a criticat aspru încercările de revizuire a principiilor marxist-leniniste pe care le considera ca fiind clar definite de către clasicii a ceea ce Czesław Miłosz a numit „Noua Credință"[36]. Faptul că marxismul său era primitiv și uimitor de anacronic este mai presus de orice îndoială, dar exact această convingere rudimentară și arhaică, aproape mitizată, l-a făcut, de fapt, să fie imun la îndoială și la deschidere către alte opinii. Ceaușescu i-a îndemnat pe liderii cu vederi similare ai partidelor comuniste internaționale să strângă rândurile în jurul

său și să se opună periculoaselor încercări de destalinizare și democratizare ale lui Gorbaciov: „Trebuie să avem în vedere că există o serie de deviații teoretice și practice, atât de dreapta, cât și de stânga. Desigur, ambele sunt la fel de primejdioase... Cu toate acestea, după părerea mea, principala amenințare vine astăzi din partea deviațiilor de dreapta, care pot să pună foarte serios în pericol construcția socialistă și lupta pentru dezarmare, pentru pace și pentru progresul general al omenirii"[37].

Comunism național și stalinism național

Trebuie făcută o distincție importantă între comunismul național și stalinismul național. Primul a reprezentat o reacție critică față de imperialismul sovietic, față de planurile hegemonice și de ortodoxia ideologică rigidă. A fost relativ inovativ, flexibil și tolerant față de relaxarea politică. Comunismul național a încurajat creativitatea intelectuală și ereziile teoretice. Respingând tutela sovietică, comuniștii naționali au favorizat în general alternativele revizioniste – atât pe cele moderate, cât și pe cele radicale – la modelul stalinist sacralizat. Cei mai importanți exponenți ai comunismului național au fost Iosip Broz Tito și colaboratorul său apropiat Edvard Kardelj, comunistul reformator maghiar Imre Nagy, Alexander Dubțek în Cehoslovacia, liderii comuniști italieni Palmiro Togliatti și Enrico Berlinguer, precum și secretarul general al Partidului Comunist Spaniol și principalul teoretician al eurocomunismului, Santiago Carrillo. Pentru o vreme, după reîntoarcerea sa la putere în 1956, liderul comunist polonez Władisław Gomułka părea de asemenea să fie susținătorul unei asemenea direcții.

Prin repudierea rețetelor universale și a osificării teoretice, prin promovarea dreptului fiecărui partid de a-și urma propria strategie, indiferent de interesele sovietice, comunismul național a avut o componentă relativ lipsită de prejudecăți și progresistă. A pus sub semnul întrebării dogma dictaturii proletariatului și a susținut că reforma, inclusiv a partidului, era inevitabilă. În formele sale cele mai avansate, s-a distanțat de viziunea monoteistă a rolului istoric predestinat al partidului și a acceptat principiile pluralismului politic, inclusiv ideea unui adevărat sistem pluripartit. De exemplu, comunismul național a fost punctul de plecare al revoluției maghiare din 1956, care a demolat complet sistemul instituțional stalinist[38].

Spre deosebire de comunismul național, stalinismul național s-a opus în mod sistematic oricărei forme de liberalizare, ca să nu mai

vorbim de democratizare. Reacționar și închis în sine, acesta aprecia autarhia și exclusivismul. A aderat la o viziune militaristă atât pe plan intern, cât și pe plan internațional. Stalinismul național s-a agățat de un număr de legi, presupus universale, ale revoluției socialiste și a tratat orice „deviație" de la acestea ca pe o trădare a principiilor de clasă. A dat glas angoaselor politice și a exploatat sentimentele de izolare națională, umilire și panică. A atras în mod frecvent elitele leniniste din țările în care stânga radicală prestalinistă fusese slabă sau total inexistentă sau în care legitimitatea regimului deriva dintr-o sursă externă: România, Albania, Coreea de Nord, Cehoslovacia după 1968 și R.D.G.

Pe scurt, comunismul național a fost opusul stalinismului național. În timp ce comunismul național promitea regenerarea, stalinismul național era un simptom al degenerării. Comunismul național prețuia diversitatea și era potențial pluralist. Stalinismul național era narcisist și anacronic; prețuia uniformitatea și exploata resentimentele și atașamentele tribale. Un exemplu care ilustrează această comparație îl constituie fosta Iugoslavie din anii '90, unde liderul sârb Slobodan Milošević a adoptat o platformă a stalinismului național lipsită de echivoc, ce amintea în multe privințe de frenezia naționalistă a lui Ceaușescu: militaristă, tribală, colectivistă și intolerantă. Ca și Ceaușescu, Milošević a fost mai mult decât un aparatcik mediocru, cu excepția, desigur, a faptului că a știut cum să simuleze acest lucru atât timp cât s-a aflat într-o poziție subordonată. A fost posedat de mitul misiunii sale predestinate de salvator național. Pentru a-și atinge scopurile, a avut nevoie de un anturaj care îi era total dedicat, format din persoane ce îi erau loiale fără rezerve. După cum spunea Aleksa Djilas: „Deși era, fără îndoială, un produs al mașinii politice comuniste iugoslave, îi lipsea rutina docilității și a devotamentului pe care orice om al aparatului trebuie să o aibă. El amintește mai degrabă de un lider al unei conspirații revoluționare care lucrează în secret, înconjurat de mister, și este permanent ocupat cu numirea și destituirea membrilor Comitetului Central"[39]. La polul opus, comuniștii naționali sloveni au fost capabili să-și conducă țara spre o societate pluralistă.

Comunismul național și stalinismul național pot, desigur, să coexiste „dialectic", iar unul și același lider poate fi uneori un comunist național, iar alteori să se îndrepte către stalinism național, fie din cauza preferințelor personale, fie din cauza constrângerilor și a provocărilor interne și internaționale. Deznodământul comunismului național ar fi o ordine postcomunistă. Scopul stalinismului național

a fost realizarea utopiei leniniste, chiar și cu prețul sărăciei generalizate. Acestea sunt descrierile a două arhetipuri teoretice, însă au apărut frecvent cazuri de amalgamare, castrismul și maoismul fiind cele mai semnificative exemple.

Introducând această dihotomie, sunt conștient de riscurile idealizării comunismului național ca fiind o alternativă „benignă" la modelul stalinist. Și totuși, din punct de vedere istoric, tranziția către pluralism în societățile comuniste a fost stimulată de inițiative reformiste din interiorul elitelor aflate la putere. Să ne amintim de luptele fracționiste dintre gruparea Natolin, ultrastalinistă și antisemită, și gruparea Pulawska, receptivă, mai liberală și antistalinistă, după ce ortodoxia comunistă poloneză s-a fragmentat în 1956, sau de rolul pe care Imre Nagy și asociații săi l-au jucat în catalizarea revoltei maghiare. Opțiunile comuniștilor naționali, deși făcute fără entuziasm și de multe ori fără consecvență, pot fi considerate „progresiste" în contextul regimurilor monopartinice. În cadrul aceleiași paradigme politice, stalinismul național apare ca „reacționar". Odată ce această paradigmă este abolită și competiția liberă a forțelor politice se pune în mișcare, distincția dintre „socialismul cu față umană" și stalinismul național nu mai prezintă decât un interes istoric. Aceasta explică penibila lipsă de relevanță a opțiunii – inițial eretice – a lui Dubțek odată ce cehii și slovacii au avut șansa de a ieși din cămașa de forță a reformelor autolimitate.

Nicolae Ceaușescu a fost un om cu o voință și o ambiție imense, care și-a pus cu siguranță amprenta pe tradiția comunistă românească, modificând-o în mod esențial. Și totuși, cel mai important este faptul că trăsăturile principale ale culturii politice staliniste a României nu au fost schimbate în mod decisiv de către Ceaușescu. Aparenta singularitate și excentricitatea exagerată a experimentului românesc, până la disoluția sa violentă în decembrie 1989, împreună cu izbitorul contrast față de alte regimuri comuniste nu trebuie să umbrească faptul că valorile, atitudinile și opțiunile adoptate la congresul fondator al partidului în mai 1921 au fost conservate: voluntarismul politic, spiritul de sectă, radicalismul, cultul ierarhiei și al autorității, disprețul pentru democrația parlamentară și constituționalism. În mod sigur, de-a lungul anilor au fost dezvoltate și extinse numeroase atribute suplimentare și au existat clivaje în ceea ce privește identitatea partidului și maniera de a se autodefini, rupturi și schimbări semnificative. Dar argumentul principal al interpretării mele este acela că în România, fie sub Gheorghiu-Dej, fie sub Ceaușescu, moștenirea stalinismului radical nu a fost niciodată pusă

complet sub semnul întrebării – și, prin urmare, nu a putut fi abandonată[40]. Este simptomatic faptul că intelectualitatea română, deși a fost una dintre cele mai sofisticate din Europa de Est și în mod cert una intim influențată de standardele literare și academice franceze, a rămas neatinsă de pasiunea franceză pentru valorile de stânga. În absența unui grup social atașat de crezul egalitar socialist și fără o tradiție puternică a activismului clasei muncitoare, nu au existat prea multe surse pentru inițiativele revizioniste autonome. Chiar și mișcarea studențească din 1956 a fost animată mai mult de sloganurile renașterii naționale decât de cele referitoare la o societate liberă și democratică.

Revoltele studențești din vara și toamna lui 1956 au fost diferite de atacul, de pe poziții umanist-socialiste, împotriva stalinismului în Ungaria și Polonia. De fapt, în multe privințe, scopurile acestora au coincis cu cele ale liniei naționaliste în ascensiune. Printre aceste scopuri se numărau, de exemplu, eliminarea obligativității învățării limbii ruse în școli, retragerea trupelor sovietice din România, renunțarea la unele dintre cele mai împovărătoare investiții industriale, reabilitarea principalelor figuri culturale românești, reconsiderarea statutului minorității maghiare și adoptarea unei strategii puternic „omogenizatoare"[41]. Dar conducătorii români nu au fost doar simpli naționaliști. Ei au fost, înainte de orice altceva, staliniști, după cum o arată ostilitatea lor specific stalinistă față de orice formă de proprietate privată și decizia de a încheia colectivizarea agriculturii în ciuda tuturor condițiilor potrivnice. În desfășurarea acțiunilor legate de colectivizarea agriculturii, Ceaușescu s-a distins prin cruzime, intransigență și lipsă de scrupule.

Poate fi scrisă istoria comunismului?

Hegel a scris odată că problema istoriei este istoria problemei. Istoria intelectuală nu poate fi separată de abordările sociologice și psihologice. În special în domeniul studiilor asupra comunismului, biografiile, interviurile și memoriile contează la fel de mult ca și documentele oficiale, fie ele publicate sau nepublicate. Dar, firește, nici o memorie nu este infailibilă, iar acest lucru este valabil în special pentru cei a căror viață a fost marcată de negarea celor mai omenești sentimente ale lor. Supraviețuirea și succesul în cadrul elitelor comuniste nu s-au datorat atașamentului față de adevăr și onestității. Chiar și cei care acum au remușcări sunt totuși interesați să-și

prezinte trecutul ca fiind mai puțin diabolic decât cel al foștilor lor complici. O istorie politică a comunismului românesc trebuie să meargă, prin urmare, dincolo de simpla descriere a etapelor privind ascensiunea și decăderea acestui partid/mișcare și să explice fenomene precum procesul și execuția lui Lucrețiu Pătrășcanu în 1954, aranjamentele de împărțire a puterii între „nucleul din închisori" al lui Gheorghiu-Dej și „moscoviții" Ana Pauker și Vasile Luca, rolul lui Stalin în promovarea lui Gheorghiu-Dej și, nu mai puțin important, în încheierea carierei politice a lui Pauker în cadrul partidului, venirea la putere a lui Ceaușescu, încercările sale de destalinizare, iar mai târziu, opțiunile sale contradictorii (și, la urma urmei, suicidare) care au condus la experimentul fatal al socialismului dinastic.

Comunismul românesc nu a fost mai puțin reprezentativ pentru radicalismul leninist de stânga al secolului XX decât versiunile iugoslavă, cehă sau maghiară și este important să-i dedicăm analiza atentă și imparțială pe care o merită. Cum poate să înțeleagă cineva atașamentul lui Ion Iliescu față de idealurile comuniste ale tinereții sale fără să știe în ce au constat acestea și de ce atâția oameni le-au considerat atât de seducătoare? La fel cum o istorie politică nu poate să uite prețul plătit de români pentru experimentul utopic comunist. Gulagul românesc a fost o realitate vastă, terifiantă, în cadrul căreia proiectul Canalului Dunăre – Marea Neagră, inițiat de Gheorghiu-Dej, a funcționat ca un uriaș lagăr de concentrare destinat să distrugă elitele politice și culturale și să imortalizeze triumful clasei muncitoare asupra detestatei burghezii. Întrerupt după moartea lui Stalin, proiectul canalului a fost reluat și completat sub Ceaușescu, devenind un simbol al setei sale nepotolite de glorie și o dovadă a continuității obsesiilor staliniste românești. Un alt exemplu înfricoșător îl reprezintă odiosul experiment Pitești de distrugere a demnității umane. La Pitești, studenții întemnițați au fost obligați să se angajeze în forme diabolice de „reeducare reciprocă", servind simultan drept victime și torționari, iar cei care au refuzat să participe la aceste ritualuri sadice monstruoase, menite să creeze „Omul Nou", și-au pierdut mințile și au fost în cele din urmă uciși[42]. Pe scurt, pentru a realiza planurile lor leniniste, comuniștii români au acționat fără milă: închisori precum cele de la Sighet, Jilava, Gherla, Aiud și Poarta Albă stau mărturie cu privire la amploarea terorii. Aceste orori au reprezentat însă doar dimensiunile structurale ale experimentului stalinist din România. Ideologia, teroarea, cinismul resentimentar și conformismul birocratic au fost principalii piloni care au asigurat stabilirea și consolidarea regimurilor leniniste din Europa Centrală și de Est.

CAPITOLUL 2

O sectă mesianică

Partidul Comunist Român în ilegalitate, 1921–1944

> *Esența stalinismului înseamnă otrăvirea în om a omului dinăuntrul său [...]. Și orice ar spune sofiștii, orice minciuni ar spune intelectualii comuniști, la asta se ajunge. Pentru a introduce decalogul comunist în suflet, trebuie să-l ucizi pe om pe dinăuntru.**
>
> Aleksander Wat, *Secolul meu*

În România, stânga a fost întotdeauna relativ marginală și puțin dezvoltată, în primul rând din cauza modernizării lente a țării și a dezvoltării târzii a unui proletariat industrial urban activ din punct de vedere politic. Totuși, absența unei baze sociale robuste și dinamice nu a paralizat fatal și nici nu a inhibat pentru vecie mișcările de stânga. Printre românii radicali, voința de a schimba realitatea socială a fost la fel de pasionată, devoratoare și totală ca și printre stângiștii bulgari sau maghiari. Atunci când a vizitat România în 1912–1913 pentru a relata despre războaiele balcanice, Lev Trotki s-a simțit înconjurat de camarazi afectuoși.

Cultura politică a stângii românești a înglobat o tensiune între occidentalizanți și cei care pledau pentru un drum românesc special către modernitate, care să evite capitalismul. În acest context, rolul Basarabiei în constituirea și dezvoltarea radicalismului românesc de stânga nu trebuie subestimat. Basarabia, partea cea mai estică a Moldovei, a fost anexată de Rusia în 1812 și a fost stăpânită până în 1918. Când revoluția bolșevică a îngăduit națiunilor subjugate ale imperiului țarist să urmeze calea autodeterminării, această provincie a devenit parte a regatului României. Radicalii basarabeni au absorbit mitologia revoluției totale, simbolizată de ruptura bolșevică cu *statu quo*-ul. În această privință, ei au introdus dimensiunea social-utopică în cultura politică națională românească, ce era în mod tradițional mai puțin atrasă de experimente. Componentele slavofile, narodniciste importate din Rusia au influențat în mod direct ideea despre rolul misionar predestinat al inteligheției naționale din populismul românesc, aflat în ascensiune, al lui Constantin Stere, cunoscut și sub numele de *poporanism*, termen derivat din cuvântul românesc „popor". Cea mai

---

* Aleksander Wat, *Secolul meu. Confesiunile unui intelectual european. Convorbiri cu Czesław Miłosz*, trad. de Constantin Geambașu, București, Humanitas, 2014, p. 232 (n. red.)

importantă tribună a idealurilor și ideilor populiste (poporaniste) a fost revista culturală *Viața Românească*, în care stângiștii puneau în contrast presupusa puritate a agrarianismului românesc cu corupta civilizație capitalistă, apărută în Occident. Într-o societate agrară înapoiată cum era România, care suferea în urma șocului modernizării, majoritatea intelectualilor erau mai interesați să vorbească în numele naționalismului decât în numele luptei de clasă.

Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (P.S.D.M.R.) a fost fondat în 1893. În 1899 însă, o facțiune importantă a P.S.D.M.R. a aderat la puternicul Partid Liberal, un eveniment cunoscut sub denumirea de „trădarea generoșilor" și care a subminat mișcarea socialistă până la renașterea partidului, în februarie 1910, sub numele de Partidul Social-Democrat din România (P.S.D.R.)[1]. La început totuși, mișcarea socialistă din România a fost mai mult un club intelectual decât o dezvoltare organică pornită de jos, iar slăbiciunea ei reflecta compoziția socială a națiunii. După Michael Shafir, această situație a fost determinată de trei factori principali: 1) structura socioeconomică (cu alte cuvinte, caracterul „eminamente agrar" al țării); 2) „originea etnică neromânească" a multora dintre liderii socialiști și comuniști; și 3) „indiferența arătată de Partidul Comunist Român față de aspirațiile naționale tradiționale"[2]. Dar factorul cel mai important a fost acela că socialiștii români se adresau unei clase virtual inexistente, așa cum a argumentat scriitorul populist de stânga, Constantin Stere[3].

Pe scurt, socialismul românesc timpuriu a reprezentat mai mult un import exotic. Într-adevăr, după cum îi scria în 1894 profundul gânditor marxist și fost revoluționar rus Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855–1920) – născut Solomon Katz în Slavinka, un sat din regiunea Ekaterinoslav din Ucraina – marelui socialist german Karl Kautsky, cuvântul *socialism* nici măcar nu era cunoscut în România atunci când a sosit în acea țară ca refugiat[4]. De fapt, Dobrogeanu-Gherea va deveni el însuși unul dintre fondatorii socialismului românesc.

Sub Nicolae Ceaușescu, se va încerca mai târziu cu obstinație să se demonstreze continuitatea dintre tradiția socialistă românească și mișcarea comunistă. În realitate însă, socialismul, așa cum s-a dezvoltat sub influența teoretică a lui Dobrogeanu-Gherea, presupunea recunoașterea necesității de a urma căi legale pentru atingerea obiectivului politic și economic al emancipării clasei muncitoare. Ambiția socialiștilor nu a fost aceea de a răsturna sistemul, ci mai degrabă de a dezvolta un partid puternic al clasei muncitoare care să participe la viața politică a țării. Pe termen lung, desigur, scopul era acela de a construi o societate socialistă, dar acesta a rămas un obiectiv foarte

nebulos. Inițiativele socialiste vizau la început îmbunătățirea condițiilor proletariatului, educația, emanciparea femeilor și drepturile minorităților și numai după aceea aveau în vedere o ruptură completă la nivel de sistem politic.

După cum am arătat anterior, cultura politică națională era încă dominată de tensiunea dintre instituțiile formale, inclusiv aranjamentele constituționale modelate după sistemul occidental, și formele tradițional-arhaice de comunicare socială și cooperare. Exista o diferență imensă între pretențiile procedurale democratice ale actorilor politici (inclusiv ale partidelor politice) și incapacitatea acestora de a uni elitele și masele în cadrul unei societăți moderne bazate pe clase. În ce privește dezvoltarea, clasa muncitoare română a crescut de la aproximativ 120 000 în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la aproape 250 000 în 1910 și la circa 400 000 în 1920, după cum afirmă Nicolae Jurcă[5]. După Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, în 1930, 819 422 de persoane erau angajate în sectorul industrial, iar în 1939 clasa muncitoare română număra mai puțin de 1 000 000 de persoane[6]. Trebuie însă avut în vedere faptul că Mușat și Ardeleanu au fost istoricii oficiali ai regimului Ceaușescu, iar cifrele avansate de aceștia puteau fi exagerate pentru a servi scopurilor regimului. Michael Shafir estimează că, până în 1938, „proletariatul industrial modern [...] atinsese cifra neimpresionantă de circa 400 000 de persoane dintr-o populație de aproape 20 de milioane", ceea ce pare a fi o estimare mai credibilă[7].

Configurațiile sociale din România antebelică erau mai degrabă patriarhal-comunitare decât impersonal-instituționale. Prevala o societate de statut, și nu una de clasă, iar valorile și obiceiurile țărănești își lăsaseră amprenta asupra comportamentului, mentalităților și simbolurilor politice[8]. Absența unei autorități supranaționale, precum papalitatea, în cazul Bisericii Ortodoxe Române, întârzierea cu care țara a adoptat „riturile modernității" și necesitatea de a prelua rapid modele străine, fără a le ajusta la condițiile existente, toate acestea au condus la crearea unei culturi politice românești de un sincretism particular și potențial explozive. Shafir surprinde bine natura acestui conglomerat: „Clientelismul și nepotismul, ambele fiind cunoscute drept caracteristice vieții politice, pot fi explicate în parte luând în considerare comportamentele țărănești tradiționale. Moștenirea istorică a unei mentalități orientale – care nu este străină de coruperea prin oferirea de privilegii materiale în schimbul concesiilor și onorurilor –, precum și influențele ce provin de la religia dominantă, în care accentul este pus pe exteriorizarea, și nu pe interiorizarea valorilor, trebuie să fi influențat în egală măsură modelarea culturii și a comportamentului politic interbelic"[9].

Individualismul, societatea civilă, separarea puterilor și garantarea drepturilor civice erau deseori luate în derâdere de către o elită politică mai interesată de a se îmbogăți rapid, de privilegii și ascensiune socială decât de a transforma România într-o societate modernă de tip occidental. În această privință, mișcarea socialistă proclama valori care erau în mod clar legate de modernitate, definind în termeni pozitivi ideologiile și valorile de clasă.

Ca rezultat al victoriei Antantei și al înfrângerii Puterilor Centrale, România a ieșit din Primul Război Mondial considerabil mai mare decât fusese vreodată: Transilvania (anterior o provincie a Austro-Ungariei, administrată de la Budapesta), Basarabia și Bucovina au devenit toate părți ale României Mari. În 1919–1920, noile frontiere au fost ratificate și garantate internațional de către tratatele de la Versailles, Neuilly și Trianon. Acest lucru a reprezentat o modificare geografică, dar și o schimbare demografică enormă: de la o populație de aproximativ 7 700 000 în 1914, după Trianon populația României a ajuns la mai mult decât dublu, 16 500 000 de persoane în 1922, dintre care minoritățile etnice reprezentau un sfert[10]. Mai mult, odată cu încorporarea Transilvaniei, care era relativ mai industrializată, clasa muncitoare română și, implicit, activitățile socialiste au crescut simțitor, în special în zona minieră din Valea Jiului și în orașe precum Cluj, Brașov, Reșița și Timișoara. Pentru prima dată în istoria ei, țara cuprindea zone cu tradiții consistente, puternice de activism de masă al clasei muncitoare. Prin urmare, în timp ce la începutul secolului XX viziunea revoluției socialiste fusese numai o himeră intelectuală, existând puțini muncitori adevărați care să o îmbrățișeze, după Primul Război Mondial, sub impactul revoluției bolșevice și al experimentului sovietelor din Ungaria în 1919, fermentul revoluționar din România a devenit real, și nu numai în partea de vest a țării, ci și în provinciile estice, în special în Moldova, Basarabia și Bucovina.

Frământările revoluționare asociate cu stânga radicală prosovietică au generat, la rândul lor, o radicalizare a mișcărilor naționaliste de dreapta[11]. În plus, complexitatea politicilor educaționale ale noului stat român și creșterea numărului de studenți au favorizat recrutarea minorităților etnice, în special a evreilor, de partea stângii. Comunismul și fascismul au apărut simultan în România, primul ca un descendent înstrăinat al mișcării socialiste de dinainte de 1918, iar cel de-al doilea ca un vlăstar al dreptei etnocentrice naționaliste. În ciuda acuzațiilor reciproce și a frecventelor ciocniri, ambele extreme au fost de la bun început ostile, în mod visceral, aranjamentelor

constituționale democratice existente și au detestat din plin democrația pluralistă modernă. Atât stânga radicală, cât și extrema dreaptă vedeau instituțiile burgheze ca fiind străine adevăratelor interese ale României: comuniștii le considerau ca fiind mijloace capitaliste de a coopta muncitorii într-un sistem social, economic și politic nedrept, iar fasciștii erau convinși că valorile pieței și parlamentarismul erau nepotrivite adevăratelor aspirații românești. Nașterea fascismului românesc a avut loc sub semnul anticomunismului fanatic, al antisemitismului și xenofobiei, combinate, după o rețetă proprie, cu spiritualitatea mistică ortodoxă, cu cultivarea pasionată a tradițiilor rurale și cu respingerea instituțiilor liberale și a politicii democratice. Pentru A.C. Cuza, unul dintre principalii ideologi protofasciști, și pentru discipolul său, Corneliu Zelea Codreanu, capitalismul era echivalent cu un asalt asupra sufletului românesc, iar responsabili pentru aceasta erau în primul rând evreii. Bolșevismul, cu internaționalismul său exaltat, era denunțat ca fiind o altă manevră evreiască având ca scop distrugerea valorilor românești și promovarea intereselor unui misterios grup de conspiratori[12]. Ca și în cazul dreptei poloneze, dreapta românească a fost obsedată de rolul evreilor, atât în capitalism, cât și în comunism, și a văzut liberalismul și bolșevismul ca fiind două fețe diferite ale aceluiași asalt asupra virtuților primordiale ale națiunii.

Revoluția bolșevică și socialismul românesc

Revoluția din Octombrie și nașterea statului sovietic au afectat România imediat și în mod semnificativ. În rândurile elitei politice exista teama că ideile bolșevice vor contamina muncitorii și țăranii săraci din România. În 1918, au avut loc mari demonstrații în București și în alte centre industriale, dintre care unele, precum greva muncitorilor tipografi din capitală din decembrie 1918, s-au încheiat cu ciocniri serioase între activiștii de stânga și poliție. În 1921, a fost introdusă o importantă reformă agrară, menită să atenueze tensiunile sociale și să reducă inegalitățile șocante dintre clase.

Prima elită a Partidului Comunist Român și-a avut originea în mișcarea socialistă română, ceea ce explică intensitatea și îndârjirea epurărilor „de bolșevizare" care au afectat viața partidului în anii '20 și la începutul anilor '30. A existat un adevărat entuziasm printre socialiștii români față de generoasele promisiuni ale bolșevicilor după colapsul imperiului rus, dar, de la bun început, ca și în alte mișcări

social-democrate, a avut loc o ruptură dramatică între cei care erau gata să subscrie la măsurile radicale ale bolșevicilor și cei care condamnau metodele teroriste ale lui Lenin, Troțki și ale camarazilor acestora. Prin urmare, între 1917 și 1920, stânga românească s-a scindat, iar în mai 1921, Congresul din Dealul Spirii (numit așa după un cartier bucureștean) a pecetluit divorțul dintre „tradiționaliști" (moderați) – principalii responsabili pentru apariția și dezvoltarea mișcării socialiste române după 1880 – și radicali (maximaliști).

Moderații, care și-au menținut identitatea social-democrată și au refuzat să adere la cele 21 de condiții impuse de Lenin pentru admiterea în Internaționala a III-a Comunistă (fondată în 1919), erau adevărați discipoli și urmași ai lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, care se născuse în Ucraina și emigrase în România în 1875, ca urmare a implicării sale în mișcarea social-democrată rusă. Cei mai mulți dintre ceilalți fondatori ai social-democrației române erau și ei refugiați din Imperiul rus, cum ar fi Nicolai Petrovici Zubcu-Codreanu, Eugen Lupu și Zamfir Arbore. Ca o ironie a sorții, fiul lui Dobrogeanu-Gherea, Alexandru, și fiica lui Arbore, Ecaterina, au devenit comuniști înflăcărați, s-au refugiat în Uniunea Sovietică și au sfârșit executați în timpul Marii Terori.

Atunci când Partidul Social-Democrat din România a fost reconstituit în 1910, aceasta s-a făcut sub influența lui Cristian Racovski, care se născuse în Bulgaria și care era un apropiat al lui Dobrogeanu-Gherea, iar mai târziu a devenit unul dintre cei mai buni prieteni și susținători ai lui Troțki. Racovski se afla în străinătate în momentul fondării P.S.D.R., fiind expulzat din țară din cauza activităților sale subversive, dar s-a întors în 1912 și s-a angajat într-o opoziție furibundă față de participarea României la Războaiele Balcanice, mai întâi, iar apoi la Primul Război Mondial, de partea Antantei. După august 1916, când România s-a alăturat Antantei și poliția a ripostat dur la adresa socialiștilor din cauza opoziției față de război, P.S.D.R. aproape că s-a dezintegrat.

De la Racovski, un adevărat protobolșevic, socialiștii români și-au însușit un sens aproape mistic al supranaționalității și disprețul față de demodatele loialități naționale. Atunci când a avut loc revoluția bolșevică, Racovski (care, împreună cu Dobrogeanu-Gherea, îl găzduise pe Troțki în 1913 la București) a trimis o telegramă entuziastă din Stockholm, unde se afla la o conferință internațională. Mai înainte, în cursul aceluiași an, împreună cu Mihai Gheorghiu-Bujor, Racovski fondase un Comitet Român de Acțiune Social-Democrată la Odessa, care a devenit nucleul regenerării Partidului Social-Democrat.

Datorită legăturilor sale interne și internaționale, Racovski a contribuit în mare măsură nu numai la renașterea mișcării socialiste din România, ci și la radicalizarea acesteia. El a fost, în 1905, organizatorul demonstrațiilor de solidaritate cu marinarii ruși răsculați de pe crucișătorul *Potemkin* (care au primit azil în România, fapt ce a înrăutățit relațiile cu Imperiul țarist) și a reprezentat o neobosită forță conducătoare a propagandei antimilitariste. În timpul Primului Război Mondial, Racovski a împărtășit credința lui Lenin că războiul imperialist trebuia transformat într-un război civil și într-o mișcare revoluționară socialistă la scară mondială. Racovski a avut o contribuție esențială la organizarea activității probolșevice printre trupele române din Rusia. Spre sfârșitul anului 1917, un Comitet Militar Revoluționar Român se înființase la Odessa ca răspuns la chemările înflăcărate ale lui Racovski de întoarcere a armelor împotriva burgheziei naționale din solidaritate cu revoluția bolșevică.

Ulterior, Racovski a plecat la Moscova, a fondat departamentul român pe lângă Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe și a jucat un rol important în împiedicarea recunoașterii de drept a suveranității României asupra Basarabiei de către Uniunea Sovietică. În ianuarie 1919, a devenit președintele Consiliului Comisarilor Poporului din Ucraina, poziție din care plănuia să-și unească forțele cu republica comunistă maghiară a lui Béla Kun și să invadeze România (împotriva ordinelor exprese ale lui Lenin de a nu se angaja într-o asemenea acțiune)[13]. Viziunea lui Racovski despre autodeterminare se apropia mai mult de internaționalismul utopic al Rosei Luxemburg decât de principiul tradițional socialist al autodeterminării naționale. Mai mult, el considera răspândirea revoluției ca fiind o îndatorire de cel mai înalt grad, care nu trebuia să fie împiedicată de atașamente naționale și nostalgii „mic-burgheze". Viziunea potrivit căreia Uniunea Sovietică reprezenta „patria tuturor muncitorilor" a rămas fundamentul psihoemoțional al angajamentului înflăcărat al comuniștilor români.

Cât despre Dobrogeanu-Gherea, chiar numele lui a devenit o anatemă pentru acești comuniști. Teoria lui privind noua aservire (neoiobăgia) contrazicea pretenția leninismului de a fi capabil să „cucerească paradisul dintr-un salt" și să edifice socialismul prin simpla putere a voinței deoarece insista asupra necesității de a dezvolta instituții economice și sociale moderne ca o precondiție necesară oricărei transformări socialiste. Ca un pilon al Internaționalei a II-a, Dobrogeanu-Gherea credea că revoluția trebuia să înceapă în mod logic în Occidentul industrializat și avea să se răspândească numai după aceea în țările mai puțin dezvoltate din Est. Pentru că își

începuse cariera ca revoluționar rus și îndurase faimoasele închisori ale Rusiei, precum și exilul pe malul Mării Albe, Dobrogeanu-Gherea ura profund țarismul reacționar și imperialist, dar era și foarte conștient de lipsa oricărei tradiții democratice în țara sa de origine. Abandonase viziunea sa anarhistă (bakuninistă) din tinerețe și devenise în mod esențial un plehanovist, suspicios în privința încercărilor blanquiste ale lui Lenin de a forța porțile istoriei. Puțin înainte de moartea sa în 1920, Dobrogeanu-Gherea scria profetic că, în cazul în care comunismul ar prelua puterea înainte de maturizarea condițiilor economice, societatea s-ar putea „dezvolta regresiv, către o societate de tip medieval, către un comunism primitiv"[14].

În privința problemei naționale, o chestiune arzătoare pentru românii preocupați de soarta Basarabiei și a Transilvaniei, poziția lui Dobrogeanu-Gherea era dictată de filozofia sa internaționalistă. El susținea planul lui Racovski pentru o federație balcanică și se opusese intrării României în cel de-al doilea război balcanic. Dar, dacă ar fi trăit să vadă pretențiile sovietice ulterioare asupra Basarabiei, el ar fi putut foarte bine să fie de acord cu discipolii săi, liderii Partidului Social-Democrat din România, care le-au respins fără echivoc, considerându-le pur și simplu manifestări ale șovinismului velicorus deghizat în internaționalism proletar. După cum spunea Shafir, „el ar fi refuzat, cel mai probabil, să susțină iredentismul teritorial sovietic, dacă nu pentru altceva, atunci pentru faptul că, în ochii lui, «prima patrie a muncitorilor» nu era, pur și simplu, o țară socialistă și, prin urmare, mesajul ei nu putea fi unul eliberator"[15]. Teoriile lui Dobrogeanu-Gherea vor deveni principala țintă a comuniștilor români în timpul durerosului proces de „bolșevizare" a P.C.R.

Principalul conflict ideologic de la Congresul din Dealul Spirii din mai 1921 a fost provocat de dorința Moscovei de a dicta deciziile interne ale P.S.D.R. Tradiționaliștii nu vedeau nici un motiv (și le-au spus acest lucru și lui Lenin, și lui Trotki) pentru a fi controlați de Kremlin. Suveranitatea partidului, după părerea lor, nu aparținea nimănui altcuiva decât elitei locale a partidului. La aceasta, maximaliștii au replicat că Internaționala a II-a nu a fost altceva decât un „cadavru urât mirositor", pentru a folosi cuvintele mușcătoare ale Rosei Luxemburg. După cum a afirmat mereu Lenin, unicul și perfidul scop al acesteia a fost să dezarmeze și să emasculeze proletariatul. Ruperea de moderați, eradicarea lipsei de entuziasm și intensificarea fervorii revoluționare le apăreau maximaliștilor ca o datorie nobilă și presantă.

Cu aproape o jumătate de secol mai târziu, pe 7 mai 1966, la puțin timp după împlinirea unui an de la alegerea sa ca secretar general al partidului, Nicolae Ceaușescu va rosti un discurs important cu

ocazia celei de-a 45-a aniversări a fondării P.C.R. Tânărul și, la acea vreme, reformistul (și aproape iconoclastul) secretar general va pune direct sub semnul întrebării multe dintre dogmele, până atunci sacrosancte, ale partidului, recurgând la arhivele partidului pentru a demonstra rezervele inițiale ale celor șase delegați ai radicalilor români care se deplasaseră la Moscova pentru discuții în legătură cu structura și scopurile mișcării lor, precum și cu necesitatea de a-i elimina pe moderați (denumiți renegați) și de a se alătura Internaționalei a III-a Comuniste[16].

Cei șase delegați în chestiune erau Gheorghe Cristescu (Plăpumaru), un muncitor de la atelierele de plăpumărie, care, câteva luni mai târziu, în mai 1921, va fi ales secretar general al P.C.R., Constantin Popovici, Eugen Rozvan (Jenö Rozvanyi), care reprezenta Partidul Socialist din Transilvania, Alexandru Dobrogeanu-Gherea (fiul lui Constantin), David Finkelstein (alias David Fabian) și Ioan Flueraș, un cunoscut lider unionist transilvănean cu convingeri mai degrabă reformiste. În drum spre Moscova, aceștia s-au oprit la Harkov, în Ucraina, pentru a se consulta cu Racovski, care a încercat să le impună foștilor săi camarazi și prieteni o listă cuprinzând noua conducere a partidului. Cristescu și colegii săi au respins deschis pretențiile de superioritate ale lui Racovski, iar convorbirile au fost întrerupte. Apoi delegații au mers la Moscova, unde au avut loc negocieri cu președintele Comitetului Executiv al Cominternului, Grigori Zinoviev, cu Nikolai Buharin, directorul *Pravdei*, și cu un reprezentant al Federației Comuniste Balcanice, pe nume Sablin. Dintre delegați, Cristescu, Popovici și Rozvan au exprimat rezerve față de estimările sovietice asupra situației politice și economice din România. Popovici, Cristescu și Fabian avuseseră o activitate îndelungată în mișcarea socialistă din România și fuseseră acuzați de subversiune pentru rolul conducător pe care îl jucaseră în demonstrația de masă de la București din 13 decembrie 1918. Cu alte cuvinte, aveau cu toții pedigriuri impecabile ca militanți socialiști și activiști sindicali. Mai târziu, Popovici a refuzat să se alăture noului P.C.R., în timp ce Cristescu și Rozvan au jucat roluri importante în poziții de conducere. Cât despre Flueraș, rușii au obținut eliminarea sa din delegația română sub pretextul că participase la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din decembrie 1918, atunci când a fost anunțată unirea Transilvaniei cu România, și pentru că fusese membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei condus de Iuliu Maniu.

Fiind informați despre disputele de la Harkov, Zinoviev și Buharin au cerut să aibă loc o nouă întâlnire cu românii, în timpul căreia Buharin le-a cerut delegaților români să răspundă afirmativ la următoarele șase întrebări:

1. Declarați în numele Comitetului dvs. Central că sunteți de acord cu cele 21 de condiții [de admitere în Comintern]?
2. [Sunteți de acord că] aceste teze și condiții trebuie adoptate fără rezerve de către următorul dvs. congres?
3. Declarați că, imediat după întoarcerea dvs. în România, Flueraș [și ceilalți lideri comuniști neagreați de Comintern] va fi exclus din partid?
4. Declarați că vă supuneți tuturor hotărârilor Federației Comuniste Balcanice și că îi veți asigura [acestei federații] cea mai fierbinte participare și înțelegere din partea dvs.?
5. Sunteți de acord ca, împreună cu partea comunistă a delegației române [adică David Fabian și Alexandru Dobrogeanu-Gherea] și cu participarea Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, să elaborați o listă a noului Comitet Central al partidului, compusă din comuniști de încredere?
6. Puteți garanta că, imediat după întoarcerea dvs. în România, organul central [de presă al partidului] își va schimba poziția și va scrie în stil comunist?[17]

Acestea erau cerințe tipic leniniste: subordonarea completă a partidelor naționale față de centrul internațional de la Moscova, dreptul Cominternului de a numi liderii locali și impunerea sloganurilor Cominternului în presa comunistă locală. Nu era tolerată nici o deviere de la linia puternic centralizată. Spre cinstea lor, Cristescu, Popovici și Rozvan au obiectat la ceea ce ei au perceput a fi o umilitoare expropriere, dictată din străinătate, a dreptului inalienabil al partidului lor de a-și alege propria conducere. Mai târziu, opoziția continuă a lui Cristescu față de amestecul sovietic și de strategia autodistructivă a partidului a condus la excluderea și, după 1944, la persecuția lui politică. Cele 21 de condiții erau gândite în așa fel încât să confere comunismului mondial o structură strict ierarhică și militaristă, care subordona complet Moscovei organizațiile locale (naționale), să instituționalizeze asaltul leninist asupra moștenirii Internaționalei a II-a (acuzată de trădare din cauza atitudinii adoptate în timpul Primului Război Mondial) și, nu în cel din urmă rând, să creeze o armată de revoluționari total devotați cauzei sovietice. După cum nota fostul militant comunist și scriitorul Ignazio Silone, liderii bolșevici au exploatat în mod conștient atașamentul mistic față de cauza revoluțiilor mondiale, simbolizată de U.R.S.S., ca patrie a proletariatului internațional.

Activiștii Cominternului au devenit executanți *de facto* ai ordinelor sovietice. Și era vai de cei care îndrăzneau să pună sub semnul întrebării linia oficială formulată de Kremlin. Silone scria mai târziu:

> Între 1921 și 1927, am avut în mod repetat ocazia de a merge la Moscova și de a lua parte, ca membru al delegației comuniste italiene, la un număr de congrese și întâlniri ale executivului. Ceea ce m-a frapat cel mai mult la comuniștii ruși, chiar și la personalitățile cu adevărat de excepție precum Lenin și Trotki, a fost incapacitatea lor absolută de a fi imparțiali atunci când discutau opinii diferite de ale lor. Adversarul, pentru simplul motiv că îndrăznea să contrazică, devenea pe loc un trădător, un oportunist, un mercenar. Comuniștii ruși nu concepeau că ar putea exista un adversar de bună-credință. Ce aberație de gândire este, pentru așa-ziși materialiști și raționaliști, să susțină în mod absolut în polemicile lor primatul moravurilor aspra inteligenței. Pentru a descoperi o infatuare comparabilă, trebuie să te întorci la Inchiziție[18].

Maximaliștii s-au întors în România convinși de faptul că ruptura cu reformiștii era obligatorie. Cedând complet la presiunile sovietice, ei au fost de acord ca lista cu membrii următorului Comitet Executiv al partidului să fie întocmită la Moscova. Pe 2 decembrie 1920, delegația a semnat o declarație prin care recunoștea tezele Congresului al II-lea al Cominternului, precum și cele 21 de condiții de aderare. Cristescu și tovarășii săi le-au promis rușilor că vor lupta din toate puterile pentru ca apropiatul congres să accepte și să adopte aceste condiții. Declarația purta semnăturile lui Cristescu, Popovici, Rozvan și Sașa Gherea. Fabian se afla într-o călătorie în Rusia și nu a semnat acest document. Pe 10 decembrie 1920, reprezentanții români (Gherea și Popovici, împreună cu Cristescu, care a ajuns la sfârșit) l-au întâlnit în cele din urmă pe Lenin, dar discuția lor s-a limitat la generalități abstracte despre tranziția de la capitalism la socialism în Rusia și despre necesitatea ca proletariatul mondial să urmeze o cale revoluționară.

La Congresul partidului din mai 1921, majoritatea delegaților au votat pentru transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România: 428 de delegați au votat pentru afilierea necondiționată la Internaționala a III-a, iar 111 au aprobat această afiliere cu rezerve[19]. La o zi după luarea acestei decizii istorice, poliția a invadat sala congresului și i-a arestat pe delegați sub acuzația de „complot împotriva ordinii de stat".

Istoricii oficiali ai lui Ceaușescu, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, au avut o sarcină dificilă atunci când au trebuit să scrie despre orientările politice ale noului partid. Pe de o parte, acești istorici flirtau cu ideologia național-comunistă și condamnau linia „internaționalistă" – în realitate, una strict prosovietică – a noului partid. Pe de altă parte, pentru a susține ideea lui Ceaușescu conform căreia nu se produsese

nici un clivaj real în istoria partidului, ei au reiterat vechea dogmă privind „formarea unui partid politic calitativ nou". Pentru a reconcilia aceste două poziții, istoricii amintiți au recurs la formule rituale, lipsite de conținut: „Partidul Comunist, continuatorul direct al mișcării revoluționare, socialiste, al partidului clasei muncitoare făurit în 1893, vlăstarul cel mai viguros al epocii contemporane a României, a dus mai departe și a ridicat pe un plan superior [...] lupta de eliberare socială a poporului român"[20].

Printre cei 200 de militanți arestați se aflau 51 de delegați la congres, inclusiv cinci parlamentari. În decembrie 1921, la București, un grup de militanți au format Comitetul Executiv Provizoriu al Partidului Socialist-Comunist Român. Printre cei implicați erau tânărul student Lucrețiu Pătrășcanu, precum și Marcel Pauker, descendentul uneia dintre cele mai bogate familii din România, care era căsătorit cu Ana Pauker, cea care va deveni mai târziu o importantă figură comunistă. Congresul al III-lea al Cominternului a avut loc la Moscova între 22 iunie și 12 iulie. Cei paisprezece delegați români nu au luat cuvântul. Aceștia erau, în cea mai mare parte, militanți originari din Basarabia și Bucovina (Alexandru Buican-Arnoldi, G. Moscovici [alias Bădulescu], N. Gorniski, Asea Tinkelman, Saul Ozias și Alexandru Lichtblau), în timp ce Alexandru (Alecu) Constantinescu reprezenta vechea gardă socialistă. Scriitorul român Victor Frunză, autorul unei istorii a P.C.R. bogată în detalii anecdotice, consideră că acest eveniment marchează debutul unui model de evoluție paralelă (și adesea conflictuală) a două partide comuniste, unul intern și altul extern[21]. Pentru Frunză, figuri ca Buican și Moscovici (pentru ultimul folosind deseori numele conspirative ale acestuia, Bădulescu și Ghiță Moscu) nu reprezentau în nici un fel organizațiile locale din România. Este adevărat că aceștia nu erau figuri proeminente în grupul foștilor socialiști transformați în comuniști, dar distincția va fi, până la urmă, irelevantă. Așa cum s-a întâmplat și cu celelalte partide comuniste europene, dominația Moscovei nu putea fi pusă la îndoială și deci nu există nici un motiv să presupunem existența a două partide, când, în realitate, distincția opera numai între două fațiuni la fel de loiale față de ordinele Cominternului.

În raportul său, ideologul bolșevic Karl Radek a spus că, atât timp cât liderii de partid se aflau în închisoare, Cominternul nu avea nici un motiv să recunoască o altă conducere. Gelber Moscovici a fost ales în Comitetul Executiv al Cominternului sub pseudonimul Alexandru Bădulescu. Sub presiunea mișcărilor și a partidelor democratice, sta-

rea de asediu în România a fost ridicată la începutul anului 1922, ceea ce le-a îngăduit comuniștilor români să-și exprime opiniile într-un mod mai agresiv. În același timp, în ianuarie 1922, a început procesul din Dealul Spirii al activiștilor comuniști. Acesta a însemnat mai mult decât o simplă procedură judiciară: miza procesului o reprezenta însăși natura partidului fondat în mai 1921, relația dintre acesta și aspirațiile și valorile naționale, precum și tactica pe care era gata să o folosească pentru a distruge sistemul democratic incipient din România și a impune, în conformitate cu principiile leniniste, o „dictatură a proletariatului". Eminențele cenușii ale acestui proces au decis să-i judece pe activiștii politici arestați în mai 1921 împreună cu un grup terorist condus de Max Goldstein, care, pe 8 decembrie 1920, organizase un atentat cu bombă împotriva clădirii Senatului. Desigur, la acea vreme, *Socialismul*, organul oficial de presă al stângii marxiste, exprimase o opoziție puternică față de asemenea metode teroriste[22]. Printre acuzați se aflau persoane care vor deține ulterior poziții importante în partid, inclusiv cinci secretari generali: Gheorghe Cristescu, Elena Filipovici, Elek Köblös, Vitali Holostenko și Boris Ștefanov. Strategia de apărare a comuniștilor a fost să se disocieze de orice complot terorist. După cum sublinia Gherea, comuniștii erau judecați pentru că aveau opinii politice diferite, și nu pentru că se implicaseră în subminarea ordinii existente. Aceasta era, fără îndoială, o viclenie care exemplifică faimoasa distincție dintre limbajul comunist ezoteric și cel explicit, atât de bine surprinsă de istoricul și filozoful politic Franz Borkenau[23]. Cerându-i-se să răspundă în fața tribunalului militar, Basil Spiru (Erich Hutschnecker) a insistat asupra faptului că el, ca student, avea dreptul să gândească diferit față de membrii altor grupuri sociale fără a fi penalizat pentru această „ofensă"[24].

De la bun început, comuniștii au folosit retorica libertății și drepturilor, protestând împotriva acuzațiilor de comportament neconstituțional. Cum era de așteptat, în realitate, partidul includea o componentă ilegală, secretă, care se ocupa de operațiuni de propagandă. Ceea ce nu au înțeles mulți dintre intelectualii altruiști ce le-au luat partea comuniștilor și i-au apărat în fața tribunalului a fost faptul că un tip nou – radical diferit – de partid apăruse pe scena politică românească: un partid care nu avea nici un motiv să respecte regulile tradiționale ale jocului și al cărui radicalism politic îl făcea să fie un dușman declarat al tuturor instituțiilor și valorilor existente.

Acesta nu era numai un grup desprins din vechea, tradiționala mișcare socialistă, alcătuit din adolescenți idealiști și intelectuali deziluzionați.

Noul partid era o parte integrantă a mișcării globale pentru distrugerea ordinii liberale și înlocuirea ei cu un tip de democrație presupus superior, de substanță, și nu pur formal. Cei implicați în această mișcare credeau, precum Nikolai Rubașov, personajul principal din romanul lui Arthur Koestler *Întuneric la amiază*, că legea supremă era salvarea revoluției bolșevice[25]. Câțiva ani mai târziu, înainte de sumara lor execuție în închisorile staliniste în timpul Marii Terori, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Elena Filipovici și Marcel Pauker (alias Luximin) s-au trezit prinși în tipul de dilemă etică și psihologică descris de Koestler. Dar în acea perioadă timpurie a bolșevismului aflat la putere, când toate speranțele păreau justificate și apărarea patriei revoluției era un imperativ categoric, cine ar fi putut anticipa că cincisprezece ani mai târziu nu numai Racovski, ci și Zinoviev, Radek, Buharin, Béla Kun și protejații lor români vor fi exterminați în timpul Marii Epurări staliniste ca fiind „șerpi veninoși," „paraziți odioși", care se infiltraseră în rândurile glorioasei armate a proletariatului mondial? Cine ar fi crezut că acești camarazi eroici vor sfârși denunțându-se unul pe celălalt, participând astfel la autodistrugerea vechii gărzi a Cominternului?

Sub presiunea crescândă a cercurilor democratice, guvernul liberal al României a propus o amnistie parțială pentru delictele politice, iar decretul care o consfințea a fost semnat de regele Ferdinand în iunie 1922. Astfel, P.C.R. s-a bucurat implicit de recunoașterea dreptului său legal de a exista. În august 1922, Comitetul Executiv al P.C.R. îi includea, printre alții, pe Gheorghe Cristescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Fabian, Luximin, Eugen Rozvan, Boris Ștefanov și Haim Sternberg, care vor juca cu toții roluri esențiale în luptele fracționiste și sângeroasele reglări de conturi din partid.

Urmând linia Moscovei, comuniștii i-au abordat pe social-democrați cu ideea de a stabili un „front unit", dar propunerea lor a fost respinsă din cauza temerilor socialiștilor cu privire la înclinațiile nedemocratice ale comuniștilor. Răceala dintre foștii camarazi a continuat de-a lungul perioadei interbelice, atunci când comuniștii se refereau la social-democrați ca fiind „social-fasciști", iar social-democrații le replicau descriindu-i pe comuniști ca fiind calul troian sovietic în România. Conflictul dintre aceștia s-a aplanat într-o anumită măsură după ce Congresul al VII-lea al Cominternului a adoptat, în 1935, strategia Frontului Popular.

Spre clandestinitate

Congresul al II-lea al P.C.R., ținut în secret într-un oraș industrial, Ploiești, situat nu departe de București, pe 3–4 octombrie 1922, a completat activitatea organizatorică și ideologică începută în timpul Congresului I, a adoptat reguli de organizare de inspirație bolșevică și a confirmat afilierea totală la Comintern. Toți cei care exprimaseră rezerve în legătură cu ruptura de mișcarea socialistă (așa-numiții „socialiști unitariști") au fost expulzați și s-a luat decizia de a înceta colaborarea cu mișcarea sindicală dominantă și de a crea sindicate comuniste, care să se afilieze la Profintern (Internaționala Sindicală „Roșie")[26]. Raportul general privind activitatea partidului de la formarea sa a fost prezentat de Marcel Pauker, care făcea parte atât din Secretariat, cât și din Comitetul Executiv și a cărui personalitate strălucitoare, greu de stăpânit și extrem de ambițioasă a provocat în lunile și în anii ce au urmat numeroase crize la nivelul conducerii partidului. Preluând câteva obsesii ale Cominternului privind „natura colonială balcanică" a economiei și societății României, Pauker a susținut că problemele revoluționare din regiune pot fi rezolvate numai la nivel balcanic[27]. La rândul său, Boris Ștefanov a prezentat o rezoluție privind problema agrară, în care minimaliza cu aroganță semnificația reformei agrare inițiate de guvernul Averescu în 1921. Obsedați de dogmele lor rigide, comuniștii români nu au înțeles consecințele pe termen lung ale acestei reforme, care a abolit marile proprietăți și a transformat România într-o națiune de mici proprietari de pământ. Ostilitatea lui Ștefanov față de proprietatea privată a fost combătută de Eugen Rozvan, care a arătat că nici un țăran nu va admite că a deveni un mic proprietar este un lucru rău. Cât despre chestiunea națională, Congresul al II-lea a deschis drumul aberațiilor următorului deceniu prin proclamarea iminenței revoluției mondiale și necesitatea creării unei „Republici Socialiste Federative a Sfaturilor din Balcani". Ana Pauker, o altă stea în ascensiune a comunismului românesc, a prezentat un raport asupra mișcării revoluționare a femeilor, în timp ce soțul ei, Marcel, a prezentat un raport privind statutul partidului. Articolul 1 din statutul P.C.R. identifica partidul ca numindu-se „Partidul Comunist din România", o secție a Internaționalei Comuniste, care „nu are alte scopuri decât acelea ale Internaționalei căreia îi aparține".

Congresul al II-lea a ales un Comitet Central a cărui compoziție reflecta echilibrul de forțe dintre foștii socialiști militanți și activiștii nou-înregimentați, înclinați să desfășoare o activitate febrilă:

Gheorghe Cristescu a fost ales secretar general, iar Marcel Pauker, David Fabian, Boris Ștefanov și Elek Köblös au fost aleși membri ai Comitetului Central. Eugen Rozvan figura printre membrii supleanți, Alexandru Dobrogeanu-Gherea a fost ales în Comisia Centrală de Control, iar Ana Pauker, Jacques Konitz și Boris Ștefanov au devenit membri ai Consiliului General. (Mă rezum să citez doar numele cele mai semnificative, care vor apărea în paginile ce urmează.) La puțin timp după aceea, în noiembrie–decembrie 1922, Cominternul și-a ținut Congresul al IV-lea la Moscova. Pătrășcanu, Köblös și Marcel Pauker au reprezentat P.C.R. la acel congres. Rolul Federației Comuniste Balcanice a fost intensificat și mai mult, iar comunistul bulgar Vasil Kolarov a insistat asupra nevoii de a întări autoritatea federației asupra partidelor comuniste locale. Între timp, P.C.R. s-a dedicat în principal organizării de celule în fabrici și dezvoltării de rețele de propagandă. Au fost create celule comuniste în fabricile importante din București, Iași, Timișoara și Cluj. A fost înființată o școală de partid în București pentru promovarea educației comuniste, iar cele mai importante texte ale marxismului și leninismului, precum *Manifestul comunist*, fragmente din *Capitalul* și articolele lui Lenin „Sarcinile organizațiilor de tineret" și „Democrația burgheză și dictatura proletariatului", au fost distribuite pe scară largă. Până la acea dată, cotidianul central al P.C.R. ajunsese la un tiraj de 20 000 de exemplare. Astfel, dacă partidul nu ar fi fost scos în afara legii în 1924, acesta ar fi putut avea în perioada interbelică un impact și un număr de membri mult mai mari decât a avut efectiv.

Între timp, s-a intensificat lupta dintre Marcel Pauker, activistul exaltat și comunistul ultrarevoluționar, și majoritatea elitei de la vârf, pe care acesta o acuza de pasivitate oportunistă. Cristescu, în mod special, era iritat de insubordonarea lui Pauker. În iunie 1923, Biroul Politic al partidului (format din Cristescu, Pauker și Köblös) a fost dizolvat și un secretar general provizoriu a fost numit în persoana obscurului N. Marian (probabil un pseudonim), avându-l pe Sașa Dobrogeanu-Gherea drept principal consilier politic. Pentru a rezolva criza, a sosit la București un reprezentant al Federației Comuniste Balcanice și a fost numit un nou Secretariat, format din Cristescu, Luximin și Sándor Korosi-Krizsan (care folosea deseori pseudonimul Alexandru Georgescu), acesta din urmă în calitate de colaborator.

Din cauza intensificării hărțuielilor poliției, conducerea P.C.R. a decis să amâne Congresul al III-lea, programat să aibă loc în februarie 1924. Câteva luni mai devreme, reprezentanții P.C.R. acceptaseră directivele Cominternului cu privire la așa-numita problemă națională

din România. Problema fundamentală o constituia definirea naturii statului român de după 1918: era vorba, după cum declarau autoritățile române, despre un stat național-unitar a cărui formare exprima voința covârșitoarei majorități demografice românești? Sau fusese România, după cum susținea Cominternul, principalul beneficiar al politicii imperialiste de divizare și exploatare a puterilor învinse după Primul Război Mondial? La Conferința a VI-a a Federației Comuniste Balcanice, care a avut loc la Moscova în septembrie 1923, delegația română (care îi includea pe Marcel Pauker, Gheorghe Cristescu, Sașa Gherea, Ecaterina Arbore și Haim Sternberg) a acceptat rezoluția concepută de Comintern în privința problemei naționale din România. Aceasta a fost o decizie dezastruoasă, deoarece, de atunci înainte, indiferent de opiniile personale ale membrilor săi, partidul putea fi numit, în mod corect, antinațional de către oponenții săi. În orice caz, autoritățile române ar fi fost împotriva acestui grup radical, puternic egalitarist și prosovietic, a cărui propagandă incita la revoltă socială și frământări politice. Subscriind însă la absurdele teze antiromânești ale Cominternului, P.C.R. renunța la orice speranță de a câștiga o autentică bază de masă. În conformitate cu dogma Cominternului, România era un stat imperialist multinațional, iar sarcina P.C.R., ca dovadă a atașamentului său internaționalist lipsit de echivoc, era să lupte pentru „autodeterminarea unor provincii, până la despărțirea acestora de statul existent"[28].

Mulți ani după aceea, în mai 1966, în discursul său major cu privire la istoria partidului, Nicolae Ceaușescu i-a atacat pe predecesorii săi pentru faptul de a fi acceptat ingerința dezastruoasă a Cominternului în afacerile interne ale P.C.R.:

> Introducerea în documentele partidului a lozincii autodeterminării până la despărțirea de statul unitar, indicațiile date partidului de a lupta pentru ruperea de România a unor teritorii locuite, în majoritate covârșitoare, de români nu țineau seama de condițiile concrete ale României – stat unitar. Ele erau profund greșite, îndemnau, de fapt, la dezmembrarea statului național și la destrămarea poporului român. Învățătura marxist-leninistă proclamă dreptul popoarelor la autodeterminare nu în scopul destrămării statelor naționale constituite, ci, dimpotrivă, în vederea eliberării popoarelor asuprite și constituirii lor în state naționale suverane, în conformitate cu voința și hotărârea maselor largi populare[29].

Acuzațiile lui Ceaușescu față de tratamentul aplicat de Comintern aspirațiilor naționale ale României reflectau căutarea unui nou principiu de legitimitate prin consolidarea unei ideologii naționale

care proclama unitatea, continuitatea și omogenitatea românilor. Manipulativă într-o oarecare măsură, această retorică era și expresia unui orgoliu rănit în sensul discutat cu atâta claritate de către Isaiah Berlin în clasicul său eseu „Bent Twig"[30].

Cu caracteristica-i nervozitate și nerăbdare, Luximin (cunoscut pentru loialitatea sa față de Zinoviev, pentru care va plăti la Moscova doisprezece ani mai târziu) a formulat așteptările haotice ale celei mai radicale aripi a partidului. Într-un articol publicat în *Socialismul*, el insista asupra faptului că „Europa se găsește într-o nouă perioadă revoluționară", justificând astfel acuzațiile guvernului că P.C.R. se pregătea pentru o încleștare violentă cu autoritățile. Propaganda P.C.R. dădea, în general, impresia de a fi sectară, înfierbântată și imună la realitățile vieții de zi cu zi din România. Ca rezultat al implicării comuniștilor militanți în dezordinile din sudul Basarabiei, inclusiv în revoltele țărănești sprijinite de sovietici și în proclamarea, în octombrie 1924, a unei Republici Sovietice Autonome „Moldovenești", P.C.R. părea din ce în ce mai mult o anomalie politică, un grup străin dedicat implementării planurilor expansioniste ale Kremlinului în Balcani. Lucrurile s-au înrăutățit în urma Congresului al V-lea al Cominternului, care a avut loc la Moscova între 17 iunie și 8 iulie 1924. Acesta a fost primul congres de după moartea lui Lenin în ianuarie 1924 și a reflectat adâncirea prăpastiei dintre epigonii săi, aflați pe poziții potrivnice. Rezoluțiile congresului oglindeau convingerea lui Stalin că așteptările privind iminența unei crize revoluționare generale erau lipsite de fundament.

Sarcina secțiilor naționale ale Cominternului rămânea însă aceea de a apăra necondiționat interesele Uniunii Sovietice. În polemica sa cu Trotki, Stalin a susținut că U.R.S.S. era obligată să rămână izolată pentru o foarte lungă perioadă de timp. Bolșevizarea secțiilor naționale – aceasta însemnând loialitate necondiționată față de Moscova și anularea oricăror îndoieli – era, prin urmare, imperativă. În conformitate cu logica „socialismului într-o singură țară", nu exista o sarcină mai importantă pentru un comunist decât promovarea intereselor patriei muncitorilor. P.C.R. a trimis șase reprezentanți la acest Congres: Moscovici-Bădulescu, David Fabian, Boris Ștefanov, Alexandru Krizsan, H. Gherstein și Ecaterina Arbore. Neoficial, delegația i-a inclus și pe Ioan Dic-Dicescu, Timotei Marin, Alexandru Nicolau, Ana Bădulescu (care era, probabil, căsătorită cu Gilbert Moscovici) și Ida Georgescu (probabil căsătorită cu Krizsan). Frunză susține că reprezentanții P.C.R. au consimțit într-un mod atât de lipsit de glorie la ceea ce echivala cu o cerere oficială a Cominter-

nului pentru destrămarea României din cauza faptului că foștii revoluționari socialiști, care absorbiseră tradiția clasei muncitoare române, fie erau membri ai minorităților (Fabian), fie erau lipsiți de dreptul de vot (Ecaterina Arbore). În orice caz, politica dezastruoasă a Cominternului (impusă, de asemenea, și partidelor comuniste din alte state apărute după Versailles, inclusiv Polonia și Iugoslavia) a fost înscrisă în documentele Congresului al III-lea al P.C.R.[31].

Începând cu Congresul al III-lea, care a avut loc la Viena în august 1924, și până la cel de-al Doilea Război Mondial, toate evenimentele majore din viața partidului au fost organizate în afara României. Aceste evenimente nu erau întruniri uriașe, în care să fie reprezentate punctele de vedere ale diferitelor grupări, ci mai degrabă mici conclavuri conspirative, marcate de un puternic sentiment de solidaritate, dar și, în stil leninist, de suspiciuni reciproce de trădare, fracționism și sabotare a activității revoluționare a partidului. Exista fraternitate, nota scriitorul polonez Aleksander Wat, dar exista și intoleranță extremă, vizibilă în graba cu care camarazii suspectau orice opinie critică de a fi parte a unui sinistru program secret[32]. Deși Congresul al V-lea al Cominternului l-a ales pe Cristescu membru al I.K.K.I. (abrevierea rusească a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste), Congresul al III-lea al P.C.R. l-a înlăturat din poziția pe care o ocupa în fruntea partidului. În locul său, cel care a prezentat raportul politic principal a fost Elek Köblös. Complet ignoranți în privința situației sociale și economice din România, majoritatea participanților la Congresul al III-lea au susținut că „baza socială pe care se mai sprijină [actuala elită politică] a devenit foarte îngustă și insuficientă", iar „problema preluării puterii și lozinca *guvern muncitoresc-țărănesc* devin [...] cheia de boltă a atitudinii partidului". Mai mult, această uimitoare detașare față de realitățile țării inspira rezoluția în problema națională: „România capitalistă, prin rezultatele războiului imperialist mondial, prin «unirea tuturor românilor» și-a supus însemnate părți din națiuni dezvoltate politicește, economicește și culturalicește și, în felul acesta, din stat național a devenit stat de naționalități. Constituirea României Mari datorită tratatelor de pace de la Versailles, Trianon și Neuilly a fost însă în același timp cumpărată cu prețul renunțării din partea clicei stăpânitoare și la ultimul rest de independență națională a țării"[33].

Lozincăria dogmatică și abstractă impusă de Comintern a devenit o adevărată cămașă a lui Nessus pentru comuniștii români. Congresul a reorganizat conducerea partidului, criticând atât „deviația

intelectualistă" de stânga (Luximin și Gherea), cât și facțiunea oportunistă de dreapta condusă de Ștefanov și Cristescu (care au fost totuși reales în Comitetul Central). Elek Köblös, un militant de origine maghiară (tâmplar de meserie), a devenit secretar general. Korosi-Krizsan a fost ales în Secretariatul partidului sub pseudonimul Alexandru Georgescu[34].

Între timp, socialiștii reformiști și-au continuat lupta în cadrul politic și economic existent. Printre liderii Partidului Socialist din România, format în 1922, se aflau militanți și teoreticieni bine cunoscuți precum Ilie Moscovici sau Constantin-Titel Petrescu. Mai târziu, în 1927, în efortul de a uni toate grupările și partidele socialiste, a fost creat Partidul Social-Democrat din România. Diferențele dintre comuniști și socialiști erau atât de ordin strategic, cât și de ordin tactic: socialiștii credeau în tranziția gradată, democratică spre o ordine bazată pe forme colective de proprietate, în timp ce comuniștii îmbrățișaseră total viziunea leninistă privind necesitatea instituirii unei dictaturi a proletariatului.

Rezoluția asupra naționalităților adoptată la Congresul al III-lea al P.C.R., care proclama faimoasele puncte de vedere despre „autodeterminare" și „dreptul la secesiune", au oferit forțelor politice din România, ce organizaseră de-a lungul anului o vehementă campanie pentru interzicerea partidului, argumentele finale de care aveau nevoie. Din punct de vedere practic, P.C.R. era deja un partid ilegal. În sfârșit, în decembrie 1924, așa-numita Lege Mârzescu îl interzicea definitiv, pe motiv că susținea într-un mod lipsit de loialitate inventatele pretenții rusești asupra teritoriului românesc și că adoptase o atitudine lipsită de patriotism (ceea ce, după 1989, a fost documentat în mod irefutabil). Aproximativ 600 de comuniști au fost arestați, inclusiv un număr de activiști de prim rang.

Câțiva ani mai târziu, primul secretar general al P.C.R., Gheorghe Cristescu, unul dintre puținii care au anticipat acest act final punând sub semnul întrebării politica Cominternului, va fi stigmatizat ca trădător al clasei muncitoare. El a fost capabil să supraviețuiască fizic, cel puțin până în 1944, pentru că a înțeles pericolul mortal la care se expunea mergând în U.R.S.S. Acest muncitor român cu capul pe umeri a fost mai perspicace și mai capabil să aprecieze Cominternul decât mulți dintre tovarășii săi mai educați și mai sofisticați. Într-adevăr, foarte puțini au mai îndrăznit să se disocieze de linia aberantă a Cominternului îmbrățișată de comuniștii români zeloși. Biografiile lor, marcate de evenimente dramatice precum sfârșitul monarhiei dualiste austro-ungare, revoluția bolșevică, ascensiunea

Cominternului și marea confruntare dintre comunism și fascism în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, amintesc de povestirile unor scriitori precum Danilo Kiš, Arthur Koestler, George Konrád și Manès Sperber.

Unul dintre militanți a fost Eugen Rozvan (varianta maghiarizată a numelui său este Rozvanyi), un avocat eminent, născut în 1878, educat la Budapesta și Berlin, descendent al uneia dintre cele mai distinse familii românești din Transilvania. Rozvan fusese intens curtat de către reprezentanții Partidului Național Român din Transilvania, care l-au invitat să li se alăture și să ocupe un post important în Cluj după 1918. Fratele său, Ștefan, a devenit o figură importantă în Partidul Național-Țărănesc și, în calitate de prefect de Hunedoara, a organizat reprimarea grevei minerilor de la Lupeni din 1929. Eugen, un socialist convins, a refuzat aceste oferte și, indiferent de consecințe, a îmbrățișat bolșevismul. Totuși, el era prea inteligent și lucid pentru a nu realiza că P.C.R. nu va ajunge nicăieri urmând indicațiile Cominternului în chestiunea agrară sau în cea a naționalităților. Convins fiind că unirea Transilvaniei cu România nu a fost rezultatul unei „ocupații coloniale", Rozvan a îndrăznit să voteze împotriva rezoluției privind problema naționalităților la Congresul al II-lea al P.C.R.

Mai târziu, în 1926, Rozvan și-a exprimat din nou opoziția fermă față de eronata descriere a României ca fiind o construcție imperialistă, multinațională. Acuzat de „deviere de dreapta" de către conducerea ultrastângistă al cărei lider era Luximin, Rozvan a fost amenințat cu „concedierea" din poziția pe care o deținea în frontul legal al partidului, Blocul Muncitoresc-Țărănesc (pe a cărui listă a fost totuși ales deputat în parlament în mai 1931). În 1929, el a fost exclus din P.C.R. din cauză că a refuzat să susțină sloganurile referitoare la „autodeterminare și secesiune". Conducerea nu a considerat necesar să-l informeze pe Rozvan cu privire la excluderea sa, iar acesta a continuat să reprezinte P.C.R. în campaniile publice. Cu toate acestea, el bănuia că în interiorul clicii de la vârf, care era din ce în ce mai deviantă și mai suspicioasă, se vehiculau cele mai înspăimântătoare acuzații la adresa sa. Bolnav, izolat și dezgustat, Rozvan a părăsit România pentru Uniunea Sovietică, unde a sperat să găsească sprijin moral și suport politic pentru convingerile sale oneste. Pentru o vreme, șansele au părut să fie de partea sa.

În februarie 1932, Rozvan a fost numit cercetător principal la Institutul pentru Politică și Relații Internaționale al lui Evgheni (Jenö) Varga. În această perioadă, Rozvan a păstrat, probabil, relații strânse

cu influenții emigranți maghiari de la Moscova, printre care se aflau, pe lângă Varga însuși, Béla Kun, György Lukács și Imre Nagy. Tema sa principală de cercetare era fascismul italian, despre care a scris o broșură folosită ca manual la „Școala Profesorilor Roșii". Mai târziu, în 1937, a finalizat un proiect de istorie a fascismului italian și a obținut un doctorat în științe politice. Teza sa a fost foarte mult lăudată și a fost selecționată drept manual de către institutul lui Varga. Dintre temele sale principale, cea mai importantă a fost cea legată de impactul fascismului asupra mișcării revoluționare din Europa. În legătură cu scrierile lui Antonio Gramsci, în special cele de după 1936, și primul proces-spectacol de la Moscova, Rozvan s-ar fi putut referi în mod voalat la consecințele stalinismului asupra socialismului european. În orice caz, el a fost arestat în decembrie 1937 și, după cum avea să afle mai târziu soția sa, a fost condamnat la moarte și executat ca „trădător" și „dușman al poporului" pe baza unei decizii a tribunalului din 20 mai 1938. În timpul Marii Terori dezlănțuite de Stalin, o persoană putea primi într-o zi onoruri de militant bolșevic marcant, iar a doua zi putea fi arestată pe baza celor mai halucinante acuzații. Numele lui Rozvan figura la loc de cinste pe lista celor reabilitați de Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 ca parte a încercării lui Ceaușescu de a-și demonstra poziția antistalinistă și de a-i submina pe rivalii săi din conducere în perioada postdejistă[35].

Însă cei mai mulți dintre camarazii lui Cristescu și Rozvan erau prea ocupați să se denunțe unii pe alții în fața prezidiului Cominternului ca să mai dea atenție declinului partidului. Nici Luximin, Elek Köblös sau Boris Ștefanov și nici Imre Aladár nu au părut deranjați de marginalitatea politică a partidului. Înainte de a fi scos în afara legii, numărul de membri ai P.C.R. varia între 2 000 și 2 500, dar până la Congresul al V-lea din 1931 numărul acestora scăzuse la 1 200[36]. Cu excepția Blocului Muncitoresc-Țărănesc, partidul putea cu greu să invoce fie și un succes limitat în încercarea sa de a ieși din ghetoul politic la care, într-o mare măsură, se autocondamnase. Aceasta nu înseamnă că nu trebuie luată în considerare intensitatea represiunii anticomuniste: numeroase rapoarte ale unor organizații internaționale pentru drepturile omului și pentru drepturi civice arată că închisoarea Doftana, unde erau ținuți numeroși prizonieri comuniști, era una dintre cele mai înfricoșătoare din Europa. Dar din a doua jumătate a anilor '30, după ce comuniștii au primit statutul de prizonieri politici, condițiile lor de detenție au început să se îmbunătățească: aveau acces la cărți, îndoctrinarea politică se putea organiza în închisoare, astfel încât o adevărată viață politică a continuat dincolo

de zidurile închisorilor în locuri precum Doftana, Mislea, Dumbrăveni, Brașov și Jilava. Nimic nu se putea compara, în această privință, cu tratamentul pe care P.C.R. îl va aplica victimelor sale în timpul dictaturii comuniste, în special în prima perioadă stalinistă, care includea izolarea totală, presiuni psihologice și tortură fizică.

Între cele două războaie, România nu a fost un paradis democratic, așa cum a lăsat să se înțeleagă o anumită retorică anticomunistă postdecembristă: oamenii erau hărțuiți din cauza convingerilor lor politice, iar discriminarea etnică era deseori privită ca fiind ceva normal. În critica adusă guvernului național-liberal al lui Gheorghe Tătărescu, Iuliu Maniu, liderul Partidului Național-Țărănesc, s-a referit la aceste probleme. Nu numai comuniștii, ci și radicalii de dreapta considerau democrația românească o prefăcătorie, pentru că o disprețuiau enorm, pe de o parte, și, pe de altă parte, pentru că erau de părere că, indiferent care erau drepturile civice prevăzute în Constituție, acestea nu îi priveau. Acest sentiment de a fi excluși, victime ale disprețului și respingerii societății, a contribuit enorm atât la violența și intransigența comuniștilor, cât și la ostilitatea legionarilor față de valorile și instituțiile democratice. În același timp, este drept să spunem că, în ciuda tuturor neajunsurilor democrației românești interbelice, România era o monarhie constituțională mai tolerantă față de diversitate decât cei mai mulți dintre vecinii săi (cu excepția Cehoslovaciei, unde comuniștii se bucurau de un statut legal).

Înfrângerea primei generații

Toți liderii istorici ai P.C.R., atât cei ce au pierit în timpul Marii Terori staliniste, cât și Lucrețiu Pătrășcanu (care mai târziu a devenit susținătorul unei versiuni moderate de „comunism național"), erau mândri să-și declare atașamentul ferm pentru „patria proletariatului". Cu puține excepții, aceștia nu par să fi trecut prin crize de conștiință atunci când au subscris la pretențiile sovietice asupra provinciilor românești Basarabia și Bucovina de Nord și au susținut de bunăvoie strategia Cominternului bazată pe „lupta de clasă" (mai ales după 1929).

Nepăsători față de tradițiile politice ale României – și făcându-și, de fapt, un titlu de glorie din repudierea acestui „politicianism" (adică a modului trivial de a face politică) –, disprețuitori față de sentimentele și aspirațiile patriotice, profesând o formă extremă de internaționalism, ce însemna, într-adevăr, aservirea față de Kremlin,

comuniștii români au rămas un grup marginal și lipsit de aderență până la ocuparea țării de către Armata Roșie în 1944. Atunci când a ieșit la suprafață după două decenii de activitate conspirativă în ilegalitate, P.C.R. număra aproximativ 1 000 de membri. Mai mult, acești comuniști reprezentau o minoritate în cadrul unei minorități, din moment ce stânga ca atare era departe de a fi o forță socială și intelectuală într-o cultură politică tradiționalistă, dominată (cel puțin până la prăbușirea sistemului parlamentar și instaurarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea în 1938) de partidele Național-Țărănesc și Național-Liberal.

Unii membri influenți ai succesivelor elite ale P.C.R. au fost într-adevăr preocupați de slăbiciunea numerică a partidului. În anii '70, Liuba Chișinevschi, văduva unuia dintre membrii cei mai influenți ai cercului intim al lui Gheorghiu-Dej până în 1957, mi-a spus că, în august 1944, soțul ei se plânsese de faptul că partidul nu avea pe atunci decât cel mult 1 000 de membri[37]. Aceasta a fost una dintre cauzele principale ale statutului de paria al P.C.R. (ca și în cazul partidului albanez), ceea ce a dus mai târziu la încercările lui Gheorghiu-Dej și ale lui Ceaușescu de a inventa o istorie diferită, cu alți eroi și răufăcători.

Socialiștii s-au descurcat ceva mai bine decât rivalii lor comuniști în anii dintre războaie. Aceștia aveau mai multă influență în special în Transilvania și Banat, acolo unde impactul sindicalismului revoluționar și al social-democrației moderne fusese mai puternic în perioada habsburgică. Luptele interne i-au împiedicat totuși pe socialiști să devină o forță politică semnificativă și, în ciuda faptului că în alegerile din 1928, participând în alianță cu Partidul Național-Țărănesc și cu Partidul German, ei obținuseră 9% din voturile exprimate la nivelul țării, în ultimele alegeri libere din 1937 au obținut numai 0,9%[38]. Conducerea Partidului Social-Democrat s-a scindat în 1928, după care a urmat desprinderea unei aripi de stânga condusă de Ștefan Voitec și Leon Ghelerter, care a folosit nume diferite, de regulă subliniind orientarea socialistă, precum Partidul Socialist al Muncitorilor sau Partidul Socialist Unitar. Acestui partid i s-au alăturat, în 1932, fostul secretar general comunist, Gheorghe Cristescu, iar în 1934, grupul lui Constantin Popovici, dar Popovici a fost exclus în 1936 din cauza colaborării cu comuniștii.

Noi alianțe s-au format după stabilirea dictaturii regale în 1938, ca urmare a deciziei socialiștilor din Bucovina și Transilvania, Grigorovici și, respectiv, Flueraș, de a intra în Frontul Renașterii Naționale, partidul unic dominat de rege. În timpul războiului, P.S.D., aflat în clandestinitate, l-a avut în frunte pe Constantin-Titel Petrescu,

conducerea incluzându-i pe Ștefan Voitec, Leon Ghelerter, Lothar Rădăceanu (care, în 1943, și-a format propriul grup, aflat mai la stânga și posibil procomunist, și care s-a aliat curând și apoi a fuzionat cu grupul lui Mihai Ralea, desprins din Partidul Național-Țărănesc), Șerban Voinea (un important teoretician al social-democrației românești) și Ilie Moscovici. Puțin înainte de lovitura antifascistă din august 1944, Rădăceanu s-a reîntors în P.S.D., o mișcare tactică destinată a-i asigura o platformă de pe care să poată manevra pentru autodistrugerea partidului în anii următori.

Prin urmare, în România stânga a avut o poziție periferică de-a lungul perioadei interbelice și a fost incapabilă să conceapă „mituri politice" relevante – după definiția lui Georges Sorel – capabile să inspire imaginația revoluționară și să stimuleze energiile sociale. Comuniștii, îndoctrinați cum erau de viziunile bolșevice ale utopiei lipsite de clase, de stat și supranaționale, nu au știut cum să transforme aceste idei în catalizatori politici. Din motive economice, culturale și sociologice, în România șocul modernizării nu a dus la dezvoltarea unor adevărate partide de masă ale clasei muncitoare, ci, mai degrabă, la resentiment anticapitalist, misticism superstițios cvasireligios și nostalgie comunitar-agrară manipulată de dreapta radicală, antiliberală și xenofobă. În consecință, nu este surprinzător că ascensiunea Gărzii de Fier – mișcarea fascistă din România condusă de Corneliu Zelea Codreanu – a coincis cu Marea Criză și cu prăbușirea înceată, dar inevitabilă a sistemului parlamentar[39]. Dacă nu ar fi existat relațiile sale servile cu Moscova, care l-au catalogat drept străin, precum și tensiunile din interiorul elitei politice, exacerbate de comportamentul revoltător al camarilei regale, poate că P.C.R. ar fi avut șansa să devină un partid național.

Exista, de fapt, un public larg care era gata să ia în considerare alternative radicale la corupta cultură politică a României, iar o mare parte a mesajului comunist ar fi putut atinge coardele sensibile ale acestui public dacă nu ar fi fost atât de răspândit sentimentul că partidul comunist nu era cu adevărat interesat de România. Tineretul român tânjea după modele existențiale noi și pure, iar scriitori precum André Malraux, Romain Rolland și André Gide erau la fel de populari la București în anii '30 ca și la Paris, Praga sau Barcelona. Țara se afla într-o stare de profundă sărăcie, frustrare și disperare, ceea ce constituia o bază pentru ideologii și acțiuni revoluționare, atât de stânga, cât și de dreapta. Dar, în loc să profite de această situație și să încerce să caute adevăratele cauze ale nemulțumirii sociale, P.C.R. a tradus cu obedientă în fapt tacticile suicidare

concepute și impuse de către Comintern. Imitând retorica paranoidă stalinistă, autoclaustrați și nematurizați politic, comuniștii români denunțau Partidul Social-Democrat ca fiind un „cal troian" al burgheziei infiltrat în rândurile clasei muncitoare. Astfel de invective au înstrăinat și mai mult P.C.R. de singurul grup politic care i-ar fi putut tolera pe fanaticii adepți leniniști. Conducerea P.C.R. nu s-a gândit deloc la o alianță cu socialiștii înainte de dramatica revizuire a liniei Cominternului la Congresul al VII-lea al acestuia din 1935.

Pentru a studia mentalitatea comuniștilor români din perioada interbelică, trebuie înțelese profilul politic și valorile morale ale elitei leniniste inițiale a P.C.R. Activiști precum Imre Aladár, Ecaterina Arbore, Alexandru Buican-Arnoldi, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Elek Köblös, David Fabian, Elena Filipovici, Ștefan Foriș, Nicolae (Miklos) Goldberger, Vasile Luca, Gelber Moscovici-Bădulescu, Vanda Nicolschi (Sheiva Averbuch), Lucrețiu Pătrășcanu, Ana și Marcel Pauker, Eugen Rozvan, Boris Ștefanov, Timotei Marin și alții au aparținut aceleiași familii spirituale. Aceștia se comportau ca niște somnambuli politici, posedați de credința cvasireligioasă că Uniunea Sovietică întruchipa visurile sacre de dreptate socială și libertate ale umanității. Memoriile lui Arthur Koestler și magnifica trilogie a Cominternului de Manès Sperber surprind pasiunea care caracteriza angajamentul lor fanatic. Mulți îl cunoscuseră personal pe Lenin, iar câțiva dintre ei îl adulau pe Stalin pentru că se identificau personal cu Revoluția rusă. Pentru ei, ca și pentru György Lukács, Louis Aragon, Bertolt Brecht și Ernst Bloch, „obiectiv vorbind", socialismul trebuia să fie stalinist, iar orice îndoială sentimentală mic-burgheză trebuia lăsată deoparte. În multe privințe, aceștia se pot compara cu vechea gardă a comunismului polonez: Wera Kostrzewa, Adolf Warski (Warszawski), Julian Lenski (Leszczynski) și mulți alții asasinați în Uniunea Sovietică, țara pe care o adulaseră cu atâta fervoare. Utopismul social justifica orice sacrificiu în numele mileniului care urma să sosească. Unii dintre ei fuseseră apropiați de Zinoviev, alții de Buharin și până în 1930 ar fi putut sesiza aspectele îndoielnice, monstruoase chiar ale stalinismului. Mentorul lor, Cristian Racovski, scrisese o convingătoare critică a socialismului birocratic în 1928, în timpul exilului său la Astrahan, pe care persoane ca Luximin și Fabian o citiseră cu siguranță. „Noi am sperat că liderii partidului vor crea un aparat nou, cu adevărat muncitoresc-țărănesc, un sindicat al proletariatului și o nouă moralitate a vieții cotidiene", scria Racovski. „Trebuie să recunoaștem deschis și clar, cu voce tare și pe înțeles: aparatul de partid nu și-a îndeplinit această misiune. În ce

privește dubla lui sarcină de conservare și educare, a dovedit cea mai completă incompetență; a devenit falit; este insolvabil."[40]

Dar atunci, ce-ar fi putut face cu adevărat acești refugiați est-europeni prinși în ghearele imperiului N.K.V.D.? Mai mult, spre deosebire de Racovski, ei asistaseră la ascensiunea mișcărilor dictatoriale în țările lor și nu puteau disocia lupta împotriva fascismului de apărarea U.R.S.S. (dincolo de persoana lui Stalin). Orice îndoieli vor fi nutrit ei, acestea au fost spulberate de venirea lui Hitler la putere în ianuarie 1933 și de persecutarea comuniștilor care i-a urmat.

În P.C.R. nu au existat eretici autentici: obediența și solidaritatea cu Moscova determinau comportamentul revoluționar adecvat. Nici chiar un teoretician ca Fabian, născut în 1895 și educat în tradiția marxistă occidentală, nu a mers dincolo de leninismul convențional, liturgic în analizele sale dedicate mesajului revoluționar rus și sarcinilor proletariatului mondial și român. El a devenit, de fapt, unul dintre cei mai ardenți susținători ai liniei maximaliste probolșevice. În 1919, într-o scrisoare adresată prietenului său politic Ilie Moscovici, Fabian își amintea cu mândrie de momentul de „fervoare revoluționară" când el și tovarășii săi au mărturisit public atașamentul lor ferm față de cauza bolșevică[41]. În ianuarie 1925, când se aflau în închisoarea Jilava, Fabian, Sașa Gherea și Luximin au fost principalii promotori ai grevei foamei și chiar au declanșat una pentru a forța eliberarea tuturor deținuților politici. Acesta nu a fost un simplu protest trecător. După cum scriau ei atunci, „a fost o grevă de rezistență îndelungată, ca la Jocurile Olimpice, unde fiecare țară își trimite cei mai buni atleți". Totuși, în loc să ducă la eliberarea deținuților politici, prelungirea grevei foamei a dus la moartea câtorva dintre fruntașii partidului. Asociate în primul rând cu Marcel Pauker, grevele foamei au fost ulterior denunțate în documentele de partid – inclusiv în cele ale Plenarei organizate de Gheorghiu-Dej câteva decenii mai târziu, în noiembrie–decembrie 1961, pentru a rescrie istoria partidului – ca fiind „aventuroase, iresponsabile și sinucigașe"[42].

Hărțuit de Siguranță (poliția politică interbelică), Fabian a părăsit România și a devenit reprezentantul P.C.R. în afara țării, stabilindu-și cartierul general la Viena. În această perioadă, el a făcut parte din câteva comitete centrale succesive, iar în 1926 a pus bazele aparatului ideologic de partid ca redactor-șef al publicației teoretice și politice lunare a P.C.R., *Lupta de clasă* (care și-a păstrat numele până în 1972, când a fost transformată în *Era Socialistă*, ce apărea de două ori pe lună), la a cărei primă ședință de redacție a luat parte la Moscova, în mai 1926. Fabian a menținut, de asemenea, relații

strânse cu organizația din țară a P.C.R., la a cărei conducere se aflau Pavel Tcacenko, născut în Ucraina, și militantul bulgar Boris Ștefanov.

Prăbușirea acestei conduceri s-a produs în august 1926, când Siguranța i-a capturat pe Tcacenko și pe Ștefanov. Începând din acel moment, s-au format două conduceri: un Secretariat aflat în interiorul țării și un Birou Politic aflat în afară (din care făcea parte și Fabian). În noiembrie 1926, Fabian și-a exprimat îngrijorarea cu privire la viitorul partidului într-o scrisoare adresată Federației Balcanice a Cominternului, în care pleda pentru stabilirea cartierului general al partidului în România. Fabian a fost exclus din partid la sfârșitul anilor '20 și a emigrat în U.R.S.S., unde exista deja un puternic (deși nu foarte numeros) grup de emigranți politici din România care trăiau la Moscova și în alte orașe. Scrierile și contribuțiile sale editoriale reflectau cultura sa vastă în domeniul marxism-leninismului și familiaritatea cu principalele discuții care aveau loc în cercurile socialiste și bolșevice. Fabian a încercat să-l convingă pe noul secretar general al P.C.R., Vitali Holostenko-Barbu, că ar putea contribui la viața ideologică a partidului traducând scrieri ale lui Lenin precum *Stângismul, boala copilăriei comunismului* sau *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, dar noua conducere, care era legată direct de poziția ultrarevoluționară a lui Béla Kun, i-a refuzat oferta și l-a tratat ca pe o persoană indezirabilă din punct de vedere politic. Holostenko nu i-a putut ierta pe Fabian și pe Köblös pentru faptul de a-i fi criticat metodele și strategia. Între timp, asemenea majorității refugiaților politici din U.R.S.S., Fabian intrase în Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Deși nominal era redactor al *Luptei de clasă* (publicată la Moscova), el era izolat la Harkov, iar în decembrie 1929 a primit un vot de blam cu avertisment din partea P.C.U.S. pentru presupusa sa participare la luptele fracționiste din P.C.R. Ca și alți exilați, Fabian a implorat Cominternul să-l lase să se întoarcă în România. A reapărut, probabil, o rază de speranță atunci când vechea sa prietenă, Elena Filipovici, a fost aleasă în poziția a doua din conducerea P.C.R. la Congresul al V-lea din decembrie 1931, după căderea în dizgrație a lui Holostenko, iar Fabian a fost însărcinat din nou cu munca ideologică în P.C.R. (deși era încă blocat în U.R.S.S.) și numit responsabil pentru publicarea unei selecții din scrierile lui Lenin în limba română.

Până la preluarea puterii de către naziști în ianuarie 1933, membrii Biroului Politic al partidului român și ceilalți revoluționari, inclusiv Fabian, trăiseră la Berlin. După venirea lui Hitler la putere, cei mai mulți refugiați politici est-europeni s-au mutat la Moscova,

unde sperau să-și continue activitățile la cartierul general al Cominternului. (Locurile prin care s-au perindat aceștia sunt deseori greu de identificat din cauza secretomaniei lor paranoice și a folosirii unor nume fictive.) Pentru români, nu exista mare lucru de făcut în Rusia în afara muncii ideologice, astfel încât Bădulescu-Moscovici, Ecaterina Arbore, Sașa Gherea, Leon Lichtblau și Timotei Marin, de exemplu, lucrau cu toții la traducerea operelor lui Lenin. Una dintre ultimele traduceri făcute de Fabian a fost aceea a discursului lui Stalin la Plenara C.C. al P.C.U.S. din martie 1937. Era în perioada de apogeu a Terorii: o vreme a fricii și a suspiciunii generalizate[43]. Ca atâți alți prieteni ai săi, Fabian s-a trezit prins în universul kafkian al așa-numitei *ejovșcina* – înspăimântătoarea perioadă 1937–1939, atunci când Nikolai Ejov conducea N.K.V.D.-ul și nimeni nu se afla în siguranță. A fost arestat și executat la vârsta de 42 de ani în decembrie 1937.

Misteriosul Congres al IV-lea și doctrina nihilismului național

După cum am menționat, imaginația teoretică a comuniștilor români era mai degrabă limitată. Chiar și persoane precum Sașa Gherea, Lucrețiu Pătrășcanu și Eugen Rozvan nu făceau parte din aceeași clasă intelectuală cu Lukács și Gramsci sau măcar din aceea a mai puțin sofisticatului marxist francez Georges Politzer. Aceasta nu înseamnă că nu exista potențial teoretic. Totuși, de la bun început, partidul a avut o puternică prejudecată împotriva intelectualilor, care era agravată de faptul că ei erau percepuți ca persoane aducătoare de necazuri, a căror preocupare pentru abstractizare împiedica partidul să acționeze hotărât. Obediența ideologică față de birocrația Cominternului era totală și necondiționată. Nimic din producția teoretică a P.C.R. nu sugerează căutarea unei strategii alternative de luptă revoluționară. Nu există nimic comparabil cu lucrarea lui Lukács „Tezele Blum", scrisă în 1928 (și imediat denunțată de Comintern), care îndemna la instaurarea unei „dictaturi democratice a proletariatului și a țărănimii" ca fază tranzitorie spre deplina „dictatură a proletariatului"[44].

Pentru comunismul românesc, suprimarea din față a oricărei tentații eretice coincidea cu bolșevizarea completă – adică stalinizarea – partidului. Luximin, de exemplu, era legat de latura occidentală a tradiției socialiste românești: fusese educat în Elveția, iar combinația „magie primitivă și despotism asiatic", pe care Isaac Deutscher o considera semnul distinctiv al stalinismului, cu greu ar fi putut să-l atragă[45].

În ciuda epurărilor continue, în 1928 P.C.R. se afla încă prea mult sub influența amintirilor sale pre-cominterniste. De asemenea, partidul a fost zdruncinat de un fracționism distrugător, de o suspiciune patologică și de o necruțătoare luptă pentru putere. După cum a admis peste ani Nicolae Ceaușescu, partidul era serios amenințat de pericolul dispariției complete[46]. I.K.K.I. (Comitetul Executiv al Cominternului) a simțit nevoia de a stabili controlul absolut asupra P.C.R. Tendințe similare apăreau și în celelalte partide comuniste în jurul anului 1928: de exemplu, fracțiunea Jenö Landler din Partidul Comunist Ungar și deviațiile de dreapta Heinrich Brandler – August Thalheimer și Heinz Neumann din Partidul Comunist German au fost eliminate, ceea ce a permis ascensiunea mediocrului și ultraobedientului Ernst Thälmann în partidul german.

Bolșevizarea completă a partidelor comuniste naționale era lozinca de la sfârșitul anilor '20. Aceasta echivala cu eradicarea nemiloasă a moștenirii lor social-democrate. Colaborarea cu socialiștii care infiltraseră clasa muncitoare era un păcat de moarte, după părerea lui Stalin: aceștia erau trădători și renegați. Cele mai absurde sloganuri autodistrugătoare au fost impuse astfel, fără nici o considerație față de condițiile din fiecare țară. Pe data de 1 iunie 1928, I.K.K.I. a trimis o „scrisoare deschisă" către P.C.R. prin care cerea să se acționeze ferm „împotriva social-democraților, ce s-au împletit definitiv cu burghezia și îndeplinesc sarcinile acesteia în detrimentul muncitorilor"[47]. În același timp, au existat în România încercări de a dezvolta activismul pornind de jos, în cadrul sindicatelor și în rândurile tineretului. În octombrie 1927, a avut loc conferința Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.), care a ales o nouă conducere formată din Gheorghe Stoica (Moscu Cohn), Nicolae Goldberger și Alexandru Buican.

S-au făcut eforturi pentru organizarea unui congres care să discute principalele probleme politice cu care se confrunta partidul. Exista însă prea puțină înțelegere între Comintern, Federația Balcanică și partidele comuniste naționale în legătură cu problemele care trebuiau discutate cu prioritate de o astfel de adunare. Paradoxal, sub regimul Ceaușescu, istoriografia comunistă românească a subliniat în mod deosebit profilul etnic „dezechilibrat" al P.C.R. în anii '20 și '30. Compoziția etnică a organelor conducătoare ale partidului, care erau dominate de militanți evrei, maghiari și bulgari, a fost făcută răspunzătoare pentru izolarea față de adevăratul proletariat român și de lipsa de comunicare cu acesta. Nu mai puțin insistentă a fost sublinierea faptului că cei mai mulți dintre secretarii generali ai partidului au fost fie membri ai „minorităților" etnice, fie

străini desemnați de Comintern să conducă partidul. Pentru a-i cita pe Mușat și Ardeleanu, care au fost în mod clar cei mai influenți dintre istoricii oficiali ai perioadei Ceaușescu: „Compoziția cadrelor partidului a avut ca urmare, între altele, și o anumită izolare a acestuia de masele largi ale poporului român, furnizând, în același timp, autorităților represive pretextul de a denigra Partidul Comunist Român, pe care îl prezentau, în mod fals, ca nefiind un produs al solului românesc"[48]. Această temă controversată cu privire la rolul minorităților etnice în mișcările radicale, în special în cazul extremei stângi românești, apare frecvent în istoria P.C.R. După cum am văzut, atunci când România Mare s-a format la sfârșitul Primului Război Mondial, țara a încorporat minorități însemnate. În Transilvania exista un proletariat urban industrial sensibil mai numeros decât în Vechiul Regat al României, mulți dintre membrii acestuia fiind unguri, germani sau evrei. Evreii erau deosebit de activi în cercurile de stânga din Basarabia, unde retorica internaționalistă comunistă constituia un mit extrem de influent. „Minoritățile respinse" (sintagmă propusă de R.V. Burks) s-au îndreptat către comunism deoarece acesta promitea să rezolve situația lor dificilă[49]. Ele își imaginau că U.R.S.S. era un loc în care discriminarea etnică fusese abolită și unde exista o adevărată solidaritate umană. Mulți dintre evreii din Vechiul Regat al României care s-au alăturat P.C.R. au făcut-o din motive intelectuale, dar aceștia erau mai puțin reprezentați în segmentul de vârf al conducerii decât transilvănenii, mai ales după distrugerea vechii gărzi în Rusia stalinistă.

Ana Pauker, care s-a născut în Moldova, provincia istorică a României, a fost o excepție de la regulă. Cea mai mare parte dintre ceilalți reprezentanți ai minorităților în rândul vârfurilor elitei se născuseră și fuseseră educați (dacă primiseră vreun fel de educație) în Basarabia, Bucovina sau Transilvania. Dar nici unul dintre ei nu se găsea acolo pentru a apăra sau a promova interese sau motivații particulariste: dimpotrivă, lipsa lor de preocupare pentru aspirațiile naționale ale României echivala cu respingerea oricărei forme de naționalism, fie el evreiesc, maghiar sau bulgar. Ei erau soldați ai armatei internaționale a lui Stalin, iar atașamentul lor era supranațional. Acesta era un tip nou de fanatism politic, necunoscut generațiilor precedente, și era mai simplu să se apeleze la mitul ridicol, dar contagios al „conspirației iudeo-bolșevice" decât să se înțeleagă că problemele legate de credința comunistă transcendeau orice afiliere etnică sau religioasă.

O altă excepție a fost Lucrețiu Pătrășcanu, care nu a fost nici evreu, nici ungur, nici ucrainean, ci un descendent al unei distinse familii de

intelectuali români. A intrat în partid de foarte tânăr, s-a identificat total cu crezul leninist-stalinist, nu a pus niciodată sub semnul întrebării documentele oficiale ale P.C.U.S. sau ale Cominternului și a continuat să creadă în idealurile sale comuniste – adică staliniste – până când a fost arestat la începutul anului 1948. Însă, făcând abstracție de Pătrășcanu și de alții asemenea lui, elita P.C.R. era formată în principal din indivizi cu nume ciudate și cu accente ciudate, ceea ce a contribuit foarte mult la perceperea generală a P.C.R. ca fiind un partid străin de România. Mai mult, pasionata retorică internaționalistă a P.C.R. îi atrăgea în special pe cei care nu aveau un atașament puternic față de idealul României Mari. Trebuie spus însă că aceștia nu erau nici pe departe singurii comuniști români. Într-adevăr, exista o solidă prezență comunistă printre muncitorii de la căile ferate și din industria petrolului la București, Ploiești și Iași. Prin urmare, o mare parte a atracției stârnite de P.C.R. (în măsura în care aceasta a existat) s-a născut, de fapt, din problemele reale ale României interbelice.

Congresul al IV-lea al P.C.R., care a avut loc în 1928 la Harkov, a pecetluit triumful nucleului stalinist al partidului. Documentele disponibile nu permit încă elucidarea situației din interiorul elitei conducătoare înainte de congres. Încercarea de a trasa itinerarele politice ale diverselor personalități în acei ani este de multe ori la fel de dificilă și de riscantă ca și încercarea de a vedea cine se ascundea în spatele diverselor pseudonime folosite de militanți. După 1925, Marcel Pauker a trăit în U.R.S.S. și a activat în eșalonul de vârf al Cominternului. În 1925, el a fost condamnat în contumacie în România la zece ani de închisoare. La Congresul al VI-lea al Cominternului, ținut în Austria în 1928, Pauker a fost ales membru al I.K.K.I. sub pseudonimul pur românesc de Popescu[50].

Mai târziu, Marcel Pauker (alias Luximin, fost Ion Protiv și Popescu) s-a implicat în luptele intestine care au dus P.C.R. pe marginea prăpastiei. La sfârșitul anului 1927 și începutul anului 1928, Biroul Politic era stabilit la Viena, iar Elek Köblös, Sașa Gherea, Berger Aladar, Iasz Deszö, Victor Tordai și Leon Lichtblau s-au numărat printre membrii săi la diverse momente. Documentele menționează deseori numele lui Solomon Schein, care era însărcinat cu Secretariatul din țară (ce s-a întâmplat cu el este încă un mister, dar cel mai probabil a dispărut în Gulag). Pătrășcanu, care era deja membru al Comitetului Central, s-a întors în România împreună cu Buican în octombrie 1927 pentru a reorganiza aparatul de partid și pe cel de tineret. Nu numai Cominternul, ci și mulți dintre membrii P.C.R. simțeau că dacă nu se adoptau măsuri urgente de consolidare, partidul se va destrăma. Fostul

secretar general Gheorghe Cristescu fusese exclus din partid în 1926 ca urmare a unor conflicte acerbe în legătură cu marginalizarea sa în cadrul Blocului Muncitoresc-Țărănesc (B.M.Ț.)[51]. În 1926, segmentul de vârf al conducerii din interiorul României se afla în mâinile grupului Pavel Tcacenko – Boris Ștefanov. Cominternul a criticat faptul că B.M.Ț., care era controlat de P.C.R., a participat în alegerile locale din acel an și a acuzat conducerea de colaborationism cu partidele burgheze.

Cominternul a bombardat partidul român cu indicații abstracte și complet nerealiste privind lupta pentru înființarea unei „Federații Sovietice Balcanice" și alte asemenea sloganuri autodistructive. Între 1926 și 1928, Köblös a condus P.C.R. din străinătate, bazându-se, pentru misiunile ce trebuiau executate în țară, pe Wilhelm (Willi) Roth, care era singurul membru al Biroului Politic ce se găsea încă în România și se afla în libertate. Roth însă a fost capturat de Siguranță în noiembrie 1926 și a vorbit. Consecințele au fost enorme. El a oferit poliției secrete informații despre conducerea comunistă, inclusiv adresele ascunzătorilor acestora, numele reale ale membrilor partidului și compoziția tuturor organizațiilor de partid. Roth a fost eliberat în 1927 și a plecat la Viena, unde a fost judecat de către o comisie a P.C.R. și exclus din partid. Următorul lider din interiorul României, Solomon Schein, s-a angajat într-o competiție acerbă cu Biroul Politic extern condus de Köblös[52]. Aceste lupte au condus partidul aproape de dispariție.

Întâlnirea de la Harkov, care, inițial, trebuia să fie o simplă conferință, a fost pregătită de către o comisie a Cominternului condusă de comuniștii ucraineni Vitali Holostenko și Iosif Suslik (Badeev). Ignorând complet atât Biroul Politic extern, cât și Secretariatul Operativ din țară (condus de Schein), Cominternul a invitat șaisprezece activiști din diferite orașe din România. Cei mai mulți dintre invitați erau foarte tineri (sub 30 de ani), iar patru dintre ei erau încă membri ai U.T.C. Liderii istorici au fost marginalizați. Nici chiar Bădulescu-Moscovici și Gherea, care au fost prezenți, nu au reprezentat pe nimeni altcineva decât pe ei înșiși: Moscovici demisionase din funcția de delegat al P.C.R. la Comintern în ianuarie 1928, iar lui Gherea îi fusese refuzată poziția de membru activ al Comitetului Central în aprilie 1927. Un an mai târziu, plângându-se prezidiului Cominternului în legătură cu metodele folosite pentru organizarea congresului, Köblös l-a prezentat ca pe o lovitură intrapartinică susținută de Comintern. Beneficiarii acestui congres au fost tinerii activiști propulsați în poziții de vârf, studenți la Școala Leninistă a Cominternului de la Moscova și câțiva indivizi care fuseseră selectați

și aduși pe ascuns din România. Voința membrilor de partid și strategia care să-i permită partidului să-și depășească marginalitatea dureroasă într-o perioadă de tulburări dramatice nu au fost pe agenda întâlnirii. Congresul a fost, înainte de toate, un exercițiu de control și dominare politică.

Delegatul Cominternului, liderul comunist cehoslovac Bohumil Șmeral, a condus ședințele. Simptomatic pentru atmosfera nedemocratică a congresului a fost faptul că atât Köblös, care, nominal, era încă secretarul general al P.C.R., cât și Schein, secretarul însărcinat cu activitățile din România, au fost privați de dreptul la vot deliberativ. În anii anteriori, în memorii adresate Cominternului, cei doi se atacaseră reciproc cu patimă pentru toate deviațiile imaginabile și pentru alte „păcate". Rezoluția finală cu privire la problemele naționalităților nu a fost în nici un fel diferită de manifestele oarbe și antinaționale de dinainte. Rezoluția a perpetuat ficțiunea potrivit căreia Transilvania, Basarabia, Bucovina și Banatul, provinciile unite cu România în urma tratatelor de la Trianon, Versailles și Neuilly, ar fi fost locuite în majoritate de o populație neromânească. Preluând teoriile șovine ale Marii Rusii, rezoluția susținea că românii basarabeni – numiți moldoveni – constituiau ei înșiși o minoritate națională:

> Muncitorimea din Basarabia a făcut împreună cu proletariatul rus Marea Revoluție din Octombrie... Totodată, a fost cucerită prin Revoluția din Octombrie și dezrobirea națională a Basarabiei, care însă acum 10 ani a căzut în robia moșierului și capitalistului român... Burghezia română, în scopul justificării anexării banditești a Basarabiei, se silește să dovedească faptul că moldovenii care formează majoritatea relativă a Basarabiei sunt români, în timp ce populația moldovenească ea singură se socotește și este chiar în realitate o națiune deosebită, având propria sa cultură, și care luptă împreună cu celelalte naționalități ale Basarabiei împotriva asupritorului lor național și de clasă, împotriva burgheziei române.

În conformitate cu această doctrină a nihilismului național, participanții au definit România ca fiind un „jandarm devotat și credincios al puterilor imperialiste [Anglia și Franța] împotriva primului stat proletar, U.R.S.S., și împotriva viitoarei revoluții în Balcani"[53].

Desigur, nu toți delegații (și, în mod cert, nu toți membrii P.C.R.) au fost satisfăcuți de aceste afirmații false. De exemplu, o plenară a Comitetului Central al P.C.R. l-a exclus din partid pe Eugen Rozvan în februarie 1929 pentru „oportunism de dreapta". Adevărul era că, în calitate de membru al consiliului B.M.Ț., Rozvan se opusese politicii nefaste de încurajare a autodeterminării și separării unor teritorii istorice românești. Dar Congresul al IV-lea nu era un loc destinat dia-

logului și schimbului de idei. Bolșevismul, în special în interpretarea sa stalinistă, însemna supunere individuală și acceptare oarbă a concepțiilor Moscovei, considerate de la bun început ca fiind superioare. Atunci când Lucrețiu Pătrășcanu (alias Mironov) a îndrăznit să pună sub semnul întrebării definirea moldovenilor ca o naționalitate diferită de români, Bohumil Șmeral l-a acuzat și pe el de ignorarea indicațiilor Cominternului și de înclinații către „oportunism de dreapta"[54].

Pentru a implementa această rezoluție contraproductivă, reprezentanții Cominternului, adevăratele eminențe cenușii ale acestui eveniment straniu, au impus o reorganizare dramatică a elitei partidului. Una dintre consecințele cele mai dezastruoase ale acestei restructurări a conducerii a fost eliminarea din Comitetul Central a „gărzii leniniste" a P.C.R. (de exemplu, Eugen Rozvan, Elek Köblös și David Fabian) și numirea ca secretar general a unui activist cominternist neromân, Vitali Holostenko (Barbu)[55]. Holostenko fusese delegat din Basarabia la Congresul I al P.C.R. din mai 1921. Arestat la Iași în martie 1921, el a fost eliberat în iunie 1922, după care a plecat în Uniunea Sovietică și a devenit membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean. „Alegerea" sa ca secretar general al P.C.R. – o decizie a Cominternului, de fapt – a pecetluit soarta ereticilor adevărați sau potențiali și a membrilor relativ independenți din eșalonul de vârf al P.C.R. Întreaga conducere a partidului a fost îndepărtată și înlocuită cu militanți mai tineri și obedienți, gata să pună în practică orice decizie ar fi luat Cominternul (adică Stalin) în cazul României.

Au fost alese două Birouri Politice: unul care să activeze în țară, format din Vasile Luca, Dori Goldstein (alias Klimenko) și Alexandru Nicolschi (alias Feodorov), și altul în străinătate, care îi includea pe Vitali Holostenko, Ion Heigel și pe un alt reprezentant al Partidului Comunist Ucrainean. Pentru mulți activiști, rezoluțiile Congresului al IV-lea au reprezentat o dovadă evidentă a miopiei și a izolării liderilor exilați față de situația reală din România.

Vorbind în mai 1966, cu ocazia aniversării a 45 de ani de la fondarea P.C.R., Nicolae Ceaușescu va acuza Cominternul pentru intervențiile sale brutale și pentru lipsa de înțelegere față de problemele românești. Potrivit lui Ceaușescu, Congresele al II-lea, al III-lea și al IV-lea au reflectat încercările partidului de a formula o linie strategică generală și de a-și consolida structura organizatorică. Pe de altă parte, a insistat Ceaușescu, această evoluție a fost foarte dificilă din cauza „moștenirii ideologice a vechii mișcări socialiste" și a efectului pe care l-a avut clandestinitatea asupra activității partidului:

La aceasta trebuie adăugate consecințele negative ale practicilor Cominternului de a numi cadrele de conducere ale partidului, inclusiv secretarul general, dintre oameni din afara țării, care nu cunoșteau viața și preocupările poporului român. Membrii mai vechi ai partidului își amintesc că la Congresele al IV-lea și al V-lea au fost desemnați ca secretari generali ai Comitetului Central al Partidului Comunist din România doi militanți ai altor partide comuniste. Dacă amintim că și alți conducători ai partidului nostru au fost desemnați în acea vreme din rândul unor oameni care nu trăiau în România și nu cunoșteau condițiile sociale și politice ale țării, ne dăm seama ce daune a provocat această practică luptelor revoluționare din țara noastră din acea perioadă. Confuziile ideologice din acea vreme din mișcarea muncitorească, existența unor elemente mic-burgheze carieriste în partid, precum și practicile arătate mai sus au dus la izbucnirea luptelor fracționiste din 1929, care au dezorganizat grav activitatea partidului, aducându-l la un pas de lichidare tocmai în perioada ofensivei capitaliste împotriva maselor populare, în ajunul unor mari bătălii de clasă[56].

Congresul al V-lea: o reevaluare

Pentru multă vreme, în special sub Gheorghe Gheorghiu-Dej, hagiografia oficială descria Congresul al V-lea al P.C.R. (Moscova, 3–24 decembrie 1931) ca pe o piatră de hotar în istoria partidului[57]. S-a argumentat că acel congres abandonase cele mai contraproductive teze și a oferit o strategie realistă pentru apropiatele confruntări revoluționare. Cu toate acestea, Congresul al V-lea a reafirmat vechile ficțiuni privind caracterul artificial al statului român și nu a renunțat la caracterizarea social-democraților ca fiind o forță coruptă în cadrul clasei muncitoare și ca aliați „obiectivi" ai burgheziei. Congresul a adus laolaltă 38 de delegați din România, precum și reprezentanți ai partidelor comuniste din U.R.S.S., Ucraina, Germania, Polonia, Bulgaria, Ungaria, Letonia, Estonia, Lituania, Finlanda și din alte părți. La acest congres, principalele rapoarte au fost prezentate de liderul comunist maghiar Béla Kun („Situația internațională și pericolul unui război împotriva U.R.S.S."), Elena Filipovici („Situația economică și politică a României și sarcinile P.C.R."), Imre Aladár („Luptele economice și sarcinile partidului în mișcarea sindicală") și Eugen Iacobovici („Sarcinile organizatorice și politica de cadre a partidului")[58]. Rezoluția finală anunța că România era pregătită pentru o revoluție burghezo-democratică, însă aceasta trebuia să fie condusă nu de burghezia națională, ci de proletariat în alianță cu țărănimea[59]. Potrivit acestei viziuni, România nu avea de ce să se

teamă de vecinul de la răsărit. Mai mult, se arăta că numai în alianță cu U.R.S.S. țara își putea rezolva problemele și putea deveni o națiune industrială modernă. În concluziile sale, Elena Filipovici a rezumat principalele teze ale congresului: „Congresul al V-lea dă linia justă și cinci lozinci fundamentale: [P.C.R. se pronunță] contra dictaturii fasciste; ziua de muncă de opt ore; pământ țăranilor; autodeterminare până la despărțire; [și] apărarea U.R.S.S. Aceste lozinci trebuie să fie pentru noi farul de luptă, care să ne învețe ca lupta de zi cu zi s-o transformăm într-o luptă la o treaptă superioară pentru cucerirea puterii, desăvârșind revoluția burghezo-democratică"[60].

Urmând instrucțiunile lui Béla Kun (care era una dintre vocile cele mai respectate din Comintern și care a orchestrat reorganizările elitelor multor partide din Europa Centrală și de Est), congresul l-a ales ca secretar general al P.C.R. pe Alexander Danieliuk Ștefanski (Gorn), membru al Partidului Comunist Polonez. Protagoniștii precedentelor lupte fracționiste, dintre care mulți se număraseră printre membrii fondatori ai P.C.R., au fost excluși din ierarhia supremă. Din cauza înclinațiilor lor eretice, aceștia reprezentau un potențial critic ce nu putea fi tolerat în momentul în care partidul trebuia să acționeze ca o formațiune militară[61]. Congresul al V-lea a asigurat triumful unei noi generații politice, mai puțin legată de originile leniniste ale comunismului românesc și mai dependentă de ideologia solidarității fără rezerve cu conducerea stalinistă. Astfel, prin eliminarea „revoluționarilor romantici" și alegerea unor activiști cominterniști de absolută încredere, Congresul al V-lea a desăvârșit stalinizarea P.C.R. Noul Comitet Central includea activiști precum Bela Brainer, Elena Filipovici, Nicolae Goldberger[62], Emil Halițchi, Eugen Iacobovici[63], Vanda Nicolschi (Sheiva Averbuch), Lucrețiu Pătrășcanu și alții, care au considerat că numirea lui Ștefanski constituia o îmbunătățire a calității conducerii partidului[64]. Prezența lui Lucrețiu Pătrășcanu era, probabil, legată de prestigiul din ce în ce mai mare de care se bucura acesta printre intelectualii români de stânga. Și mai important, în vara lui 1931, Pătrășcanu fusese ales membru al parlamentului pe lista prezentată de organizația de tip front numită Blocul Muncitoresc-Țărănesc.

În ciuda încercărilor Cominternului de a limita efectele fracționismului, tensiunea dintre conducerea din țară și cea din străinătate nu s-a atenuat. P.C.R. era condus acum de un Birou Politic aflat la Berlin, al cărui lider era Alexandru Danieliuk Ștefanski, compus din Elena Filipovici, Eugen Iacobovici, Emil Halițchi și Vanda Nicolschi, precum

și de un Secretariat intern format din Bela Brainer, Gheorghe Stoica și Dora Rotman, care au fost ulterior înlocuiți de Alexandru Sencovici, Lucrețiu Pătrășcanu, Vanda Nicolschi și Nicolae Goldberger[65].

Antifasciști staliniști: P.C.R. între 1931 și 1944

După Congresul al VII-lea al Cominternului (Moscova, 25 iulie – 20 august 1935), P.C.R. a adoptat noua strategie a Kremlinului de a crea „fronturi populare" antifasciste. Delegația română la acest congrès a fost condusă de Boris Ștefanov, care a fost numit apoi secretar general al partidului. Delegația îi includea pe Nicolae Goldberger, Vanda Nicolschi și Marcel Pauker ca membri cu drept de vot deliberativ, și pe N. Dubinski și Manea Ehrlich ca membri cu drept de vot consultativ[66]. Ștefanov, care era membru fondator al P.C.R., fusese ales deputat pe lista „Partidului Socialist-Comunist" în 1922. El era de origine bulgară, dar, fiind născut în România, vorbea fluent limba română și era mai puțin străin de cultura țării decât predecesorii săi străini, ceea ce a făcut ca ascensiunea sa la vârful ierarhiei să fie salutată de mulți militanți din ilegalitate ca o restaurare a demnității naționale a partidului[67]. Dar aceștia se înșelau amarnic. Ștefanov era, de fapt, un ideolog rigid a cărui unică preocupare era să îndeplinească planurile Cominternului[68]. Rolul său în cadrul ierarhiei de partid era să supravegheze noile organizații de tip front, să țină cadrele sub un control strict și să păstreze un inflexibil simț al disciplinei. Ștefanov simboliza o generație politică imună la probleme de conștiință și la dileme morale, ai cărei membri împărtășeau viziunea conform căreia partidul lui Stalin reprezenta avangarda proletariatului mondial și nu erau frământați de îndoieli cu privire la suprimarea discuțiilor libere în cadrul P.C.U.S. sau Cominternului. Este demn de remarcat faptul că, între excluderea lui Gheorghe Cristescu în 1924 și numirea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în 1944, nici unul dintre secretarii generali ai P.C.R. nu a fost etnic român. Unii dintre ei, precum Elek Köblös sau Ștefan Foriș, au fost maghiari; alții au fost evrei, bulgari, polonezi sau ucraineni.

Dacă membrii elitei de partid aveau dubii cu privire la logica birocratică totalitară a stalinismului și la obediența fără margini a P.C.R. față de Moscova, acestea au fost date uitării (sau cel puțin amânate) odată cu venirea lui Hitler la putere în ianuarie 1933. În anii '30, pentru comuniștii români, ca și pentru cei polonezi, maghiari sau germani, singura alegere părea a fi între socialismul lui Stalin și

nazismul lui Hitler. Mulți dintre ei vor fi înțeles până la urmă care era scopul epurărilor delirante ale lui Stalin, dar ei nu și-au putut exprima îndoielile din teamă că aceasta l-ar fi ajutat pe inamicul lor de moarte. Această generație a așa-zișilor comuniști idealiști nu era formată din oportuniști gata de orice compromis pentru a urca pe scara ierarhiei staliniste. Fanatici și naivi, ei au rămas comuniști credincioși chiar și atunci când s-au confruntat cu realitatea atroce a proceselor de la Moscova și a Gulagului. Chimia morală a comunismului românesc a fost, prin urmare, produsul unei generații care-și asumase în totalitate definiția dată de Stalin solidarității proletare: „*Internaționalist* e acela care este gata să apere U.R.S.S. fără rezerve, fără șovăială și necondiționat, pentru că U.R.S.S. reprezintă baza mișcării revoluționare mondiale, iar această mișcare revoluționară nu poate fi apărată și extinsă dacă U.R.S.S. nu e apărată. Pentru că oricine se gândește la apărarea mișcării revoluționare mondiale în afara sau împotriva U.R.S.S. este împotriva revoluției și trebuie trecut în mod inevitabil în tabăra dușmanilor revoluției"[69].

Cei mai mulți dintre membrii elitei staliniste românești inițiale au fost executați sau au dispărut în lagărele de concentrare sovietice, alăturându-se fostului lor idol și protector, Cristian Racovski. Printre cei care au pierit în timpul Marii Terori s-au numărat: Imre Aladár, Ecaterina Arbore[70], Ion Dic-Dicescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea[71], David Fabian, Elena Filipovici, Dumitru Grofu, Elek Köblös[72], Alexandru Nicolau, Marcel Pauker[73], Eugen Rozvan, Marin Timotei și mulți alții. În timpul cercetărilor pentru această carte am intervievat numeroși supraviețuitori români ai epurărilor Cominternului de la sfârșitul anilor '30 care încă vedeau în Stalin și în U.R.S.S. singura speranță în lupta antifascistă. Raționamentul lor se baza pe presupunerea că la început epurările au fost necesare. În plus, fuseseră marcați cu toții de mecanismul terorii și trebuie adăugat că puține partide au fost chinuite atât de tragic de resentimente personale și denunțuri reciproce ca P.C.R.

De exemplu, în iulie 1968, am însoțit-o pe mama mea, o veterană a Brigăzilor Internaționale din Războiul Civil din Spania, care în timpul celui de-al Doilea Război Mondial lucrase ca redactor pentru serviciul român la Radio Moscova, într-o excursie în ceea ce pe atunci se numea Republica Democrată Germană. La Leipzig ne-am întâlnit cu Basil Spiru (Erich Hutschnecker), unul dintre fondatorii P.C.R., care în anii '30 fusese membru al delegației P.C.R. la Comintern. Când i-am menționat pe-atunci recenta reabilitare a Elenei Filipovici de către Nicolae Ceaușescu (aprilie 1968), Spiru a comentat sardonic: „Da, a

fost împușcată, dar numai după ce i-a dat [pe mâna N.K.V.D.-ului] pe mulți alții". Întors la București, am fost șocat să aflu de la un alt veteran al P.C.R., Iacob Feuerstein Adam (a cărui soră, Paula Bessler, a fost căsătorită cu prim-adjunctul ministrului de Interne al R.D.G., Herbert Grünstein, un veteran al Războiului Civil din Spania), că Spiru însuși avusese un rol important în fabricarea acuzațiilor împotriva Elenei Filipovici și a altor militanți exilați. În această poveste borgesiană despre interminabile trădări, comploturi și crime, nimeni nu se poate pretinde inocent, cu atât mai puțin cei care, în mod deschis sau pe ascuns, au ușurat sarcinile criminale ale „organelor".

Totuși, mitul Uniunii Sovietice ca meccă a proletariatului, pe care membrii elitei inițiale a P.C.R. au reușit să-l întipărească în mințile militanților mai tineri, le-a supraviețuit celor dintâi. Chiar și în scrierile lui Lucrețiu Pătrășcanu – unul dintre foarte puținii intelectuali români remarcabili care au deținut poziții importante în interiorul P.C.R. – au existat mai degrabă încercări de a justifica tezele Cominternului decât tentative de a promova idei critice sau disidente. Deși era, cu certitudine, mai sofisticat decât colegii săi, Pătrășcanu a fost un „soldat al partidului" disciplinat, gata să urmeze instrucțiunile sovietice fără să pună întrebări. După război, confruntat cu probleme infinit mai complexe și conștient de cinismul manifestat de sovietici față de România, Pătrășcanu a încercat să articuleze o viziune mai echilibrată în privința istoriei sociale a țării – chiar dacă era vorba despre o viziune impregnată de clișee leninist-staliniste. În particular, totuși, el și-a exprimat rezerve față de procesele-spectacol de la Moscova și față de comportamentul condescendent al „tovarășilor" sovietici. De fapt, dacă afirmația lui Belu Zilber, prietenul apropiat al lui Pătrășcanu, este corectă, atunci acesta citise lucrarea lui Koestler *Întuneric la amiază* și, prin urmare, înțelesese tehnica de stoarcere a confesiunilor în numele intereselor fundamentale ale partidului. O mare parte din comportamentul său, inclusiv promptitudinea cu care s-a angajat într-un joc de-a șoarecele și pisica cu Gheorghe Gheorghiu-Dej (Pătrășcanu fiind șoarecele), amintește de seria de retractări și scrisori de supunere față de Stalin trimise de Buharin după declanșarea Marii Epurări.

Slăbiciunea intelectuală a comunismului românesc interbelic, determinată de elitismul partidului, dar și de aversiunea acestuia față de orice poziție care părea naționalistă, explică de ce P.C.R. a exercitat o atracție limitată asupra intelighenției. Merită să fie amintită, în acest sens, remarca pertinentă a lui Belu Zilber:

> Puținii care veneau spre noi erau mânați de cele mai variate motive, de la simpla curiozitate [în privința] unei organizații misterioase, glorificată de partizani și blestemată de dușmani, până la intelectuali convinși că acolo sunt adunați reprezentanții pe pământ ai unui viitor fericit... trecând prin mulțimea celor nemulțumiți în uzină, în stat, în familie, în mahala. Unguri și bulgari care doreau despărțirea de România, muncitori ce se vedeau stăpâni pe uzine, evrei îngroziți de antisemitism, șomeri fără profesiune definită sau profesioniști mediocri, politicieni nerealizați..., casnice urâte sau bovarizate, copii sătui de școală; din această lume se recrutau înainte de război activiștii de partid[74].

Singura moștenire teoretică pe care se puteau baza comuniștii români – teoria lui Constantin Dobrogeanu-Gherea cu privire la noul tip de servitute (neoiobăgia) – a fost denunțată ca fiind o versiune camuflată de menșevism, ceea ce a avut consecințe dezastruoase asupra dezvoltării mișcării revoluționare a clasei muncitoare românești[75]. Unii intelectuali tineri, fie membri de partid, fie simpli tovarăși de drum (simpatizanți), au încercat să treacă peste dogme și să se angajeze într-o analiză mai complexă a marxismului. Lucien (Gică) Goldmann, viitorul gânditor neomarxist francez, și-a început investigațiile dialectice la București, dar vederile sale neortodoxe au stârnit suspiciuni printre tovarășii săi comuniști și au dus la ruptura sa cu P.C.R. după 1934[76]. Nici chiar cercetările istorice originale ale lui Lucrețiu Pătrășcanu nu au generat dezbateri mai profunde în cadrul stângii radicale românești.

Revistele cultural-politice controlate de partid – *Cuvântul liber*, *Reporter* și *Era nouă* – promovau o viziune maniheistă asupra lumii, bazată pe un sprijin absolut pentru U.R.S.S. și o ură viscerală față de sistemul parlamentar din România. Într-adevăr, singura activitate intelectuală încurajată de cerberii staliniști era rumegarea continuă a broșurilor lui Stalin și a directivelor Cominternului. Nici un György Lukács, Bertolt Brecht, Antonio Gramsci sau Palmiro Togliatti nu au apărut ca purtători de cuvânt ai comunismului românesc. Comuniștii români au așteptat sugestiile și semnalele Moscovei și, cu excepția lui Pătrășcanu, P.C.R. nu a avut nici un teoretician demn de menționat.

După 1933, intensificarea campaniilor antifasciste internaționale a ajutat P.C.R. să stabilească legături cu intelectualii români de stânga. Comitetul Național Antifascist, înființat în 1933, a reușit să-și atragă susținerea unor importante figuri culturale. Ca și în alte țări europene, amenințarea fascistă a radicalizat inteligența cu înclinații către stânga. Unii, precum endocrinologul C.I. Parhon, filozoful Tudor Bugnariu, istoricul Scarlat Callimachi, avocatul Ion Gheorghe Maurer, au

intrat în partid. Alții, precum psihologul și criticul literar Mihai Ralea sau politicianul Petru Groza[77], au intrat în dialog cu reprezentanții P.C.R. și au susținut unele acțiuni antifasciste. Principala organizatoare a acestor acțiuni de propagandă a fost Ana Pauker, care se întorsese de la Paris în 1934. Arestată în 1935, ea a fost judecată și condamnată la zece ani de închisoare într-un proces extrem de mediatizat, care a avut loc în iunie 1936 la Craiova. Datorită mașinii de propagandă a Cominternului, numele Anei Pauker a devenit un simbol internațional al opoziției față de fascism. Procesul de la Craiova a lansat cultul personalității Anei Pauker printre comuniștii români din țară și din străinătate[78].

Printre cadrele cele mai active ale Agitpropului se numărau Ștefan Foriș, Iosif Chișinevschi (Roitman), Sorin Toma, Ana Toma (Grossman), Grigore Preoteasa, Miron Constantinescu, Alexandru Buican (Arnoldi), Mircea Bălănescu (Eugen Bendel), Ștefan Voicu (Aurel Rotenberg), Petru Năvodaru (Petr Fischer), Leonte Răutu (Oigenstein), Valter Roman și Constanța Crăciun. După 1948, mulți dintre ei vor deține poziții influente în aparatul ideologic de partid: Chișinevschi a fost conducătorul acestuia; Răutu a fost la început adjunctul lui, apoi a devenit director al Direcției de Propagandă și Cultură a partidului; Sorin Toma a fost redactorul-șef al cotidianului partidului, *Scânteia*; Ștefan Voicu a fost redactorul-șef al revistei lunare oficiale destinate problemelor teoretice, *Lupta de clasă*; Valter Roman a fost directorul editurii partidului, Editura Politică; iar Constanța Crăciun a fost ministrul Culturii. În ciuda retoricii sale patriotarde crescânde, P.C.R. nu a reușit să prindă rădăcini în interiorul clasei muncitoare române și a continuat să recruteze în principal radicali din rândurile minorităților etnice din ce în ce mai persecutate. Chiar și organizațiile legale, precum M.O.P.R. (secția română a unei organizații internaționale sponsorizate de Moscova, care era destinată sprijinirii deținuților politici) și Frontul Studențesc Democrat, au rămas izolate și nu au avut niciodată o aderență de masă[79].

Atât în sectorul operativ („tehnic"), cât și în cel de propagandă, aparatul de partid era dominat de transilvăneni și basarabeni neromâni, în majoritate de origine evreiască. Prezența evreiască semnificativă în cadrul grupurilor radicale de stânga din Europa Centrală și de Est era legată de iluzia, întreținută de mulți evrei, că U.R.S.S. reprezenta întruchiparea umanismului marxist. Nemulțumiți de situația existentă, dezgustați de valorile burgheze, victime ale măsurilor discriminatorii și înspăimântați de ascensiunea nazismului, ei s-au lăsat furați de fantasme despre o revoluție comunistă mondială

care urma să creeze un climat propice pentru ceea ce Marx numise „realizarea esenței umane", extirpând în acest fel cancerul antisemitismului. Visul lor era să-și depășească evreitatea, să devină parte a unei mișcări universale ale cărei aspirații și promisiuni transcendeau clivajele naționale, religioase și rasiale. Imaginea romantizată a U.R.S.S. pe care o aveau funcționa ca o compensație pentru frustrările și umilințele lor. Ca și tovarășii lor polonezi și maghiari, cei mai mulți dintre comuniștii evrei din România și-au renegat originile etnice și și-au abandonat cu mândrie toate legăturile cu tradițiile strămoșilor. Ei erau, folosind expresia lui Isaac Deutscher, „evrei neevrei" în căutarea unei noi identități care să le permită să se comporte ca niște cetățeni ai unei patrii universale. Din această cauză au refuzat să vadă prăpastia dintre speranțele lor și realitatea stalinismului. Mátyás Rákosi și József Révai, Jakub Berman și Hilary Minc, Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu au fost cu toții uniți în renegarea evreității lor și în frenetica dorință de a o nega[80].

Avându-și originea în alienare și deprimare, credința în internaționalism a împiedicat cea mai parte a partidelor comuniste est-europene să devină mișcări de masă în țări în care independența era cea mai prețuită valoare națională. Situația din România era surprinzător de asemănătoare cu cea din Polonia, așa cum a fost diagnosticată de Czesław Miłosz: „Adevărul este că în Polonia de dinainte de război majoritatea celor de stânga erau evrei. Nu există nici un mister rasial în aceasta. Ei aveau, pur și simplu, un punct de vedere internațional, în timp ce, din secolul al XIX-lea încoace, polonezii au avut o foarte puternică tradiție de luptă pentru independență. Polonia, care reapăruse pe harta Europei, le părea atât de prețioasă, încât însăși ideea de a pune capăt aranjamentului extraordinar care îngăduia Poloniei să existe era de neconceput. O întreagă serie de imponderabile au împiedicat partidul comunist să aibă parte de simpatie"[81]. Comuniștii est-europeni, care se identificau cu U.R.S.S., un „inamic extern" pentru cele mai multe dintre țările din regiune, le-au apărut, în mod inevitabil, compatrioților lor ca agenți ai disoluției naționale.

Deși era, fără discuție, o formațiune periferică, P.C.R. era totuși extrem de eficient în manipularea simbolurilor antifasciste. În ianuarie–februarie 1933, comuniștii au ajutat la organizarea unor greve importante la atelierele „Grivița" din București și la rafinăriile de petrol din Ploiești. Printre cei care au devenit cunoscuți în urma acestor greve și a procesului politic ce le-a urmat au fost Gheorghe Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi. Ani în șir, propaganda P.C.R. a insistat că revolta de la „Grivița" a

fost una dintre primele acțiuni antifasciste din Europa. După izbucnirea Războiului Civil din Spania în 1936, partidul a reușit să recruteze un număr impresionant de voluntari români pentru Brigăzile Internaționale. Potrivit istoriografiei P.C.R., peste 500 de voluntari din România au luptat în Brigăzile Internaționale de partea republicană[82]. Cercetările mele sugerează că numărul de 300 de voluntari (printre care s-au numărat și părinții mei, precum și alte rude și prieteni de familie) este mai aproape de adevăr.

Deoarece un nou război mondial devenea din ce în ce mai probabil, liderii Cominternului erau mulțumiți de „disciplina inflexibilă" care domnea în P.C.R. Este adevărat că partidului îi lipsea o bază largă de masă, dar acest deficit era compensat de loialitatea sa față de Uniunea Sovietică și față de Stalin însuși. În 1986, Nicolae Ceaușescu, care fusese închis în perioada 1936–1938 și fusese arestat din nou în 1940[83], s-a referit la închisoarea Doftana ca fiind principala „academie de gândire revoluționară". Această afirmație sugerează rolul esențial al lui Ceaușescu în cadrul organizației comuniste din ilegalitate și dorința sa de a păstra imaginea partidului ca o comunitate de luptători strâns uniți, dedicați promovării „celor mai avansate idealuri ale umanității"[84]. Ceaușescu avea dreptate atunci când sublinia rolul cardinal al „colectivului" din închisori în formarea viziunii sale revoluționare. Dar pregătirea teoretică din închisori se limita la învățarea pe de rost a oficialului *Curs scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice* și a altor tratate staliniste. Cu mentori precum Ana Pauker, Ștefan Foriș, Iosif Chișinevschi, Lazăr Grünberg, Leonte Răutu, Andrei Bernath, Ileana Răceanu (Ilona Papp), Zina Brâncu (Haia Grinberg), Manole H. Manole, Ofelia Manole, Iosif Rangheț și Bela Brainer, dintre care cei mai mulți terminaseră Școala Leninistă a Cominternului de la Moscova, era de așteptat să se producă îndoctrinarea celor câțiva oameni proveniți din mediile muncitorești autentice închiși la Doftana, Jilava, Aiud, Brașov, Mislea și Dumbrăveni. Gheorghiu-Dej, care fusese cooptat membru al Comitetului Central în 1935 și care până la sfârșitul anilor '30 devenise liderul de necontestat al organizației P.C.R. de la Doftana, și-a însușit în mod magistral „tainele" propagandei de partid și a supravegheat cu atenție inițierea doctrinară a unor neofiți ca Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici și Alexandru Moghioroș[85].

În timpul cât a fost închis (1933–1944), Gheorghiu-Dej a înțeles imensa valoare strategică a propagandei și, după război, cu sprijinul hotărâtor al consilierilor sovietici ai P.C.R., Iosif Chișinevschi și

Leonte Răutu au fost numiți conducătorii secției Agitprop a partidului[86]. Din nou, sunt semnificative prezența unui mic grup de semiintelectuali declasați basarabeni sau evrei la vârful aparatului de propagandă al P.C.R. – Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu, Mihail Roller, Sorin Toma, Ștefan Voicu, Ofelia Manole, Zina Brâncu (Haia Grinberg), Iosif Ardeleanu (Döme Adler) și Barbu Zaharescu (Bercu Zuckerman) –, precum și izbitor de disproporționata reprezentare a militanților care nu erau etnici români în toate comitetele centrale până la Congresul al VII-lea (Congresul al II-lea al P.M.R.) din 1955. Este tentantă presupunerea că Moscova i-a favorizat pe aceia care aveau cele mai puține motive să transforme P.C.R. într-un partid autonom.

Compoziția etnică a elitei staliniste românești cu greu ar fi putut spori influența și autoritatea partidului în țară, mai ales în anii '30 și '40, când atât U.R.S.S., cât și Ungaria își manifestau nemulțumirea cu privire la trasarea frontierelor din Europa Centrală și de Est după Primul Război Mondial. Comuniștii români nu au făcut nimic pentru a-și îmbunătăți situația. Dimpotrivă, ei au acceptat umilitoarele directive ale Cominternului din 1940, care descriau România ca pe un „stat multinațional și imperialist" și criticau P.C.R. pentru lansarea unei campanii pentru apărarea granițelor țării la sfârșitul anilor '30[87]. Cu foarte puține excepții (Grigore Răceanu și, probabil, Ion Popescu-Puțuri și Grigore Preoteasa), nu a apărut în P.C.R. nici o rezistență autentică la aceste indicații paralizante din punct de vedere politic. Ușurința în acceptarea schimbărilor și întorsăturilor din linia Cominternului explică, de asemenea, reacția slabă față de semnarea Pactului sovieto-nazist din august 1939 și de începuturile dominației comune sovieto-germane.

În iunie 1940, ca parte a înțelegerilor sovieto-naziste, U.R.S.S. a emis un ultimatum către guvernul României prin care cerea retrocedarea Basarabiei (teritoriu controlat de Rusia între 1812 și 1918) și a nordului Bucovinei (o regiune care nu fusese sub dominație rusă). Izolat și aflat sub presiunea crescândă a extremei drepte, guvernul regelui Carol a acceptat dictatul sovietic. Pentru P.C.R., presiunea Kremlinului nu a fost expresia unui comportament imperialist, ci o cerință legitimă din punct de vedere istoric. Mai mult, directivele Comitetului Central le cereau membrilor P.C.R. de origine basarabeană sau bucovineană (și nu numai lor) să solicite obținerea cetățeniei sovietice și să se „repatrieze" în „țara" lor. Răutu, Sorin Toma, Zina Brâncu și alți câțiva au devenit în acest fel cetățeni sovietici.

Într-un eseu plin de relevanță cu privire la experiența comunismului polonez, Isaac Deutscher arată cum stalinizarea a dus la fatala

manipulare a entuziasmului revoluționar de către practicienii și beneficiarii uniformității birocratice[88]. Disoluția Partidului Comunist Polonez la ordinele lui Stalin în timpul Marii Terori, renașterea comunismului polonez sub Gomułka în Polonia ocupată și legătura esențială dintre recurentele mișcări antitotalitare poloneze și moștenirea stângii antistaliniste nu pot fi înțelese fără a lua în considerare supraviețuirea unei tendințe preleniniste, în mod esențial antiautoritară, care provine din tradiția Rosei Luxemburg. După părerea lui Deutscher, o „anumită lege a continuității" a permis dezvoltarea acestei caracteristici poloneze distinctive: „Din moment ce în natură nimic nu se pierde pentru totdeauna, tradiția luxemburghistă nu a dispărut nici ea complet, în ciuda anilor în care s-a încercat eradicarea ei. Influența opoziției și efectul acestei tradiții au fost atât de mari încât până și cel mai ortodox comunist polonez lăsa mult de dorit din punct de vedere stalinist"[89].

O altă analiză subliniază tradiția de revoltă în angajamentul stângii maghiare, cu permanentele sale dispute interne și electrizantele dezbateri intelectuale. Dacă aceste partide ar fi fost iremediabil bolșevizate – transformate în simple curele de transmisie ale ordinelor Moscovei –, ar fi dificil de explicat ascensiunea generației revizioniste după moartea lui Stalin. Din interiorul elitelor comuniste din Polonia și Ungaria a apărut o abordare umanistă a socialismului, în timp ce elita de partid din România a preîntâmpinat această posibilitate prin reprimarea a înseși ideii de disidență[90]. În partidele ceh, polonez și maghiar, de exemplu, au existat voci disidente – intelectuali gata să pună sub semnul întrebării aspectele cele mai iraționale ale dictaturii staliniste. Pot fi amintiți în sensul acesta slovacul Vladimir Clementis, poetul maghiar József Attila și numeroșii polonezi influenți de stânga care au criticat procesele-spectacol staliniste[91]. În mod paradoxal, documente din arhivele îndelung ținute sub secret indică faptul că nici o tentație critică de acest fel nu a apărut printre comuniștii români. Un exemplu izbitor și mișcător în același timp: în timpul investigațiilor poliției secrete asupra Anei Pauker, care au avut loc între mijlocul lui februarie și martie 1953, ilegalistele ce împărțiseră celula cu ea au oferit informații referitoare la reacția pe care a avut-o la aflarea, prin intermediul unei note interne și confidențiale de partid, a veștii despre „lichidarea devierii lui Marcel Pauker" (ceea ce, în mod clar, însemna execuția sau, în cel mai bun caz, deportarea în Gulag). După cum au afirmat foștii ei adulatori deveniți informatorii Securității, Ana Pauker a suspinat, dar nu și-a exprimat nici o rezervă sau dubiu în legătură cu înțelepciunea acestei măsuri a partidului. Logica acestui comporta-

ment extrem de servil este legată de credința mistică bolșevică în infailibilitatea partidului: „Nimeni nu poate avea dreptate împotriva partidului". Numai mistica partidului ca salvator carismatic, ca depozitar al înțelepciunii istorice ultime și ca simbol al rațiunii și dreptății explică acest comportament, altfel uluitor, prin care se aprobă, fără nici cea mai mică urmă de îndoială, defăimarea și demonizarea celor mai apropiate rude, colaboratori și asociați.

Una dintre faptele trecute sub tăcere de istoriografia comunistă oficială a fost competiția din timpul războiului dintre cele două grupuri din interiorul P.C.R. care se aflau în țară. Comitetul Central și secretarul său general, Ștefan Foriș, conduceau teoretic partidul, dar această conducere era pusă serios sub semnul întrebării de către nucleul din închisori, în special după izbucnirea războiului sovieto-german în 1941. În afară de unele animozități personale care ascuțeau competiția, cele două grupuri aveau vederi diferite asupra strategiei de rezistență antifascistă din România. Este aproape sigur că Foriș și susținătorii săi, dintre care cel mai influent era Remus Koffler, se opuneau ideii de a organiza o mișcare de partizani, în timp ce nucleul din închisori susținea această idee.

Nucleul din închisori era dominat în mod incontestabil de către Gheorghiu-Dej, pe care persoanele intervievate de mine l-au caracterizat ca fiind pătruns de simțul misiunii sale politice și al responsabilității, dornic să exercite un control total asupra organizației de partid, extrem de persuasiv și nemilos față de rivalii potențiali. Printre principalii susținători ai lui Gheorghiu-Dej în închisoarea Doftana se numărau Dumitru Petrescu, Constantin Doncea și Gheorghe Vasilichi, muncitori feroviari și foști colegi ai săi ce organizaseră grevele din 1933[92]. Deoarece au reprezentat un element esențial al campaniei de legitimare a P.C.R., grevele din 1933 merită analizate mai îndeaproape. Profunda criză economică din 1929–1933 a dus la reducerea masivă a salariilor, ceea ce a provocat revolte, greve și demonstrații ale muncitorilor. În conformitate cu istoriografia comunistă, între 1929 și 1932, în România au avut loc 377 de proteste muncitorești (greve, revolte și demonstrații)[93]; de exemplu, muncitorii feroviari au protestat la Cluj (mai 1930) și la București (septembrie 1930).

Perioada 1932–1933 a fost, de asemenea, caracterizată de revolte muncitorești violente, iar o analiză a ramurilor industriale în care au apărut protestele arată că muncitorii din industria feroviară, petrolieră, metalurgică și textilă au inițiat majoritatea grevelor[94]. Atunci când guvernul lui Alexandru Vaida-Voevod a introdus a treia așa-numită curbă de sacrificiu pe 17 ianuarie 1933, reducând salariile

cu 10 până la 12,5%, au fost demonstrații în marile zone industriale ale țării[95]. În perioada ianuarie–februarie 1933, muncitorii din industria petrolieră din Valea Prahovei și cei de la atelierele feroviare „Griviția" din București au organizat proteste violente. Pe Valea Prahovei, grevele au avut loc între 30 ianuarie și 1 februarie 1933. În ciuda frământărilor masive ale muncitorilor din Valea Prahovei, protestele nu au fost reprimate violent. Autoritățile locale au acceptat să-i elibereze pe muncitorii arestați și până la urmă protestele au încetat. Pe 2 februarie 1933, muncitorii de la atelierele feroviare „Griviția" din București au intrat în grevă. Principalele lor revendicări au fost: 1) mărirea salariilor cu 40% și 2) încetarea concedierilor și reangajarea celor care fuseseră deja concediați. Conducerea atelierelor a fost de acord să satisfacă o parte dintre cererile muncitorilor, astfel încât greva a încetat în aceeași zi. Totuși, în timpul nopții de 3 spre 4 februarie, guvernul Vaida-Voevod a instituit starea de asediu și a trecut la arestări masive în rândul muncitorilor. Au fost arestați în jur de 1 600 de muncitori[96].

Pe 15 februarie 1933, aceleași ateliere „Griviția" au intrat din nou în grevă, cerând eliberarea muncitorilor arestați în urma grevei din 2 februarie și respectarea înțelegerii anterioare. Pe 16 februarie, autoritățile au decis să ocupe atelierele. Armata a trecut la asalt, iar trei muncitori au fost uciși și șaisprezece răniți grav. În istoriografia comunistă, relatările privind greva de la „Griviția" sunt vagi și părtinitoare. Este încă greu de evaluat impactul real al reprimării muncitorilor de la „Griviția" asupra opiniei publice, dar se poate spune că sacrificiul muncitorilor a fost păstrat în memoria colectivă. Analize de după 1989, precum cea a lui Florin Constantiniu, de exemplu, subliniază violența cu care au fost reprimați greviștii de la „Griviția". Constantiniu indică aceleași cifre cu privire la numărul greviștilor morți și răniți ca și Mușat și Ardeleanu, dar nu confirmă afirmația acestora că bucureștenii i-au sprijinit masiv pe greviști[97].

Printre activiștii comuniști închiși la Doftana s-au numărat Gheorghe Apostol, Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi, Alexandru Drăghici, Chivu Stoica, Iosif Rangheț, Bela Brainer și Alexandru Moghioroș, precum și un grup de agenți sovietici acuzați de spionaj. Cel mai important dintre aceștia din urmă era Pintilie Bodnarenko (Pantiușa), care a devenit în anii '50 șeful poliției secrete române. Grupul lui Gheorghiu-Dej a fost separat în 1940, după instituirea regimului militar condus de generalul Ion Antonescu. Unii dintre prizonieri, inclusiv Gheorghiu-Dej și Ceaușescu, au fost trimiși întâi la penitenciarul Caransebeș, iar apoi în lagărul de concentrare de la Târgu-Jiu,

în timp ce alții, în cea mai mare parte evrei, au fost deportați în lagărele din Transnistria, o regiune a Uniunii Sovietice administrată de România. După 1941, facțiunea lui Gheorghiu-Dej s-a aliat cu Petre Gheorghe, fostul adjunct al lui Foriș și secretarul organizației de partid București, împotriva lui Foriș[98].

În lagărul de la Târgu-Jiu a avut loc o luptă sălbatică pentru supremație între Gheorghiu-Dej și alți lideri comuniști care aspirau la puterea supremă. Bazându-se pe sprijinul credincioșilor săi apropiați, Gheorghiu-Dej a reușit să-i izoleze pe principalii săi oponenți: Ovidiu Șandru (un veteran al grevelor de la „Griviția") și Alexandru Iliescu (tatăl lui Ion Iliescu). În același timp, Gheorghiu-Dej nu avea încredere în Lucrețiu Pătrășcanu și s-a opus integrării acestuia în comitetul organizației de partid în timpul scurtei șederi a lui Pătrășcanu la Târgu-Jiu (1943). La sfârșitul lui 1943 și începutul lui 1944, Gheorghiu-Dej a plănuit eliminarea lui Ștefan Foriș, Remus Koffler și a întregului aparat de partid numit de Comintern și a cooperat în acest sens cu Emil Bodnăraș și Constantin Pârvulescu, doi dintre principalii agenți ai lui Stalin în partidul român. Gheorghiu-Dej și susținătorii săi au considerat că echipa lui Foriș era falimentară din punct de vedere politic și au recomandat ca Foriș să fie eliberat din funcția de secretar general, cerând Moscovei să susțină nucleul din închisori. Pentru Gheorghiu-Dej, Bodnăraș, Pârvulescu și, foarte probabil, pentru protectorii lor sovietici, Comitetul Central al lui Foriș era prea izolat și sectar pentru a transforma P.C.R. într-un partid de masă. Eliminarea lui Foriș și a grupului său, precum și sprijinul inițial asigurat de Bodnăraș au contribuit într-o mare măsură la ascensiunea lui Gheorghiu-Dej: ca etnic român, el a beneficiat de decizia Moscovei de a construi o bază națională a P.C.R. pentru a contracara impresia negativă creată de preponderența străinilor în conducerea de partid[99].

În consecință, cu binecuvântarea Moscovei, grupul de comuniști din închisori condus de Gheorghiu-Dej a inițiat o lovitură internă împotriva secretarului general numit de Comintern, Ștefan Foriș, în aprilie 1944[100]. Principala acuzație împotriva lui Foriș, formulată în scrisori trimise Moscovei de nucleul din închisori în timpul războiului, a fost aceea de „lașitate și capitulare", caracterizată ulterior ca o trădare a principiilor de clasă. Odată cu eliminarea lui Foriș (mai întâi politic, apoi fizic), se deschidea drumul lui Gheorghiu-Dej și al acoliților săi spre preluarea puterii în P.C.R. Sosirea Armatei Roșii a oferit formațiunii politice, minusculă odinioară, suportul politic și logistic de care avea nevoie pentru a se transforma într-un partid

politic național important. Comuniștii, susținători loiali ai lui Stalin, îmbrățișaseră strategiile Moscovei și se opuseseră fascismului, alianței dintre România și Germania lui Hitler și fatalului război antisovietic condus de Antonescu. Timpul lor sosise.

CAPITOLUL 3

Drumul spre puterea absolută

De la cvasimonarhie la democrație populară, 1944–1948

> *Există o otravă aparte în caracterul complex al leninismului: imoralitatea, pe care adepții acestuia o iau drept o culme a abilității politice. Se pare că totul este permis „pentru binele cauzei", dar, cum aceasta nu este definită, oricine își poate permite să-i dea o definiție convenabilă.*
>
> Boris Souvarine, *À contre-courant*

În 1948, atunci când Stalin a decis să mute sediul central al Cominformului (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești) de la problematicul Belgrad la obedientul București, lumea știa foarte puține despre partidul lui Gheorghiu-Dej și al Anei Pauker, în ciuda istoriei sale fascinant de tragice. Fondat în 1921, Partidul Comunist Român a ieșit din ilegalitate în 1944, având un număr minuscul de adepți, și totuși a reușit ca după 1945, prin fraudă, mobilizare și manipulare, în spatele scutului protector al Armatei Roșii, să devină din ce în ce mai influent, eliminându-și și emasculându-și rivalii politici încet, dar sigur.

O lovitură de stat, organizată pe 23 august 1944, a răsturnat dictatura pronazistă a mareșalului Ion Antonescu și a adus România în coaliția antifascistă. A fost o perioadă de luptă acerbă între facțiunile din interiorul P.C.R., care va fi explicată prin intermediul modelului „tricentric" prezentat mai jos. Facțiunile se deosebeau nu numai din cauza unor experiențe diferite ale războiului (unii dintre membrii P.C.R. petrecuseră războiul în U.R.S.S., alții în ascunzători clandestine, în timp ce alții stătuseră în închisori și lagăre), ci și datorită existenței unor relații profunde (inclusiv personale) cu Moscova și cu persoanele influente din secția internațională a P.C.U.S. Cu toate acestea, nu existau controverse strategice semnificative în rândurile conducerii P.C.R. cu privire la necesitatea de a promova transformări „burghezo-democratice" în direcția unei „revoluții socialiste".

Pentru Gheorghiu-Dej, Pauker, Bodnăraș, Luca și Pătrășcanu, stalinizarea României părea o sarcină urgentă, viziunile lor deosebindu-se doar prin nuanțe minore. Ofensiva Armatei Roșii pe linia Iași-Chișinău în primăvara lui 1944 a accelerat activitățile forțelor antigermane din interiorul României. Brusc, partidele tradiționale (istorice) au înțeles că P.C.R. reprezenta un partener potențial important în orice

coaliție viitoare. Pătrășcanu, singurul lider comunist pe care politicienii „burghezi" îl puteau considera o figură politică, a reprezentat P.C.R. la negocierile purtate în primăvara și vara lui 1944. Între timp, triumviratul care i-a urmat lui Foriș, format din Pârvulescu, Rangheț și Bodnăraș, domina conducerea P.C.R. Bodnăraș contribuise la organizarea unităților paramilitare secrete din ilegalitate, care au jucat un rol important în zilele ce au urmat loviturii de stat antiantonesciene. Un guvern de coaliție – format din partidele Național-Țărănesc (P.N.Ț.), Național-Liberal (P.N.L.), Social-Democrat (P.S.D.) și Comunist – a preluat puterea după lovitura de stat care a dus la trecerea României din tabăra Axei în cea a Puterilor Aliate. În acel moment, trupele sovietice se aflau în România și urmau să ajungă la București în câteva zile. Lovitura de stat i-a permis democrației românești să reînvie pentru scurtă durată și a împiedicat impunerea imediată de către ruși și de susținătorii lor români a unui regim stalinist după modelul Bulgariei. Atunci când detașamente ale Armatei Roșii au ajuns la București la sfârșitul lui august, acestea au fost primite cu manifestări entuziaste organizate de comuniști. Printre cei ce au salutat sosirea Armatei Roșii „eliberatoare" s-au aflat liderul sindicatelor comuniste, Gheorghe Apostol, și liderul recent reintratei în legalitate Uniuni a Tineretului Comunist, Nicolae Ceaușescu, care se întorseseră de curând din lagărul de la Târgu-Jiu.

Desigur, datorită prezenței sovietice, P.C.R. a putut obține în cadrul coaliției guvernamentale o superioritate politică pe care altfel nu ar fi dobândit-o prin forțe proprii. Lucrețiu Pătrășcanu a devenit ministru de stat, având un statut egal cu acela al marilor figuri ale partidelor politice cu tradiție. Curând după aceea, liderii comuniști au ocupat poziții ministeriale importante: Pătrășcanu la Justiție, Gheorghiu-Dej la Transporturi și așa mai departe. Profitând de faptul că se alăturaseră partidei învingătoare și exploatând cu abilitate retorica antifascistă, comuniștii români urmăreau lărgirea bazei lor populare și slăbirea influenței și autorității oponenților lor, în special ale Partidului Național-Țărănesc, care era condus de politicieni venerabili precum Iuliu Maniu și Ion Mihalache. Comuniștii au devenit principalii susținători ai continuării războiului împotriva Germaniei naziste pentru eliberarea Transilvaniei de Nord și ai cooperării cu Armata Roșie până la victoria finală. „Totul pentru front, totul pentru victorie" era sloganul pe care partidul îl repeta fără încetare. Au fost organizate demonstrații de masă pentru a susține denazificarea țării, ceea ce, pentru comuniști, coincidea cu atacurile directe asupra

partidelor istorice, pe care le acuzau de sabotarea efortului de război. P.C.R. pretindea că era nu numai partidul eroicei rezistențe antinaziste, ci și principalul garant al ruperii țării de trecutul fascist.

Numărul de membri ai P.C.R. a crescut foarte rapid, iar acest lucru necesită o analiză mai atentă. Cercetările de după 1989 arată că, atunci când a avut loc lovitura de stat de la 23 august, P.C.R. avea numai 80 de membri în București și mai puțin de 1 000 în întreaga țară, incluzându-i și pe cei din închisori și lagăre de concentrare (se pare însă că aceste statistici nu-i includ și pe comuniștii români aflați în U.R.S.S., în Franța și în alte țări occidentale). Pe parcursul a trei luni, până în octombrie 1944, P.C.R. atinsese un număr de membri cuprins între 5 000 și 6 000. În februarie 1945, P.C.R. avea deja 15 000 de membri, iar până la data de 23 aprilie 1945 numărul acestora ajunsese la 42 653. Iosif Rangheț, șeful secției organizatorice a Comitetului Central al P.C.R., a indicat aceste cifre la o întâlnire cu activul de partid care s-a ținut în perioada 25–27 aprilie 1945. Rangheț a afirmat, de asemenea, că P.C.R. avea deja în momentul acela 55 253 de membri, în timp ce Uniunea Tineretului Comunist (U.T.C.) număra 62 925 de membri[1]. Componența P.C.R. și modul cum noi membri au fost acceptați în partid au devenit teme importante în timpul interogatoriilor la care a fost supusă Ana Pauker în urma epurării așa-numitei fracțiuni Pauker-Luca din iunie 1952. De exemplu, pe data de 12 iunie 1953, în timpul interogatoriului condus de Alexandru Moghioroș, în prezența lui Gheorghe Apostol, Petre Borilă și Constantin Pârvulescu, Pauker a fost acuzată că a dat ordine ca partidul să fie „umflat", după cum s-a exprimat Moghioroș, îngăduind astfel intrarea în P.C.R., fără o verificare atentă, a unor largi contingente de noi membri. Această acuzație a fost reluată de către Gheorghe Apostol în timpul aceleiași întâlniri[2]. Pentru cei familiarizați cu jargonul leninist, aceasta echivala cu păcatul mortal de „lichidatorism" – adică de renunțare la datoria sacrosanctă de vigilență și intransigență revoluționare. Cu alte cuvinte, greșeala lui Pauker a constat în faptul că a „deschis porțile partidului" și altor elemente în afara muncitorilor revoluționari verificați cu atenție, neutralizând în acest fel rolul său de avangardă. Inutil să o spunem, după cum le-a reamintit și Pauker foștilor săi colegi, nici una dintre aceste decizii privind politica de admitere în partid nu îi aparținuse. De fapt, din momentul în care așa-numiții moscoviți s-au întors în România, toate deciziile referitoare la politica de cadre s-au discutat în cadrul Secretariatului Comitetului Central. Mai mult, aceste politici erau discutate

cu reprezentanții secției internaționale a P.C.U.S. Toți liderii P.C.R., inclusiv Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu, Teohari Georgescu, Iosif Rangheț, Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, erau perfect conștienți de faptul că exista o nevoie disperată de a lărgi baza de mase a partidului. Cuvântările ținute în acei ani de demnitarii staliniști ai României arată cum se întreceau unii pe alții pentru a sublinia rădăcinile populare adânci ale partidului și pentru a mări aderența acestuia printre muncitori, țărani și intelectuali.

Anul 1947 a fost un an crucial. Devenise clar că Stalin intenționa să instaleze în Europa de Est regimuri-satelite „fraterne" loiale, conduse de comuniști devotați lui. După cum a observat cu perspicacitate Robert R. King, până la jumătatea anului 1947, „tratatele de pace cu fostele state inamice din Europa de Est (Bulgaria, Ungaria și România) fuseseră semnate, Războiul Rece începea să înrăutățească relațiile americano-sovietice, iar partidele comuniste se aflau în poziții relativ puternice în toate aceste țări. Astfel, nu mai era nevoie ca Uniunea Sovietică să amâne integrarea completă și lipsită de echivoc a acestor țări în sfera sa de influență, ceea ce însemna asigurarea conformismului nu numai în politica externă, ci și în problemele interne"[3].

Internaționalismul comunist nu însemna nimic altceva decât solidaritate necondiționată față de Moscova. În cazul României, ca peste tot în Europa Centrală și de Est, partidul comunist s-a dovedit a fi instrumentul ideal pentru atingerea obiectivelor Moscovei. Deși imediat după reintrarea sa în legalitate în urma loviturii de stat de la 23 august 1944 partidul avea, după cum am menționat, mai puțin de 1 000 de membri, prezența trupelor sovietice pe teritoriul românesc a reprezentat un factor decisiv pentru transformarea acestei minorități comuniste într-un grup de presiune dinamic. Kremlinul a stabilit un „sistem radial" de relații cu partidele comuniste din Europa Centrală și de Est, care permitea doar comunicarea dintre Moscova și sateliții săi, dar făcea foarte dificilă, cel puțin la început, comunicarea directă dintre „democrațiile populare" din regiune. Moscova era conectată prin radio cu conducerile comuniste din Europa Centrală și de Est, dar, cu puține excepții, vârfurile elitelor comuniste din aceste țări nu beneficiau de asemenea legături radio între ele. Dacă aceste conduceri doreau să ia legătura una cu cealaltă, trebuiau să o facă prin intermediul Moscovei[4]. Deși Cominternul fusese dizolvat oficial în iunie 1943, a fost reorganizat și a continuat să funcționeze sub camuflajul unui „institut de cercetări" până în toamna lui 1945. Aparatul central al Cominternului și întregul sis-

tem de relații din interiorul partidelor comuniste locale erau subordonate Secției Informative Internaționale a Comitetului Central al P.C.U.S., care, după cum arată Leonid Gibianskii, a jucat un rol major în stabilirea strategiei pe termen lung a partidelor comuniste satelite:

> Oficial, șeful [secției] era [Aleksandr] Șcerbakov, membru supleant al Biroului Politic și Secretar al Comitetului Central, dar în realitate aceasta era condusă de [Gheorghi] Dimitrov, care în iunie 1944 a fost numit în poziția formală de șef [al secției]. O rezoluție a Biroului Politic a confirmat locul pe care îl ocupa secția în cadrul structurii organizatorice a Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic. Documente ale Comitetului Central [al P.C.U.S.] și ale altor partide comuniste arată că obiectivele pe termen lung și problemele curente ale partidelor comuniste satelite ocupau un rol important în activitatea secției... După ce mulți dintre activiștii care lucrau în cadrul Secției Informative Internaționale s-au întors în țările lor de origine la sfârșitul războiului, secția a început să opereze ca un braț de politică externă al Comitetului Central al P.C.U.S. sub direcția lui [Mihail] Suslov. A fost un instrument important de supraveghere a partidelor comuniste est-europene și a răspuns de trasarea și transmiterea directivelor sovietice[5].

Documente de arhivă arată că în perioada 1944–1945 strategia generală a partidelor comuniste din regiune și multe dintre acțiunile lor concrete au fost coordonate sau ordonate de Kremlin. P.C.R. nu a fost o excepție: acesta a urmat cu strictețe ordinele Moscovei în timpul ascensiunii sale către puterea absolută în România.

Mai mult, au existat elemente adiționale care au favorizat ascensiunea P.C.R. Paralizate de lipsa reacțiilor occidentale și a acțiunilor ferme împotriva abuzurilor comise de comuniști, partidele istorice au avut o marjă de manevră redusă. În plus, comuniștii au folosit demagogia într-un mod foarte eficient în eforturile lor de a ajunge la guvernare: atacurile propagandistice violente asupra partidelor istorice (care au fost acuzate de antisovietism, de colaborare cu Garda de Fier înainte de 1940 și de fascism rezidual) și calomniile la adresa prim-miniștrilor numiți de Palat (mai întâi Constantin Sănătescu și apoi Nicolae Rădescu) au fost însoțite de demonstrații în stil bolșevic destinate să destabilizeze țara.

Obiectivul era câștigarea controlului asupra ministerelor-cheie și impunerea comuniștilor la conducerea departamentelor importante atât în privința efortului de război, cât și în privința controlului administrativ și economic asupra țării. Provocările, demonizarea adversarilor și ademenirea muncitorilor industriali s-au numărat printre

mijloacele folosite de comuniști pentru a-și atinge scopurile (stabilite în permanență împreună cu emisarii sovietici). Un rol important în acest sens l-a avut cunoscutul Andrei Ianuarievici Vîșinski, fost acuzator în infamele procese-spectacol de la Moscova din anii '30, primcomisar adjunct pentru afaceri externe al U.R.S.S. și omul desemnat de Stalin să se ocupe de afacerile românești. Politica de dictat a lui Vîșinski l-a obligat pe tânărul rege Mihai să accepte transferul de putere către un guvern care, din toate punctele de vedere, întruchipa dictatura comunistă în ascensiune. Impunerea, în martie 1945, a guvernului controlat de comuniști și condus de Petru Groza – un proprietar de pământ petrecăreț, cu înclinații stângiste și resentimente adânci față de Iuliu Maniu – a facilitat strategia P.C.R. de a se prezenta drept partidul dreptății sociale și egalității economice. Reforma agrară din 1945 și promisiunile de susținere economică a celor defavorizați au contribuit la atenuarea neîncrederii populare față de un partid perceput vreme îndelungată ca fiind lipsit de rădăcini naționale. Discursul comunist, plin de declarații patetice care lăudau democrația și egalitatea, s-a dovedit a fi foarte eficace în atragerea unui anumit suport popular. Între timp, bazându-se pe intimidare și beneficiind de suportul necondiționat al comandantului militar sovietic, generalul Ivan Zaharovici Susaikov, liderii comuniști români au pregătit o lovitură menită să lichideze cu sânge rece ultimele vestigii ale democrației parlamentare și să transforme România într-un regim de tip sovietic.

Între august 1944 și martie 1945, România a avut trei guverne: primul guvern Constantin Sănătescu (23 august – 2 noiembrie 1944), al doilea guvern Sănătescu (4 noiembrie – 2 decembrie 1944) și guvernul Nicolae Rădescu (6 decembrie 1944 – 28 februarie 1945). Guvernul Groza (6 martie 1945 – 30 decembrie 1947) a fost impus sub presiunea directă a trimisului sovietic la București, A.I. Vîșinski[6]. În memoria colectivă a românilor, Vîșinski este cel care a transformat fără milă țara într-o potențială colonie sovietică. Comuniștii au căpătat poziții influente în guvernul Groza. În cabinetele Sănătescu și Rădescu, comuniștii au deținut ministerele Justiției (Lucrețiu Pătrășcanu) și Comunicațiilor (Gheorghe Gheorghiu-Dej) și un subsecretariat de stat la Ministerul de Interne (Teohari Georgescu). În guvernul Groza, comuniștii dețineau Justiția (Pătrășcanu), Comunicațiile (Gheorghiu-Dej), Afacerile Interne (Teohari Georgescu) și Propaganda (Petre Constantinescu-Iași), precum și subsecretariate de stat în ministerele Agriculturii (Constantin Agiu) și Comunicațiilor (Ion Gheorghe Maurer)[7]. Cea mai importantă victorie în timpul acestei pro-

funde transformări a fost preluarea Ministerului de Interne. Bodnăraș, fostul spion sovietic, controla temutul Serviciu Special de Informații de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, iar Teohari Georgescu a devenit șeful tuturor forțelor de ordine publică. Comuniștii erau, în sfârșit, în poziția de a-și lansa ofensiva generală împotriva adversarilor lor și de a-și plasa partizanii în poziții-cheie în vederea confruntării finale. În culise, aceste mișcări strategice erau plănuite de Secretariatul P.C.R., condus de Gheorghiu-Dej împreună cu Pauker, Luca, Georgescu și Chișinevschi.

Evident, în 1946–1947, comuniștii români au beneficiat de pe urma falsului pluralism al regimului Petru Groza. Ca rezultat al presiunilor occidentale, partidele istorice au fost reprezentate în guvern, pentru o scurtă perioadă de timp, la un nivel relativ minor[8]. Dar Maniu și liderul liberal, Dinu Brătianu, au înțeles cu claritate că prietenii lor occidentali îi abandonau treptat. Războiul civil din Grecia reprezenta principala prioritate occidentală și, pe măsură ce fosta coaliție antinazistă se deteriora, forțele democratice din România au fost lăsate, practic, să se descurce singure. Democrațiile occidentale nu intenționau să intervină printr-o acțiune fermă în favoarea democraților asediați ai României. Lăsând deoparte planurile fanteziste, nu exista practic nici o modaliate realistă de acțiune față de abuzurile comuniste în afara protestelor diplomatice: adevărul era că armata sovietică ocupa teritoriul României și că formațiunea politică numită P.C.R., aflată sub control sovietic, exploata situația existentă pentru a instaura cât mai curând un regim stalinist, indiferent de costurile umane pe care le implica o asemenea acțiune. Apetitul pentru putere al P.C.R. a crescut exponențial ca urmare directă a convingerii sale că nici o forță externă nu putea interveni pentru a împiedica triumful final. Liderii P.C.R. credeau că istoria era de partea lor și au acționat în consecință. Ostili dintotdeauna în raport cu valorile liberale, ei nu au avut nici o criză de conștiință atunci când au distrus instituțiile liberale. Educați în logica leninistă a lui „cine pe cine" (adică, cine elimină pe cine), pe comuniștii români i-a bucurat cu adevărat distrugerea tuturor insulelor de autonomie socială sau politică rămase.

Deși, în esență, comuniștii controlau guvernul, strategia lor era orientată spre controlul total al societății. Simpla existență a partidelor politice tradiționale, așa-numite istorice, era un obstacol pe drumul P.C.R. spre puterea absolută. Partidele istorice reprezentau singura formă de opoziție oficială față de comuniști și, prin urmare, ele trebuiau distruse. Câțiva pași importanți în direcția distrugerii totale a opoziției

oficiale fuseseră deja făcuți. Sub conducerea lui Teohari Georgescu, ministrul comunist de Interne, alegerile din 19 noiembrie 1946 fuseseră falsificate, o fraudă electorală imensă care a permis P.C.R. și aliaților săi să facă un pas important spre obținerea monopolului puterii[9]. În ciuda implicării prefecților lui Georgescu și a bandelor „revoluționare" care terorizau alegătorii și creau un sentiment de panică și disperare națională, comuniștii au obținut totuși rezultate slabe la alegeri. Adevăratul câștigător a fost P.N.Ț., pe care comuniștii l-au perceput în mod corect ca fiind nucleul rezistenței împotriva sovietizării țării[10].

Controlul asupra parlamentului de după 1946 i-a făcut pe comuniști să fie din ce în ce mai dornici să grăbească procesul de transformare. Dușmanii lor fuseseră împinși pe poziții marginale, iar lui Gheorghiu-Dej, Pauker și Luca momentul le părea potrivit pentru radicalizarea liniei partidului. Nu mai aveau nevoie să se limiteze doar la cererile inițiale, însoțite de o retorică încurajatoare despre alianțe democratice și colaborare cu alte forțe progresiste. Pătrășcanu însuși organizase epurări în sistemul judiciar și ceruse pedepsirea tuturor celor care colaboraseră cu regimul Antonescu (evident, acest termen era suficient de cuprinzător pentru a le permite comuniștilor să-și desemneze inamicii drept colaboratori). Împotriva viziunii „burgheze" a monarhiei constituționale, comuniștii au promovat idealul „democrației populare". Propaganda lor elogia marile înfăptuiri ale lui Tito în Iugoslavia vecină. Regele Mihai era susținut de formă, dar nu exista nici o îndoială că lucrurile evoluau rapid către sfârșitul pluralismului din România. Plenara Comitetului Central al P.C.R. din 8–9 ianuarie 1947 a aprobat un set de măsuri pentru „întărirea legăturilor cu masele". În realitate, partidul lua măsuri în vederea întăririi controlului asupra societății. În martie 1947, după un experiment de scurtă durată numit Tineretul Progresist, a fost reînființată Uniunea Tineretului Comunist. În mai, a fost înființată la Cluj Uniunea Națională a Studenților din România. Aceasta era controlată de reprezentanți ai comuniștilor, printre care se numărau Corneliu Bogdan, Gheorghe Brătescu – ginerele Anei Pauker – și social-democratul de stânga Alexandru Glanstein-Mușat[11].

Totuși, partidele tradiționale reprezentau principala țintă a comuniștilor. Primele victime au fost influentele partide Național-Țărănesc și Național-Liberal. Pentru a-și atinge scopul, și anume monopolizarea puterii, Emil Bodnăraș, șeful Serviciului Secret de Informații (S.S.I.) și membru al Biroului Politic al P.C.R., împreună cu Teohari Georgescu, ministrul de Interne și membru al Secretariatului P.C.R., și cu ajutorul agenților sovietici au plănuit episodul de la Tămădău, care

a pus capăt existenței celor două partide istorice. În iulie 1947, figuri importante ale P.N.Ț. (inclusiv vicepreședintele Ion Mihalache, secretarul general Nicolae Penescu și Nicolae Carandino, redactorul ziarului oficial al partidului, *Dreptatea*) au încercat să părăsească țara cu un avion particular, care trebuia să decoleze de pe un mic aerodrom din localitatea Tămădău din apropierea Bucureștiului. De fapt, unul dintre piloți era informator al poliției secrete și a împiedicat această încercare a opoziției din P.N.Ț. de a crea un guvern alternativ în străinătate. Toți liderii P.N.Ț., inclusiv Iuliu Maniu, au fost arestați. Episodul Tămădău le-a oferit comuniștilor pretextul ideal pentru a se debarasa de partidele Național-Țărănesc și Național-Liberal, care au fost desființate prin decret în august 1947.

Următoarea victimă a fost Partidul Social-Democrat din România (P.S.D.R.), condus de Constantin-Titel Petrescu. Comuniștii au forțat o scindare a P.S.D.R. cu ajutorul facțiunii colaboraționiste conduse de Theodor Iordăchescu, Mișa Levin, Lothar Rădăceanu, Barbu Solomon și Ștefan Voitec. La Congresul al VIII-lea al P.S.D.R. (4–9 octombrie 1947), facțiunea colaboraționistă a reușit să impună o rezoluție privind unificarea P.S.D.R. și P.C.R., care a fost aprobată până la urmă. Titel Petrescu și susținătorii săi au fost excluși din partid. Mulți dintre ei au făcut ani grei de închisoare în temnițele comuniste, fiind acuzați de trădare și de sabotare a „unității clasei muncitoare". Pe data de 12 noiembrie, Comitetele Centrale ale P.C.R. și P.S.D.R au adoptat un program comun ca „partidul unic al clasei muncitoare". Însă, în 1948, P.C.R. a reușit să se dispenseze de partenerul său de coaliție pe care l-a absorbit.

Congresul al VI-lea al P.C.R. (Congresul I al Partidului Muncitoresc Român), care a avut loc în perioada 21–23 februarie 1948, a consemnat decesul Partidului Social-Democrat din România (P.S.D.R.) prin „unificarea" sa cu P.C.R. și formarea Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.). Deciziile luate la acest congres au marcat, practic, lichidarea „frontului unit antifascist" și au dus la instalarea fermă a comuniștilor la putere. Unificarea P.C.R. cu P.S.D.R. le-a oferit comuniștilor majoritatea absolută în noul P.M.R. unit. Datele statistice arată că din numărul total de 41 de membri plini ai Comitetului Central, 31 erau membri ai P.C.R. și numai 10 erau membri ai P.S.D.R.; în mod similar, dintre cei 16 membri supleanți, 11 aparțineau P.C.R. și numai cinci P.S.D.R. Dintre cei 13 membri plini ai Biroului Politic, 10 proveneau din P.C.R. și doar trei din P.S.D.R., iar dintre membrii supleanți, din totalul de cinci, trei erau din P.C.R. și doi din P.S.D.R. Dintre cei cinci membri ai Secretariatului Comitetului Central al

P.M.R. (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu și Lothar Rădăceanu), patru erau din P.C.R. și numai unul din P.S.D.R.[12]. Liderii social-democrați care se opuseseră fuziunii cu P.C.R. au fost întemnițați, în timp ce aceia care au colaborat cu comuniștii (Iordăchescu, Rădăceanu, Voitec) au devenit marionetele acestora. Un mesaj special din partea Comitetului Central al P.C.U.S., semnat de Mihail Suslov, a fost citit în mijlocul unor aplauze furtunoase, iar un membru al Comitetului Central, Constanța Crăciun, a exprimat admirația și dragostea nemărginită pentru Stalin a participanților la congres printr-o telegramă comună adresată dictatorului sovietic. Dominat de Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, ambii aclamați frenetic, congresul a trasat noua strategie care a transformat România într-o democrație populară.

Primul pas către dictatura proletariatului fusese făcut în august 1947, atunci când fuseseră dizolvate partidele Național-Țărănesc și Național-Liberal. Ultima lovitură a venit pe data de 30 decembrie 1947, când regele Mihai a fost forțat să abdice și, în aceeași zi, a fost anunțată crearea Republicii Populare Române. Unirea forțată dintre P.C.R. și P.S.D.R. a încheiat doar procesul care începuse în 1944, atunci când trupele sovietice au ocupat țara. Din acel moment, mai încet sau mai rapid, în funcție de interesele sovietice internaționale, comuniștii români au urmat strategia tranșării, felie cu felie, a corpului politic și, unul după altul, au preluat controlul asupra principalelor centre de putere, autoritate și influență simbolică. În această privință, nu a existat nici o diferență între strategia de preluare a puterii în România și tactica „salamului" aplicată de Mátyás Rákosi în Ungaria. Denazificare, democrație de masă, pace și susținerea muncitorilor și țăranilor defavorizați, toate aceste sloganuri au fost folosite pentru a convinge largi segmente ale populației că obiectivul comuniștilor români era pur și simplu crearea unei comunități politice juste și stabile.

Pe măsură ce Războiul Rece evolua și se agrava, comuniștii au adoptat o atitudine mai agresivă și au insistat că, din cauza ascuțirii luptei de clasă, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, țara trebuia să intre în stadiul transformării socialiste. Revoluție, nu reformă a fost răspunsul pe care Pauker și Gheorghiu-Dej l-au dat problemelor sociale, economice și politice ale țării. După cum s-a menționat la începutul capitolului, acesta a fost momentul în care liderii sovietici au ales Bucureștiul ca sediu al publicației Cominformului și al birourilor aferente. Gheorghiu-Dej și asociații săi din fruntea Partidului

Muncitoresc Român le-au părut lui Stalin, Malenkov și Suslov a fi tovarăși de încredere, iar „noua Românie" a fost văzută ca o adevărată prietenă a U.R.S.S., spre deosebire de trădătoarea Iugoslavie.

Internaționalism, fracționism și comunism național în România, 1944–1948

Scrierea istoriei politice a oricărui partid sau a oricărei mișcări leniniste implică, înainte de toate, înțelegerea rolurilor diverselor personalități în luarea, precum și în anularea deciziilor cruciale. Problemele strategice sunt, desigur, importante, iar în Europa de Est ele au fost rezolvate într-un cadru configurat în mod esențial de dogma stalinistă (deviația însemna trădare, indiferent dacă era „obiectivă" sau „subiectivă"). Dușmanii se aflau pretutindeni, iar prima datorie a unui militant stalinist era să urmărească și să descopere „vermina" infiltrată în partid. După cum a afirmat Franz Borkenau, „un individ care, activând în partid, se face personal vinovat de eșecul revoluției viitoare este, de fapt, mai rău decât un dușman declarat; împotriva lui poate fi folosită orice armă, ba mai mult, trebuie folosită. El este un «trădător», pentru că, în mentalitatea comunistă, chiar eșecul – nu cel obiectiv, ci eșecul realității de a confirma Utopia – presupune existența unui trădător"[13]. Cu privire la obsesia în legătură cu dușmanii (pe care eu o numesc complexul calului troian), nu au existat diferențe fundamentale între România lui Gheorghiu-Dej și a Anei Pauker și Cehoslovacia lui Rudolf Slánský și Klement Gottwald, Ungaria lui Mátyás Rákosi și Ernö Gerö, Bulgaria lui Vîlko Cervenkov sau Germania de Est a lui Walter Ulbricht.

În mentalitatea stalinistă, detectarea dușmanilor „din rândurile noastre" era chiar mai importantă decât descoperirea dușmanilor de clasă definiți cu claritate, deoarece primii erau mult mai dificil de demascat. Era destul de ușor, spunea Gheorghiu-Dej, să identifici și să expui adversitatea unui Iuliu Maniu. Însă adevărații staliniști se distingeau prin faptul că îl recunoșteau pe trădătorul invizibil, care pretindea că este „unul dintre ai noștri", dar în realitate submina marile realizări ale partidului. Această logică a stat la baza luptei pentru putere din interiorul partidelor leniniste din Europa Centrală și de Est de-a lungul întregii perioade cominformiste (1947–1953). Într-adevăr, deși Cominformul nu a avut niciodată aceleași obiective și aceeași importanță la nivel global ca Internaționala a III-a, acesta

a asigurat cadrul în interiorul căruia au avut loc cele mai atroce persecuții ale comuniștilor și anticomuniștilor în numele apărării revoluției proletare. Inspirate din teza maniheistă a ideologului sovietic Andrei Jdanov despre noul război de clasă internațional dintre două tabere (una progresistă, condusă de U.R.S.S., și o alta reacționară, condusă de Statele Unite ale Americii), ideologia și practica Cominformului corespundeau stalinismului exacerbat, paroxistic. Epuratori și epurați, călăi și victime au fost prinși cu toții într-un mecanism infernal al lichidării continue și fără de sfârșit. Nimeni nu se simțea în siguranță în acest sistem terorist, nici măcar agenții cei mai de încredere ai Moscovei. Într-o zi, Gheorghiu-Dej s-a simțit amenințat de intrigile „grupului Pauker-Luca"; în ziua următoare, „moscoviții" au căzut de la putere (și și-au pierdut libertatea fizică) pe baza celor mai absurde acuzații.

În acest joc, liderii P.C.R. erau participanți obedienți, disciplinați, iar mișcările lor reflectau cu fidelitate intențiile, interesele și așteptările Moscovei. Însă ei aveau și o marjă relativă de autonomie, ca să spunem așa: lor le aparținea, la urma urmei, prerogativa de a desemna victimele în urma competiției pentru putere de la vârful partidului. Autorii cominformiști au scris scenariul. Depindea de staliniștii români, bulgari, polonezi sau maghiari să îl interpreteze în modul cel mai convingător.

De aceea, merită examinate caracteristicile principale ale elitelor comuniste românești, luptele lor fracționiste, precum și cele mai proeminente personalități care au contribuit la stalinizarea României și la transformarea ei într-un satelit docil al Uniunii Sovietice. P.C.R. întruchipa o sectă revoluționară: fundamentalist în credința sa, opunându-se oricărei forme de erezie sau gândire critică, militarist, extrem de disciplinat, conspirationist, ascetic, milenarist și neînduplecat de doctrinar. Nivelul profund al activității ideologice era irelevant: odată ce partidul primise Sfânta Scriptură de la Stalin, discuțiile nu mai erau necesare. Nici un Lukács sau un Gramsci nu a putut să apară în acest microcosmos sufocant, al cărui crez politic, imortalizat în documentele Congresului al V-lea al P.C.R., deriva din viziunea simplistă, maniheistă pe care conducerea Comînternului o avea asupra lumii[14].

Forțat să activeze în clandestinitate după adoptarea Legii Mârzescu în 1924, P.C.R. nu a reușit să-și creeze o bază de masă în rândurile clasei muncitoare din industrie sau ale altor categorii defavorizate. Sectarismul său doctrinar a constituit cauza principală pentru care partidul

a rămas un grup străin, ale cărui sloganuri propagandistice abia atingeau vreo coardă sensibilă în rândurile populației. Luptele interne de la vârful ierarhiei, conflictele dintre diferitele grupări și atitudinea condescendentă a Cominternului au exacerbat complexul de inferioritate al partidului. Acest complex a reprezentat singura caracteristică psihologică importantă a elitelor succesive, de la prima generație cominternistă la Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu. A fost, într-adevăr, corespondentul lipsei de legitimitate politică a partidului: pretinzând că vorbește în numele clasei muncitoare, P.C.R. era doar un purtător de cuvânt pentru teze și directive formulate în afara României și aflate, de cele mai multe ori, în contrast flagrant cu bunul-simț politic și cu interesele evidente ale partidului. Era ca și cum această mișcare ar fi ales să rămână în afara curentelor principale din politica românească, ignorând cu condescendență problemele centrale legate de construcția națională, statală sau instituțională, pe tot parcursul perioadei interbelice[15].

Din perspectiva supraviețuirii efective a P.C.R., evenimentul cel mai catastrofal din anii ce au precedat al Doilea Război Mondial a fost exterminarea vechii gărzi staliniste în timpul Marii Epurări: rezultatul a fost eliminarea oricărei surse potențiale de gândire sau acțiune autonomă în interiorul partidului. Distrugerea vechii gărzi a fost echivalentă cu măsura similară luată de Internațională împotriva Partidului Comunist Polonez. Deși P.C.R. nu a fost dizolvat, nici un alt partid european nu a trecut printr-o epurare de proporțiile celei la care a fost supusă elita istorică a P.C.R. (din nou, cu excepția celui polonez). După Congresul al VII-lea al Cominternului (1935), P.C.R. a îmbrățișat retorica antifascistă a „frontului popular", a încercat să-și extindă baza de masă și a căutat să stabilească alianțe cu grupurile cu înclinații de stânga din interiorul partidelor tradiționale și legale (în special cu membri ai aripii de stânga a Partidului Național-Țărănesc și cu social-democrații conduși de Constantin-Titel Petrescu, care fuseseră denigrați până atunci). Acelea au fost deschideri de rutină, deoarece echipa de la conducerea P.C.R. a rămas complet dominată de militanți sectari care nu înțelegeau nimic sau înțelegeau foarte puțin din problemele interne ale țării (grupul Boris Ștefanov). Între 1940 și 1944, elita P.C.R. a fost afectată de lupte fracționiste între diferite forțe și grupuri aflate în competiția pentru putere.

Cele trei centre

Din punct de vedere structural, următoarele facțiuni au funcționat în interiorul P.C.R. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial:

1. Comitetul Central, condus de Ștefan Foriș (alias Marius), care îi mai includea pe Constantin Pârvulescu, Constanța Crăciun, Ileana Răceanu, Victoria Sârbu (alias Mira) și pe inginerul Remus Koffler, un membru enigmatic al Biroului Politic. Alte personalități legate de Comitetul Central aflat în ilegalitate erau Lucrețiu Pătrășcanu (înainte de a fi trimis cu domiciliu obligatoriu la Poiana Țapului, acolo unde și-a scris în anii războiului contribuțiile teoretice), Ana Grossman-Toma (care a fost căsătorită timp de câțiva ani cu Pârvulescu și al cărei prim soț, Sorin Toma, se afla în exil în U.R.S.S.) și Ion Gheorghe Maurer (un avocat specializat în apărarea comuniștilor persecutați). Este greu de evaluat rolul jucat în cadrul acestei facțiuni ilegale a partidului de către Emil Bodnăraș – un fost ofițer în armata română, pe jumătate ucrainean, pe jumătate german, care în 1931 a fugit în Uniunea Sovietică, apoi s-a întors ca agent sovietic, însă a fost arestat și ținut în închisoare până în 1942[16]. Este totuși clar că, sub pseudonimul „inginerul Ceaușu", Bodnăraș a luat parte la complotul obscur care a dus la înlocuirea Secretariatului lui Foriș, numit de Comintern, de către un grup loial lui Gheorghiu-Dej, ce îi includea pe Petre Gheorghe (șeful Comitetului de Partid București), Bodnăraș și Iosif Rangheț și care a reușit să-l coopteze și pe Pârvulescu. Conflictul era legat de atmosfera paranoică și explozivă din cadrul partidului ilegal (ce, după cum am menționat, avea mai puțin de 1 000 de membri), în care fiecare îi suspecta pe toți ceilalți de colaborare cu Siguranța și cu „dușmanul de clasă".

Între 1941 și 1942, așa cum a arătat Peter Stavrakis, liniile de comunicație cu Moscova ale comuniștilor greci erau în mare măsură tăiate[17]. În mod similar, legăturile lui Foriș cu Cominternul erau rupte. În circumstanțele date, conducerea partidului trebuia să acționeze pe cont propriu, iar instinctele și impulsurile de un fanatism profund ale membrilor săi au decimat acest grup care avea deja dimensiuni reduse.

Controlul complet al Moscovei asupra elitei P.C.R. a creat o relație asimetrică de subordonare, care a generat sentimente de umilință și frustrare printre mulți activiști. Deși mascate de diverse justificări, aceste sentimente au influențat orientarea antisovietică a P.C.R. după 1958, sub Gheorghiu-Dej[18].

Un comando clandestin a fost creat de către extrem de energicul și imaginativul Bodnăraș pentru a scăpa de stânjenitorul Foriș. Având în vedere trecutul de agent sovietic al lui Bodnăraș, care fusese

antrenat în U.R.S.S. în școli speciale ale N.K.V.D., este puțin probabil ca această inițiativă de a-l elimina pe liderul numit de Moscova să fi fost o acțiune spontană locală[19]. Arhivele P.C.R. păstrează plângeri trimise la Moscova în timpul războiului, ceea ce arată că s-a căutat binecuvântarea Kremlinului pentru conspirația împotriva lui Foriș. Între timp, triumviratul Bodnăraș-Rangheț-Pârvulescu era în legătură cu o altă facțiune influentă, și anume nucleul din închisori, care avea, de asemenea, o atitudine critică față de atitudinea presupus contemplativă, pasivă și „capitulantă" a lui Foriș. De ce, s-a pus întrebarea, nu a fost inițiat în România un război de partizani împotriva naziștilor? Foriș și Koffler au fost desemnați ca principali vinovați pentru aceasta.

2. Gheorghiu-Dej și „Centrul din Închisori". Nu există încă o biografie a lui Gheorghiu-Dej în limba engleză. El a fost ultimul supraviețuitor, singurul lider cominformist est-european care a rezistat tuturor epurărilor, frământărilor și schimbărilor, atât sub Stalin, cât și după, fără să-și piardă poziția și fără să fie excomunicat. Cervenkov, Slánský, Ana Pauker și Rákosi, toți și-au sfârșit carierele în dizgrație, defăimați de către foștii lor tovarăși. Nu și Gheorghiu-Dej. El a rămas la putere, și-a condus partidul și a îmbrățișat chiar un fel de „comunism național", o extraordinară ironie, ținând cont de faptul că Gheorghiu-Dej a fost însărcinat cu „onoarea" de a-și face un nume în 1949, la conclavul Cominformului de la Budapesta care l-a numit pe Tito șeful unei „bande de spioni și asasini". În ciuda aparenței sale de om de încredere, modest, el era un intrigant perfect, extrem de hotărât și deosebit de șiret, și un negociator subtil. Gheorghiu-Dej era machiavelic, a afirmat Sorin Toma, fostul redactor-șef al *Scânteii* și membru al Biroului Organizatoric, care îl cunoscuse bine. Sau ar trebui mai degrabă spus că Dej a fost un stalinist machiavelic, care a jucat un joc sângeros pentru putere în cadrul unei secte bizantine de zeloți[20]. Miron Constantinescu, care îl cunoscuse destul de bine – fuseseră împreună membri ai Biroului Politic până în iunie 1957 –, a spus odată: „Dej a fost cel ce a introdus metode bizantine în viața partidului nostru"[21].

Spre deosebire de alți lideri comuniști postbelici din Europa Centrală și de Est, Gheorghiu-Dej nu era un cominternist tipic. În această privință, exista o incompatibilitate psihologică între profilul mișcării și cel al omului care urma să o conducă pentru douăzeci de ani, inclusiv în timpul celor mai periculoase și riscante operațiuni de preluare și consolidare a puterii. El rămâne, într-o anumită măsură, o enigmă. În cine avea încredere și pe cine ura? A fost el un adevărat stalinist, în sensul că interiorizase stilul politic bolșevic? Care au fost valorile sale politice? Cine i-a servit drept model? Care a fost modul său de acțiune în luptele interne de partid? Cum se explică faptul că, dintre toți liderii

istorici ai P.C.R., Gheorghiu-Dej a fost cel care, în ciuda poziției inferioare în cadrul ierarhiei de partid, a apărut ca liderul incontestabil al nucleului din închisori?

Trebuie subliniat aici rolul jucat de grupul de agenți sovietici care se aflau în închisorile românești în anii '30 în „aculturarea" lui Gheorghiu-Dej, adică în adoptarea de către acesta a valorilor, credințelor și practicilor caracteristice stalinismului. Cel mai eficient dintre aceștia a fost ucraineanul Pantelei Bodnarenko (Pantiușa), care a condus mai târziu Securitatea până în anul 1960 sub numele de Gheorghe Pintilie și care i-a fost, cu siguranță, extrem de loial lui Gheorghiu-Dej[22].

Înțelegerea tacită dintre nucleul din închisori al lui Gheorghiu-Dej și conspiratorii din ilegalitate aflați în afară (de exemplu, Bodnăraș, Pârvulescu și Rangheț) a culminat cu răpirea lui Foriș, în aprilie 1944, printr-o lovitură de partid care avea să fie un fel de repetiție pentru încercarea comuniștilor de a deturna lovitura de stat democratică și antifascistă din august. (De fapt, mareșalul Antonescu va fi sechestrat în casa conspirativă a partidului în care fusese ținut prizonier și Foriș în perioada aprilie-august 1944.) Foriș a fost acuzat mai întâi de a fi acționat împotriva mișcării revoluționare și a fost înlăturat de la conducerea partidului. Apoi, după august 1944, nucleul din închisori al lui Gheorghiu-Dej împreună cu comuniștii români care se întorseseră de la Moscova cu Armata Roșie s-au înțeles să-l elimine. La începutul lui ianuarie 1945, Foriș a fost eliberat, dar apoi, pe data de 9 iunie 1945, a fost capturat din nou de către o bandă condusă de Gheorghe Pintilie, care, ajutat de subalternul său, Dumitru Neciu (care se întâmpla să fie șoferul personal al agentului sovietic Pantelei Bodnarenko, zis Pantiușa), l-a ucis în bătaie pe Foriș, lovindu-l cu o rangă, în vara lui 1946, acționând la ordinele noului cvartet de la conducerea P.C.R., Ana Pauker, Vasile Luca, Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu[23].

P.C.R. nu a fost singurul partid comunist care a folosit astfel de metode gangsterești pentru reglarea conturilor între fracțiunile fratricide. Evenimente similare au avut loc și în Polonia. În noiembrie 1942, Zygmunt Molojec, fratele lui Bolesław Molojec, fost veteran al Războiului Civil din Spania și membru al triumviratului care conducea Partidul Muncitoresc Polonez (P.P.R.) din ilegalitate, l-a asasinat pe Marceli Nowotko, un alt membru al acestuia. După cum scrie Krystyna Kersten: „Circumstanțele asasinatului, adevăratele motive pentru care a fost ordonat și chiar persoana care a comis crima sunt descrise în diverse feluri, fără a oferi dovezi concludente pentru a determina cu precizie cine l-a ucis pe Nowotko, din ordinul cui și din ce motiv. Singurul lucru sigur este că nu germanii au făcut-o"[24].

Prin urmare, în închisoare – mai întâi la Doftana, apoi la Caransebeș și, în sfârșit, în lagărul pentru deținuți politici de la Târgu-Jiu – și-a câștigat Gheorghiu-Dej autoritatea de șef al falangei politice care a devenit hegemonică în P.C.R. după august 1944. Gheorghiu-Dej se bucura de autoritate absolută în rândurile cohortei sale din închisoare și era resentimentar față de membrii de partid care aveau pedigriuri comuniste mai impresionante și care îndrăzneau să-i pună sub semnul întrebării supremația. Complotul pe care l-a urzit alături de agentul sovietic Emil Bodnăraș, cu care a fost prieten la cataramă după 1943, a deschis drumul eliminării în stil mafiot a lui Foriș. Conflictul dintre Gheorghiu-Dej și Comitetul Central condus de Foriș nu avea nici o dimensiune filozofică: nici unul dintre ei nu punea sub semnul întrebării dreptul Kremlinului de a stabili strategia partidului român. Problema era cine putea să pună mai bine în practică ceea ce Stalin (acționând prin Biroul P.C.R. de la Moscova) avea în minte pentru România.

3. Ana Pauker și Biroul pentru Emigranții Români de la Moscova. Între 1922, când a fost aleasă pentru prima oară în Comitetul Central, și 1952, când a fost expulzată de Gheorghiu-Dej, care a acuzat-o simultan de deviaționism de „dreapta" și de „stânga", Ana Pauker a fost un lider foarte influent, o figură a comunismului românesc într-adevăr asemănătoare Pasionariei (Dolores Ibárurri, cunoscută sub numele de „La Pasionaria" [„Floarea patimilor"], a fost unul dintre liderii comuniști marcanți în timpul Războiului Civil din Spania, celebrată internațional pentru formidabilele ei discursuri antifasciste, cu care Ana Pauker a fost comparată deseori de propaganda Cominternului). Autoritatea extraordinară a Anei Pauker își avea originea în contactele ei privilegiate cu cartierul general al Cominternului, unde era percepută în mod corect ca o stalinistă inflexibilă, în care se putea avea încredere absolută. În interiorul P.C.R., autoritatea Anei Pauker a fost sporită, de asemenea, de comportamentul ei din timpul procesului de la Craiova, din 1936, căruia i s-a făcut o publicitate intensă în mijloacele de informare antifasciste naționale și internaționale. În perioada în care a stat în închisoare (până în 1940, când a fost eliberată de guvernul român în schimbul unui politician basarabean ținut prizonier de către regimul sovietic și a putut pleca, în felul acesta, la Moscova), Ana Pauker a fost unul dintre liderii mișcării comuniste din închisori (Mislea și Dumbrăveni).

Ana Pauker l-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej și a avut discuții lungi cu acesta în închisoarea de la Caransebeș. Militanții devotați care au dezvoltat un adevărat cult pentru „neînfricata tovarășă Ana" considerau directivele și părerile ei ca fiind infailibile[25]. Înțelegând că nici

o legătură de familie nu trebuia pusă înaintea loialității față de Comintern, Ana Pauker s-a abținut să-și exprime orice îndoieli cu privire la procesele de la Moscova și la Marea Epurare, chiar și atunci când propriul ei soț, Marcel Pauker (Luximin), a fost împușcat ca un „inamic al poporului". Dimpotrivă, toate sursele converg în a indica susținerea totală a Anei Pauker pentru vânătoarea de vrăjitoare organizată de Stalin împotriva comuniștilor străini, inclusiv a elitei P.C.R. Este adevărat că ea nu l-a criticat pe Marcel Pauker și unii vechi tovarăși (de exemplu, Zina Brâncu și Liuba Chișinevschi) și-au amintit despre această reținere a ei în timpul investigațiilor din 1952. În același timp, după cum a admis Ana Pauker însăși cu diferite ocazii în timpul numeroaselor discuții (interogatorii) care au urmat căderii ei din mai 1952, ea nu s-a îndoit niciodată de înțelepciunea și necesitatea Marii Epurări și nici chiar de teribilele acuzații împotriva liderilor istorici ai P.C.R., printre care se aflau prieteni apropiați și soțul său, tatăl a doi dintre copiii ei[26].

După sosirea sa la Moscova în toamna anului 1940, Ana Pauker a reorganizat emigrația politică română. Era în relații apropiate cu multe dintre celebritățile Cominternului (printre care Gheorghi Dimitrov, Vasil Kolarov, Palmiro Togliatti, Dimitri Manuilski și Maurice Thorez), astfel încât a fost cooptată în Comitetul Executiv al acestuia, în cadrul căruia a jucat un rol important în trasarea planurilor Kremlinului nu numai pentru România, ci și pentru întreaga zonă a Balcanilor. Există dovezi că a intervenit pe lângă N.K.V.D. pentru a-i aduce pe câțiva dintre supraviețuitorii români ai epurărilor înapoi la Moscova, printre care și pe Vanda Nicolschi, care a făcut parte o singură dată din Biroul Politic al P.C.R., o aliată a fostului secretar general Alexander Ștefanski-Gorn (executat în timpul epurărilor), ce a devenit apoi una dintre colaboratoarele cele mai apropiate ale lui Pauker din Biroul pentru Emigranții Români.

Având în vedere rolul important pe care l-a jucat acest grup în confruntările politice din România postbelică, este necesar să-i examinăm componența și dinamica. În afară de Ana Pauker și Vanda Nicolschi, alte figuri proeminente ale emigrației, ce urmau să devină extrem de influente în anii următori, au fost: Vasile Luca (Luka László), un activist sindical de origine maghiară, care a adoptat cetățenia sovietică și a servit ca membru al Sovietului Suprem Ucrainean între 1940 și 1941, Dumitru Coliu, un militant de origine bulgară ce a devenit ulterior șeful Comisiei Controlului de Partid a P.M.R. și membru supleant al Biroului Politic (sub Gheorghiu-Dej, între 1954 și 1965), și Leonte Răutu (Lev Oigenstein), șeful Serviciului Român al Radio

Moscova, care, la sfârșitul anilor '30, a fost redactorul ziarului P.C.R. *Scânteia* și care a emigrat în Basarabia după anexarea acesteia de către U.R.S.S. După război, Răutu a devenit principalul ideolog al P.C.R., colaborând îndeaproape cu un alt basarabean, Iosif Roitman-Chișinevschi, pentru impunerea dogmelor staliniste asupra culturii române. Chișinevschi însă nu a emigrat în U.R.S.S. și, prin urmare, nu a participat la activitățile grupului de la Moscova, un aspect care tinde să submineze dihotomiile simpliste, atât de îndrăgite de cei ce caută să explice întregul fracționism din interiorul partidului ca pe un conflict între etnicii români, care au stat în țară, și neromânii din emigrație.

Identitățile politice din interiorul elitei P.C.R. transcendeau deosebirile etnice convenționale, fiind legate de experiențele personale care modelaseră convingerile și amintirile, precum greva de la atelierele „Grivița", Războiul Civil din Spania, închisorile și lagărele de concentrare sau exilul în Uniunea Sovietică. În această privință, cineva precum Chișinevschi era mai apropiat de Gheorghiu-Dej, Apostol sau Drăghici decât de Răutu, Pauker sau de militantul de origine bulgară Petre Borilă (Iordan Dragan Rusev). Borilă a făcut parte din Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste a Tineretului (K.I.M.), a fost ofițer politic de rang superior în Războiul Civil din Spania, a lucrat la Moscova pentru Comintern, s-a întors în România cu divizia „Tudor Vladimirescu", alcătuită din prizonieri de război români, a devenit șeful direcției politice a armatei române (înainte ca Nicolae Ceaușescu să fie numit în această poziție) și a fost membru al Biroului Politic și apropiat al lui Gheorghiu-Dej până la moartea acestuia în martie 1965. Valter Roman (Ernest Neuländer) era un militant de origine maghiaro-evreiască ce obținuse o diplomă în inginerie la Brno (Cehoslovacia). Acesta a luptat în Spania într-o unitate românească de artilerie din cadrul Brigăzilor Internaționale, a condus stația de transmisie în limba română a Cominternului, România Liberă, și s-a întors în România cu armata sovietică, după care a devenit general cu atribuții politice în armata română și ministru al Telecomunicațiilor. Roman a fost epurat la începutul anilor '50, dar a fost apoi reabilitat și numit de către Gheorghiu-Dej director al editurii partidului, slujbă pe care a păstrat-o (împreună cu poziția de membru al Comitetului Central) până la moartea sa în 1983.

Nu mai puțin importanți au fost foștii conducători ai grevelor de la „Grivița", care evadaseră din închisoarea Doftana și se refugiaseră în U.R.S.S. Dintre aceștia, Constantin Doncea era privit ca adevăratul lider al grevelor de la „Grivița". Doncea – care a luptat, de asemenea, în Războiul Civil din Spania și avea o personalitate anarhică, turbulentă

și înflăcărată – cu greu se putea supune disciplinei spartane a Cominternului. Dumitru Petrescu (Gheorghe), un alt fost lider al grevelor muncitorilor feroviari și un supraviețuitor al epurărilor de la Moscova, a lucrat la Editura de Stat de la Moscova până în momentul cooptării sale în Biroul pentru Emigranții Români al P.C.R. Gheorghe Stoica (Moscu Cohn) – un stalinist experimentat și membru fondator al partidului, care a fost implicat adânc în luptele fracționiste din 1928–1929, în aparență de partea lui Marcel Pauker – a fost unul dintre instructorii de partid din comitetul de grevă de la „Griviția" și a servit ca ofițer politic în timpul Războiului Civil din Spania, având presupuse legături cu N.K.V.D.

După ce s-au întors în România cu divizia „Tudor Vladimirescu", aceștia trei au avut cariere foarte diferite. Doncea s-a afirmat ca proverbialul primar brutal al Bucureștiului, a fost cooptat în Comitetul Central pentru o vreme, dar a fost epurat de către Gheorghiu-Dej cu prilejul celebrei Plenare din iunie 1958, fiind acuzat de „fracționism" (ceea ce însemna, de fapt, că îl criticase pe Gheorghiu-Dej pentru atrocitățile de tip stalinist și pentru aberațiile economice). Petrescu, un individ mai temperat și mai înțelept decât Doncea, descris adeseori ca un muncitor autodidact, a servit pentru o vreme ca general cu atribuții politice, apoi a fost șeful secției organizatorice a Comitetului Central al P.C.R., ministru de Finanțe (succedându-i lui Vasile Luca) și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri până la eliminarea sa cu ocazia aceleiași Plenare din iunie 1958. Reabilitat de Ceaușescu în mai 1965 (la două luni după moartea lui Gheorghiu-Dej și alegerea lui Ceaușescu ca secretar general), Petrescu a devenit vicepreședinte al Consiliului de Stat (o poziție simbolică, desigur), iar în 1969, la Congresul al X-lea al P.C.R., a fost ales membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv al P.C.R. (o poziție cu adevărat influentă), dar a murit câteva luni mai târziu. Cât despre Gheorghe Stoica, acesta a devenit șeful organizației de partid București și membru al Comitetului Central, iar apoi a deținut o serie de poziții în aparatul central de partid, printre care aceea de membru în Comisia Controlului de Partid, unde, alături de Coliu, Pârvulescu, Elvira Gaisinski și Vincze János (cunoscut mai bine sub numele românizat de Ion Vințe), a putut să-și valorifice talentele de anchetator terorizându-i pe cei investigați.

Stoica a fost deosebit de violent în denigrarea vechilor săi tovarăși Ana Pauker, Luca, Chișinevschi, Doncea și Petrescu la Plenara din decembrie 1961, una dintre cele mai sălbatice reglări de conturi din întreaga istorie a partidului. Cunoscut pentru moralitatea sa îndoielnică, Stoica a fost selectat de Ceaușescu să reprezinte vechea gardă

în Biroul Politic reorganizat după Congresul al IX-lea al P.C.R. în iulie 1965, când a fost ales membru plin al Comitetului Executiv al partidului. Misiunea sa principală a fost aceea de a conduce comisia secretă formată de Ceaușescu pentru a analiza asasinatul judiciar comis asupra lui Lucrețiu Pătrășcanu în aprilie 1954 și măsurile represive luate împotriva altor veterani ai partidului și pentru a formula acuzația împotriva lui Alexandru Drăghici, principalul călău al lui Gheorghiu-Dej. Astfel, grupul celor care emigraseră la Moscova în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a continuat să influențeze viața politică a comunismului românesc mult timp după eliminarea așa-numitei facțiuni Pauker-Luca în iunie 1952.

Sfidarea lui Pătrășcanu

Cazul lui Lucrețiu Pătrășcanu este cel mai interesant pentru această perioadă deoarece el a încercat să formuleze o „cale spre socialism" românească. Deși Pătrășcanu nu avea predispoziții eretice, subtilitatea sa intelectuală și interesul pentru probleme teoretice i-au nemulțumit pe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker. Contribuțiile lui Pătrășcanu la istoria socială și analiza culturală sunt impregnate de jargonul marxist, dar acestea ilustrează cel puțin un respect minimal pentru sfera spirituală[27].

Cu toate acestea, Pătrășcanu a fost ales pentru un proces-spectacol în versiune românească din motive diferite. În primul rând, atât „moscoviții", cât și comuniștii „de acasă" ai lui Gheorghiu-Dej erau iritați de poziția lui în rândurile elitei. Pătrășcanu își făcuse un nume și își construise autoritatea în cadrul unei culturi politice mai largi în urma rolului-cheie pe care îl jucase în negocierile și în alianțele care au dus la lovitura de stat antifascistă de la 23 august 1944. Lichidarea lui urma să servească la cimentarea unității problematice a elitei de partid, să-i avertizeze pe intelectualii din partid să nu pună prea multe întrebări, să întărească imaginea lui Gheorghiu-Dej în ochii lui Stalin, arătându-i acestuia că secretarul general român era la fel de vigilent ca și ceilalți lideri din Europa Centrală și de Est, și să creeze un sentiment general de mobilizare politică necesar filozofiei „eroic-transformatoare" a stalinismului matur.

Unicitatea procesului lui Pătrășcanu, subliniată de Lena Constante în emoționantele sale memorii intitulate *Evadarea tăcută*[28], a constat în refuzul personajului desemnat a fi principalul acuzat de a coopera cu torționarii săi și de a se lansa în pseudoconfesiuni autodepreciative.

În mod paradoxal, s-a întâmplat în una dintre cele mai mici și mai bine controlate foste secțiuni ale Cominternului ca scenariul stalinist de „demascare" a dușmanilor de clasă infiltrați la vârful elitei să se lovească de cea mai încăpățânată rezistență. Pătrășcanu a respins atât teoria lukácsiană privind „subtilitatea intelectului", cât și sacrificiul de sine masochist, după modelul lui Rubașov, pe „altarul zeiței Istoria". A fost plin de dispreț față de încercările colegului său de pe banca acuzaților, Belu Zilber, de a emula cooperarea abjectă a lui Karl Radek cu acuzarea în speranța vană că aceasta i-ar putea micșora pedeapsa[29]. El a înțeles – și a exprimat cu claritate acest lucru la proces – că era victima unei înscenări monstruoase, concepută de canalii politice (acestea au fost, literal, formulările sale atunci când i-a înfruntat pe martorii acuzării, recrutați dintre veteranii P.C.R.).

Care ar fi fost altfel viitorul lui Pătrășcanu nu se poate ști, pentru că, în urma farsei judiciare de la procesul său din aprilie 1954, el a fost executat în secret: Biroul Politic nu a discutat în mod formal sentința sa, ca să nu mai vorbim de aprobarea acesteia, după cum a afirmat mai târziu Miron Constantinescu în fața „Comisiei pentru Reabilitări" instituite de Ceaușescu. Ținând cont de evoluțiile din comunismul mondial, inclusiv de disoluția unității de monolit în jurul Moscovei și de ascensiunea mișcărilor și a grupurilor neomarxiste revizioniste în alte țări est-europene, s-ar putea afirma că Gheorghiu-Dej a eliminat pur și simplu singura alternativă credibilă – care ar fi putut apărea din interiorul partidului – la propria-i putere. Eliminarea lui Pătrășcanu (și, implicit, a platformei politice potențiale asociate cu numele său) a echivalat cu o lovitură de grație dată oricărei speranțe de dezvoltare a unui comunism național românesc autentic. Ceea ce s-a întâmplat în schimb a fost simularea unei rupturi cu Moscova, etnicizarea (românizarea) unei elite care avea prea puțin de-a face cu tradițiile naționale și elaborarea, sub Ceaușescu, a unei „ideologii românești" corporatist-etnocentrice.

Câteva concluzii provizorii: în 1948, la începuturile stalinizării depline a României, elita P.C.R. includea grupuri eterogene care se suspectau reciproc și care aveau experiențe de viață diverse. Toate aceste grupuri erau însă gata să sprijine internaționalismul stalinist. Ideea că existau „două partide", unul în interior și unul în exterior, unul constând din adevărați etnici români și altul din „străini", a fost o aberație calculată, produsă de „școala de falsificare" (după cum i-a numit Trotki odată pe oamenii lui Stalin ce rescriau istoria bolșevică) a lui Ceaușescu. Conflictele dintre cele trei centre analizate în capitolul de față au apărut în primul rând din cauza unor ostilități personale,

subiective. Toți comuniștii români, fără excepție, se luptau pentru sprijinul și aprobarea Kremlinului. Pentru ei toți, aceasta ținea de faptul că *ex Oriente lux* – soarele lor răsărea în est, la Moscova. Lichidarea lui Foriș, arestarea colaboratorilor săi apropiați și eliminarea lui Pătrășcanu ca un „deviator naționalist" (alături de mulți alți foști lideri din ilegalitate) au pus bazele alianței provizorii, incomode dintre Gheorghiu-Dej și grupul său, pe de o parte, și „moscoviții" Pauker și Luca, pe de altă parte.

Teohari Georgescu, unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai Anei Pauker, a fost cel care, la Congresul I al Partidului Muncitoresc Român, în februarie 1948, l-a atacat primul în mod direct pe Pătrășcanu. Făcând acest lucru, Georgescu relua afirmații făcute anterior împotriva lui Pătrășcanu de Gheorghiu-Dej, în special criticile din 1946 referitoare la declarațiile controversate ale ministrului de Justiție exprimate în Transilvania cu privire la disputele etnice dintre maghiari și români. Dar vremurile se schimbaseră dramatic. Așezat în cea mai luxoasă sală de concert din București, Ateneul Român, Pătrășcanu trebuie să fi înțeles că atacul virulent al lui Georgescu era doar preludiul unui teribil calvar care va duce nu numai la înfrângerea sa politică (aceasta avusese deja loc), ci chiar la distrugerea sa fizică. El știa ce i se întâmplase lui Foriș în 1946 și era perfect conștient de soarta tragică pe care o avuseseră în U.R.S.S. mulți dintre tovarășii săi din tinerețe.

László Rajk, un membru al Biroului Politic maghiar care adusese salutul lui Rákosi către tovarășii români, trebuie să fi simțit în același fel că se pregăteau noi vânători de vrăjitoare și că nimeni nu se afla la adăpost. În iunie, ședința Cominformului a adoptat prima sa rezoluție împotriva lui Tito. Tonul campaniei antiiugoslave a devenit, de la săptămână la săptămână, din ce în ce mai vehement. În Ungaria, Rajk a fost arestat și apoi judecat sub acuzația de titoism, naționalism și, evident, trădare. Aflat sub arest la domiciliu, lui Pătrășcanu i s-a cerut să mărturisească greșeli naționaliste. Dar acesta a fost numai începutul. În 1949, la o altă ședință a Cominformului, ținută la Budapesta, unde a prezentat un raport (scris, desigur, de către ruși) intitulat „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni", Gheorghiu-Dej i-a denunțat pe Rajk, Kostov și Pătrășcanu ca fiind agenți imperialiști infiltrați în mișcarea clasei muncitoare. Comunismul internațional intra în epoca suspiciunii generalizate, a conspirațiilor diabolice și a terorii de masă.

CAPITOLUL 4
Stalinismul dezlănțuit, 1948–1956

Credința entuziastă în iminenta venire a mileniului a fost întotdeauna însoțită de pedeapsă.

Franz Borkenau, *World Communism*

După preluarea puterii politice de către comuniști în Europa Centrală și de Est, conducătorii sovietici și subordonații lor locali nu au precupețit nici un efort pentru a stabili sisteme monopoliste, monopartinice, bazate pe dogmele ideologice izvorâte din interpretarea pe care Stalin a dat-o bolșevismului. Din ce în ce mai mult, comuniștii și-au moderat pretenția ideologică de a înființa „democrații populare" și au insistat asupra imperativului de a construi „dictaturi ale proletariatului" de tip sovietic. Au fost reprimate orice amintiri care mai persistau în legătură cu tema de propagandă accentuată odinioară privind căile naționale diferite către socialism. Planul stalinist pentru Europa de Est s-a bazat pe o strategie unică de transformare a culturilor politice naționale în copii la indigo ale celei din U.R.S.S. Liderii partidelor comuniste locale și aparatele administrative și polițienești din ce în ce mai dezvoltate au pus în aplicare cu entuziasm acest plan, transplantând și chiar accentuând caracteristicile sistemului totalitar de tip sovietic[1].

Care erau principalele obiective ale stalinizării? În sfera economică, era vorba despre transformarea unei economii bazate pe piață și pe proprietate privată într-o economie planificată de la centru, aflată în proprietatea statului. Înainte de toate, aceasta însemna naționalizarea principalelor mijloace de producție din țară, un punct important al programului comunist de dinainte de război. Deși, din prudență, punctul acesta fusese eliminat din platforma P.C.R. din 1946, pregătirile pentru respectiva măsură au început, de fapt, din decembrie 1945, atunci când comuniștii au preluat controlul asupra Ministerului Industriei. Un pas intermediar a fost naționalizarea Băncii Naționale a României pe 28 decembrie 1946. Mișcarea decisivă a constituit-o o lege aprobată de Marea Adunare Națională dominată de comuniști la 11 iunie 1948, care prevedea naționalizarea întreprinderilor industriale, a

băncilor, a societăților de asigurare, a minelor și a societăților de transport și care, în viziunea Comitetului Central al P.M.R., urma să rezolve contradicția rezultată din faptul că, deși își asumase puterea politică, clasa muncitoare nu putea să controleze economia[2].

În al doilea rând, stalinizarea însemna dezvoltarea industriei grele, în special a celei constructoare de mașini. Stalin, ca și Lenin, se maturizase într-o epocă în care industria siderurgică, cea a mașinilor electrice și industria chimică ajunseseră să domine economiile capitaliste occidentale și credea că puterea unui stat se baza pe aceste industrii-gigant[3]. Pentru o țară predominant agrară cum era România, dezvoltarea industriei grele însemna distrugerea unei surse de creștere economică cu un potențial ridicat, precum și a echilibrului dintre diferitele ramuri economice. Cât despre transformarea economiei într-o economie planificată de la centru (de comandă), un decret emis pe data de 18 iulie 1948 a stabilit înființarea unei comisii de stat pentru planificare, care urma să exercite un control complet asupra dezvoltării tuturor ramurilor economiei naționale. Președintele acesteia nu era altcineva decât Gheorghe Gheorghiu-Dej însuși, ministrul Economiei Naționale și secretarul general al P.M.R. Pe parcursul următoarelor decenii, dogma planului stabilit de la centru, materializat într-o serie de directive obligatorii pentru dezvoltarea economiei naționale, a rămas neschimbată în România. Mecanismele de piață au fost distruse, micile întreprinderi, practic, au dispărut, iar planul a devenit un obiect de cult într-o asemenea măsură, încât, la începutul anilor '50, s-au scris poeme pentru a celebra superioritatea economiei de comandă asupra forțelor, primejdios de anarhice, ale inițiativei private bazate pe competiție. De la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu, proprietatea colectivă (adică a statului) asupra resurselor economice a fost considerată piatra de încercare în ce privește devotamentul autentic față de idealul marxist al societății lipsite de clase.

În domeniul agriculturii, stalinizarea însemna abolirea proprietății private asupra pământului și înființarea gospodăriilor colective. Însă acest țel a fost ascuns la început, iar primul guvern dominat de comuniști, cel condus de Petru Groza, a introdus, în martie 1945, un program de reformă agrară prin care s-au distribuit efectiv 1 057 674 de hectare unui număr de 796 129 de familii[4]. Cu toate acestea, în conformitate cu crezul marxist-leninist, țărănimea, datorită atașamentului său inerent față de proprietatea privată, era o clasă reacționară care trebuia să fie reeducată într-o comunitate socialistă. Războiul total împotriva țăranilor era esențial pentru a obține a economie complet controlabilă. Inspirându-se din tradiția bolșevică,

comuniștii români erau convinși că diferențele dintre sectorul socialist (industrial) și sectorul nesocialist (agrar) ale economiei trebuiau eliminate. Începutul „transformării socialiste a agriculturii" în România a fost anunțat de către rezoluția Plenarei Comitetului Central al P.M.R. din 3–5 martie 1949. Justificarea teoretică pentru campania de colectivizare a fost oferită de teoria stalinistă cu privire la alianța dintre clasa muncitoare și țăranii săraci, văzută ca baza socială pentru „dictatura proletariatului". Acest program fundamental de colectivizare a României postula existența a patru categorii de țărani, în funcție de suprafața de pământ pe care o dețineau: proletari, săraci, mijlocași și chiaburi. Se preconiza ca primele două categorii să se alieze cu cea de-a treia și împreună să se angajeze într-un război împotriva chiaburilor. Drumul către desăvârșirea colectivizării în România a fost lung. Început în 1949, procesul impus țăranilor a fost abandonat temporar în 1952, a fost reluat în 1958 și, în sfârșit, s-a anunțat că a fost încheiat în 1962[5].

În al treilea rând, stalinizarea a urmărit distrugerea completă a societății civile și înregimentarea vieții intelectuale și a culturii. Pentru a distruge relațiile interumane, indivizilor le-a fost indus un sentiment universal de teamă, aceștia fiind tratați ca simple rotițe în angrenajele mașinăriei statului totalitar. Comuniștii au câștigat controlul asupra Ministerului de Justiție prin Lucrețiu Pătrășcanu, care a devenit ministru al Justiției în noiembrie 1944, și au preluat treptat și controlul asupra Ministerului de Interne. După formarea „primului guvern democratic" condus de Petru Groza, Teohari Georgescu, care până atunci era doar subsecretar de stat la Ministerul de Interne (din 4 noiembrie 1944), a devenit șeful acestei instituții după 6 martie 1945[6]. Teroarea aleatorie a fost îndreptată împotriva tuturor straturilor sociale și împotriva tuturor categoriilor de inamici politici, de la membrii partidelor tradiționale până la membrii partidului comunist, mergând până la cel mai înalt nivel. Sistemul juridic a fost reconfigurat în așa fel încât să-l priveze pe individ de orice sentiment de protecție sau de susținere potențială. Au fost numiți noi judecători, iar întregul sistem juridic a devenit o farsă.

În domeniul vieții intelectuale, scopul partidului comunist a fost acela de a anihila orice formă de creativitate autentică: literatura, istoria, arta și filozofia trebuiau să se subordoneze ideologic sferei politice[7]. Întreaga tradiție culturală a fost reinterpretată pentru a se conforma noilor dogme: principalele personalități din literatura română au fost eliminate din publicațiile oficiale, cenzura a fost aplicată drastic pentru a elimina orice aducea a „naționalism", „cosmopolitism",

„obiectivism" sau alte forme de „decadență burgheză". În 1950, cu ocazia centenarului nașterii poetului național, Mihai Eminescu, propaganda de partid a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-l prezenta pe pesimistul poet romantic ca pe un precursor al luptelor proletariatului împotriva „capitalismului lipsit de suflet". Între timp, au fost organizate campanii nesfârșite împotriva celor care refuzau să susțină pe deplin simplistele și tendențioasele dogme oficiale. Cotidianul partidului, *Scânteia*, a jucat un rol important în aceste campanii. Redactorul-șef al *Scânteii*, Sorin Toma, a fost însărcinat să scrie un pamflet vulgar pentru a-l ataca pe unul dintre cei mai elogiați poeți ai României, Tudor Arghezi[8].

Filozofia, istoria, sociologia și alte științe sociale au fost principalele victime ale acestei politici jdanoviste. Venerabila Academie Română a fost restructurată prin eliminarea unora dintre cei mai prestigioși membri ai ei, acuzați de convingeri „burgheze". Scribi ai partidului precum Mihail Roller sau Petre Constantinescu-Iași au devenit adevărații îndrumători ai științei și culturii în „România populară". Echipa care a controlat Secția de Agitație și Propagandă între 1946 și 1953 – formată din Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu, Ofelia Manole și Mihail Roller – a impus și a supravegheat cu atenție supunerea totală față de linia oficială a partidului. În timp ce tehnicienii erau necesari pentru îndeplinirea planurilor de industrializare ale partidului, intelighenția creatoare era destinată să construiască o nouă cultură bazată pe realismul socialist jdanovist transplantat în România. „Uniunile de creație" (precum Uniunea Scriitorilor, condusă de Traian Șelmaru, Mihai Novicov, Nicolae Moraru și Mihai Beniuc, Uniunea Compozitorilor și Uniunea Artiștilor Plastici) au devenit principalele instrumente ale partidului pentru controlarea, coruperea și cooptarea intelighenției[9]. „Școala de Științe Sociale «Andrei Jdanov»" – un mecanism de îndoctrinare special, controlat de partid –, subordonată direct Secției de Agitație și Propagandă a Comitetului Central, a fost înființată pentru a educa noua generație de comuniști care nu trecuseră niciodată prin experiența vieții de partid din ilegalitate sau prin cea a luptei antifasciste[10]. Cei care au fost pregătiți în această școală și care s-au maturizat în anii când se afirma noua clasă comunistă îi vor înlocui treptat pe liderii generației anterioare, ce vor fi eliminați din conducerea partidului unul după altul, în urma unei lupte sălbatice pentru putere.

Intelectualul leninist și partidul: calvarul lui Lucrețiu Pătrășcanu

În Europa de Est, sfârșitul anilor '40 a reprezentat o perioadă de teroare stalinistă, instituită de poliția politică aflată sub controlul consilierilor și agenților sovietici[11]. Conflictul din 1948 dintre Iugoslavia și Uniunea Sovietică a contribuit la strângerea șurubului în domeniul politic. Potrivit demonologiei politice staliniste, perfidul „dușman de clasă" se infiltrase în partidele comuniste. Pentru Stalin (și, desigur, pentru înfricoșații săi adepți din Europa Centrală și de Est), nu se putea avea încredere deplină în nimeni. Rákosi, Berman, Gottwald, Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, cu toții puteau fi suspectați de trădare și fiecare dintre ei era un potențial candidat pentru rolul principal într-un proces-spectacol. Dacă Tito, cu palmaresul său de cominternist și de partizan antinazist, se dovedise a fi un renegat duplicitar, atunci oricine putea fi suspectat de înclinații mârșave similare. Epurările au fost lansate pentru a-i stârpi pe „conspiratorii ascunși"[12].

S-a menționat deseori că partidele staliniste din Europa de Est s-au caracterizat prin fracționism și sectarism. Astfel, se poate face următoarea afirmație: cu cât un partid comunist era mai marginal și mai puțin reprezentativ din punct de vedere istoric, cu atât era mai profund sectarismul acestuia. Cazul partidului românesc constituie un exemplu perfect. Sfâșiat de lupte interne între cele trei centre din timpul perioadei de ilegalitate, P.C.R. a păstrat o mentalitate de fortăreață asediată chiar și după al Doilea Război Mondial. Având în vedere că înainte de 1945 acuzațiile reciproce au dus, în general, la expulzarea membrilor facțiunii învinse, odată ce partidul a ajuns la putere efectele acestor lupte nesfârșite au fost catastrofale. Din momentul în care a devenit partid de guvernământ, P.C.R. a proiectat la nivel național o viziune bazată pe exclusivism, dogmatism feroce și suspiciune generalizată. Mistica partidului cerea din partea membrilor săi o completă anulare a facultăților critice. După cum a afirmat Franz Borkenau, comunismul, „o Utopie bazată pe credința în omnipotența «avangardei», nu poate supraviețui fără țapi ispășitori, iar procedurile aplicate pentru a-i descoperi, pentru a-i inventa, pentru a-i acuza, pentru a-i supune oprobriului și pentru a-i distruge au devenit doar mai crude și mai agresive"[13]. Dacă Secretariatul îl găsea pe vreunul dintre membrii de partid vinovat de o „deviație", individul astfel stigmatizat era pierdut. Prietenii și, în multe cazuri, chiar rudele sale apropiate îl abandonau cu speranța de a convinge conducerea de propriul atașament față de interesele supreme ale partidului.

Care era originea acestei intoleranțe, a acestui exclusivism și a rigidității față de presupușii adversari din partid? De unde a răsărit această aversiune față de orice încercare de a gândi critic? De ce această dușmănie viscerală față de orice tendință democratică? Impactul psihologiei leniniste, cultul unității menținute cu orice preț, subordonarea oarbă față de cadrele de la centru, anihilarea sistematică a oricărei forme de democrație intrapartinică, viziunea mistică asupra istoriei și asupra partidului comunist, conceput ca un grup de „aleși", ca o elită formată din eroi gata de orice sacrificiu în numele unui presupus viitor paradisiac, toate acestea au fost fundamentale. În cazul P.C.R., o serie de elemente legate de complexul de inferioritate al celor care dominau elita partidului au complicat și au agravat suplimentar chestiunea, în special prejudecățile antiintelectuale ale unor activiști de origine muncitorească și ale ideologilor partidului (Leonte Răutu, Mihail Roller, Sorin Toma, Ștefan Voicu, Nestor Ignat, Constanța Crăciun, Zina Brâncu, Nicolae Moraru), angajați, conform jargonului comunist, pe „frontul ideologic" în lupta împotriva rămășițelor mentalităților burgheze. Cu excepția lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea și a lui Lucrețiu Pătrășcanu în perioada timpurie și, ulterior, a lui Miron Constantinescu, Grigore Preoteasa și Ion Gheorghe Maurer, intelectualii fuseseră în mod evident absenți din eșaloanele superioare ale partidului. Acest antiintelectualism își avea originea în conceptul marxist-leninist care vedea în proletariat clasa revoluționară predestinată. Intelectualii erau priviți ca niște ființe debile și instabile, cărora le lipseau convingerile și principiile ferme și care puteau fi, în cel mai bun caz, interpreții „condiției proletare". Departe de a garanta o carieră în partidele leniniste, o reputație de intelectual stârnea astfel suspiciune. Mai mult, din moment ce nu era legată de istoria și cultura națională a României, platforma politică și ideologică a P.C.R. nu a fost atrăgătoare pentru inteligența românească interbelică. Partidul a aderat necondiționat la teza Cominternului potrivit căreia România era o „construcție imperialistă multinațională" și a susținut ideea autodeterminării pe baze etnice până la secesiunea completă. În mare măsură din cauza acestei linii mioape, sectare și în mod esențial autodistructive, compoziția etnică a P.C.R. a fost, în general, dezechilibrată.

Lipsită de orice tentație neortodoxă semnificativă, izolată de curentele de idei și de valorile predominante din perioada interbelică și de o loialitate servilă față de modelul stalinist, cultura politică a comunismului românesc s-a exprimat prin autoritarism extrem, centralism birocratic, cultul conducerii partidului, persecutarea puținilor

militanți critici, fracționism de tip conspirativ, dogmatism sclerozant, refuz persistent de a se angaja în dezbateri teoretice, intoleranță, exclusivism și loialitate necondiționată față de centrul comunismului mondial, descrisă drept „internaționalism proletar". Tuturor acestora li s-au adăugat caracteristicile experienței conspirative din ilegalitate: lipsă de respect pentru dialog, perpetuarea deliberată a climatului de teamă și suspiciune, folosirea militanților ca simpli pioni pe o tablă de șah ce sunt manipulați după voința liderilor și, în sfârșit, o etică a sacrificiului care își avea originea în mistica bolșevică a revoluției mondiale. Din cultura politică națională românească, P.C.R. a preluat – și a dezvoltat la extrem – o anumită versatilitate în privința principiilor și o tentație spre nepotism și corupție, care este bine prinsă în termenul *balcanism*. Numai luând în considerare aceste caracteristici ale comunismului românesc, în special combinarea stalinismului cu stilul balcanic, amoral de a face politică, se poate explica dinamica și competiția pentru supremație din interiorul partidului.

Epurarea lui Lucrețiu Pătrășcanu în 1948, urmată de procesul și executarea sa în 1954, nu este numai unul dintre cele mai dezgustătoare episoade din istoria comunismului românesc, ci și unul dintre cele mai puțin studiate procese politice din Europa de Est[14]. Acest episod aparține celei de-a doua faze de represiune stalinistă – persecutarea unor lideri naționali proeminenți ai partidelor comuniste, care fuseseră activi în rezistența clandestină împotriva naziștilor (László Rajk și, ulterior, János Kádár în Ungaria și Władisław Gomułka în Polonia)[15]. Pătrășcanu era, fără îndoială, unul dintre liderii cei mai înzestrați și mai populari ai partidului. Născut în anul 1900 la Bacău, în Moldova, într-o familie burgheză, avea pregătire de avocat, cu un doctorat luat la Leipzig[16]. S-a alăturat mai întâi mișcării socialiste în 1919, iar în 1921, atunci când s-a înființat P.C.R., s-a numărat printre membrii fondatori. În anii '20, Pătrășcanu a fost avocatul apărării în procesele câtorva comuniști importanți. A devenit membru al Comitetului Central în anii '30 și a reprezentat P.C.R. la Comintern în perioada 1935–1936. În 1931, Pătrășcanu a fost ales în parlament ca membru al Blocului Muncitoresc-Țărănesc[17]. A fost, de asemenea, unul dintre organizatorii politici ai grevei de la „Griviță" din februarie 1933. Între anii 1924 și 1941, Pătrășcanu a fost închis de șase ori, dar, spre deosebire de ceilalți comuniști, a fost eliberat în scurt timp. În 1943, a fost închis în același lagăr pentru prizonieri politici ca și Gheorghiu-Dej, la Târgu-Jiu. A fost eliberat însă după numai opt luni și i s-a permis să stea în stațiunea Poiana Țapului, în Munții Carpați, unde părinții săi aveau o vilă, lucru care l-a iritat pe Gheorghiu-Dej, care ispășea o pedeapsă grea.

Pătrășcanu a colaborat cu Ion Gheorghe Maurer și cu Emil Bodnăraș pentru orchestrarea operațiunii din aprilie 1944 împotriva lui Foriș. Încă de dinainte de război, el stabilise relații apropiate cu tineri intelectuali comuniști care îi admirau profunzimea teoretică, precum Miron Constantinescu și Grigore Preoteasa. După înlăturarea lui Foriș, conducerea provizorie a P.C.R. l-a numit pe Pătrășcanu reprezentantul partidului în negocierile cu liberalii, cu național-țărăniștii și cu cercurile de la palatul regal, care au condus la lovitura de stat antifascistă din 23 august 1944. A fost numit ministru fără portofoliu în primul guvern de coaliție care s-a format în urma loviturii de stat, apoi a devenit ministru al Justiției, poziție pe care a deținut-o din noiembrie 1944 până la începutul anului 1948. A fost membru al delegației care s-a deplasat la Moscova în septembrie 1944 pentru a negocia armistițiul dintre România și Uniunea Sovietică. Acolo, fiindu-le, practic, necunoscut liderilor sovietici (spre deosebire de Ana Pauker și de Vasile Luca), a fost primit cu indiferență. Mai mult, se pare că unele dintre remarcele sale din timpul discuțiilor privind armistițiul au fost interpretate de ruși ca un semn de „aroganță naționalistă"[18]. De asemenea, Pătrășcanu a făcut parte din delegația română care a participat la Conferința de Pace de la Paris din 1946, unde se pare că a citit romanul antistalinist al lui Arthur Koestler *Întuneric la amiază*[19].

După cum s-a sugerat deja, originea conflictului dintre Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu a fost de natură personală. Cei doi avuseseră o relație tensionată în lagărul de la Târgu-Jiu. Pe Gheorghiu-Dej l-au iritat eforturile lui Pătrășcanu de a se afirma ca un personaj marcant în cadrul organizației de partid. Mai târziu, Gheorghiu-Dej i-a criticat pe Constantin Pârvulescu și pe alți membri ai conducerii din clandestinitate pentru că l-au numit pe Pătrășcanu într-o poziție crucială precum cea de delegat din partea comuniștilor la negocierile cu partidele „burgheze". Pentru Gheorghiu-Dej și apropiații săi, Pătrășcanu nu fusese niciodată unul dintre ai lor. Acestora le displăceau distanțarea sa, lipsa de interes față de intrigile de partid și refuzul de a profita de câștigurile suplimentare și de privilegiile speciale. La acestea se adăuga și nemulțumirea lui Gheorghiu-Dej față de popularitatea lui Pătrășcanu printre intelectuali și studenți. Pentru a împiedica dezvoltarea unei facțiuni pro-Pătrășcanu în cadrul partidului, Gheorghiu-Dej și aliatul său apropiat de atunci, Iosif Chișinevschi (care se credea „creierul partidului"), au decis să-l acuze de păcatul imaginar al șovinismului.

Ana Pauker, care îl cunoscuse pe Pătrășcanu (numit „tovarășul Andrei" în cercurile înalte de partid) încă din anii '20, și-a exprimat

rezerve în legătură cu profunzimea și soliditatea convingerilor leniniste ale lui Pătrășcanu[20]. În 1946, în plină campanie electorală, Gheorghiu-Dej l-a atacat pe Pătrășcanu din cauza unui discurs pe care îl ținuse în fața studenților români din Cluj, în Transilvania, ca urmare a unor incidente etnice care avuseseră loc acolo. Pătrășcanu încercase pur și simplu să sublinieze atașamentul P.C.R. față de valorile patriotice române, dar discursul său a fost distorsionat de Gheorghiu-Dej și invocat împotriva sa în raportul secretarului general asupra „curentelor șoviniste și revizioniste" la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1946[21].

La Congresul Partidului Muncitoresc Român din februarie 1948, Pătrășcanu și-a pierdut locul în Comitetul Central și nu i s-a permis să ia cuvântul pentru a se apăra. Atacul împotriva sa a fost lansat de Teohari Georgescu, secretar al Comitetului Central și membru al Biroului Politic, care le-a comunicat participanților la congres că fostul ministru al Justiției „căzuse sub influența burgheziei", „devenise un exponent al ideologiei burgheze" și „supraestimase forțele inamicului"[22]. Câteva luni mai târziu, după ruptura cu Iugoslavia, Pătrășcanu a fost acuzat și de a fi agent „titoist-fascist" și spion în slujba serviciilor secrete occidentale. Pe data de 28 aprilie 1948, acesta a fost arestat din ordinul lui Gheorghiu-Dej și a fost inițial interogat de către o comisie de partid compusă din Teohari Georgescu, Iosif Rangheț, Alexandru Drăghici și Gheorghiu-Dej însuși. Pătrășcanu a fost închis împreună cu soția și câțiva colaboratori apropiați și a fost supus unor interogatorii extenuante[23]. Pe data de 1 mai 1948, înainte de începerea coșmarului interogatoriilor, Pătrășcanu a adresat o scrisoare emoționantă Secretariatului, cu alte cuvinte, lui Gheorghiu-Dej, Pauker, Luca și Georgescu, arătând că era nevinovat:

> Azi, când clasa muncitoare și, alături de ea, întregul popor sărbătoresc ziua de 1 Mai într-o Românie la care am visat din tinerețe și pentru care am luptat întreaga mea viață, mă plimb dintr-un capăt într-altul al celulei, așa cum făceam cu ani în urmă la Văcărești, Brașov sau Jilava. Și pentru ce? În curând se vor împlini 29 de ani de când am intrat în partidul comunist. În toți acești ani de activitate neîntreruptă, s-ar putea să fi greșit de multe ori, să nu-mi fi făcut treaba bine sau chiar să mă fi comportat nepotrivit, dar nimeni n-a pus niciodată sub semnul întrebării sinceritatea mea de comunist, devotamentul meu, voința și strădaniile mele de a urma fără ezitare linia partidului nostru.
>
> Iar acum, din cauza unor informații... care sunt rezultatul unei evidente provocări, mă aflu unde mă aflu. Nu vreau să minimalizez greșeala de a fi fost insuficient de vigilent în relațiile mele și de a fi discutat unele

dintre lucrurile care mă preocupau în afara partidului. Vă rog doar, ca tovarăși alături de care am intrat în partid, să mă judecați obiectiv, să evaluați materialul ce va fi supus dezbaterii fără idei preconcepute și să nu luați nici o decizie care ar duce nu numai la distrugerea mea morală, dar și la cea fizică. În secretariat sunt tovarăși care în 1939 au împiedicat un act nedrept împotriva mea, ca membru al partidului, plănuit de oameni ce s-au dovedit ulterior dușmani ai mișcării.

Greutățile din ultimele două luni și în special din ultimele câteva zile, împreună cu întreaga discuție care a urmat, mi-au pricinuit o mare suferință morală și fizică, învățându-mă multe lucruri. M-am înscris în partidul comunist călăuzit de învățăturile lui Lenin, ce mi-au determinat atitudinile și m-au apărat în situațiile dificile pe care le-am avut de înfruntat deseori. Aceste învățături mă călăuzesc chiar și astăzi, cred în ele neabătut chiar și în acest moment dificil. Din acest motiv, nu am fost nici un moment demoralizat și nici convingerile mele sau tăria mea morală nu s-au diminuat, atât de neștirbită și de lipsită de rezerve este încrederea mea în conducerea noastră de partid. Am mai cerut să mi se încredințeze o muncă de partid și repet cererea prin această scrisoare. Las partidul și conducerea lui să decidă soarta mea, nu pe baza cuvintelor, ci a faptelor. Asta este tot ceea ce cer[24].

Scrisoarea reprezintă un veritabil strigăt de disperare al unui comunist confruntat cu acuzații și calomnii halucinante, venind din partea unor oameni pe care de multă vreme îi considerase frații și surorile sale.

Lucrețiu Pătrășcanu a stat închis timp de șase ani și a fost executat de-abia în 1954. Spre deosebire de László Rajk și Rudolf Slánský și în ciuda nenumăratelor presiuni psihologice și fizice la care a fost supus, Pătrășcanu nu a mărturisit presupusele crime. De fapt, în câteva ocazii, Gheorghiu-Dej a criticat eșecul lui Teohari Georgescu în a-l „demasca" pe Pătrășcanu, sugerând astfel existența unei complicități secrete între factiunea lui Pauker și cel mai cunoscut prizonier al partidului. Un lucru este clar: atât timp cât Gheorghiu-Dej a împărțit puterea în Secretariat cu Pauker, Luca și Georgescu, investigația nu a reușit să producă dovada necesară pentru a organiza în România un proces de tipul celui înscenat lui Rajk. Rămâne încă de stabilit dacă aceasta a fost o strategie deliberată din partea lui Pauker, după cum susține Robert Levy, sau a fost doar rezultatul mersului încet al investigațiilor, conduse de veterani ai partidului și de foști agenți sovietici (de exemplu, Petea Goncearuk)[25].

În vara lui 1952, după epurarea grupului Pauker-Luca-Georgescu (care va fi discutată ulterior), a fost numit un comitet special pentru finalizarea anchetei asupra lui Pătrășcanu și a celor închiși împreună

cu el. Noul comitet era îndrumat de Alexandru Drăghici, proaspăt desemnat ministru de Interne, care primea instrucțiuni direct de la Gheorghiu-Dej și de la numărul doi în partid, secretarul Comitetului Central însărcinat cu „organele speciale", Iosif Chișinevschi. Echipa de anchetatori era condusă de colonelul de securitate Ion Șoltuțiu, care fusese la Praga în timpul pregătirilor pentru procesul-spectacol înscenat lui Slánský ca să studieze cum să obțină mărturisiri[26]. Șoltuțiu a schimbat stilul interogatoriilor: începând din septembrie 1952, au fost folosite tortura și presiunile morale pentru a-i „convinge" pe cei arestați să mărturisească crimele comise de ei și de ceilalți din grup[27].

Pătrășcanu s-a dovedit a fi o persoană foarte puternică. Ca dovadă a presiunilor la care a rezistat stă scrisoarea din 13 noiembrie 1952, pe care a trimis-o ministrului de Interne Drăghici:

> Am cedat rugăminții care mi-a fost adresată și am încetat greva foamei și a setei cu speranța că după 7 noiembrie cercetările se vor termina. Dar cercetările nu vor să se termine și ancheta, pentru a suta oară, a fost luată de la început. Cu acest sistem, ancheta poate dura la infinit.
>
> Dacă, pentru a pune capăt așa-ziselor „cercetări" care, în realitate, în ultimii doi ani și opt luni, sunt o farsă sinistră, trebuie să stropesc cu creierii mei pereții celulei, sunt hotărât să o fac și țin să vă previn, exact așa cum v-am prevenit personal și înaintea încercărilor mele [anterioare] de sinucidere. Refuz să devin o zdreanță omenească în urma menținerii, fără termen, la regim celular.
>
> Rog totuși, domnule ministru, după patru ani și patru luni de arest pe temeiul unor bănuieli în întregime inventate, după ce două anchete au ajuns la concluzii în întregime favorabile mie, dar în cursul cărora am fost împins de două ori la sinucidere și de două ori la greva foamei și setei, să dispuneți încheierea cercetărilor.
>
> Repet totodată cererea făcută verbal în octombrie a.c.: dacă, din motive mie necunoscute și absolut neînțelese, prezența mea la București este inutilă sau dăunătoare, să fiu trimis la Snagov, în condițiile pe care le vor socoti necesare organele în puterea cărora mă aflu[28].

Deși „verificarea" a continuat până la sfârșit în stilul impus de Șoltuțiu, Pătrășcanu și-a sfidat cu încăpățânare anchetatorul și a respins minciunile ticluite în principal de fostul său prieten și coleg de suferință Belu Zilber. După luni de oribilă tortură fizică, Zilber, un intelectual strălucit, extrem de subtil și cinic, în mod proverbial adaptabil, a ajuns la concluzia că rezistența era inutilă și că strategia cea mai bună era aceea de a coopera cu torționarii. Prin urmare, a conceput scenarii delirante de conspirație și trădare cu speranța deșartă că însăși enormitatea lor va face ca întreaga investigație să

arate ridicol. Este greu de știut dacă el a crezut cu adevărat că Gheorghiu-Dej va acționa în mod rațional și va renunța la anchetă sau dacă încerca pur și simplu să-și salveze viața recunoscând cele mai absurde acuzații și contrazicând, în acest fel, pretențiile de nevinovăție ale lui Pătrășcanu. Un lucru este clar: întreaga serie de acuzații împotriva lui Pătrășcanu s-a bazat pe născocirile conținute în mărturiile celorlalți acuzați și, în primul rând, în autoacuzația lui Zilber[29].

Procesul a fost pus în scenă în perioada 12–14 aprilie 1954, dar, din cauza refuzului lui Pătrășcanu de a-și recunoaște vina, acesta s-a ținut în secret, în fața unui auditoriu selecționat dintre militanți de partid de încredere și cadre ale Securității. În acest fel, i-au lipsit efectele de senzație ale precedentelor procese-spectacol din celelalte țări est-europene. Probele s-au limitat doar la „mărturisirile" celorlalți deținuți[30]. Pătrășcanu a fost acuzat de crime împotriva păcii și de înaltă trădare și a fost condamnat la moarte. În mod curios, în afară de Pătrășcanu, singurul condamnat la moarte în acest proces a fost Koffler, adjunctul lui Foriș, a cărui demitere din Biroul Politic în 1944 fusese susținută de Pătrășcanu[31]. În afară de aceștia doi, în proces a fost implicat un grup eterogen, dintre membrii căruia mulți aveau legături personale cu Pătrășcanu și cu soția acestuia, Elena, cum ar fi Belu Zilber, Harry Brauner, de profesie muzicolog și folclorist, și soția lui, Lena Constante, o pictoriță de icoane bizantine. Din același grup au făcut parte: Ion Mocsony-Stârcea, fost mareșal al Palatului, care fusese implicat în lovitura de stat de la 23 august 1944, inginerul Emil Calmanovici, Herant Torossian, un om de afaceri armean, fost consul la Paris, Jakub Berman, și el fost diplomat, Alexandru Ștefănescu și văduva lui Foriș, Victoria Sârbu[32].

Procesul a avut câteva obiective: demascarea lui Pătrășcanu ca un trădător perfid, a cărui întreagă viață politică reprezentase un șir de conspirații împotriva celor mai de preț interese ale clasei muncitoare, asocierea lui și a grupului său cu operațiunile de spionaj occidentale și demonstrarea activităților subversive ale conducerii Foriș-Koffler a P.C.R. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cu alte cuvinte, numai datorită lui Gheorghiu-Dej și „nucleului sănătos, leninist" din jurul său acești dușmani fuseseră identificați, iar planurile lor monstruoase fuseseră înăbușite în fașă. Desigur, atunci când conducerea sovietică poststalinistă s-a îndreptat către reconcilierea cu Iugoslavia, acuzațiile de „titoism" au dispărut de pe lista „crimelor" puse pe seama lui Pătrășcanu și a grupului său.

Deși se consideră, în general, de către autorii occidentali că Pătrășcanu a fost un potențial Tito, în scrierile sale nu există, de fapt, nici un element care să sugereze o abordare originală a revoluției socialiste[33]. Scopul procesului nu a fost acela de a distruge „titoismul" din cadrul partidului român, ci acela de a elimina rivalii și de a discredita vechea gardă a partidului. După cum afirma Ghiță Ionescu, „diferența dintre poziția lui Tito și cea a lui Pătrășcanu, între 1945 și 1948, poate fi rezumată în această dublă distincție: în timp ce primul avea controlul asupra partidului, care avea controlul asupra țării, cel de-al doilea își pierdea poziția din partid, ce pe atunci doar încerca, prin intervenția armatei sovietice, să acapareze sursele puterii"[34]. Pătrășcanu nu a fost deci un potențial Tito, care să ofere o linie alternativă a partidului, ci mai degrabă un potențial Gomułka român – un comunist pentru care devotamentul față de Stalin nu însemna abandonarea oricărui sentiment patriotic. Tragedia lui a fost aceea de a subestima proporția resentimentelor lui Gheorghiu-Dej și abilitatea tactică a acestuia de a se debarasa de adversari. Pătrășcanu detesta lipsa de cultură a lui Gheorghiu-Dej și aroganța Anei Pauker. Îl considera pe Gheorghiu-Dej o cantitate neglijabilă și nu a sesizat rolul din ce în ce mai important pe care îl juca secretarul general în cadrul cvartetului conducător (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu), ce a dominat partidul până în 1952. Într-un moment în care conflictul cu Iugoslavia putea fi deja anticipat, la câteva luni după înființarea Cominformului în septembrie 1947, conducătorii P.C.R. au găsit în Pătrășcanu țapul ispășitor ideal pentru toate tipurile de deviații de care Stalin i-ar fi putut acuza pe ei.

Procesul său a avut loc în 1954, atunci când Malenkov și Hrușciov se debarasaseră de Beria și un nou curs era nu numai tolerat, ci chiar încurajat în țările-satelit[35]. Este adevărat, în alte țări est-europene procesele politice au continuat pe parcursul anilor 1954 și 1955 (de exemplu, în Cehoslovacia lui Antonín Novotný), dar acestea au afectat numai oficiali din eșaloanele de mijloc ale partidului, nu și pe cei de la vârf. Cu alte cuvinte, la un an după moartea lui Stalin, procesele staliniste care mai aveau loc în diverse țări erau mai degrabă afaceri de natură internă decât procese inspirate și controlate de Moscova. Execuția lui Pătrășcanu a fost, prin urmare, o inițiativă românească, și nu una sovietică, deși românii primiseră sfaturi din partea sovieticilor în perioada pregătirii procesului, iar rușii nu s-au opus, în nici într-un caz, condamnării la moarte[36]. Întemnițarea sa pentru o perioadă de aproape șase ani nu putea fi totuși posibilă fără aprobarea sovieticilor și – având în vedere subordonarea poliției

secrete române față de Moscova – fără implicarea directă a sovieticilor în anchetarea cazului. Pătrășcanu a fost lichidat pentru că Gheorghiu-Dej a înțeles că vremurile se schimbau și că impenitentul fost ministru al Justiției putea oferi o alternativă care să-i pună în pericol pe el însuși și grupul său, din moment ce ei erau identificați în mare parte cu cele mai teribile excese staliniste. Gheorghiu-Dej și apropiații săi se temeau de Pătrășcanu pentru că vedeau în el un potențial catalizator al unei reacții antistaliniste în interiorul partidului, care le putea submina poziția. Mai mult, aceștia se temeau că Pătrășcanu putea fi utilizat ca un pion politic de către ruși, care se aflau în căutare de alternative pentru liderii staliniști compromiși din Europa de Est[37].

Procesul lui Pătrășcanu trebuia să îndeplinească o serie de funcții esențiale pentru manipularea ultimelor rămășițe de opinie publică independentă. În primul rând, a fost o epurare ce a eliminat un potențial rival, ale cărui merite și a cărui lungă perioadă de activitate în slujba mișcării revoluționare le depășeau pe cele ale persecutorilor săi. În al doilea rând, presupusa trădare a lui Pătrășcanu constituia o explicație pentru slăbiciunea partidului în perioada războiului și pentru absența unei mișcări comuniste de rezistență în România. Astfel, Pătrășcanu a fost asociat în mod intenționat cu grupul lui Foriș, reprezentat de Remus Koffler, fostul număr doi din partid, care fusese eliminat în aprilie 1944, odată cu Foriș. În al treilea rând, prin legăturile stabilite între Gheorghiu-Dej și „moscoviți" în timpul afacerii Pătrășcanu s-a accentuat coeziunea grupului hegemonic din partid. În al patrulea rând, prin arestarea și calomnierea lui Pătrășcanu, P.C.R. a luat parte la concertul propagandei sovietice împotriva Iugoslaviei titoiste, subliniind propria sa vigilență și dând lecții de „combativitate revoluționară" celorlalte partide. În al cincilea rând, erau descurajate criticile potențiale și erau reprimate orice tendințe fracționiste. După 1954, poziția lui Gheorghiu-Dej în conducerea partidului a devenit mai puternică decât oricând. El l-a numit chiar pentru scurt timp pe locotenentul său de încredere, Gheorghe Apostol, prim-secretar al Comitetului Central (1954–1955), fără să-i fie teamă de competiție. Ca prim-ministru al țării, Gheorghiu-Dej începuse să-și cultive imaginea de om de stat luminat, interesat, înainte de toate, să asigure creșterea economică, dezvoltarea industrială și creșterea nivelului de trai al populației.

Nicolae Ceaușescu nu a fost membru al Biroului Politic care a confirmat decizia luată de Gheorghiu-Dej și de Chișinevschi de a-l executa pe Pătrășcanu, astfel încât el personal nu a fost implicat în

verdict. Mai târziu, Ceaușescu s-a folosit de această dubioasă inocență politică pentru a se pretinde antistalinist și pentru a-l discredita pe Gheorghiu-Dej. Ca parte a ofensivei inițiate după 1965 împotriva baronilor lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu l-a reabilitat pe Pătrășcanu, dar nu și pe toate victimele acestui proces. El nu numai că l-a atacat pe Alexandru Drăghici, care a fost ministru de Interne în perioada 1952–1965, pentru aducerea la îndeplinire a epurărilor staliniste, ci a vorbit și despre responsabilitatea directă a lui Gheorghiu-Dej, care le ordonase[38]: „Trebuie să subliniem greaua răspundere ce le revine membrilor Biroului Politic, ce s-au mulțumit cu concluziile prezentate fără a cere o dovadă fermă, așa cum ar fi trebuit să o facă, ținând cont de responsabilitatea deosebită pe care o aveau în cadrul partidului și de gravitatea cazului în care era implicat un militant de frunte al partidului"[39]. Cu alte cuvinte, Ceaușescu îi avertiza pe foștii membri ai Biroului Politic Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș și Chivu Stoica, precum și pe proaspăt reabilitatul Miron Constantinescu că partidul știa despre rolul lor în uciderea lui Pătrășcanu. În drumul său spre puterea absolută, Ceaușescu a orchestrat reabilitarea politică a lui Pătrășcanu și a obținut eliminarea lui Drăghici, dușmanul său principal, precum și neutralizarea principalilor suporteri ai lui Gheorghiu-Dej din conducerea partidului. Să luăm, de exemplu, cazul lui Apostol: orice critici ar fi adus el politicii lui Ceaușescu, acestea ar fi putut fi (și, într-adevăr, au fost) neutralizate prin întrebări legitime cu privire la implicarea lui (indirectă, dar reală) în moartea lui Pătrășcanu.

Mărirea și decăderea Pasionariei din Balcani

Mai cunoscută în istoriografia occidentală este epurarea prin care Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost eliminați de la putere în 1952[40]. După eliminarea lui Pătrășcanu, se părea că între Gheorghiu-Dej, Pauker și Luca exista o colaborare armonioasă, care era celebrată fără încetare de mașina propagandistică orchestrată de Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu. („Ana, Luca, Teo, Dej bagă spaima în burgheji" era un slogan faimos al vremii, iar ordinea numelor liderilor partidului este semnificativă.) Imaginea predominantă a fost aceea a unei anumite distribuții a responsabilităților între cei patru conducători, toți patru fiind secretari ai Comitetului Central al P.C.R. și devotați fără rezerve Uniunii Sovietice și lui Stalin însuși. Gheorghiu-Dej, ca secretar general al P.C.R., avea controlul absolut

asupra aparatului de partid. Ana Pauker și Vasile Luca își aveau propriile feude la Ministerul de Externe și, respectiv, la Ministerul de Finanțe, iar Teohari Georgescu, care, în ciuda faptului că fusese membru al nucleului din închisori, îi era devotat Anei Pauker, conducea Ministerul de Interne.

La început, balanța puterii părea a fi echilibrată între cei patru. În timpul ședinței Secretariatului din 24 octombrie 1945, la două zile după plenara care alesese Biroul Politic și Secretariatul, secretarii nou-aleși au decis ca fiecare dintre ei să răspundă de un anumit domeniu[41]. Gheorghiu-Dej, ca secretar general, era însărcinat cu educația politică și cu problemele organizatorice, Pauker superviza activitățile comuniste în interiorul guvernului și răspundea de problemele economice și administrative, Luca era responsabil cu organizațiile de masă ale femeilor, ale tineretului și ale minorităților, iar Georgescu conducea Frontul Unic Muncitoresc, care coordona activitatea cadrelor social-democrate și a celor de partid. Cu toate acestea, relațiile dintre Gheorghiu-Dej și ceilalți trei erau departe de a fi atât de amicale pe cât erau descrise în mitologia oficială a solidarității fraterne.

Din momentul întoarcerii ei de la Moscova în septembrie 1944 și până în toamna lui 1945, Ana Pauker a condus partidul, cu toate că nu a purtat niciodată titlul oficial de prim-secretar sau de secretar general. În cadrul unei ședințe fatidice, ținută pe data de 24 octombrie 1945, toți secretarii Comitetului Central au căzut de acord că Gheorghiu-Dej trebuia să fie secretar general, datorită faptului că era etnic român și era un muncitor care suferise 11 ani în închisorile și lagărele burgheze. De fapt, Pauker însăși a venit cu această idee, insistând că, din orice punct de vedere, Gheorghiu-Dej i-ar fi preferabil ei ca lider al partidului. Este greu de crezut că noul șef al partidului a uitat vreodată că irascibilul Luca a propus ca Gheorghiu-Dej să dețină această poziție numai în mod formal și ca în practică adevăratul lider să fie Pauker. Din motive tactice sau de altă natură, Ana Pauker a respins această propunere[42]. Deși uniți prin interese strategice comune și, mai presus de toate, prin dorința de a consolida puterea comunistă în România, cu toții aveau ambiții personale, cu toții urmăreau poziții de conducere și cu toții căutau protecția Moscovei.

În cazul episodului de față, trebuie subliniat înțelesul leninist al „fracționismului" – un păcat cardinal conform dogmei comuniste. Acest termen se referă la activități independente de organele alese ale partidului, în special în cercuri paralele de discuții și inițiative politice. În realitate, în ciuda întregii retorici despre unitatea partidului, elitele comuniste nu au fost niciodată absolut omogene. Personalitățile și

grupurile s-au ciocnit întotdeauna. De fapt, din toate punctele de vedere, istoria politică a mișcării comuniste internaționale este istoria epurărilor continue ale diferitelor facțiuni etichetate de către învingători drept „deviații antipartinice". Cei învinși în luptele intrapartinice pentru putere erau denumiți „fracționiști", în timp ce câștigătorii erau celebrați ca fiind campionii „cauzei sfinte" a unității partidului. Cazurile lui André Marty și Charles Tillon, în Partidul Comunist Francez, și ale facțiunilor Heinrich Brandler – August Thalheimer și Ruth Fischer – Arkady Maslow, în Partidul Comunist German, sunt comparabile cu conflictul din interiorul Comitetului Central român dintre Gheorghiu-Dej și Pauker *et al.* Fiecare parte se lupta cu disperare pentru binecuvântarea Kremlinului și își folosea toate relațiile pentru a o submina pe cealaltă. Nimeni nu putea ignora un lucru fundamental, și anume faptul că deciziile ultime în privința epurărilor din partidele conducătoare din țările-satelit erau luate de Kremlin, în principal de către Stalin.

Ana Pauker se bucura de încrederea facțiunii Molotov-Kaganovici-Voroșilov la Moscova, în timp ce Gheorghiu-Dej era în relații cu Gheorghi Malenkov, aparentul moștenitor al lui Stalin. Mai mult, prin aliatul său, Iosif Chișinevschi, Gheorghiu-Dej avea contacte în aparatul de securitate sovietic, în special cu Lavrenti Beria. Merită să fie amintit și faptul că, în timp ce Ana Pauker avea relații prietenești cu ambasadorul sovietic la București, Serghei Kavtaradze, Gheorghiu-Dej și grupul său aveau legături cu redactorul-șef al periodicului Cominformului *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, Mark Borisovici Mitin, membru al Comitetului Central al P.C.U.S. și unul dintre principalii doctrinari staliniști (era coautorul volumului oficial *Scurtă biografie a lui Stalin*).

Cine erau protagoniștii acestei nemiloase lupte pentru putere? Născut la Bârlad, în Moldova, în 1901, Gheorghe Gheorghiu-Dej era un fost muncitor feroviar, care fusese atras inițial de mișcarea socialistă. Abia în 1932 sau chiar în 1933 a devenit membru al P.C.R., care era pe atunci una dintre cele mai devotate și mai profund bolșevizate secții ale Internaționalei a III-a. A jucat un rol important, deși nu unul decisiv în greva din februarie 1933 de la atelierele C.F.R. „Grivița" din București. După ce a fost condamnat la zece ani de închisoare în așa-zisul proces al muncitorilor ceferiști și petroliști în care au fost condamnați și Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi și Chivu Stoica, Gheorghiu-Dej a fost ales în Comitetul Central al P.C.R. în timp ce se afla în închisoarea de la Doftana. În această poziție, singurul său rival din punctul de vedere

al originii etnice și sociale era Ilie Pintilie, de asemenea un muncitor feroviar. Spre deosebire de ceilalți lideri est-europeni ai vremii (precum Walter Ulbricht în Germania de Est, Klement Gottwald în Cehoslovacia, Bolesław Bierut în Polonia, Vîlko Cervenkov în Bulgaria și Iosip Broz Tito în Iugoslavia) și de alți câțiva comuniști români (precum Constantin Pârvulescu, Iosif Chișinevschi, Petre Borilă și Gheorghe Stoica), Gheorghiu-Dej nu a studiat niciodată la Școala Leninistă a Cominternului. A învățat limba rusă și a făcut cunoștință cu gramatica ideologică a stalinismului așa cum era codificată în *Problemele leninismului* și în *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice* în timp ce se afla în închisoare (i-a avut ca profesori pe unii agenți sovietici închiși în România, precum Simion Zeiger, un inginer comunist, care a devenit unul dintre principalii săi colaboratori după 1944). Spre deosebire de Petrescu, Doncea și Vasilichi, Gheorghiu-Dej nu a fost ajutat să evadeze din închisoarea de la Doftana de către aparatul comunist din ilegalitate, astfel că el a fost extrem de resentimentar față de acești membri ai P.C.R. mai norocoși și, fără îndoială, mai importanți în ochii Cominternului[43].

Prin urmare, Gheorghiu-Dej nu era un produs direct al tradiției cominterniste, iar loialitatea sa necondiționată față de Stalin și P.C.U.S. nu fusese testată. Cu toate acestea, el avea câteva calități speciale: numele său era relativ bine cunoscut în România datorită procesului din 1934 și detenției ulterioare; ca muncitor industrial de origine etnică română, el a întărit autoritatea unui partid perceput, în general, ca fiind format în cea mai mare parte din membri ai minorităților naționale și a atenuat îngrijorările moscoviților prin cultivarea unui stil calm, prietenos și abordabil. Spre deosebire de Rákosi, Gottwald, Bierut, Tito, Ulbricht, Thorez, Pauker și Togliatti – care fuseseră cu toții educați de către Comintern –, Gheorghiu-Dej era un aparatcik înnăscut. Stalinismul său era instinctual, și nu ideologic.

În timp ce se afla în închisoare, a dovedit un talent formidabil pentru intrigă și pentru manipularea celorlalți prizonieri, precum și o extraordinară abilitate de a se prezenta ca fiind inofensiv. Era numit „bătrânul", deși avea numai în jur de 40 de ani. Mai târziu, a fost capabil să-și păstreze stilul, atrăgând intelectuali de stânga ca Ion Gheorghe Maurer, Ilie Murgulescu și Mihai Ralea și chiar intelectuali necomuniști, precum C.I. Parhon, Traian Săvulescu, George Călinescu și Mihail Sadoveanu. În închisoare, el și-a făcut două tipuri de relații, care erau interconectate, dar nu identice: pe de-o parte, erau activiști ca Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Alexandru

Moghioroș și Nicolae Ceaușescu, iar pe de altă parte, erau spioni sovietici ca Pintilie Bodnarenko, Petea Goncearuk, Mișa Postanski (Posteucă), Simion Babenko și Serghei Nikonov (Nicolau). De la acești spioni sovietici a învățat în principal Gheorghiu-Dej o limbă rusă primitivă, dar funcțională, astfel încât a fost capabil să comunice direct cu Stalin și, ulterior, cu Hrușciov[44].

După cum am văzut, în timp ce se afla în închisoare, Gheorghiu-Dej a declanșat o campanie de denigrare împotriva conducerii din ilegalitate a P.C.R., al cărei șef era Ștefan Foriș. După evadarea sa din lagărul de la Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej a devenit liderul de necontestat al P.C.R., înconjurat de nucleul de susținători pe care îl formase în închisoare. Apoi, în septembrie 1944, Ana Pauker și Vasile Luca s-au întors de la Moscova cu tancurile Armatei Roșii.

Ana Pauker, născută Rabinsohn, personifica în mod tulburător evoluția întortocheată a stalinismului românesc. S-a născut în 1893, într-o familie de evrei ortodocși din satul moldovean Codăești (județul Vaslui), dar s-a mutat la București împreună cu părinții încă din copilărie. Influențată de scrierile revoluționare ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea – pe atunci principalul susținător al ideilor marxiste în România – și de faimosul revoluționar româno-bulgar Cristian Racovski, ea s-a implicat încă de foarte tânără în mișcarea socialistă și a luat parte pe data de 13 decembrie 1918 la marșul antiguvernamental, inspirat de sloganuri bolșevice, al muncitorilor, care s-a terminat cu intervenția poliției și cu câțiva morți. Căsătoria Anei Rabinsohn cu Marcel Pauker, vlăstarul unui familii evreiești înstărite din București, care avea o influență considerabilă în presa de stânga, a radicalizat-o și mai mult, astfel încât, atunci când a avut loc Congresul al II-lea al P.C.R. în 1922, era deja membră a Comitetului Central al partidului. Apoi a părăsit România și s-a alăturat „grupului select" de instructori ai Cominternului cu misiuni speciale în Franța[45]. S-a întors la București în 1934, dar a fost arestată pe data de 14 iulie 1935, judecată împreună cu alți activiști comuniști, precum Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș și Liuba Chișinevschi, și condamnată la zece ani de închisoare. Toți ceilalți acuzați din lotul ei vor colabora ulterior cu Gheorghiu-Dej pentru a o exclude din partid.

După cum s-a menționat anterior, episodul de la Craiova din 1936 a fost unul dintre cele mai semnificative din istoria P.C.R. Stânga stalinistă internațională – „Stalinternul" – a câștigat capital politic de pe urma procesului lui Pauker, transformând-o într-un simbol al militantismului antifascist. În închisoare, l-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej, care îi succedase lui Ilie Pintilie la conducerea organizației comuniste

de la Doftana, și, în ciuda faptului că era un agent profesionist al Cominternului, a fost într-atât de sedusă de stilul modest și principial pe care Gheorghiu-Dej știa atât de bine să-l mimeze, încât a ajuns la concluzia că acesta merita să conducă partidul. În noiembrie 1940, ca urmare a unei înțelegeri dintre guvernul român și cel sovietic, a fost schimbată pentru un fost lider al parlamentului basarabean (Sfatul Țării), care votase în favoarea unirii cu România în 1918 și care fusese închis de ruși după reocuparea Basarabiei de către forțele sovietice în iunie 1940. Pauker a fost lăsată să plece la Moscova, unde legăturile ei cu lideri ai Cominternului precum Dimitri Manuilski, Dolores Ibárruri, Gheorghi Dimitrov, Vasil Kolarov, Maurice Thorez și Palmiro Togliatti au ajutat-o să exercite un control autocratic asupra comuniștilor români din emigrație[46].

La Moscova, Ana Pauker a ajuns să facă parte din aristocrația Cominternului și a stabilit contacte importante cu demnitarii sovietici[47]. În calitate de membru al Comitetului Executiv al Cominternului, ea conducea Biroul Extern al P.C.R. și elabora strategia partidului de preluare a puterii în România împreună cu Vasile Luca, Petre Borilă, Valter Roman, Dumitru Petrescu, Gheorghe Stoica și Leonte Răutu, pentru a menționa doar câțiva dintre colegii săi „moscoviți". Apoi, în septembrie 1944, s-a întors împreună cu Vasile Luca la București, odată cu Armata Roșie, fiind imediat cooptați în Secretariatul Comitetului Central al P.C.R.

Pauker a devenit ministru de Externe în 1947, poziție pe care a deținut-o până când a fost epurată în 1952. La Congresul I al P.M.R. din februarie 1948, ea a fost vedeta care a rostit cuvântul de închidere, fiind realeasă atât în Biroul Politic, cât și în Secretariat[48].

Vasile Luca, colaboratorul apropiat al Anei Pauker din centrul de la Moscova, a fost cel de-al doilea membru al cvartetului conducător care a fost epurat împreună cu ea. Născut Luka László în Transilvania, în 1898, era un etnic maghiar care din motive politice și-a schimbat numele într-unul ce suna românește. S-a alăturat cauzei comuniste de foarte tânăr. După încorporarea Transilvaniei în România Mare, a aderat la micul P.C.R. Toate informațiile disponibile cu privire la Luca arată că era relativ necultivat, dar extrem de plin de sine și mândru de originile sale proletare, în ciuda faptului că afișa o cordialitate umilă. Aceste trăsături i-au servit bine în cadrul partidului. Luca a fost unul dintre cei mai abili intriganți din P.C.R. și un expert în manevre de culise. Datorită faptului că servise în Republica Ungară a lui Kun și membrii minorităților etnice jucau pe atunci un rol atât de important în P.C.R., a fost promovat rapid și s-a

căutat recunoașterea sa drept reprezentantul legitim al proletariatului transilvănean în conducerea partidului. A fost activ în organizația regională Brașov până la arestarea sa în 1924, iar apoi, după trei ani de închisoare, în Comitetul Central al P.C.R. din ilegalitate.

Luca a fost implicat în acerbele lupte fracționiste din perioada 1928–1929, dar a reușit să supraviețuiască și să rămână în grupul conducător abandonându-i pe foștii săi colaboratori Elek Köblös, Eugen Rozvan și Vitali Holostenko, precum și pe protectorul său, Imre Aladár. A devenit din ce în ce mai activ în mișcarea sindicală și a participat la pregătirile pentru greva de la Lupeni din 1929[49]. Devotat în mod necondiționat Cominternului, Luca a fost promovat în Comitetul Central după Congresul al V-lea al P.C.R., atunci când partidul a fost bolșevizat complet. Arestat în 1933 și eliberat în 1938, rearestat în 1938 și întemnițat la Cernăuți, el a rămas în U.R.S.S. după anexarea Bucovinei de Nord în iunie 1940. Ca un susținător al concepției staliniste cu privire la naționalitate, a adoptat curând cetățenia sovietică și a devenit ulterior deputat în Sovietul Suprem Ucrainean.

Alături de Pauker, Luca a condus emigrația comunistă românească de la Moscova după 1940. A participat la înființarea departamentului românesc la Radio Moscova și la activitățile postului de transmisie al Cominternului, România Liberă. Cei mai mulți dintre emigranții politici influenți din România erau implicați în aceste două operațiuni de propagandă, inclusiv Leonte Răutu, Valter Roman, Zina Brâncu, Ana Pauker, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Alexandru Bârlădeanu. De asemenea, Luca a jucat un rol esențial în îndoctrinarea prizonierilor de război români din U.R.S.S.[50] După ce s-a întors în România împreună cu „tovarășa Ana", căreia îi era devotat, a promovat rapid spre vârful propagandei comuniste. Deși nu era un orator înzestrat și era dezavantajat de accentul său maghiar, s-a străduit din răsputeri să contribuie la subminarea firavei democrații românești din vremea aceea, rostind nenumărate discursuri care condamnau forțele „reacționare" și cereau preluarea rapidă a puterii de către comuniști. Totuși, în conversațiile particulare cu Gheorghiu-Dej, Luca a criticat elita locală a partidului pentru faptul de a fi participat la lovitura de stat antifascistă de la 23 august 1944. După părerea sa, ar fi fost mai înțelept să se aștepte sosirea la București a Armatei Roșii, care, susținea el, ar fi adus direct P.C.R. la putere, evitând etapa colaborării cu forțele „burgheze".

După cum am văzut, Ana Pauker și Vasile Luca s-au asociat cu Gheorghiu-Dej și cu grupul din închisori, mai întâi pentru lichidarea grupului Foriș-Koffler, iar apoi pentru eliminarea din partid a lui

Lucrețiu Pătrășcanu. Aceste episoade reprezintă ilustrări perfecte ale dilemei etice a comunismului românesc, ale atmosferei dominate de intrigi, conspirații, insinuări, calomnii, răzbunări sângeroase și nemiloase reglări de conturi. Oamenii care aparținuseră anturajului lui Gheorghiu-Dej la Doftana, Caransebeș și Târgu-Jiu – Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Teohari Georgescu, Alexandru Moghioroș, Iosif Rangheț și ceilalți – au devenit maeștri în manipularea de tip bizantin și au învățat arta înscenărilor și epurărilor staliniste.

Teohari Georgescu fusese unul dintre acoliții lui Gheorghiu-Dej în campania din timpul războiului împotriva lui Foriș, dar a fost și el epurat în 1952 ca făcând parte din fațiunea „antipartinică" a Anei Pauker. El nu fusese membru al „coaliției din emigrație", dar Gheorghiu-Dej nu a uitat că în 1940 Cominternul sugerase numirea lui Georgescu drept secretar general ca o măsură de românizare a elitei P.C.R.[51] Se pare că Georgescu a refuzat această promovare, dar făcea parte din stilul lui Gheorghiu-Dej să nu subestimeze riscul ca Moscova să joace cartea Georgescu împotriva sa. Merită să fie amintit acest lucru, deoarece există o tendință răspândită de a privi conflictul dintre Gheorghiu-Dej și grupul Pauker-Luca-Georgescu ca fiind în principal de natură politică. De fapt, „grupul antipartinic" a fost mai degrabă o construcție ulterioară decât o asociație de conspiratori care gândeau similar și care intenționau să-l detroneze pe Gheorghiu-Dej și să urmeze o strategie politică alternativă „de dreapta". Mai mult, spre deosebire de Pauker și Luca, Georgescu – un muncitor de origine etnică română – nu petrecuse anii războiului în exil în Uniunea Sovietică, ceea ce poate explica și ușurința cu care Nicolae Ceaușescu l-a reabilitat politic și i-a redat locul în Comitetul Central în 1972, evitând însă reevaluarea plenarei din mai-iunie 1952, ce dusese la eliminarea „deviatorilor de dreapta"[52].

Epurarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a fost pregătită cu minuțiozitate și înfăptuită pas cu pas. Prestigiul politic al Anei Pauker se diminuase ca urmare a campaniei de „verificare" a tuturor membrilor de partid, în urma căreia aproximativ 190 000 de „elemente exploatatoare și dușmănoase" au fost date afară din partid – cam 20% din total – cu ocazia plenarei din 23–24 ianuarie 1950. Comunicatul oficial al acestei ședințe și revista Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, au subliniat erorile comise în politica de recrutare a noilor membri în perioada 1945–1946, atunci când Ana Pauker și Miron Constantinescu fuseseră responsabili pentru ceea ce jargonul marxist-leninist numește „construcția

de partid". În același timp, epurările masive care au avut loc în Comitetul Democratic Evreiesc și în Comitetul Maghiar (fronturi comuniste ale etnicilor evrei și maghiari din România) sugerează aceeași politică de subminare a liderilor „moscoviți". În comploturile de tip bizantin care au devorat elita comunistă românească, internaționalismul mistic al perioadei cominterniste a fost înlocuit treptat de o atitudine cinică, pragmatică, cosmetizată cu motive naționaliste, chiar xenofobe. Gheorghiu-Dej și acoliții săi nu numai că au reflectat asupra antisemitismului lui Stalin, ci au și jucat fără ezitare aceeași carte. Miza era puterea absolută, iar originea evreiască a rivalilor reprezenta un argument care putea fi folosit în fața dictatorului sovietic.

Gheorghiu-Dej și grupul său s-au folosit de alegerile locale și de cele „parlamentare" din 1951 pentru a-și întări pozițiile în aparatul de stat. Organizate sub sloganul „întărirea legăturilor partidului cu masele", aceste alegeri i-au permis lui Gheorghiu-Dej să-și impună protejații în poziții influente din administrația locală de stat. Zâmbetele și îmbrățișările cordiale de la cea de-a 30-a aniversare a P.M.R. din mai 1951 nu au putut ascunde noua structură de putere: puținele cuvinte de laudă adresate de Gheorghiu-Dej colegilor săi din Secretariat subliniau deteriorarea ireversibilă a poziției hegemonice pe care o deținuseră până atunci. Acțiunea lui Gheorghiu-Dej împotriva așa-zisului grup Pauker-Luca-Georgescu a mers mână în mână cu intensificarea represiunii interne, cu dezvoltarea unui climat de suspiciune și frică în interiorul partidului și cu întărirea campaniei antiiugoslave, în special în paginile revistei *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, care își avea sediul la București, într-o clădire de pe strada Valeriu Braniște[53].

Gheorghiu-Dej nu a făcut nici un pas fără să se consulte cu consilierii sovietici, care doreau ca în România să aibă loc o epurare după un scenariu similar cu epurarea lui Slánský în Cehoslovacia lui Gottwald. Pătrășcanu, la fel ca și Gomułka, Rajk și Kostov, fusese ales în primul stadiu al delirantelor atacuri împotriva deviației „naționalist-titoiste". După 1951, Stalin era din ce în ce mai convins că o enormă conspirație imperialist-sionistă amenința socialismul și că partidele comuniste trebuiau, în consecință, să se debaraseze nu numai de „trădători", ci și de toți cei percepuți ca ostili sau doar ca elemente șovăielnice „strecurate în rândurile partidului clasei muncitoare". Numirea lui Iosif Chișinevschi, care era total devotat lui Stalin și Uniunii Sovietice, în funcția de secretar al Comitetului Central și în cea de șef al secției de cadre a acestuia constituie o dovadă a legăturii directe dintre manevrele lui Gheorghiu-Dej și dorințele lui Stalin.

Primul dintre „deviatori" care a fost lovit de valul epurării a fost Vasile Luca. La întrunirea Biroului Politic din 19 februarie 1952, Miron Constantinescu a prezentat un raport care îi acuza pe Luca și pe colaboratorii săi din Ministerul de Finanțe și de la Banca Națională de activitate dușmănoasă și de sabotaj. Luca a fost obligat să-și facă o autocritică foarte radicală în legătură cu faptul că se opusese reformei monetare, care fusese oricum introdusă la 28 ianuarie. La Plenara Comitetului Central din 29 februarie – 1 martie 1952, Luca a fost acuzat de „deviație de dreapta" și a fost creată o comisie pentru investigarea „erorilor" comise la Ministerul de Finanțe și la Banca Națională.

Luca și-a recunoscut greșeala de a nu fi demascat suficient de repede deviaționismul de dreapta al subordonaților săi direcți din cele două instituții. Ana Pauker și Teohari Georgescu, care au încercat să-l susțină pe Luca, au fost acuzați de ceea ce în argoul stalinist se numea „împăciuitorism". În logica bolșevică, lipsa de vigilență însemna sprijin „obiectiv" oferit inamicului. Pe data de 8 martie 1952, Luca a fost, în consecință, demis de la Ministerul de Finanțe și înlocuit cu Dumitru Petrescu. La ședința din 13 martie 1952, Luca, susținut de Pauker și Georgescu, a ripostat, retrăgându-și declarațiile prin care își recunoștea greșelile politice. Educați la școala Cominternului, Ana Pauker și Vasile Luca știau foarte bine că nu era decât un singur pas de la autocritică la proces politic, așa că au preferat să adopte o atitudine relativ ofensivă și să-i sfideze pe foștii lor adulatori transformați în acuzatori[54].

După această ședință, Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi și Gheorghe Apostol au mers la Moscova pentru a discuta cu Stalin și cu Molotov. Delegația română a explicat că la vârful P.M.R. fusese descoperită o deviație de dreapta și că o comisie analiza greșelile celor acuzați[55]. Atunci când Stalin a întrebat cum s-a putut întâmpla așa ceva, Constantinescu a făcut greșeala de a spune că Gheorghiu-Dej era un om sentimental, o formulare nefericită care îl va costa ulterior foarte mult. Pentru moment însă, Gheorghiu-Dej l-a însărcinat cu lansarea atacului împotriva deviatorilor la următoarea plenară[56]. Între timp, un grup de activiști de partid a tradus în limba rusă documentația pentru apropiata plenară a Comitetului Central[57]. Această documentație fusese, probabil, pregătită de Constantinescu și Chișinevschi sub supravegherea agenților sovietici, dintre care cei mai importanți erau „consilierii" oficiali ai lui Gheorghiu-Dej, Mark Borisovici Mitin (redactorul-șef al revistei *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*), Nikolai Șutov și Semion Katelineț[58]. Documentele au fost transmise la Moscova prin Ambasada Sovietică de la

București. Alexandru Moghioroș, secretarul P.M.R. însărcinat cu problemele organizatorice (a cărui soție, Stela – născută Ester Radoșovețkaia –, era delegata P.C.R. pe lângă revista Cominformului, ce își avea sediul la București), a detaliat acuzațiile aduse deviatorilor într-un număr al revistei Cominformului[59].

Momentul de apogeu din punct de vedere psihologic și politic a fost atins la plenara din 26–27 mai 1952, în cadrul căreia „grupul Luca-Pauker-Georgescu" a fost desființat în bloc. Luca a fost acuzat de atitudine antipartinică și antistatală în pregătirea și punerea în aplicare a reformei monetare, precum și de promovarea unei linii antilenineste, contrare intereselor clasei muncitoare și țărănimii în privința cooperativelor. Alexandru Moghioroș a cerut demiterea sa din toate funcțiile și „verificarea" sa de către Comisia Controlului de Partid[60]. Auzind acuzațiile și înțelegând foarte bine care îi va fi soarta, Luca a leșinat în mijlocul ședinței[61]. Unii dintre colaboratorii săi – Alexandru Iacob și Vasile Modoran, adjuncții săi de la Ministerul de Finanțe, și Aurel Vijoli, președintele Băncii Naționale și ministru adjunct la Finanțe – fuseseră deja eliberați din funcții, arestați și supuși interogatoriilor[62]. Cât despre foștii protejați ai lui Luca din conducerea P.M.R. – Alexandru Moghioroș, Alexandru Sencovici, Vasile Vaida, Ion Vințe și Iosif Rangheț –, în loc să-l apere, aceștia au lovit fără milă în fostul lor idol.

Ca urmare, Luca a fost demis atât din funcția de vicepremier, cât și din cele de membru al Comitetului Central și al Biroului Organizatoric al acestuia. La scurt timp după plenara din mai, a fost arestat. După șase săptămâni de interogatorii, în urma promisiunii că va fi eliberat dacă își recunoaște greșelile, a mărturisit cele mai bizare păcate și cele mai teribile crime, inclusiv crima supremă în ochii ilegaliștilor din partid: complicitatea cu poliția secretă burgheză[63]. Ca urmare a investigațiilor Comisiei Controlului de Partid, a fost exclus din partid la plenara din 19–20 august 1953[64], a fost apoi judecat pe baza propriilor sale mărturisiri și condamnat la moarte pe data de 10 octombrie 1954, sentință care i-a fost ulterior comutată în închisoare pe viață.

Disperat, Luca i-a scris lui Gheorghiu-Dej, negând că ar fi fost vinovat de crimele pentru care a fost acuzat. Nu este clar dacă Gheorghiu-Dej i-a răspuns vreodată, dar documentele de arhivă arată că acesta a citit cu atenție memoriile, făcând sublinieri și adăugând comentarii sarcastice pe marginea paginilor. De fapt, notele ironice ale lui Gheorghiu-Dej apar, cu aproximație, în dreptul fiecărui paragraf al memoriilor lui Luca[65]. Luca a murit în închisoarea de la Aiud pe

23 iulie 1963[66]. Reabilitarea sa de către Nicolae Ceaușescu în 1968 a venit prea târziu, dar, cel puțin, au putut beneficia de aceasta celelalte persoane implicate în căderea lui[67].

Teohari Georgescu a fost acuzat la plenara din 26–27 martie de atitudine conciliatoare față de deviația lui Luca, precum și de lipsă de combativitate față de dușmanul de clasă și de lipsă de vigilență revoluționară. În consecință, a fost demis din toate funcțiile pe care le deținea în aparatul de partid și de stat – ministru de Interne și vicepremier, precum și membru al Secretariatului, al Biroului Politic și al Biroului Organizatoric – și trimis la „munca de jos".

Ana Pauker, considerată odată Pasionaria comunismului balcanic, a fost și ea demisă din Biroul Politic și din Secretariat ca fiind vinovată de tolerarea și încurajarea deviației lui Luca și Georgescu. Comunicatul plenarei o condamna pentru faptul că a permis elementelor compromise politic – precum foștii fasciști – să intre în partid, iar sioniștilor le-a dat voie să emigreze în Israel. A fost acuzată simultan de „deviație de dreapta" și de „deviație de stânga", pentru că, pe de o parte, neglijase înființarea de noi gospodării colective și îi tolerase pe chiaburi, iar pe de altă parte, încălcase principiul aderării libere a țăranilor la gospodăriile colective. Cei trei „deviatori de dreapta" au fost găsiți vinovați de nereușitele din politica economică a României, conform unui vechi procedeu – folosit și în celelalte țări comuniste – de a pune eșecurile diverselor politici pe seama facțiunii învinse[68].

La această plenară din 26–27 mai a fost ales un nou Birou Politic, alcătuit în principal din susținători fără rezerve ai secretarului general. În afară de Gheorghiu-Dej, din Olimpul comunismului românesc făceau acum parte Alexandru Moghioroș, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Emil Bodnăraș, Petre Borilă și Constantin Pârvulescu. Succesorul lui Teohari Georgescu la Ministerul de Interne, Alexandru Drăghici, a fost ales membru supleant al Biroului Politic, ca și Dumitru Coliu și Nicolae Ceaușescu, acesta din urmă fiind promovat acum pentru prima dată în eșaloanele superioare ale partidului. În același timp, Biroul Organizatoric al Comitetului Central – un organism tranzitoriu creat în 1950 – a fost restructurat. Noii membri ai acestuia erau Alexandru Moghioroș, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Ana Pauker, Leonte Răutu, Gheorghe Florescu (pe atunci prim-secretar al U.T.C.), Sorin Toma (redactorul-șef al cotidianului partidului, *Scânteia*), Liuba Chișinevschi și Nicolae Ceaușescu.

După plenara din mai, „deviatorii oportuniști de dreapta" au fost eliminați sistematic din istoria oficială a partidului comunist, în ciuda faptului că Pauker și-a mai păstrat pentru o vreme poziția în

Biroul Organizatoric. Cărțile care conțineau biografiile sau fotografiile lor au fost retrase din circulație și tot ceea ce scriseseră sau semnaseră vreodată a fost eliminat din orice bibliografie folosită în propaganda de partid[69]. Pentru a preîntâmpina, probabil, eventualele acuzații de antisemitism sau antisovietism, pe data de 5 iulie Pauker a fost înlocuită din funcția de ministru de Externe cu Simion Bughici, fostul ambasador la Moscova, un militant evreu care petrecuse perioada războiului în lagărul de la Vapniarka, în Transnistria. Ea a pierdut toate pozițiile deținute în nomenclatură pe data de 12 septembrie 1952, atunci când a fost demisă din funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. După o perioadă de interogatorii, a fost arestată împreună cu Teohari Georgescu pe 18 februarie 1953, însă a fost eliberată la sfârșitul lui martie, după moartea lui Stalin. Cu toate acestea, cazul ei nu a fost lăsat deoparte: plenara din 19–20 august 1953, care îl eliminase pe Luca, a înființat o comisie de partid pentru a ancheta activitățile antipartinice și antistatale ale lui Pauker[70]. Se spune că înainte de a fi eliberată, atunci când a aflat despre moartea lui Stalin de la Alexandru Moghioroș, Pauker a început să plângă, dar Moghioroș i-a spus că nu ar trebui să plângă, pentru că, dacă Stalin ar mai fi fost în viață, ea ar fi moartă[71].

În continuare, Pauker a trăit la București, ducând o existență marginală, pasivă, sub permanentă supraveghere. După februarie 1954, i s-a îngăduit să stea împreună cu familia și să-și câștige existența făcând traduceri din limba rusă pentru Editura Politică, editura oficială a partidului[72]. În urma anchetei, a fost exclusă din partid pe data de 11 mai 1954[73]. Până la moartea sa, survenită în 1960, a fost atacată periodic de conducătorii și propagandiștii partidului[74] și nu a mai fost reprimită în partid. Cât despre Teohari Georgescu, deși s-a recunoscut vinovat de toate acuzațiile care i s-au adus[75], a fost eliberat din închisoare și lăsat să se întoarcă la meseria sa inițială de muncitor tipograf. După moartea lui Gheorghiu-Dej, a fost numit director al principalei întreprinderi tipografice din București, Întreprinderea „13 Decembrie". La Conferința Națională a partidului din 1972, Georgescu a fost numit membru supleant al Comitetului Central, un triumf efemer asupra defunctului lider care îi ruinase cariera cu douăzeci de ani în urmă.

Privind retrospectiv, epurarea din mai-iunie 1952 a „facțiunii Pauker-Luca-Georgescu" apare ca fiind prima încercare a elitei staliniste naționale de a dobândi coeziunea prin eliminarea grupului sprijinit de Moscova și condus de Ana Pauker și Vasile Luca. Însă, la vremea respectivă, nu aceasta a fost percepția aparatului de partid[76]. Consilierii sovietici au jucat un rol esențial în pregătirea a ceea ce

s-a dovedit în final a fi o lovitură intrapartinică[77]. Era puțin probabil ca Gheorghiu-Dej și complicii săi – printre care se numărau Iosif Roitman-Chișinevschi, mâna dreaptă a Moscovei în România, și oameni cu atitudini prosovietice impecabile, ca Leonte Răutu (Lev Oigenstein), Petre Borilă (Iordan Dragan Rusev) și Miron Constantinescu – să-și exprime tendințele „autonomiste" într-o conjunctură în care Stalin era preocupat de „naționalismul burghez" și de „cosmopolitismul dezrădăcinat". La urma urmei, la ședința Cominformului din 1949, Gheorghiu-Dej a fost cel ales de Stalin să rostească infamul discurs despre Partidul Comunist din Iugoslavia aflat „în mâinile unor asasini și spioni"[78]. Prin urmare, eliminarea în 1952 a grupului Pauker-Luca nu a reprezentat în nici un caz un semn prevestitor al comunismului național *in statu nascendi*, ci a fost mai degrabă încercarea, încununată de succes, a lui Gheorghiu-Dej și a facțiunii sale de a se folosi de fantasmele paranoice ale lui Stalin pentru a-și consolida controlul asupra aparatului P.C.R. și pentru a pune capăt tendințelor centrifuge ale „dualității puterii".

În acest sens, Gheorghiu-Dej a știut cum să câștige sprijinul unui nucleu important de comuniști cunoscuți pentru legăturile lor solide cu Kremlinul, dintre care rolul cel mai important l-a avut Iosif Chișinevschi. De asemenea, faptul că în aparatul de partid comuniști de origine evreiască precum Chișinevschi și Leonte Răutu – un Jdanov al culturii române – au avut poziții-cheie și că succesorul lui Pauker la Ministerul de Externe a fost Simion Bughici, evreu și el, arată că eliminarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a fost rezultatul unei lupte pentru puterea absolută, și nu o „purificare" etnică a partidului. Totuși, Gheorghiu-Dej a știut cum să se folosească de campania antisemită care începuse în U.R.S.S. în 1952. Era de neconceput ca o orientare „autonomistă" să apară într-o țară-satelit în timpul Războiului Rece și ar fi fost cu atât mai ieșit din comun ca aceasta să vină din partea uneia dintre cele mai înregimentate elite staliniste din Europa de Est. Cu alte cuvinte, căderea Anei Pauker nu a avut loc numai sau în primul rând din cauza manevrelor abile ale lui Gheorghiu-Dej – după cum ar vrea să ne convingă unele romane publicate în România în anii '80[79] –, ci, înainte de toate, a deciziei lui Stalin de a iniția o importantă epurare politică în România.

Desemnarea lui Pauker ca victimă a unui proces-spectacol a fost un dar ceresc pentru Gheorghiu-Dej și subordonații săi. Psihologic, ei nutreau de multă vreme resentimente față de purtarea arogantă a „moscoviților" și s-au oferit cu bucurie să participe la anihilarea acestora. Ulterior, la o ședință a Biroului Politic, ținută pe data de 29 noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej a oferit propria-i interpretare

privind expulzarea Anei Pauker și a acoliților ei. El și-a amintit că în februarie 1947, atunci când Stalin îl primise împreună cu Pauker, dictatorul sovietic le-a spus că auzise un zvon potrivit căruia unii credeau că cei ce nu erau de origine română, adică Pauker și Luca, nu ar trebui să dețină funcții de conducere în P.C.R. În această privință, Stalin l-a avertizat pe Gheorghiu-Dej că P.C.R. nu trebuie transformat dintr-un „partid de clasă într-un partid de rasă". Stenogramele sovietice ale acestei întâlniri confirmă această parte a povestirii lui Gheorghiu-Dej[80]. Totuși, Gheorghiu-Dej a adăugat că, două zile mai târziu, când Pauker se întorsese deja la București, Stalin l-a convocat din nou, de data aceasta singur, și i-a spus că ar trebui să scape de oricine îi stătea în cale[81].

Dacă staliniștii naționali au fost primii beneficiari ai acestei acțiuni împotriva „facțiunii internaționaliste" din P.C.R., ei nu au fost nici inițiatorii și nici arhitecții săi. Prinși în egală măsură în același mecanism pervers al autoumilirii ca și colegii lor polonezi sau maghiari, staliniștii români – Gheorghiu-Dej, Chișinevschi și Ceaușescu, la fel de mult ca Ana Pauker și Vasile Luca – au fost făptuitorii voluntari ai proiectelor lui Stalin. Lor le-a îngăduit dictatorul sovietic să-și câștige autonomia, dar nu față de centru, ci față de o altă generație de agenți ai centrului. Desigur, a fost un moment de emancipare, dar, așa cum își mai amintesc încă cei care au căzut victime campaniei represive din 1952 – militari, studenți și intelectuali –, el a însemnat doar că Moscova a confirmat maturizarea unei noi elite staliniste în România. Aceasta nu înseamnă însă că viziunile strategice ale celor două facțiuni rivale se identificau în totalitate: în biografia Anei Pauker de Robert Levy se arată că, pe lângă elementele personale, conflictul dintre Pauker și Luca, pe de o parte, și Dej împreună cu susținătorii săi, pe de altă parte, a evoluat în jurul unor probleme tactice arzătoare, cum ar fi ritmul colectivizării, reformele fiscale și financiare și chiar luări de poziție față de Pătrășcanu.

În cazul Anei Pauker, este demn de menționat că a respins linia antisemită primitivă susținută de Dej, Chișinevschi și de acoliții acestora și că a dat dovadă de o relativă deschidere față de emigrația evreilor în Israel. În același timp, ea s-a numărat în mod clar printre arhitecții preluării puterii de către comuniști și ai impunerii asupra poporului român a unui sistem pe care acesta nici nu l-a dorit și nici nu l-a acceptat vreodată cu adevărat.

Istoria grupurilor staliniste conducătoare din diverse alte țări din Europa Centrală și de Est este surprinzător de asemănătoare. Există același sentiment al predestinării politice, aceeași lipsă de interes pentru valorile naționale, aceeași obediență față de Kremlin. Fascinantele

interviuri ale polonezei Teresa Torańska cu Edward Ochab, Roman Werfel, Stefan Staszewski și, mai ales, cu Jakub Berman nu lasă nici o îndoială în privința servilismului total al elitelor staliniste din Europa de Est față de Moscova[82]. Mai mult, se pot observa nu numai similitudini psihologice, ci și biografice. Ana Pauker, Rudolf Slánský, Bedřich Geminder și, într-o anumită măsură, László Rajk și Władisław Gomułka fuseseră cu toții complicii convertirii Cominternului într-o anexă a politicii externe a Kremlinului și cu toții îmbrățișaseră mitul genialității lui Stalin și al primatului sovietic în comunismul mondial.

Istoria politică a stalinismului românesc indică aceeași structură conspirativă, hipercentralizată și autoritar-militaristă care a caracterizat conducerile din celelalte țări comuniste. A existat aceeași dorință de a-l imita pe Stalin din partea secretarului general (Gheorghiu-Dej) și a ideologului-șef (Leonte Răutu), aceeași rusificare a culturii naționale pentru a obține completa înregimentare ideologică, aceeași folosire a agenților sovietici (Iosif Chișinevschi, Petre Borilă) de către liderii de la vârf pentru a-și supraveghea colegii și pentru a raporta cu conștiinciozitate „protectorilor" sovietici despre comportamentul acestora, același efort de creare a statului terorist-polițienesc și aceeași mobilizare de masă mecanică, bazată pe venerarea superstițioasă a Uniunii Sovietice și a lui Stalin.

Întărirea cu succes a disciplinei de partid și reorganizarea structurală a acestuia, care a adus o nouă generație de cadre în aparat, l-au ajutat pe Gheorghiu-Dej să-și consolideze și mai mult puterea. Și cariera politică a lui Ceaușescu a beneficiat de pe urma acestor schimbări. În aprilie 1954, Gheorghiu-Dej a inițiat o redistribuire a puterii pentru a evita ca Moscova să-i impună României schimbări similare celor dictate Ungariei, unde Mátyás Rákosi a fost obligat să-l coopteze în procesul de luare a deciziilor pe reformistul Imre Nagy. La Congresul al II-lea al P.M.R., ținut în decembrie 1955, Gheorghiu-Dej a devenit liderul de necontestat al partidului. La acest congres, Ceaușescu a prezentat un raport privind modificarea statutului partidului – primul său discurs politic major. Cu această ocazie, el a menționat următoarele ca fiind principalele sale convingeri: păstrarea unității de monolit a partidului, „alianța de nezdruncinat cu Uniunea Sovietică" și „doctrina glorioasă, invincibilă a lui Marx, Engels, Lenin și Stalin"[83].

CAPITOLUL 5

Undele de șoc ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S., 1957–1960

Destalinizarea nu a început cu denunțarea lui Stalin de către Hrușciov la începutul lui 1956. Primul și, totodată, cel mai important act al destalinizării l-a reprezentat moartea lui Stalin.

Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind*

Moartea lui Stalin a produs confuzie în rândul elitelor conducătoare ale U.R.S.S. și ale sateliților acesteia. Climatul politic preponderent a fost definit cu ajutorul unei metafore literare, „dezgheț". A fost introdus conceptul de *nou curs*. În perioada martie–septembrie 1953, urmașii lui Stalin au făcut mari eforturi pentru a limita teroarea de masă, i-au asigurat pe oameni că nu se pregăteau alte epurări și au redus simțitor retorica antioccidentală și antititoistă. Miturile staliniste dominante au început să se deterioreze. Dogmei mumificate a internaționalismului monolitic i s-a opus, treptat, mândria națiunilor subordonate, iar scepticismul i-a afectat până și pe membrii aparatului de partid, scheletul instituțional al ordinii sociale totalitare. Competiția pentru putere dintre facțiunile rivale de la Kremlin a dus, printre altele, la expulzarea și uciderea fostului șef al Ministerului Securității Statului (M.G.B.) al U.R.S.S., mareșalul Lavrenti Pavlovici Beria.

Faptul că epoca fricii universale luase în cele din urmă sfârșit a fost subliniat de eliberarea supraviețuitorilor din grupul doctorilor ce fuseseră arestați cu puțin înainte de moartea lui Stalin, un gest de clemență atribuit, printr-o publicitate oficială susținută, lui Beria, care fusese cel mai de încredere locotenent al lui Stalin, dar care căuta să se prezinte acum ca apărătorul proaspăt redescoperitei legalități socialiste[1]. Dacă lucrurile au stat într-adevăr așa, rolul pe care l-a jucat în destalinizare a fost unul dintre cele mai bine păzite secrete ale Kremlinului. Imaginea sa publică, atât în U.R.S.S., cât și în afară, s-a caracterizat prin cruzime, sadism și dispreț total pentru orice aducea a participare democratică și drepturi civile. Prin urmare, cei din blocul sovietic au primit cu imensă bucurie și cu mari speranțe veștile referitoare la excluderea, arestul, procesul și execuția lui Beria (iunie–decembrie 1953)[2].

În orice caz, știrile privind eliberarea din închisoare a doctorilor de la Kremlin în aprilie 1953 și eliberarea din Gulag a sute de mii de prizonieri reprezentau semnale încurajatoare ale începutului „dezghețului". Valul de reabilitări politice de după 1954 și reafirmarea, mai degrabă demagogică la început, a de mult uitatelor „norme leniniste ale vieții de partid" au dus la creșterea așteptărilor pentru schimbare, nu numai în U.R.S.S., ci și în țările-satelit. Beria și asasinii săi de la M.G.B. erau țapii ispășitori perfecți, iar „conducerea colectivă" a lui Malenkov și Hrușciov s-a folosit de lichidarea lor pentru a-și reafirma propriul angajament pentru relaxare politică internă, condiții de viață mai bune pentru poporul sovietic și relații mai bune în interiorul blocului sovietic. Sinistra influență a lui Beria asupra lui Stalin, în special în ultimii ani de viață ai tiranului, a fost invocată ca o explicație pentru cele mai strigătoare la cer acțiuni întreprinse între 1948 și 1953, inclusiv pentru ruptura cu Iugoslavia, procesele-spectacol din democrațiile populare și violentele campanii antisemite care avuseseră loc. Cominformul, cândva atotputernic, a început să se destrame, iar periodicul său, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, s-a cufundat într-o binemeritată uitare[3]. Diminuarea și chiar dispariția retoricii antiiugoslave după 1953 și, după 1954, începutul reconcilierii sovieto-iugoslave au semnalat faptul că un nou sistem de relații se forma nu numai în interiorul blocului, ci și în mișcarea comunistă mondială. La urma urmei, principalul motiv al disputei dintre Moscova și Belgrad a fost respingerea de către Tito a pretențiilor lui Stalin de a avea controlul absolut asupra noilor regimuri leniniste din Europa Centrală și de Est. Atacul propagandistic violent asupra revizionismului titoist, care a fost considerat până în 1953 un cal troian imperialist în chiar inima sistemului socialist, a fost înlocuit de discuții despre coexistență pașnică în politica internațională și democratizare internă bazată pe conducere colectivă.

Revolta de la Berlin din iunie 1953, declanșată de mărirea normelor de producție în construcții, a fost primul episod dintr-o serie de evenimente care urmau să ducă la dezintegrarea imaginii monolitice, omogene a blocului sovietic. Mișcarea antitotalitară a muncitorilor din Berlin, înecată în sânge de poliția est-germană, susținută de forțele sovietice, a atras atenția Vestului asupra fenomenelor centrifuge din lumea comunistă și a contribuit la trezirea inteligheției liberale occidentale din frivola ei lună de miere cu pseudoumanismul stalinist și la recunoașterea esenței teroriste a stalinismului. Totuși, aceasta nu a însemnat recunoașterea faptului că sistemele leniniste

erau corupte prin însăşi natura lor şi incapabile să se reformeze radical. S-au cerut reînnoirea marxismului şi redescoperirea dimensiunii emancipatoare a socialismului. Numirea lui Imre Nagy ca prim-ministru al Ungariei în iunie 1953, programul său politic moderat, îngrădirea influenţei lui Mátyás Rákosi în cadrul conducerii maghiare, deschiderea U.R.S.S. către Vest după 1955 şi începerea procesului de reabilitare a unora dintre cele mai importante victime comuniste ale represiunii staliniste erau, fără îndoială, menite să încurajeze iluzia că sistemul putea fi reformat de la vârf prin extirparea tumorii maligne a stalinismului şi prin revenirea la impulsul umanist original al socialismului marxist.

Renunţarea la lozincile antititoiste i-a bulversat pe zeloţi şi a încurajat minţile critice. Dacă toate acuzaţiile împotriva iugoslavilor s-au dovedit a fi fabricate, atunci meritau să fie reconsiderate înseşi fundamentele organizării instituţionale a regimurilor leniniste. Poate că, în ciuda menţinerii dogmei la nivel oficial, partidul nu a avut întotdeauna dreptate, iar liderii săi, micii Stalini locali, poate că greşiseră la fel de mult ca şi protectorul lor de la Kremlin.

Pe scurt, perioada dintre 1953 şi 1956 a coincis cu disoluţia dramatică a mitului lui Stalin şi cu începutul căutărilor unor modele socialiste alternative. Mai puternică în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, dar prezentă şi în România, R.D.G. şi chiar în U.R.S.S., tentaţia socialismului democratic a afectat un segment semnificativ al inteligheţiei. Aşa cum au admis autori precum filozoful polonez Leszek Kołakowski, fizicianul est-german Robert Havemann şi gânditorul comunist austriac Ernst Fischer, această ruptură cu credinţa stalinistă echivala cu trezirea dintr-o letargie dogmatică. Nucleele de opoziţie intelectuală plecau de la aceleaşi valori pe care se baza, în mod teoretic, şi sistemul, dar care fuseseră batjocorite în mod cinic de către realitatea vieţii politice. Revizionismul reprezenta expresia articulată a revoltei pe care o resimţiseră mulţi dintre intelectualii marxişti înregimentaţi faţă de prăpastia dintre idealurile proclamate şi practică. Mai mult, mediul internaţional era în schimbare: spiritul Genevei, numit astfel după locul conferinţei la vârf din iulie 1955, promisa cooperare paşnică dintre Est şi Vest, neutralitatea Austriei şi retragerea trupelor sovietice din zona de ocupaţie rusească din acea ţară, în conformitate cu tratatul de pace semnat pe 15 mai 1955, au crescut aşteptările unor ţări ca Ungaria, România şi Polonia. Dar rezultatul luptelor pentru putere dintre staliniştii şi antistaliniştii de la Kremlin era departe de a fi clar, iar ca urmare a acestei situaţii politice şi ideologice complicate au apărut probleme semnificative. În

plus, în ciuda succesului său din 1955, când l-a destituit pe Malenkov din funcția de prim-ministru, Nikita Hrușciov, care devenise susținătorul fervent al forțelor antistaliniste din Prezidiul P.C.U.S., nu putea conta pe majoritatea colegilor săi. Molotov, Kaganovici, Malenkov, Vorošilov și alți adepți ai liniei dure controlau încă sectoare-cheie ale partidului și guvernului și nutreau resentimente adânci față de eforturile de demascare a crimelor staliniste.

În 1955, Imre Nagy a fost obligat să se retragă din funcția de premier al Ungariei, iar Rákosi și staliniștii săi incorigibili păreau să-și recâștige influența politică pierdută. În realitate însă, victoria lor a fost de scurtă durată: duhul fusese eliberat din sticlă, intelectualii și studenții maghiari înțeleseseră că Moscova nu-i va susține necondiționat pe vechii lideri staliniști, iar mitul infailibilității partidului fusese sfărâmat. Lupta pentru reabilitarea lui László Rajk și a celorlalte victime ale rákosismului era în plină desfășurare, fiind favorizată de încălzirea relațiilor dintre liderii sovietici și Tito. La urma urmei, Rajk fusese executat în 1949, sub acuzația că era spionul lui Tito și, implicit, un agent al Occidentului imperialist. Acum, când Tito era sărbătorit ca un tovarăș comunist, nu mai exista nici un motiv pentru menținerea vechilor acuzații de la procesul împotriva lui Rajk. Panica, teama și insecuritatea se răspândeau rapid printre eșaloanele staliniste de la vârful partidelor din Europa Centrală și de Est.

Liderii comuniști români au înțeles că vremurile se schimbau și că vechile metode trebuiau revizuite radical și, prin urmare, a fost inițiată o anumită relaxare a politicii interne după 1953. Una dintre primele măsuri luate a fost decizia de a pune capăt construcției canalului dintre Dunăre și Marea Neagră, o întreprindere enormă, impusă de Stalin, care se potrivise cu politica de represiune a lui Gheorghiu-Dej[4]. În timpul Plenarei Comitetului Central din 19–20 august 1953, sub influența noului curs și a retoricii sovietice poststaliniste, Gheorghiu-Dej a criticat încercările de a promova cultul personalității, părerea lui fiind că Secția de Agitație și Propagandă a partidului trebuia să se concentreze asupra meritelor conducerii ca un organism colectiv, și nu să idealizeze un singur individ. A fost criticat și accentul exagerat pus pe industria grea în detrimentul bunurilor de consum, iar Gheorghiu-Dej a insistat asupra necesității de a se concentra asupra creșterii standardului de viață al populației. Puteau fi distribuite sume mai mari de la bugetul de stat industriilor producătoare de bunuri de consum, a anunțat Gheorghiu-Dej, urmând linia lui Malenkov din U.R.S.S.[5]

La Festivalul Mondial al Tineretului din vara anului 1953, regimul a făcut tot ce a putut pentru a prezenta imaginea unei generații

vesele și entuziaste de tineri români, iar cantități imense de mărfuri au fost expuse în magazine, spre uimirea românilor, care de ani de zile nici nu visaseră la așa ceva. Oamenii își vor aminti festivalul ca pe o prezență occidentală trecătoare pe străzile Bucureștiului, prin vizibilitatea redusă a forțelor polițienești și prin parțiala liberalizare culturală. În 1955, Miron Constantinescu a fost numit viceprim-ministru însărcinat cu problemele culturale și intelectuale, pierzându-și astfel poziția de președinte al importantului Comitet de Stat al Planificării (C.S.P.)[6]. Numirea sa a coincis, de fapt, cu o deschidere față de intelectualii influenți care fuseseră îndelung persecutați sau reduși la tăcere în timpul jdanovșcinei din România[7]. Mai mult, în 1955 a fost introdusă o politică mai permisivă în privința admiterii la facultate, noile reglementări moderând oarecum duritatea sistemului restrictiv bazat pe promovarea celor care proveneau din familii muncitorești. Totuși, nu au fost desființate cotele alocate în conformitate cu „originea socială", care îi dezavantajau pe candidații provenind din familii intelectuale, „burgheze" sau din familii de „chiaburi".

Congresul al II-lea al P.M.R. fusese programat inițial pentru anul 1954, la șase ani după cel precedent, dar a fost amânat de câteva ori[8]. În aprilie 1954, după cum am văzut, în urma unui proces înscenat, Gheorghiu-Dej a obținut executarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, cel care îi putea provoca prăbușirea politică și era rivalul său potențial[9]. Pentru a emula, în aparență, schimbările de la Moscova, la Plenara Comitetului Central din 19 aprilie 1954, a fost instituită o mult lăudată „conducere colectivă". Poziția de secretar general a fost înlocuită cu un Secretariat format din patru membri, condus de un prim-secretar. Gheorghiu-Dej, imitându-l pe Malenkov, a devenit prim-ministru, poziție pe care a deținut-o până în octombrie 1955, când, înțelegând că sursa puterii era în continuare Secretariatul Comitetului Central, a preluat funcția de prim-secretar (care era titlul purtat de Hrușciov în U.R.S.S.). În perioada aprilie 1954 – octombrie 1955, Gheorghe Apostol, omul de încredere al lui Gheorghiu-Dej, a deținut poziția de prim-secretar.

Este semnificativ faptul că, până în acel moment, cele mai importante poziții deținute de Apostol fuseseră la sindicate sau în guvern. Prin urmare, el nu avea nici o bază de putere în cadrul birocrației partidului, rolul său principal fiind acela de a crea aparența unei împărțiri a puterii la vârful P.M.R. Pe de altă parte, după cum susțin unii foști aparatciki comuniști, Apostol a jucat un rol-cheie în reorientarea propagandei de partid într-o direcție mai puțin dogmatică[10]. Cu toate acestea, tot ceea ce știm despre Gheorghe Apostol sugerează că era

servitorul credincios al stăpânului său și că orice inițiativă semnificativă a sa implica, probabil, consultarea și obținerea aprobării lui Gheorghiu-Dej. După cum s-a menționat, plenara din aprilie 1954 a avut loc la două zile după executarea lui Pătrășcanu, ceea ce arată că Gheorghiu-Dej a avut grijă să elimine orice posibil adversar capabil să introducă o reală liberalizare la timpul potrivit. Printre secretarii Comitetului Central nou-promovați la această plenară erau Nicolae Ceaușescu – care a devenit și membru supleant al Biroului Politic, ce, altfel, rămăsese neschimbat – și Alexandru Drăghici[11].

Congresul al II-lea al P.M.R. s-a ținut pe 23–28 decembrie 1955, la scurtă vreme după admiterea României în Organizația Națiunilor Unite împreună cu Bulgaria și Ungaria, alte două țări foste aliate ale Germaniei naziste, eveniment care a avut loc pe 14 decembrie 1955. La congres au participat figuri importante ale comunismului mondial, precum Alexei Kiricenko, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean și membru în Prezidiul P.C.U.S., mareșalul Ciu De, viceprim-ministru al Republicii Populare Chineze și secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez, Dolores Ibárruri, secretar general al Partidului Comunist Spaniol în exil, Mátyás Rákosi, prim-secretar al Partidului Comunist Ungar, și Todor Jivkov, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar[12]. Un subcomitet, format din Gheorghiu-Dej, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu și Leonte Răutu, a pregătit raportul politic al Comitetului Central, care nu propunea nici o inovație ideologică[13].

De la eliminarea „deviatorilor de dreapta" în 1952, Gheorghiu-Dej l-a considerat pe Iosif Chișinevschi colaboratorul său cel mai apropiat și mai devotat. Ca dovadă a acestei relații speciale stă faptul că sarcina lui Chișinevschi în Secretariat includea și supravegherea cadrelor și a „organelor speciale" (Securitatea, justiția, miliția și procuratura). Probabil că principalul susținător al lui Ceaușescu în numirea acestuia ca secretar însărcinat cu organizațiile și aparatul de partid a fost Chișinevschi[14].

Noul Birou Politic era compus din toți membrii vechi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Iosif Chișinevschi, Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroș, Emil Bodnăraș, Miron Constantinescu și Constantin Pârvulescu, la care se adăugau trei noi membri, ce vor juca roluri importante în următoarea perioadă: Petre Borilă, Alexandru Drăghici și Nicolae Ceaușescu[15]. Ca o dovadă a avansării sale, lui Ceaușescu i-a fost încredințată prezentarea raportului privind statutul partidului, în care, deloc surprinzător, acesta a subliniat tradiționalele teme leniniste privind „centralismul democratic" și „internaționalismul

socialist". Promovarea lui Drăghici a fost un semn clar că Ministerul de Interne, adică Securitatea, va continua să joace un rol esențial ca „scutul și sabia" regimului. Cât despre Borilă, acesta era un stalinist învederat, care fusese comisar în Brigăzile Internaționale în timpul Războiului Civil din Spania și care avea contacte excelente la Moscova, foarte utile în vremurile din ce în ce mai nesigure ce urmau să vină.

Comuniștii români și Congresul al XX-lea al P.C.U.S.

Schimbările care începuseră deja după moartea lui Stalin au fost accelerate de faimosul Congres al XX-lea al P.C.U.S., în timpul căruia, la 25 februarie 1956, Nikita Hrușciov a denunțat crimele lui Stalin în fața unui auditoriu stupefiat, referindu-se în special la persecuția cadrelor de partid și din guvern, la distrugerea Statului-Major și a corpului ofițeresc al Armatei Roșii, la lipsa de pregătire în fața atacului lui Hitler din iunie 1941 și la șocanta „afacere Leningrad". Aceste fapte fuseseră făcute publice de multă vreme de către Troțki, Boris Souvarine, Bertram Wolfe și de către alți antistaliniști și erau bine cunoscute în Occident. Noutatea însă consta în faptul că atrocitățile lui Stalin (în realitate, numai o parte dintre ele, din moment ce Hrușciov nu a amintit de ororile colectivizării, de farsele judiciare din anii '30, inclusiv de cele trei procese-spectacol de la Moscova, sau de exterminarea foștilor membri ai Comitetului Evreiesc Antifascist) nu mai fuseseră recunoscute, fără a mai vorbi de asumarea responsabilității pentru ele, din perspectiva oficială comunistă. Însă Hrușciov – care, în poziția sa de prim-secretar al Comitetului Central al P.C.U.S., reprezenta instanța cu cea mai mare autoritate a comunismului mondial – a denunțat păcate ce erau, teoretic, de neiertat din punctul de vedere leninist.

În „raportul secret" (scris de o comisie condusă de veteranul ideolog al partidului Piotr Pospelov), Hrușciov a recunoscut și existența, îndelung negată, a „testamentului" lui Lenin, care avertiza partidul în privința lui Stalin. Ceea ce liderii sovietici s-au limitat să denumească drept „cult al personalității" lui Stalin era însă consecința tragică, dar logică a unui sistem inuman, bazat pe instituții despotic-autoritare, ostile structural regulilor democrației tradiționale, a unei ordini sociale în care teroarea ideologică și polițienească reprezenta principala sursă de legitimare politică și reproducere economică, politică, socială și culturală[16]. În mod logic, Congresul al XX-lea al P.C.U.S. a afectat dramatic relațiile Moscovei cu sateliții săi. Atacând modul în care Stalin

condusese P.C.U.S., Hrușciov a pus, implicit, sub semnul întrebării supremația Moscovei în cadrul mișcării internaționale și multe dintre partidele comuniste – chinez, francez, italian, albanez și român – au început să pună și ele sub semnul întrebării politicile sovietice. Chiar și așa însă, până în epoca glasnostului și a perestroikăi, comuniștii francezi au preferat să se îndoiască de autenticitatea „discursului secret" și să-l numească „raportul atribuit lui Hrușciov".

Delegația română la Congresul al XX-lea a fost condusă de Gheorghiu-Dej și i-a inclus pe Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi și Petre Borilă[17]. Desigur, delegația nu avea cum să prevadă că fusese pregătită o bombă precum discursul lui Hrușciov. Este greu de imaginat că Gheorghiu-Dej, care era, fără îndoială, un admirator real al lui Stalin, a fost încântat de critica adusă fostului lider sovietic. După Constantinescu, Gheorghiu-Dej a fost, de fapt, profund deranjat de revelațiile din raportul secret al lui Hrușciov. Hrușciov comisese o greșeală istorică denunțându-l pe idolul comunismului mondial, considera Gheorghiu-Dej – împărtășind cu Mao Tzedun și Maurice Thorez disprețul pentru „senzaționalismul" lui Hrușciov[18]. Consternarea lui Gheorghiu-Dej față de inițiativa antistalinistă a liderului sovietic poate fi considerată ca primul stadiu al disputei româno-sovietice. Ca urmare, Gheorghiu-Dej a început să-i curteze pe chinezi. Într-adevăr, după 1956, în ce privește atitudinea față de Stalin și destalinizare, comuniștii români aveau mai multe în comun cu China lui Mao sau cu Albania lui Hodja decât cu Polonia lui Gomułka. Totuși, Gheorghiu-Dej și-a folosit aptitudinile de manipulator pentru a îmbunătăți relațiile țării sale cu Iugoslavia, pe ai cărei lideri îi stigmatizase la întrunirea Cominformului din noiembrie 1949 ca fiind „o bandă de asasini și spioni".

Nu trebuie să ne angajăm în analize psihologice complexe pentru a înțelege că în timpul nopților înghețate de la Moscova, la sfârșitul acelui februarie 1956, Gheorghiu-Dej și însoțitorii săi se aflau în stare de șoc: fostul lor idol fusese defăimat de către succesorii săi, iar interpretarea stalinistă a leninismului, elogiată pe vremuri, fusese denunțată ca fiind falsă. Stalin a fost criticat nu numai pentru încălcări grosolane ale legalității socialiste, ci și pentru că a fost un aventurier în relațiile internaționale și pentru că a sufocat gândirea marxistă în domenii precum economia politică, materialismul istoric și „socialismul științific". Congresul al XX-lea a cerut întoarcerea la leninismul „creator", considerat ca fiind opus rigidității și sterilității simplistei dogme jdanoviste. În mod paradoxal, chiar Mihail Suslov – fostul protejat al lui Jdanov și organizatorul principal al ultradogmaticelor campanii

din ultimii ani ai erei staliniste – a fost cel care a cerut să se pună capăt sclerozei culturale și să se abordeze în mod creator doctrina marxist-leninistă. Întrucât Suslov trecuse de partea lui Hrușciov împotriva lui Molotov și a celorlalți dinozauri staliniști, atacul său asupra dogmatismului cultural reprezenta, în realitate, o critică îndreptată împotriva facțiunii antihrușcioviste din Prezidiu.

Conform unor afirmații ulterioare și mărturisirilor spontane, în special revelațiilor din timpul Plenarei Comitetului Central din noiembrie–decembrie 1961, membrii delegației române la Congresul al XX-lea își petreceau serile jucând domino și încercând să-și dea seama ce se întâmpla la vârful partidului sovietic. Când a fost informat despre raportul secret al lui Hrușciov, Miron Constantinescu a luat o atitudine distantă, pretinzând că avea nevoie de timp ca să studieze cu atenție documentele, în loc să-și piardă timpul cu bârfe mărunte sau la masa de joc împreună cu Gheorghiu-Dej. De asemenea, după cum își va aminti în prefața volumului de scrieri al lui Palmiro Togliatti, tradus în limba română în anii '70, Constantinescu a purtat la vremea respectivă câteva conversații cu liderul comunist italian. Togliatti a fost cel care, într-un faimos interviu dat în 1956 revistei *Nuovi argumenti*, a cerut o adâncire a criticii aduse de Hrușciov lui Stalin de la nivelul psihopersonal la cel structural-instituțional[19]. A atins oare Constantinescu aceste probleme în discuțiile sale particulare cu Togliatti? Nu putem da un răspuns la această întrebare, dar însuși faptul că el a ținut să asigure partidul că, în 1956, se opusese tezelor revizioniste și „policentriste" arată că se întâmplase totuși ceva la Moscova. Această atitudine distantă, extrem de precaută, pe care a avut-o la Moscova a reprezentat pentru Gheorghiu-Dej primul semnal că Miron Constantinescu încerca să se disocieze de vechea conducere și să-și creeze o platformă personală hrușcioviștă.

Pe scurt, după Congresul al XX-lea al P.C.U.S., liderii comuniști români erau dezorientați, traumatizați și indignați. Fostul lor idol fusese atacat ca un monstru criminal, paranoic și ca o nulitate din punct de vedere militar: întreaga lor lume se prăbușea. Oricare ar fi fost sentimentele sale față de Hrușciov înainte de februarie 1956, este evident că, din acel moment înainte, Gheorghiu-Dej nu a mai avut nici un fel de încredere în primul-secretar sovietic. Pentru el, ca și pentru Maurice Thorez, Antonín Novotný și Walter Ulbricht, demascarea mitului lui Stalin a reprezentat o imensă greșeală strategică și ideologică, un dar ceresc pentru propaganda imperialistă și o concesie făcută „revizionismului decadent" titoist. După ce au citit textul complet al raportului secret al lui Hrușciov, participanții români la Congresul al XX-lea

trebuiau să hotărască cum să discute aceste documente cu restul conducerii P.M.R. Din moment ce noua linie a Kremlinului îl amenința personal, Gheorghiu-Dej a trebuit să amâne dezbaterile care amenințau să ia naștere la nivelul conducerii de partid. În consecință, el a invocat criza din Partidul Comunist Grec și implicarea sa, timp de o lună, în luptele interne din acel partid, pretinzând că nu avusese posibilitatea să prezideze discuțiile interne din P.M.R. referitoare la lecțiile Congresului al XX-lea. De fapt, el încerca să câștige timp, ducându-i cu vorba pe diverșii membri ai Biroului Politic, evaluând atitudinile acestora și calculând strategia optimă în vederea discuțiilor iminente. În această privință, el conta pe sprijinul lui Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroș, Petre Borilă, Emil Bodnăraș, Alexandru Drăghici și avea motive să spere la sprijinul lui Nicolae Ceaușescu. Sofismele dialectice ale lui Leonte Răutu puteau servi, era convins, la camuflarea eforturilor de a preveni destalinizarea din punct de vedere ideologic.

În cele din urmă, în martie-aprilie 1956, au avut loc o serie de întâlniri ale Comitetului Central pentru informarea cadrelor de la vârf despre Congresul al XX-lea. Aceste sesiuni bine orchestrate erau menite să se constituie într-un fel de ritual purificator, în care fiecărui membru al eșalonului comunist suprem i se cerea să se angajeze în cunoscuta practică leninistă a criticii și autocriticii. La plenara din 23–25 martie, Gheorghiu-Dej a prezentat o dare de seamă a Biroului Politic, în care l-a criticat pe Stalin și, mai ales, cultul personalității acestuia. Cu toate acestea, raportul secret nu a fost menționat explicit. Cât despre stalinismul din propriul său partid, Gheorghiu-Dej a vorbit despre staliniștii români fără a pronunța nume și a insistat asupra faptului că P.M.R. îi eliminase încă din 1952, insinuând că singurii staliniști din România fuseseră Pauker, Luca și Georgescu și că el, Gheorghiu-Dej, avea meritul de a fi declanșat cu curaj o destalinizare *avant la lettre*, cu mult înainte de Congresul al XX-lea. De asemenea, el a subliniat că Congresul al II-lea al P.M.R. marcase o nouă etapă deoarece fusese stabilită o conducere colectivă, iar centralismul democratic guverna acum cu adevărat viața internă de partid. Pe scurt, jocul lui Gheorghiu-Dej a fost să invoce lupta împotriva „moscoviților" epurați ca argument al propriului comportament politic „corect anticipat". Comparativ cu alte partide est-europene, a susținut Gheorghiu-Dej, conducerea P.M.R. a reușit să evite cele mai grave excese asociate cu cultul personalității lui Stalin. Rectificările necesare fuseseră deja făcute în principiu ca urmare a epurărilor îndreptate împotriva lui Pauker. Nu s-a spus absolut nimic despre Foriș, Koffler

și Pătrășcanu, care fuseseră lichidați cu toții din ordinul lui Gheorghiu-Dej, sau despre tratamentul arbitrar aplicat lui Luca, Anei Pauker, lui Teohari Georgescu și multor altor activiști ai partidului.

La această plenară, Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, amândoi membri ai delegației la Congresul al XX-lea, fiecare din motive foarte diferite, au pus sub semnul întrebării autoritatea lui Gheorghiu-Dej, astfel încât ședința s-a transformat într-o dezbatere adevărată[20]. Acesta este motivul pentru care, dintre toate documentele acestei plenare, a fost publicat numai raportul lui Gheorghiu-Dej asupra Congresului al XX-lea (chiar și acesta fiind reprodus într-o variantă cosmetizată). Constantinescu, susținut de Chișinevschi, a pledat pentru o „regenerare" a partidului în spiritul liniei antistaliniste promovate de Hrușciov. Cei doi au invocat sloganul Congresului al XX-lea referitor la „revenirea la normele leniniste ale vieții interne de partid" pentru a slăbi poziția lui Gheorghiu-Dej și a restructura conducerea partidului. Constantinescu a criticat și Securitatea, inclusiv faptul că poliția secretă opera în ministere fără ca funcționarii superiori să fie consultați, nici măcar atunci când aceștia, ca în cazul lui, erau membri ai Biroului Politic.

În maniera de exprimare leninistă, acesta era un atac frontal, iar Gheorghiu-Dej a înțeles, cu siguranță, acest lucru. Criticilor lui Constantinescu și Chișinevschi, Gheorghiu-Dej, care era capabil să combine o seducătoare afabilitate personală cu logica rece a stalinismului, le-a răspuns admițând că existase într-adevăr un cult al personalității în P.M.R., cu consecințe abominabile și tragice, dar a afirmat că acesta luase sfârșit odată cu eliminarea lui Pauker, Luca și Teohari. După 1952, au pretins Gheorghiu-Dej și susținătorii săi, a fost reinstalată conducerea colectivă[21]. Mai târziu, la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej a susținut din nou, secondat de o cohortă de sicofanți, că viața normală de partid începuse numai după 1952 și că acest lucru i s-a datorat în primul rând lui Gheorghiu-Dej însuși.

Merită subliniat că fiecare din cei doi oponenți principali ai lui Gheorghiu-Dej l-a atacat pe acesta din motive foarte diferite. În cazul lui Chișinevschi, era vorba despre permanentul său oportunism, despre cameleonica sa natură politică, manifestată prin dorința de a se asocia cu grupul care avea cele mai mari șanse să iasă învingător. Un adevărat susținător al liniei Moscovei, indiferent de meandrele acesteia, el a prins ocazia de a-l submina pe Gheorghiu-Dej și de a poza în luptător pentru democrație intrapartinică. Deoarece se părea că Hrușciov dirija evoluțiile de la Moscova, Chișinevschi a crezut că o reevaluare critică a epurărilor staliniste din România era inevitabilă[22].

La rândul său, Constantinescu s-a gândit că el era cel destinat să promoveze o nouă linie politică în România și a sperat să-l detroneze pe Gheorghiu-Dej. De fapt, la următoarea ședință a Biroului Politic, el l-a atacat direct pe Gheorghiu-Dej, spunând că, deși recunoștea meritele primului-secretar, dorea să sublinieze defectele acestuia, considerând că lipsa totală de până atunci a unei atitudini critice față de Gheorghiu-Dej reprezenta o poziție greșită, neleninistă[23]. Constantinescu a crezut, de asemenea, că putea conta pe sprijinul intelectualilor din partid, precum și pe cel al unor figuri culturale principale, care fuseseră marginalizate din punct de vedere social după preluarea puterii de către comuniști.

Rezultatul probabil al acestei înfruntări era însă neclar. Situația rămânea fluidă. Exista o stare de agitație în rândul inteligheției, iar membrii de partid (în special cei din aparatul ideologic) discutau în particular despre nevoia de a stabili responsabilitatea pentru erori strategice ca proiectul Canalului Dunăre – Marea Neagră, epurarea grupului Pauker-Luca, marginalizarea veteranilor din partid, sufocarea libertății de creație, interpretarea dogmatică a istoriei naționale și rusificarea impusă culturii române și sistemului de educație. Activiștii români care studiau în școlile sovietice pentru elita de partid erau conștienți de implicațiile raportului secret și de efectele acestuia asupra celorlalte țări ale blocului estic. În cercuri restrânse aveau loc „discuții neoficiale" (ulterior criticate și pedepsite ca fiind „discuții neprincipiale"). Era o perioadă în care liberalizarea se strecura pe nesimțite în partid. Studenții erau din ce în ce mai critici față de ideologia oficială, iar informațiile despre liberalizarea din Polonia și Ungaria se răspândeau în centre intelectuale majore ca București, Cluj și Timișoara.

În acel moment, principalii oameni de încredere și susținători ai lui Gheorghiu-Dej erau Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Alexandru Moghioroș și Petre Borilă. Încercarea lui Constantinescu de a-l câștiga de partea sa pe Moghioroș a eșuat: Moghioroș, care înainte îi trădase pe Vasile Luca și pe Ana Pauker, s-a dus imediat să-l informeze pe Gheorghiu-Dej despre formarea unei „platforme antipartinice". Chișinevschi l-a abordat pe mai puțin perspicacele Pârvulescu, care îl disprețuia pe Gheorghiu-Dej, și a încercat să-l convingă să participe la condamnarea primului-secretar pentru abuzurile ce avuseseră loc. Pârvulescu nu a înțeles că propunerea lui Chișinevschi echivala cu eliminarea lui Gheorghiu-Dej sau a pretins că nu pricepuse mesajul cu claritate. Faptul că a omis să raporteze despre abordarea sa de către Chișinevschi și invitația de a „discuta trecutul în lumina direcției leniniste impuse de Congresul al XX-lea" îl va costa scump. La Plenara

Comitetului Central din iunie 1957, Pârvulescu a fost sever criticat, la Congresul al III-lea al P.M.R. din 1960 şi-a pierdut locul din Biroul Politic, iar la plenara din noiembrie–decembrie 1961 a fost atacat pentru miopie politică şi oportunism.

Rivalitatea dintre Ceauşescu şi Drăghici a început să se manifeste în timpul acestor faimoase şedinţe din primăvara lui 1956, când viitorul secretar general a încercat să se prezinte ca un liberal, atacând brutalitatea poliţiei secrete comandate de fanaticul Drăghici. Rolul lui Ceauşescu în aceste dezbateri politice este echivoc. Conform afirmaţiilor pe care le-a făcut ulterior, a adoptat o poziţie „liberală", criticându-l pe Drăghici şi poliţia secretă pentru „inadmisibila practică de a ignora controlul partidului asupra organelor de Securitate"[24]. Pe de altă parte, el a subliniat că raportul lui Hruşciov la Congresul al XX-lea menţionase şi meritele lui Stalin nu numai în desăvârşirea revoluţiei şi construirea socialismului, ci şi în lupta împotriva troţkiştilor şi a buhariniştilor. „Nu există printre noi nici unul care să fi citit ceva din operele lui şi să nu fi învăţat ceva din ele", a spus Ceauşescu[25].

Discuţiile aprinse din Biroul Politic din perioada martie-aprilie 1956 au dus la decizia de a menţine sub un control strict dezbaterile de masă cu membrii de partid cu privire la destalinizarea lui Hruşciov. Explicaţiile oficiale au scos în evidenţă justeţea liniei partidului, iar orice încercare de a o pune sub semnul întrebării ducea la sancţiuni imediate. Toţi membrii Biroului Politic au fost instruiţi să se opună tendinţelor revizioniste şi „liberal-anarhice". Leonte Răutu era însărcinat să orienteze propaganda în aşa fel încât să ascundă adevăratele implicaţii ale campaniei de destalinizare a lui Hruşciov. Chemările la democratizare în interiorul partidului au fost combătute cu fermitate şi s-a subliniat faptul că partidul român respinsese de la început „excesele" huliţilor „moscoviţi" Pauker, Luca şi Georgescu. Originile stalinismului naţional se găsesc în aceste reacţii la Congresul al XX-lea al P.C.U.S.

Ecourile destalinizării printre intelectuali

Pentru frământata conducere a P.M.R., neclintită în credinţa ei în dogmele staliniste, undele de şoc ale Congresului al XX-lea în celelalte ţări ale blocului estic au reprezentat argumente pentru înăsprirea politicii interne pentru a evita ceea ce maşina propagandistică a lui Leonte Răutu obişnuia să numească „stihia liberalist-mic-burgheză". Partidul trebuia să exorcizeze subversivul „virus intelectualist",

care adusese nesiguranță, confuzie, dezordine, scăderea moralului și zguduise întregul edificiu al socialismului de stat. Intrigați și, în același timp, iritați de destalinizare, liderii comuniști români s-au opus oricărei încercări de a slăbi „vigilența ideologică" sau presiunile asupra inteligheției. S-a decis să aibă loc ședințe în fiecare organizație de partid pentru a discuta documentele Congresului al XX-lea. Ședința din 22 mai 1956, în care documentele congresului au fost prezentate aparatului de partid din raionul I.V. Stalin, în care locuiau cei mai mulți dintre conducătorii comuniști, a fost orchestrată cu măiestrie, în așa fel încât să fie total compromisă linia aparent „moderată" adoptată de Constantinescu și să fie zdrobită orice ambiție de a introduce o politică de „democratizare" culturală și ideologică în România.

În mod paradoxal, atacul împotriva despotismului stalinist a venit din partea lui Alexandru Jar, un scriitor mediocru, promotor al realismului socialist, ale cărui merite în Rezistența franceză nu justificau poziția importantă pe care o ocupase în viața literară românească postbelică. De fapt, însuși Gheorghiu-Dej (care îl cunoștea pe Jar din perioada când stătuseră împreună în închisoare și folosea încă numele lui evreiesc real, Pașchela) a fost cel care, atunci când Jar a aderat la revizionismul hrușciovist și i s-a plâns în legătură cu dictatura partidului asupra literaturii și artei, îl încurajase pe acesta să ridice glasul și să-și exprime nemulțumirea în mod public. Provocarea a reușit. Jar a fost convins că Gheorghiu-Dej dorea cu adevărat ca el să inițieze o dezbatere profundă asupra abuzurilor staliniste. În realitate, alegerea lui Jar, care beneficiase absolut nemeritat de o poziție proeminentă în lumea literară, pentru a susține libertatea de gândire și de exprimare a fost o lovitură de maestru, ce ilustrează înțelegerea sofisticată a regulilor jocului la care ajunseseră Gheorghiu-Dej și Răutu. Puțini scriitori erau mai disprețuiți de către colegii lor decât era Jar pentru rolul său în excesele propagandistice din perioada stalinistă. A-l pune să se prezinte ca vocea „liberalizării" făcea subiectul în sine ridicol în fața majorității scriitorilor români, care îl percepeau astfel ca pe o dispută de familie între staliniști[26].

Mai mult, scopul acestei înscenări era acela de a compromite facțiunea care ar fi putut insista pentru „liberalizare". Faptul că lui Jar îi lipsea credibilitatea pentru a-și susține acuzațiile împotriva lui Gheorghiu-Dej nu însemna, desigur, că el nu avea dreptate. Dimpotrivă, tocmai pentru că folosea jargonul de partid, pe care îl împăna cu referințe la ideologia marxist-leninistă, atacul său, ca și cel al

celorlalți scriitori ce l-au susținut (toți de origine evreiască, toți foști stalinișți înfocați), a fost un asalt asupra monopolului ideologic al partidului – într-adevăr, o punere sub semnul întrebării a legitimității regimului. Constantinescu, care se afla la Cluj, a fost chemat înapoi din ordinul lui Gheorghiu-Dej pentru a participa la ședință. Prezența sa era indispensabilă pentru discreditarea „tendințelor intelectualist-liberaliste" ale lui Jar. El, Gheorghiu-Dej și Răutu, care în mod normal nu ar fi participat la o ședință a activiștilor de partid de la un nivel ierarhic atât de scăzut, au fost totuși prezenți la aceasta și l-au anatemizat pe Jar, simulând astfel o reînnoire a dezbaterii interne în partid. În universul autarhic care era România în 1956, publicarea discursurilor lor a fost, de asemenea, senzațională prin faptul că au insistat asupra deciziei partidului de a pune capăt tuturor abuzurilor staliniste[27].

La ședința organizației de partid a scriitorilor din 29 mai 1956, Alexandru Jar și cei doi susținători ai săi, dramaturgul Mihail Davidoglu și criticul literar Ion Vitner, au fost criticați fără milă[28]. Nici un scriitor nu i-a luat apărarea lui Jar, nici măcar atunci când s-a luat decizia să fie exclus din partidul pe care îl servise cu credință încă din ilegalitate, trecând prin Războiul Civil din Spania și prin Rezistența franceză și până la imnurile exaltate dedicate lui Stalin și lui Gheorghiu-Dej. Nu a crezut nimeni că Jar putea să se fi îndoit în credința lui și că era posibil ca acest fost zelot comunist – a cărui soție, Olga Bancic, o eroină a Rezistenței franceze, fusese decapitată de Gestapo – să fi înțeles, în sfârșit, că stalinismul reprezenta un dezastru moral și să fi avut o criză de conștiință. Era, în fond, irelevant cine fusese Jar înainte: important era argumentul principal al atacului său împotriva monopolului partidului asupra adevărului, iar scriitorii români, în marea lor majoritate, nu l-au aprobat. Ideile umanist-democratice ale intelectualilor maghiari și polonezi se regăseau prea puțin în România. În timp ce scriitorii din Polonia și Ungaria începuseră să se afirme ca un grup autonom, cu interese și scopuri bine definite, în România exista un calm relativ. Cel puțin în sfera publică, nimic nou nu părea să se întâmple pe frontul românesc. Intelectualii polonezi și maghiari își câștigaseră drepturile după conflicte repetate cu aparatul ideologic, ceea ce, având în vedere formele virulente ale stalinismului din acele țări, nu fusese doar o joacă. Fiecare concesie a fost câștigată prin rezistență unită și prin exprimarea publică a solidarității. Departe de a încerca să-și sincronizeze acțiunile cu cele ale colegilor lor maghiari și polonezi, care se aflau în avangarda luptei antitotalitare, scriitorii români erau fericiți de foarte redusa marjă de libertate ce li s-a oferit după moartea lui Stalin.

Stratagema lui Gheorghiu-Dej de a identifica ofensiva antistalinistă cu numele foarte compromise ale lui Alexandru Jar, Mihail Davidoglu și Ion Vitner a dat astfel roade. Intelectualii români nu au fost seduși de retorica marxistă și au considerat evenimentul o simplă afacere internă de partid. Mai mult, cu excepția unui grup relativ restrâns de adevărați intelectuali de stânga (Petru Dumitriu, A.E. Baconsky, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Geo Bogza, Paul Georgescu, N. Tertulian, Mihail Petroveanu, Gheorghe Haupt și Ov.S. Crohmălniceanu), foarte puțini erau capabili să înțeleagă miza enormă a reorganizărilor care aveau loc în 1956. Cu toate acestea, nici unul dintre ei nu și-a exprimat public solidaritatea cu revolta intelectualilor maghiari (influentul romancier Petru Dumitriu a fost, de fapt, printre primii care au criticat revoluția maghiară în paginile săptămânalului Uniunii Scriitorilor din România). Leonte Răutu, care, după înlocuirea lui Iosif Chișinevschi în 1952, a devenit șeful propagandei, a fost capabil să simuleze o „deschidere" ideologică și a reușit, în principiu, să înăbușe în față orice liberalizare. Primul Congres al Scriitorilor din 18–24 iunie 1956 – care a fost manipulat de Răutu și de zelosul său subaltern, poetul stalinist Mihai Beniuc – a reafirmat principiul potrivit căruia arta și literatura trebuiau să urmeze directivele partidului[29]. Desigur, au fost făcute anumite concesii, inclusiv reintegrarea unor valori culturale, multă vreme denigrate, în circuitul politic. Operele poeților Octavian Goga, George Bacovia și Tudor Arghezi, precum și cele ale romancierilor Liviu Rebreanu și Camil Petrescu au fost din nou introduse în circulație în România. În același timp, birocrația de partid a încercat să cultive mitul respectului față de valorile fundamentale ale trecutului, trecând cu totul sub tăcere faptul că purta răspunderea pentru abuzurile față de aceste valori. Ruptura cu stalinismul rigid și reabilitarea istoriei naționale au fost esențiale: în România însă, acestea nu s-au produs ca urmare a presiunilor intelectualilor critici, ci mai degrabă din încercarea oportunistă a elitei partidului de a-și ascunde refuzul de a se angaja într-o destalinizare reală[30]. Regimul a mers chiar atât de departe, încât a încercat să-i atragă înapoi pe intelectualii români importanți aflați în exil, cum ar fi Mircea Eliade și Emil Cioran[31].

Ceea ce nu au înțeles protagoniștii acestei drame era faptul că libertatea pe care sistemul era dispus să o acorde trebuia să fie rezultatul unei lupte, și nu un dar divin. Atrași de falsa destalinizare înscenată de partid, intelectualii români au capitulat înainte de a porni lupta. Editorialele *Gazetei literare* și ale *Vieții Românești* din epocă ilustrează exact această strategie de voluntară supunere etică și abdicare politică.

Urmând directivele comisarilor ideologici, reprezentanții elitei intelectuale oficiale au anatemizat „spiritul liberalist", ispita „revizionistă" și alte asemenea „halucinații" mic-burgheze. Anul 1956 – momentul în care a putut fi pusă pentru prima dată sub semnul întrebării și în mod direct ordinea leninistă și când se putea merge în direcția tendinței internaționale de reînnoire a idealurilor radical-democratice – a fost un eșec pentru cultura română postbelică. A fost ceea ce francezii numesc *un moment manqué*, o ocazie ratată. În loc să înțeleagă că a se conforma directivelor partidului și a evita orice înclinație eretică echivala cu ieșirea din curentul principal al istoriei, intelectualii români s-au felicitat pentru perspicacitatea lor politică fără egal.

Confruntați cu dezintegrarea monolitului stalinist, moștenitorii lui Stalin au șovăit. Modelul titoist nu mai era privit ca o trădare a socialismului. Schimbarea devenise o posibilitate istorică, nu doar un vis utopic. Ce nu au reușit să înțeleagă intelectualii români a fost faptul că modestele libertăți oferite în 1956 nu se datorau bunăvoinței gardienilor ideologici, ci fricii lor. Exact acesta a fost motivul pentru care, odată ce punctul culminant al „dezghețului" trecuse, a fost declanșat un nou val de represiuni, iar cel mai greu loviți au fost chiar intelectualii. Dacă mai era nevoie de încă o lecție amară cu privire la etica înșelătoare a comunismului românesc, aceasta a fost dată după 1958, când mulți intelectuali importanți au fost trimiși în judecată[32].

Cazul Jar, epurarea Uniunii Scriitorilor, tiradele antirevizioniste din presa literară românească și diatribele furioase ale lui Mihai Beniuc împotriva manifestelor umaniste ale intelectualilor maghiari și polonezi ilustrează particularitatea reacției elitei politice românești față de procesul de destalinizare care se desfășura în celelalte state comuniste. Denunțarea poetului Nicolae Labiș la Congresul Tinerilor Scriitori și perfidul atac al lui Mihai Beniuc, regizat de Leonte Răutu, erau, în mod evident, privite ca avertismente pentru calmarea pasiunilor radicale[33]. Totuși, spre deosebire de intelectualii din Ungaria și Polonia, ceea ce le-a lipsit intelectualilor români în 1956 a fost susținerea din partea unei facțiuni reformiste de la vârful birocrației de partid. În timp ce ungurii puteau conta pe Imre Nagy și pe tovarășii săi, iar polonezii pe Władisław Gomułka și pe grupul său, puținii scriitori potențial eretici din România nu aveau asemenea protectori. Lucrețiu Pătrășcanu fusese ucis în aprilie 1954, iar Miron Constantinescu era prea izolat în conducerea P.M.R. pentru a deveni promotorul unei campanii antistaliniste. Tot ce a putut face acesta a fost să încerce marea cu degetul și să lanseze câteva baloane de probă – dezacorduri minore cu Gheorghiu-Dej – care au fost tratate ulterior ca niște crime

teribile împotriva rolului conducător al partidului. Exista o anumită frământare în rândurile vechii gărzi a partidului, dar nici un efort colectiv nu a reușit vreodată să pună într-adevăr în pericol controlul staliniștilor asupra puterii.

Efectele revoluției maghiare

Vântul libertății din 1956, revoluția maghiară și eforturile pentru liberalizare din Polonia i-au exasperat pe discipolii est-europeni ai lui Stalin, inclusiv pe Gheorghiu-Dej și pe subordonații săi. În octombrie 1956, agățându-se cu disperare de putere, Gheorghiu-Dej a încercat să-și consolideze prestigiul prin normalizarea și îmbunătățirea relațiilor cu Iugoslavia lui Tito. Exact ca și stalinistul maghiar Ernö Gerö, succesorul lui Mátyás Rákosi, Gheorghiu-Dej a crezut că va putea convinge conducerea iugoslavă de bunele sale intenții. Același om care citise scandalosul raport intitulat „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni" la întrunirea Cominformului din 1949 nu s-a sfiit să cerșească iertarea celor pe care îi jignise.

Revoluția maghiară a început cu o demonstrație de masă la Budapesta, pe data de 23 octombrie 1956. Conducerea de partid din România, inclusiv Gheorghiu-Dej, se afla în acel moment în Iugoslavia și s-a întors la București pe 28 octombrie. Până la revenirea lor, ședințele Biroului Politic au fost prezidate de Gheorghe Apostol, iar singurele măsuri substanțiale luate au constat în întărirea controlului granițelor României cu Ungaria și în trimiterea unor activiști importanți în județele din Transilvania unde existau minorități maghiare semnificative, cum ar fi Cluj, unde a fost trimis Miron Constantinescu[34]. Imediat după întoarcerea lui Gheorghiu-Dej din Iugoslavia, liderii comuniști români s-au grăbit să preîntâmpine orice contaminare cu spiritul revoltei maghiare. Printre altele, s-a format un comandament – condus de viceprim-ministrul Emil Bodnăraș, din care făceau parte ministrul de Interne, Alexandru Drăghici, ministrul Forțelor Armate, Leontin Sălăjan, și secretarul Comitetului Central, Nicolae Ceaușescu – care a fost autorizat să ia toate măsurile necesare și care putea ordona trupelor de Securitate să deschidă focul dacă era cazul[35]. În același timp, la granița româno-maghiară au fost masate trupe sovietice pregătite pentru o acțiune polițienească de proporții gigantice. Conducerea română nu se temea de iredentism teritorial, ci de marxismul revizionist al noii conduceri de la Budapesta[36].

Pentru Gheorghiu-Dej, pericolul principal nu consta într-o încercare maghiară – foarte puțin probabilă – de a retrasa granița cu România folosind forța militară, ci mai degrabă în efectul contagios al experimentului pluralist inițiat de reformiștii de la Budapesta. Dând dovadă de un oportunism cinic, regimul lui Gheorghiu-Dej a stabilit inițial contacte cu guvernul legal al lui Imre Nagy, dar apoi, la începutul lui noiembrie, după a doua intervenție a Moscovei la Budapesta, și-a proclamat solidaritatea cu guvernul-marionetă al lui János Kádár[37].

După cum a menționat cu diferite ocazii, Gheorghiu-Dej a vizitat în secret Budapesta imediat după cea de-a doua intervenție sovietică, fiind însoțit de poetul Mihai Beniuc și de Valter Roman, un veteran cominternist, directorul editurii partidului, ambii cunoscători ai limbii maghiare. Cel de-al doilea, un fel de expert în afacerile maghiare al P.M.R., fusese trimis la Budapesta pe 25 octombrie și a petrecut câteva zile acolo pentru a urmări cursul evenimentelor. Rapoartele sale – în care linșarea birocraților partidului și a ofițerilor poliției secrete de către revoluționari a fost descrisă în detaliu – au convins Biroul Politic român că trebuia evitată cu orice preț izbucnirea unei revolte de masă similare în România. Zdrobirea revoluției maghiare le-a oferit staliniștilor români un motiv meschin de satisfacție. Aceștia jubilau la gândul că tezele lor dogmatice fuseseră „confirmate" de evoluțiile din țara vecină României, dar și pentru că din acel moment nimeni nu le va mai cere să-și facă o autocritică umilitoare. Experți în diversiuni sociale și politice, liderii români au utilizat o penibilă demagogie proletară pentru a sugera clasei muncitoare că democratizarea nu era decât un slogan inventat de „dușmanul de clasă" și de „serviciile imperialiste de spionaj".

După ce revolta a fost reprimată de trupele sovietice, staliniștii români au sprijinit folosirea terorii de către forțele de securitate sovietice și maghiare împotriva revoluționarilor. Pe data de 21 noiembrie 1956, o delegație la cel mai înalt nivel, condusă de Gheorghiu-Dej și de Bodnăraș, s-a deplasat la Budapesta pentru a discuta cu Kádár despre ce trebuia făcut pentru a reprima complet spiritul revoluționar care mai persista în Ungaria. Aparatul de propagandă s-a depășit pe sine pentru a descrie revolta maghiară drept o „contrarevoluție burgheză", care urmărea să restaureze proprietatea privată în industrie, în sectorul bancar și asupra pământului. În mijloacele de informare românești nu s-a menționat nimic despre consiliile muncitorești care au constituit baza regimului revoluționar maghiar sau despre redobândirea demnității naționale a Ungariei prin ruperea de Pactul de la Varșovia și proclamarea neutralității.

În România, cei mai receptivi la mesajul revoluției maghiare și cei mai entuziaști față de progresul înregistrat de mișcările antitotalitare din blocul comunist au fost studenții din marile centre universitare București, Cluj și Timișoara – în special cei care studiau filozofia, istoria, limbile străine și literatura. Pentru o clipă, s-a creat iluzia că se revenea asupra schimbării istorice instituite de revoluția comunistă. Imaginea acelui „cimitir mai sobru și mai demn" despre care vorbise Nicolae Labiș (într-una dintre cele mai cunoscute și mai citate poezii ale sale, „Albatrosul ucis"), spre indignarea maestrului ideolog Leonte Răutu, părea posibilă: studenții visau la o Românie derusificată, democratică și suverană, ceea ce, pentru liderii comuniști ai vremii, echivala cu un program contrarevoluționar. Este demn de menționat că pe 8 noiembrie 1956 Hrușciov însuși a vorbit despre ceea ce el a numit o „stare de spirit nesănătoasă" printre studenții români și a lăudat acțiunea promptă a conducerii P.M.R. pentru eliminarea oricărei încercări de liberalizare[38]. Prin urmare, se poate presupune că perspicacitatea tactică și opoziția tenace față de tendințele revizioniste din toamna lui 1956 i-au îngăduit lui Gheorghiu-Dej să-și consolideze prestigiul diminuat în cadrul blocului sovietic după Congresul al XX-lea. După zdrobirea revoluției maghiare, Gheorghiu-Dej le apărea ca un tovarăș de încredere și celor mai conservatori dintre conducătorii de la Kremlin.

În primăvara lui 1956, înspăimântat de valul revoluționar din Ungaria, regimul lui Gheorghiu-Dej a lansat o campanie de intimidare a intelighenției maghiare din Transilvania și s-a folosit de gigantica sa forță polițienească pentru a suprima orice manifestare a libertății de gândire din partea acesteia. După noiembrie 1956, numeroși scriitori, filozofi, jurnaliști și alți intelectuali de origine maghiară au fost interogați de Securitate și închiși timp de mai mulți ani pentru curajul de a fi salutat programul lui Imre Nagy[39]. Studenții români din București, Iași, Cluj și Timișoara, care reacționaseră cu entuziasm la vestea revoltei din Ungaria și încercaseră să inițieze o mișcare similară, nu au fost mai puțin expuși persecuției staliniste: sute dintre ei au fost ridicați din amfiteatre și cămine, spre groaza colegilor lor amuțiți. Deși intelectualii români nu au fost capabili să se organizeze într-o opoziție coerentă, iar revoltele studențești nu au fost decât reacții spontane, regimul era cât se poate de conștient de pericolul mortal care îi amenința supremația. Antiintelectualismul pare a fi o caracteristică perenă a strategiei comuniste: pentru comuniști, nimic nu este mai periculos, mai subversiv și, în cele din urmă, mai odios decât libertatea de a visa și dreptul la gândire critică și îndoială creatoare.

Un nou val de represiune a afectat din nou eşaloanele superioare ale partidului. După cum am menţionat, Miron Constantinescu, preşedintele Comitetului de Stat al Planificării, a fost numit ministru al Educaţiei pe 18 noiembrie 1956, ceea ce însemna o decădere în rang. În iunie 1957, Constantinescu a fost acuzat de multe păcate ale epocii staliniste şi, printr-o lovitură tipic stalinistă, Gheorghiu-Dej l-a asociat cu una dintre cele mai compromise şi mai detestate personalităţi staliniste, Iosif Chişinevschi, îndepărtându-i pe amândoi din poziţiile deţinute. În perioada 1958–1959, mii de membri de partid au trecut din nou prin teroarea prin care trecuseră pe timpul lui Stalin. La ordinul lui Gheorghiu-Dej, Comisia Controlului de Partid, condusă de Dumitru Coliu şi Ion Vinţe (Vincze Janos), a lansat un nou val de anchete inchizitoriale, care încurajau delaţiunile. Cei care crezuseră că în 1956 stalinismul era mort au fost nevoiţi să-l înfrunte din nou în anii ce au urmat revoluţiei maghiare.

În acelaşi timp, comuniştii români au colaborat semnificativ la persecuţiile îndreptate împotriva revoluţionarilor maghiari. După ce a acordat mai întâi azil politic guvernului Nagy, Biroul Politic condus de Gheorghiu-Dej a devenit complice cu asasinii liderilor revoluţionari maghiari prin organizarea extrădării acestora la Budapesta, care pe atunci era ocupată de trupele sovietice. În timp ce liderii revoluţionari maghiari se aflau sub arest la domiciliu la Otopeni şi la Snagov, în împrejurimile Bucureştiului, un număr de membri ai partidului român, printre care se numărau Nicolae Goldberger, Valter Roman şi Iosif Ardeleanu, au încercat să le smulgă mărturisiri. Iniţial, membrii guvernului Nagy au fost vizitaţi la Snagov de către Borilă şi Bodnăraş. Mai târziu, datorită legăturilor sale personale cu Nagy (din perioada exilului la Moscova), Valter Roman, fostul şef al postului de radio sponsorizat de Comintern, „România liberă", care vorbea limba maghiară, a devenit persoana ce asigura contactul permanent dintre români (şi patronii lor sovietici) şi fostul premier maghiar[40]. Între timp, s-au intensificat presiunile din partea regimului Kádár pentru a-i convinge pe români că membrii grupului Nagy erau nişte trădători care trebuiau trataţi ca atare. Emisarul lui Kádár, Gyula Kállay, a vizitat Bucureştiul în 1957 şi s-a plâns chiar de „tratamentul regesc" pe care îl primeau Nagy şi prietenii săi din partea tovarăşilor români. Acestea au luat sfârşit atunci când Nagy şi colegii săi au fost transportaţi înapoi în Ungaria, unde a avut loc un pseudoproces care a dus la execuţia fostului prim-ministru şi a câtorva dintre asociaţii săi în iunie 1958.

Înfrângerea militară a revoluţiei maghiare şi colaborarea cu poliţia secretă sovietică în anchetele care au dus la procesul fictiv din 1958

sunt episoade ignorate de istoria oficială a comunismului românesc. Cu toate acestea, comuniștii români au beneficiat direct de pe urma tragediei maghiare, pe care au folosit-o drept argument pentru întărirea controlului totalitar asupra țării. Pentru nomenclatura stalinistă română, ideile umanist-democratice și programul de guvernare pluralist al lui Imre Nagy echivalau cu un manifest contrarevoluționar. Logica supraviețuirii birocratice a funcționat cu o eficiență înspăimântătoare în anii care au urmat revoluției maghiare, asigurând continuitatea comunismului românesc sub semnul ostilității totale față de orice înnoire democratică a anchilozatelor structuri staliniste. După cum am menționat anterior, a existat o diferență enormă între revolta generalizată din Ungaria din octombrie–noiembrie 1956 și protestele de scurtă durată dintr-o Românie stalinizată brutal. Tradițiile comunismului maghiar erau fundamental diferite de cele ale „partidului frățesc" român. Marxiștii revizioniști maghiari aveau un „trecut utilizabil", o istorie prestalinistă și chiar antistalinistă impresionantă, care a jucat un rol major în eforturile lui Imre Nagy de a transcende stalinismul și de a reconcilia socialismul cu democrația: o revoluție eșuată în 1919, exilul politic din Austria, Germania și U.R.S.S., un anumit grad de deschidere, în special până în anii '30, către gândirea politico-filozofică, așa cum apare în eseurile dialectice hegeliano-marxiste ale lui György Lukács și ale unora dintre studenții săi, precum și o anumită toleranță față de experimentele avangardei literare și artistice, toate acestea își lăsaseră amprenta asupra Partidului Comunist Ungar. Prea puține elemente de genul acesta puteau fi invocate de cei câțiva așa-ziși gânditori antitotalitari din România.

Plenara din iunie–iulie 1957

Revolta maghiară și criza poloneză din toamna lui 1956 l-au plasat pe Gheorghiu-Dej într-o poziție avantajoasă pentru confruntările de culise cu conducerea hrușciovistă. Aceste evenimente au întărit însă și spaima lui față de eventuale evoluții „anarhic-liberaliste" în România. Plenara Comitetului Central al P.M.R., care a avut loc pe 28–29 iunie și 1–3 iulie 1957, a jucat un rol esențial în restructurarea Biroului Politic al partidului și în eliminarea „grupului fracționist" Chișinevschi-Constantinescu. Conform versiunii oficiale, intenția fracționiștilor era aceea de a se opune direcției sănătoase pe care se angajase partidul. În realitate, după cum am menționat, nu a existat un asemenea „grup": Gheorghiu-Dej îl inventase pur și simplu din motive propa-

gandistice. Intervalul de timp în care s-a petrecut reprezintă cheia pentru înțelegerea acestui episod, pentru că, de fapt, epurarea a fost o reacție la impactul direct pe care Congresul al XX-lea al P.C.U.S. l-a avut asupra unității echipei conducătoare a P.M.R. Pe scurt, plenara din iunie 1957 a reprezentat răspunsul lui Gheorghiu-Dej la încercările minimale, dar reale a doi dintre asociații săi de a se angaja într-o destalinizare moderată, ca urmare a raportului secret al lui Hrușciov. Alianța temporară și problematică dintre Chișinevschi și Constantinescu din primăvara lui 1956 fusese dictată de considerații pragmatice. La acea vreme, ei credeau că Gheorghiu-Dej era atât de compromis în urma revelațiilor privind abuzurile staliniste, încât ar fi trebuit îndepărtat de la putere.

Încurajați, probabil, de Hrușciov, Chișinevschi și Constantinescu au încercat să-i convingă și pe alți membri ai Biroului Politic să li se alăture pentru a-l răsturna pe Gheorghiu-Dej printr-o majoritate de voturi. Deși au reușit să-l atragă în conspirație pe Pârvulescu, președintele Comisiei Controlului de Partid, ei nu au izbutit să-l câștige pe Alexandru Moghioroș, care l-a informat pe Gheorghiu-Dej despre complot. Antiintelectualismul lui Gheorghiu-Dej poate explica înverșunarea și violența deosebită a epurării care a urmat dezbaterilor interne de partid din 1956. Constantinescu fusese, fără îndoială, un stalinist devotat, dar, după Congresul al XX-lea, trăsese concluzia că Gheorghiu-Dej putea fi înlocuit cu o conducere colectivă care ar fi inițiat o „regenerare a sistemului socialist din România". Gheorghiu-Dej s-a folosit de alianța neinspirată a lui Constantinescu cu Chișinevschi – de departe cel mai detestat dintre conducătorii partidului –, transformând-o într-un argument împotriva „grupului". Cei doi lideri comuniști erau, în realitate, foarte diferiți, nu numai în privința profilului intelectual, ci și a modului cum interpretaseră politica promovată de Moscova și a semnificației pe care o atribuiau destalinizării.

Iosif Chișinevschi – care se născuse în 1905 în Basarabia, sub numele de Iosif Roitman, dar adoptase ulterior numele de familie al soției – a fost un pilon al influenței sovietice în Partidul Comunist Român. Chișinevschi jucase un rol important în bolșevizarea, iar apoi în stalinizarea P.C.R. în perioada de clandestinitate. Spre deosebire de Leonte Răutu, principalul său discipol după 23 august 1944, Chișinevschi era un autodidact: născut într-o familie săracă, s-a implicat de tânăr în mișcarea comunistă și nu a mai terminat liceul. Însă, în cazul său, golul cultural era compensat de încrederea în virtuțile educative ale sectei comuniste clandestine. Ignorând și detestând adevăratele probleme intelectuale, necunoscând dezbaterile teoretice ale

stângii marxiste, Chișinevschi venera surogatul ideologic stalinist. Cartea lui de căpătâi era *Problemele leninismului* a lui Stalin, un catehism penibil, menit să ofere soluții rapide, lesne de înțeles unora dintre cele mai spinoase chestiuni ale teoriei revoluției. Mai târziu, după publicarea *Cursului scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice*, o capodoperă a celor mai insolente falsificări ale trecutului, Chișinevschi nu a simțit nevoia de a mai citi altceva în câmpul doctrinei leniniste. Cultura română și dramele trecutului României nu-l preocupau câtuși de puțin.

Chișinevschi nu a cunoscut viața autentică a proletariatului românesc. Membru al P.C.R. din 1928, era total dezinteresat de contextul național și a devenit un funcționar devotat al Cominternului, un „revoluționar de profesie" aflat pe statele de plată ale centrului internațional al expansiunii sovietice, așa cum erau Ana Pauker și Vasile Luca. Arestat în 1928, Chișinevschi a trecut prin experiența închisorii, care a fost indispensabilă pentru ascensiunea sa în ierarhia comunistă. După ce a fost eliberat în 1930, a plecat în U.R.S.S., unde a participat la Congresul al V-lea al P.C.R., ținut la Moscova în 1931, și a fost suficient de abil pentru a-i convinge pe liderii Cominternului că puteau conta pe el în viitoarele lupte din interiorul minusculului partid român. În consecință, Béla Kun și Dimitri Manuilski, delegații Cominternului la acel congres, au susținut alegerea lui Chișinevschi în Comitetul Central al P.C.R. În timp ce se afla în U.R.S.S., Chișinevschi a urmat și Școala Leninistă a Cominternului – unica formă de educație ideologică de care a avut parte. Spre deosebire de Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, Chișinevschi avea legături personale în poliția secretă sovietică: ca agent efectiv al acesteia, el infiltrase eșaloanele superioare ale ierarhiei comuniste din România.

Înarmat cu indicații primite la Moscova, Chișinevschi a revenit în România și a participat la reorganizarea nucleului de propagandă (secția Agitprop). S-a dovedit a fi și un maestru al manipulărilor și intrigilor, urcând rapid spre vârful piramidei comuniste. Arestat din nou în 1933, eliberat apoi în 1936, a fost integrat în Secretariatul Comitetului Central și a devenit șeful organizației București a P.C.R. În acei ani, în spațiul tenebros al conspirației comuniste, s-au pus bazele colaborării dintre Chișinevschi și cei care îl vor sprijini ulterior în operația de demolare a culturii române. Unii au fost recrutați la Doftana, alții în afara închisorilor, însă criteriul de selecție a fost mereu același: pofta de putere și lipsa de educație. Printre aceia care erau ignoranți în privința culturii române, dar pe care Chișinevschi se va sprijini după 1944 în cadrul secției de propagandă a partidului se

numărau Leonte Răutu, Sorin Toma, Alexandru Buican, Nicolae Moraru și Ofelia Manole. Ar mai trebui pomenite numele fanaticului Mihail Roller și al carieristului Eduard Mezincescu, precum și numele Constanței Crăciun și al lui George Macovescu, o pereche de pseudoromantici dispuși la orice compromisuri.

În 1940, Chișinevschi a fost reconfirmat ca membru al Comitetului Central, poziție în care a navigat cu precauție între facțiunea lui Gheorghiu-Dej și cea a lui Ștefan Foriș, jucând un rol important în deznodământul acestei drame de partid. Spre deosebire de alți membri de origine evreiască ai Comitetului Central, el nu a fost deportat în Transnistria și a rămas în închisoarea de la Caransebeș, iar apoi în lagărul de la Târgu-Jiu, unde, în special după 1942, a devenit unul dintre cei mai apropiați partizani ai lui Gheorghiu-Dej. Convins că victoria finală îi aparținea lui Gheorghiu-Dej, Chișinevschi a participat la urzirea complotului care a dus la eliminarea și apoi asasinarea lui Ștefan Foriș. După 23 august 1944, a devenit membru al Biroului Politic și a jucat un rol esențial în campania împotriva intelighenției, care s-a desfășurat simultan cu rusificarea culturii române. În 1945, Chișinevschi a publicat câteva articole și broșuri sub pseudonimul Stănciulescu. Fățarnic și oportunist, extrem de servil față de superiori și amenințător, răzbunător și despotic față de subordonați, era stalinistul perfect.

Chișinevschi și soția sa, Liuba – care era și ea membră a Comitetului Central, precum și vicepreședinte al Comisiei Controlului de Partid și al Marii Adunări Naționale, numărându-se, de asemenea, printre adjuncții lui Gheorghe Apostol la Consiliul Central al Sindicatelor –, controlau diverse sfere ale vieții sociale și politice. Chișinevschi a luat parte la toate convorbirile importante cu reprezentanții sovietici și cu delegații din celelalte țări est-europene. El era responsabil nu numai cu îndoctrinarea poporului român, ci și cu coordonarea relațiilor internaționale ale P.M.R. și supraveghea politica de cadre a partidului. Cu toate acestea, moartea lui Stalin și „dezghețul" din U.R.S.S. l-au făcut pe acest foarte versat oportunist să sară într-o altă barcă.

Pentru Chișinevschi, atitudinea față de U.R.S.S. reprezenta cel mai important criteriu al ortodoxiei leniniste. Odată ce liderii sovietici au decis să-l denunțe pe Stalin, Chișinevschi a adoptat noua linie cu același zel cu care aplicase odată directivele lui Stalin. Rolul său în asasinarea lui Pătrășcanu sau strânsa lui prietenie cu Gheorghiu-Dej nu mai contau: Uniunea Sovietică schimbase cursul, așa că acest veteran al Cominternului și unealtă a Cominformului s-a conformat. Imediat după Congresul al XX-lea, a început să răspândească zvonuri

perfide despre Gheorghiu-Dej, menite, în același timp, să ascundă propriul său trecut criminal. După martie 1956, în ciuda reînnoitelor sale declarații de credință față de Gheorghiu-Dej, pentru Chișinevschi nu mai exista nici o șansă de supraviețuire politică: Gheorghiu-Dej îl întrecuse în abilitate și duplicitate. În iunie 1957, a fost exclus din Biroul Politic, iar Congresul al III-lea al P.M.R. din 1960 nu l-a mai reales în Comitetul Central. La plenara din noiembrie–decembrie 1961, nici unul dintre foștii săi tovarăși nu a ezitat să-l umilească pe Chișinevschi cu aceeași cruzime cu care el îi umilise pe alții în numele cauzei: Gheorghiu-Dej, Ceaușescu, Maurer, Răutu, Borilă, Moghioroș, Sencovici și Valter Roman l-au condamnat cu toții pe cel pe care cândva îl celebraseră drept „creierul partidului", devenit între timp doar directorul Combinatului Poligrafic „Casa Scânteii"[41]. Atunci când a murit, în 1963, nu a fost publicat nici un necrolog, oricât de modest. În aprilie 1968, lui Nicolae Ceaușescu i-a făcut o deosebită plăcere să-l denunțe încă o dată ca fiind responsabil, împreună cu Gheorghiu-Dej și Drăghici, pentru asasinatul judiciar al lui Pătrășcanu.

Celălalt membru al Comitetului Central care l-a înfruntat pe Gheorghiu-Dej a fost Miron Constantinescu, unul dintre foarte puținii intelectuali autentici acceptați în grupul hegemonic al comunismului românesc. Născut în 1917, Constantinescu avea o pasiune pentru istorie în general și în mod special pentru istoria culturală a Transilvaniei, încă de pe vremea când era elev la Arad. Mai târziu, în anii '30, ca student al Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București, a intrat în contact direct cu elita culturală a vremii și a audiat prelegerile lui P.P. Negulescu, Mircea Florian, Tudor Vianu și, mai ales, Dimitrie Gusti, care a exercitat cea mai mare influență asupra sa (la seminarul de sociologie al lui Gusti participau și H.H. Stahl, Traian Herseni și Mircea Vulcănescu)[42]. Diferențele ideologice nu excludeau atunci respectul reciproc, lumea era interesată de puncte de vedere opuse, iar la Facultatea de Litere și Filozofie predau profesori având loialități politice și culturale foarte diferite, cum erau Nae Ionescu și Constantin Rădulescu-Motru, Mircea Eliade și H.H. Stahl, Traian Herseni și Mihail Ralea.

În 1935, convins că nucleul rezistenței antifasciste era reprezentat de comuniști, Constantinescu s-a alăturat Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.), aflată în clandestinitate. După un an, atunci când organizația a fost dizolvată sub pretextul eliminării „agenților" reali sau potențiali, el a fost printre puținii membri uteciști care s-au înscris în partidul comunist. Împreună cu Grigore Preoteasa, Mihail Dragomirescu, Gheorghe Rădulescu, Constanța Crăciun, Petru Năvodaru,

Ilie Zaharia și Silvian Iosifescu, Constantinescu aparținea nucleului radical al studențimii române de stânga, iar atunci când Biroul Politic a decis să reorganizeze U.T.C.-ul în 1938, el a fost liderul grupului însărcinat cu această misiune. Istoricii oficiali ai lui Nicolae Ceaușescu îi vor atribui ulterior această misiune nu lui Constantinescu, ci lui Ceaușescu însuși, iar acesta, la Plenara Comitetului Central din noiembrie–decembrie 1961, a afirmat că lui Constantinescu îi lipsea o autentică educație politică marxistă. Este aproape comică situația în care unul dintre foarte puținii intelectuali români cu o solidă cultură marxistă a trebuit să fie acuzat tocmai de Ceaușescu – un personaj extrem de limitat din punct de vedere ideologic – pentru faptul că, tânăr student fiind, se retrăsese la o mănăstire pentru a studia *Capitalul* lui Karl Marx[43].

Constantinescu și-a petrecut anii războiului închis în lagărul de la Târgu-Jiu pentru activitate comunistă. În această perioadă, împreună cu Athanasie Joja, a jucat rolul intelectualului din grupul dominat de Gheorghiu-Dej și a devenit unul dintre colaboratorii indispensabili ai viitorului secretar general. Relația psihologică dintre Constantinescu și Gheorghiu-Dej a fost extrem de complicată și controversată. Foarte des, această relație a fost influențată de fascinația celui dintâi pentru Ana Pauker sau de abilitatea lui Chișinevschi de a-i manipula bine-cunoscutul orgoliu. După 23 august 1944, Constantinescu a devenit cel mai tânăr membru al Biroului Politic și redactor-șef al cotidianului comunist *Scânteia*. Ca președinte al Comitetului de Stat al Planificării între 1949 și 1955, Constantinescu a acumulat și multă experiență în economie, ceea ce l-a făcut să se creadă economist. După cum am văzut în capitolul anterior, Constantinescu a fost unul dintre cei care au orchestrat și demascat așa-numita deviere de dreapta și a contribuit substanțial la documentarea ideologică pentru plenarele Comitetului Central din martie și din mai-iunie 1952. Cu toate acestea, la plenara din noiembrie–decembrie 1961, a fost acuzat că fusese marioneta Anei Pauker. De fapt, el nu-i fusese mai devotat Anei Pauker decât Alexandru Moghioroș sau Emil Bodnăraș, dar, spre deosebire de aceștia, Constantinescu a crezut în propriul său destin politic.

Constantinescu a văzut în procesul de destalinizare amorsat de Hrușciov șansa vieții sale și, după 1954, a început să-și cultive intens imaginea de combatant pentru liberalizare în partid. El a inițiat o serie de întâlniri cu unii dintre intelectualii de marcă din perioada interbelică, mai ales după ce a fost numit ministru al Învățământului și Culturii la 18 noiembrie 1956[44]. Nu mai puțin semnificativă a fost întâlnirea sa de la Moscova, din februarie 1956, cu liderul comunismului

italian, Palmiro Togliatti, ale cărui opinii eretice vor fi făcute publice în lunile următoare. Asociat cu tendințele de liberalizare din partid și prins în capcanele urzite de Gheorghiu-Dej și Răutu, Constantinescu a fost eliminat din Biroul Politic la plenara din iunie 1957 împreună cu Chișinevschi pentru „încercarea de a orienta partidul spre anarhie liberalist-revizionistă". În iunie 1958, Constantinescu a fost folosit ca țap ispășitor în ultima epurare organizată de Gheorghiu-Dej și azvârlit la periferia vieții politice și culturale. În continuare, el a fost mai întâi lector la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice, iar apoi cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei, condus în acei ani de Andrei Oțetea, un bine cunoscut istoric reabilitat după declinul lui Mihail Roller. După 1965, în lupta sa cu fantoma lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu s-a folosit din nou de Constantinescu. Acesta revine ca membru al nomenclaturii, mai întâi ca ministru adjunct, apoi ca ministru al Educației, secretar al Comitetului Central, membru supleant al Comitetului Politic Executiv și, spre sfârșitul vieții, ca președinte al Marii Adunări Naționale.

Constantinescu a avut o viață de familie dureroasă. La începutul anilor '50, fiul său, Horia, a murit de apendicită, iar soția sa, Sulamita Bloch-Constantinescu, o veche militantă comunistă, a fost omorâtă în 1968 de propria sa fiică. În sfârșit, un alt fiu, numit tot Horia, a murit înghețat în timpul unei excursii în Munții Bucegi. Deși nu are o valoare deosebită, opera lui Constantinescu este totuși relevantă pentru faptul că a relansat sociologia ca disciplină în România după 1965. Avid de putere, solemn, monumental și arogant, el nu avut nici profunzimea lui Lucrețiu Pătrășcanu și nici candoarea etică a filozofului marxist Tudor Bugnariu, ginerele lui Lucian Blaga. Cu toate acestea, el i-a susținut pe cei câțiva cercetători tineri care au încercat în anii '70 să reabiliteze ancheta socială și să se sustragă imperativelor stalinismului virulent.

Revenind la plenara la care Constantinescu și Chișinevschi au fost „demascați", este interesant de menționat că aceasta s-a ținut în două sesiuni separate, pe 28–29 iunie și pe 1–3 iulie. Cam în același timp, pe 4 iulie, a fost anunțată la Moscova epurarea „grupului antipartinic" format din Malenkov, Kaganovici, Molotov și Șepilov, ce s-au opus politicilor lui Hrușciov. Nu este încă lămurit dacă epurările din P.M.R. au fost legate de cele din P.C.U.S. În această privință, Ghiță Ionescu observa: „Epurarea română, care putea fi legată de cea rusă numai în cazul în care informațiile despre aceasta fuseseră răspândite înainte de anunțul din *Pravda* din 4 iulie, poate foarte bine să fi reprezentat o încercare de a acționa mai ferm pe linia destalinizării,

dar putea fi generată și de nevoia de a scăpa de aceste două figuri influente, în special de Miron Constantinescu"[45].

După cum am arătat mai sus, Gheorghiu-Dej, care era personal amenințat de noua linie a lui Hrușciov de la Congresul al XX-lea al P.C.U.S., a temporizat cu abilitate dezbaterile din P.M.R., astfel încât această plenară a avut loc la aproape un an și cinci luni după Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și la un an și jumătate după Congresul al II-lea al P.M.R. Leonte Răutu a explicat amânarea acestei plenare în termenii necesității de a evita „judecățile improvizate". De fapt, întârzierea a fost esențială pentru supraviețuirea politică a lui Gheorghiu-Dej. Servită admirabil de evenimentele din 1956 din Polonia și Ungaria, ierarhia comunistă română s-a referit de formă la „învățăturile practice ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S.", a afișat un respect ipocrit față de cursul reformist inițiat de Hrușciov și, în sfârșit, s-a retras pe poziții conservatoare și dogmatice în jurul liderului său, Gheorghiu-Dej.

Unul dintre cele mai interesante discursuri rostite la această plenară a fost cel al lui Ceaușescu, care s-a dovedit a fi nu numai un discipol loial al lui Gheorghiu-Dej, ci și un stalinist impenitent. Prin urmare, discursul lui Ceaușescu merită o analiză mai atentă deoarece oferă elementele esențiale pentru o înțelegere profundă a mentalului său în legătură cu Stalin și cu stalinismul. Deși a admis că Stalin făcuse unele greșeli, meritele sale trebuiau recunoscute, iar operele sale meritau să fie studiate, a spus Ceaușescu. „De altfel, noi n-am făcut ca alții, care au început să scoată operele lui Stalin de prin birouri, de acasă", a adăugat el cu duritate[46]. Aceasta era o referire directă la Constantinescu, care își exprimase îndoiala cu privire la multe dintre tezele lui Stalin. Totuși, Ceaușescu nu a fost singurul care a lăudat moștenirea lui Stalin: atât Răutu, cât și Moghioroș s-au referit în discursurile lor la discuțiile pe care le avuseseră cu muncitori și cu vechi membri de partid, care le-ar fi cerut să nu exagereze în privința greșelilor lui Stalin[47]. Ceaușescu a justificat răzbunarea lui Gheorghiu-Dej împotriva lui Chișinevschi și Constantinescu spunând că aceștia fuseseră niște elemente antipartinice, care exageraseră nerealizările partidului, îi prezentaseră greșit activitatea și conducerea, citaseră anumite lucruri scoase din context și încercaseră să-l facă pe Gheorghiu-Dej singurul răspunzător pentru teroarea dezlănțuită în partid și în țară după venirea comuniștilor la putere[48].

Elementele esențiale ale politicii de partid a lui Ceaușescu pot fi identificate în discursul său din 1957 și nu este deloc exagerat să afirmăm că acestea au devenit constante ale gândirii lui politice până

în ultimele ore ale sale la putere, în decembrie 1989: preocuparea pentru unitatea partidului și rolul conducător al acestuia, frica de fracționism, respingerea liberalizării, fascinația pentru Stalin, disprețul pentru intelectuali și lipsa de milă față de „elementele mic-burgheze", care infiltraseră partidul și îl atacau din interior. De fapt, ultimul element simbolizează dezgustul lui Ceaușescu pentru dialog și schimbul liber de idei: „Știm, tovarăși, ce spunea Stalin în ce privește problema aceasta, că toate aceste grupări mic-burgheze pătrund într-un fel sau altul în partid, introducând spiritul de șovăială, oportunismul, neîncrederea care duce la fracționism, la dezagregare, izvor al subminării partidului... Deci lupta împotriva acestor elemente e condiția care asigură succesul luptei împotriva imperialismului"[49].

Mai mult, în analiza evenimentelor din 1956 din Ungaria și a influenței acestora asupra României, Ceaușescu s-a referit la faptul că au avut loc „manifestări negative" printre studenții din Timișoara, Cluj și Regiunea Autonomă Maghiară, precum și, la o scară redusă, în București și a subliniat că au existat serioase lipsuri în „educația patriotică" a tinerei generații. Mai mult, Ceaușescu a spus că influența revoltei maghiare din 1956 fusese resimțită în Transilvania, unde, înainte de 23 octombrie 1956, anumiți „excursioniști" (adică revoluționari maghiari în misiune) au încercat să-i convingă pe studenții și pe intelectualii români să urmeze calea maghiară. Ceaușescu va reacționa în același fel atunci când populația Timișoarei s-a ridicat împotriva dictaturii sale în decembrie 1989.

Merită amintit și faptul că la plenara din iunie 1957 Grigore Preoteasa, unul dintre puținii intelectuali din partid, a fost ales secretar al Comitetului Central și membru supleant al Biroului Politic. Preoteasa, care terminase Facultatea de Litere și Filozofie, petrecuse câțiva ani ca prizonier politic în lagărul de la Târgu-Jiu, de unde a evadat împreună cu bunul său prieten de atunci, Nicolae Ceaușescu[50]. După război, a fost redactor-șef al ziarului *România liberă*, apoi adjunct al Anei Pauker la Ministerul de Externe. Gheorghiu-Dej îl plăcea, pentru că tatăl lui Preoteasa fusese muncitor la Atelierele C.F.R. „Grivița" (de unde plecase și Gheorghiu-Dej). După 1955, Preoteasa a demonstrat o loialitate totală față de Gheorghiu-Dej, în ciuda admirației sale anterioare pentru Ana Pauker, și a fost numit ministru de Externe al României (el a condus delegația română la Organizația Națiunilor Unite în 1955, după admiterea țării în acest forum mondial). Ales în Comitetul Central în decembrie 1955, la Congresul al II-lea al P.M.R., Preoteasa era în mod clar destinat să urce pe scara ierarhică a partidului. Promovarea din 1957 a reprezentat

un salt extraordinar în cariera sa: el a devenit noul şef al Secţiei de Propagandă a partidului, Răutu fiind mutat la Relaţii Internaţionale. Însă, în noiembrie 1957, Preoteasa a murit într-un accident de avion pe aeroportul Vnukovo din Moscova[51]. Este greu de ştiut dacă Gheorghiu-Dej intenţiona cu adevărat să-l pregătească pentru a-i urma la putere, dar e sigur că atât Ceauşescu, cât şi Răutu (ambii supravieţuitori ai aceluiaşi accident de avion) s-au văzut astfel scăpaţi de un rival foarte periculos şi de o stea în ascensiune în conducerea de partid[52].

Plenara din iunie 1958

Eliminarea aşa-numitului grup Chişinevschi-Constantinescu la Plenara din 1957 a P.M.R. a fost urmată de epurarea unui grup de foşti ilegalişti în vara anului următor. Plenara din 9–13 iunie 1958 a utilizat un scenariu asemănător cu cel folosit la plenara din 1957 pentru inventarea „grupului Chişinevschi-Constantinescu" în scopul de a fabrica acum un aşa-numit grup Doncea. În discursul său la această plenară, Nicolae Ceauşescu i-a „demascat" pe Constantin Doncea, Grigore Răceanu, Ovidiu Şandru, Eugen Genad, Heinrich Genad, Ion Drancă, Constantin Moflic, Ştefan Pavel, Vasile Bâgu, Vasile Negoiţă şi Iacob Coţoveanu ca membri ai presupusului grup. Doncea şi Bâgu se număraseră printre membrii de partid care organizaseră grevele din 1933 de la Atelierele C.F.R. „Griviţa".

La plenara din 1958, Gheorghiu-Dej şi Vasilichi (susţinuţi, printre alţii, de Vasile Vâlcu, Simion Bughici, Mihai Burcă, Ştefan Voicu, Barbu Zaharescu, Ofelia Manole şi chiar de soţia lui Răceanu, Ileana Răceanu)[53] i-au acuzat pe Constantin Doncea şi pe ceilalţi de activitate antipartinică, fracţionism, revizionism şi „concepţii anarhice". Dumitru Petrescu, celălalt organizator important al grevelor de la „Griviţa" alături de Doncea, fusese deja acuzat de atitudini antipartinice de către o comisie specială, înfiinţată în iunie 1955 pentru a investiga natura discuţiilor care aveau loc între anumiţi membri de partid în afara întrunirilor oficiale. Comisia a recomandat eliberarea lui Petrescu din funcţia de viceprim-ministru şi excluderea sa din Comitetul Central, precum şi pedepsirea sa pe linie de partid cu cea mai gravă sancţiune înainte de excluderea totală[54].

Din nou, ca şi în cazul plenarei din 1957, Ceauşescu a fost cel care a rostit discursul ce conţinea principalele acuzaţii împotriva lui Doncea şi a celorlalţi veterani. În ciuda eforturilor lui Ceauşescu de a transmite imaginea unei facţiuni antipartinice bine organizate,

citind printre rânduri, reieșea că greșeala de care se făcea vinovat „grupul" de ilegaliști era aceea de a-i fi criticat pe liderii P.M.R. pentru abandonarea idealurilor comuniste ale mișcării clandestine, pentru înstrăinarea lor față de mase și pentru marginalizarea vechilor membri de partid din perioada de ilegalitate. În contribuția sa la lucrările plenarei, Răutu a venit cu un alt motiv major pentru epurare: Doncea, Răceanu și ceilalți veterani se pronunțaseră pentru o linie revizionistă și își exprimaseră simpatia pentru comunismul de tip iugoslav[55].

Plenara din iunie 1958 a arătat că nu va fi permisă nici o dezbatere reală cu privire la linia partidului și le-a oferit lui Gheorghiu-Dej și camarazilor săi controlul total al partidului. Opunându-se cu îndârjire reformelor economice și oricărei relaxări ideologice, dejiștii erau totuși bântuiți de spectrul unei revolte de masă similare cu cea din Ungaria și prin urmare Gheorghiu-Dej a căutat, ca o măsură de precauție, să-și întărească și mai mult controlul printr-o nouă epurare a partidului. În calitatea sa de secretar al Comitetului Central însărcinat cu politica de cadre, Ceaușescu și-a demonstrat încă o dată loialitatea prin organizarea unei masive epurări a membrilor de partid care se pronunțaseră împotriva lui Gheorghiu-Dej în perioada 1956–1957, care a dus la zeci de mii de excluderi din partid și a coincis cu furibunde campanii antiintelectuale și antisemite. Ceaușescu răspundea și de organizațiile de tineret și a colaborat atât cu ministrul de Interne Alexandru Drăghici, cât și cu liderii U.T.C. și ai Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România (Virgil Trofin, Ion Iliescu, Ștefan Andrei, Cornel Burtică, Cornel Pacoste, Ștefan Bârlea și Mircea Angelescu) pentru a „restabili ordinea" în universități. Securitatea lui Drăghici a lovit în studenții rebeli de la Timișoara, Cluj, Târgu-Mureș, București și Iași, dintre care cei mai radicali au fost închiși în urma unor procese înscenate.

După revoluția maghiară, conducerea lui Gheorghiu-Dej a încercat să înspăimânte partidul și populația astfel încât să creadă cu toții că orice amenințare la adresa ortodoxiei marxist-leniniste, chiar și o pledoarie pentru politici liberale moderate, ar atrage represalii din partea sovieticilor. Gheorghiu-Dej a criticat revoluția maghiară, și-a exprimat susținerea pentru intervenția militară sovietică și a afișat o loialitate absolută față de Uniunea Sovietică. În consecință, în iulie 1958, Hrușciov a decis în mod neașteptat să retragă trupele sovietice staționate în România[56]. Gheorghiu-Dej și oamenii săi au dat dovadă de o remarcabilă perspicacitate pentru a-l înșela pe Hrușciov, simulând o formă unică de destalinizare și câștigând timp pentru a-și întări controlul asupra partidului și a țării.

Hrușciov se afla la apogeul carierei sale atât pe plan internațional, cât și pe plan intern, în urma lansării în 1957 a *Sputnik*-ului, care a uimit întreaga lume, și a vizitei sale intens mediatizate în Statele Unite în 1959, astfel că liderii români continuau să urmeze cu obediență linia sovietică în comunismul mondial. Pe plan intern, represiunile de după 1958 i-au asigurat lui Gheorghiu-Dej o largă colaborare din partea intelighenției terifiate. Existau semne de creștere a nivelului de trai al populației, baza industrială se lărgea, iar campaniile de colectivizare continuau. Principalele sarcini puteau fi rezumate prin sintagma „continuarea creșterii bazei tehnico-materiale a socialismului". România intra în noul deceniu ca un aliat de încredere, în aparență, al sovieticilor, condusă de o oligarhie solidară, strâns unită în jurul unui lider pentru care puterea personală se situa deasupra oricăror considerații morale. Însă, după ce Moscova a lansat o nouă campanie împotriva lui Stalin în 1961, Gheorghiu-Dej a simțit că autoritatea sa devenise suficient de puternică: el a provocat și a surprins Kremlinul, propriul partid și Occidentul prin decizia de a provoca un divorț, nu lipsit de neplăceri, de U.R.S.S. În mai puțin de cinci ani, România, cândva satelitul cel mai loial al Uniunii Sovietice, s-a transformat într-un aliat rebel, iritant chiar.

CAPITOLUL 6

Opoziția față de hrușciovism

Gheorghiu-Dej și apariția comunismului național, 1960–1965

Acest cadru organizațional este deosebit de favorabil ascensiunii spre poziții de conducere a unor indivizi care aparțin unui tip ce poate fi numit „personalitate războinică".

Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind*

Îngrijorați de „al doilea dezgheț" al lui Hrușciov, dejiștii au încercat să reziste destalinizării prin elaborarea unei strategii naționale de atragere a inteligheției și de creare a unor punți între elita de partid și populație. De fapt, conducerea comunistă română a reușit, cu deosebit succes, să-și construiască o platformă a antidestalinizării în jurul conceptelor de *industrializare*, *autonomie*, *suveranitate* și *mândrie națională*. Scopul lui Gheorghiu-Dej era acela de a menține relații apropiate cu liderii sovietici fără a imita eforturile acestora de a demola mitul lui Stalin. Pentru români, lupta împotriva „cultului personalității" echivala cu evidențierea impecabilei lor reputații internaționaliste și descrierea nucleului conducător al partidului ca bastion al ortodoxiei leniniste. Cele două evenimente care au avut loc în P.M.R. la începutul anilor '60 – Congresul al III-lea (20–28 iunie 1960) și Plenara Comitetului Central (30 noiembrie – 5 decembrie 1961) – au pus accentul pe industrializarea rapidă în scopul de a crea o susținere de masă pentru partid și a da substanță pretențiilor patriotice „antihegemonice" ale echipei lui Dej. Această accentuare a atașamentului liderilor față de interesele naționale a devenit un element-cheie al strategiei partidului de a câștiga de partea sa atât inteligheția, cât și masele.

De la început, Gheorghiu-Dej s-a asigurat că această linie internă, aflată în pregătire, nu va irita Kremlinul. În timpul celor mai importante conferințe și întruniri comuniste internaționale, delegații români adoptau poziții mai prosovietice decât colegii lor maghiari și polonezi. Atunci când, în vara lui 1958, în urma presiunilor chinezilor, Moscova a criticat noul program al Ligii Comuniștilor din Iugoslavia ca fiind „revizionist", românii au susținut în totalitate poziția sovietică. La nivel oficial cel puțin, relațiile dintre conducerile P.M.R. și P.C.U.S. nu fuseseră niciodată mai cordiale. Din documentele din arhivele P.C.R. reiese însă că acest lucru era departe de a fi adevărat:

în diferite ocazii, Gheorghiu-Dej a insistat în timpul unor discuții particulare asupra faptului că partidul său se maturizase și că relațiile dintre țările socialiste trebuiau să fie guvernate de principiile egalității depline și ale independenței naționale. În același timp, pe măsură ce conflictul dintre Moscova și comuniștii albanezi se adâncea, Gheorghiu-Dej i-a oferit Moscovei sprijinul său total. Implicit, după cum știa și el foarte bine, aceasta însemna că Bucureștiul era gata să susțină Kremlinul în iminenta confruntare cu comuniștii chinezi, patronii liderului albanez, Enver Hodja. Moscova privea partidul român ca fiind cel mai loial și a decis să folosească evenimentul de la București din iunie 1960 ca pe o repetiție pentru atacul împotriva Albaniei (și, indirect, împotriva partidului lui Mao) plănuit pentru conferința comunistă internațională din noiembrie.

Nikita Hrușciov – primul-secretar al Comitetului Central al P.C.U.S. și președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. – a participat în persoană la Congresul al III-lea al P.M.R., după cum au făcut-o și alte numeroase figuri-cheie ale comunismului mondial. Congresul a dovedit că liderii P.M.R. erau uniți și că Gheorghiu-Dej deținea controlul absolut al partidului. Mai mult, congresul nu a instituit schimbări majore în politicile P.M.R. Ghiță Ionescu remarca platitudinea discursurilor și absența oricărei evaluări a dramaticelor evenimente ale deceniului precedent – undele de șoc ce au urmat Congresului al XX-lea al P.C.U.S., revoluția maghiară, epurările intrapartinice majore din 1957–1958, precum și campaniile și procesele împotriva intelectualilor și studenților români: „În discursurile rostite la congres au fost anunțate numeroase succese pe fiecare front, dar nu s-au făcut referiri la progresul destalinizării. Nici alegerile pentru Comitetul Central și Biroul Politic nu au indicat vreo schimbare de personal, care ar fi putut anunța vreo schimbare de politică. Rezultatul părea să fie aceeași amestecătură de dinainte, poate doar mai mare"[1].

Cu toate acestea, efectele încercării eșuate a așa-zisei facțiuni Chișinevschi-Constantinescu de a pune în discuție răspunderea lui Gheorghiu-Dej pentru greșelile perioadei staliniste s-au făcut simțite din nou: Constantin Pârvulescu, unul dintre membrii din ilegalitate ai partidului, și-a pierdut calitatea de membru al Biroului Politic și al Comitetului Central, precum și poziția de președinte al Comisiei Controlului de Partid (a fost înlocuit de Dumitru Coliu, un veteran cominternist, adept al liniei dure). În mod clar, eliminarea lui Pârvulescu a fost legată de atitudinea sa față de încercarea lui Chișinevschi și a lui Constantinescu de a-l detrona pe Gheorghiu-Dej, al cărui prieten apropiat, Ion Gheorghe Maurer – nominal, șef al statului la

vremea aceea –, i-a luat locul în Biroul Politic. Un an mai târziu, Maurer l-a înlocuit pe Chivu Stoica – un activist notoriu pentru mediocritatea sa – în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, poziție pe care o va păstra până la pensionarea sa în 1974.

Importanța Congresului al III-lea al P.M.R. rezidă însă în lansarea unui program economic pe termen lung (care a fost extins până în anul 1965), ce prevedea industrializarea rapidă a țării, în special a industriilor metalurgică și constructoare de mașini. Congresul a discutat rezultatele precedentului plan cincinal și a aprobat proiectul noului plan șesenal. Prioritatea absolută a ambelor planuri o reprezenta construirea unui combinat siderurgic imens la Galați. Cu privire la agricultură, Gheorghiu-Dej a raportat în fața congresului că un număr de 680 000 de familii de țărani, având în proprietate 1,8 milioane de hectare, nu erau încă integrate în sectorul socialist, însă a afirmat că procesul de colectivizare a agriculturii românești se va finaliza până în 1965. (Încheierea procesului de colectivizare va fi anunțată, de fapt, în aprilie 1962.)

În același timp, congresul a aprobat o mobilizare de masă fără precedent pentru îndeplinirea obiectivelor economice ale partidului[2]. Pentru români, dezvoltarea potențialului industrial propriu, pe lângă sectorul agricol, era o problemă de prestigiu, iar politica economică a României a fost cauza unei polemici violente între București și Moscova, care a atins apogeul în aprilie 1964, când românii au dat publicității o curajoasă „declarație" cu privire la criza comunismului mondial, sfidând cu insolență pretențiile sovietice de supremație în cadrul blocului. Primele semne ale acestui conflict au trecut însă neobservate, atât de către delegații la Congresul al III-lea, cât și de observatorii străini, care erau convinși că relațiile dintre Moscova și București erau mai bune ca oricând.

În timpul congresului, un eveniment extrem de important a fost atacul-surpriză al lui Hrușciov asupra delegației Partidului Muncitoresc Albanez, condusă de un membru al Biroului Politic, Hysni Kapo. După cum am menționat, congresul partidului român a fost considerat de Hrușciov drept locul potrivit pentru a lansa un atac radical împotriva învederaților staliniști albanezi și a protectorilor lor chinezi. În timpul înfruntării de la București dintre Hrușciov și albanezi, delegatul chinez, Peng Chen, șeful organizației de partid Beijing și membru al Prezidiului Permanent al Biroului Politic al Partidului Comunist Chinez, a exprimat rezerve serioase față de încercarea sovieticilor de a excomunica Albania pe baza acuzațiilor de dogmatism stalinist, suprimarea democrației de partid și refuzul de a se alătura celorlalte

partide leniniste în vederea reconcilierii istorice cu Iugoslavia lui Tito. Fiind rugat de Hrușciov să prezideze o întâlnire cu ușile închise a delegațiilor străine, Gheorghiu-Dej a susținut călduros atacul sovietic asupra albanezilor. Ulterior, după ce relațiile dintre București și Moscova s-au răcit, în timpul pregătirilor pentru declarația din 1964, Gheorghiu-Dej le-a mărturisit colaboratorilor săi că fusese, practic, obligat de Hrușciov să adopte o atitudine antialbaneză (și, implicit, antichineză). Aceasta pare să fi fost mai degrabă o mostră de ranchiună față de Hrușciov decât atitudinea reală a românilor în 1960.

De fapt, la conferința internațională din noiembrie 1960 de la Moscova, la care au participat 81 de partide comuniste și muncitorești, delegații români s-au numărat printre cei mai entuziaști susținători ai Kremlinului împotriva albanezilor și a chinezilor. Pentru Gheorghiu-Dej, încercarea lui Hodja și a lui Mao de a dezbina nu numai comunismul mondial, ci și anumite partide comuniste echivala cu un atac periculos asupra principiilor sacrosancte ale internaționalismului socialist. Deși, personal, era înclinat să dezaprobe inflexibila atitudine critică a lui Hrușciov față de Stalin, el aproba totuși linia Congresului al XX-lea al P.C.U.S. privind necesitatea vitală de a asigura coexistența pașnică între diferite sisteme social-politice. Nu mai puțin important era faptul că lui Gheorghiu-Dej îi displăceau atacurile violente ale albanezilor și ale chinezilor împotriva Iugoslaviei lui Tito. După ce fusese ales de Stalin să joace un rol central în campaniile antititoiste ale Cominformului în 1948–1949, Gheorghiu-Dej a făcut, după 1956, tot ce i-a stat în putință pentru a-și îmbunătăți relațiile cu Iugoslavia. Este adevărat, el dezaproba retorica titoistă privind autoconducerea și alte inovații teoretice în domeniul construcției socialiste, dar aceasta nu însemna că îi considera pe iugoslavi ca fiind renegați sau trădători. Dacă relațiile personale dintre Gheorghiu-Dej și Hrușciov nu s-ar fi înrăutățit, ca rezultat direct al noului val de destalinizare de după 1961 și al planurilor de a transforma Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.) într-un organism supranațional, era greu de crezut că atitudinea românilor față de China sau de Albania ar fi diferit în mod semnificativ de atitudinea celorlalte țări din blocul sovietic.

Până la începutul anului 1962 și în mod evident în perioada 1960–1961, Gheorghiu-Dej a continuat să susțină cu loialitate statutul hegemonic al Moscovei în cadrul blocului și al mișcării comuniste internaționale. Activiști de partid români au fost trimiși în continuare la Moscova pentru a participa la cursurile școlilor de partid ale P.C.U.S., limba rusă a rămas obligatorie în licee și universități, iar declarațiile

rituale cu privire la rolul decisiv al Uniunii Sovietice în „eliberarea țării de sub jugul fascist" erau rostite în toate ocaziile importante. Cu alte cuvinte, Congresul al III-lea a semnalat o continuitate în privința atitudinii tradiționale prosovietice a României în cadrul comunismului mondial și a confirmat voința liderilor P.M.R. de a nu se îndepărta de la viziunea lor profund ortodoxă asupra construcției socialiste. Toate înclinațiile eretice, în special cele legate de refuzul de a accepta planurile sovietice de integrare economică supranațională a Europei de Est, erau încă atent camuflate sub retorica unității blocului și a internaționalismului proletar.

În octombrie 1961, a avut loc un eveniment important pentru comunismul mondial: Congresul al XXII-lea al P.C.U.S., la care Hrușciov s-a angajat într-o nouă campanie împotriva lui Stalin și i-a atacat public pe albanezi pentru „activitățile lor schismatice, fracționiste și subversive" în mișcarea comunistă mondială. Zhou Enlai, în calitate de conducător al delegației chineze, a exprimat nemulțumirile Chinei față de politicile sovietice, inclusiv asupra unor puncte teoretice incluse în noul program al P.C.U.S. Staliniștilor înrăiți le-a displăcut renunțarea lui Hrușciov la dogma „dictaturii proletariatului" și anunțul că P.C.U.S. se va transforma într-un „partid al întregului popor", iar Uniunea Sovietică într-un „stat al întregului popor". Comunismul mondial intrase într-o perioadă de convulsii violente, iar ruptura totală dintre cele două centre rivale ale sale, Moscova și Beijing, părea inevitabilă. Partidele comuniste din întreaga lume și, în special, cele din „lagărul socialist" s-au angajat în analize profunde ale propriilor tradiții istorice și au luat poziție în polemica din ce în ce mai acută dintre Moscova și albanezii susținuți de Beijing. Liderii români au înțeles că deciziile șocante luate de Moscova, inclusiv expulzarea corpului lui Stalin din Mausoleul lui Lenin, vor avea consecințe enorme pentru toate țările din regiune. În timp ce aplauda din obișnuință linia leninistă a P.C.U.S. sub conducerea lui Hrușciov, Gheorghiu-Dej pregătea cu grijă dezbaterile din interiorul partidului său cu privire la lecțiile Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. Ultimul lucru de care avea nevoie era să îngăduie ca aceste dezbateri să se transforme în încercări de reevaluare a rolului său în epurările staliniste. Cu perspicacitate, răbdare și cinism, liderii români au organizat lupta împotriva „consecințelor cultului personalității" în așa fel încât să se prezinte ca adevărați destalinizatori *avant la lettre.*

Plenara Comitetului Central din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961 a fost un eveniment crucial, cu prilejul căruia Gheorghiu-Dej și-a afișat din nou susținerea necondiționată pentru linia internațională

a lui Hrușciov, criticând deviația albaneză. Pe scurt, Gheorghiu-Dej era gata să se plaseze de partea Moscovei în conflictul cu Enver Hodja (cu Mao Tzedun, adică), atât timp cât nu era împins să-și facă autocritica în privința trecutului său stalinist din România. Principalele probleme ce urmau să fie abordate la plenară au fost trecute în revistă în cadrul ședinței Biroului Politic din 29 noiembrie 1961[3]. În discursul rostit la plenară, Gheorghiu-Dej a adoptat un ton neașteptat de aspru față de Enver Hodja și camarazii acestuia:

> Comitetul Central a informat la timp partidul asupra liniei antileniniste fracționiste adoptate de conducătorii Partidului Albanez al Muncii, condus de Enver Hodja și Mehmet Shehu, care s-a manifestat prin poziția luată de reprezentanții Partidului Albanez al Muncii la conferința de la București și care apoi s-a manifestat cu o intensitate deosebită la întâlnirea din 1960. Conducătorii Partidului Albanez al Muncii au atacat cu vehemență linia și deciziile Congreselor al XX-lea și al XXII-lea ale Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, denunțarea deschisă și hotărâtă a cultului personalității și a consecințelor nefaste ale acestuia. De ce se ridică ei atât de vehement împotriva criticării cultului personalității, de ce apără ei gravele greșeli făcute de Stalin în activitatea sa? Pentru că ei înșiși au pus la cale și au întreținut pentru mulți ani în Albania o situație identică cu cea împotriva căreia au luat poziție Congresele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – practicând în viața de partid și de stat metode specifice cultului personalității, împreună cu tot felul de abuzuri[4].

Plenara i-a oferit lui Gheorghiu-Dej o excelentă ocazie pentru a se angaja într-o pseudoliberalizare. Toate greșelile din istoria partidului – a susținut el cu seninătate – se făcuseră fie înainte de intrarea sa în eșalonul de vârf al partidului, fie împotriva voinței sale. Pretinzându-se adevăratul apărător al principiilor leniniste privind conducerea colectivă și „normele sănătoase ale vieții de partid", Gheorghiu-Dej a denunțat facțiunile Pauker-Luca-Georgescu și Chișinevschi-Constantinescu ca fiind responsabile pentru ororile staliniste din România. În același sens, potrivit lui Dej, dacă el și colaboratorii săi apropiați nu ar fi existat, trădători ca Ștefan Foriș sau Lucrețiu Pătrășcanu ar fi distrus partidul în anii '40. În scenariul orwellian al lui Gheorghiu-Dej, controlarea trecutului era o metodă esențială pentru controlarea prezentului și a viitorului. În această construcție maniheistă, adaptată propriilor interese, întreaga istorie a partidului apărea ca o luptă continuă între nucleul sănătos, proletar și patriotic, condus de Gheorghiu-Dej, și bande succesive de ticăloși schismatici. Plenara care trebuia să pună în practică destalinizarea a devenit o manifestare menită să consolideze o viziune ultrastalinistă asupra istoriei

partidului. Sărbătorit ca salvatorul providențial al însăși existenței partidului, Gheorghiu-Dej i-a condamnat pe „deviatorii de dreapta" Pauker, Luca și Georgescu pentru faptul că acționaseră ca „un grup separat, ridicat deasupra organelor alese ale partidului, ignorând Comitetul Central și Secretariatul (pe care le controlau) și substituindu-se Biroului Politic, care funcționa aproape ca un comitet"[5]. De fapt, în discursul său, Gheorghiu-Dej a codificat noua versiune oficială a istoriei P.M.R., care sublinia acțiunile abominabile ale „grupului fracționist antipartinic" și, implicit, îi disculpa pe dejiști:

> Întorcându-se în țară în septembrie 1944 din Uniunea Sovietică, unde emigrase, grupul fracționist antipartinic Pauker-Luca, căruia i s-a alăturat ulterior Teohari Georgescu, sprijinit activ de către Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, a promovat cultul personalității lui Stalin pe scară largă și a încercat sistematic – și, din nefericire, a și reușit într-o anumită măsură – să introducă în viața de partid și de stat metode și practici străine de leninism, ce au provocat acest cult. Activitatea acestui grup fracționist antipartinic s-a caracterizat prin încălcarea normelor leniniste ale vieții de partid, a principiului muncii colective în organele de conducere, prin sfidarea regulilor democratice ale construcției de partid și de stat, prin crearea unei atmosfere de neîncredere și suspiciune împotriva unor cadre valoroase de partid și de stat, prin intimidarea și persecutarea lor, prin abuz de putere și prin încălcarea legalității socialiste[6].

La aceeași plenară din 1961, ministrul de Interne al lui Dej și șeful Securității, Alexandru Drăghici, a declarat că „grupurile fracționiste (Pauker, Luca și ceilalți) au transformat ministerele pe care le controlau în adevărate feude personale, izolându-le de partid și sustrăgându-le controlului acestuia"[7]. Ana Pauker (decedată în 1960) și ceilalți membri ai conducerii ce fuseseră epurați au fost acuzați că s-au folosit de pozițiile influente pe care le dețineau în 1944–1948 pentru a admite (sau a invita chiar) în partid foști membri ai Gărzii de Fier, precum și numeroși oportuniști și carieriști. Principalul discurs al lui Gheorghiu-Dej și discursurile celorlalți participanți, printre care primul-ministru Ion Gheorghe Maurer, membrii Biroului Politic Petre Borilă, Emil Bodnăraș, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș și Leonte Răutu, precum și numeroși veterani ai partidului, i-au denunțat pe cei „multă vreme emigrați în Uniunea Sovietică", „străini de realitățile din țară", pentru adoptarea metodelor și practicilor criminale staliniste. Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost descriși ca fiind singurii responsabili pentru politicile staliniste urmate anterior, care erau opuse liniei „naționale", „patriotice" și, implicit, „antistaliniste" reprezentate de Gheorghiu-Dej și

tovarășii săi apropiați. Printre cei care au susținut cel mai viguros această abordare naționalistă în formare s-au numărat foști militanți din Biroul pentru Emigranții Români de la Moscova și cândva colaboratori fideli ai lui Pauker, precum Petre Borilă (fost comisar politic în Războiul Civil din Spania și birocrat cominternist), Leonte Răutu, Dumitru Coliu și, chiar mai vituperant decât alții, Valter Roman. Ultimul, deși nu era membru al Comitetului Central, a fost invitat de Gheorghiu-Dej să participe și să ia cuvântul la această plenară decisivă. Roman își datora poziția specială în anturajul lui Gheorghiu-Dej rolului său în denunțarea așa-zisei devieri a Anei Pauker din 1952 și faptului că îi era personal îndatorat lui Dej, după cum mărturisea, pentru faptul că supraviețuise vânătorii de vrăjitoare staliniste împotriva foștilor luptători din Brigăzile Internaționale. Nu mai puțin agresivă a fost Ana Toma, o veterană a partidului, care, ca ministru adjunct de Externe, fusese foarte apropiată de Ana Pauker.

Propagat cu abilitate, mitul luptei dintre comuniștii loiali lui Gheorghiu-Dej și „moscoviții" Anei Pauker a servit ca suport ideologic pentru noul stadiu al relațiilor dintre București și Moscova. Nu a fost deci exagerat, din punctul de vedere al lui Gheorghiu-Dej, ca acesta să declare la ședința Biroului Politic din 7 decembrie 1961 că plenara care tocmai se încheiase pe 5 decembrie a fost, probabil, „cea mai frumoasă [plenară] ținută vreodată". La aceeași întrunire a Biroului Politic, Gheorghiu-Dej i-a lăudat pe Valter Roman, Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Gaston Marin, Petre Borilă și Nicolae Ceaușescu pentru discursurile rostite la plenară. Mai mult, Gheorghiu-Dej a subliniat că i-a plăcut modul în care Ceaușescu a vorbit liber și a spus „lucruri foarte frumoase"[8]. Nu a fost deci întâmplător faptul că Gheorghiu-Dej a insistat ca toate discursurile pregătite pentru plenară să fie publicate, și nu numai cele care fuseseră ținute efectiv. În opinia sa, nou-creata hagiografie de partid (și, desigur, corespondenta ei, demonologia revizuită) trebuia să devină „bun public". După cum subliniaseră Maurer și Valter Roman, era important ca întreg partidul să știe că protejarea cadrelor sănătoase împotriva persecuțiilor i se datora în primul rând lui Gheorghiu-Dej și că nu era nevoie ca partidul să procedeze la reabilitări postume.

Aparatul de propagandă al partidului, condus de Leonte Răutu, s-a folosit cu promptitudine de tezele dezvoltate la Plenara Comitetului Central din 1961 și a construit o nouă versiune a istoriei P.C.R., impregnată de mitul „rădăcinilor naționale" ale dejiștilor și de meritele lor în demascarea nemiloșilor dușmani ai clasei muncitoare române. Este important de subliniat rolul central jucat de Leonte

Răutu în crearea mitologiei P.M.R. Răutu, împreună cu Silviu Brucan, Ștefan Voicu, Sorin Toma, Nestor Ignat, Nicolae Moraru, Mihail Roller și Traian Șelmaru, fusese unul dintre cei mai virulenți critici ai democrației pluraliste și ai sistemului pluripartit. Un expert în adaptare politică și supraviețuire, Răutu a fost, de fapt, dictatorul culturii românești până la moartea lui Gheorghiu-Dej. În timpul campaniilor jdanoviste de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, el a condus demascarea criticilor și poeților „estetizanți" și „decadent-burghezi". Mai târziu, în special după 1961, când P.M.R. a încercat să-și lărgească clientela intelectuală, Răutu a condus procesul de „reconsiderare a moștenirii culturale". Manevrele sale bine concepute de manipulare a istoriei P.C.R. și de inventare a unei strategii „naționale" a acestuia au avut succes. Adjunctul și totodată colaboratorul său de încredere a fost Paul Niculescu-Mizil, șeful Secției de Propagandă, care, după 1965, i-a succedat lui Răutu ca ideolog-șef al partidului.

În acest cadru, Ceaușescu a devenit unul dintre cei mai ardenți avocați ai înfloritoarei „linii independente" a României. În discursul său la Plenara din noiembrie–decembrie 1961, cuvântarea care i-a plăcut atât de mult lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu îi atacase pe Pauker, Luca și Georgescu pentru „deviaționism de dreapta". El l-a criticat vehement și pe Marcel Pauker (Luximin) pentru presupusele sale activități criminale din timpul luptelor intrapartinice din 1928–1929. (Luximin fusese, desigur, ucis cu mult timp înainte, în timpul epurărilor sovietice din anii '30, iar Ceaușescu, care avea 43 de ani, nu-l cunoscuse personal niciodată.) Acest discurs l-a ajutat pe Ceaușescu să intre și mai mult în grațiile lui Gheorghiu-Dej. Profitând de implicarea sa în activitatea curentă a aparatului de partid, Ceaușescu își formase deja un grup de susținători în interiorul partidului, care s-au obișnuit cu stilul și obiceiurile sale. După 1961, Gheorghiu-Dej l-a numit pe Ceaușescu șef al direcției organizatorice, care includea secția Comitetului Central ce se ocupa de organizarea partidului și secția care supraveghea „organele speciale", adică aparatul de securitate, armata și procuratura. Trebuie accentuată asocierea directă a lui Ceaușescu cu Gheorghiu-Dej în perioada 1956–1965, pentru că altfel triumful său asupra unor adversari atât de puternici precum Gheorghe Apostol sau Alexandru Drăghici ar fi de neînțeles. Pentru Gheorghiu-Dej, Ceaușescu reprezenta incarnarea perfectă al unui aparatcik stalinist. Gheorghiu-Dej îl considera un activist modest, dedicat, rezervat, muncitor și profund loial. Rezolvând cu succes unele dintre cele mai dificile probleme care-l preocupaseră pe Gheorghiu-Dej

de-a lungul anilor – inclusiv colectivizarea forțată a agriculturii, epurările continue și hărțuirea intelectualilor critici –, cel mai tânăr membru al Biroului Politic a păstrat o atitudine respectuoasă față de secretarul general și față de ceilalți membri mai vechi ai Biroului Politic (Emil Bodnăraș și Ion Gheorghe Maurer). Desigur, Ceaușescu îl criticase pe Drăghici pentru „comiterea de abuzuri" și pentru „încălcări ale legalității socialiste," dar asta se întâmplase în timpul lunilor agitate care au urmat Congresului al XX-lea al P.C.U.S. Disidența, răzvrătirea sau gândirea critică nu reprezentaseră niciodată o tentație pentru el. Dimpotrivă, acuzația pe care i-a adus-o lui Constantinescu la Plenara Comitetului Central din decembrie 1961 a exploatat prejudecățile antiintelectuale, adânc înrădăcinate, ale partidului. Câțiva ani mai devreme, după plenarele din 1957 și 1958, împreună cu fostul activist cominternist Dumitru Coliu (Dimitar Colev), pe atunci președintele Comisiei Controlului de Partid, Ceaușescu orchestrase cu grijă epurări care, pe lângă excluderea a mii de cadre importante din partid, au avut un efect demobilizator asupra membrilor vechii gărzi a P.C.R. Spre deosebire de Constantinescu, care în conversații particulare obișnuia să deplângă rolul esențial jucat de Gheorghiu-Dej în „bizantinizarea" vieții de partid[9], se pare că lui Ceaușescu îi făcea o plăcere deosebită să satisfacă și să cultive pasiunea lui Gheorghiu-Dej pentru disimulare și intrigă[10]. Cu toate acestea, Ceaușescu a evitat orice deviație de la ceea ce considera el a fi dogma leninistă clasică[11].

Gheorghiu-Dej a decis să sărbătorească încheierea procesului de colectivizare a agriculturii prin organizarea unei plenare speciale a Comitetului Central al P.M.R. pe 23–25 aprilie 1962 și a unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naționale în București, pe 27–30 aprilie 1962, la care au participat 11 000 de țărani, numărul țăranilor invitați fiind o referire directă la numărul țăranilor căzuți victime în timpul Răscoalei din 1907[12]. De fapt, a fost vorba la 1907 de câteva mii de morți, conform istoricilor moderniști, ceea ce nu diminuează cu nimic tragedia produsă la începutul secolul XX în mediul rural. Din punct de vedere ideologic, a insistat Gheorghiu-Dej, acest eveniment însemna finalizarea construcției bazei materiale a noii ordini și trecerea la „desăvârșirea construcției socialiste în România".

Izbucnirea în 1962–1963 a polemicilor declarat ostile dintre partidele sovietic și chinez[13], precum și dificultățile lui Hrușciov ca urmare a crizei rachetelor din Cuba le-au permis comuniștilor români să scape de sub dominația Moscovei. În ședințele Biroului Politic român,

precum și în corespondența personală cu Hrușciov, Gheorghiu-Dej a criticat conducerea sovietică pentru faptul că nu-i informase pe comuniștii români de intenția sa de a instala rachete sovietice în Cuba. În timpul vizitei sale oficiale la București din perioada 24–25 iunie 1963, Hrușciov a admis criticile după cum urmează: „Tovarășe Dej, m-ai criticat pentru faptul că am trimis rachete în Cuba și nu ți-am spus. Este adevărat, ar fi trebuit să-ți spunem. I-am explicat tovarășului Ceaușescu cum s-a întâmplat. Cu excepția ta, toți au știut despre asta". (Ceaușescu fusese în Uniunea Sovietică înainte de călătoria lui Hrușciov, pentru a pregăti vizita liderului sovietic suprem[14].) În timpul următoarei vizite a lui Hrușciov în România, pe 3–7 octombrie 1963, Gheorghiu-Dej a dat glas și temerilor românilor în legătură cu un eventual război nuclear ca rezultat al crizei cubaneze: „Trebuie să-ți spun, Nikita Sergheevici, că niciodată de la eliberare [august 1944] încoace nu m-am simțit ca în timpul crizei din Marea Caraibelor, când se părea că suntem pe marginea prăpastiei, că totul stătea în cumpănă și că numai un pas ne despărțea de o catastrofă nucleară. Când am auzit despre decizia de a retrage rachetele din Cuba, am răsuflat ușurat. Trebuie să facem tot ce ne stă în putință pentru a menține pacea"[15].

Pe măsură ce schisma sino-sovietică se adâncea, Gheorghiu-Dej și-a atribuit rolul de mediator între cele două centre comuniste rivale. În loc să urmeze calea Moscovei în relațiile cu celelalte partide și state comuniste, Gheorghiu-Dej a început să dezvolte legături independente cu acestea. Ceaușescu a fost și el implicat în diplomația mișcării comuniste mondiale. Împreună cu prim-ministrul, Ion Gheorghe Maurer, el a mers în China, Coreea de Nord și Uniunea Sovietică în anii 1963 și 1964, pentru convorbiri cu Mao, Kim Ir Sen și Hrușciov. În același timp, P.C.R. a susținut viziunea policentrică și antihegemonică asupra comunismului mondial a liderului comunist italian, Palmiro Togliatti, formulată în tezele pe care acesta le-a scris cu puțin înainte de moartea sa în august 1964. La mijlocul anilor '60, J.F. Brown făcea următoarea observație în privința rolului jucat de comuniștii români în timpul polemicilor violente dintre partidul comunist sovietic și cel chinez: „Mao și întreaga dispută chinezo-sovietică au întărit extraordinar de mult prestigiul și respectul de sine al Partidului Comunist Român. Considerat întotdeauna unul dintre cele mai lipsite de influență din întregul bloc, acesta și-a asumat acum o importanță întrecută doar de cea a partidului sovietic și a celui chinez. Datorită eforturilor impresionante depuse pentru mediere și datorită sfidării Moscovei, a câștigat o admirație și un respect considerabile"[16].

„Devierea" română – o pretinsă versiune a comunismului național – a condus la reușita încercărilor grupului conducător de a restructura ideologia oficială și de a asimila valori populiste și naționaliste. „Sursa tensiunilor sovieto-române din anii '60 o reprezintă nemulțumirile și aspirațiile generate de așteptările pentru schimbare în contextul înapoierii politice", comenta pertinent Joseph Rothschild începuturile disputei româno-sovietice[17].

Disputa a devenit deschisă în 1962–1963, în urma controverselor asupra strategiilor pe termen lung privind integrarea economiilor est-europene cu cea sovietică și încercările lui Hrușciov de a transforma România într-o bază agricolă pentru țările mai dezvoltate din punct de vedere industrial din cadrul C.A.E.R., precum și asupra interpretării unor noțiuni precum „suveranitate națională", „independență economică", „sprijin reciproc" și „internaționalism socialist". Gheorghiu-Dej și tovarășii săi au organizat o campanie propagandistică de succes îndreptată împotriva presiunilor economice sovietice asupra României și, ca urmare, au reușit să creeze o nouă imagine a P.M.R., care apărea ca exponentul intereselor naționale românești împotriva planurilor Moscovei de a transforma România într-un hinterland agricol al blocului sovietic. Disputa dintre Moscova și București a fost, în primul rând, de natură economică. Aceasta își are originea în propunerile de „diviziune și specializare a producției în cadrul lagărului socialist" sub un „consiliu de planificare" supranațional, făcute de Hrușciov și susținute puternic de liderii polonez, est-german și cehoslovac (Władisław Gomułka, Walter Ulbricht și Antonín Novotný). Toate complexele de inferioritate, îndelung acumulate, ale liderilor români au explodat în această confruntare: profitând de faptul că poziția lui Hrușciov în cadrul comunismului mondial și al propriului partid se șubrezise, Gheorghiu-Dej a decis, pentru prima dată în cariera sa politică, să se opună direct dictatului sovietic. Nu lipsiți de motive, comuniștii români au obiectat că Moscova nu sprijinea eforturile lor de accelerare a industrializării țării prin dezvoltarea industriei chimice și a celei energetice. Lui Gheorghiu-Dej și echipei sale nu le convenea deloc ideea ca România (împreună cu Bulgaria, probabil) să fie tratată ca un fel de hinterland agricol al unui sistem economic integrat, condus de sovietici.

În iunie 1962, C.A.E.R. a adoptat un document intitulat „Principiile Diviziunii Internaționale a Muncii", redactat, printre alții, de specialistul sovietic în geografie economică E.B. Valev, care reafirma ideea „colaborării economice socialiste", în sensul unei diviziuni a muncii în cadrul blocului socialist între nordul industrializat și sudul

agrar[18]. Ideea a fost sprijinită puternic de Cehoslovacia și de Republica Democrată Germană, cele mai industrializate dintre țările „frățești"[19]. Dar comuniștii români nu împărtășeau acest punct de vedere. „Gheorghiu-Dej a fost pus într-o stare de intensă disonanță", observa Ken Jowitt. „Apărarea directă a programului de industrializare [...] a necesitat adoptarea unei poziții aflate în opoziție crescândă față de Uniunea Sovietică și inițierea unei politici care avea ca obiective principale suveranitatea statului și a partidului."[20]

Declarația oficială din aprilie 1964, care este considerată „declarația de independență" a comuniștilor români, a arătat faptul că dezbaterea asupra planului Valev convinsese elita conducătoare română că programul de industrializare pe scară largă putea fi realizat numai prin independența statului-partid față de Uniunea Sovietică[21]. După cum a arătat Michael Shafir, elita comunistă română a decis să „devină nu numai întruchiparea dezvoltării industriale, ci și a aspirațiilor naționale de independență"[22]. Această independență coincidea cu destalinizarea care era în plină desfășurare în majoritatea țărilor blocului sovietic, manifestându-se prin evenimente ca publicarea romanului lui Alexandr Soljenițîn *O zi din viața lui Ivan Denisovici* în U.R.S.S. sau simpozionul dedicat lui Kafka în Cehoslovacia. Cu alte cuvinte, românii nu încercau numai să se desprindă de sub hegemonia Moscovei, ci adoptau și o strategie de izolare a partidului lor (și a țării) de efectele contagioase ale campaniilor antistaliniste duse în alte state leniniste ca urmare a Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. Respingerea hrușciovismului ca fiind imperialism stalinist a reprezentat, pentru Gheorghiu-Dej și acoliții săi, o cale de a se opune deschiderii sistemului politic. Unitatea națională în jurul conducerii partidului al cărui lider suprem era Gheorghiu-Dej a fost corespondentul ideologic al repudierii pretențiilor Moscovei de a avea rolul conducător în cadrul blocului. Cu alte cuvinte, ruperea rândurilor pe plan internațional a însemnat uniformitate totală și strângerea fermă a rândurilor pe plan intern.

Programul de industrializare pe scară largă a României a fost susținut cu vehemență de către delegația română la C.A.E.R. Un rol important a jucat delegatul permanent al României la C.A.E.R., Alexandru Bârlădeanu, născut în Basarabia, un fost emigrant politic în U.R.S.S. care cunoștea foarte bine limba rusă. Bârlădeanu, care era economist prin educație, fusese ministru al Comerțului Exterior în anii '50, iar în anii '60 devenise viceprim-ministru. El fusese implicat și înainte în confruntări directe cu Hrușciov și cu alți lideri sovietici. Adresându-se Comitetului Executiv al C.A.E.R., pe data de 15 februarie

1963, el a pus sub semnul întrebării tutela sovietică și a apărat politica economică românească stabilită de Congresul al III-lea al P.M.R. din 1960[23]. Înfuriat de pledoaria lui Bârlădeanu în favoarea intereselor economice românești, Hrușciov a cerut eliminarea sa din guvernul român. În loc să se conformeze, Gheorghiu-Dej l-a promovat pe Bârlădeanu în poziția de membru supleant al Biroului Politic. Plenara Comitetului Central al P.M.R. din 5–8 martie 1963 a aprobat poziția adoptată de Bârlădeanu la sesiunea C.A.E.R. Au existat, de asemenea, zvonuri că Gheorghiu-Dej i-ar fi scris o scrisoare lui Hrușciov pentru a-l informa că P.M.R. nu-și va modifica planurile economice și că orice presiuni pentru schimbarea acestor planuri vor obliga România să iasă din C.A.E.R.[24]

Pentru că se profila o polemică dură, Moscova a decis să trimită o delegație oficială la București. Pe 24 mai 1963 a sosit la București o delegație sovietică sub conducerea lui Nikolai Podgornîi, membru al Prezidiului și secretar al Comitetului Central al P.C.U.S., dar nu s-a putut ajunge la nici o înțelegere. Dezvoltarea conflictului chinezo-sovietic a servit linia independentă a Bucureștiului. Prin urmare, pe 22 iunie 1963, comuniștii români au dat o nouă dovadă de independență față de Moscova prin publicarea unui rezumat al scrisorii trimise de Partidul Comunist Chinez către Comitetul Central sovietic pe 14 iunie 1963, pe care nici o altă țară comunistă din Europa de Est, în afară de Albania, nu a îndrăznit să o publice. Între timp, tensiunile în relațiile cu U.R.S.S. s-au intensificat în cadrul colegiului editorial al revistei *Problemele păcii și socialismului*, publicație care apărea la Praga și la care liderii români Ion Gheorghe Maurer și Nicolae Ceaușescu contribuiseră cu articole în care susțineau linia autonomistă și „neutralistă" a partidului lor. În diferite ocazii, reprezentantul P.M.R., Barbu Zaharescu, s-a opus eforturilor partidelor promoscovite de a transforma revista într-o tribună antichineză.

Cu toate acestea, după cum notează H. Gordon Skilling, comuniștii români au continuat pentru o vreme să sprijine Moscova în disputa chinezo-sovietică[25]. Faptul că aveau divergențe cu Moscova nu însemna că aprobau linia belicoasă maoistă în relațiile internaționale. Mai degrabă, comuniștii români respingeau pur și simplu eforturile lui Hrușciov de a reface dominația sovietică totală asupra mișcării comuniste mondiale[26].

Din moment ce simțeau că se maturizaseră și că aveau o bază politică internă din ce în ce mai largă pentru inițiativele lor economice și de politică externă, românii s-au opus ferm practicii de stigmatizare a altor partide drept „antileniniste", „deviaționiste" și așa mai

departe. În toamna lui 1963, liderii P.C.R. au organizat ședințe restrânse pentru informarea aparatului de partid în privința divergențelor crescânde cu Moscova. Tonul discuțiilor era rezervat, dar semnificația discursurilor era clară: Gheorghiu-Dej pregătea partidul pentru o confruntare directă cu încercarea sovieticilor de a impune alinierea totală în lupta împotriva Beijingului. Dintre membrii Biroului Politic care au luat cuvântul la aceste ședințe secrete, cel mai vehement în criticarea lui Hrușciov a fost prim-ministrul Maurer. Agenții sovietici au informat imediat Kremlinul că liderii români duceau o campanie antimoscovită. Problema rețelei de agenți – a agenturii – din România a constituit un subiect de discuție frecvent în cadrul întrunirilor la nivel înalt dintre cele două partide în 1964, românii exprimându-și indignarea în legătură cu neîncrederea sovieticilor, iar reprezentanții sovietici reproșându-le lui Gheorghiu-Dej și tovarășilor săi lipsa de atașament față de internaționalismul comunist.

Declarația P.C.R. din aprilie 1964 cu privire la principalele probleme ale mișcării comuniste mondiale rezuma noua filozofie a P.C.R. asupra relațiilor din cadrul blocului, a comunismului mondial și a relațiilor internaționale în general. În acest document fundamental, comuniștii români au repudiat conceptul sovietic al internaționalismului socialist și au subliniat angajamentul lor față de principiile independenței și suveranității naționale, deplinei egalități, neamestecului în treburile interne ale altor state și partide, precum și principiul cooperării bazate pe avantaj reciproc. Bârlădeanu, care, în calitate de delegat permanent al României la C.A.E.R., a fost implicat direct în disputele cu liderii sovietici, a avut un rol important în formularea textului acestui document inovator, ce respingea în mod direct statutul privilegiat al Moscovei în cadrul mișcării comuniste mondiale:

> Dată fiind diversitatea condițiilor de construcție socialistă, nu există și nu pot exista tipare sau rețete unice, nimeni nu poate hotărî ce este just și ce nu pentru alte țări sau partide. Elaborarea, alegerea sau schimbarea formelor și metodelor construcției socialiste constituie un atribut al fiecărui partid marxist-leninist, un drept suveran al fiecărui stat socialist [...]. Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-și elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile și metodele atingerii acestora, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului și concluziile pe care le desprinde din studierea atentă a experienței celorlalte partide comuniste și muncitorești. Nu există și nu poate exista un partid-„părinte" și un partid-„fiu", partide „superioare" și partide „subordonate", dar există marea familie a partidelor comuniste și muncitorești egale în drepturi; nici

un partid nu are și nu poate avea un loc privilegiat, nu poate impune altor partide linia și părerile sale. Fiecare partid își aduce contribuția la dezvoltarea tezaurului comun al învățăturii marxist-leniniste, la îmbogățirea formelor și metodelor practice ale luptei revoluționare pentru cucerirea puterii și construirea societății socialiste[27].

În același timp, România a manifestat un interes crescând pentru îmbunătățirea relațiilor cu Occidentul. Unul dintre oamenii de încredere ai lui Gheorghiu-Dej, Gheorghe Gaston Marin (Grossman), viceprim-ministru și președinte al Comitetului de Stat al Planificării, a vizitat Statele Unite în 1963 și 1964[28], iar prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer, însoțit de Alexandru Bârlădeanu, a vizitat Franța în 1964[29].

În vara lui 1964, P.C.R. își câștigase recunoașterea atât pe plan național, cât și internațional datorită opoziției sale față de amestecul Uniunii Sovietice și devotamentului față de cultivarea autonomiei politice și economice a României. „Eforturile pentru independență și renaștere națională ale conducerii comuniste din România par să se dezvolte cu precizia și siguranța unei simfonii bine compuse", scria un corespondent al ziarului *New York Times* în iulie 1964. „Laitmotivul rămâne hotărârea guvernului condus de președintele [*sic*] Gheorghe Gheorghiu-Dej de a dezvolta economia țării după planuri românești, indiferent de dorințele Uniunii Sovietice vecine și ale aliaților săi est-europeni."[30]

Pe 23 august 1964, la sărbătorirea a douăzeci de ani de la lovitura de stat antifascistă – care, se susținea oficial, dusese la fondarea Republicii Populare Române –, delegația sovietică, condusă de Anastas Mikoian, președintele Prezidiului Sovietului Suprem, a fost obligată să accepte prezența delegației chineze conduse de prim-ministrul Zhou Enlai, ca și pe cea a delegației de partid și de stat albaneze, condusă de vicepremierul Hysni Kapo, într-un moment în care Albania comunistă rupsese, practic, relațiile oficiale cu U.R.S.S.[31] România reluase relațiile diplomatice cu Albania cu mai mult de un an înainte, prin trimiterea unui ambasador la Tirana în martie 1963.

„Naționalizarea ideologică", pentru a folosi conceptul introdus de Zbigniew Brzezinski, le-a permis comuniștilor români să recupereze energiile sociale latente și să dezvolte un anumit sentiment de legitimitate politică pentru prima dată în istoria lor[32]. Referitor la strategia P.M.R. de a câștiga suport popular pentru „calea independentă spre comunism" a României, Ronald H. Linden nota: „Liderii români au folosit cu succes în avantajul lor sentimentul identității nonslavice a populației. Atât Gheorghiu-Dej, cât și Ceaușescu au căutat să negocieze

fâșia îngustă dintre naționalismul românesc constructiv, de exemplu mândria pentru cultura română, pentru trecutul istoric, pentru realizările și rolul internațional al țării, și expresiile antiruse distructive și periculoase"[33].

Reabilitarea figurilor proeminente ale inteligheției naționale a contribuit masiv la relaxarea politică și culturală internă. Această strategie de cooptare, pusă în practică de Leonte Răutu, a permis publicarea operelor, anterior interzise, ale unor importanți scriitori români, cum ar fi Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Liviu Rebreanu și Tudor Vianu. Printre intelectualii care au sprijinit platforma comunistă națională a partidului, deși cu grade diferite de entuziasm, s-au numărat figuri respectabile prerevoluționare precum istoricii Andrei Oțetea, Constantin C. Giurescu și Constantin Daicoviciu, criticii literari George Călinescu, Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu, filozofii D.D. Roșca și Lucian Blaga și sociologii Mihai Ralea, Traian Herseni și H.H. Stahl. Gheorghiu-Dej a fost lăudat în revistele literare de autori ca George Călinescu, Eugen Barbu, Mihnea Gheorghiu, Demostene Botez și extrem de servilul președinte al Uniunii Scriitorilor, Mihai Beniuc, un simbol al stalinizării vieții culturale românești, care a condus această instituție până în februarie 1965[34].

Partidul, care în august 1944 număra nu mai mult de 1 000 de membri, a suferit o transfigurare politică după 1960, devenind o mișcare solidă care promova dezideratele naționale îndelung reprimate. Fără îndoială, lucrurile se schimbaseră enorm și întărirea numerică a partidului era o realitate: în iunie 1960, Gheorghiu-Dej a anunțat că partidul ajunsese la 834 600 de membri, dintre care 148 000 erau candidați[35].

Trecuseră vremurile intelectualilor staliniști ce scriau la comandă, precum Mihail Roller, fostul șef adjunct al Secției Agitprop, care în 1948–1949 a publicat o istorie a Republicii Populare Române ce glorifica „legăturile tradiționale frățești" dintre România și Rusia[36]. Încrezător în sine și din ce în ce mai convins de popularitatea sa printre români, Gheorghiu-Dej și-a permis să abandoneze unele dintre cele mai violente politici represive. În 1964, el s-a simțit suficient de puternic pentru a semna chiar o serie de decrete pentru eliberarea a mii de deținuți politici din închisori și locuri de deportare. Cu toate acestea, relaxarea ideologică avea limite stricte, care erau urmărite cu atenție. Portretele ubicue ale celor nouă oligarhi din Biroul Politic, expuse la sărbătorirea zilei de 23 august din acel an, le aminteau românilor că puterea se afla încă în aceleași mâini. Mai mult, Gheorghiu-Dej

și tovarășii săi nu și-au asumat niciodată vreo responsabilitate pentru rolul esențial pe care îl jucaseră în satelizarea țării la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, iar ziarul partidului, *Scânteia*, continua să reia aceleași formule stereotipe despre „trădarea" lui Foriș, Pătrășcanu și a altor lideri epurați.

La suprafață, România părea interesată să emuleze modelul lui Tito, angajându-se într-o desovietizare extinsă care ar fi putut duce la liberalizare internă. În același timp, era greu de trecut cu vederea faptul că, în loc să slăbească controlul asupra societății, conducerea P.M.R. a strâns și mai mult șurubul și a refuzat să îngăduie chiar și o minimă destalinizare. De aceea, de la bun început, comunismul național românesc a avut un potențial ambiguu: în funcție de înclinațiile și interesele echipei de la conducere și de conjunctura internațională, ar fi putut duce fie la iugoslavizare – adică la desovietizare combinată cu destalinizare –, fie la albanizare – adică la desovietizare întărită de stalinism radical pe plan intern. Dubla natură a divorțului P.M.R. de Kremlin provine din contrastul dintre pretențiile patriotice și refuzul său de a revizui modelul leninist al socialismului, impus de sovietici. Ambivalența „liniei independente" a P.M.R. a fost adânc înrădăcinată în neliniștea elitei comuniste românești că reformele vor da frâu liber revoltelor politice și vor pune în pericol monopolul partidului asupra puterii.

După ce a participat la conferința la vârf a Tratatului de la Varșovia, ținută în Polonia în ianuarie 1965, Gheorghiu-Dej a fost diagnosticat cu cancer pulmonar. Controlul medical complet efectuat în toamna lui 1964 nu descoperise această boală care l-a ucis, practic, în câteva luni. Gravitatea bolii sale a fost ținută în secret. Prim-ministrul Maurer și Ceaușescu i-au interzis chiar în mod expres doctorului personal al lui Dej, Leon Bercu, să o informeze pe fiica favorită a acestuia, actrița de film Lica Gheorghiu-Rădoi, de sfârșitul iminent al tatălui ei. Se pare că Gheorghiu-Dej nu se gândise să-și desemneze succesorul, dar la câteva zile după moartea sa, survenită pe data de 19 martie 1965, Ceaușescu a devenit secretarul general al partidului, iar Chivu Stoica, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej încă din timpul războiului, a devenit președintele Consiliului de Stat[37].

Maurer și Bârlădeanu au oferit mărturii detaliate cu privire la luptele pentru succesiune. Potrivit lui Maurer, în timpul fazei terminale a bolii sale, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui să-i fie succesor. Maurer a refuzat însă, iar atunci Gheorghiu-Dej a decis să-l susțină pe Apostol. Cu toate acestea, susține Maurer, la moartea lui Gheorghiu-Dej, Drăghici și Ceaușescu au obiectat la propunerea de a-l numi pe Apostol

prim-secretar al Comitetului Central, iar ceilalți membri ai Biroului Politic s-au abținut să susțină o astfel de propunere. Prin urmare, Maurer a decis să-l susțină pe Ceaușescu, care i se opusese lui Hrușciov, având în vedere că opțiunea cealaltă era Drăghici, care era perceput ca fiind „omul sovieticilor"[38]. După Bârlădeanu, Ceaușescu a fost cel care a anunțat la o întrunire a Biroului Politic din ianuarie–februarie 1965 că Gheorghiu-Dej era pe moarte, spunând că o echipă de medici francezi, adusă la București pentru a-l consulta, confirmase diagnosticul. Mai mult, Bârlădeanu subliniază că tot Ceaușescu a fost cel care a limitat accesul la Gheorghiu-Dej al celorlalți membri ai Biroului Politic și că acesta și-a creat propriul grup de susținere, compus din Drăghici și Chivu Stoica (cealaltă facțiune din Biroul Politic constând din Apostol, Bodnăraș și Maurer).

Potrivit lui Bârlădeanu, trădarea lui Apostol de către Maurer a fost decisivă în aducerea lui Ceaușescu la putere[39]. Totuși, versiunea lui Bârlădeanu pare mai puțin verosimilă din moment ce nu ia în considerare rivalitatea acerbă dintre Drăghici și Ceaușescu. Mai mult, într-o comunicare personală, Sorin Toma mi-a relatat că Drăghici avea foarte puține șanse să devină liderul P.M.R.[40]

Din moment ce Gheorghiu-Dej nu a avut timp să-și desemneze succesorul, decizia a fost luată de către membrii Biroului Politic, dintre care cei mai influenți erau Maurer și Bodnăraș, și, în măsura în care putem stabili astăzi, ei au decis să-l susțină pe Ceaușescu, și nu pe Drăghici, brutalul și nemilosul șef al Securității, sau pe mediocrul și dogmaticul stalinist Apostol. De asemenea, Maurer și Bodnăraș l-au convins pe Chivu Stoica să-l susțină pe candidatul lor. Fără îndoială, Maurer s-a înșelat atunci când și-a închipuit că Ceaușescu, cel mai tânăr membru al Biroului Politic, care nu avea merite deosebite în biografia sa revoluționară și părea modest și ascultător, va fi omul de paie perfect[41].

CAPITOLUL 7
Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965–1989

Fratele meu, Evgheni Iakovlevici, zicea că un rol decisiv în strunirea intelectualității nu l-au jucat nici frica, nici coruperea, cu toate că și una, și cealaltă ar fi fost de ajuns, ci cuvântul „revoluție", la care nu voiau să renunțe pentru nimic în lume. Cu un cuvânt cucereau nu numai orașe, ci și popoare de multe milioane. Acest cuvânt poseda o forță atât de gigantică, încât, în realitate, era de neînțeles de ce stăpânitorii mai aveau nevoie de închisori și de execuții.

Nadejda Mandelștam, *Fără speranță*

La sfârșitul anilor '60 și în anii '70, Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român și președintele României, era descris de către mijloacele de informare occidentale ca un fel de rebel. Era la modă, la sfârșitul anilor '60, să fie recunoscută „autonomia" politicii externe a lui Ceaușescu și să se considere că acesta avea un atașament sincer față de valorile naționale românești. Mitul „comunismului național" românesc, avându-l pe Ceaușescu drept simbol al contestării dominației Moscovei în Europa Centrală și de Est, se construia cu rapiditate[1]. Deziluzia liderului român față de U.R.S.S. începuse odată cu atacul lui Hrușciov împotriva lui Stalin. Pentru Ceaușescu, ca și pentru Gheorghiu-Dej, Enver Hodja, Mátyás Rákosi, Mao Tzedun, Walter Ulbricht, Maurice Thorez și alți staliniști ai vremii, destalinizarea lui Hrușciov amenința să distrugă unitatea comunistă. Oamenii aceștia aveau nevoie de un idol și urau iconoclasmul lui Hrușciov. Obligați să aleagă între U.R.S.S. și Stalin, Gheorghiu-Dej și Ceaușescu l-au ales de bunăvoie pe cel de-al doilea. Astfel, Ceaușescu a urmat cu încăpățânare o linie stalinistă națională după moartea mentorului său în martie 1965. Asupra acestei linii, el și-a pus amprenta propriei sale personalități, în special extraordinarul său apetit pentru autopromovare și obținerea recunoașterii internaționale. Deseori, demagogia sa a fost luată în serios, acordându-se prea puțină atenție faptului că în interiorul țării era menținut un sistem stalinist și că populația era supusă unor permanente privațiuni. Imediat după moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, numeroși analiști occidentali au fost tentați să interpreteze viitorul României în cheie foarte optimistă: „Ceaușescu a continuat această politică [adică politica inițiată de Dej după 1960], iar în unele privințe chiar a accelerat-o",

scria, de exemplu, J.F. Brown la mijlocul anilor '60. „Relaxarea din domeniul cultural și cel academic a devenit mai pronunțată, iar în iunie 1965 noua Constituție «socialistă» a introdus mai multe garanții cu privire la libertatea individuală... Este posibil ca el să promoveze reforma într-un ritm mai rapid atunci când va căpăta încredere și putere. Un program de reforme cuprinzător ar întări imens de mult susținerea populară pe care regimul a câștigat-o deja datorită politicii sale naționaliste."[2]

Cu siguranță, regimul lui Ceaușescu a fost perceput din ce în ce mai mult ca fiind păstrătorul și chiar promotorul câtorva trăsături dominante ale culturii politice staliniste, dar inițiativele „neortodoxe" din politica externă au contribuit la atenuarea percepțiilor occidentale cu privire la represiunea internă în creștere. Cât despre înclinația lui Ceaușescu spre Iugoslavia, aceasta avea mai mult de-a face cu politica de nealiniere a lui Tito decât cu vreun interes pentru dezvoltarea unei versiuni românești de „autoconducere". Cu toate acestea, cele mai multe dintre acțiunile Conducătorului erau încă lăudate la începutul anilor '70 ca răsplată pentru politica externă semititoistă a României. Până și cultul evident al personalității lui Ceaușescu a fost atribuit nevoii de a consolida imaginea de unitate și coeziune în fața posibilelor încercări sovietice de a încălca presupusa independență a României. Într-adevăr, pentru a-și păstra imaginea de luptător intransigent pentru independența națională, Ceaușescu a fost deseori în dezacord cu intervențiile sovietice în arena internațională, în timp ce pe plan intern regimul său rămânea cât se poate de represiv și autocratic. De fapt, pentru Ceaușescu, Brejnev era un partener confortabil: deși au existat crize în relațiile româno-sovietice, acestea nu au ajuns niciodată până la o confruntare deschisă.

Agravarea situației economice după 1975 și eșecul regimului în încercarea de a face față provocărilor modernizării au grăbit evoluția crizei sociopolitice din România. În 1985, Ceaușescu, cel care reușise pe vremuri să-i înșele pe jurnaliștii occidentali și să pozeze în promotor al „marxismului luminat", era stigmatizat ca fiind „omul bolnav al comunismului" și descris ca o rușine pentru noua elită comunistă sovietică, din ce în ce mai înclinată spre reforme, aflată sub conducerea lui Mihail Gorbaciov: „Starea actuală a României reprezintă o înspăimântătoare ilustrare a slăbiciunii principale a marxismului: prea multă putere în prea puține mâini și incompetența în domeniul economic care decurge din această situație", scria revista *The Economist*. „Dacă domnul Gorbaciov vrea să-i impresioneze pe vest-europeni, el nu-și poate permite o reclamă atât de proastă pentru poziția pe care o

reprezintă."[3] Obsesia lui Ceaușescu pentru industrializare, politica de austeritate legată de decizia sa din anii '80 de a plăti datoria externă a României pentru a obține rapid o independență financiară absolută, atașamentul său față de un sistem de planificare hipercentralizat, rigid și depășit, precum și profunda sa ostilitate față de reforme orientate către piață au dus la declinul dramatic al calității vieții și la creșterea nemulțumirii populației[4].

Personalitatea conducătorului României se modelase după un tipar stalinist dur, iar stilul său politic era caracterizat în cea mai mare parte de valorile și metodele culturii politice staliniste. Departe de a încerca să devină un „destalinizator", Ceaușescu urma cu credință cele mai compromise dogme leninist-staliniste, încercând să simuleze „un regim bazat pe o mișcare de masă" prin stimularea constantă a zelului și a pasiunilor politice[5]. În România, nu se lua nici o decizie și nu se promova nici o inițiativă fără aprobarea sau acordul lui Ceaușescu. El căpătase statutul de faraon comunist, de semizeu infailibil a cărui vanitate părea fără margini. Spre nenorocul lui Ceaușescu, acest cult s-a dovedit artificial, o ficțiune propagandistică pusă la cale de nomenclatura ideologică și susținută de ubicua Securitate.

O criză de legitimitate

Tragedia personală a lui Ceaușescu a fost determinată de tragedia partidului său, o mișcare politică lipsită total de legitimitate istorică. Comunismul românesc (și liderii săi) nu a fost niciodată capabil să scape de complexul de inferioritate cauzat de marginalitatea partidului în viața politică și intelectuală a României dintre cele două războaie. Comuniștii români nu au reușit să genereze o acțiune politică de masă și au fost, în general, percepuți ca elemente alienate a căror răzvrătire împotriva ordinii existente era motivată în special de resentimente de natură etnică sau psihologică. Ei formau o minusculă minoritate mesianică – ce nu a depășit niciodată o mie de membri înainte de 23 august 1944 –, dedicată fără șovăire Cominternului stalinist. Mai mult, în timpul perioadei de ilegalitate, P.C.R. a ignorat cu dispreț valorile naționale și, mai ales, angajamentul față de apărarea granițelor de după 1918. Problema centrală a relațiilor dintre România și Uniunea Sovietică – chestiunea Basarabiei – a fost prezentată în documentele P.C.R. în concordanță deplină cu pretențiile imperialiste staliniste. Indiferent de interpretările formulate retroactiv – iar comuniștii români au fost experți în încălcirea și alterarea

semnificațiilor –, nu există nici o îndoială că aceștia au ieșit din faza de clandestinitate cu o credibilitate foarte redusă în privința patriotismului lor[6]. În timpul primilor ani de exercitare a puterii, P.C.R. a manevrat cu disperare pentru a-și extinde baza de masă, dar fără să reușească să obțină altceva decât o susținere simulată și o aderență falsă din partea segmentelor sociale pe care pretindea că le reprezintă.

În mod paradoxal, după 1962–1963 și mai strident după venirea lui Ceaușescu la putere în martie 1965, același partid nu a ezitat să se angajeze în campanii naționaliste intense, obținând capital politic de pe urma năzuințelor patriotice reprimate ale intelectualilor români și pretinzând că reprezintă cele mai sacre valori naționale. Prin această substituire frauduloasă, Nicolae Ceaușescu s-a remarcat ca un maestru în arta manipulării și i-a întrecut pe mentorii săi staliniști în viclenie cinică și ipocrizie. Omul care acceptase fără remușcări politica antiromânească a Cominternului și care a dus la bun sfârșit cu obediență cele mai respingătoare campanii staliniste între 1948 și 1965 (colectivizarea forțată a agriculturii, epurările succesive din partid și din armată, persecutarea intelectualilor și studenților, pentru a enumera doar câteva dintre „realizările" sale de partid) a pozat, după numirea sa ca secretar general în 1965, în apostolul românismului și a încercat să inventeze o versiune proprie de comunism național. A existat un grad ridicat de fariseism în această uzurpare a simbolurilor naționale: cabotinismul a fost o caracteristică importantă a practicii comuniste românești[7].

Unele dintre acțiunile lui Gheorghiu-Dej de după 1960 au prevestit „ruptura" de Moscova: în primul rând, este vorba despre reinterpretarea istoriei partidului prin accentuarea luptei dintre comuniștii „de acasă" și „moscoviții" Ana Pauker, Vasile Luca și Iosif Chișinevschi, ultimii fiind acuzați de toate abuzurile înfăptuite în perioada stalinistă; apoi, derusificarea treptată a culturii române și o oarecare relaxare în politica internă; a urmat Declarația din aprilie 1964, care dădea glas nemulțumirii P.M.R. legate de încălcarea de către Hrușciov a statutului autonom al României în cadrul C.A.E.R. și al Pactului de la Varșovia. Toate acestea, inițiate de grupul lui Gheorghiu-Dej – căruia, în mod natural, îi aparținea și Ceaușescu –, sugerează nu atât o deviere de la modelul stalinist, cât o încercare plină de viclenie a elitei comuniste românești de a evita chiar și o destalinizare moderată[8].

Instituțiile economice, politice și culturale staliniste, precum și metodele de tip stalinist au fost păstrate cu vigilență atât în România lui Gheorghiu-Dej, cât și în cea a lui Ceaușescu. Nu putea să răsară o erezie „reformistă" dintre acești practicieni ai monolitismului obstinat,

ostil în mod programatic oricărei forme de democrație reală. Ceaușescu însuși nu a demonstrat vreodată o asemenea înclinație periculoasă, astfel încât disocierea față de tovarășii săi staliniști nu l-a tentat niciodată. Pentru mai mult de două decenii (1940–1965), cariera sa fusese garantată de protecția lui Gheorghiu-Dej, dar, spre deosebire de predecesorul său, Ceaușescu nu avea merite deosebite în biografia sa revoluționară. Odată „ales" secretar general, el s-a angajat într-o activitate febrilă de creare și consolidare a propriului mit. Istoria partidului a trebuit, prin urmare, rescrisă – George Orwell observa că nimic nu este mai imprevizibil într-un sistem comunist decât trecutul – în beneficiul noului lider. Din moment ce faptele eroice lipseau în mod evident din trecutul său, Ceaușescu a pus bazele unui cult al personalității ce avea drept scop să creeze o legătură între acțiunile sale și cele ale voievozilor medievali și ale conducătorilor traco-daci care au sfidat Imperiul Roman. Pentru a cultiva mitul unei națiuni socialiste unite și omogene și pentru a întări controlul partidului asupra sferei private, Ceaușescu a luat măsuri draconice împotriva avortului. Românii trebuiau să se comporte ca fiice și fii loiali ai patriei socialiste (sau, mai degrabă, ai partidului?): sfera politicului a invadat complet sfera privată, până în fibrele sale cele mai intime[9]. Un spectacol istorico-politic s-a jucat la București până în 1989, iar naivii observatori occidentali de multe ori n-au reușit să facă deosebirea între cabotinismul narcisist și patriotismul adevărat.

Agonia partidului

Ascensiunea clanului Ceaușescu, nesfârșita promovare politică a rudelor mai apropiate sau mai îndepărtate ale familiei prezidențiale au amplificat criza sociopolitică. Partidul era epuizat, membrii săi erau demoralizați, iar intelighenția era deprimată. Cultura română era afectată profund de exodul către Occident al multor intelectuali prestigioși, conștienți de evoluția dezastruoasă a regimului. Poeți și matematicieni, chimiști și fizicieni, istorici și pictori au fost forțați să plece în exil, formând o veritabilă diaspora, un fenomen istoric provocat, de regulă, de cataclisme sociale, ceea ce a avut consecințe tragice pentru viitorul culturii române. Stilul necontrolat de conducere al lui Ceaușescu a împiedicat orice încercare de modernizare, iar reformele au fost amânate la infinit. Promovarea în ierarhia de partid se făcea numai în funcție de loialitatea neclintită față de Nicolae și Elena Ceaușescu și față de fiul lor cel mai mic, Nicu, care fusese, practic, uns

moștenitor de drept. În timpul ultimilor ani ai lui Ceaușescu la putere, circula zvonul că acesta suferea de o boală incurabilă și se vorbea despre o criză de succesiune, ceea ce reflecta starea de confuzie din cercurile înalte ale partidului[10].

De la predecesorul său, Gheorghiu-Dej, Ceaușescu moștenise o economie dinamică, un început de consens național și un prestigiu internațional în creștere. Ceaușescu moștenise și capitalul politic al lui Gheorghiu-Dej, acumulat în timpul conflictului cu Hrușciov. Mai mult, spre deosebire de predecesorul său, el nu fusese implicat direct în epurările staliniste de la începutul anilor '50. Prin urmare, a putut simula o destalinizare lipsită de convingere fără teama de a-și submina propria poziție în partid. În timpul primei etape a conducerii sale (1965–1971), noul secretar general a încercat să realizeze o sinteză originală între desatelizare și destalinizare. Pentru a avea garanția succesului acestei întreprinderi, el a cerut și a primit sprijinul total al eșalonului al doilea al aparatului de partid, un segment social care aspira să le ia locul celor asociați cu Gheorghiu-Dej.

În același timp, Ceaușescu a încercat să-și consolideze autoritatea și puterea punând accentul pe valori ca independența națională și conștiința patriotică. La scurt timp după alegerea sa, el a organizat întruniri cu reprezentanții uniunilor de creație, în care a criticat dogmele realismului socialist și a recunoscut dreptul la diversitate culturală. La întâlnirile cu Uniunea Scriitorilor din primăvara lui 1965, de exemplu, a luat o atitudine fermă împotriva „sociologismului vulgar" și a „realismului socialist". Mai mult, el i-a încurajat pe criticii esteticii jdanoviste și a susținut critica deschisă a acestora la adresa rusificării culturii române. Ceea ce a urmat a reprezentat primul dezgheț adevărat din România postbelică, în contextul căruia partidul a încurajat destalinizarea intelectuală și a renunțat temporar la metodele birocratico-administrative în chestiunile culturale. Mai mult, în timpul perioadei de consolidare a puterii (1965–1970), Ceaușescu a folosit strategia de a vizita întreprinderi industriale, cooperative agricole și instituții academice de pe tot cuprinsul României, creînd imaginea unui lider popular, gata mereu să se consulte cu oamenii, în special cu muncitorii și cu țăranii[11]. La începutul anilor '70, după venirea sa la putere în Polonia, Edward Gierek a urmat o strategie similară încercând să restaureze rădăcinile muncitorești ale partidului prin „consultări"[12]. Ceaușescu a convocat și efectivele Ministerului de Interne – adică poliția secretă – și a criticat excesele din perioada stalinistă. El a promis respectarea fără rezerve a legalității socialiste de către aparatul de partid și de stat. Invocarea democrației interne

din partid nu exprima însă tendința lui Ceaușescu spre liberalizare, ci intenția sa de a submina grupul conducător tradițional. O facțiune legată direct de noul secretar general se afla în plină ascensiune în P.C.R., în timp ce elita lui Gheorghiu-Dej era marginalizată și neutralizată treptat.

Pe parcursul acestei perioade (1965–1970), activiștii de partid a căror carieră sub Gheorghiu-Dej fusese legată de poziția influentă deținută de Ceaușescu – secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele organizatorice (cu cadrele) – au constituit baza sa de putere în partid. Acest „grup al aparatului de partid" a asigurat triumful lui Ceaușescu asupra rămășițelor Biroului Politic din vremea lui Gheorghiu-Dej, baronii stalinișți care crezuseră că noul secretar general va urma supus sugestiile lor și se va conforma regulilor „conducerii colective". Ceaușescu a acționat însă cu rapiditate pentru a-și impune stilul propriu în partid.

Demagogia „inovației politice", îmbrăcată în jargonul dialectic al „luptei dintre vechi și nou în dezvoltarea socială", a impregnat prima declarație oficială majoră a lui Ceaușescu: raportul său politic la Congresul al IX-lea al partidului (19–24 iulie 1965). Pregătirile pentru acest congres începuseră în vara lui 1964, atunci când Gheorghiu-Dej i-a desemnat pe Ceaușescu, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu și Leonte Răutu să întocmească cele mai importante documente. Gheorghiu-Dej intenționa ca viitorul Congres al IV-lea al P.M.R. să celebreze triumful absolut al facțiunii staliniste naționale, tăierea irevocabilă a cordonului ombilical care îi lega de Moscova, declarația de autonomie a României în cadrul C.A.E.R. și a Pactului de la Varșovia, deschiderea față de Iugoslavia, Franța și chiar Statele Unite, precum și, desigur, rolul decisiv al primului-secretar în toate acestea.

În 1964, restructurarea conducerii partidului nu era pe ordinea de zi, ca să nu mai vorbim despre redenumirea partidului. Deteriorarea sănătății lui Gheorghiu-Dej în primele luni ale lui 1965 a schimbat dramatic cursul evenimentelor. Gheorghiu-Dej a murit pe data de 19 martie 1965, fără a desemna un moștenitor politic. Ceaușescu le-a promis baronilor dejiști că le va permite să-și păstreze pozițiile-cheie din partid și, după cum mi-a spus un important membru al Comitetului Executiv în 1994, se poate spune că s-a ținut de cuvânt. Emil Bodnăraș a murit în postul său, iar Ion Gheorghe Maurer s-a retras în 1974 de bunăvoie și în condițiile impuse de el însuși. După 1990, Maurer a declarat în diverse interviuri că l-a susținut fără rezerve pe noul lider pentru că acesta era respectuos și pentru că avea o „pasiune pentru citit".

Imediat după înmormântarea lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu a început o campanie pentru obținerea supremației în partid. Ședințele organizate în diverse ministere, vizitele de lucru în întreprinderi și ferme colective, contactele cu delegațiile comuniste din străinătate, toate sugerau o energie care deosebea clar stilul noului lider de cel al predecesorului său. Din această serie de întâlniri, cele cu conducerea Securității și cea a Uniunii Scriitorilor – poliția secretă și ideologii – au fost cele mai importante. În lunile mai și iunie ale anului 1965, Ceaușescu vorbea deja despre nevoia de a întări legalitatea socialistă și de a îngădui o mai mare diversitate în creația artistică, iar *Scânteia* a tipărit o parte dintre aceste observații. Era previzibilă neutralizarea a două dintre cele mai importante figuri politice asociate cu represiunea politică și cu dogmatismul cultural al epocii lui Gheorghiu-Dej – Alexandru Drăghici, de la Securitate, și Leonte Răutu, șeful propagandei. De fapt, imediat după moartea lui Gheorghiu-Dej, poziția lui Răutu a fost serios slăbită: el fusese ales secretar al Comitetului Central, dar acum împărțea conducerea propagandei și culturii cu fostul său adjunct, Paul Niculescu-Mizil, care devenise și el secretar.

Chiar înainte de Congresul al IX-lea, o plenară a Comitetului Central a anunțat că foștii membri ai Partidului Social-Democrat Român, care se alăturaseră ulterior comuniștilor, vor fi considerați veterani ai partidului. Nu mai puțin semnificativ, a fost acceptată propunerea lui Ceaușescu ca denumirea de „Partidul Muncitoresc Român" să fie schimbată în „Partidul Comunist Român"[13]. Aceasta a fost mai mult decât o schimbare de titulatură: Ceaușescu dorea să sublinieze continuitatea istorică a mișcării revoluționare din România și rolul P.C.R. în sinteza tuturor tradițiilor anticapitaliste ale țării. În mod logic, modificarea numelui partidului a implicat și renumerotarea congreselor: astfel, Congresul al IV-lea al P.M.R. a devenit Congresul al IX-lea al P.C.R. Până la conferința națională din octombrie 1945, când Ceaușescu fusese ales membru al Comitetului Central pentru prima dată, numele partidului fusese Partidul Comunist din România, iar obiectivul său central îl constituise îndeplinirea sarcinilor desemnate de Comintern și de agențiile sovietice care i-au succedat.

Mitul lui Ceaușescu s-a bazat de la început pe o presupusă existență continuă în partid a unui nucleu eroic, care a urmărit cu consecvență să-și păstreze autonomia. Momentele stânjenitoare din istoria partidului au fost ignorate în mod convenabil. Abia în 1966, la cea de-a 45-a aniversare a fondării Partidului Comunist din România, Ceaușescu va aborda aceste probleme, insistând mai mult sau mai puțin explicit asupra faptului că toate erorile esențiale ale strategiei

comuniste din ilegalitate se produseseră în primul rând din cauza existenței în conducerea partidului a multor persoane aparținând altor grupuri etnice.

Declarația din aprilie 1964 a fost menționată doar formal în raportul lui Ceaușescu la Congresul al IX-lea. Ideea centrală pe care s-a pus accentul a fost aceea că, dat fiind că Gheorghiu-Dej murise, iar Ceaușescu își asumase guvernarea, o nouă epocă începuse atât pentru partid, cât și pentru țară. Prezența la acest congres a unor personalități de la vârful marilor partide ale „sistemului socialist mondial", precum Leonid Brejnev, prim-secretar al P.C.U.S. de la îndepărtarea lui Hrușciov în octombrie 1964, și Deng Xiaoping, numărul patru – după Mao Tzedun, Liu Shaoqi și Zhou Enlai – în Partidul Comunist Chinez, a întărit legitimitatea internațională a noului și relativ tânărului lider. În deschiderea congresului, Ceaușescu a propus un moment de reculegere în memoria lui Gheorghiu-Dej, „a tovarășului nostru de luptă și muncă [...], fiu credincios și conducător de seamă al partidului și poporului român, militant eminent al mișcării comuniste și muncitorești internaționale"[14].

Un grup ales de ideologi, din care făceau parte Paul Niculescu-Mizil și Dumitru Popescu (între timp, cel de-al doilea devenise redactorul-șef al *Scânteii*), au pregătit raportul lui Ceaușescu către congres. Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care lăsase pregătirea unor astfel de documente în seama comisiilor, Ceaușescu a participat direct la formularea tezelor. Gheorghe Apostol a avut misiunea de a prezenta raportul referitor la noul statut al partidului[15]. Analiza textului prezentat de Apostol arată că lupta de la vârf în privința noii structuri de conducere a partidului s-a purtat până în ultima zi a congresului. Raportul lui Apostol menționa că Biroul Politic conducea activitatea partidului între plenarele Comitetului Central. În ultima zi a congresului, Apostol a avut umilitoarea „plăcere" de a anunța că plenara noului Comitet Central îl alesese în unanimitate pe Ceaușescu drept secretar general, indicând o deosebire clară față de poziția oficială de prim-secretar a lui Gheorghiu-Dej. Este posibil ca lui Brejnev să-i fi plăcut această inițiativă românească de întoarcere la titulatura stalinistă tradițională privind liderul absolut, deoarece, doar un an mai târziu, la Congresul al XXIII-lea al P.C.U.S., a adoptat și el aceeași titulatură pentru a marca în mod clar statutul său suprem în ierarhia de partid.

Ceea ce s-a întâmplat a fost, de fapt, o lovitură de partid. Ignorând cele discutate cu două zile în urmă și fără a oferi vreo explicație, Ceaușescu a anunțat că vechiul Birou Politic urma să fie înlocuit de două

organisme noi: un Prezidiu Permanent și un Comitet Executiv. Asemănarea cu modelul chinez al unui Birou Politic numeros dublat de un mic cerc intim al puterii, numit Comitetul Pemanent, era frapantă. Rolul Prezidiului era neclar: trebuia să se ocupe de problemele curente, în timp ce Comitetul Executiv urma să conducă partidul între plenare. Chiar și cei specializați în detaliile obscure ale structurii de partid au avut dificultăți încercând să facă deosebirea între cele două responsabilități. Scopul principal însă a fost acela de a-i elimina pe Alexandru Moghioroș și pe Petre Borilă din vârful piramidei – adică din Prezidiul Permanent –, deși ei au rămas membri ai Comitetului Executiv. Un alt scop a fost de a lărgi grupul conducător prin includerea în Comitetul Executiv a lui Paul Niculescu-Mizil, a lui Gheorghe (Gogu) Rădulescu și a lui Constantin Drăgan, care aveau o legătură directă cu Ceaușescu, precum și numirea lui Iosif Banc, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Mihai Gere, Petre Lupu (Lupu Pressman) și Ilie Verdeț, foști subordonați ai lui Ceaușescu în ramura organizatorică a Comitetului Central, ca membri supleanți ai Comitetului Executiv și ai Secretariatului. Personajele inamovibile ale erei Gheorghiu-Dej erau astfel înlocuite de figuri noi, care au avansat rapid și inexorabil sub patronajul secretarului general Ceaușescu.

Ceaușescu a exercitat o influență formidabilă asupra compoziției Secretariatului, un organ omnipotent în partidele leniniste. Alexandru Drăghici, un prieten drag și profund urât de către noul lider, era numărul doi, primul după secretarul general, dar, în realitate, numirea în Secretariat a lui Drăghici, care conducea poliția secretă din 1952, a reprezentat începutul sfârșitului carierei sale politice[16]. La câteva zile după încheierea congresului, Drăghici și-a pierdut pozițiile de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și de ministru de Interne. Cornel Onescu, fost șef de secție în ramura organizatorică a Comitetului Central supravegheată de Ceaușescu, a devenit noul ministru de Interne. Ceilalți noi membri ai Secretariatului erau fie oamenii lui Ceaușescu, ca Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Patilineț și Virgil Trofin, fie persoane devenite inutile, precum Alexandru Moghioroș, care era grav bolnav, fie cameleoni politici, precum Leonte Răutu. Toți aceștia l-au glorificat pe Ceaușescu ca pe un lider vizionar, susținător ardent al independenței, strateg inspirat al economiei planificate, promotor al „noii revoluții agrare" și „arhitect al destinului național"[17].

La sfârșitul anului 1965 sau la începutul lui 1966, Ceaușescu l-a însărcinat în secret pe Vasile Patilineț, un mare specialist în dosare politice, cu lansarea unei anchete privind represiunea internă din

partid din anii '50[18]. Această idee era legată de strângerea de documente referitoare la implicarea directă a lui Alexandru Drăghici în asasinarea lui Lucrețiu Pătrășcanu. Este greu de estimat în ce măsură Drăghici a anticipat acest lucru. Un lucru este sigur: în vara lui 1966, după ce ani întregi fuseseră inabordabili, cei din familia Drăghici au reluat legăturile cu diverși prieteni din perioada de clandestinitate, afișând o modestie, o cordialitate și o francheță uluitoare.

Congresul al IX-lea a devenit unul dintre miturile fondatoare ale cultului lui Ceaușescu. Dincolo de sloganurile lipsite de conținut și de exagerările lingușitoare, există un sâmbure de adevăr în ideea că acest congres a schimbat elemente importante din viața socială, economică și culturală a României. Pentru câțiva ani, ziarele au devenit interesante, viața literară uimitor de relaxată și a existat o reală deschidere față de Occident, ce s-a manifestat și prin importul de filme, traducerea de cărți și modificarea repertoriului teatrelor. Congresul al IX-lea a creat mitul lui Ceaușescu prezentat ca un reformator politic, ca un om rezonabil, reprezentant al dezghețului față de dogmatismul și obscurantismul erei lui Gheorghiu-Dej. Mai mult, manipulând cu abilitate pasiunile, animozitățile și informațiile confidențiale din arhivele secrete ale partidului, Ceaușescu a reconfigurat structura politică de la vârf pentru a întări grupul de activiști care îi datorau totul și care erau gata să-l susțină fără nici o ezitare.

Nu mai puțin important a fost faptul că, reușind să aducă la București figuri importante ale comunismului mondial, inclusiv pe liderii unor partide aflate într-o acerbă competiție ideologică – nu numai Brejnev și Deng au asistat la congres, ci și Ramiz Alia, numărul doi în Albania, Walter Ulbricht, primul-secretar al Partidului Socialist Unit din Germania și președintele Consiliului de Stat al R.D.G., Todor Jivkov, liderul bulgar, Edvard Kardelj, ideologul titoismului, Dipa Nusantara Aidit, liderul Partidului Comunist Indonezian, și Dolores Ibárruri, care conducea Partidul Comunist Spaniol din exil. Ceaușescu s-a impus ca un actor important în aceste conflicte din ce în ce mai acute. La un an și câteva luni după Declarația din aprilie 1964, Bucureștiul se definea din nou ca un centru autonom în dezbaterile din mișcarea comunistă, care refuza să urmeze atât linia sovietică, cât și pe cea chineză.

Congresul al IX-lea al P.C.R. a reprezentat momentul în care au fost definite cele mai importante dintre opțiunile ideologice și politice ale socialismului lui Nicolae Ceaușescu, inclusiv teza privind omogenizarea socială și etnică a națiunii române, accentul pus pe industrializare și pe folosirea la maximum a resurselor interne, prezentarea

liderului de partid ca un simbol al unității de monolit a partidului și poporului, neutralitatea activă în cadrul mișcării comuniste mondiale, restabilirea relațiilor cordiale cu unele dintre partidele comuniste occidentale, în special cu cel spaniol și cel italian, în efortul de a consolida o linie comună de opoziție față de manevrele hegemonice ale Moscovei, și retorica democrației interne, asociată cu imaginea lui Ceaușescu în postura de campion al legalității, dreptății, eticii și echității socialiste. Evident, multe dintre aceste teze au fost reformulate și reconsiderate în anii următori, astfel încât Congresul al IX-lea nu a rămas decât o referință reverențioasă pentru cei nostalgici față de neîndeplinitele promisiuni de relaxare și înnoire[19].

În același timp, ar fi interesant de stabilit în ce măsură noul „îngheț", restalinizarea sau, mai precis, re-radicalizarea care a avut loc după 1968, s-a petrecut în conformitate cu un plan sau, cu alte cuvinte, se pune întrebarea de ce linia de reforme moderate, dar reale nu a fost continuată. Personalitatea liderului ne oferă un răspuns parțial, în timp ce natura elitei comuniste românești este responsabilă pentru rest: lipsa unor dimensiuni morale și intelectuale din partea acesteia, utilizarea oportunistă a naționalismului în scopuri personale și izolarea arogantă și narcisistă față de dezbaterile reale ale stângii europene. Privind retrospectiv, este clar că existau motive de neliniște în iulie 1965. Tonul patetic-patriotic al raportului lui Ceaușescu, manevrele bizantine de culise, executate cu un dispreț total față de participanții la congres, și laudele excesive la adresa liderului – o mostră tulburătoare a ceea ce urma să devină o idolatrie din ce în ce mai sufocantă –, toate puteau fi considerate motive de îngrijorare, chiar dacă luăm în considerare tentația spre ceea ce Timothy Garton Ash a numit determinism retrospectiv[20]. Existau însă și motive de speranță, iar în 1965 nu au fost puțini cei care au văzut în noul lider și în linia sa promisiunea unei indulgențe mai mari, a unei obtuzități mai mici și a unei represiuni mai reduse decât pe timpul domniei lui Gheorghiu-Dej.

Pe data de 7 mai 1966, Ceaușescu a ținut o cuvântare semnificativă cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a fondării partidului. Multe dintre dogmele sacrosancte până atunci au fost puse sub semnul întrebării în mod direct de către tânărul și, până în acel moment, reformistul – aproape iconoclastul – secretar general. Una dintre cele mai importante teze a fost aceea că P.C.R. a fost continuatorul luptei seculare a românilor pentru independență, pentru crearea statului național unitar român, pentru progres social și civilizație[21].

Anul 1968 a fost, probabil, crucial pentru stabilirea viitorului comunismului național românesc și a evoluției sale către „socialismul dinas-

tic" în care se va transforma în final ceaușismul. Prologul acestei transformări l-a constituit Conferința Națională a Partidului din decembrie 1967 (prima adunare de acest fel după octombrie 1945), la care Ceaușescu a respins sugestiile reformiștilor de la vârf de a recunoaște rolul relațiilor de piață în socialism și a apărat preceptele tradiționale staliniste referitoare la rolul preponderent al industriei grele și la nevoia de a dezvolta mai departe economia de comandă. Mai important încă, la această conferință, Chivu Stoica, un vechi militant al partidului, a demisionat din funcția de președinte al Consiliului de Stat și a fost înlocuit de Ceaușescu. În mai puțin de trei ani de la moartea lui Gheorghiu-Dej, succesorul său devenise conducătorul incontestabil atât al partidului, cât și al statului.

În aprilie 1968, cu ajutorul oamenilor săi credincioși din aparatul de partid, Ceaușescu a lansat o operațiune importantă de substituție mitologică. Plenara Comitetului Central din 22–25 aprilie 1968 a dezvăluit și mai mult intenția lui Ceaușescu de a-și consolida legitimitatea printr-o acuzație gravă la adresa abuzurilor comise de predecesorul său. Făcând public rolul jucat de Gheorghiu-Dej în atrocitățile staliniste din anii '50, Ceaușescu și-a cultivat propria imagine de restaurator al legalității. Reabilitarea lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor lideri comuniști executați sau închiși sub Gheorghiu-Dej a consolidat poziția de apărător al legalității socialiste și avocat al democratizării a secretarului general[22]. Atacul nu a fost îndreptat numai împotriva lui Gheorghiu-Dej, ci și împotriva celor mai apropiați acoliți ai săi: Alexandru Drăghici, fostul ministru de Interne, a fost exclus din partid, iar Ceaușescu a menționat că și alți foști membri ai Biroului Politic din timpul lui Gheorghiu-Dej erau vinovați pentru abuzurile criminale din anii '50. Drăghici, executantul, și Gheorghiu-Dej, inspiratorul acestuia, au fost aspru criticați pentru greșelile perioadei staliniste, în timp ce Ceaușescu poza în inocența personificată, a cărui implicare în crimele recunoscute și condamnate în acel moment era negată cu fermitate[23].

Pe lângă Pătrășcanu și Foriș, care au fost, practic, proclamați martiri ai cauzei comuniste, au fost reabilitați și alți militanți comuniști importanți, inclusiv cei căzuți victime în timpul Marii Epurări staliniste, precum și Miron Constantinescu, Constantin Doncea și Dumitru Petrescu. Destalinizarea simulată a lui Ceaușescu a urmat mai degrabă linia reținută a lui Novotný sau a lui Jivkov decât linia mai puțin conciliatoare a lui Gomułka[24]. Mai mult, Ceaușescu a încercat să câștige favorurile supraviețuitorilor partidului din perioada de ilegalitate (1924–1944), cărora li s-a cerut să-și scrie „memoriile"

pentru: (1) a arăta că Gheorghiu-Dej nu fusese decât un membru marginal al partidului în perioada de clandestinitate și (2) a amplifica rolul jucat de Ceaușescu în istoria mișcării revoluționare. Comisia însărcinată cu reabilitarea lui Pătrășcanu a fost condusă de Gheorghe Stoica, un veteran al partidului din ilegalitate și aparatcik cominternist, de Vasile Patilineț, secretarul Comitetului Central însărcinat cu Securitatea, și de colonelul Grigore Răduică, șeful Secției Militare a C.C. Deși comisia a discutat și chiar a recomandat și reabilitarea politică a Anei Pauker, nu s-a făcut nici un anunț public în legătură cu această problemă spinoasă. În septembrie 1968, un comunicat al Tribunalului Suprem a anunțat reabilitarea judiciară a lui Vasile Luca și a celor asociați cu acesta, condamnați în 1954 în baza unor acuzații inventate. Totuși, fotografii reprezentându-i pe Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost expuse în cadrul expoziției permanente de la Muzeul de Istorie a Partidului.

Tot în aprilie 1968, Charles de Gaulle a vizitat România și l-a felicitat pe Ceaușescu pentru pretinsa sa independență[25]. Linia independentă a politicii externe promovate de Ceaușescu ilustra versiunea de comunism reformist a acestuia. El și-a distanțat țara de Uniunea Sovietică, menținând relații diplomatice cu Israelul după 1967 și, printr-o mișcare spectaculoasă, condamnând cu vehemență invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia, sub conducerea sovieticilor, în august 1968.

Condamnarea curajoasă de către Ceaușescu a intervenției Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia merită o analiză mai detaliată, chiar dacă la câteva decenii după evenimente se poate spune cu ușurință că Primăvara de la Praga nu a fost altceva decât o iluzie politică. Cu toate acestea, dintr-o perspectivă istorico-genetică, pentru a folosi termenul lui François Furet, în 1968 se mai credea încă în viitorul proiectului de reformă a socialismului pe baze umaniste și, implicit, în transcenderea modelului statului-partid hipercentralizat promovat de Lenin și de discipolii săi. După evenimentele din 1989 a reieșit cu claritate că nu exista nici o soluție reformistă în limitele sistemului, dar acest lucru nu era la fel de ușor de înțeles și pentru cei care au participat la Primăvara de la Praga în 1968.

Primăvara de la Praga a reprezentat una dintre crizele majore ale comunismului mondial, inaugurate de Congresul al XX-lea al P.C.U.S. de grevele din Polonia și de revoluția maghiară în 1956. Lecția maghiară, după cum a afirmat Alexander Dubțek în memoriile sale, a influențat în mod esențial stabilirea tacticii liderilor cehoslovaci, pre-

cum și deciziile luate de țările din Pactul de la Varșovia. Structurile de putere care se conturau la București, limitele reformelor inițiate de Ceaușescu și măsura în care comuniștii români aprobau abandonarea treptată a modelului iacobino-bolșevic în favoarea unuia mai democratic au fost factorii-cheie ce au dus la „excepționalismul" românesc în comparație cu experimentul cehoslovac.

Pentru a reconstitui contextul istoric al Primăverii de la Praga, trebuie menționat că au avut loc evenimente importante care au precedat-o: îndepărtarea lui Hrușciov în octombrie 1964 și ascensiunea echipei Brejnev-Kosîghin – cu alte cuvinte, abandonarea reformelor, dublată de o restalinizare parțială în U.R.S.S. –, persecutarea disidenței intelectuale la Moscova, care a culminat cu faimosul proces Andrei Siniavski – Iuri Daniel în 1966, nașterea eurocomunismului odată cu „nota memorială" a liderului comunist italian Palmiro Togliatti, scrisă la Ialta, în U.R.S.S., cu puțin înainte de moartea sa în vara lui 1964, intensificarea polemicii chinezo-sovietice și ruptura inevitabilă din lumea comunistă. În România, Congresul al IX-lea a marcat ambivalența acelei perioade: pe de o parte, o deschidere în stil titoist și autonomie externă, iar pe de altă parte, concentrarea puterii în mâinile lui Ceaușescu și a susținătorilor săi necondiționați. Prin urmare, paradoxul care a alimentat pretenția lui Ceaușescu de a fi recunoscut ca un exponent al liniei bazate pe suveranitate și demnitate națională a devenit evident mai ales după 1968. Dialectica destalinizării și desovietizării evoluase și numai după august 1968 a devenit clar că balanța se înclina în favoarea celei din urmă.

Ce se întâmpla însă în Cehoslovacia în acea perioadă? După ce grupul conservator condus de Novotný a blocat procesul de destalinizare, criza politică, socială și culturală s-a adâncit. Conferința Uniunii Scriitorilor din primăvara lui 1967 a scos în evidență divorțul dintre intelectuali și conducerea partidului. Apoi, conflictul dintre comuniștii cehi și cei slovaci a dus la o ruptură la vârf. În ianuarie 1968, slovacul Dubțek a devenit prim-secretar și, în numai câteva luni, programul timid de raționalizare a socialismului de stat a fost transformat într-o strategie îndrăzneață de introducere a unor reforme instituționale radicale[26]. Liderii polonezi și est-germani au intrat în panică și au exercitat presiuni asupra Moscovei ca să acționeze. Toate documentele de arhivă susțin ideea că trupele Pactului de la Varșovia au intervenit pentru a întrerupe acest experiment de aplicare a socialismului democratic. Cu alte cuvinte, intervenția a fost cauzată de frica birocrațiilor leniniste osificate că modelul cehoslovac era contagios și că va contribui la disoluția întregului imperiu comunist.

În România, Ceaușescu a continuat să exercite controlul absolut, în ciuda declarațiilor prietenești la adresa noii conduceri de la Praga. Dogma „rolului conducător" al partidului comunist a fost proclamată fără ezitare. Programul de Acțiune al Partidului Comunist din Cehoslovacia, adoptat în aprilie 1968, a fost publicat doar fragmentar, evitându-se orice referire la abolirea cenzurii și la înființarea unor asociații politice și culturale independente. Ceaușescu a folosit reabilitarea lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor persoane persecutate pe vremea lui Gheorghiu-Dej pentru a-și consolida propria poziție în partid, și nu pentru a formula o condamnare radicală a poliției secrete. Rolul jucat de conducerea de partid în îngăduirea (sau chiar plănuirea) terorii staliniste a fost limitat în mod convenabil doar la Gheorghiu-Dej și Drăghici. Stalinismul în general nu a fost niciodată examinat cu seriozitate și în mod autocritic în România de dinainte de 1989. Nici una dintre figurile democratice de frunte ale României, care sfârșiseră ca victime ale represiunii staliniste, nu a fost reabilitată sub Ceaușescu. Dimpotrivă, aparatul ideologic al partidului a manipulat în mod insidios așteptările privind schimbarea. Contractul național comunist schițat în Declarația din aprilie 1964 a funcționat ca un amortizor de șocuri, descurajând orice inițiativă de emulare a experimentului cehoslovac.

Departe de a recunoaște rolul pieței în economie, comuniștii români au continuat să ceară realizarea unei rate absurd de ridicate de creștere industrială, bazându-se pe un model anacronic de autosuficiență economică. Solidarizarea lor cu Dubțek a fost determinată de respingerea comună a pretențiilor imperialiste ale U.R.S.S., și nu pe afinități în privința politicii interne. Atunci când un grup de intelectuali a publicat la Praga, în iunie 1968, „Manifestul celor două mii de cuvinte", presa strict supravegheată de la București a ignorat complet acest apel pentru un pluralism accentuat în cadrul sistemului. În mod similar, în mai 1968, atunci când ideologul comunist ceh Cestmir Cisaî a profitat de aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui Karl Marx pentru a se distanța de tradiția bolșevică, la București a fost o tăcere totală[27]. Dezbaterea ideologică din perioada lui Ceaușescu se ridica la nivelul unei colecții de platitudini despre „marxismul creator". Abandonarea leninismului ca ideologie a partidului nu se afla pe ordinea de zi la București.

Această perioadă a cunoscut și apariția a ceea ce mai târziu a devenit cunoscut sub numele de Doctrina Brejnev a suveranității limitate, pe baza căreia a fost justificată intervenția forțelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, în august 1968. (În realitate, aceasta a fost doar o reformulare a mai vechii dogme a solidarității necondiționate față de U.R.S.S.) În cazul Primăverii de la Praga, Ceaușescu a

jucat cu abilitate cartea independenței și antisovietismului. Opoziția sa față de intervenția Moscovei în Cehoslovacia nu a însemnat însă un sprijin acordat socialismului democratic, ci numai refuzul de a da curs dorințelor Kremlinului de a controla întregul bloc – cu alte cuvinte, al dreptului națiunilor din Pactul de la Varșovia de a interveni în afacerile interne ale statelor membre. La fel ca în epoca Solidarității în Polonia sau ca pe vremea lui Gorbaciov, Ceaușescu a respins orice reformă reală ca fiind o „trădare a principiilor socialiste". Sfidarea hegemoniei sovietice l-a ajutat pur și simplu să-și construiască o imagine internațională pe care a exploatat-o ulterior fără încetare. „Scena balconului" din 21 august 1968, în timpul căreia Ceaușescu s-a adresat din balconul clădirii Comitetului Central unei mulțimi de 100 000 de persoane adunate în Piața Palatului, condamnând în termeni de o rară duritate intervenția Pactului de la Varșovia la numai câteva ore după invadarea Cehoslovaciei, și care a devenit o legendă a comunismului național, nu a fost altceva decât o mascaradă, dar a funcționat: liderul neostalinist însetat de putere, ce nu avea nici cea mai mică înclinație democratică, a reușit să trezească brusc un entuziasm popular real și să câștige un credit nelimitat din partea unei populații convinse că România va urma linia liberalizării și a apropierii de Occident. Nu mai puțin important, spunând „Nu" invaziei sovietice într-o altă țară socialistă, comuniștii români și-au reafirmat opoziția față de orice efort de restaurare a hegemoniei Kremlinului în interiorul blocului și asupra mișcării revoluționare mondiale[28].

Pentru Ceaușescu și susținătorii săi, eșecul Primăverii de la Praga a servit la justificarea dogmei unității de nezdruncinat dintre partid, lider și națiune. Sloganul „Partidul, Ceaușescu, România" răsuna pretutindeni în acea perioadă și va fi utilizat din plin până la sfârșit. Oricine i se opunea lui Ceaușescu se făcea vinovat de subminarea acestei unități și era acuzat că servea intereselor Moscovei. Solidaritatea fictivă cu „socialismul cu față umană" din Cehoslovacia a justificat perpetuarea unui model obtuz și ultraautoritar de dictatură personală. Încercarea de a repeta scena balconului din vara lui 1968 în decembrie 1989 a reprezentat urmarea grotescă a acestui episod[29].

În august 1969, Richard Nixon a venit la București, unde un Ceaușescu din ce în ce mai plin de sine i-a făcut o primire triumfală. Trecând peste pretențiile sale dictatoriale crescânde, mulți analiști occidentali au crezut cu naivitate în mitul lui Ceaușescu prezentat ca un supernegociator disident și ca singurul lider comunist de încredere, ceea ce l-a ajutat mai târziu pe acesta să-i caracterizeze pe disidenți drept trădători.

În același timp, propaganda de partid a pus un accent deosebit pe „tradițiile internaționaliste" ale P.C.R., iar foști membri ai Brigăzilor Internaționale din perioada Războiului Civil din Spania (cum ar fi Petre Borilă, Valter Roman, Mihai Burcă, Gheorghe Stoica și Vida Geza) și ai Rezistenței franceze (Mihail Florescu, Gheorghe Gaston Marin și Gheorghe Vasilichi) au fost aleși (în unele cazuri realeși) în Comitetul Central la Congresul al IX-lea[30]. Ulterior însă, Ceaușescu și-a exprimat nemulțumirea față de manifestările resentimentare ale veteranilor, mai ales după Congresul al XII-lea din noiembrie 1979, atunci când Constantin Pârvulescu, el însuși fost secretar general *de facto* (în perioada aprilie-august 1944) și veteran al mișcării comuniste internaționale, l-a acuzat pe liderul suprem că transformase partidul într-o feudă personală, într-un instrument de conservare a puterii clanului său. Simultan, Ceaușescu a început epurarea „baronilor" lui Gheorghiu-Dej. Cei mai afectați au fost Gheorghe Apostol (cel mai fidel locotenent al lui Gheorghiu-Dej și fost prim-secretar al partidului în perioada 1954–1955), Chivu Stoica (prim-ministru în anii '50) și Petre Borilă (care fusese trimis de Comintern ca ofițer politic pentru a supraveghea Brigăzile Internaționale din Spania). Prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer, care fusese una dintre victimele ostilității Anei Pauker față de comuniștii „locali", a sprijinit epurarea acoliților lui Gheorghiu-Dej de către Ceaușescu. Emil Bodnăraș, un expert în intrigile Cominternului și fost agent al serviciilor secrete militare sovietice, a avut aceeași atitudine[31]. Acești campioni ai stalinismului românesc fuseseră martorii ascensiunii lui Ceaușescu și, dacă ar fi vrut, ar fi putut foarte bine să discrediteze pretenția acestuia de a fi considerat un reformator bine intenționat.

Treptat, Ceaușescu a reușit să-i elimine din viața politică pe toți supraviețuitorii din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej, chiar dacă a evitat depășita metodă stalinistă a epurărilor sângeroase. De exemplu, după ce a fost eliminat din Comitetul Central la Congresul al X-lea în 1969, Apostol a primit inițial o poziție relativ înaltă în guvern, apoi o pensie substanțială, iar mai târziu a fost numit ambasadorul României în Argentina. Cât despre prim-ministrul Maurer, după ce a ieșit la pensie în 1974, a continuat să fie invitat la diverse ceremonii solemne, ca o confirmare vie a continuității generaționale a elitei P.C.R.

Membrii aparatului de partid (Ilie Verdeț, Paul Niculescu-Mizil, Virgil Trofin, Ion Stănescu, Ion Iliescu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, János Fazekás și Ion Ioniță) fuseseră impresionați de abilitatea cu care secretarul general i-a eliminat pe apropiații lui Gheorghiu-Dej. Mulți dintre aceștia se alăturaseră P.C.R. în timpul primilor ani de

activitate legală de după război (1944–1946) și absolviseră în anii '50 Școala Superioară de Partid a P.C.U.S. de la Moscova ori instituții similare. Mai mult, ei erau comuniști naționali convinși și susțineau supremația lui Ceaușescu în cadrul conducerii.

Nimeni nu a contribuit mai mult la stabilirea mitului lui Ceaușescu decât Dumitru Popescu, un aparatcik arogant care a deținut funcția de secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele culturale și ideologice timp de aproape cincisprezece ani. Popescu se pretindea romancier, dar publicațiile sale erau niște încercări ridicole de apologetică a partidului. Retrogradat în 1981 din poziția de membru al Secretariatului, a fost numit rector al Școlii de Partid „Ștefan Gheorghiu" (intitulată bombastic „academie")[32]. Paul Niculescu-Mizil, descris odată drept ideologul-șef al regimului, a fost numit președinte al obscurei Centrale a Cooperației Meșteșugărești (Centrocoop)[33].

Emascularea politică a aparatului de partid a coincis cu două procese majore: (a) ascensiunea Elenei Ceaușescu spre cele mai înalte eșaloane ale partidului după Conferința Națională a P.C.R. din 1972 și (b) încrederea crescândă acordată de Ceaușescu activiștilor cu care avea o legătură directă și personală și pe care el îi promovase. Au fost definite criterii noi pentru promovarea cadrelor astfel încât să-i permită soției secretarului general să devină numărul doi în partid.

Elena Ceaușescu, născută Petrescu, a reușit să-i elimine sau să-i persecute pe anumiți membri ai aparatului de partid și să-și formeze o curte personală de adulatori (Emil Bobu, secretarul Comitetului Central însărcinat cu armata, miliția și forțele de securitate, Ion Dincă, prim-viceprim-ministru, precum și Lina Ciobanu și Alexandrina Găinușe, care deveniseră membre ale Comitetului Politic Executiv la recomandarea Elenei Ceaușescu). Pe timpul lui Gheorghiu-Dej și în primii ani ai conducerii lui Ceaușescu, Elena a stat în umbră. Ca directoare a Institutului de Cercetări pentru Chimie (ICECHIM) din București, ea nu aparținea decât organizației locale de partid, cea a raionului „16 februarie", iar mai târziu, după 1965, Comitetului Municipal de Partid București. Institutul Politehnic din București i-a conferit titluri academice sub Gheorghiu-Dej, în ciuda opoziției manifestate de chimiști români reputați, precum Costin D. Nenițescu. Relațiile sale cu fiica lui Gheorghiu-Dej, actrița de film Lica Gheorghiu-Rădoi, extrem de influentă cândva, erau tensionate, dar Elena a căutat să stabilească relații apropiate cu soțiile (sau fostele soții) ale celorlalți membri ai Biroului Politic al lui Gheorghiu-Dej, cum ar fi Stela Moghioroș, Natalia Răutu, Sanda Rangheț și Ecaterina Micu-Chivu (Klein).

Imediat după venirea lui Ceaușescu la putere, Elena a insistat ca să le fie oferite anumite privilegii câtorva femei ce activaseră în perioada de clandestinitate: Stela Moghioroș, Ghizela Vass, Ecaterina Micu-Chivu, Sanda Rangheț, Ana Toma (care era căsătorită cu Pintilie Bodnarenko, fostul șef al poliției politice sub Gheorghiu-Dej), Eugenia Rădăceanu (văduva lui Lothar Rădăceanu, un important lider social-democrat ce se alăturase comuniștilor), Tatiana Bulan (care fusese căsătorită cu Leonte Răutu și Ștefan Foriș înainte de se mărita cu Iakov Bulan, un ofițer sovietic ce a devenit rectorul Academiei Militare din București în anii '50), Sanda Rangheț și Ofelia Manole. Scopul Elenei Ceaușescu a fost acela de a crea un sistem de relații pentru a-și consolida autoritatea în rândurile vechii gărzi a partidului. Din moment ce relațiile personale au jucat un rol atât de surprinzător în istoria sectelor și regimurilor comuniste, merită să fie amintit faptul că Elena o detesta profund pe Marta Drăghici, soția lui Alexandru Drăghici, a cărei carieră în perioada de ilegalitate a partidului fusese mult mai impresionantă decât a ei[34]. În timp ce încerca să-și creeze un prestigiu politic, Elena Ceaușescu a primit sprijinul generos al lui Mihail Florescu (Mihail Iacobi) – pe atunci ministru al Industriei Chimice și fost luptător în Rezistența franceză (zona de sud) – pentru a obține o poziție înaltă în cercetarea românească din domeniul chimiei. La sfârșitul anilor '60, toate institutele de cercetare românești din domeniul chimiei îi erau subordonate Elenei, iar ea a devenit membră a Colegiului ministerului, organismul de conducere „colectiv" din acest domeniu. Pensionarea în 1969 a economistului Alexandru Bârlădeanu, un veteran al partidului, a reprezentat o înfrângere majoră a forțelor reformatoare din cercetarea științifică și tehnologică din România, iar numirea unor aparatciki șterși în poziții de conducere a favorizat ascensiunea Elenei Ceaușescu în ierarhie, mai întâi ca președinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, apoi ca viceprim-ministru și membru al Comitetului Executiv al partidului.

În raportul său la Congresul al X-lea al P.C.R., care s-a ținut în perioada 6–12 august 1969, Ceaușescu a subliniat că scopul fundamental al politicii partidului era dezvoltarea economică a țării și crearea unei „societăți socialiste multilateral dezvoltate"[35]. Mai mult, Ceaușescu a insistat că această „societate socialistă multilateral dezvoltată" va fi superioară societății capitaliste din toate punctele de vedere. La același congres, Ceaușescu a salutat crearea Frontului Unității Socialiste, o organizație politică având o largă participare, care includea sindicatele, precum și organizațiile de femei și de

tineret. Practic, orice cetățean care împlinise 18 ani a devenit membru al Frontului Unității Socialiste. În conformitate cu linia oficială, noua organizație trebuia să le îngăduie tuturor să-și exprime opiniile în legătură cu progresul către comunism. În realitate, era vorba despre încă un instrument pentru controlul societății românești prin mimarea conceptului de *participare politică* și prin inducerea apatiei în rândurile populației[36].

Înclinațiile staliniste ale lui Ceaușescu au fost accentuate de o vizită pe care a efectuat-o în China și Coreea de Nord în mai 1971. Se pare că el a luat în considerare posibilitatea de a importa metodele de îndoctrinare folosite în timpul Revoluției Culturale a lui Mao. Aceasta nu era numai o problemă de preferință personală: Ceaușescu încerca să stăvilească mișcarea de liberalizare din România, să limiteze frământările din rândurile intelectualității și să-i împiedice pe studenți să-i urmeze pe rebelii lor colegi din alte state comuniste. El încerca, de asemenea, să-și consolideze puterea personală și să se debaraseze de acei membri ai aparatului care ar fi putut visa la un „socialism cu față umană". De aceea, în iulie 1971, el a făcut publică o serie de „propuneri de îmbunătățire a activității ideologice", un monument de obscurantism jdanovist rămas în istorie sub numele de „Tezele din iulie". Ceea ce a urmat a fost o restalinizare radicală și apariția unui cult al personalității fără precedent care îl înconjura la început numai pe Ceaușescu, iar după 1974 și pe partenerul său politic cel mai apropiat, și anume soția sa, Elena.

La Congresul al XI-lea al P.C.R., desfășurat în perioada 25–28 noiembrie 1974, Ceaușescu a început să se concentreze asupra problemelor socialismului în țările în curs de dezvoltare, încercând să-și creeze reputația de luptător pentru o „nouă ordine economică și politică internațională", iar apelurile pentru stabilirea acesteia au apărut cu regularitate în declarațiile de politică externă ale României[37]. România a fost „participant invitat" la Conferința de la Colombo a Mișcării de Nealiniere din 1976 și a devenit destul de evident că liderul român visa să ajungă un al doilea Tito al acestei mișcări. După Ceaușescu, țările nealiniate trebuiau să pună sub semnul întrebării dominația exercitată asupra lumii de către superputeri și să facă front comun pentru a soluționa conflictele internaționale. Totuși, România s-a dovedit a fi mult mai puțin influentă decât Iugoslavia, care era membru fondator al Mișcării de Nealiniere.

Congresul al XI-lea a aprobat Programul Partidului Comunist Român[38], documentul fundamental al stalinismului național românesc, care începea cu o istorie a României ce se întindea pe 35 de pagini.

Programul P.C.R. era menit să traseze strategia partidului și statului pentru următorii 20 până la 25 de ani; nu a durat însă atât de mult. Mai important este faptul că Programul P.C.R. ilustrează fascinația lui Ceaușescu pentru întreaga istorie „națională", și nu numai pentru istoria P.C.R. (a cărei „elaborare" a fost definită ca o prioritate în raportul său la Congresul al IX-lea în 1965)[39]. După 1974, Programul P.C.R. a devenit modelul pentru orice scriere istorică publicată oficial în România. Două idei principale din Programul P.C.R. au devenit teme sacre ale istoriografiei „naționale": (1) ideea continuității teritoriale a românilor din cele mai vechi timpuri și (2) ideea unității poporului român.

Congresul al XII-lea al P.C.R. (19–23 noiembrie 1979) a consolidat vizibil clanul lui Ceaușescu și cultul persoanei sale[40]. Mai mult, promovarea activă de către cuplul Ceaușescu a carierei politice a fiului lor cel mai mic, Nicu, datează de la Congresul al XII-lea, când acesta a devenit membru supleant al Comitetului Central al P.C.R. În timpul congresului, Constantin Pârvulescu, un membru al elitei partidului din perioada de ilegalitate, retrogradat de către Gheorghiu-Dej în 1960, a îndrăznit să critice monopolizarea puterii de către Ceaușescu. Pârvulescu, care pe atunci avea 84 de ani, a protestat pentru că nu i s-a permis să ia cuvântul în timpul congresului. Atunci când, în sfârșit, i s-a dat voie să vorbească, el l-a acuzat pe Ceaușescu pentru că a pus interesele personale înaintea celor ale țării. Deși a fost redus rapid la tăcere, vești despre intervenția sa au ajuns la mijloacele de informare occidentale. După congres, Pârvulescu a dispărut din viața publică, dar nu a fost lichidat, deși au circulat zvonuri în acest sens[41]. În ciuda intervenției lui Pârvulescu, congresul s-a încheiat cu o ceremonie de apoteotică glorificare a cuplului prezidențial.

La Congresul al XIII-lea al P.C.R. (19–22 noiembrie 1984), asupra secretarului general și a soției sale s-a abătut un incredibil potop encomiastic[42]. Petru Enache, secretarul Comitetului Central însărcinat cu ideologia, a spus:

> În anii care au trecut de la Congresul al XII-lea, partidul, Comitetul Central, sub conducerea nemijlocită a tovarășului Nicolae Ceaușescu, au desfășurat o amplă și multilaterală activitate. Într-o perioadă în care, așa cum atât de expresiv sublinia secretarul general al partidului nostru, lumea se înfățișează ca o mare „cu valuri uriașe, provocate de cutremure, furtuni și uragane economice, politice și militare", partidul a adoptat cele mai realiste soluții și a condus țara spre noi izbânzi, cu mari deschideri în spațiul și timpul patriei socialiste, de dimensiunile unei noi epopei naționale. România a străbătut cu succes o etapă importantă pe drumul

luminos al socialismului și comunismului. Înfăptuirile fără precedent din economie, învățământ și cultură dau anilor noștri valoarea unei impresionante renașteri. Marile victorii dobândite în acești ani au fost posibile datorită faptului că nava noastră cutezătoare, ce poartă minunatul nume al României socialiste, a avut mereu de veghe, la catargul cu tricolor, un cârmaci destoinic și înțelept, un conducător încercat, pe tovarășul Nicolae Ceaușescu, omul politic care – preocupat statornic, cu înflăcărat patriotism de destinul poporului său, acționând pentru progresul continuu al patriei – s-a impus în același timp ca un mare gânditor și strateg contemporan[43].

În discursul ei, Ana Mureșan, membru supleant al Comitetului Executiv și ministru al Comerțului Interior, s-a referit la realizările Elenei Ceaușescu în termenii următori:

Cu sentimente de înaltă stimă și dragoste, adresăm prețuirea și recunoștința noastră tovarășei Elena Ceaușescu pentru bogata activitate pe care o desfășoară în conducerea partidului și statului, în elaborarea și înfăptuirea politicii interne și internaționale a României socialiste, pentru dezvoltarea cercetării științifice, a învățământului și a culturii, pentru prețioasa îndrumare pe care o acordă Consiliului Național al Femeilor, pentru generozitatea și dragostea cu care acționează pentru progresul țării, bunăstarea poporului, întărirea și ocrotirea familiei, creșterea și educarea tinerei generații[44].

Cultul personalității lui Ceaușescu este ilustrativ pentru ambiguitatea moștenirii bizantine în România. Stalinismul și bizantinismul au culminat într-o sinteză de ambiție exacerbată, tiranie megalomană și naționalism apocrif[45]. O incompetență crescândă (și inevitabilă) a sufocat procesul de luare a deciziilor, în timp ce secretarul general își îndemna supușii „să facă totul" pentru a-i îndeplini „indicațiile prețioase". Trond Gilberg notează că, până la urmă, „o asemenea concentrare a puterii înseamnă că numai câțiva indivizi trebuie să rezolve probleme extrem de complicate într-o societate din ce în ce mai diferențiată. O astfel de misiune depășește chiar și capacitatea celei mai inteligente și mai bine intenționate persoane"[46]. Cu toate acestea, sistemul practicat în România era mai mult decât o oligarhică „dictatură asupra nevoilor" (concept formulat de discipolii lui György Lukács din așa-numita Școală de la Budapesta), deoarece impunea un asalt sistematic asupra spiritului uman și o anihilare a gândirii critice[47].

Deși a rămas aparent intact, aparatul de partid era din ce în ce mai amenințat și umilit. Până și fostul viceprim-ministru Cornel Burtică, un stâlp al clanului Ceaușescu, a fost exclus din partid, sub

acuzația că nu a reușit să pună în aplicare directivele economice ale Conducătorului[48]. Locul celor mai mulți dintre foștii membri ai grupului din aparatul de partid a fost luat de executanți servili ai ordinelor lui Ceaușescu, precum Constantin Dăscălescu, prim-ministru al României, fost prim-secretar al Comitetului Județean de Partid Galați, al cărui singur merit era acela că îi obliga pe ceilalți să se supună capriciilor sau mălițiilor lui Ceaușescu[49]. Emil Bobu, Iosif Banc, Cornel Pacoste și Petru Enache erau cu toții subjugați de clica dominantă. Printre puținii veterani care au supraviețuit în poziții importante s-au numărat Gheorghe Rădulescu, Manea Mănescu și Mihail Florescu. Deși rămăsese membru al Comitetului Executiv al partidului și vicepreședinte al Consiliului de Stat, Rădulescu nu avea o influență reală asupra procesului de luare a deciziilor, mărturisindu-și în particular, unor amici apropiați, imensele deziluzii și frustrări. Mănescu, care a redevenit membru al Comitetului Executiv după 1982, a fost considerat unul dintre oamenii de încredere ai Elenei Ceaușescu și un subordonat loial al secretarului general. Florescu, un fost luptător în Brigăzile Internaționale și ultimul membru de origine evreiască al Comitetului Central (reales și la Congresul al XIV-lea, în noiembrie 1989), era mâna dreaptă a Elenei în Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, datorându-i acesteia supraviețuirea politică în baza faptului că Elena avea nevoie de cunoștințele sale în industria chimică[50].

Puținii intelectuali de prestigiu rămași au fost eliminați din Comitetul Central la Congresul al XIII-lea al P.C.R. în 1984. Printre aceștia se numărau Eugen Jebeleanu, un influent poet care rupsese cu stalinismul și devenise unul dintre liderii aripii liberale din Uniunea Scriitorilor, George Macovescu, fost ministru de Externe și președinte al Uniunii Scriitorilor până în 1982, și Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Politice și Sociale.

Între timp, fiul favorit al cuplului, Nicu, a devenit din ce în ce mai important. Născut în septembrie 1951, Nicu era singurul dintre copiii cuplului prezidențial care era interesat de politică. El a fost făcut lider al Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România în 1972, iar în 1983 a devenit prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.). La Congresul al XII-lea al P.C.R., Nicu a devenit membru supleant al Comitetului Central și secretar al Marii Adunări Naționale, la Conferința Națională a P.C.R. din 1982 a devenit membru plin al Comitetului Central, iar la Congresul al XIII-lea, în noiembrie 1984, membru supleant al Comitetului Executiv. Soția lui Nicu – aparent impusă de Elena Ceaușescu –, Poliana Cristescu, conducea Organiza-

ția Pionierilor și era secretar al U.T.C., iar la Congresul al XIII-lea a fost aleasă membru plin al Comitetului Central.

Deși nu se bucura de laude similare celor adresate părinților săi, contactele și inițiativele internaționale ale lui Nicu, în special în calitate de președinte al Comisiei Națiunilor Unite pentru Anul Tineretului, erau comentate în presa românească. În plus, el a reușit să-și promoveze prietenii ca membri ai Comitetului Central. Cornel Pacoste, fostul prim-secretar al Comitetului de Partid al Centrului Universitar București, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv și prim-secretar al Comitetului Județean Timiș. Pantelimon Găvănescu, predecesorul lui Nicu în funcția de conducător al U.T.C., și Eugen Florescu, fostul redactor-șef al ziarului oficial al U.T.C., *Scânteia tineretului*, au devenit membri ai Comitetului Central. Alți protejați ai lui Nicu, precum Tudor Mohora, Octav Cozmâncă, Constantin Boștină, Ion Traian Ștefănescu, Ion Sasu și Nicolae Croitoru – care îi erau colaboratori în cadrul Secretariatului U.T.C. –, au devenit membri influenți ai nomenclaturii ca secretari ai comitetelor județene ale P.C.R. sau în poziții similare, nu mai puțin importante.

De fapt, după Congresul al XIII-lea al P.C.R., nu mai rămăsese nimeni în partid care să poată pune sub semnul întrebării sau să corecteze politicile familiei domnitoare a României. În mod firesc, rezoluția oficială adoptată la congres reflecta cu acuratețe sistemul politic existent:

> În ansamblul grandioasei opere de edificare a noii orânduiri se detașează cu deosebită strălucire marile împliniri din perioada inaugurată de Congresul al IX-lea al partidului, legate indestructibil de activitatea prodigioasă, desfășurată cu clarviziune și profund spirit creator, cu pasiune revoluționară și fierbinte patriotism de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, președintele Republicii, ctitorul României moderne, eroul național, care slujește cu nețărmurit devotament interesele supreme ale întregului popor și sub a cărui conducere înțeleaptă poporul român a obținut în ultimele două decenii – perioadă intrată definitiv în conștiința națiunii noastre drept „Epoca Ceaușescu" – cele mai bogate realizări din întreaga sa istorie[51].

Unii analiști îl considerau pe Virgil Trofin ca fiind principalul pretendent la putere în cazul unei crize de succesiune. Membru al grupului care asigurase victoria lui Ceaușescu asupra rivalilor săi din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej și secretar al Comitetului Central însărcinat cu cadrele după Congresul al IX-lea, Trofin și-a atras ostilitatea liderului suprem și a căzut în dizgrație după 1970. El a fost îndepărtat din funcția de ministru al Minelor, Petrolului și

Geologiei în urma unei confruntări directe cu secretarul general. Numit președinte al Consiliului Central al Cooperativelor Meșteșugărești, Trofin a continuat să sfideze orgoliul lui Ceaușescu, ceea ce a pus capăt carierei sale. Eliminarea sa din Comitetul Central al P.C.R. a fost confirmată la plenara din 25–26 noiembrie 1981[52]. Ceaușescu nu tolera nici o critică.

Suprimarea disidenței, celebrarea liderului

În România, o țară în care marxismul „revizionist" nu a ajuns niciodată la maturitate, disidența s-a redus la atitudini idealiste, cu atât mai eroice cu cât cei care dădeau glas unor vederi neortodoxe nu puteau conta pe solidaritatea colegilor lor. Michael Shafir îl citează pe un specialist occidental în probleme est-europene care i-a spus la începutul anilor '80 că „disidența română trăiește la Paris, iar numele ei este Paul Goma"[53]. În ianuarie 1977, Goma i-a trimis de la București o scrisoare de solidaritate lui Pavel Kohout, unul dintre liderii grupului cehoslovac Carta 77. Goma a scris și un apel către Conferința de la Belgrad, prin care cerea ca regimul Ceaușescu să respecte prevederile Conferinței de la Helsinki cu privire la drepturile omului. Cu toate acestea, în afară de colegul său de breaslă, scriitorul Ion Negoițescu, și medicul psihiatru Ion Vianu, nici un alt intelectual român nu l-a sprijinit pe Goma. Dimpotrivă, în paginile revistei xenofobe *Săptămâna*, erau menționate originile basarabene ale lui Goma pentru a explica refuzul său de a se supune imperativelor „unanimității naționale" în jurul secretarului general. În final, în jur de 200 de oameni au semnat apelul lui Goma, dar marea majoritate a acestora doreau să obțină doar un pașaport – așa-numitul „pașaport Goma" – pentru a emigra. Goma a fost arestat pe 1 aprilie 1977, dar a fost eliberat pe 6 mai, în urma unei campanii internaționale; în noiembrie 1977, el a părăsit România și a plecat la Paris, împreună cu soția și cu fiul său[54].

Alți disidenți români, precum Dorin Tudoran, Doina Cornea, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Mircea Dinescu, Gabriel Andreescu sau Radu Filipescu, au avut parte de aceeași izolare și lipsă de sprijin. Regimul a reușit să insufle frică și un sentiment de pesimism istoric. Partidul a răspuns la nesupunerea civilă cu măsuri draconice, iar minoritățile religioase și naționale au fost persecutate. Radu Filipescu, declarat prizonierul lunii decembrie 1984 de către organizația Amnesty International, a fost condamnat la 10 ani de închisoare pentru

„propagandă împotriva ordinii socialiste". Tânărul inginer electronist român, născut în 1956, a fost acuzat că scrisese și distribuise manifeste care condamnau greșelile lui Ceaușescu în domeniul economic și conducerea sa dictatorială[55].

Până la colapsul din 1989, „a trăi în adevăr" nu a reprezentat o opțiune pentru marea majoritate a elitei intelectuale române[56]. În plus, o alianță între clasele sociale – în sensul sprijinirii de către intelectuali a grevei minerilor din Valea Jiului din august 1977 sau a protestului de la Brașov din noiembrie 1987 – nu s-a format niciodată. Până la revolta muncitorilor de la Brașov, clasa muncitoare română a căutat mai degrabă să găsească diverse forme de „a se descurca" decât să ridice vocea împotriva regimului[57]. Între 1964 și 1977, datorită unei abile combinații între industrializare și naționalism reușite de către regim, „noul contract social" a funcționat relativ bine. Nici măcar după revolta muncitorilor de la Brașov din 1987 nu s-a dezvoltat o alianță între clase, între intelectualii critici și muncitorii nemulțumiți[58].

Complicând și mai mult lucrurile, Ceaușescu a selectat colaboratori recrutați din rândurile minorităților etnice pentru a-i susține pretenția de a fi descoperit cea mai potrivită soluție marxist-leninistă pentru problema națională. Astfel, potrivit lui Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Executiv al P.C.R. și președinte al Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară din România, problema națională fusese rezolvată într-un „mod profund umanist". Orice critică la adresa xenofobiei lui Ceaușescu era considerată propagandă perfidă, antiromânească: „Am aflat recent despre poziții, concepții și atitudini de peste hotare, din ce în ce mai frecvente, care distorsionează istoria poporului român, realitățile din România socialistă de azi și modul cum a fost rezolvată problema națională; toate acestea reprezintă calomnii și un amestec grosolan în viața și în afacerile noastre interne"[59].

Ostilitatea față de orice nucleu de gândire independentă este, desigur, o caracteristică a totalitarismului. Trebuie abolit însuși principiul alterității pentru a obține un control perfect asupra minții, ceea ce reprezintă esența logicii totalitare a dominației. Nici un centru (real sau potențial) de disidență sau de pluralism nu poate fi îngăduit. Adevărul este definit în mod pragmatic în funcție de criterii politice.

„Cârmaciul destinului național" era și un teoretician clarvăzător, autor al unor inovații ideologice uluitoare, printre care se număra și enigmatica „societate socialistă multilateral dezvoltată". Scribii partidului îl caracterizau pe Ceaușescu drept fondatorul unui nou socialism:

„Alegerea lui Nicolae Ceaușescu, un strălucit gânditor politic și conducător revoluționar, un dușman neînduplecat al inerției și izolării, un promotor constant al noului, în fruntea partidului a reprezentat un act politic de o importanță covârșitoare pentru viitorul construcției socialiste și comuniste în România", declara cineva. „Sub influența gândirii și a înfăptuirilor sale revoluționare, Congresul al IX-lea al partidului, precum și toate congresele și conferințele naționale care au urmat au adus îmbunătățiri profunde în ce privește concepția și practica edificării noii ordini."[60] O vastă acumulare de putere în mâinile lui Ceaușescu a deschis calea către arbitrariu, subiectivism și excese de natură personală. El a fost descris, pe bună dreptate, drept un „Cezar modern"[61]. Mai presus de orice, savura pompa de tip bizantin și simbolurile monarhice: sceptrul prezidențial, care a fost introdus la 28 martie 1974, atunci când Ceaușescu a devenit primul președinte al României, a reprezentat, probabil, primul semn palpabil al derulării unui scenariu dinastic[62].

Cultul Conducătorului, principalul ingredient a ceea ce s-ar putea numi „ideologia română" (parafrazând titlul cărții filozofului francez Bernard-Henri Lévy, *L'Idéologie française*), a impregnat viața socială și culturală românească[63]. Una dintre cele mai timpurii expresii ale cultului lui Ceaușescu a fost un volum masiv intitulat *Omagiu*, publicat în 1973, cu ocazia împlinirii vârstei de 55 de ani de către Ceaușescu, în care se scria, printre altele: „Privim cu prețuire și respect la armonia vieții sale de familie. Atașăm o semnificație etică specială faptului că viața sa, alături de cea a tovarășei sale de viață, fosta muncitoare textilistă și militantă a U.T.C., membră a partidului din vremea ilegalității, astăzi Erou al Muncii Socialiste, om de știință, membră a Comitetului Central al P.C.R., tovarășa Elena Ceaușescu, oferă imaginea exemplară a destinelor a doi comuniști"[64].

La mijlocul anilor '80, cultul dezvoltase forme fără precedent și de necrezut, depășind cu mult expresiile relativ benigne de la începutul anilor '70. Aniversarea a douăzeci de ani de la alegerea lui Ceaușescu ca secretar general a dezlănțuit o avalanșă de imnuri și ode ditirambice, menite să gâdile nemăsurata sete de mărire a liderului suprem. Laudele servile ale lui Corneliu Vadim Tudor, care era nu numai un neobosit menestrel prezidențial, ci și autorul unor vehemente pamflete antisemite, se apropiau de deificare: „Ne bucurăm pentru existența providențială a acestui om, atât de profund atașat de pământul nostru strămoșesc, ar trebui să ne bucurăm pentru tinerețea sa veșnică, ar trebui să fim cu toții recunoscători pentru faptul că-i suntem contemporani și să-i mulțumim pentru toate

acestea. Numai datorită voinței sale suntem acum cu adevărat stăpâni în casa sufletelor noastre"[65].

Fiecare 26 ianuarie – ziua de naștere a lui Ceaușescu – era o ocazie pentru ceremonii solemne și tributuri servile aduse „geniului" său. Toate mijloacele de informare românești salutau „meritele sale excepționale" și nici o hiperbolă nu era de ajuns atunci când era vorba despre a glorifica realizările președintelui demiurg. În mod similar, presupusele merite ale Elenei Ceaușescu în domeniul științei, tehnologiei și culturii erau subliniate fără încetare de propaganda de partid. Dintre nenumărate exemple, iată o capodoperă a servilismului oportunist, și anume scrisoarea care i-a fost adresată în 1986 de către Comitetul Executiv al P.C.R. cu ocazia zilei sale de naștere:

> Întreaga țară dă o înaltă apreciere extraordinarei activități pe care o desfășurați în domeniul științei și tehnologiei... Munca dumneavoastră valoroasă – încununată de înalte distincții și titluri conferite de cele mai prestigioase instituții științifice, culturale și de educație din întreaga lume – reprezintă, spre mândria întregului popor, o contribuție de o importanță covârșitoare, care asigură înflorirea științei și culturii naționale și universale, un strălucit exemplu de abnegație revoluționară și grijă deosebită pentru cauza înfloririi României Socialiste, pentru cauza progresului și civilizației întregii națiuni[66].

Potrivit unor surse de încredere, Nicolae și Elena Ceaușescu supravegheau personal conținutul lozincilor și versurilor care exprimau presupusul entuziasm spontan al maselor față de ei. Odată dezlănțuit, mecanismul cultului a căpătat o dinamică proprie și a devenit o trambulină pentru pseudointelectuali și carieriști de profesie, care alimentau setea de glorie a secretarului general. Autoamăgirea narcisistă a devenit o normă socială de comportament, în timp ce criteriile tradiționale ale bunului-simț și-au pierdut valabilitatea. Jovan Raskovic, un profesor iugoslav de psihiatrie și neurofiziologie, a rezumat setea trufașă de faimă și putere a liderilor est-europeni după cum urmează:

> Oamenii care îl înconjoară pe lider știu foarte bine ce ar satisface narcisismul său: aceasta este ceea ce îi servesc zi de zi. Cedarea liderului [în fața acestor laude] nu menține numai calmul său emoțional, ci și întreaga rețea socială și întregul sistem. Prin alimentarea narcisismului celorlalți se întăresc propria putere și, prin urmare, propriul narcisism. Din acest motiv, narcisismul ajunge să nu se mai aplice doar unui individ, ci întregului grup, întregii mișcări politice cu care liderul își împărtășește soarta, gloria, înțelepciunea și puterea[67].

Cazul românesc reprezintă un exemplu de dezvoltare malignă a narcisismului, întreaga populație fiind supusă viselor de grandoare imperială ale unui dictator stalinist mânat de pulsiuni imprevizibile.

Pe 26 ianuarie 1986, *Scânteia* a dedicat aniversării președintelui aproape o ediție întreagă. Pe prima pagină, un chenar roșu încadra fotografia președintelui și un editorial de 700 de cuvinte, intitulat „Întreaga națiune îl sărbătorește pe marele erou al țării"[68]. Același număr conținea numeroase poeme și articole semnate de profesori universitari, având titluri ca „Marele arhitect", „Epoca de aur" sau „Scumpa oră din ianuarie", care exprimau „sentimentele de stimă și prețuire" ale populației[69]. Pe 24 ianuarie 1986, la rubrica „Munca și activitatea tovarășului Nicolae Ceaușescu", *Scânteia* a publicat un articol intitulat „Idei de forță ale concepției privind procesul revoluționar de dezvoltare socioeconomică a României", scris de Gheorghe Rădulescu, membru al Comitetului Executiv, vicepreședinte al Consiliului de Stat și unul dintre puținii veterani ai partidului care mai ocupau încă un loc important în ierarhia P.C.R. Rădulescu, căruia îi plăcea în particular să pozeze drept un liberal mascat, mărturisea cu mândrie: „Nu voi uita niciodată curajul cu care [Ceaușescu] a condus manifestația antifascistă și antirăzboinică de la 1 mai 1939, la care au participat diverși studenți antifasciști"[70]. La vremea la care a avut loc „manifestația" în cauză, Nicolae Ceaușescu, în vârstă de 21 de ani, nu făcea, bineînțeles, parte din Comitetul Central al P.C.R. din clandestinitate.

De ce a triumfat Ceaușescu atâta vreme

Puterea și ideologia s-au împletit strâns în funcționarea dictaturii personale a lui Ceaușescu. În ideologia regimului comunist român s-au amestecat populismul naționalist, demagogia socială și atașamentul ferm față de preceptele de bază ale stalinismului. Acest conglomerat era impregnat de o ambiguitate care își avea originea în ambiția lui Ceaușescu de a poza într-un diplomat cu vederi largi, imun față de interpretările dogmatice sau sectare ale vieții internaționale. Mai mult, secretarul general a înfruntat Uniunea Sovietică în legătură cu anumite probleme (de exemplu, relația cu Germania Federală, Orientul Apropiat, criza cehoslovacă din august 1968 și relațiile cu China), iar părerile sale polemice cu privire la aceste subiecte au fost transformate în doctrină oficială de partid[71]. În cadrul comunismului mondial, Ceaușescu a aplicat conceptele de *suveranitate națională* și *egalitate*

în relațiile dintre state și dintre partidele comuniste. El a respins în mod constant încercările Moscovei de la sfârșitul anilor '60 și din anii '70 de a atrage România în campaniile sale antichineze. În 1968, el i-a susținut pe comuniștii greci (Zizis Zografos, Mitsos Partalidis) care au înființat Partidul Comunist Grec (din Interior) în exil în România și a expulzat din țară facțiunea prosovietică K.K.E. (Partidul Comunist din Grecia) a lui Kostas Kolliyannis, consultându-se regulat cu conducerea iugoslavă. În plus, pentru că avea nevoie de relații bune în primul rând cu partidele care aveau o poziție critică explicită față de expansionismul sovietic, Ceaușescu și-a exprimat sprijinul prudent pentru eurocomunism și i-a apărat pe liderii partidelor comuniste spaniol și italian în fața atacurilor sovietice. Mai întâi Enrico Berlinguer, apoi Alessandro Natta au vizitat deseori Bucureștiul pentru a se întâlni cu Ceaușescu. Mai mult, Santiago Carrillo a fost descris public ca fiind prietenul personal al lui Ceaușescu.

Numeroasele publicații semnate de Nicolae Ceaușescu dovedesc sterilitatea rudimentarei sale perspective ideologice. Stilul său este imperativ și povățuitor și lipsesc referințele personale la politicieni contemporani. Nici o urmă, cât de mică, de umor nu umanizează aceste texte aseptice. Discursurile secretarului general erau un lanț de incantații verbale, de parcă Ceaușescu ar fi găsit un fel de sursă a încrederii de sine în această repetiție monotonă. Aroganța sa dogmatică interzicea competența intelectuală. Ignorând elitismul propriei sale conduceri, el a atacat fără încetare însăși ideea de elite. Cuibăriți în piramida lor de privilegii, autocrații comuniști români nu puteau tolera meritocrația, pe care o percepeau în mod corect ca pe o amenințare mortală la adresa puterii lor. Într-un pătrunzător eseu despre dilemele inteligheției române, Dorin Tudoran a arătat cu precizie că impunerea sistematică a unor elite false a fost un mijloc de menținere a controlului asupra societății: „Puterea politică din România nu repudiază elitele, ci numai *elita naturală, cea a valorilor*... Ei, elitei naturale a valorilor, i-a fost substituit erzațul de elită, în care nu valoarea este principiul ordonator, ci politicul, ideologicul, obediența, umoarea vârfului piramidei, interesele sale extrem de personale în acapararea și menținerea pârghiilor puterii"[72].

În România, economia de comandă a reprezentat baza unui sistem politic ierarhic, rigid și autoritar, cu o întreagă cohortă de efecte sociale aberante. Partidul – adică Ceaușescu – concepea dezvoltarea societății în termeni militari, cu fronturi, campanii, flancuri, avangardă și arieregardă. În mod paradoxal, eufemismul „desăvârșirea democrației socialiste" a fost aplicat în acest mod militar-ierarhic[73]. Nu s-a acordat nici

o atenție reacțiilor politice reale, iar comunicarea politică, înțeleasă ca un mecanism social de autocorecție, a fost drastic limitată. În ciuda tuturor acestor artificii propagandistice, România lui Ceaușescu era o societate închisă, caracterizată prin represiune în toate domeniile existenței umane: limitări ale dreptului de proprietate, condiții grele de muncă și salarii mici, lipsa libertății de mișcare, obstacole birocratice împotriva emigrării, violări ale drepturilor minorităților naționale, dispreț pentru credințele religioase și persecutarea practicilor religioase, austeritate economică drastică, cenzură constantă în domeniul culturii, reprimarea tuturor vederilor disidente și un omniprezent cult în jurul președintelui și familiei sale, care a contribuit la demoralizarea populației[74].

În logica stalinistă, ideologia și puterea nu pot fi disociate: ele se influențează, se infiltrează și se întrepătrund reciproc. Drept urmare, exponenții regimurilor neostaliniste (sau, după cum le-a denumit odată Leszek Kołakowski, „societăți staliniste suferinde") trebuiau să-și mențină ortodoxia ideologică pentru a-și păstra sursa principală de legitimitate. În cazul lui Ceaușescu, constrângerile ideologice și politice erau întărite continuu, iar reforma era amânată mereu prin reorganizări instituționale. Confruntați cu o represiune crescândă, cu o conducere defectuoasă a economiei și cu o paralizie socială și politică, românii aveau de ales între exilul intern – supraviețuire tăcută în patria lor – și emigrare.

Comunism național în stil românesc?

Vechea gardă a P.C.R. fusese neutralizată sau se împuținase, iar a „doua generație" era lipsită de o bază instituțională. Pretențiile ultranaționaliste erau exacerbate, iar ideologia marxist-leninistă nu era nimic altceva decât un ritual lipsit de conținut. O viziune despre dezvoltare caracteristică Lumii a Treia colora triumfalista și irațional de optimista credință a lui Ceaușescu în creșterea economică. În cazul regimului, călcâiul lui Ahile îl reprezenta totuși anemica sa legitimitate – îi lipsea adevărata autoritate politică. Conducerea presupus carismatică nu era, de fapt, carismatică. Departe de a fi „eroul național" sărbătorit de mijloacele de informare oficiale, Ceaușescu era un aparatcik – era, într-adevăr, incarnarea aparatului partidului comunist și principalul apărător al acestuia[75].

Ceaușescu a fost prizonierul propriului său mit. Ca și în cazul lui Stalin, un șir de identificări psihoemoționale l-au făcut să creadă că personifica raționalitatea istorică. El se considera simbolul viu al

vigorii și continuității partidului și se aștepta ca și ceilalți să creadă același lucru. După cum am văzut, el crescuse în spiritul „revoluției de sus", luase parte cu pasiune la cele mai aberante excese staliniste din România și, evident, nu s-a retras atunci când s-a confruntat cu nemulțumirea populară. Din moment ce se baza în principal pe supremația nomenclaturii de partid, garantată de teroarea exercitată de poliția politică, regimul lui Ceaușescu nu poate fi descris ca o deviere de la modelul marxist-leninist, în ciuda faptului că existau nuanțe narodniciste în terminologia politică comunistă românească. Înainte de toate, această ideologie a speculat înclinațiile naționaliste, a exploatat și a cultivat prejudecățile antimaghiare și antisemite, s-a folosit de resentimentele antiruse adânc înrădăcinate și a încurajat încercările absurde menite să demonstreze superioritatea românească asupra lumii occidentale în anumite domenii ale științei și culturii (temele așa-numitului protocronism românesc)[76]. Rămâne încă de stabilit dacă aceste campanii stridente au fost provocate de un nemărturisit complex de inferioritate sau de nostalgia pentru trecutele vânători jdanoviste de vrăjitoare împotriva „cosmopoliților dezrădăcinați" (adică a evreilor).

Întregul și părțile

Ca filozofie politică, stalinismul sublinia superioritatea întregului asupra părților, preeminența societății asupra individului[77]. Pentru regimul românesc – ca și pentru cel sovietic, de altfel –, individul era doar un simplu termen de referință abstract. Stalinismul nu poate fi redus totuși la supremația puterii politice și la teroarea de masă fără riscul de a neglija alte caracteristici, nu mai puțin organice, ale regimurilor de tip sovietic. Există o mare doză de optimism în următoarea afirmație din lucrarea lui Tom Bottomore, *Dictionary of Marxist Thought*, chiar dacă reflectă o interpretare des întâlnită a realităților comuniste: „Succesorii lui Stalin nu au transformat în mod fundamental structurile principale ale regimului pe care l-au moștenit de la acesta. Dar ei au pus capăt represiunii și terorii de masă, iar în acest sens, se poate spune că stalinismul s-a sfârșit odată cu moartea lui Stalin"[78].

În România, sursa puterii o constituia monoliticul aparat de partid, dictatul colectiv al birocrației P.C.R., incarnat în declarațiile Conducătorului. Pentru a descuraja orice membru al nomenclaturii care ar fi încercat să-și delimiteze un fief politic personal, Ceaușescu a accelerat

rotația birocraților. Ca și Stalin, el nu a permis apariția centrelor de autoritate rivale, iar cei care au ignorat acest lucru au plătit scump pentru încercările lor nereușite de a introduce un rudiment de dezbatere în luarea deciziilor de partid.

Deși moștenirea teoretică leninistă a fost invocată în România mai puțin decât în alte țări comuniste, Ceaușescu nu a abandonat niciodată regulile despotice instituite de bolșevici după 1921: eliminarea oricărei forme de democrație intrapartinică, centralismul birocratic și omnipotența secretarului general. El nu putea accepta lupte fracționiste și avea o viziune militaristă asupra rolului și structurii partidului. Din moment ce, în mintea sa, partidul și liderul erau unul și același lucru, cultul partidului însemna implicit și divinizarea liderului[79]. Ritualurile bizantine de glorificare erau intercalate cu referiri la ortodoxia marxist-leninistă, în timp ce slujitori umili se întreceau unul pe celălalt în lăudarea valorii și a „clarviziunii" Conducătorului. Cu excepția lui Enver Hodja, nici un alt lider est-european din epoca poststalinistă nu a reușit să conceapă un cult al personalității atât de sistematic și de teatral. Probabil că acest cult al personalității atotcuprinzător îl va imortaliza pe Ceaușescu în istoria marxismului.

În noiembrie 1985, la primul Congres al Științei și Învățământului din România, Elena Ceaușescu a fost „numită în unanimitate" (nu aleasă) președinte al noului Consiliu Național al Științei și Învățământului. Ea s-a bucurat de un cult al personalității similar, fiind publicate volume de pseudopoezii pentru a-i proslăvi „extraordinarele merite științifice" și „calda generozitate". La același congres, s-a afirmat că Nicolae Ceaușescu era strategul întregii politici economice a României, în timp ce Elena era celebrată ca principalul executant al acestei politici și ca garantul aplicării sale în viitor[80]. În perioada 1986–1989, ceremoniile dedicate aniversării zilei de naștere a Elenei au atins culmile adulației publice. Elena și Nicolae Ceaușescu erau zugrăviți ca „un cuplu istoric, a cărui existență se împletește cu destinul țării"[81]. Poetul Ion Gheorghe s-a referit extatic la „treime" și la „cele trei dimensiuni" ale „unității sacre" formate de Nicolae Ceaușescu, Elena Ceaușescu și patrie[82]. Acest elefantiazis sicofantic a culminat cu descrierea extaziată a Elenei Ceaușescu de către ziaristul Ilie Purcaru: „Femeia care astăzi, alături de bărbatul de la cârma țării, ia pe umerii ei – fragili, ca orice umeri de femeie, dar puternici și neclintiți datorită convingerilor ei ferme și neabătute – sarcini și răspunderi copleșitoare, servind națiunea cu un devotament de care nu a dat dovadă nici o altă femeie înaintea ei"[83].

Poeta română Ana Blandiana a oferit în poemul „Totul" o imagine care reflectă cu fidelitate starea de deprimare generală din România lui Ceaușescu:

> Frunze, cuvinte, lacrimi,
> cutii de chibrituri, pisici,
> tramvaie câteodată, cozi la făină,
> gărgărițe, sticle goale, discursuri,
> imagini lungite de televizor,
> gândaci de Colorado, benzină,
> stegulețe, *portrete cunoscute*,
> Cupa Campionilor Europeni,
> mașini cu butelii,
> ...zvonuri, serialul de sâmbătă seara,
> cafea cu înlocuitori,
> lupta popoarelor pentru pace, coruri,
> producția la hectar, Gerovital, aniversări,
> compot bulgăresc, adunarea oamenilor muncii,
> vin de regiune superior, adidași,
> bancuri, băieții de pe Calea Victoriei,
> pește oceanic, Cântarea României,
> *totul*[84] [sublinierile noastre].

În acest sumbru climat cultural-politic, cultul delirant al lui Ceaușescu a ajuns la paroxism. Fiul său, Nicu, părea predestinat să moștenească tronul tatălui său, iar versuri ce prevesteau acest eveniment au fost auzite la așa-numitul „Cenaclu Flacăra al tineretului revoluționar" („Ceaușescu junior/ Viitor Conducător"). Urmând exemplul mamei sale, primul-secretar al U.T.C. a devenit un „om de știință de reputație internațională" și așa-zisul autor al mai multor volume de fizică nucleară[85].

Limbajul folosit în cultul lui Ceaușescu amintea în mare măsură de Garda de Fier și de deificarea lui Corneliu Zelea Codreanu, Căpitanul, cel care intenționase să transforme România într-un paradis, într-o țară „ca soarele sfânt de pe cer". De aceea, este legitim să ne întrebăm: regimul român a reprezentat doar o distorsiune patologică a unui „socialism existent în realitate" cumva „mai sănătos", mai benign sau măcar mai puțin indecent? Răspunsul trebuie să includă: (a) tradițiile (morale, politice, axiologice) ale P.C.R.; (b) conservarea fidelă a moștenirii staliniste; (c) înstrăinarea intelighenției; (d) apariția grupurilor de tehnocrați (de „experți") nemulțumiți de cursul aventuros și penibil imprimat de Ceaușescu; și (e) interesul sovieticilor de a păstra stabilitatea internă a regimului din România[86].

Prin Nicolae Ceaușescu, bizantinismul a triumfat în cultura politică a comunismului românesc: intrigile, eliminarea inamicilor prin conspirații de culise, practicarea duplicității în gândire și limbaj, demagogia ajunsă boală națională, respingerea problemelor cu adevărat etice, manipularea și înșelăciunea, toate aceste caracteristici dezgustătoare ale moștenirii Imperiului de Răsărit, recuperate și consolidate sub Stalin, au atins apogeul în cultul personalității lui Ceaușescu. Poate că membrii aparatului de partid au fost uneori iritați de această pompă și de atribuirea tuturor meritelor istorice lui Ceaușescu însuși, dar s-au bucurat, cu toate acestea, de efectele psihologice ale cultului, adică de asfixierea întregii gândiri critice. Trebuiau doar să se supună orbește indicațiilor lui Ceaușescu și, atât timp cât nu-l supărau, li se îngăduia să-și păstreze toate (sau cele mai multe dintre) privilegii. În acest sens, regimul românesc a fost numai o variantă a ceea ce a fost descris ca dictatura nomenclaturii[87].

Interesul lui Ceaușescu pentru ideologie depindea de schimbările din politica externă și din cea internă. Mitul care stătea la baza doctrinei sale poate fi descris ca „românismul socialist", cu un accent deosebit pe specificul național al românilor în privința: (a) trecutului și tradițiilor istorice; (b) intereselor; și (c) valorilor declarate[88]. Internaționalismul era invocat numai sporadic (și de nevoie). Secretarul general însuși se vedea în postura de profet al apropiatei explozii revoluționare a Lumii a Treia, și nu ca un simplu lider comunist integrat în „comunitatea statelor socialiste" dominată de sovietici. După toate probabilitățile, aceasta era sursa principală a rebeliunii formale împotriva tutelei sovietice nemijlocite. Era cu neputință ca o asemenea personalitate ambițioasă să poată menține relații bune cu autoritatea tutelară, să confere legitimitate unei alte surse de înțelepciune și putere. Prin urmare, Ceaușescu a pariat totul pe o autarhie de tip albanez în loc să devină un lider comunist obișnuit ca Honecker, Jivkov sau Husák. Rapoartele interne de partid din România, rostite de obicei de către aparatciki de rang superior, arată un anumit dispreț față de statutul inferior al altor lideri ai Pactului de la Varșovia în relațiile lor cu Moscova. Această viziune a fost instaurată în partid în 1963–1964, sub Gheorghiu-Dej, și a fost apoi consolidată sub Ceaușescu, care, aparent, se mândrea pentru faptul că respingea pretențiile hegemonice ale sovieticilor.

Pentru a-și păstra această imagine de luptător intransigent pentru independența națională, Ceaușescu a fost deseori în dezacord cu intervențiile sovietice în arena internațională. Ion Mihai Pacepa, care a fost consilierul său personal și director adjunct al Direcției de

Informații Externe române până în 1978, când i s-a acordat azil politic în Statele Unite, a oferit detalii fascinante cu privire la relațiile ambigue ale lui Ceaușescu cu Moscova. Pacepa a avut gradul cel mai înalt dintre toți ofițerii de informații comuniști care au dezertat vreodată în Occident. „Cu toată nepriceperea sa în economie, domnul Ceaușescu exportă încă produse importante în Uniunea Sovietică, servind drept canal pentru transferul tehnologiei occidentale către Moscova", nota el și adăuga semnificativ: „Înțelegerile bilaterale secrete cu Moscova, cum ar fi acelea dintre cele două servicii secrete privind procurarea de tehnologie occidentală, sunt obligații sacre pentru domnul Ceaușescu"[89].

România a ilustrat natura persistentă a contradicției fundamentale a stalinismului, și anume aceea dintre acumularea întregii puteri politice în mâinile liderului și eșecul (inabilitatea) lui de a asigura un proces de luare a deciziilor bazat pe competență. O circumstanță agravantă a fost credința lui Ceaușescu în posibilitatea de a înlocui bunul-simț cu ceea ce s-ar putea numi magie politică sau șamanism ideologic, precum și convingerea că atât voința umană, cât și realitatea erau de o flexibilitate infinită, gata să fie modelate potrivit planurilor sale utopice.

Prins în tensiunea perpetuă dintre nemăsuratele sale aspirații politice și mai limitatele angajamente ideologice, Ceaușescu a încercat să combine o politică internă strict stalinistă cu un simulacru de „titoism radical" în afacerile externe. Desigur, el nu emula experimentul iugoslav al „autoconducerii muncitorești", ci naționalismul obsesiv care inspirase respingerea de către Tito a ultimatumului Cominformului în 1948–1949. Însă, spre deosebire de Tito, Ceaușescu nu se bucura cu adevărat de susținere în țara sa. Pentru a-și construi o astfel de susținere, toate posibilele opinii disidente au fost reduse la tăcere, iar liderul partidului a fost caracterizat ca fiind purtătorul de cuvânt al „conștiinței naționale". Această teribilă farsă a fost accentuată de vociferanții scriitori național-staliniști, doritori să se bucure de încrederea lui Ceaușescu și să obțină poziții culturale importante. Neîngrăditul cult al personalității a fost un amplu experiment în domeniul reflexelor pavloviene. Se pune întrebarea dacă Ceaușescu însuși era vrăjit de propria-i legendă sau dacă era numai victima celor care o manipulau cu cinism. Izolat, alienat de aparatul de partid și aplecat spre izbucniri inutile, el s-a plâns în mod public de ceea ce numea „semne de lipsă de respect" – adică de ascunderea realităților față de conducerea partidului. Țintele atacului său erau aparatcikii de la nivel județean și membrii Comitetului Executiv al partidului:

> Vorbind deschis, uneori am impresia că unii activiști cred că, odată numiți în poziții de conducere, își pot permite să nu ia în seamă hotărârile și legile țării... Personal, am știut întotdeauna că a fi ministru sau a deține orice altă funcție de conducere reprezintă o mare responsabilitate și că aceasta înseamnă să acționezi cu o și mai mare hotărâre și grijă pentru a pune în practică hotărârile și a nu accepta nici o încălcare sau nerespectare a legilor statului și a deciziilor partidului. Aceasta este o cerință elementară pentru fiecare membru de partid și cu atât mai mult pentru un conducător de partid! Cei care nu înțeleg acest lucru se așază singuri în afara partidului. Noi nu suntem un club de discuții, noi suntem un partid revoluționar care luptă pentru socialism, pentru comunism[90].

Era ceva ilar și penibil totodată în încercarea acestui om de a poza în binefăcător al națiunii, în timp ce, în realitate, era bântuit de visuri imperiale și incapabil să facă distincții elementare între clișeele propagandistice ritualice și procesele politice reale. E tentant să descoperi sugestii pentru interpretarea comportamentului tragicomic al lui Ceaușescu în critica adusă de Marx lui Ludovic Bonaparte: „Numai după ce și-a eliminat periculosul oponent, după ce și-a luat în serios rolul imperial și, sub masca napoleoniană, își imaginează că este cu adevărat Napoleon, el devine victima propriei concepții asupra lumii, bufonul serios care nu mai ia istoria lumii drept o comedie, ci propria comedie drept istoria lumii"[91].

Criza structurală și declinul ideologic

În afară de Nicolae, Elena și Nicu, și alți membri ai „tribului" prezidențial erau plasați în poziții-cheie: unul dintre frații secretarului general, generalul-locotenent Ilie Ceaușescu, a fost numit ministru adjunct al Apărării și secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei în 1983; un alt frate, Nicolae A. Ceaușescu, era general-locotenent în Ministerul de Interne și șef al Secției de Cadre (nu trebuie uitat faptul că Elena Ceaușescu era președinta Comisiei de Cadre a Comitetului Central al P.C.R.); al treilea frate, Ion Ceaușescu, era ministru secretar de stat la Comitetul de Stat al Planificării; Marin, alt frate, deținea un post în comerțul exterior; Florea, tot frate, făcea parte din personalul ziarului *Scânteia*; o soră a deținut postul de ministru adjunct al Educației până când soțul ei, Vasile Bărbulescu, de asemenea membru al Comitetului Central, a devenit prim-secretar de partid al județului Olt în 1983. Fratele Elenei Ceaușescu, Gheorghe Petrescu, era vicepreședinte al Uniunii Generale a Sindica-

telor, membru al Comitetului Central, al Consiliului de Stat și al Biroului Executiv al Frontului Democrației și Unității Socialiste[92]. Mai mult, la vremea respectivă era bine cunoscut faptul că Ceaușescu îi promova pe cei din satul său natal, Scornicești, din județul Olt.

Indicațiile, amenințările și încercările de a amăgi clasa muncitoare eclipsau sindromul declinului care aducea aminte în mod frapant de ultimii ani la putere ai lui Mátyás Rákosi în Ungaria vecină, în perioada 1955–1956. În loc să sporească autoritatea partidului, legitimitatea mitologică a lui Ceaușescu și falsa lui carismă erau o sursă de insubordonare. Securitatea (sau „poliția partidului", cum era numită în România) era una dintre cele mai puternice forțe de poliție politică din lumea comunistă, dar erau semne că până și în interiorul acestei gărzi pretoriene existau tendințe centrifuge[93]. Șefii Securității erau prea bine informați cu privire la potențialul exploziv acumulat de populație pentru a miza totul pe familia conducătoare. Pentru analizarea stadiului final al regimului Ceaușescu, nu trebuie uitat că fostul șef al K.G.B., Aleksandr Șelepin, unul dintre protejații lui Hrușciov, a fost cel care a jucat rolul principal în lovitura de partid din U.R.S.S. din octombrie 1964[94].

Conformismul ideologic era mai degrabă o perdea de fum decât o adevărată piatră de temelie a vieții culturale românești. Deși inteligheția nu a reușit să dezvolte o conștiință critică și să catalizeze lupta antitotalitară, nu este corect ca inteligheția românească să fie acuzată pentru pasivitate fără a se lua în considerare: (a) originile ei istorice și sociale; (b) sacrificarea ei imediat după preluarea puterii de către comuniști; și (c) profilul ei psihosocial[95].

Transformând necesitatea în virtute, mulți intelectuali români și-au raționalizat obediența pretinzând că supunerea lor politică a reprezentat tributul plătit pentru o mai mare libertate artistică și invocând în mod convenabil „realismul politic". Înrobită și coruptă printr-o pseudoimplicare în jocul politic, inteligheția a fost suficient de naivă pentru a spera că va împărți puterea cu Conducătorul. Încă o dată, intelectualii au fost amăgiți (așa cum fuseseră în 1956, atunci când nu au reușit să urmeze drumul deschis de intelectualii reformiști din Ungaria și Polonia)[96]. Mai mult, este corect să fie amintit faptul că, cel puțin până la „tezele" din iulie 1971 ale lui Ceaușescu, inspirate de revoluția culturală chineză, naționalismul și ceea ce era perceput ca o îmbucurătoare renaștere a patriotismului au blocat orice reglare serioasă de conturi cu staliniștii. Deziluzia care a urmat ofensivei neostaliniste de după 1971 a fost, în plus, o problemă individuală: în general, intelectualii români erau lipsiți de credibilitate.

Prea puțini dintre ei îndrăzniseră să ceară o reformă integrală a sistemului. În orice caz, protestele intelectualilor nu erau ascultate din moment ce lipsa de speranță și teama tindeau să împiedice orice tentație spre insubordonare. Propaganda de partid condamna veninos orice formă de disidență și protest sub pretextul că acestea le dădeau apă la moară „dușmanilor" țării: „imperialiștii" occidentali, ideologii antiromâni maghiari și sovietici sau politicienii exilați ai vechiului regim. Șovinismul era unul dintre mecanismele favorite utilizate de partizanii „ideologiei românismului" pentru a-i compromite și reduce la tăcere pe criticii declarați ai dictaturii.

Situația grea a întregii populații a României – și nu numai a anumitor grupuri etnice, religioase sau profesionale – provenea direct din absolutismul incorigibil al lui Ceaușescu și din încrederea sa într-un model politic și economic anacronic. Dialectica perversă a șovinismului și iredentismului a fost exacerbată de neputința lui Ceaușescu de a rezolva vreuna dintre problemele politice într-adevăr delicate. Ca un stalinist adevărat, el visa, probabil, la vremurile dictatorului georgian, când întregi națiuni „deranjante" puteau fi deportate peste noapte.

Întâlnirea lui Ceaușescu din august 1983 cu activiștii de partid și cu intelectualii în stațiunea Mangalia, de pe coasta Mării Negre, a fost percepută, în general, ca un deconcertant sindrom al declinului, președintele și soția sa ocolind și nesocotind canalele tradiționale de partid. Directivele „vizionare" ale secretarului general erau proclamate ca fiind punctul de vedere sacrosanct al partidului, adevărul ultim. Supraviețuitorii grupului aparatului de partid s-au agățat de dubioasele lor poziții de nomenclaturiști, fantome ale gloriei lor apuse, actori și, în același timp, spectatori ai acestei nevroze naționale fatale. Intelectualii au fost somați să se conformeze dogmelor reînviate ale „realismului socialist", pentru că realitatea nu era ceea ce percepea artistul, ci ceea ce partidul decidea că trebuie să fie: „Avem nevoie ca arta, industria cinematografică și teatrele să zugrăvească esența și modelul omului pe care vrem să-l făurim! Chiar dacă uneori trebuie să înfrumusețăm vreun erou, este bine ca el să devină un exemplu, pentru ca tinerii să înțeleagă și să știe că așa ar trebui să fie![97] În acest ocean de laude mincinoase, decența echivala cu erezia. Mai mult, naționalismul deșănțat preferat de către regim, care reprezenta baza ceaușismului[98], nu putea fi atacat fără riscul de a atrage acuzații veninoase de „antipatriotism".

Propaganda asfixia realitatea, iar calomniile virulente ruinau și cele mai nobile intenții de a denunța impostura oficială. De fapt, situația din cultură o amintea pe cea din Polonia din perioada 1967–1968,

Ceaușescu și susținătorii săi din facțiunea „tradiționalist-autoritară" (Eugen Barbu, Ion Lăncrănjan, Adrian Păunescu, Dan Zamfirescu, Nicolae Dragoș, Eugen Florescu și alții) folosind același obscen jargon șovin pe care îl foloseau odată generalul Mieczyslaw Moczar și „partizanii" săi. Un singur citat din Moczar este suficient pentru a ilustra acest lucru: „Tot ce a făcut națiunea noastră în anii care au trecut de la ultimul război trebuie păstrat în memorie și transmis noilor generații... De aceste probleme trebuie să se ocupe persoane care le înțeleg, *care simt pulsul națiunii* [sublinierea noastră]"[99].

Nepotocrația care caracteriza regimul Ceaușescu a fost primul experiment european de socialism dinastic. De fapt, socialismul dinastic al lui Ceaușescu – denumit oficial „societatea socialistă multilateral dezvoltată" – a fost o combinație de rituri politice bizantine, metodologie stalinistă de inducere în eroare și manipulare și fantasme resentimentare care aminteau de unele tiranii din Lumea a Treia. Spre îngrijorarea altor lideri comuniști din blocul sovietic, Conducătorul practica propria-i versiune de socialism, în care individul era sacrificat nu numai în beneficiul partidului, ci și al nepotolitului apetit pentru putere și al extravaganțelor neroniene ale unanim detestatei familii domnitoare.

Revoluția din 1989

Cu cât devenea mai megaloman și mai autoritar, cu atât era mai puțin înclinat Ceaușescu să accepte orice formă de conducere colectivă. După cum am menționat, în anii '70, el a eliminat complet facțiunea politică ce îl ajutase să ajungă în poziția de lider absolut al partidului. Elena Ceaușescu și secretarul Comitetului Central, Emil Bobu, decideau în legătură cu toate numirile importante de personal[100]. Fiul cel mic al cuplului, Nicu, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv al P.C.R. și prim-secretar al organizației de partid a județului Sibiu, în Transilvania. Deși era bine cunoscut pentru stilul său de viață scandalos, Nicu era, aparent, pregătit să-i succeadă tatălui său.

Partidul fiind paralizat, nu exista alt sprijin pentru secretarul general în afara Securității, care, sub comanda generalului Iulian Vlad – un ofițer M.A.I. de carieră, aparent fără convingeri ideologice –, ducea la îndeplinire ordinele draconice ale lui Ceaușescu[101]. Privind retrospectiv, se pare că șefii poliției secrete erau conștienți de posibilitatea unei explozii populare. Cea mai clară indicație că proverbiala răbdare a românilor ajunsese la capăt a apărut la Brașov, al

doilea oraș al țării ca mărime, în noiembrie 1987, atunci când mii de muncitori au protestat împotriva scăderii drastice a nivelului de trai, au devastat sediul organizației județene a partidului și au strigat lozinci anticomuniste și împotriva lui Ceaușescu[102].

Venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov și lansarea perestroikăi sale pe plan intern au clătinat regimurile comuniste din Europa de Est. „Primul lucru care trebuie spus despre perestroika este sublinierea importanței sale covârșitoare", scria inspirat Ernest Gellner. „Nu este doar un eveniment sovietic sau rusesc. Se arată cu claritate a fi unul dintre evenimentele majore ale istoriei universale, ca Reforma, ca revoluția franceză, ca revoluția industrială, ca revoluția științifică... A rescris marele text istoric și ne va lua multă vreme pentru a înțelege toate implicațiile ei"[103]. Pe măsură ce Gorbaciov a accelerat ritmul restructurărilor în Uniunea Sovietică, Ceaușescu a devenit din ce în ce mai vehement în opoziția sa față de orice reforme economice sau politice. Mai mult, reformele politice ale lui Gorbaciov și impactul lor asupra altor țări din bloc i-au făcut pe dictatorul român și clica acestuia să fie extrem de nervoși. Cu diferite ocazii, Ceaușescu a criticat deschis perestroika, pe care a caracterizat-o drept o „deviație de dreapta" în comunismul mondial[104].

În discursul rostit pe data de 26 ianuarie 1987, cu ocazia celei de-a 69-a aniversări a zilei sale de naștere, Ceaușescu a denunțat, fără referire directă, încercările de „reînnoire a socialismului". Ținta remarcelor sale era, fără îndoială, politica de glasnost a lui Gorbaciov. Lui Ceaușescu, insistența cu care Gorbaciov vorbea de democratizare îi aducea aminte, stânjenitor, de propria-i vulnerabilitate și, ca răspuns, a reluat unele dintre cele mai anacronice dogme ale „socialismului științific":

> Vorbind despre necesitatea îmbunătățirii și dezvoltării socialismului, după părerea mea, trebuie să ne bazăm pe lecțiile, experiența și practica edificării socialismului, precum și pe principiile invincibile ale socialismului științific, ale comunismului. Nu se poate vorbi despre reînnoirea socialismului, despre perfecționarea socialismului decât plecând de la aceste principii... Nu se poate vorbi despre perfecționarea socialismului și [în același timp] despre așa-numitul socialism de piață și libera competiție – și toate acestea în numele unor legi obiective... Trebuie să distingem între adevărurile generale și legile dezvoltării socialiste, pe de o parte, și legile specifice societății burgheze, capitaliste, pe de altă parte. Proprietatea capitalistă este proprietate capitalistă, fie ea mică sau mare. Nu se poate vorbi de economie socialistă și să nu se presupună proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție ca bază a acesteia[105].

Pentru Ceaușescu, cea mai bună conducere sovietică era una petrificată, cu reacții previzibile și neinteresată de întinerirea elitelor din alte țări ale blocului. După moartea lui Brejnev în noiembrie 1982, Ceaușescu a pariat, se pare, pe Konstantin Cernenko și împotriva lui Andropov.

Mai târziu, după moartea secretarului general sovietic Iuri V. Andropov, Ceaușescu a vizitat Moscova și a încercat să se pună bine cu succesorul – pentru scurtă vreme – al acestuia, Cernenko. Venirea la putere a lui Gorbaciov a fost evenimentul cel mai puțin dorit din perspectiva liderului român. Pe măsură ce în Europa de Est se contura o tendință reformistă, Ceaușescu s-a aliat cu stâlpi ai brejnevismului precum Erich Honecker, Todor Jivkov și Gustáv Husák. Acești neostaliniști inveterați au înțeles că Gorbaciov dezlănțuise vântul schimbării și că politica sovietică urma să afecteze statutul precar al secretarilor generali îmbătrâniți și compromiși din Europa de Est.

Gorbaciov a vizitat România în mai 1987 și a făcut câteva aluzii la adresa politicii dure a lui Ceaușescu față de minorități și a pericolelor nepotismului. Cu toate acestea, după vizita lui Gorbaciov nu s-a produs nici o îmbunătățire a situației sociale și economice din România. Dimpotrivă, în noiembrie 1987, au fost anunțate noi reduceri ale cotei de consum la electricitate și benzină. În ianuarie 1988, când Ceaușescu împlinea 70 de ani, în România domneau deprimarea, angoasa și adânca frustrare. Ceaușescu a înțeles că, dacă nu își intensifică politica represivă, întregul edificiu a ceea ce el numea „societate socialistă multilateral dezvoltată" se va prăbuși imediat și în mod penibil.

În același timp, încurajați de politica de glasnost a lui Gorbaciov, câțiva români și-au asumat riscul de a-l critica public pe Ceaușescu. În martie 1989, șase veterani ai partidului, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan, Corneliu Mănescu, Constantin Pârvulescu și Grigore Răceanu, i s-au adresat lui Ceaușescu printr-o scrisoare deschisă în care denunțau excesele acestuia, politica economică haotică și deteriorarea generală a imaginii internaționale a României. „Scrisoarea celor șase" – după cum a fost denumit acest memoriu în țară și în străinătate – a reprezentat mai mult decât o critică severă la adresa cursului dezastruos urmat de Ceaușescu. Opunându-se exceselor clanului conducător, autorii cereau stabilirea unei stări de legalitate. De fapt, „Scrisoarea celor șase" a fost un exemplu clasic de disidență intrasistemică, și nu expresia unei opoziții radicale față de instituțiile și practicile asociate cu ceea ce Gorbaciov criticase ca fiind un „sistem administrativ de comandă". Cu toate acestea, luând în considerare tradițiile și comportamentele

caracteristice culturii politice românești, memoriul a reprezentat un punct de cotitură. Pentru prima dată în istoria P.C.R., activiști importanți ai partidului îndrăzniseră să pună sub semnul întrebării presupusa infailibilitate a secretarului general și se constituiseră practic într-o facțiune politică a unui partid leninist în care fracționismul fusese considerat întotdeauna un păcat mortal.

Totuși, autorii nu erau partizanii unui pluralism de tip occidental. Unii dintre ei, precum Gheorghe Apostol și Constantin Pârvulescu, fuseseră implicați în teroarea stalinistă de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50. Corneliu Mănescu avusese o contribuție importantă la fabricarea imaginii lui Ceaușescu ca arhitect al politicii externe semiautonome a României. Silviu Brucan fusese un propagandist experimentat al partidului și servise ca ambasador al regimului în Statele Unite și la Națiunile Unite la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. Bârlădeanu, care propusese reforme economice moderate la sfârșitul anilor '60, până când a fost forțat să se retragă din toate pozițiile deținute în aparatul de partid și de stat după o dispută cu Ceaușescu asupra strategiilor privind investițiile și planificarea, era un susținător convins al economiei de comandă și al planificării centralizate. Pârvulescu, probabil ultimul supraviețuitor al generației de fondatori ai comunismului românesc și unul dintre cei ce credeau cu adevărat în partid, servise după 1945 ca șef al Comisiei Controlului de Partid. În sfârșit, Grigore Răceanu era un militant comunist din perioada de ilegalitate[106].

Nici unul dintre aceste personaje nu se bucura de sprijin popular, dar ei erau foarte cunoscuți în interiorul birocrației de partid și acesta era lucrul care conta. Judecând după biografiile lor, cei șase militanți nu erau nici aventurieri romantici, suicidari, mobilizați de angoase și disperare și nici perdanți politici izolați. Cei care îl înfruntaseră pe Ceaușescu reprezentau cel puțin două generații revoluționare, inclusiv generația căreia Nicolae și Elena Ceaușescu pretindeau că îi aparțin. De aceea, Ceaușescu a reacționat cu furie la scrisoare și i-a plasat pe autori sub arest la domiciliu. Refuzul lor de a retracta arată limitele puterii lui Ceaușescu[107]. Tot în 1989, intelectuali proeminenți au început să critice deschis politica culturală obscurantistă a regimului. În noiembrie, scriitorul disident Dan Petrescu a inițiat un apel public împotriva realegerii lui Ceaușescu ca secretar general la Congresul al XIV-lea al P.C.R.[108]

În concluzie, puterea lui Ceaușescu – inexpugnabilă la prima vedere – se clătina. Detestat de populație, izolat pe plan internațional și trăind într-o lume imaginară, liderul îmbătrânit nu putea să

înțeleagă ce se întâmpla cu comunismul. Îl considera pe Gorbaciov principalul trădător al idealurilor leniniste și încerca să mobilizeze o coaliție neostalinistă internațională. În august 1989 a fost atât de iritat de formarea unui guvern al Solidarității în Polonia, încât a propus o intervenție a Pactului de la Varșovia în acea țară. În fiecare zi, mijloacele de informare din România subliniau pericolele reformismului și ale „dezideologizării". Însă în celelalte țări ale Pactului de la Varșovia se petreceau evenimente spectaculoase, iar românii erau conștienți de acest lucru. În ciuda controlului absolut exercitat de regim asupra mijloacelor de informare, cei mai mulți dintre români ascultau programe radio occidentale și urmăreau televiziunile bulgară, maghiară, iugoslavă sau sovietică. Casete video cu înregistrări referitoare la schimbările revoluționare din Polonia, Ungaria, Germania de Est, Cehoslovacia și Bulgaria circulau clandestin. Tinerii români știau că nici măcar poliția est-germană, înarmată până în dinți, nu îndrăznise să tragă în demonstranții pașnici[109]. Stalinist neclintit, Ceaușescu s-a întors la prima sa dragoste ideologică, teoria socialismului într-o singură țară a maestrului său, Stalin, și se pregătea să transforme România într-o fortăreață închisă, imună la corupătoarele idei revizioniste care distruseseră moștenirea bolșevică.

În noiembrie 1989 a avut loc Congresul al XIV-lea al Partidului Comunist Român, iar Ceaușescu a fost reales cu entuziasm, adică în mod automat, secretar general[110]. Conceput ca o demonstrație de putere și ca un gest de sfidare față de Gorbaciov și de cei ce îl urmau, congresul a ilustrat alienarea fatală a lui Ceaușescu de națiunea română, pe care pretindea că o reprezintă. Dar, în loc să accepte o limitare a puterii sale, Ceaușescu era hotărât să lupte cu obstinație pentru a duce la bun sfârșit ceea ce el considera a fi misiunea sa în istoria românilor[111]. În toamna lui 1989, el era privit de către toată lumea ca unul dintre ultimii dictatori staliniști din lume, complet obsedat de proiectele sale industriale și arhitecturale grandioase și visceral ostil reformelor lui Gorbaciov[112]. Românii trăiau în condiții de o duritate extremă. Iarna, căldura era oprită în apartamente până când temperatura cobora la valori foarte scăzute, iar statul la cozi nesfârșite reprezenta o corvoadă zilnică. Produsele alimentare erau raționalizate, ca și cum țara s-ar fi aflat în război. Propaganda insolentă nu înceta să exalte valoarea neînfricatului Măreț Conducător și geniul științific al soției sale. Iritat de reformele lui Gorbaciov, Ceaușescu s-a agățat de convingerile sale staliniste și a intensificat represiunea. România părea un univers de coșmar, controlat în totalitate de Securitate.

În timpul ultimei sale luni de viață, Ceaușescu dădea semne că trăsăturile sale psihologice – un sentiment devorator al predestinării, refuzul de a asculta și alte puncte de vedere, vanitatea imensă care l-a făcut orb la semnalele, altfel evidente, de revoltă socială, dar și o tenacitate, o hotărâre și o încredere în sine ieșite din comun – erau mai clare ca niciodată. Credea cu disperare în steaua sa și refuza să admită că o repetare a celei mai reușite performanțe a sa ca om de stat – denunțarea invaziei Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia în august 1968 – ar fi fost absurdă. Nici o putere străină nu era interesată să ocupe România[113]. Lipsit atât de alibiul internaționalist, cât și de cel naționalist demagogic, Ceaușescu nu mai avea altă carte de jucat decât represiunea violentă.

Reflectând pe marginea evenimentelor din România din decembrie 1989, Timothy Garton Ash scria: „Nimeni nu a ezitat să numească ceea ce s-a întâmplat în România o revoluție. La urma urmei, arăta într-adevăr ca o revoluție: mulțimi furibunde pe străzi, tancuri, clădiri guvernamentale în flăcări, dictatorul pus la zid și împușcat"[114]. Momentele esențiale ale revoluției române sunt bine documentate. Revoluția a început la Timișoara pe 15 decembrie, scânteia pornind de la un mic grup adunat în jurul casei pastorului László Tökés, un preot calvinist rebel care urma să fie arestat din cauza luptei sale pentru drepturi religioase. Inițial, mulțimea era compusă din membri ai comunității maghiare care își manifestau sprijinul pentru liderul lor spiritual. Ulterior, demonstrației de solidaritate cu Tökés i s-au alăturat și alți cetățeni ai Timișoarei, transformând-o într-o demonstrație împotriva regimului. Atunci când demonstranții au refuzat să se împrăștie, poliția și armata au deschis focul. În ziua următoare, mii de oameni au ieșit pe străzi, strigând lozinci împotriva dictaturii. A urmat o represiune sângeroasă. Posturile de radio occidentale au transmis despre masacrul de la Timișoara și toți românii au înțeles că Ceaușescu era gata să se angajeze într-o confruntare totală cu demonstranții pașnici și neînarmați. Acceptarea cererilor protestatarilor de la Timișoara ar fi arătat cât de fragilă era puterea sa. În schimb, el a preferat să facă ceea ce alți lideri ai blocului sovietic evitaseră, și anume să folosească forța pentru a suprima revolta. Represiunea din 17 decembrie nu a oprit protestele de masă. Revolta de la Timișoara a continuat și orașul a căzut, practic, în mâinile protestatarilor pe 20 decembrie.

Ceaușescu a subestimat pericolul și a părăsit țara pentru o vizită de stat în Iran (18–20 decembrie), conform programului. Pe 20 decembrie, la întoarcerea în țară, el a rostit un discurs televizat extrem de

provocator, iar pentru a doua zi a ordonat organizarea unei adunări populare în sprijinul opoziției sale intransigente față de reforme. Adunarea a avut loc pe 21 decembrie în București. De data aceasta însă, românii au refuzat să urmeze ordinul liderului lor. Voci din mulțime l-au huiduit pe Ceaușescu în Piața Palatului, în fața sediului Comitetului Central, probabil ca o provocare. De data aceasta, oamenii și-au învins frica și au întrerupt cuvântarea dictatorului. Deși Ceaușescu a încercat să calmeze mulțimea, era prea târziu. La televizor s-au putut vedea uimirea și confuzia sa. Oamenii au înțeles că pierdea controlul. Câteva minute mai târziu, o mulțime cuprinsă de panică a încercat să părăsească piața. Menită să sprijine conducerea lui Ceaușescu, adunarea s-a transformat într-o demonstrație împotriva lui Ceaușescu. Adunați în Piața Universității din București, o parte dintre demonstranți au ridicat o baricadă și și-au continuat protestul în timpul nopții de 21 decembrie. În aceeași noapte, studenții protestatari au fost masacrați în Piața Universității. În ciuda represiunii sângeroase, în ziua următoare, pe 22 decembrie 1989, mulțimi numeroase au blocat străzile Bucureștiului și au luat cu asalt sediul Comitetului Central. Mulțimea a ocupat clădirea, iar Ceaușescu și soția lui au fugit de pe acoperișul acesteia cu elicopterul. În aceeași zi, 22 decembrie, cuplul Ceaușescu a fost arestat. Au fost judecați în grabă, iar pe 25 decembrie s-a anunțat executarea lor[115].

Povestea fugii lui Ceaușescu și capturarea sa ulterioară, procesul secret și execuția din ziua de Crăciun necesită clarificări suplimentare[116]. Există destule elemente confuze pentru a considera explicațiile oficiale oferite de succesorii lui Ceaușescu ca fiind mai mult decât suspecte. De exemplu, cine i-a selectat pe judecători și cine a scris capetele de acuzare împotriva lui Ceaușescu? De ce a fost nevoie ca liderul și soția lui să fie executați atunci când era evident că nu exista nici o amenințare serioasă din partea susținătorilor lor, care să pună în pericol noua putere[117]? Un lucru este clar acum: odată ce Ceaușescu a părăsit sediul Comitetului Central, s-a creat un vid de putere, care a fost umplut de reprezentanți ai frustratului aparat de partid și ai armatei, precum și de câțiva membri ai maselor revoluționare[118]. Având în vedere că nu exista nici o opoziție clandestină față de Ceaușescu, acest lucru nu a fost surprinzător. Criza postrevoluționară a fost determinată de prăpastia crescândă dintre cererile pluraliste ale societății civile și lipsa de disponibilitate a noilor lideri de a le accepta. Lui Ion Iliescu și susținătorilor săi crearea partidelor politice dedicate stabilirii unei democrații liberale și eliminarea

foștilor aparatciki din pozițiile centrale de control le apărea ca o amenințare personală.

În decursul primilor lor ani la putere, succesorii lui Ceaușescu și-au apărat pozițiile hegemonice recurgând la manipulare, corupție și constrângere. Aceasta nu a reprezentat însă o încercare de a restaura comunismul. Orice s-ar crede despre revolta din decembrie 1989 din România, nu există nici o îndoială că aceasta a dus la dispariția entității politice responsabile pentru mai mult de patru decenii de represiune socială și politică, conducere greșită a economiei și izolare culturală. De fapt, odată ce românii au intrat în anii '90, nu a mai existat nici un grup politic semnificativ care să se declare în mod public descendentul atotputernicului Partid Comunist Român de altădată. În mod paradoxal, aceasta poate fi una dintre cele mai surprinzătoare moșteniri ale socialismului lui Ceaușescu: a abuzat de retorica leninistă într-o asemenea măsură, încât a devenit imposibil chiar și pentru cei care au rămas loiali dogmelor vechii credințe să admită acest lucru fără riscul de a fi disprețuiți și ridiculizați.

EPILOG

Viața de apoi a P.C.R.

Ce s-a întâmplat cu membrii de partid? 1989–2000

Este destul de curios faptul că momentul în care occidentalii s-au gândit, în sfârșit, că aveau de-a face cu o revoluție a fost acela când au văzut la televizor imaginile din România: mulțimi, tancuri, împușcături, sânge pe străzi. Atunci și-au zis: „Aceasta știm că este o revoluție" și, desigur, ironia este că aceasta a fost singura care nu a fost.

Timothy Garton Ash, martie 1999

Imediat după revoluția din 1989, spre deosebire de Ungaria și Polonia postlenineiste, în România nu exista, în interiorul elitei de partid, nici o facțiune luminată, orientată spre reforme, care să negocieze tranziția. Cadrele dezafectate ale partidului și Securității erau izolate, înspăimântate și, cu foarte puține excepții, incapabile să articuleze măcar un minimal program alternativ la cursul dezastruos impus de Ceaușescu. Partidul Comunist Român, unul dintre cele mai mari din lume în termeni proporționali, nu a avut o conducere colectivă și nici o viață internă de partid sau un dialog real între eșaloanele inferioare și cele superioare. Ani în șir, Ceaușescu și coteria sa s-au bazat pe pretenția ideologică a autonomiei față de neostalinista Uniune Sovietică. Prin urmare, până la sfârșitul conducerii sale, Ceaușescu izolase România atât față de Est, cât și față de Vest. Cu unele excepții din cadrul Securității și armatei, Ceaușescu nu avea susținători loiali în România. Acest lucru nu era totuși valabil în ce privește sprijinul pentru regimul leninist, pentru statul socialist al „bunăstării" și pentru rolul conducător al partidului comunist (sau, mai bine spus, al nomenclaturii).

Mulți români disprețuiau, urau chiar tirania lui Ceaușescu, dar nu prețuiau valorile liberale și democratice de tip occidental. În 1989, Ion Iliescu, care nu avea nici o considerație pentru Ceaușescu, dar care credea într-o Românie a comunismului reformist, i-a succedat lui Ceaușescu ca șef al birocrației de stat[1]. În primele luni ale anului 1990, România a fost condusă de autoproclamatul Front al Salvării Naționale (F.S.N.), al cărui lider era Iliescu. Au apărut partide politice, mișcări și asociații civice. Intelectualii critici au cerut o decomunizare rapidă și au criticat eforturile echipei lui Iliescu de a se menține la putere, acuzând F.S.N. de deturnarea revoluției și instaurarea unui regim „criptocomunist". Confruntarea dintre grupurile și mișcările

anticomuniste și cele care proveneau din partidul comunist a fost dură, în special în timpul raidului minerilor la București în iunie 1990. Cu toate acestea, în 1990 și 1992, Iliescu a câștigat votul popular. În cele din urmă, F.S.N. s-a scindat într-un grup mai orientat către reforme, condus de Petre Roman (prim-ministru între 1990 și 1991), și susținătorii lui Iliescu. Primul grup a pus apoi bazele Partidului Democrat, iar cel de-al doilea și-a schimbat numele în Partidul Democrației Sociale din România (P.D.S.R.). Ruptura dintre foștii aliați a fost profundă și a dus la apropierea crescândă dintre Roman și coaliția anticomunistă.

Primul deceniu al experienței postcomuniste a României i-a confruntat pe cercetătorii tranziției cu un paradox frapant: cea mai abruptă ruptură cu vechea ordine a dus la cel mai puțin radicală transformare. Multe figuri vechi, cum ar fi cea a lui Iliescu, au rămas la putere după ce și-au pus cu abilitate măști noi. Pe de altă parte, câteva figuri vechi din afara P.C.R. au revenit în politica românească, dar nu au putut ajunge la putere. De exemplu, la începutul anilor '90, reînviatul Partid „istoric" Național-Țărănesc Creștin și Democrat (P.N.Ț.C.D.), care reprezenta „dreapta" (în opoziție cu „stânga" lui Ion Iliescu), a urmat inițial o strategie confruntațională, anticomunistă. Ulterior, înțelegând eșecul opoziției extraparlamentare, „dreapta" a fondat propria-i coaliție-umbrelă, care includea atât partide propriu-zise, cât și mișcări civice. Cea mai importantă personalitate a acestei coaliții a fost Corneliu Coposu, de profesie avocat și fost deținut politic, care stătuse șaptesprezece ani în închisorile comuniste. Coposu l-a ales personal drept contracandidat al lui Iliescu în alegerile din 1992 pe profesorul universitar Emil Constantinescu. În 1996, Constantinescu a candidat din nou împotriva lui Iliescu, criticând lipsa reformelor economice profunde, corupția endemică, ambiguitatea revoluției din 1989 și refuzul de a rezolva probleme cum ar fi împiedicarea accesului cetățenilor la dosarele poliției secrete sau restituirea proprietăților. Cu toate acestea, Constantinescu a câștigat alegerile mai degrabă ca urmare a nemulțumirii de masă față de eșecul P.D.S.R. de a redresa economia și a percepției larg răspândite că opoziția poseda și voința politică, și competența de a scoate țara din stagnare.

Deși schimbarea din 1996 a reprezentat o ruptură incompletă, aceasta a creat în final o cultură a alternanței politice pe care românii nu o avuseseră înainte. Transformarea din noiembrie 1996 a fost o breșă incompletă, dar adevărată, asemenea revoluției din decembrie 1989, reală, dar neterminată. Învingătorii din 1996 au pierdut fără

drept de apel alegerile din 2000. Cauza reală a eșecului a fost caracterul inconsecvent, indecis și șovăielnic al reformelor inițiate, dar niciodată duse până la capăt de către cele trei guverne formate sub președinția lui Constantinescu. Alegerile din anul 2000 au consfințit înfrângerea demodatului P.N.Ț.C.D., incapabil să se adapteze ideologic, și ascensiunea unui partid mai dinamic și mai modern, Partidul Național-Liberal (P.N.L.). Aceste alegeri au arătat, de asemenea, o deplasare către stânga a electoratului român, al cărei beneficiar s-a dovedit a fi P.D.S.R.

Pe scurt, votul dat în 2000 lui Iliescu (și contracandidatului său Corneliu Vadim Tudor) și-a avut originea în nemulțumirea, frustrarea și înstrăinarea față de coaliția guvernamentală și eșecul acesteia de a îndeplini ceea ce promisese. Adevărata surpriză a alegerilor din anul 2000 a fost ascensiunea lui Vadim Tudor și a Partidului România Mare (P.R.M.). O combinație de potențial caudillo naționalist antisistemic și bufon îndrăgostit de sine, Tudor a reușit să trasforme o entitate marginală într-un partid de opoziție important care controla o cincime din Parlamentul României și multe dintre comisiile parlamentare. Tudor nu era echivalentul românesc al canadiano-peruviano-polonezului Stanislaw Tyminski, care l-a înfruntat pe Lech Wałesa în alegerile poloneze de la începutul anilor '90. Discursul strident al lui Tudor combina teme antimaghiare, antisemite și antioccidentale, precum și mesaje împotriva pieței, corupției și a sistemului. El a avut efect asupra tineretului resentimentar al României (ce nu știa prea multe despre trecutul său ca poet de curte al lui Ceaușescu) și asupra multora dintre românii prooccidentali care votaseră pentru Constantinescu în 1996 și care erau dezamăgiți de gafele și erorile de guvernare ale Convenției Democratice din România (C.D.R.).

Partidul lui Vadim Tudor nu este o formațiune tradițională de extremă dreaptă sau o reincarnare a Gărzii de Fier, mișcarea fascistă mistico-revoluționară interbelică: ideologia P.R.M. nu este nici de stânga și nici de dreapta, ci un amestec vag de nostalgii comuniste și fasciste, de ostilitate față de modernitate și diversitate, bazându-se pe un cult militarist și falocratic al națiunii (definită în termeni de rasă), al mișcării și al conducătorului. Idolii lui Tudor oferă o indicație cu privire la universul său mental: domnitorul medieval Vlad Țepeș, mareșalul Ion Antonescu, dictatorul pronazist, și liderul comunist naționalist Nicolae Ceaușescu. Ignoranța istorică și uitarea i-au oferit lui Tudor sprijinul principal în reinventarea sa ca tribun al românismului. Tudor le-a apărut multora ca reprezentând vocea adevărată a poporului – un profet mânios care vorbea în numele

„oropsiților pământului". În loc să se organizeze și să se mobilizeze împotriva atât a formei moderate de populism a P.D.S.R., cât și a celei radicale a lui Tudor, societatea civilă a continuat să promoveze viziuni și idealuri abstracte și deseori nebuloase. Niciodată nu a fost atât de adâncă prăpastia dintre inteligheția prooccidentală și electorat ca în toamna anului 2000.

Atât românii, cât și cei interesați de România se împart în cei care consideră că revoluția din 1989 a eșuat și cei ce cred că președintele Ion Iliescu a făcut tot ce se putea face, în circumstanțele date, pentru a-și transforma țara într-o democrație funcțională. Principalele teme discutate în acest epilog se referă la ceea ce foarte mulți consideră ca fiind natura „excepțională" a tranziției României de la socialismul de stat, consecință directă a istoriei partidului său comunist.

Nici un alt regim leninist est-european nu a fost înlăturat de o revoltă populară violentă. În nici o altă țară din regiune nu s-a întâmplat ca guvernul comunist să deschidă focul asupra demonstranților pașnici. Elementele de continuitate cu vechiul regim sunt mai evidente în România decât în alte țări est-europene (cu excepția, probabil, a fostei Iugoslavii și a Slovaciei). Unele dintre aceste trăsături se datorează culturii politice precomuniste a țării, dar nu acest lucru face din România un caz unic. Într-adevăr, autoritarismul populist și alte atribute neliberale pot fi detectate și în Albania, Serbia, Croația, Slovacia și Rusia, printre altele, și, într-o anumită măsură, chiar în Ungaria și Polonia. Mai mult, deși schimbările au fost lente în România, ele nu pot fi trecute cu vederea, ca reprezentând doar un paravan pentru o revenire la un autoritarism depășit.

În primul deceniu de după căderea regimului Ceaușescu, România a stabilit un cadru instituțional protodemocratic și proceduri electorale destul de corecte. În plus, societatea civilă românească, deși divizată și fragilă, a continuat să se dezvolte. Ce lipsea era încrederea socială, angajamentul civic față de valorile și instituțiile democrației care se năștea, „dezemoționarea" dezbaterii publice cu privire la viitorul țării și un centru politic cu adevărat liberal, constituit, înainte de toate, pe baza unor valori împărtășite, și nu a afilierii la un partid.

Progresele pe drumul către o societate deschisă din prima perioadă postceaușistă sau, altfel spus, Iliescu I (1990–1996) au fost însoțite de încercări neliniștitoare ale elitei conducătoare de a marginaliza și delegitima opoziția, de a menține un control strict asupra mijloacelor electronice de informare și de a-și perpetua dominația economică și politică prin utilizarea manipulării simbolice și a retoricii

democratice. Mai mult decât în oricare altă țară est-europeană, poliția secretă a continuat să joace un rol deosebit de important în orientarea opiniei publice și în influențarea dezbaterilor și a simpatiilor politice[2]. În general, în această perioadă au existat contraste puternice între formele și aspirațiile pluraliste și persistentele metode și mentalități autoritare. Ori de câte ori își simțea amenințat controlul asupra puterii politice, primul regim Iliescu recurgea la demagogie populistă, de multe ori șovinistă (retorică de tipul „patria este în primejdie").

De aceea, România a făcut numai un prim pas pentru a se depărta de autoritarism după ce F.S.N. a înlocuit dictatura lui Ceaușescu la sfârșitul lui decembrie 1989. În ianuarie și februarie 1990, viața politică din România a devenit din ce în ce mai polarizată și a fost marcată de repetate confruntări între mișcările și partidele democratice nou-formate și F.S.N. Alegerile din mai 1990 au fost urmate în iunie de un atac violent, sprijinit de F.S.N., împotriva noilor partide și mișcări civice. Evenimente precum destrămarea alianței Iliescu-Roman și căderea, în septembrie 1991, a guvernului reformist moderat condus de Roman, alegerile locale din februarie 1992 și victoria opoziției în marile orașe sau alegerile parlamentare și prezidențiale din 1992 s-au succedat cu rapiditate. Între 1992 și 1995 au predominat încercările de a stopa reformele economice și politice, precum și stagnarea și polarizarea crescândă a spectrului politic. Alegerile din noiembrie 1996 și victoria Convenției Democratice au marcat primul transfer pașnic al puterii de la un partid de guvernământ la altul în România posttotalitară. Alegerile din noiembrie–decembrie 2000 l-au readus pe Iliescu în poziția de președinte al țării. Pe scurt, primul deceniu postcomunist al României poate fi descris ca o mișcare de la Iliescu la Iliescu, cu un interludiu Constantinescu de patru ani.

Schimbările politice și culturale care au avut loc în România sunt greu de sesizat pentru analiștii care se concentrează numai asupra reformelor economice. Deși nostalgia pentru Ceaușescu iese ocazional la suprafață, aceasta este o manifestare politică marginală. În realitate, nici unul dintre actorii principali din politica românească de la începutul secolului XXI nu pretinde să aibă vreo afinitate cu dictatorul detronat. Pentru președintele Ion Iliescu (care a fost implicat în executarea lui Ceaușescu), o asemenea poziție este logică. La fel și pentru forțele democratice și prooccidentale, dar nici chiar Partidul Socialist al Muncii (P.S.M.), o formațiune neocomunistă, nu a îndrăznit să se exprime public în sensul unei restaurări complete a vechiului regim[3].

Epilogul unei istorii a P.C.R. trebuie să discute aspectele tranziției democratice care țin de moștenirea acestui partid. De aceea, principala problemă analizată aici se referă la impactul asupra pluralismului din România. Aceste influențe nu sunt specifice numai României; ele reprezintă tendințe identificabile și în alte societăți postcomuniste. Întoarcerea „comuniștilor recuperați" (termen propus de Ken Jowitt) nu este o particularitate românească, după cum au demonstrat în mod clar alegerile din noiembrie 1996 și septembrie 2001 din Polonia[4].

Viitorul României în secolul XXI nu este predestinat. În ciuda unor tendințe reacționare vizibile, cum ar fi rolul mult prea important al poliției secrete și încetinirea ritmului privatizării între 1992 și 1995, dezamăgirile legate de eșecul președinției lui Constantinescu de a se angaja în reforme economice decisive sau întoarcerea la putere a lui Iliescu și a partidului său în anul 2000, vechiul sistem al dictaturii personale și al partidului monopolist a fost distrus. Cu toate acestea, noua ordine continuă să fie marcată de ezitări, tentații paternaliste sau colectiviste și forme renăscute de intoleranță.

Societatea civilă românească și a sa „proclamație de independență"

Chiar și în circumstanțele deosebit de nefavorabile ale regimului Ceaușescu, germenii societății civile românești au reușit să supraviețuiască. Unul dintre aceștia a fost, de exemplu, cercul din jurul filozofului Constantin Noica, ai cărui discipoli au intrat în conflict direct cu dogmele marxiste oficiale[5]. Alt centru disident a fost „grupul de la Iași" al unor tineri scriitori și filozofi, care s-au aflat sub supravegherea continuă a poliției secrete. În același sens, merită menționată existența unui grup de tineri scriitori, istorici de artă, sociologi și filozofi din București, care s-au angajat în activități de opoziție după 1988: Călin Anastasiu, Magda Cârneci, Anca Oroveanu, Stelian Tănase și Alin Teodorescu. Unii dintre aceștia au semnat în noiembrie 1989 o scrisoare deschisă de solidarizare cu alți intelectuali persecutați. Până la sfârșitul lui decembrie 1989, aceste nuclee informale s-au coagulat și au format Grupul pentru Dialog Social, o asociație independentă dedicată monitorizării guvernului în privința respectării procesului democratic și dezvoltării societății civile în România.

În primele luni de după revoluția din 1989, „Grupul" – după cum i se spunea în mod obișnuit – a devenit centrul unei căutări frenetice pentru alternative față de derapajul oficial către o versiune românească

de „neobolșevism“[6]. În publicația sa săptămânală, revista *22*, au fost publicate rapoarte incitante cu privire la întâlnirile Grupului cu figuri proeminente ale F.S.N.[7] Tensiunea principală din cadrul grupului – o tensiune care s-a agravat ulterior și a dus la pierderea treptată a influenței sale – s-a manifestat între cei care vedeau în acesta coloana vertebrală a unui partid politic în formare (după modelul Rețelei Inițiativelor Libere din Ungaria, ce a dus la apariția Alianței Democraților Liberi în 1989) și cei care credeau că o asemenea comunitate ar trebui să se situeze deasupra frământărilor politice și să păstreze un statut neutru, suprapartizan. Inițial, Grupul a jucat un rol important în cristalizarea unui discurs critic, în integrarea opoziției din România în comunitatea disidenților est-europeni și în restaurarea dezbaterilor lucide ca bază a unei societăți deschise. Mai târziu însă, Grupul a părut din ce în ce mai închis, o comunitate izolată a unor gardieni autoproclamați ai valorilor spirituale ale țării. Această schimbare a fost legată de demoralizarea intelighenției ca urmare a înfrângerilor succesive ale opoziției în alegeri și a unui dezgust larg răspândit față de tendințele reacționare din politica românească. În același timp, datorită sincerității mesajelor și a autorității sale morale, Grupul a devenit o țintă preferată a atacurilor mijloacelor de informare controlate de F.S.N. Membrii Grupului au fost calomniați în permanență ca fiind „instigatori la instabilitate“ sau „criptolegionari“. În ciuda inconsecvențelor sale, Grupul a fost un catalizator important al deșteptării letargicei societăți civile. A stabilit contacte cu Liga Studenților, cu sindicatele independente și cu grupurile din armată interesate de democratizarea instituției lor.

Dificultățile întâmpinate de societatea civilă românească în ascensiune pe parcursul primei etape a tranziției (1990–1991) au fost cauzate de ambițiile hegemonice ale F.S.N. și de refuzul acestuia de a distruge sistematic Securitatea. „Neobolșevismul“ larg contestat al echipei de la conducerea F.S.N. a fost mai degrabă o problemă de stil politic autoritar decât o preferință ideologică. De o parte se găsea F.S.N., ale cărui opțiuni politice au fost deseori descrise ca neocomuniste, iar de cealaltă parte erau partidele de opoziție și inițiativele civice, încă nematurizate, care proveneau „de jos“. Dintre cele din urmă, cele mai active au fost Liga Studenților, Inițiativa Cetățenească Helsinki din România, câteva grupuri pentru apărarea drepturilor omului și Societatea Timișoara.

Primele luni ale tranziției au fost predominant confruntaționale. Opoziția a reușit cu greu să se organizeze din pricina problemelor logistice și a lipsei de experiență. Discursul său politic nu ajungea la

populație din cauza obstacolelor ridicate de guvernul F.S.N. în calea apariților televizate ale criticilor lui Iliescu. Dar, în România, nemulțumirea avea rădăcini sociale adânci și nu putea fi potolită ușor. Amenințările agresive ale F.S.N. și comportamentul său monopolist au iritat și mai mult forțele revoluționare care nu erau legate de moștenirea P.C.R. Marea iluzie a lui Iliescu a fost, probabil, să creadă că o versiune românească a perestroikăi ar putea pacifica populația. Spre consternarea sa, în loc să scadă, frământările revoluționare au continuat să crească. Studenții și inteligența au condus această luptă.

Sentimentul larg răspândit că F.S.N. ar fi vrut în secret să restaureze vechiul regim, fără excrescențele grotești ale tiraniei lui Ceaușescu, nu era total lipsit de sens. La urma urmei, românii știau că detestabila Securitate nu fusese dezactivată[8]. Câțiva dintre acoliții lui Ceaușescu au fost chemați în fața justiției, însă numai în legătură cu participarea lor la masacrul din 16–22 decembrie, dar nu și pentru rolul jucat în funcționarea unuia dintre cele mai crude sisteme despotice de la moartea lui Stalin. În loc să epureze aparatul administrativ de slujitorii vechiului regim, F.S.N. i-a numit în poziții-cheie. Acest lucru le era bine cunoscut românilor, ceea ce explică faptul că tensiunile atinseseră un punct culminant în primăvara lui 1990. Concepută de leniniști mai mult sau mai puțin reformați, strategia F.S.N. nu a reușit să atragă tineretul și inteligența. Aceasta a neglijat dinamismul autoorganizării societății, forța entuziasmului colectiv pentru dreptate și efectul contagios al mișcărilor democratice din alte țări est-europene. F.S.N. a trăit cu iluzia că românii vor accepta o remodelare a sistemului comunist.

Pe data de 11 martie 1990, „Proclamația de la Timișoara" a formulat așteptările politice și valorile celor din afara Bucureștiului care începuseră revoluția. În esență, Proclamația reprezenta adevărata cartă a revoluției române, accentuând caracterul clar anticomunist al revoltei din decembrie 1989. Punctul 7 punea sub semnul întrebării buna-credință revoluționară a celor care deveniseră beneficiarii acesteia: „Timișoara a început revoluția împotriva întregului regim comunist și a întregii nomenclaturi, și în mod sigur nu ca să-i ofere ocazia unui grup de disidenți anticeaușiști din interiorul P.C.R. să acapareze controlul asupra puterii politice. Prezența lor în fruntea țării face ca moartea eroilor noștri să fie lipsită de sens". Această declarație reprezenta o adevărată dinamită politică într-o țară încă guvernată de foști demnitari din nomenclatura comunistă. Pentru a da acestui lucru o încă și mai mare încărcătură, punctul 8 propunea

stabilirea unor criterii pentru eliminarea foștilor oficiali comuniști și a foștilor ofițeri ai poliției secrete din viața publică pentru o anumită perioadă de timp: „Vrem să propunem ca legea electorală pentru primele trei legislaturi consecutive să interzică participarea pe orice liste a tuturor foștilor activiști comuniști și a ofițerilor de Securitate. Prezența lor în viața politică a țării reprezintă sursa majoră a tensiunilor și suspiciunilor care frământă în prezent societatea românească. Până când situația se va stabiliza și se va realiza reconcilierea națională, este absolut necesar ca aceștia să lipsească din viața publică"[9].

Imediat după aceea, Proclamația a devenit punctul în jurul căruia s-au raliat toate forțele democratice din România: ea a fost sprijinită de sute de grupuri și asociații independente, inclusiv de Grupul pentru Dialog Social, de Grupul Independent pentru Democrație și de Asociația „21 decembrie". Și mai categoric chiar, documentul s-a pronunțat împotriva dreptului celor care serviseră regimul comunist să candideze la funcția de președinte al țării. Proclamația și-a lovit ținta: nomenclatura indignată a reacționat cu armele sale tradiționale, inclusiv calomnii, insinuări și intimidări. Ziarele pro-F.S.N. și Televiziunea Română „liberă" au încercat să nege relevanța Proclamației, caracterizând-o drept un document nerealist și potențial subversiv.

Renașterea politicii: pluripartitism și fracționism

După ce mișcarea revoluționară a înlăturat dictatura lui Ceaușescu în decembrie 1989, românii au descoperit rapid savoarea politicii democratice. Pentru prima dată după 45 de ani, oamenii s-au bucurat de libertatea de exprimare neîngrădită, de posibilitatea de a-și critica liderii și de a organiza asociații și partide independente. Dar nici birocrația și nici noul F.S.N. nu doreau să capituleze, astfel că au orchestrat o subtilă strategie de supraviețuire. Prima declarație a F.S.N. anunța atașamentul acestuia față de principiile democratice, inclusiv față de sistemul pluripartit și nevoia de organizare a unor alegeri libere cât mai curând cu putință. F.S.N. a pretins că reprezintă o ruptură clară cu detestatul regim comunist[10]. P.C.R. a dispărut aparent fără urmă din viața politică a țării. Cei mai mulți dintre cei 3,8 milioane de membri de partid nu se identificau cu conducerea acestuia nici din punct de vedere emoțional și nici ideologic. Declarațiile făcute de F.S.N. cu privire la tranziția către un sistem pluralist au fost, prin urmare, bine-venite și crezute. Exact aceasta

a fost una dintre sursele tensiunilor politice care au urmat: contrastul dintre angajamentele oficiale pluraliste ale F.S.N. și acțiunile sale practice autoritare. Mulți intelectuali români au sesizat că retorica și practica F.S.N. erau șocant de divergente. Deși era, chipurile, transideologic, F.S.N. era, în realitate, o mișcare de consolidare birocratică, al cărei ideolog principal inițial a fost Silviu Brucan, care a insistat asupra funcției integrative a „frontului". Pentru Brucan, atât timp cât F.S.N. îngăduia existența fracționismului intern, nu era nevoie de o competiție între partide politice.

Legitimitatea ambiguă a F.S.N. se datora și circumstanțelor problematice în care luase ființă. În timpul procesului soților Ceaușescu, aceștia își sfidaseră judecătorii și îi acuzaseră pe noii lideri de trădare și de organizarea unui puci anticonstituțional. Consiliul F.S.N. a justificat execuția lor grăbită invocând motive legate de situația revoluționară. Dar mulți dintre români s-au îndoit de această explicație și au suspectat că scopul – ținând cont că avocații apărării au fost mai duri cu clienții lor decât procurorul – a fost acela de a-i elimina pe dictator și pe soția sa ca potențiali martori incomozi într-un inevitabil proces al Partidului Comunist Român. Farsa judiciară derulată rapid a împiedicat adevărata justiție politică[11]. Organizatorii procesului secret au preferat să arunce toată vina asupra celor doi acuzați și să-i reducă la tăcere cât mai repede cu putință, deoarece orice altceva ar fi însemnat o denunțare a sistemului care a generat fenomenul Ceaușescu. În acest sens, noii lideri ai României au ales cea mai proastă dintre alternative: tiranicidul pe care l-au prezentat drept o soluție legală. Pretinzând că menținеau puritatea revoluției, ei au murdărit-o[12]. Privind retrospectiv, execuția sumară a lui Ceaușescu a permis aparatului birocratic să-și mențină pozițiile.

Cât despre compoziția noii conduceri, analiștii avizați au fost izbiți imediat de reapariția veteranilor comuniști și a aparatcikilor în poziții importante[13]. Președintele F.S.N., Ion Iliescu, pe atunci în vârstă de 60 de ani, deținuse în timpul lui Ceaușescu, la sfârșitul anilor '60, pozițiile de prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.) – controlată de partid – și de ministru al Tineretului[14]. Între 1970 și 1971, fusese secretar al Comitetului Central al P.C.R. însărcinat cu ideologia și membru supleant al Comitetului Politic Executiv. În 1971, Iliescu se opusese „minirevoluției culturale" a lui Ceaușescu și fusese criticat pentru „intelectualism și liberalism mic-burghez". Ca urmare a acestui incident, Ceaușescu l-a umilit pe Iliescu, numindu-l în funcții de partid și de stat de mică importanță. În 1984, Iliescu și-a pierdut și locul în Comitetul Central și a fost numit

director al Editurii Tehnice din București. Până la revoluție, el a stat retras și nu s-a angajat în nici o acțiune îndrăzneață împotriva lui Ceaușescu. Deși nu s-a aflat printre semnatarii „Scrisorii celor șase", românii știau despre divergențele sale politice cu Ceaușescu. În anii care au precedat explozia din decembrie, Iliescu a fost privit de mulți ca un gorbaciovist a cărui venire la putere ar fi permis angajarea României pe drumul reformelor îndelung amânate. Dar violența revoluției, creșterea exponențială a așteptărilor politice și refuzul lui Iliescu de a-și renega credința comunistă l-au făcut nepotrivit pentru rolul de tribun radical.

Dată fiind cariera sa, Iliescu nu a putut fi transformat într-un simbol al entuziasmului revoluționar antitotalitar. Altcineva trebuia să joace acest rol. Născut în 1946, noul prim-ministru, Petre Roman, profesor la Institutul Politehnic din București și fiu al lui Valter Roman – un veteran al P.C.R., fost membru al Comitetului Central și director al editurii partidului, Editura Politică –, nu avea alte merite revoluționare cu excepția faptului că participase, împreună cu alte mii de români, la ocuparea sediului Comitetului Central pe data de 22 decembrie 1989[15]. Tânărul Roman nu putea să invoce nici un moment din trecutul său în care se solidarizase cu disidenții persecutați. Fluent în franceză, engleză și spaniolă, având un doctorat la Școala Politehnică din Toulouse, Roman trebuia să confere noii conduceri o fațadă europeană. Spre deosebire de Iliescu și Roman, experimentatul propagandist Silviu Brucan, născut în 1916, putea să invoce un trecut disident. Același lucru era valabil și pentru Dumitru Mazilu, cel de-al patrulea membru ca importanță în conducerea F.S.N. Fost profesor de drept internațional, el criticase situația lamentabilă a drepturilor omului sub regimul Ceaușescu într-un raport special pregătit în 1988 pentru Comisia Drepturilor Omului a Națiunilor Unite[16].

Pentru a contracara acuzațiile de complot comunist pentru acapararea puterii încă neconsolidate, liderii F.S.N. au decis să coopteze în consiliul acestui organism un număr de figuri disidente cunoscute. Pe 12 ianuarie 1990, în București a avut loc o demonstrație în timpul căreia Iliescu, Roman și Mazilu au fost acuzați de încercarea de a conserva sistemul comunist. Sub presiunea mulțimii, cei trei au anunțat decizia de a scoate P.C.R. în afara legii. Mazilu s-a angajat într-un dialog cu demonstranții, ceea ce a părut a fi o încercare de subminare a autorității lui Iliescu. A doua zi, *România liberă*, cotidianul cel mai combativ din întreaga țară, a publicat detalii nefavorabile, necunoscute până atunci, din cariera politică a lui Mazilu[17]. Deranjat de aceste revelații, Mazilu a demisionat, iar conducerea F.S.N. a rămas în mâinile troicii Iliescu-Roman-Brucan.

Alte câteva elemente au contribuit la radicalizarea politică a românilor. Unul dintre acestea a fost constituirea rapidă a partidelor politice. În primele zile de după îndepărtarea lui Ceaușescu s-au format Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal. Pe 5 ianuarie 1990, Radu Câmpeanu, un politician liberal care stătuse nouă ani în închisorile comuniste, s-a întors după paisprezece ani de exil la Paris. Național-țărăniștii au fuzionat cu formațiunea creștin-democrată nou-creată și au format Partidul Național-Țărănesc Creștin și Democrat (P.N.Ț.C.D.), condus de Corneliu Coposu, un supraviețuitor al închisorilor staliniste din România și unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Iuliu Maniu, liderul istoric al Partidului Național-Țărănesc, care murise în închisoarea de la Sighet la începutul anilor '50[18]. O altă personalitate importantă a P.N.Ț.C.D. a fost Ion Rațiu, care s-a întors în România după cincizeci de ani de exil în Anglia și a decis să candideze pentru funcția de președinte în alegerile din 1990. Partidul Social-Democrat, cel de-al treilea dintre partidele democratice tradiționale din România, a reapărut sub conducerea inginerului Sergiu Cunescu.

Paradoxala transformare de regim din România postdecembristă nu poate fi înțeleasă și analizată în profunzime decât dacă este privită în contextul culturii politice comuniste. Deși aflat în declin, climatul remanent de neîncredere, duplicitate și frică a prelungit modelul de conducere și dominație autoritar stabilit de elita conducătoare în deceniile anterioare[19]. Într-adevăr, natura primului regim post-1989 din România (Iliescu I) nu poate fi înțeleasă în întregime fără o raportare la moștenirile culturale și politice ale trecutului (atât comunist, cât și precomunist). Cu toate acestea, în cazul României nu este vorba despre o restaurație completă, ci despre o cultură politică hibridă, care încorporează elemente ale experienței leniniste, tendințe naționaliste, precum și valori, grupuri și partide civic-liberale. A nega existența unor schimbări semnificative și a considera că procesul democratic românesc este irelevant ar fi o mare exagerare. Pe de altă parte, tranziția românească, în special după alegerile din 1992, a fost marcată de lipsă de voință în direcția reformelor și de lipsă de imaginație.

Inițial, a dominat ideea celei de-a „treia căi"[20]. Multe dintre oportunitățile create de cadrul legal stabilit între 1990 și 1992 au fost ratate. În politica românească au predominat mai degrabă strategiile confruntaționale decât cele consensuale: partidul aflat la conducere (P.D.S.R.) a guvernat în alianță cu formațiunile naționaliste radicale și cu cele populiste de stânga[21]. Principala forță de opoziție, Convenția Democratică, dominată de Partidul Național-Țărănesc Creștin și

Democrat, îl considera pe președintele Iliescu un „criptocomunist". Acest diagnostic a fost susținut și de alte formațiuni politice din afara Convenției (inclusiv de partidul fostului prim-ministru Petre Roman – Partidul Democrat –, de Partidul Alianței Civice și de Uniunea Democrată a Maghiarilor din România). Denumirile de „neo-" sau „criptocomunist" s-au dovedit a fi o hiperbolă. Angajamentul ideologic al lui Ion Iliescu față de leninism a dispărut, iar el a devenit un lider populist.

În timpul primului său mandat ca președinte, Iliescu a dat semne de comportament autoritar sau de tip comunist rezidual, care includeau opoziția față de introducerea completă a mecanismelor de piață și atașamentul față de valorile pseudoegalitare ale socialismului de stat[22]. Thomas Carothers a oferit o descriere corectă a situației politice generale din România la cinci ani de la alegerile prezidențiale și parlamentare din mai 1990 (primele alegeri libere, deși nu în totalitate corecte, după 45 de ani):

> România este o societate care s-a schimbat mult, având numeroase dintre caracteristicile instituționale ale unei democrații, o economie capitalistă în devenire și o cale conturată de integrare treptată în Europa. În același timp însă, se află mult în urma vecinilor săi în ce privește ruptura clară cu trecutul său comunist, trebuie încă să se confrunte cu cele mai serioase probleme legate de reforma economică și pare incapabilă să pună capăt unei vieți politice formale și lipsite de transparență. Celor mai mulți dintre români – care se străduiesc să se descurce din punct de vedere economic, care se tem de șomajul în creștere și sunt dezgustați de corupția evidentă și de ineficiența „politicii democratice" –, viitorul fericit pe care l-au sperat în decembrie 1989 le apare ca fiind încă departe[23].

În comparație cu alte tranziții de la socialismul de stat, prima etapă postcomunistă a României s-a caracterizat în principal prin lipsa unei rupturi decisive cu tradițiile leniniste. Dezmembrarea vechilor structuri birocratice a fost șovăielnică și neconcludentă, iar opoziția a câștigat capital politic datorită faptului că elita politică a fost incapabilă să rupă cordonul ombilical cu trecutul leninist. Unul dintre foștii consilieri ai lui Iliescu a descris procesul ca pe o „tranziție spontană" și a sugerat că a fost o reacție față de interesele politice ale clasei manageriale industriale[24]. Nu mai puțin simptomatice pentru „sindromul București" al tranziției au fost reapariția partidelor politice „tradiționale" de dinainte de al Doilea Război Mondial, precum și renașterea unei tendințe monarhiste slabe, dar persistente[25]. Este semnificativ faptul că Partidul Național-Țărănesc Creștin și Democrat, cel mai important partid de opoziție – condus de politicianul veteran Corneliu Coposu până la moartea acestuia în noiembrie 1995 –,

s-a pronunțat fără echivoc în favoarea revenirii la Constituția din 1923, inclusiv în privința restaurării monarhiei constituționale (abolită prin dictatul comunist din decembrie 1947)[26]. Cu alte cuvinte, cel mai puternic partid de opoziție considera că revoluția din 1989 își va atinge scopul numai prin restaurarea completă a structurilor politice precomuniste. Pentru a utiliza conceptele lui Ralf Dahrendorf, conflictul dintre forțele politice românești se referea atât la politica normală, cât și la cea constituțională[27].

Până la jumătatea anului 1995, 10% dintre primarii, consilierii și demnitarii locali aleși în februarie 1992 fuseseră demiși de către guvern. Dintre aceștia, aproximativ 80% erau reprezentanții partidelor de opoziție[28]. În timpul primului său mandat, Iliescu a fost mai aproape ca preferințe politice, nostalgii și aspirații de liderul Slovaciei, Vladimir Mečiar, și de cel al Serbiei, Slobodan Milošević, decât de președintele Cehiei, Václav Havel, sau chiar de Gyula Horn al Ungariei. După ce pozase, în perioada decembrie 1989 – ianuarie 1990, în simbolul divorțului față de vechiul regim, Iliescu a făcut foarte puțin pentru a se opune tendințelor din politica românească de a conserva sau de a restaura anumite aspecte ale acestuia[29]. Baza socială a primului regim Iliescu a constituit-o acea parte a populației care era legată emoțional și profesional de structurile economice și sociale moștenite de la sistemul comunist: în special, marea birocrație din industrie și din aparatul de stat, foștii aparatciki convertiți în întreprinzători și un grup de noi baroni din sectorul privat în formare în România, în multe cazuri recrutați din fosta nomenclatură a U.T.C.[30] Date fiind prezența ubicuă a Securității în România lui Ceaușescu și controlul exercitat de aceasta asupra companiilor de comerț exterior, mulți dintre angajații poliției secrete au devenit magnați financiari și industriali.

Până la alegerile din 1996, clivajul dintre vechea ordine și cea nouă a fost mai puțin evident în România decât în cele mai multe dintre țările est-central-europene. Mai mult decât în orice altă țară, serviciile secrete postcomuniste au influențat procesul politic: ele au organizat scurgeri de informații despre personalități politice, publicarea unor dosare ale poliției secrete și supravegherea unor jurnaliști și a altor critici ai regimului Iliescu[31]. Virgil Măgureanu – fost profesor la Academia de Științe Sociale „Ștefan Gheorghiu" a partidului și unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Iliescu – a condus Serviciul Român de Informații (S.R.I.) de la crearea acestuia, în martie 1990, și până la înlocuirea sa, la începutul lui 1997, de către unul dintre oamenii lui Constantinescu. Iliescu și Măgureanu au fost singurele

personalități care au rămas în funcție în decursul întregii perioade dintre ascensiunea regimului F.S.N. la sfârșitul anului 1989 și victoria opoziției la sfârșitul anului 1996.

Inițial, o problemă importantă a constituit-o absența unei alternative reale și credibile la Iliescu: exista o „opoziție critică", dar puțină opoziție alternativă[32]. În timp ce realizarea președintelui era „democrația prin lipsă"[33], opoziția a excelat în retorică anticomunistă radicală: apeluri neîncetate pentru decomunizare și pentru organizarea „procesului comunismului", folosirea frecventă a temelor naționaliste (în special pentru respingerea cererilor minorității maghiare) și lipsa unor soluții economice autentice pentru criza în care se afla țara. Principalul avantaj al președintelui Iliescu a fost această opoziție anemică, fragmentată și confuză. În al doilea rând, dar nu mai puțin important, după expirarea pactului dintre P.D.S.R. și Partidul România Mare în octombrie 1995, când Vadim Tudor și-a retras reprezentanții din guvern, Iliescu s-a angajat într-o luptă împotriva lui Tudor și a altor extremiști.

La mijlocul anilor '90, climatul din România era dominat de deziluzie, frustrare, deprimare, neliniște și insecuritate[34]. Folosindu-se de aceste sentimente, au înflorit mișcările naționaliste radicale, inclusiv unele care încercau să reconstruiască Garda de Fier, mișcarea fascistă interbelică din România. Au existat și încercări oficiale de reabilitare a mareșalului Ion Antonescu, dictatorul pronazist al României (executat în anul 1946 pentru crime împotriva umanității), membri ai regimului Iliescu I participând la ceremonii de dezvelire a unor monumente dedicate acestuia[35]. Politicieni de frunte ai P.D.S.R. au susținut deseori puncte de vedere naționaliste radicale, în special în ceea ce privește acordarea dreptului la educație în limba maternă minorității maghiare. Sprijinul pentru coaliția de guvernământ (P.D.S.R.-P.U.N.R.) a venit și din partea neocomunistului Partid Socialist al Muncii – P.S.M. (condus de Ilie Verdeț, fost prim-ministru sub Ceaușescu, și de Adrian Păunescu, unul dintre cei mai activi poeți de curte ai perioadei Ceaușescu)[36]. Cei mai mulți dintre disidenții erei Ceaușescu au fost marginalizați și defăimați în paginile mijloacelor de informare proguvernamentale. Consiliul Național al Audiovizualului controla televiziunea publică.

Între timp, societatea civilă românească, inclusiv organizațiile pentru drepturile omului, mișcarea Pro-Democrația, cu reprezentare la nivel național, inițiativa Pro-Europa de la Târgu-Mureș și multe alte organizații active în domeniul serviciilor sociale, politicilor publice și problemelor legate de copiii orfani, au devenit din ce în ce mai active

și mai critice. La jumătatea anului 1995 erau înregistrate peste 8 000 de organizații nonguvernamentale (O.N.G.-uri), dintre care doar circa 200 funcționau cu adevărat, iar marea majoritate se bazau pe fonduri primite din Statele Unite și din Europa Occidentală[37]. Societatea civilă, înțeleasă ca zonă a inițiativelor sociale independente pornite „de jos", se reducea la micile grupuri de intelectuali urbani și avea un impact limitat asupra politicii la nivel național. Studenții, care constituiau odată cel mai activ grup politic, erau dezamăgiți și, în cea mai mare parte, abandonaseră implicarea politică. O parte a mass-media era critică și dinamică, dar guvernul folosea metode economice și politice pentru a intimida și hărțui ziarele cele mai incisive[38]. Minorităților li se cerea să-și tempereze cererile, iar partidul aflat la putere și aliații acestuia au condamnat revendicările formulate de acestea ca fiind acțiuni subversive menite să distrugă România.

Trecutul incontrolabil: confruntarea cu moștenirea leninistă

România abia scăpată de Ceaușescu a evitat căutarea istorică vitală necesară în vederea unei adevărate terapii naționale. Arhivele au fost și rămân păzite cu strășnicie, iar imaginația politică a românilor a continuat să fie bântuită de dorințe neîmplinite și de fantasme vindicative. În decursul primei sale administrații, refuzul încăpățânat al președintelui Iliescu de a permite o reorganizare autentică a elitei a avut cauze profunde: acesta era legat de ortodoxia oficială, care pretindea că, odată ce Ceaușescu a fost detronat și lichidat, comunismul încetase să mai existe, iar România devenise o democrație. Trecutul comunist a fost analizat cu foarte puțină rigoare după revolta din decembrie 1989: nici Iliescu și nici susținătorii săi nu erau pregătiți să se angajeze într-o analiză a experimentului leninist din România. Aveau mult prea multe secrete de ascuns, așa că au preferat să le atribuie dictatorului defunct și subordonaților săi imediați vina pentru aberațiile trecutului. Pe de altă parte, odată ce fosta opoziție a ajuns la putere în 1996, demnitarii acesteia au fost, în mod curios, la fel de puțin interesați să analizeze trecutul: noii lideri au evitat să discute în mod serios despre rolul Securității în organizarea terorii de masă sau individuale, despre colaboraționism sau despre necesitatea de a realiza o decomunizare profundă. În ciuda discursurilor oficiale radicale despre prezența din umbră a fostei

poliții secrete, Constantinescu a evitat o reorganizare profundă a serviciilor de informații și și-a proclamat atașamentul față de apărarea și păstrarea Constituției existente (adoptată sub Iliescu și explicit antimonarhică). Pentru români, încă o dată, trecutul era o altă țară.

În primul deceniu care a urmat prăbușirii tiraniei lui Ceaușescu, nici o forță politică nu și-a asumat responsabilitatea pentru moștenirea leninistă a țării: chiar și Partidul Socialist al Muncii a preferat să se distanțeze de trecutul dictatorial și a insistat asupra orientării sale de tip socialist tradițional[39]. De aceea, autocritica pe care și-au făcut-o alte foste partide comuniste din alte țări est-central europene a fost evitată în România. Era ca și cum minuscula clică a lui Ceaușescu impusese un despotism care a fost deplâns și detestat de către marea majoritate a populației. Un monolit similar de anticeaușism superficial, necritic și neprofesional a înlocuit unanimitatea spectacolelor omagiale dedicate lui Ceaușescu.

În România, la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, asumarea trecutului a fost împiedicată de o combinație între tăcerea noilor lideri și abordarea neaprofundată, impresionistă și, de multe ori, vindicativă a trecutului comunist de către opoziție. Puține publicații pun la dispoziția publicului documente importante din arhive, însă, chiar și atunci când acestea sunt publicate, analizele critice comparative lipsesc în mod evident[40]. S-a făcut puțin în abordarea terorii staliniste și a represiunii poststaliniste pentru a distinge între indivizi și instituții: o uitare menținută sistematic favorizează de cele mai multe ori alibiurile oportuniste și legendele de eroism și rezistență menite să servească interesului propriu.

În același fel, a fost evitat studiul aprofundat al diferitelor stadii de evoluție și involuție ale regimului Ceaușescu. Această eludare a unor teme provine în mare parte din moștenirea versiunii ideologice a lui Ceaușescu cu privire la socialismul românesc, care amesteca un atașament stalinist pentru o economie planificată și o agricultură colectivizată cu teme tradiționale din repertoriul extremei drepte fasciste (inclusiv mitul națiunii omogene, exaltarea domnitorilor medievali, insistența asupra rădăcinilor traco-dace ale națiunii române, fixația xenofobă asupra presupuselor conspirații urzite de străini și antiintelectualismul)[41]. Elena Ceaușescu și secretarul Comitetului Central, Emil Bobu, deciseră toate numirile importante de personal. În timp ce Gheorghiu-Dej condusese ca primul dintre membrii unei oligarhii și se aflase în relații bune cu birocrația de partid, sub Ceaușescu puterea era exercitată de un grup minuscul care utiliza

mecanismele autoritarismului populist, manipularea simbolică și, în special după 1980, teroarea psihologică de masă. Ceaușescu a permis Securității să stabilească o imensă rețea de informatori sau „colaboratori" pentru a împiedica apariția oricărui curent critic. Chiar și la sfârșitul anului 1989, aparent credincioasa Securitate continua să execute ordinele lui Ceaușescu[42]. De aceea, pe vremea când P.C.R. se afla la conducerea României, Ceaușescu și clanul său s-au substituit conducerii colective a partidului (Comitetul Executiv) în ce privește procesul de luare a deciziilor. Elita politică demoralizată era strict subordonată Securității, care era complet dominată de oamenii lui Ceaușescu.

Explicația pentru această involuție a funcției tradiționale a partidului într-un regim leninist este legată de suspiciunea excesivă a lui Ceaușescu, precum și de conștientizarea faptului că existau nemulțumiri chiar și în rândurile susținătorilor odată loiali din nomenclatură. În plus, câțiva autori veleitari și oportuniști au sprijinit accesele șovine ale ideologiei lui Ceaușescu și au prosperat ca poeți de curte ai Conducătorului și ai soției sale, cei mai cunoscuți dintre ei fiind Adrian Păunescu, Eugen Barbu și Corneliu Vadim Tudor. Asemenea lui Iliescu, acești oameni nu au dispărut după revoluția română. Păunescu, Barbu și Vadim au reapărut drept apărători ai unui naționalism fundamentalist cu nuanțe rasiste care s-a debarasat pur și simplu de fațada comunistă de rutină din perioada precedentă[43]. După 1989, aceștia au declarat public lucruri pe care îndrăzneau să le spună înainte numai în șoaptă. Ei au devenit unii dintre cei mai activi exponenți ai alianței etnocentrice radicale, ale cărei ținte principale erau partidele democratice și toți cei care se distinseseră ca opozanți ai lui Ceaușescu[44]. În timpul alegerilor din septembrie 1992, ei au câștigat fotolii parlamentare candidând pe platforme xenofobe.

Până în 1995, membrii acestor partide „roșii-brune" au controlat ministere importante, dar conflictul dintre Iliescu și P.D.S.R., pe de-o parte, și Vadim Tudor, pe de alta, a schimbat jocul politic. Această confruntare dintre foștii aliați (și foști membri ai P.C.R.) a influențat, probabil, strategia lui Iliescu pentru alegerile din 1996. Este posibil ca P.D.S.R. să fi încercat să-i absoarbă și să-i înregimenteze pe populiștii radicali, dar să-l excludă pe Tudor. În orice caz, mai mult decât în alte țări postcomuniste, în România s-a putut observa o continuitate între figurile influente din timpul regimului comunist și liderii succesori.

Pluralism problematic

Prima etapă a tranziției din România s-a caracterizat printr-un amestec de autoritarism, paternalism și embrionice procese politice democratice. Nomenclatura a rămas pe poziții care îi confereau influență economică și instituțională, iar opoziția a fost redusă la o marginalitate lipsită de putere. În locul unui sistem de partide politice bine constituit și funcțional, spațiul public din România era dominat de o versiune proprie de conducere pe baza majorității simple, care favoriza îmburghezirea rapidă a nomenclaturii, cu alte cuvinte, o convertire previzibilă a dominației ei politice într-o supremație economică însoțită de formarea unei clase de afaceriști de tip mafiot, omnipotenți din punct de vedere financiar[45].

Particularitățile ieșirii României din comunism au dus la o profundă criză morală, care a afectat negativ dezvoltarea societății civile, privatizarea și forțele democratice neexperimentate[46]. Numai prin identificarea relațiilor dintre aceste elemente într-o amplă schemă analitică se pot înțelege rezultatele alegerilor prezidențiale și parlamentare din septembrie–octombrie 1992. Ion Iliescu a fost reconfirmat ca președinte de peste 60% dintre votanții României, iar partidul său, Frontul Democrat al Salvării Naționale (F.D.S.N.), care avea numai 40 000 de membri, a obținut 28% din voturi, constituind grupul parlamentar cel mai numeros. Legea electorală conform căreia s-au organizat alegerile din 1990 și 1992 a fost adoptată în 1990. Cauza principală a victoriilor lui Iliescu din 1992 și 2000 este legată de un fenomen care transcende granițele României: contrastul dintre sentimentul anticomunist, larg răspândit în rândurile populației, și interesul (uneori subconștient) al celor mai multe grupuri sociale pentru o vag definită „a treia cale". După cum a observat sociologul polonez Edmund Mokrzycki:

Ideea unei „a treia căi" (numită uneori așa, alteori nu) apare mai degrabă de la nivelurile de jos ale societății decât de la elitele intelectuale sau politice și este în mod clar incoerentă, dacă nu de-a dreptul naivă... Dar acesta este exact motivul pentru care ea e atât de importantă și de influentă. Ea oferă răspunsuri clare la întrebările pe care și le pun oamenii. Răspunsurile corespund cunoștințelor, experienței, nevoilor, temerilor și așteptărilor acestor oameni. Răspunsurile sunt simple și, cu toate acestea, ideea are multiple valențe: există destule alternative dintre care se poate alege, în funcție de circumstanțe. Ea devine din ce în ce mai mult ideologia maselor – în orice caz, a acelei părți a maselor care se opune activ reformelor

liberale și care percepe scena politică drept un război între „popor" și „ei" – elitele corupte și înstrăinate[47].

Abilitatea lui Iliescu a constat tocmai în alimentarea temerilor, nevrozelor și fobiilor muncitorilor din industrie, ale țăranilor din regiunile mai puțin dezvoltate și ale pesionarilor, pe care i-a convins că tranziția va fi mai puțin traumatizantă dacă va fi pusă în aplicare treptat de către „adevărații patrioți", ca el însuși, și nu de occidentalizanții din opoziție, care ar fi vrut să restaureze marile moșii și „să vândă țara" corporațiilor multinaționale. În vederea asigurării triumfului electoral al lui Iliescu și a păstrării structurilor de putere încă strâns legate de moștenirea autoritară a ceaușismului, F.D.S.N. (P.D.S.R.) și partidele fundamentaliste au utilizat toate stereotipurile populiste – anticapitalism, antiintelectualism, antioccidentalism și șovinism virulent – pentru a insufla o stare de panică printre români cu privire la o posibilă victorie a Convenției Democratice.

Peronism românesc?

Stânga și dreapta reprezintă concepte ambigue în România, la începutul secolului XXI. Poate cineva precum Corneliu Vadim Tudor să fie caracterizat cu acuratețe drept un politician de dreapta, în ciuda nostalgiei sale declarate pentru regimul Ceaușescu? Este poetul naționalist Adrian Păunescu un om al dreptei, în ciuda declarațiilor sale egalitariste, presupus socialiste? Adevăratul spectru politic ar trebui să acopere schimbările rapide și versatilitatea etichetelor politice și ideologice în perioada de tranziție.

Stânga, într-o asemenea schemă, include următoarele orientări: (a) comunism tradițional; (b) populism naționalist; și (c) populism socialist. Comunismul tradițional subliniază „meritele" ordinii leniniste: necesitatea de a păstra un colac de salvare pentru grupurile dezavantajate din punct de vedere economic și ostilitatea față de „haosul democratic". Asemenea tendințe se pot regăsi la Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (U.D.M.R.), care este departe de a fi un partid etnic maghiar omogen, ci mai degrabă o asociere de platforme politice și ideologice diferite, de multe ori contradictorii, de la naționalism și liberalism la democrație creștină. Populismul socialist predomină în P.D.S.R., iar Ion Iliescu oscilează între preferințele sale socialiste și disponibilitatea de a se plia după presiunile electoratului (populism). Unele dintre grupurile descrise aici ca fiind de stânga împărtășesc cu extrema dreaptă xenofobia, etnocentrismul

și exaltarea unei definiții *völkisch* a națiunii. În cadrul populismului socialist, anticapitalismul include respingerea Occidentului, ostilitatea față de piață și mecanismele financiare, precum și glorificarea unui stat puternic, centralizat și omogen din punct de vedere etnic.

Mai aproape de centru este Partidul Democrat (P.D.), condus până în anul 2000 de Petre Roman și ulterior de Traian Băsescu. Acest partid a subliniat necesitatea de a aduce poliția secretă sub controlul autentic al parlamentului, de a privatiza economia, de a integra țara în structurile euroatlantice și de a respecta drepturile garantate la nivel internațional ale minorităților.

Dreapta din România include: (a) susținătorii valorilor civic-liberale; (b) creștin-democrația; și (c) grupurile și partidele naționaliste și religioase fundamentaliste. Mulți dintre membrii formațiunilor civic-liberale ar contesta definirea lor ca fiind de dreapta. Aceasta este orientarea Partidului Național-Liberal și a grupurilor din U.D.M.R. care susțin statul de drept, drepturile individuale, economia de piață, susținerea de către stat a liberei inițiative, ruptura clară cu moștenirea comunistă, valorile seculare și ale modernității. Mai departe către dreapta se plasează „naționaliștii mistici", grupurile extremiste de neolegionari și unii reprezentanți activi ai foștilor deținuți politici. De exemplu, un grup desprins din Partidul Unității Națiunii Române (P.U.N.R.), condus de parlamentarul Cornel Brahaș, a format în 1995 un nou partid, numit Dreapta Națională. Mottoul săptămânalului său, care poartă același nume, este „Noi facem ordine"[48].

În cadrul acestei scheme generale, se poate observa că în România postcomunistă centrul este destul de slab: el include P.D., partidele liberale și câteva personalități culturale sau din media, neafiliate politic, dar foarte influente. Fragilitatea centrului este cauzată de neclaritatea platformelor politice generate de diferite partide, de preocupările exagerate pentru trecutul politic al diferitelor personalități, de lipsa unor dezbateri serioase în principalele mijloace de informare despre posibilele alternative economice și politice ale țării și de confuzia moștenită de la vechiul regim în legătură cu diferențele dintre comunism, socialism, naționalism și fascism.

De unde vin toate aceste confuzii? Care este cauza acestui haos ideologic din România? Conform unui vechi aforism, *ex nihilo nihil* (nimic nu vine din nimic). Postceaușismul include multe elemente care au fost parte integrantă a stilului politic al birocrației comuniste, inclusiv componente ale structurii simbolice a legitimității vechiului regim, cum ar fi: (1) un partid sau o mișcare cvasicarismatice, cu un lider neîncrezător sau chiar ostil față de procedurile și reglementările

democratice impersonale; (2) exaltarea comunității omogene din punct de vedere etnic (patrie, neam, națiune) și exploatarea de către o parte a forțelor hegemonice a temelor și mitologiilor *völkisch*; (3) aversiunea sau suspiciunea față de relațiile de piață și apelul continuu la formulele celei de-a „treia căi" (după cum am menționat, aceasta reprezintă o tendință importantă în P.D.S.R., respectiv în P.S.D.); (4) cultivarea intensivă a identităților, loialităților și atașamentelor colective, combinată cu o atitudine neîncrezătoare față de drepturile, aspirațiile și doleanțele minorităților; și (5) anxietatea regimului, demonstrată de promovarea unei puternice retorici a solidarității, care insistă pe necesitatea ca românii să strângă rândurile împotriva presupuselor conspirații ale străinilor, menite să dezmembreze statul național unitar.

Faptul că multe dintre aceste teme și fobii au precedat comunismul și derivă, într-adevăr, din constelația ideologico-emoțională a extremei drepte interbelice face din cazul românesc, din cauza sincretismului politico-cultural, unul și mai dificil de explicat și mai provocator din punct de vedere teoretic. Până la sfârșitul regimului Ceaușescu, un straniu amestec ideologic – care includea colectivismul, puritatea etnică, antioccidentalismul, antiliberalismul, anticapitalismul și respingerea viziunii internaționaliste a marxismului – a devenit sistemul de valori al birocrației de partid și al unei mari părți a intelighenției. Această ideologie a oferit elitei birocratice postcomuniste o legitimitate simbolică și o alternativă la principiile și metodele constituționalismului liberal.

La începutul secolului XXI, democrația din România reprezintă jumătatea plină a paharului. Partidele politice se află în competiție, își articulează viziunile și se adresează unor grupuri relativ previzibile de potențiali votanți. Deși monopolul guvernului asupra televiziunii naționale a reprezentat o piedică majoră în dezvoltarea unei adevărate culturi a dialogului, această situație s-a îmbunătățit după 1993. România are acum televiziune prin cablu și un număr mare de posturi de televiziune neguvernamentale, precum și numeroase posturi locale. Presa independentă, printre cele mai active din Europa Centrală și de Est, ajunge cu greu în zonele rurale sau chiar în orașele mai izolate, în special din pricina faptului că guvernul controlează distribuția ei. Economia pare să-și revină și există indicii că guvernul ar vrea să întreprindă cu adevărat o privatizare masivă[49]. Șovinismul demagogic și chiar nostalgia pentru timpurile lui Ceaușescu înfloresc în paginile ziarelor extremiste, dar aceste publicații constituie numai un segment marginal al presei. *România Mare* și-a

pierdut mult din atracția pe care o exercita inițial și a rămas un simplu vehicul pentru revărsarea urii lui Vadim Tudor atât față de opoziție, cât și față de președinția de după 2000 a lui Iliescu. Ziarele cu cel mai mare tiraj nu sunt controlate de guvern și critică în mod frecvent politicile acestuia (*Evenimentul zilei*, *România liberă* și chiar *Adevărul*, care odată era pro-Iliescu). Săptămânalul editat de neolegionara „Mișcare pentru România" (*Mișcarea*) este tipărit de un mic grup de „credincioși adevărați" și poate fi găsit cu greu la chioșcurile de difuzare a presei[50].

Pe de altă parte, există câteva probleme legate de calea românească spre democrație. Câteva aspecte-cheie ar fi: (1) un stil autoritar adânc înrădăcinat și o neîncredere în dialog; (2) personalizarea excesivă a politicii; (3) tentativele oficiale de a îngrădi independența mijloacelor de informare și de a limita libertatea de exprimare; (4) fragmentarea opoziției; (5) lipsa unei viziuni comune asupra binelui public și persistența flagelului corupției; și (6) ascensiunea și persistența partidelor naționaliste, precum și autorizarea lor de către guvern. Principalele amenințări la adresa democrației din România sunt, prin urmare, legate de: nivelul scăzut de cultură civică; fragilitatea instituțiilor democratice; natura confuză și provizorie a partidelor politice și a preferințelor lor ideologice; persistența unei psihologii de masă caracterizate de nostalgie pentru formele colectiviste de protecție socială; nemulțumirea publică din ce în ce mai accentuată față de efectele reformelor superficiale; supraviețuirea mentalităților și metodelor comuniste în funcționarea instituțiilor importante, cum ar fi președinția, Consiliul Suprem de Apărare a Țării, armata, Serviciul Român de Informații, televiziunea; și eșecul lansării unei discuții serioase referitoare atât la experiența precomunistă, cât și la experiența comunistă a țării. Aceste elemente ar putea duce la o situație de profundă disperare și la ascensiunea unor demagogi sociali după modelul lui Peron, care să pretindă că oferă soluții simple și imediate la probleme complexe[51].

În noiembrie 2000, spre surpriza multor observatori, Ion Iliescu a fost reales președinte. În ciuda unor previziuni sumbre, întoarcerea sa în cea mai înaltă poziție din stat și formarea unui guvern dominat de P.D.S.R. (un partid politic eterogen din punct de vedere ideologic, mai apropiat – prin prisma metodelor sale pragmatice și clientelare – de Partidul Revoluționar Instituțional din Mexic decât de fostul P.C.R.) nu s-au soldat cu revenirea la atacurile dictatoriale împotriva forțelor de opoziție. Vestea bună din România este că epoca autoritarismului monolitic a luat sfârșit. În România, ca și în celelalte țări

postcomuniste, succesul în secolul XXI depinde de abilitatea elitei politice de a înțelege că încrederea, adevărul și toleranța sunt ingredientele indispensabile ale unei societăți deschise. În această privință, România nu face excepție: ea prezintă, pur și simplu, caracteristicile politice, morale și psihologice care pot fi întâlnite în toate celelalte societăți supuse, vreme îndelungată, experimentelor leniniste de fericire obligatorie.

ANEXĂ

Elita conducătoare a Partidului Comunist Român: o listă biografică

Ștefan Andrei (n. 1931). Unul dintre liderii Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, când Nicolae Ceaușescu era însărcinat cu îndrumarea organizațiilor de tineret. Membru supleant al Comitetului Central al P.C.R. (1969–1972); membru al Comitetului Central și prim-adjunct al șefului Secției Internaționale a C.C. al P.C.R. (1966), apoi șef al Secției de Relații Externe a C.C. al P.C.R. (1977); membru al Secretariatului Comitetului Central (1972–1978, 1985–1987); ministru de Externe (1978–1985); ministru al Comerțului Exterior (1985–1989). Un apropiat al fiului lui Ceaușescu, Nicu, Andrei era considerat la sfârșitul anilor '80 drept un posibil succesor al dictatorului.

Gheorghe Apostol (n. 1913). Un activist de rang mediu în mișcarea clandestină și membru al grupului de partid din închisori condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Membru al Biroului Politic și președinte al Confederației Generale a Muncii după 1944. Prim-secretar al Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.) (1954–1955), ulterior numit prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Considerat unul dintre succesorii probabili ai lui Gheorghiu-Dej în funcția de șef de partid și de stat. Ambițiile sale de a ajunge în poziția supremă în P.C.R. au fost zădărnicite de susținerea decisivă acordată de prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer lui Nicolae Ceaușescu, ceea ce a accentuat resentimentele lui Apostol atât față de acesta din urmă, cât și față de sofisticatul și cinicul Maurer. Apostol a fost eliminat din conducerea P.C.R. în 1969, la Congresul al X-lea al P.C.R., după ce a fost atacat de Constantin Dăscălescu, primul-secretar al Comitetului Județean de Partid Galați, care a fost mai târziu ultimul prim-ministru al regimului Ceaușescu (1982–1989). Apostol nu a mai deținut nici o altă funcție importantă pentru o vreme, după care a fost numit ambasador în Argentina. Ulterior, în diverse interviuri, el a pretins că, la ordinele lui Ceaușescu, Securitatea îi înscenase o serie de accidente de mașină pentru a-l omorî. Un leninist demodat, din ce în ce mai dezgustat de festivismul cultului lui Ceaușescu, Apostol s-a numărat printre cei care au inițiat și semnat „Scrisoarea celor șase", difuzată de posturile de radio occidentale în martie 1989. Fără să aibă un orizont teoretic real sau o cultură

solidă, Apostol a reprezentat oligarhia stalinistă mediocră și dogmatică. Ruptura sa cu Ceaușescu nu s-a datorat vreunui conflict de viziuni, ci mai degrabă geloziei morbide a secretarului general față de cei care aveau biografii revoluționare mai impresionante. Ca și în cazul celorlalți semnatari ai „Scrisorii celor șase", meritul lui Apostol constă în faptul de a fi încercat să formuleze explicit, sub semnătură proprie, o platformă politică reformist-comunistă într-o țară aflată în plin delir dictatorial. Acuzat de Silviu Brucan că ar fi cedat sub presiunea anchetatorilor de la Comisia de Controlului de Partid, el nu a mai reușit să reintre în viața publică după decembrie 1989. În anii '50, Apostol a fost căsătorit cu ilegalista Melita, de care a divorțat la începutul anilor '60 pentru a se căsători cu o solistă de operă.

Ecaterina Arbore (1873–1937). Fiică a cunoscutului militant socialist Zamfir Arbore, ea a fost expulzată din România în 1924 și, ca medic, a deținut funcții importante în sistemul de sănătate al Ucrainei sovietice înainte de arestarea și executarea sa în 1937.

Emil Bodnăraș (1904–1976). Născut dintr-un tată ucrainean și o mamă de origine germană, a fost una dintre cele mai complexe personalități ale comunismului românesc. Ofițer de carieră, a devenit spion sovietic și a dezertat în Uniunea Sovietică. S-a întors în România la mijlocul anilor '30 și a îndeplinit diferite misiuni speciale pentru spionajul militar sovietic. Prins din întâmplare, Bodnăraș a fost condamnat la zece ani de închisoare. În închisorile de la Doftana și Caransebeș, el a devenit un tovarăș de încredere al lui Gheorghiu-Dej și un personaj-cheie în grupul acestuia. Eliberat din închisoare în 1943, a fost implicat direct în eliminarea politică și sechestrarea fizică a lui Ștefan Foriș, secretarul general al P.C.R., pe data de 4 aprilie 1944. A condus partidul împreună cu Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț până la evadarea din închisoare a lui Gheorghiu-Dej și formarea noului nucleu hegemonic al partidului. După 23 august 1944, a fost șeful aparatului informativ secret al partidului, iar între 1945 și 1947 a fost șeful serviciului secret de informații de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri. Influența sa colosală s-a datorat contactului direct și permanent cu serviciile secrete sovietice. (El raporta despre fiecare dintre liderii P.C.R., după cum s-a dovedit ulterior în cazul Anei Pauker.) Mai târziu, a devenit ministru al Apărării Naționale, general de armată și viceprim-ministru, deținând numeroase alte poziții importante până la moartea lui Gheorghiu-Dej. După 1965, a acceptat un pact cu Ceaușescu: în schimbul supunerii sale totale, Ceaușescu i-a oferit pozițiile de vicepreședinte al Consiliului de Stat și membru al eșalonului de vârf al elitei (Prezidiul Permanent). Ca și Apostol, Miron Constantinescu sau Chivu Stoica, a fost implicat, ca membru al Biroului Politic, în decizia lichidării lui Pătrășcanu (fapt menționat și utilizat politic de Ceaușescu în aprilie 1968). De o inteligență remarcabilă, a fost un comunist auster și a nutrit simpatii, se pare, pentru linia maoistă în timpul conflictului dintre Moscova și Beijing. Divorțat de soția sa, Florica Münzer, a dus o existență solitară, fără a avea contacte sociale notabile. Încă din timpul lui Gheorghiu-Dej, a fost criticat în

Biroul Politic pentru că refuzase să participe la agapele tovărășești organizate de administrația de partid (Vasile Posteucă și Simion Babenco, apoi Leon Nasch și Petre Burciu) pentru satisfacția potentaților comuniști. După încetarea sa din viață, rămășițele sale nu au fost depuse lângă Gheorghiu-Dej, la Monumentul Eroilor, ci au fost transportate, conform testamentului, în satul său natal din nordul Moldovei.

Petre Borilă (1906–1973). Militant comunist născut la Silistra (Bulgaria), al cărui nume adevărat era Iordan Dragan Rusev. În anii '30, a adoptat pseudonimul Borilă. Membru P.C.R. din 1924 și comisar politic în Brigăzile Internaționale în timpul Războiului Civil din Spania. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a stat la Moscova, unde a colaborat cu Gheorghi Dimitrov (liderul Cominternului) și Dimitri Manuilski (cel mai important demnitar sovietic din Comintern) și a conlucrat cu Ana Pauker, Vasile Luca, Leonte Răutu și Valter Roman pentru a forma nucleul care va prelua conducerea P.C.R. după invadarea României de către Armata Roșie. La curent cu intrigile Cominternului, Borilă a știut cum să stabilească o relație apropiată cu Gheorghiu-Dej. În anii '50, el a participat direct la acțiunile represive organizate de Securitate împreună cu Dumitru Coliu (alt comunist de origine bulgară) și Ion Vințe (János Vincze). De fapt, Borilă a fost implicat în cele mai secrete afaceri politice și era cunoscut ca o figură distantă și suspicioasă. A fost căsătorit cu Ecaterina Abraham-Borilă, o militantă comunistă de origine evreiască. Membru al Comitetului Central al P.C.R. (1948–1969), al Biroului Politic (1952–1965), al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (1965–1969), și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1954–1965). Relațiile dintre familiile Ceaușescu și Borilă au fost tensionate, în special după căsătoria fiului cel mare al lui Ceaușescu, Valentin, cu fiica lui Borilă, Iordana, eveniment la care Ceaușescu s-a opus cu încăpățânare, probabil din cauza xenofobiei Elenei – nora nu era de origine pur românească. Pe de altă parte, Borilă însuși dezaproba această căsătorie, în primul rând pentru că el condamna ceea ce considera a fi antisovietismul lui Ceaușescu. Cu puțin înainte de moartea sa, Borilă a scris un memoriu adresat conducerii partidului în care condamna „naționalismul" lui Ceaușescu. Documentul nu a fost făcut public (informație personală de la Mircea Răceanu, care l-a putut citi grație prietenului său Iuri Borilă, fiul cel mare al lui Petre Borilă). Valentin Ceaușescu și Iordana Borilă au divorțat în 1988. După revoluția din 1989, Iordana a emigrat în Statele Unite via Israel, împreună cu fiul ei, Daniel, singurul nepot al lui Nicolae și al Elenei Ceaușescu.

Nicolae Ceaușescu (1918–1989). Militant al Uniunii Tineretului Comunist (U.T.C.) fără studii reale și cu puțină educație politică marxistă până în momentul condamnării și întemnițării sale (în închisorile Jilava, Brașov, Doftana și Caransebeș și, în timpul războiului, în lagărul de concentrare de la Târgu-Jiu). La sfârșitul anilor '30 a devenit unul dintre liderii U.T.C.-ului din ilegalitate (împreună cu Ofelia Manole, Miron Constantinescu și Ileana Răceanu). Fanatic, zelos, posedat de mitul revoluției proletare, încrezător fără rezerve în

dreptatea „cauzei", Ceaușescu s-a atașat de Gheorghiu-Dej, în care a văzut arhetipul conducătorului stalinist. În timpul detenției de la Târgu-Jiu a devenit unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Gheorghiu-Dej, împreună cu Alexandru Drăghici, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol și Alexandru Moghioroș. După 1944, a condus mai întâi U.T.C., apoi a deținut poziții importante în armată și în agricultură. Ceaușescu s-a dovedit intransigent, nemilos și lipsit de orice îndoieli. Beneficiind de eliminarea grupului Pauker-Luca, a devenit membru al Biroului Politic după 1953–1954, membru al Secretariatului C.C. responsabil cu politica de cadre (a lucrat direct și a stabilit relații strânse cu Chișinevschi, pe care apoi îl va înfiera fără jenă). Cu sprijinul lui Maurer și Bodnăraș, i-a învins pe Apostol și pe Drăghici în lupta pentru putere ca succesor al lui Gheorghiu-Dej. În ascensiunea sa, a fost susținut de grupul aparatului de partid – compus din numeroși foști activiști U.T.C. pe care îi cunoștea bine din anii '50 – care urmărea să înlocuiască vechea generație de la vârful partidului (Ștefan Andrei, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Cornel Burtică, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Petre Lupu, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Ion Stănescu, Virgil Trofin și Ilie Verdeț, pentru a-i numi pe cei mai reprezentativi). Manea Mănescu era un caz cumva special: ilegalist el însuși, având studii economice, a devenit un umil executant al ordinelor lui Ceaușescu și ale soției acestuia, Elena. Ulterior, pe măsură ce mulți dintre membrii grupului aparatului de partid și-au manifestat rezerve în legătură cu personalizarea crescândă a puterii și cu arbitrariul politicii de cadre și economice, Ceaușescu a promovat persoane ca Emil Bobu, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Alexandrina Găinușe, Constantin Olteanu și Tudor Postelnicu, toate de o servilitate profundă și de o incompetență absolută. În ultimii ani ai dictaturii, membrii Comitetului Politic Executiv și ai Biroului Permanent au devenit niște figuranți jalnici, dispuși să suporte umilințe nesfârșite din partea celor doi Ceaușescu, care erau glorificați într-un mod aproape obscen de către o propagandă continuă. Între 1965 și 1989, ca lider al P.C.R. și, după 1967, ca șef al statului, Ceaușescu a jucat un rol semnificativ atât în relativa liberalizare din perioada 1965–1971, cât și în restalinizarea partidului și întemeierea dictaturii bipersonale a ultimilor ani, exercitată împreună cu soția și cel mai apropiat colaborator al său, Elena. Sub acuzații greu demonstrabile – genocid, asasinarea a peste 60 000 de cetățeni, depuneri de miliarde de dolari în conturi bancare din străinătate –, Ceaușescu a fost singurul lider comunist est-european executat în tumultul revoluționar al anului 1989.

Elena Ceaușescu (1919–1989). O muncitoare textilistă care a intrat în P.C.R. la sfârșitul anilor '30 și a deținut după 1948 o poziție minoră în cadrul Secției Internaționale a Comitetului Central. În anii '50, a obținut o diplomă de inginer chimist în cadrul Institutului Politehnic din București. A lucrat drept cercetător și a condus organizația de partid a Institutului pentru Cercetări Chimice București (ICECHIM). După 1970, s-a bucurat de o ascensiune rapidă în ierarhia de partid: membră a Comitetului Central (1972); membră a Comitetului Executiv (propusă de Emil Bodnăraș) (1974); președintă a Consiliului Național

pentru Știință și Tehnologie (1979); membră a Biroului Permanent, președintă a comisiei de cadre a Comitetului Central și prim-viceprim-ministru (de fapt, numărul doi în ierarhia de stat și de partid) în anii '80. După ce a fost executată împreună cu soțul ei pe 25 decembrie 1989, a devenit ținta predilectă a unei demonizări stridente, fiind prezentată deseori ca principala sursă a alienării lui Nicolae față de partid și popor (asemenea atacuri au căpătat o violență deosebită în memoriile unor foști ofițeri de Securitate).

Nicu Ceaușescu (1951–1996). A absolvit în 1970 Liceul nr. 24 din București (în prezent Liceul „Jean Monnet"). A fost ales în eșaloanele superioare ale U.T.C. pe când era student la Fizică la Universitatea din București. În calitate de prim-secretar al U.T.C. și ministru pentru Problemele Tineretului, a fost ales în Comitetul Central al P.C.R. în 1982. În timpul uceniciei sale ca aparatcik comunist, Nicu a fost consiliat de Ștefan Andrei, membru al Secretariatului C.C., de liderul tineretului comunist Ion Traian Ștefănescu și de primul-secretar al Comitetului de Partid al Centrului Universitar București, Cornel Pacoste (ulterior, Pacoste a devenit secretar al C.C. al P.C.R.). La sfârșitul anilor '80, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv al P.C.R. și prim-secretar al Comitetului Județean de Partid Sibiu și era pregătit de părinții săi pentru a-i succeda lui Nicolae la conducerea României (singurul caz de acest fel într-un regim leninist european). După căderea regimului Ceaușescu în decembrie 1989, Nicu a fost trimis în judecată și a petrecut câțiva ani în închisoare. Având o reputație de băutor și playboy încă din adolescență, a fost simbolul degenerării dinastice a comunismului românesc în anii '80. În mod paradoxal, la sfârșitul anilor '80, unii dintre membrii conducerii de partid, temându-se de aspirațiile Elenei de a-i succeda soțului ei, își puneau speranțele în Nicu, pe care îl considerau răul cel mai mic (interviu personal cu Ștefan Andrei).

Iosif Chișinevschi (1905–1963). Născut în Basarabia, Chișinevschi a fost principalul ideolog și propagandist al P.C.R. în perioada 1944–1957 și unul dintre cei mai apropiați complici ai lui Gheorghiu-Dej în aranjamentele tenebroase care au dus la căderea Anei Pauker, la asasinarea lui Pătrășcanu și la procesul împotriva lui Vasile Luca. A urmat cursurile faimoasei Școli Leniniste a Cominternului și a participat la Congresul al V-lea al P.C.R., desfășurat în Rusia în decembrie 1931. În 1940, a fost numit membru al Secretariatului P.C.R. Arestat în 1940, a petrecut anii războiului în închisoarea de la Caransebeș și în lagărul de la Târgu-Jiu, unde a fost unul dintre cei mai apropiați tovarăși ai lui Gheorghiu-Dej. Intrigant neîntrecut și oportunist, lingușitor până la ploconire în relațiile cu superiorii, răzbunător și despotic față de subordonați, a fost un stalinist perfect, devotat fără rezerve U.R.S.S.-ului. Deoarece destinul său se identificase cu cel al „patriei socialismului", atunci când rușii au schimbat cursul la Congresul al XX-lea în februarie 1956, el a început imediat să răspândească aluzii critice insidioase la adresa lui Gheorghiu-Dej, sperând să-și ascundă propriul trecut

de crime și abuzuri. După martie 1956, în pofida reînnoitelor declarații de credință față de Gheorghiu-Dej, nu mai exista salvare politică pentru Chișinevschi. În iunie 1957, a fost exclus din Biroul Politic, iar în 1960 Congresul al III-lea al P.M.R. nu l-a mai reales în Comitetul Central. A fost căsătorit cu Liuba Chișinevschi, o activistă comunistă din categoria dură, al cărei nume de familie l-a adoptat (numele său de familie era Roitman). În anii '50, Liuba a fost membră a C.C., vicepreședintă a Confederației Generale a Muncii și vicepreședintă a Comisiei Controlului de Partid. Cunoscut printre membrii de partid sub diminutivul „Ioșka", Chișinevschi a fost protectorul unui întreg grup de politruci mărginiți, agresivi și semidocți care au dominat viața spirituală românească în anii stalinismului dezlănțuit. Fiul său cel mai mare, Milea, a emigrat în Canada, iar alți doi, Andrei și Gheorghe, au emigrat în Israel, unde cel din urmă a murit în anii '80. Din întreaga familie Chișinevschi, mai trăiește în România un singur fiu, Iuri, născut în 1945.

Miron Constantinescu (1917–1974). Sociolog marxist, fost membru al seminarului profesorului Dimitrie Gusti și unul dintre puținii intelectuali de la vârful P.C.R. (detestat în consecință de către mai puțin cultivații săi colegi). Director al cotidianului partidului, *Scânteia*, după 23 august 1944, membru al Biroului Politic (1944–1957); șef al planificării și, pentru scurt timp, ministru al Învățământului. În 1956, Constantinescu a formulat critici la adresa Securității și a stilului de conducere al lui Gheorghiu-Dej, iar acesta din urmă s-a răzbunat în iunie 1957, când Constantinescu și Chișinevschi au fost excluși din Biroul Politic pentru „tentativa de a orienta partidul în direcția anarhiei liberaliste și revizioniste". A lucrat apoi la Institutul de Cercetări Economice al Academiei, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" și la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice București. Constantinescu a revenit în viața politică după moartea lui Gheorghiu-Dej și a fost ministru al Educației, apoi membru al Secretariatului Comitetului Central și membru supleant al Comitetului Executiv. A fost președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, rector al Academiei de Partid „Ștefan Gheorghiu", iar la sfârșitul vieții sale, președinte al Marii Adunări Naționale (pseudoparlamentul comunist). În viața de familie, a trecut prin încercări cumplite. Mai întâi, la începutul anilor '50, fiul său, Horia, a murit în urma unei complicații ivite după o apendicită; apoi, în 1968, soția sa, vechea comunistă Sulamita Bloch-Constantinescu, a murit ucisă de propria ei fiică; în sfârșit, un alt fiu, numit tot Horia, a murit înghețat în timpul unei excursii în munții Bucegi. Deși lipsite de o valoare teoretică deosebită, scrierile lui Constantinescu sunt relevante întrucât au permis relansarea sociologiei ca disciplină în România după 1965.

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965). Muncitor feroviar, arestat după grevele din 1933 și condamnat la zece ani de închisoare după procesul de la Craiova. Lider al „centrului din închisori", a evadat din lagărul de la Târgu-Jiu în august 1944 și a preluat conducerea partidului în colaborare cu grupul Pauker-Luca, atunci când aceștia au revenit din Uniunea Sovietică în septembrie 1944. Membru al Comitetului Central al P.C.R. din 1935. Maestru al

combinațiilor de culise, mieros și paternalist în relațiile cu anturajul său, a urmărit să lase impresia de modestie și bunăvoință, chiar și față de criticii săi. În realitate, asemenea lui Stalin, Rákosi sau Thorez, Gheorghiu-Dej era obsedat de putere și măcinat de un irepresibil complex de inferioritate față de membrii de partid mai vechi și față de intelectuali. Ales secretar general al partidului la Conferința Națională din octombrie 1945, a condus partidul în colaborare cu Pauker, Luca și Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej a fost principalul instigator și beneficiar al asasinării lui Foriș în 1946 și al arestării lui Pătrășcanu în 1948. În luptele pentru putere din P.C.R., a manevrat cu subtilitate în cadrul anturajului lui Stalin, a susținut grupul lui Malenkov și a obținut permisiunea de a se debarasa de Ana Pauker în timpul campaniei antisioniste. În această perioadă, principalul aliat al lui Dej a fost Chișinevschi. După 1953, a simulat un „nou curs", care a fost întrerupt în 1956. Tulburat de dezvăluirile Congresului al XX-lea și înspăimântat de efectele contagioase ale revoluției maghiare, a decis stoparea oricăror reforme interne de partid și a orchestrat un nou val de excluderi, arestări și persecuții. Stalinist impenitent, avea o admirație necondiționată pentru construcțiile grandioase (ca și discipolul său, Ceaușescu) și a fost inițiatorul sinistrului Canal Dunăre – Marea Neagră, în realitate un imens lagăr de concentrare. Principala instituție pe care s-a bizuit în acapararea și exercitarea puterii absolute a fost poliția secretă (Securitatea), condusă la început de agenții sovietici Pintilie Bodnarenko și Alexandru Nicolschi, ulterior „etnicizată" în ultima perioadă a vieții lui Gheorghiu-Dej. A fost prim-secretar al Comitetului Central și președinte al Consiliului de Stat până la moartea sa, survenită în martie 1965.

Ștefan Foriș (1892–1946). După ce a fost locotenent în armata austro-ungară în timpul Primului Război Mondial, Foriș a intrat în Partidul Comunist Maghiar în decembrie 1918. A obținut licența în matematică și fizică la Universitatea din Budapesta în 1919, apoi a revenit la Brașov și a devenit membru al Partidului Socialist. În 1923, s-a mutat la București, unde a intrat în Partidul Comunist Român în 1926. Începând din primăvara lui 1924, a fost arestat în repetate rânduri și a fost condamnat la zece ani de închisoare în procesul de la Cluj (sentință anulată). Între 1928 și 1930, a fost funcționar de partid la Harkov și la Moscova și reprezentant al P.C.R. pe lângă Comintern la Berlin. În 1930–1931, a fost membru al Secretariatului regional al P.C.R. în Transilvania, apoi secretar al Secției de Agitație și Propagandă a Comitetului Central al P.C.R. Arestat în 1932 și condamnat la cinci ani de închisoare, a fost eliberat în 1935. În 1936 sau 1937, a devenit membru al Comitetului Central al P.C.R. însărcinat cu activitățile de agitație și propagandă și de tineret în București. În 1940, a călătorit clandestin până la sediul Cominternului de la Moscova, unde a fost numit secretar general al P.C.R. (înlocuindu-l pe Boris Ștefanov). Foriș și-a petrecut anii războiului în București, împreună cu partenera sa, Victoria Sârbu, membră a Comitetului Central, într-o casă conspirativă pusă la dispoziție de un militant înstărit. În aprilie 1944, în urma unei „lovituri de partid", Foriș a fost arestat în mod ilegal și privat de libertate de către

Bodnăraș și aliații săi, care pretindeau că duc la îndeplinire ordinele Moscovei. În vara lui 1946, când P.C.R. se afla deja la putere, ca urmare a unei decizii luate de Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Ana Pauker și Vasile Luca, Foriș a fost ucis cu lovituri de rangă de către Gheorghe Pintilie (ajutat de șoferul acestuia, Dumitru Neciu). Plenara Comitetului Central al P.C.R. l-a reabilitat în aprilie 1968. Foriș și Victoria Sârbu au avut o fiică, născută în anii războiului. Implicată împreună cu Koffler în afacerea Pătrășcanu, Victoria a fost arestată și întemnițată. În același timp, partidul utiliza propagandastic numele surorii ei, defuncta militantă Elena Pavel.

Alexandru (Sașa) Dobrogeanu-Gherea (1879–1938). Fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, patriarhul socialismului românesc. Ales în parlament ca deputat socialist în 1919, a plecat la Moscova cu o delegație română în noiembrie 1920 și l-a întâlnit pe Lenin. Membru fondator al P.C.R., s-a alăturat fracțiunii de stânga a lui Marcel Pauker. Arestat de poliția română în 1928, a fost eliberat în 1929 în urma unei greve a foamei. În 1932, a emigrat în U.R.S.S., unde a fost arestat în 1936 și executat în 1938. Plenara Comitetului Central al P.C.R. l-a reabilitat în aprilie 1968.

Petru Groza (1884–1958). Avocat de profesie, Groza a fost ales de șase ori deputat în parlamentul României interbelice (1919–1927) și a deținut funcția de ministru în guvernele conduse de mareșalul Alexandru Averescu în 1920–1921 și 1926–1927. În 1933, a înființat Frontul Plugarilor, o organizație țărănească radicală, care își avea baza în județul Hunedoara. În 1935, Frontul Plugarilor al lui Groza a stabilit legături cu P.C.R. Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (noiembrie 1944 – februarie 1945), prim-ministru (1945–1952) și președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (1952–1958). După ce a fost cel mai important tovarăș de drum al comuniștilor, Groza s-a trezit izolat și emasculat politic după 1948. Singurul său rol a fost acela de a da legitimitate pretențiilor de reprezentare la nivel național ale regimului și de a sublinia legătura dintre etapa inițială de preluare a puterii și leninismul radical de după 1948. În diferite ocazii, el i-a trimis scrisori lui Gheorghiu-Dej și altor lideri de partid, în care se plângea de marginalizarea sa și cerea favoruri pentru rudele și prietenii săi.

Vasile Luca (1898–1960). Muncitor de origine maghiară (născut Luka László), Luca a luptat inițial în detașamentul secuiesc împotriva Republicii Sovietice a lui Béla Kun (lucru ce i se va reproșa ulterior), dar s-a alăturat mișcării comuniste după 1919 și a condus organizația de partid Brașov. Ca lider sindical și membru în conducerea P.C.R., a fost arestat și condamnat în repetate rânduri, fiind închis la Cernăuți în momentul ultimatumului sovietic din iunie 1940. A rămas în U.R.S.S. și a devenit deputat în Sovietul Suprem al Republicii Sovietice Ucrainene. La Moscova, în timpul războiului, a fost cel mai apropiat colaborator al Anei Pauker. A fost căsătorit cu Elisabeta Luca, ajunsă în U.R.S.S. din Spania, unde lucrase în aparatul administrativ al Brigăzilor Internaționale. Luca s-a întors în România împreună cu Ana Pauker și a devenit

unul dintre membrii cvartetului dominant din P.C.R. În ianuarie 1946, ca și Ana Pauker, a fost la un pas de a fi expulzat din România (Pauker spre U.R.S.S., Luca spre Ungaria) ca urmare a planului lui Stalin de a „românIza" partidul. După 1947, a fost viceprim-ministru și ministru de Finanțe. Acuzat de sabotarea reformei monetare din 1952, a fost prima țintă a atacului orchestrat de grupul Dej-Chișinevschi-Apostol-Borilă împotriva „facțiunii" celor trei „deviatori": Pauker, Luca și Teohari Georgescu. A fost acuzat că avusese legături cu poliția secretă interbelică, Siguranța, în anii '30, o acuzație pe care a acceptat-o cu o resemnare ciudată. Interogat cu brutalitate, a cedat torturilor și a recunoscut cele mai aberante acuzații. Încercând să le facă pe plac anchetatorilor săi (și, prin urmare, lui Gheorghiu-Dej), a acuzat-o pe Ana Pauker de „naționalism sionist". Prăbușit nervos și moral, i-a trimis din închisoarea de la Sighet nenumărate scrisori și memorii lui Gheorghiu-Dej, jurându-i credință nelimitată și implorând mila fostului său coleg. Pe marginea uneia dintre aceste scrisori, păstrată în arhiva sa personală (la care autorul a avut parțial acces), Gheorghiu-Dej nota: „Același porc bătrân și fățarnic inveterat". Acesta era „stilul fratern" din „nucleul leninist" al P.C.R. Luca a fost reabilitat postum în 1968. Soția sa a fost și ea arestată în 1952 și ținută câțiva ani în detenție solitară.

Ion Gheorghe Maurer (1902–2000). Avocat, Maurer a intrat în mișcarea comunistă în anii '30. În timpul războiului, a fost arestat (între 1942 și 1943), apoi a activat în Apărarea Patriotică (o organizație controlată de comuniști). Apropiat de Gheorghiu-Dej, a fost pentru scurt timp adjunctul Anei Pauker la Ministerul de Externe (ca avocat, îi apărase pe comuniști în procesul de la Craiova din 1936, în care fuseseră implicați Ana Pauker, Drăghici, Moghioroș, Bernath etc.), dar Pauker l-a concediat pe motiv că „nu se putea pune bază pe el din punct de vedere politic". Fost director al Institutului de Cercetări Juridice, a revenit în viața politică după 1957 ca ministru de Externe (după moartea lui Grigore Preoteasa), apoi ca președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale și, în sfârșit, până la pensionarea sa, ca prim-ministru. Maurer a dispărut din prim-planul vieții politice în 1974, dar a continuat să se bucure de toate privilegiile unui înalt demnitar. A fost unul dintre principalii susținători ai alegerii lui Ceaușescu drept succesor al lui Gheorghiu-Dej, crezând că îl va putea manevra pe acesta în direcția unor reforme moderate. Sarcastic și cultivat, cu lecturi sociologice și politologice occidentale, nu a devenit niciodată un aparatcik (iar birocrația de partid nu a avut încredere în el). Manierele sale de *grand seigneur*, vânătorile și sindrofiile organizate în compania cuplului Ceaușescu până la jumătatea anilor '80, reședința sa princiară de pe Bulevardul Aviatorilor, în zona rezidențială, contrastau puternic cu situația catastrofală în care se afla România. Detestat de veteranii partidului, care nu l-au iertat niciodată pentru rolul jucat în ascensiunea lui Ceaușescu la putere, Maurer nu a fost contactat pentru a semna „Scrisoarea celor șase" în martie 1989. După 1990, nu și-a exprimat nici un regret pentru rolul pe care l-a jucat atât pe lângă Gheorghiu-Dej, cât și pe lângă urmașul acestuia. Nu i se pot contesta abilitatea și talentul diplomatic arătate în perioada afirmării unei linii

autonome a Bucureștiului față de conflictul chinezo-sovietic și în alte situații de criză internațională. În memoriile sale, Petre Pandrea, cumnatul lui Pătrășcanu și un distins intelectual de stânga, îl numește pe Maurer „adevăratul Lenin al României".

Manea Mănescu (n. 1916). Economist de profesie și membru al P.C.R. din perioada de ilegalitate, fiu al unui vechi militant socialist din Ploiești, Mănescu a fost șeful Secției Știință și Artă a C.C. al P.C.R. în anii '60. A fost membru al grupului aparatului de partid care a sprijinit conducerea lui Ceaușescu după moartea lui Gheorghiu-Dej. Membru al Comitetului Executiv, secretar al Comitetului Central și prim-ministru pentru câțiva ani (după demisia lui Ion Gheorghe Maurer în 1974), Mănescu a fost unul dintre cei mai obedienți și mai servili acoliți ai lui Ceaușescu. În decembrie 1989, i-a însoțit pe Nicolae și pe Elena Ceaușescu în fuga acestora cu elicopterul de pe acoperișul sediului Comitetului Central până la vila lor de la Snagov, la marginea Bucureștiului. Arestat și condamnat pentru participare la genocid, a fost eliberat pe motive de sănătate la începutul anilor '90 și a publicat fragmente de memorii în săptămânalele ultranaționaliste și neocomuniste, favorabile fostei Securități, *România Mare* și *Totuși iubirea*.

Paul Niculescu-Mizil (n. 1923). Născut la București, Mizil a fost șeful Secției de Agitație și Propagandă (1956–1965); membru al Secretariatului Comitetului Central (1965–1972); membru al Comitetului Executiv (1965–1989) și al Prezidiului Permanent (1969–1974). Sub Ceaușescu, a deținut poziții în executiv, servind ca ministru de Finanțe, ministru al Educației și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Între 1965 și 1972, a supravegheat secția ideologică și cea pentru relații internaționale ale P.C.R. În februarie 1968, ca șef al delegației P.C.R. la întrunirea de la Budapesta pentru pregătirea conferinței internaționale a partidelor comuniste și muncitorești, a făcut un gest spectaculos, părăsind întâlnirea în semn de protest față de atacurile sovietice împotriva poziției României de apărare a principiilor egalității și independenței în cadrul comunismului mondial. Și-a pierdut influența pe măsură ce politica lui Ceaușescu a devenit din ce în ce mai personalizată și mai imprevizibilă, devenind marginal din punct de vedere politic în anii '80, în ciuda faptului că a rămas membru al Comitetului Executiv. După colapsul comunismului în 1989, Mizil s-a aflat printre foștii demnitari comuniști condamnați la închisoare. A fost eliberat în 1992. Împreună cu Ion Iliescu (marginalizat în anii '70), Mizil a făcut parte dintre elementele mai puțin dogmatice din anturajul lui Ceaușescu.

Ana Pauker (1893–1960). Născută Ana Rabinsohn, într-o familie religioasă evreiască din Moldova, a fost una dintre cele mai importante figuri ale stalinismului românesc și european. De profesie învățătoare, s-a implicat de tânără în mișcarea socialistă și s-a căsătorit cu Marcel Pauker, descendentul unei familii influente de ziariști și avocați de stânga, coproprietari ai ziarelor *Adevărul* și *Dimineața* și prieteni de familie cu figuri importante din viața politică, juridică și culturală românească. Arestată în 1922, a fost eliberată

din închisoare împreună cu soțul ei și a părăsit România, plecând în Elveția. Ulterior, a activat în mișcarea comunistă balcanică, dar mai cu seamă în Franța, unde a fost instructoare a Cominternului împreună cu militantul ceh Eugen Fried (alias Clément), tatăl fiicei sale Maria, actualmente cetățeană franceză. Ana Pauker a revenit în România, unde a fost arestată pe 14 iulie 1935, adusă în fața tribunalului și judecată împreună cu Alexandru Moghioroș, Alexandru Drăghici și Liuba Chișinevschi, printre alții, fiind condamnată la zece ani de închisoare. Nu și-a consumat pedeapsa până la capăt deoarece, în 1940, a fost schimbată pentru un patriot român arestat de ruși după ocuparea Basarabiei. Batalionul românesc al Brigăzilor Internaționale din Spania se numea „Ana Pauker". Mai mult, ca semn al admirației pentru cea mai celebră figură a comunismului românesc, mulți lideri ai P.C.R. și-au botezat fetele cu numele ei (Miron Constantinescu, Chivu Stoica, Leonte Răutu, Leontin Sălăjan și Virgil Trofin). Din momentul sosirii sale la Moscova, a devenit conducătoarea necontestată a exilului comunist românesc din U.R.S.S. (un grup relativ mic, format din cei care supraviețuiseră epurărilor din perioada Marii Terori, din militanți de origine basarabeană și din foști luptători în Războiul Civil din Spania). La Moscova se aflau și copiii ei rezultați din căsătoria cu Marcel Pauker, Vladimir și Tatiana. Zvonurile persistente conform cărora ar fi jucat un anumit rol în denunțarea lui Marcel Pauker către N.K.V.D. nu sunt susținute de dovezi documentare. Apropiată de Dimitri Manuilski și Gheorghi Dimitrov, a menținut legături cordiale și cu alți lideri comuniști aflați în exil la Moscova, precum Palmiro Togliatti, Maurice Thorez și Dolores Ibárruri. A jucat un rol important în constituirea diviziei „Tudor Vladimirescu", recrutată din rândurile prizonierilor de război români din Uniunea Sovietică, și în munca de „reeducare" (având relații apropiate cu colonelul, apoi generalul Dimitrie Cambrea). După întoarcerea în România, a fost pentru aproape un an adevărata conducătoare a P.C.R. (fapt dovedit prin documente, mărturii și memorii ale activiștilor din acea perioadă). În toamna lui 1945, l-a propus ca secretar general pe Gheorghiu-Dej, pe care îl întâlnise pentru prima dată în 1940, când Dej fusese transferat la Caransebeș, după prăbușirea Doftanei. Deși fuseseră cordiale la început, relațiile dintre Ana Pauker și Gheorghiu-Dej erau, de fapt, ambivalente. Au ajuns să se deteste profund unul pe altul, în ciuda faptului că exista și un grad de admirație reciprocă. Deși se suspectau permanent, își făceau confesiuni periculoase. Ea avea nevoie de prestigiul său proletar, în timp ce el se servea de relațiile ei moscovite. Fiecare îl considera pe celălalt un rival, dar a existat, pe de altă parte, o atracție psihologică aproape morbidă între ei. Ani de zile după excluderea ei din conducerea P.M.R., Gheorghiu-Dej avea să revină periodic în ședințele din Biroul Politic cu amintiri despre pseudoprietenia dintre „Ana noastră" și „Ghițuș". Secretară a Comitetului Central, ministru de Externe după 1947 și obiect al unui exagerat cult al personalității, Ana Pauker a fost eliminată din conducerea P.C.R. în 1952. A fost arestată și interogată între lunile februarie și iunie 1953 de către colonelul de Securitate Vasile Negrea (ulterior general

și adjunctul lui Drăghici la Ministerul de Interne). Aflată sub supraveghere continuă, suspectată de intenția unei reveniri în viața politică în perioada de relativă destalinizare inițiată de Nikita Hrușciov, a fost invitată în 1956 să poarte discuții cu emisarii lui Gheorghiu-Dej: Apostol, Pârvulescu, Moghioroș, Borilă și Ion Vințe (vicepreședintele Comisiei Controlului de Partid). A refuzat să-și recunoască vina față de liderul P.M.R., s-a declarat nevinovată din punct de vedere politic și și-a revendicat drepturile de membru de partid. Sfidându-i pe foștii colegi și subalterni, a cerut explicații pentru ce i s-a întâmplat în 1952–1953, inclusiv interogatoriile de la Securitate și confiscarea documentelor de familie. A fost operată de cancer mamar la Moscova în 1951 și, abandonată de toți prietenii după prăbușirea politică, s-a retras în universul familiei. În ultimii ani de viață a tradus cărți din franceză și rusă pentru Editura Politică (fără drept de semnătură).

Marcel Pauker (1896–1938). Născut într-o familie evreiască înstărită, de profesie avocat, Pauker a fost membru fondator al P.C.R. și unul dintre cei mai importanți militanți până în anii '30. Între 1925 și 1928, a fost delegatul P.C.R. la Comintern. La Congresul al VI-lea al Cominternului din august 1928, Pauker a fost ales în Comitetul Executiv al acestuia sub pseudonimul Popescu. A jucat un rol esențial în luptele fracționiste din P.C.R. sub numele de Luximin. În urma rezoluției Cominternului din septembrie 1930 cu privire la „luptele fracționiste fără de principii și renașterea Partidului Comunist din România", precum și înfrângerea opoziției sale de „stânga", Pauker a emigrat în Uniunea Sovietică.

A fost arestat în 1936 ca membru al „centrului trotkisto-zinovievist" și executat fără proces în 1937. Profitând de prestigiul internațional al mamei lor – care se afla pe atunci în închisoare în România –, Vladimir și Tania, copiii Anei Pauker cu Marcel, au scăpat de soarta tragică rezervată odraslelor „dușmanilor poporului" și au supraviețuit într-un orfelinat de lângă Moscova.

Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954). Militant comunist, avocat, sociolog și economist, născut într-o distinsă familie cu legături în lumea politică și educat la Leipzig, Pătrășcanu a fost multă vreme figura cea mai vizibilă a comunismului românesc. Dezgustat de injustiția socială, s-a alăturat din tinerețe mișcării socialiste. Pătrășcanu a scris numeroase lucrări de istorie socială și critică ideologică. A fost reprezentantul P.C.R. pe lângă Comintern în 1934–1935. În acea perioadă, a avut relații strânse cu Elena Filipovici, secretară a Comitetului Central, executată la Moscova în timpul Marii Terori. Pe baza mărturiilor celor apropiați de Pătrășcanu, inclusiv ale Lenei Constante, reiese că dubiile sale privind sistemul stalinist s-au născut la Moscova, în anii '30. Antifascist convins însă, el și-a lăsat la o parte spiritul critic și a continuat să activeze în P.C.R. În timpul războiului, a fost închis pentru o vreme la Târgu-Jiu, unde a intrat în legătură cu Gheorghiu-Dej și grupul său. Membru al Comitetului Central după 1945, apoi membru al Biroului Politic (1946–1947) și ministru al Justiției, a fost personalitatea

comunistă cea mai activă la negocierile care au dus la căderea dictaturii fasciste a mareșalului Ion Antonescu. Distins, cultivat, rafinat, politicos și monden, Pătrășcanu era exact opusul noilor conducători ai P.C.R. (dintre care mulți aveau un comportament de parveniți). Lipsit de susținători în partid, înconjurat de agenții lui Bodnăraș și abandonat de Ana Pauker (singura membră a Secretariatului cu care avusese relații cordiale), Pătrășcanu era victima perfectă a sistemului epurărilor instituit după sovietizarea țării. Gheorghiu-Dej îl ura și îl invidia din motive personale, Chișinevschi îl suspecta de înclinații naționaliste, iar rușii nu l-au iertat pentru comportamentul său demn din timpul negocierilor pentru armistițiu. Arestat în 1948, anchetat de o echipă condusă de colonelul de Securitate și agentul sovietic Petr Goncearuk (Petrescu), Pătrășcanu a refuzat să coopereze cu torționarii săi. După căderea lui Teohari Georgescu, interogatoriile – conduse de ofițeri români sadici, sub supraveghere sovietică – au devenit din ce în ce mai violente. Urmând instrucțiunile lui Gheorghiu-Dej, ministrul de Interne Alexandru Drăghici era hotărât să-i smulgă o confesiune lui Pătrășcanu prin orice mijloace posibile. Pătrășcanu a rezistat până la sfârșit, nu însă și unii dintre cei pe care îi crezuse prieteni. A fost executat în aprilie 1954, după un simulacru de proces. A fost reabilitat politic în aprilie 1968, ca parte a încercărilor lui Ceaușescu de a-și întemeia o legitimitate pe baza restaurării „legalității socialiste" și a demolării mitului predecesorului său.

Constantin Pârvulescu (1895–1992). Militant comunist, membru al P.C.R. de la congresul de înființare a acestuia și membru al Comitetului Central din 1929. Arestat în 1934, a evadat și s-a refugiat în U.R.S.S., unde a rămas până la cel de-al Doilea Război Mondial. În timpul războiului, a fost unul dintre liderii P.C.R. din clandestinitate. În aprilie 1944, împreună cu Emil Bodnăraș și Iosif Rangheț, Pârvulescu a condus partidul în perioada în care Ana Pauker era încă în U.R.S.S., iar Gheorghiu-Dej în închisoare. În perioada aprilie–septembrie 1944, a fost secretarul general provizoriu al partidului. A fost președintele Comisiei Controlului de Partid (1945–1960), și membru al Biroului Politic (1952–1960), dar a pierdut aceste poziții după plenara din noiembrie–decembrie 1961, când a fost criticat pentru complicitate cu Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu. La Congresul al XII-lea al P.C.R., în 1979, Pârvulescu, pe atunci în vârstă de 84 de ani, a protestat pentru că nu i s-a permis să ia cuvântul. Într-un sfârșit, i s-a îngăduit să vorbească, iar el l-a acuzat deschis pe Ceaușescu pentru faptul de a-și fi pus interesele personale deasupra celor ale țării. Deși a fost redus la tăcere rapid, vestea despre acest incident a ajuns în mass-media occidentale. După congres, Pârvulescu a dispărut din viața publică, dar, în ciuda zvonurilor, el nu a fost asasinat. În martie 1989, a semnat „Scrisoarea celor șase" veterani ai partidului, îndreptată împotriva politicii lui Ceaușescu. Pârvulescu a trăit suficient de mult pentru a vedea prăbușirea regimului Ceaușescu în decembrie 1989. A fost căsătorit cu Suzana Pârvulescu (1898–1942), tot o militantă comunistă, care a activat în aparatul tehnic al P.C.R. și a fost închisă între anii 1936 și 1939.

Grigore Preoteasa (1915–1957). Unul dintre liderii Frontului Studenților Democrați, creat în 1936 pentru a contrabalansa influența Gărzii de Fier în universitățile românești și al cărui președinte era Gheorghe (Gogu) Rădulescu. Preoteasa a fost redactorul-șef al ziarului *România liberă* din 1944 până în 1946, ministru de Externe (1955–1957), membru al Biroului Politic și membru al Secretariatului C.C. însărcinat cu ideologia și cultura după iunie 1957. A murit într-un accident de avion la Moscova, în noiembrie 1957. În momentul morții sale, mulți dintre membrii elitei de partid îl vedeau ca pe steaua în ascensiune a cercului de colaboratori apropiați ai lui Gheorghiu-Dej. De fapt, moartea lui Preoteasa i-a permis lui Ceaușescu să devină principalul protejat al liderului suprem.

Gheorghe Rădulescu (1914–1991). Atunci când regimul Ceaușescu s-a prăbușit în decembrie 1989, Rădulescu era ultimul membru al vechii gărzi a P.C.R. care se mai afla în înalta ierarhie de partid și de stat. Era membru al Biroului Permanent al Comitetului Executiv și vicepreședinte al Consiliului de Stat. Absolvent de studii economice, președinte al Frontului Studenților Democrați, organizație antifascistă controlată de comuniști în anii '30, a petrecut anii războiului în U.R.S.S. (În 1941, a dezertat din armata română și a trecut în liniile sovietice, apoi a fost deportat în Siberia, iar în final s-a alăturat emigrației politice de la Moscova.) După 1948, a fost ministru adjunct la Ministerul Comerțului Exterior (1949–1952). A fost anchetat și ținut în arest la domiciliu pentru scurtă vreme la începutul anilor '50, apoi a devenit ministru al Comerțului, membru al Comitetului Central din 1960, viceprim-ministru și un membru foarte influent al cercului de intimi ai lui Ceaușescu. Ales în structurile de vârf ale partidului în 1965, el a ținut să-și păstreze privilegiile și a participat la crearea cultului lui Ceaușescu. În particular, când se afla printre prietenii săi intelectuali, se prefăcea că era băut și își exprima greața și disprețul față de Conducător, în timp ce în public era unul dintre cei mai servili propagandiști și promotori ai mitului lui Ceaușescu. Soția sa, Dorina Rudich, care a murit la începutul anilor '80, fusese, de asemenea, o veterană a partidului. După ce a fost arestat și judecat împreună cu alți membri ai Comitetului Executiv, Rădulescu a fost eliberat din motive de sănătate. A murit la începutul anilor '90 ca pacient al Spitalului Comunității Evreiești (deși nu era evreu).

Leonte Răutu (1910–1993). Ideologul-șef al partidului în epoca Gheorghiu-Dej. Fiul unui farmacist din orașul Bălți (Basarabia) – adevăratul său nume, pe care l-a folosit până în 1945, era Lev Oigenstein –, Răutu s-a înscris după absolvirea liceului la Universitatea din București pentru a studia matematica, dar nu și-a terminat studiile. A intrat de tânăr în mișcarea comunistă și a activat în aparatul de propagandă. A fost redactorul-șef al ziarului partidului, *Scânteia*, în perioada de clandestinitate și a colaborat cu Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu, Valter Roman, Sorin Toma, Mircea Bălănescu (Eugen Bendel) și Tatiana Leapis (ulterior Bulan), prima soție a lui Răutu (pe care l-a părăsit pentru Ștefan Foriș). Inteligent, ironic și bine informat, Răutu avea lecturi

mai ales din literatura rusă și sovietică. Deși lipsit de o educație filozofică sistematică, el se număra totuși printre puținii activiști care aveau o relativă cultură marxistă și chiar nemarxistă. Arestat și condamnat în anii '30, a emigrat în U.R.S.S. după anexarea Basarabiei în iunie 1940. Ca șef al secției române de la Radio Moscova, a fost unul dintre favoriții Anei Pauker (împreună cu Valter Roman și Petre Borilă). Răutu a revenit în România în 1945 (în urma intervenției Anei Pauker) și a fost propulsat imediat la vârful aparatului de propagandă al partidului, ca adjunct al lui Chișinevschi și ca membru al colegiului de redacție al cotidianului partidului, *Scânteia*. Articolele sale se remarcau prin ironie acerbă și prin vehemența adjectivelor utilizate împotriva inamicilor politici (în primul rând a Partidului Național-Țărănesc și a ziarului acestuia, *Dreptatea*). Împreună cu Silviu Brucan, Ștefan Voicu, Sorin Toma, Nestor Ignat, Nicolae Moraru, Miron Radu Paraschivescu și Traian Șelmaru, Răutu s-a numărat printre cei mai intransigenți critici ai democrației pluraliste și ai sistemului pluripartit. Dintre aceștia, Răutu a recrutat ulterior nucleul aparatului ideologic al P.M.R. Recunoscut oficial drept cel mai apropiat colaborator al lui Chișinevschi, membru al Comitetului Central al P.M.R. după 1948, iar ulterior, după 1956, șef al Direcției de Propagandă și Cultură a C.C. al P.M.R., Răutu a fost, de fapt, dictatorul culturii românești până la moartea lui Gheorghiu-Dej. Practic, începând din 1956, nu a mai avut nici un superior în ierarhia de partid cu excepția lui Gheorghiu-Dej, care era prea puțin interesat de intrigile din lumea culturală. După moartea lui Stalin, Răutu, care organizase demascarea criticilor și poeților „decadenți", a prezidat „reconsiderarea moștenirii culturale". Începând cu Congresul al II-lea al P.M.R. (decembrie 1955), a devenit membru supleant al Biroului Politic. Singurul său rival posibil a fost Grigore Preoteasa, care, în iunie 1957, a devenit membru al Secretariatului Comitetului Central însărcinat cu probleme ideologice. Moartea lui Preoteasa în noiembrie 1957 i-a dat lui Răutu mână liberă în dirijarea lumii culturale. De-a lungul anilor, adjuncții săi au fost Mihail Roller (și el revenit din U.R.S.S.), Ofelia Manole, Paul Niculescu-Mizil, Nicolae Goldberger (fost membru al Biroului Politic în anii '30), Manea Mănescu (însărcinat cu sectorul științific), Cornel Onescu și Pavel Țugui (ulterior exclus din partid pe motiv că își ascunsese simpatiile de dreapta din tinerețe). Complexat din cauza originilor sale sociale și etnice, Răutu a căutat să întrețină relații apropiate cu Ceaușescu (relația dintre ei a devenit mai strânsă datorită prieteniei dintre soția lui Răutu, Natalia, și Elena Ceaușescu). Longevitatea sa politică se explică prin faptul că relațiile cordiale cu cuplul Ceaușescu se stabiliseră încă de pe vremea lui Dej, precum și prin abilitatea sa cameleonică de a se adapta la toate cotiturile și întorsăturile politice. După 1965, a devenit membru al Secretariatului Comitetului Central, membru al Comitetului Executiv, viceprim-ministru însărcinat cu educația și, între 1974 și 1981, rector al Academiei de Partid „Ștefan Gheorghiu". A fost forțat să demisioneze din conducerea P.C.R. și să se pensioneze după decizia uneia dintre fiicele sale de a emigra împreună cu soțul ei în Statele Unite. Răutu și-a petrecut ultimii

ani sub semnul panicii și al enormei derute: în ciuda satisfacției perverse de a-l vedea pe Ceaușescu executat, convulsiile revoluționare au distrus (cel puțin formal) întregul edificiu politic și simbolic a cărui clădire dăduse sens întregii sale vieți.

Ilie Verdeț (1924–2001). Membru al grupului aparatului de partid care îi includea, de asemenea, pe Virgil Trofin, Gheorghe Pană, Vasile Patilineț, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Ion Stănescu și Constantin Dăscălescu. Născut într-o familie de socialiști din zona minieră Petroșani, Verdeț a intrat în P.C.R. în 1944. În anii '50, a mers la Moscova, unde a studiat la Școala de Partid a P.C.U.S. După 1960, a fost adjunctul lui Ceaușescu în cadrul Secției Organizatorice a Comitetului Central. Între 1965 și 1989, a deținut poziții importante în partid, inclusiv cele de membru al Secretariatului C.C., membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv și prim-ministru (1979–1982). În ultimii ani ai dictaturii Ceaușescu, Verdeț a jucat un rol din ce în ce mai marginal, fiind președintele decorativei Comisii Centrale de Revizie. Imediat după fuga lui Ceaușescu din clădirea Comitetului Central, pe 22 decembrie 1989, Verdeț a încercat fără succes să formeze un nou guvern, invocând principiile socialismului și valorile proletare – de fapt, o încercare de ultim moment de a salva edificiul leninismului care se prăbușea în România. Din 1989 și până la moartea sa, survenită în 2001, a fost liderul Partidului Socialist al Muncii, o formațiune radicală de stânga, neocomunistă.

NOTE

INTRODUCERE. De ce o istorie a comunismului românesc?

1. Atât Gheorghiu-Dej, cât și Nicolae Ceaușescu au păstrat relații personale cordiale cu liderii comuniști spanioli Dolores Ibárruri („La Pasionaria") și Santiago Carrillo. De fapt, Ibárruri a trăit în România în anii '50, iar postul de radio comunist „España independiente" a început să emită de la București în 1955. Pentru o analiză pătrunzătoare a carierei revoluționare a lui Ibárruri, vezi Manuel Vázquez Montalbán, *Pasionaria y los siete enanitos* (Barcelona: Planeta, 1995). Pentru o analiză documentată – însă deseori autojustificatoare – a atitudinilor antisovietice adoptate de P.C.R. în cadrul mișcării comuniste internaționale, în special în timpul anului crucial 1968, vezi Paul Niculescu-Mizil, *De la Comintern la comunism național* (București: Editura Evenimentul Românesc, 2001). În calitate de secretar al C.C. între anii 1965 și 1972, Niculescu-Mizil a răspuns de relațiile internaționale ale P.C.R.
2. Pentru analize provocatoare ale tendințelor politice și culturale din România postcomunistă, vezi Tony Judt, „Romania: Bottom of the Heap", *New York Review of Books*, 1 noiembrie 2001, pp. 41–45.
3. Vezi Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind: Stalinism and Post-Stalin Change*, ediție revăzută (New York: Norton, 1971), p. 143.
4. Cu privire la opoziția lui Hodja față de tratamentul umilitor pe care i l-a aplicat Hrușciov, în special în timpul conferinței de la Moscova din noiembrie 1960 a mișcării comuniste internaționale, vezi romanul scriitorului albanez Ismail Kadare, *Le Grand Hiver* (Paris: Fayard, 1978). Kadare discută personalitatea lui Hodja și natura stalinismului albanez într-un volum de convorbiri cu Denis Fernandez-Recatala, *Temps barbares: De l'Albanie au Kosovo* (Paris: Éditions de l'Archipel, 1999).
5. Vezi, de exemplu, Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965* (Berkeley: University of California Press, 1971); Daniel Chirot (coord.), *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989* (Seattle:

University of Washington Press, 1991); Catherine Durandin și Despina Tomescu, *La Roumanie de Ceaușescu* (Saint-Ouen, Franța: Éditions Guy Epaud, 1988); Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania: The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1990); și Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania* (Berkeley: University of California Press, 1991).

6. Michael Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1985).
7. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu: A Study in Political Leadership* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989).
8. Fapt recunoscut în memoriile fostului oficial însărcinat cu probleme economice Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej: Însemnări din viață* (București: Editura Evenimentul Românesc, 2000), și chiar în declarații ale lui Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Apostol și Paul Niculescu-Mizil.
9. O mare parte din acest material a fost publicată anterior în limba română; vezi Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (București: Univers, 1995).
10. Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. I–II (București, 1994); vol. III–V (București, 1995).
11. Părțile finale ale cărții se bazează pe numeroase amintiri și interviuri. În iunie 1994, de exemplu, am purtat un dialog cu Ion Iliescu cu privire la evoluția sa intelectuală și politică, căruia i-a urmat un lung interviu personal cu acesta pe care l-am realizat în iunie 2001.
12. Cu privire la legătura dintre evrei, modernitate și radicalism politic, vezi Ezra Mendelsohn (coord.), *Essential Papers on Jews and the Left* (New York: New York University Press, 1997).

CAPITOLUL 1. Înțelegerea stalinismului național

1. Ion Iliescu, *Revoluție și reformă* (București: Redacția publicațiilor pentru străinătate, 1993), p. 9. Analiștii occidentali, în special Ken Jowitt, Daniel Chirot și autorul rândurilor de față, au susținut de multă vreme aceste puncte de vedere. Vezi, de exemplu, articolul meu „Ceaușescu's Socialism", *Problems of Communism*, 34, 1 (ianuarie–martie 1985), pp. 50–66; pentru analize ale ieșirii violente a României din comunism, vezi capitolul „The Effects of Totalitarianism-cum-Sultanism on Democratic Transition: Romania", în Juan J. Linz și Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), pp. 344–365, și Vladimir Tismăneanu, „Romanian Exceptionalism? Democracy, Ethno-

cracy and Uncertain Pluralism in Post-Ceaușescu Romania", în Karen Dawisha și Bruce Parrott (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe* (New York: Cambridge University Press, 1997), pp. 403–451.

2. Un punct de vedere admis de Silviu Brucan, un fost oponent al lui Ceaușescu. Vezi lucrarea sa, *De la capitalism la socialism și retur: O biografie între două revoluții* (București: Editura Nemira, 1998).
3. Dețin informația cu privire la conspirația lui Patilineț în urma unui interviu cu Mircea Răceanu, realizat la Washington pe 19 mai 1994. Răceanu, un diplomat român de rang înalt, a fost arestat și condamnat la moarte în 1989, însă presiunile din partea Occidentului l-au forțat pe Ceaușescu să-i comute pedeapsa în închisoare pe viață. După evenimentele din decembrie 1989, Răceanu a fost eliberat, a activat în opoziția democratică față de regimul Iliescu și a fost forțat să părăsească România în 1990. Pentru o analiză lucidă a evenimentelor din decembrie și a perioadei ce a urmat, vezi Nestor Ratesh, *Romania: The Entangled Revolution* (New York: Praeger; Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1991).
4. Vezi cartea mea, *Arheologia terorii*, ediție revăzută (București: Editura All, 1998).
5. Vezi Dumitru Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie: „Am fost și cioplitor de himere"* (București: Editura Express, f.a.).
6. A. James McAdams, „GDR Oral History Project", American Association for the Advancement of Slavic Studies, *Newsletter*, martie 1994, p. 5.
7. Așa cum reiese din interviul pe care l-am realizat cu fostul ministru de Externe Ștefan Andrei la București în iunie 1994. După cum susține Andrei – probabil unul dintre cei mai inteligenți membri ai anturajului lui Ceaușescu –, cea mai bună speranță a nomenclaturii era aceea de a-l promova pe Nicu, cel mai tânăr fiu al lui Ceaușescu, ca o soluție menită să o împiedice pe Elena să-i succeadă soțului său la conducerea partidului și a statului. Nici Andrei și nici alți membri ai Comitetului Executiv al partidului nu au înțeles cât de explozivă era situația în 1989.
8. Vezi Ken Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction* (Berkeley: University of California Press, 1992), în special pp. 121–219. Îi datorez lui Ken Jowitt ideea valoroasă de a aborda comunismul românesc ca pe un „comunism paria".
9. Belu Zilber [pseudonim Andrei Șerbulescu], *Monarhia de drept dialectic: A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber* (București: Humanitas, 1991).
10. Studiile magistrale ale lui Robert C. Tucker despre culturile politice ale stalinismului și leninismului reprezintă modelul pentru acest tip de abordare. Vezi, de exemplu, Robert C. Tucker, *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–1941* (New York: Norton, 1990).

11. Karl Marx, „Contributions to Hegel's Philosophy of Right", în Robert C. Tucker (coord.), *The Marx-Engels Reader* (New York: Norton, 1978), p. 23.
12. Vezi „Charter 77 Appeals for Solidarity with Romania", *Radio Free Europe Research*, Czechoslovak SR, 21 ianuarie 1988, pp. 39–40.
13. Vezi „Pogrom in Romania", *Economist* (Londra), 3 septembrie 1988, p. 15.
14. Daniel Chirot, „Romania: Ceaușescu's Last Folly", *Dissent*, vara 1988, p. 275.
15. Pavel Câmpeanu, „Ceaușescu: Anii numărătorii inverse", *Revista 22* (București), 2–8 februarie 1999.
16. Vezi Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri: Mărturii despre stalinizarea României* (Arad: Editura „Ioan Slavici", 1995). Această carte reprezintă un exemplu izbitor cu privire la persistența sentimentelor de prețuire față de Dej manifestate de numeroși membri ai vechii gărzi a P.C.R.
17. În anii '50, Silviu Brucan a ocupat poziția de redactor-șef adjunct al cotidianului de partid *Scânteia*, iar mai târziu a fost numit ambasador la Organizația Națiunilor Unite și în Statele Unite ale Americii. Sub Ceaușescu, influența sa politică s-a diminuat drastic, trebuind să predea socialism științific la Facultatea de Medicină din București. În anii '80, Brucan a publicat în Statele Unite câteva cărți care propuneau reforme moderate în cadrul regimurilor de tip sovietic. În martie 1989, Brucan a fost unul dintre semnatarii Scrisorii împotriva lui Ceaușescu și a fost pus sub supravegherea strictă a Securității. După căderea regimului în decembrie 1989, Brucan a apărut ca unul dintre personajele de la vârful noului grup conducător. Cu toate acestea, câteva luni mai târziu, el a demisionat și a devenit analist independent.
18. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (New York: Oxford University Press, 1964), p. 351, și Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*.
19. Vezi Z. Ornea, *Anii treizeci: Extrema dreaptă românească* (București: Editura Fundației Culturale Române, 1995).
20. Stelian Tănase, *Elite și societate: Guvernarea Gheorghiu-Dej* (București: Humanitas, 1998).
21. Vezi Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania, 1944–1958* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1992).
22. Referitor la campaniile duse împotriva intelectualității după 1958, vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării, 1944–1989* (București: Humanitas, 1997).
23. Vezi Alexandra Laignel-Lavastine, *Filosofie și naționalism: Paradoxul Noica* (București: Humanitas, 1998); Norman Manea, *On Clowns: The Dictator and the Artist* (New York: Grove Weidenfeld, 1992), și Verdery, *National Ideology under Socialism*.
24. De exemplu, cazurile lui Alexandru Iliescu – tatăl lui Ion Iliescu –, care a murit în 1945, Grigore Răceanu și, se pare, Grigore Preoteasa, care,

la momente diferite și cu intensități diferite, au criticat modul servil în care conducerea partidului urma linia Cominternului. Însă, ca o regulă generală, elita de partid prețuia, mai presus de orice, ortodoxia și disciplina în rândul militanților. Aceasta explică eșecul lui Lucrețiu Pătrășcanu de a se despărți de partid în ciuda informațiilor directe de care dispunea cu privire la metodele criminale utilizate de poliția secretă a lui Stalin pentru a-i extermina pe membrii din exil ai vechii gărzi a P.C.R. în timpul Marii Epurări.

25. Vezi Georges Haupt, „La Genèse du conflit soviéto-roumain", *Revue française des sciences politiques* (Paris), vol. XVIII, 4 (august 1968), pp. 669–684.
26. Pentru o analiză cuprinzătoare a fundamentelor ideologice și politice ale regimului Ceaușescu, vezi Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*.
27. În 1965, delegația sovietică la Congresul al IX-lea al P.C.R. a fost condusă de Leonid Brejnev, iar cea chineză de către Deng Xiaoping. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român* (București: Editura Politică, 1966).
28. Mitul „grupării naționale" va fi folosit ulterior de foști înalți oficiali comuniști precum Alexandru Bârlădeanu și Paul Niculescu-Mizil pentru a susține teza unei discontinuități radicale între perioada stalinismului timpuriu și evoluțiile de după 1960. Pentru eforturile lui Alexandru Bârlădeanu, fost membru al Biroului Politic, de a-l înfățișa pe Gheorghiu-Dej ca moderat în comparație cu Ceaușescu, vezi Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu* (București: Editura Evenimentul Românesc, 1997). Pentru una dintre cele mai lucide și devastatoare critici ale stalinismului românesc, venind din partea unui fost intelectual comunist de prim rang care și-a pierdut iluziile, vezi Titus Popovici, *Disciplina dezordinii: Roman memorialistic* (București: Editura Mașina de scris, 1998).
29. Vezi Dan Ionescu, „The Posthumous Cult of Ceaușescu and Its High Priests", *Report on Eastern Europe*, 2, 22 (31 mai 1991), pp. 23–27.
30. Deși nu a făcut parte din aparatul de partid, Petre Roman a avut legături strânse cu acesta. Tatăl său, Valter Roman, fost veteran al Războiului Civil din Spania, fusese membru al Comitetului Central și director al editurii partidului – Editura Politică – până la moartea sa, în 1983.
31. Folosesc sintagma *cultură politică* în sensul definiției clasice din 1965 a lui Sidney Verba, dezvoltată de Robert C. Tucker în contribuțiile sale pătrunzătoare la studiul culturii politice bolșevice. Vezi Lucian Pye și Sidney Verba (coord.), *Political Culture and Political Development* (Princeton: Princeton University Press, 1965), și Robert C. Tucker, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia* (New York: Norton, 1987), în special „The Breakdown of a Revolutionary Culture", pp. 51–71.
32. Vezi William E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism* (New York: Praeger, 1988).

33. Vezi Vladimir Tismăneanu, „From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism in Romania", în Ray Taras (coord.), *The Road to Disillusion: From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1992), pp. 135–150.
34. Despre denunțarea reformismului de către Ceaușescu în anii '80, vezi Michael Shafir, „«Ceausescuism» against «Gorbachevism»", *Radio Free Europe Research*, RAD Background Report/95, 30 mai 1988, și Vladimir Tismăneanu, „Ceaușescu gegen Glasnost", *Kontinent* (München), nr. 3 (1988), pp. 48–53.
35. Vezi Anatoly S. Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2000), p. 62.
36. Czesław Miłosz, *The Captive Mind* (New York: Vintage International, 1990).
37. *Scânteia*, 4 mai 1988, p. 1.
38. Vezi Ferenc Fehér și Agnes Heller, *Hungary 1956 Revisited: The Message of a Revolution – A Quarter of a Century After* (Londra: George Allen & Unwin, 1983).
39. Aleksa Djilas, „A Profile of Slobodan Milošević", *Foreign Affairs*, 72, 3 (vara 1993), pp. 81–96; pentru interpretări pătrunzătoare ale dezastrului iugoslav, vezi Laura Silber și Allan Little, *Yugoslavia: Death of a Nation* (New York: Penguin Books, 1997), și Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, ediția a IV-a adăugită (Boulder, Colo.: Westview Press, 2002).
40. Vezi Vladimir Tismăneanu, „Moștenirea Republicii Populare Române", *Revista 22* (București), 30 decembrie 1997 – 5 ianuarie 1998, p. 6.
41. Mă gândesc la agitația din rândurile studenților români, și nu la frământările din rândurile studenților și ale corpului profesoral de la universitatea de limbă maghiară „Bolyai" din Cluj. A existat puțină comunicare între cele două mișcări. Cu privire la frământările politice și intelectuale din a doua jumătate a anilor '50, vezi *Analele Sighet 8: Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului* (București: Fundația Academia Civică, 2000).
42. Vezi, de exemplu, Virgil Ierunca, *Fenomenul Piteşti* (București: Editura Humanitas, 1990).

CAPITOLUL 2. O sectă mesianică

1. Vezi Nicolae Jurcă, *Istoria social-democrației din România* (București: Editura Științifică, 1994), pp. 42–47. Pentru o abordare cuprinzătoare a sorții stângii românești și a distrugerii social-democrației de către comuniști, vezi F. Vladimir Krasnosselski, *Stânga în România, 1832–1948: Tentativă de sinucidere sau asasinat?* (Aarhus: Editura Victor Frunză, 1991).

2. Vezi Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 9.
3. Constantin Stere, citat în *ibid.*, p. 3.
4. Constantin Dobrogeanu-Gherea, citat în *ibid.*, p. 12. După cum a arătat Shafir în influentele sale scrieri despre cultura politică românească, Gherea a jucat un rol imens în dezvoltarea gândirii și practicii socialiste în România. Argumentările sale în favoarea socialismului evolutiv în societățile agrare europene au fost remarcate de personalități ale social-democrației internaționale precum Karl Kautsky, Lenin și Rosa Luxemburg.
5. Jurcă, *Istoria social-democrației din România*, pp. 5, 57.
6. Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire, 1918–1933*, vol. II (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986), pp. 421, 429. Citată în continuare ca: Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*.
7. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 6.
8. Vezi Jowitt, *New World Disorder*, pp. 51–56.
9. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 7.
10. Vezi Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 9–10.
11. Pentru o analiză magistrală a amestecului de anticomunism, antisemitism și anticapitalism romantic din ideologia Gărzii de Fier, principala mișcare fascistă din România, vezi Petre Pandrea, *Garda de Fier: Jurnal de filozofie politică – Memorii penitenciare* (București: Editura Vremea, 2001). Un om al stângii care a fost persecutat de către aliații săi politici, Pandrea a scris aceste memorii în timpul detenției, cel mai probabil la cererea autorităților comuniste, care încercau să adune analize informative despre principalii lor oponenți politici, în special despre legionari (un alt nume dat membrilor Gărzii de Fier).
12. Pentru o analiză aprofundată a extremei drepte românești, vezi Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail": Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional* (București: Humanitas, 1999). Vezi și Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Rumania* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970).
13. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 19. Vezi și Branko Lazich, în colaborare cu Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986), pp. 383–384.
14. Citat în Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 10. Vezi și Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 22–23.
15. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 19.
16. Vezi Nicolae Ceaușescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării democratice și socialiste din România", expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului

Comunist Român, în Nicolae Ceaușescu, *Opere alese*, vol. I, 1965–1970 (București: Editura Politică, 1982), pp. 159–160. Citat în continuare astfel: Ceaușescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român".

17. Vezi informațiile excepțional de detaliate cu privire la această perioadă publicate în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 164–216. O mare parte din informațiile publicate pentru prima dată în acel volum au fost utilizate aici.
18. Ignazio Silone în R.H.S. Crossman (coord.), *The God That Failed* (1949; New York: Columbia University Press, 2001), p. 101.
19. Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 171.
20. *Ibid.*
21. Vezi Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. I (Aarhus: Nord Publishing House, 1984), p. 24. Bădulescu era numele conspirativ al lui Moscovici, și nu invers, după cum susține Frunză. Moscovici a fost executat în U.R.S.S. în 1936.
22. *Socialismul*, 10 decembrie 1920, citat în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 177.
23. Vezi Franz Borkenau, *World Communism: A History of the Communist International* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1971), pp. 172–175.
24. Basil Spiru (Erich Hutschnecker) a fost unul dintre fondatorii P.C.R. În anii '30, fusese membru al delegației P.C.R. la Comintern și condusese Departamentul românesc de la Radio Moscova până când Walter Ulbricht l-a recrutat ca să lucreze cu prizonierii de război germani din U.R.S.S. (1942–1945). După război, Spiru s-a stabilit în Germania de Est, unde a predat istoria comunismului internațional la Universitatea „Karl Marx" din Leipzig.
25. Arthur Koestler, *Darkness at Noon* (1941; reeditare, New York: Bantam Books, 1968).
26. Vezi Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 23.
27. Raportul lui Marcel Pauker, citat în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 183; pentru detalii privind lucrările congresului, vezi *ibid.*, pp. 184–186. După istoricii partidului, principalele rezoluții ale Congresului al II-lea au fost scrise de o comisie compusă din Gheorghe Cristescu, Marcel Pauker, Boris Ștefanov, David Finkelstein (nume conspirativ: Fabian) și Solomon Schein, adică un muncitor de origine română, trei intelectuali evrei și un proprietar de pământ scăpătat de origine bulgară. În mod clar, la început, elita partidului nu provenea din rândurile clasei muncitoare românești, ci era compusă în cea mai mare parte din reprezentanți deziluzionați, deseori frustrați și, fără îndoială, persecutați ai minorităților etnice. Aceasta nu înseamnă că P.C.R. era un partid etnic; nu ar fi putut fi din multe motive, cel mai important fiind faptul că apartenența la partidul comunist reprezenta un mijloc de a dobândi o identitate supranațională și de a intra în „armata universală a eliberatorilor umanității". Faptul că această retorică a avut mai mult

succes în rândurile tinerilor provenind din familii de semiintelectuali basarabeni sau transilvăneni (deseori, dar nu întotdeauna de origine evreiască) poate fi înțeles numai în termeni de fond emoțional, preferințe ideologice și dispoziția de a îmbrățișa viziunea cosmică a cataclismului revoluționar mondial.

28. Citat în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 195.
29. Ceaușescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român", p. 166.
30. Vezi Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas* (New York: Knopf, 1991).
31. Vezi considerațiile lui Leonard Schapiro cu privire la schimbările survenite în linia Cominternului ca urmare a reprimării insurecției germane din 1923 și a morții lui Lenin în *The Communist Party of the Soviet Union* (New York: Vintage Books, 1971), pp. 358–359. De fapt, era așteptată o „stabilizare temporară a capitalismului", care i-ar fi oferit Rusiei sovietice un foarte necesar „răgaz pentru a-și trage sufletul", iar Stalin se pregătea deja pentru o alianță cu Buharin.
32. Una dintre cele mai bune analize ale mentalului comunist este, de departe, lucrarea lui Aleksander Wat, *My Century: The Odyssey of a Polish Intellectual* (Berkeley: University of California Press, 1988; trad. rom. *Secolul meu*, București: Humanitas, 2014).
33. Citat în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 204.
34. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 24–26. Ionescu îl identifică incorect pe Bădulescu drept Köblös; în realitate, era vorba despre Gelber (Gilbert) Moscovici, delegatul permanent al P.C.R. la Comintern.
35. Vezi monografia incompletă, deseori obtuză, dar foarte informată, scrisă de doi veterani ai P.C.R., Iuliu Szikszay și Marin Popa, și un istoric al partidului, Ion Bulei, *Eugen Rozvan* (București: Editura Politică, 1971). Monografia a fost publicată într-o serie coordonată de Institutul de Studii Istorice și Social-Politice al P.C.R. (în realitate, Institutul de Istorie a Partidului), condus de Ion Popescu-Puțuri și Nicolae Goldberger. Indiferent de scăpările lor, multe dintre aceste volume rămân singurele surse despre adevărata dinamică a mișcării socialiste și a celei comuniste (din ilegalitate) din România. Voi avea ocazia, în cele ce urmează, să citez și alte publicații ale acestui institut.
36. Acestea sunt cifrele oficiale, publicate, ale Cominternului, citate de Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1980), p. 18; vezi și Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1951), p. 243. Sursele folosite sunt stenogramele Congresului al V-lea al Cominternului, precum și rapoartele periodice ale secțiilor, tipărite de principala sursă de publicații a Cominternului, Corespondența Internațională de Presă (Inprekor).
37. La vremea loviturii de stat de la 23 august 1944, erau doar 80 de membri ai P.C.R. în București și mai puțin de 1 000 în restul țării, inclusiv cei aflați în închisori și lagăre (cifre avansate de Iosif Rangheț, șeful secției

organizatorice a Comitetului Central, la o ședință a activului central de partid care a avut loc în perioada 25–27 aprilie 1945). Prin urmare, P.C.R. era, proporțional, cel mai mic partid comunist din Europa de Est. În cifre absolute, P.C.R. avea cam același număr de membri ca Partidul Comunist Albanez. Pentru amănunte suplimentare, vezi capitolul 3. Numărul de 1 000 de membri mi-a fost menționat de numeroși veterani ai partidului, printre care Alexandru Buican, Corneliu Bogdan, Ana Toma și Ilka Melinescu.

38. Vezi Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 28.
39. Într-o carte scrisă în 1941, Lucrețiu Pătrășcanu propunea o interpretare marxistă a dezintegrării sistemului democratic românesc și a ascensiunii Gărzii de Fier. Dominat de o concepție care se limita la rolul economicului, el nu a luat în considerare cultura politică națională, care a fost însă exploatată de către Garda de Fier. Pe de altă parte, din motive evidente, analiza lui Pătrășcanu nu a semnalat strategia total contraproductivă urmată de P.C.R. după semnarea pactului sovieto-nazist din august 1939, atunci când partidul a acceptat directivele Cominternului (1940) și a salutat anexarea Basarabiei și Bucovinei de către sovietici. Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi* (București: Editura Politică, 1970).
40. Vezi scrisoarea-eseu din 1927 a lui Cristian Racovski „«Pericolele profesionale» ale puterii", în Tariq Ali (coord.), *The Stalinist Legacy*: *Its Impact on Twentieth-Century World Politics* (New York: Penguin Books, 1984), pp. 47–59. Vezi și paragraful citat la pp. 57–58.
41. Scrisoare din arhivele Comitetului Central al P.C.R., citată de Simion Vutișteanu și Gh.I. Ioniță în introducerea la antologia *David Fabian* (București: Editura Politică, 1972), p. 25.
42. Vezi discursurile ținute la Plenara Comitetului Central din noiembrie–decembrie 1961 de Gheorghe Stoica (Moscu Cohn – un vechi supraviețuitor al Cominternului care fusese un campion al „luptelor fracționiste neprincipiale", luptase în Războiul Civil din Spania în cadrul Brigăzilor Internaționale, petrecuse anii războiului la Moscova și se întorsese în România cu divizia „Tudor Vladimirescu", compusă din prizonieri de război români), de militantul transilvănean Alexandru Sencovici și de Anton Moisescu (vechiul dușman al lui Vasile Luca și protejatul lui Gheorghe Apostol, vice-președinte al Consiliului Național al Sindicatelor). Texte parțial publicate în *Scânteia*, 10–14 decembrie 1961; textele complete se află în arhivele Comitetului Central, iar copii ale acestora se află în posesia autorului. La acea plenară, Nicolae Ceaușescu a lansat un atac deosebit de dur la adresa memoriei lui Marcel Pauker. Ar fi interesant de știut de ce, în această operațiune de destalinizare simulată, Dej și camarazii săi au trebuit să restigmatizeze victimele terorii staliniste din U.R.S.S. În fond, multe dintre aceste victime – David Fabian, de exemplu – fuseseră reabilitate din punct de vedere juridic în Uniunea Sovietică. Cel mai plauzibil motiv a fost nevoia lui Dej de a păstra o demonologie

convingătoare, o imagine stalinistă a partidului aflat sub un atac continuu din interior și din exterior, precum și de a insista astfel asupra nevoii de a menține conducerea partidului într-o unitate monolitică. Atunci când ruptura cu Hrușciov a devenit inevitabilă și întrucât noua linie era definită în direcția unui contract „național comunist", era important să fie creată imaginea lui Dej drept cel dintâi leninist autentic din conducerea partidului: un adevărat muncitor român (această notă șovină era de neconfundat în diversele discursuri, în special în cele ținute de membrii Comitetului Central care nu erau etnici români), profund legat de soarta, suferințele și aspirațiile națiunii române. Aceasta a fost legenda fabricată pentru a atenua temerile lui Dej că desatelizarea putea crea frământări și zdruncina baza puterii sale.

43. Vezi J. Arch Getty și Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999).
44. Vezi Leszek Kołakowski, *Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution*, vol. 3: *The Breakdown* (New York: Oxford University Press, 1985), pp. 261–262. În termeni de subtilitate marxistă, chiar și ideologul maghiar József Révai, un fost student al lui Lukács, avea o ținută intelectuală mult mai înaltă decât Leonte Răutu, corespondentul său din România în anii '50, fără a-l mai menționa pe Chișinevschi, al cărui marxism era rudimentar. Acest aspect a fost semnalat, corect și sugestiv, de către Stelian Tănase în analiza pe care a dedicat-o elitelor românești. Vezi *Sfera Politicii*, nr. 11 (noiembrie 1993).
45. Vezi Isaac Deutscher, „Marxism and Primitive Magic", în Ali (coord.), *The Stalinist Legacy*, pp. 106–117. După Deutscher, „marxismul își are propria-i logică și coerență: iar logica sa este modernă în fiecare aspect. Magia primitivă își are propria-i integritate și frumusețe poetică. Dar combinația de marxism și magie primitivă a fost constrânsă să fie la fel de incoerentă și inegală ca însuși stalinismul. Stalin a fost extraordinar de bine înzestrat pentru a întruchipa această combinație și pentru a reconcilia într-o anumită măsură ireconciliabilul. Dar nu el este cel care a creat această combinație. Ea a fost produsă de impactul revoluției marxiste asupra unei societăți semiasiatice și de către impactul acestei societăți asupra revoluției marxiste" (p. 116).
46. Vezi articolul lui Ceaușescu din mai 1967 despre creșterea rolului conducător al partidului, „Rolul conducător al partidului în etapa desăvârșirii construcției socialismului", în Nicolae Ceaușescu, *Opere alese*, vol. II (București: Editura Politică, 1982), pp. 270–310, în care acesta argumenta că fracționismul fusese cea mai gravă boală cu care P.C.R. se confruntase de-a lungul istoriei sale. Această viziune a autorității infailibile și demonizarea oricăror tendințe divergente, eterogene, centrifuge a fost principiul conducător în cadrul P.C.R. Revelator este faptul că Iliescu a acceptat cu greu să vorbească despre întâlnirile sale particulare cu

generalul Ion Ioniță, fostul ministru al Apărării, și a admis cu și mai mare greutate să discute despre întâlnirile sale cu Paul Niculescu-Mizil, care nu au condus la apariția unei adevărate facțiuni în interiorul partidului. Rezoluția leninistă din martie 1921 privind „interzicerea facțiunilor" a rămas partea fundamentală a concepției comuniștilor români despre autoritate și legitimitate.

47. Documente din arhivele secrete ale P.C.R. citate extensiv (sau reproduse aproape în totalitate) în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 593.
48. *Ibid.*, p. 592.
49. Pentru o analiză serioasă a relației dintre radicalismul evreiesc, sionism, asimilare și comunism în Ungaria, vezi Laszlo Korsai, „Evreii și comunismul: Stăpâni sau sclavi?", *22*, nr. 2, 12–18 ianuarie 1994, p. 13.
50. Branko Lazich, împreună cu Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ediție nouă revăzută (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986), pp. 354–355.
51. Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 581.
52. Vezi, de exemplu, textul scrisorii adresate de Köblös către I.K.K.I. în primăvara lui 1927, în care Mihalache (alias Schein) este descris ca un individ descompus moral, un element pasiv și neglijent, insensibil la nevoile colectivului. În plus, principala abatere a lui Schein o constituia faptul că îndrăznise să conteste autoritatea noului secretar din interiorul țării, Francisc Bucova (alias Sigmund), desemnat de Biroul Politic. Vezi *ibid.*, pp. 587–589.
53. Rezoluția este reprodusă în întregime în Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 607–608.
54. *Ibid.*, p. 609.
55. Informațiile cu privire la Holostenko sunt aproape inexistente: există referințe critice, dar nici un studiu biografic serios nu a fost publicat de către Institutul de Istorie a Partidului, altfel foarte prolific în producerea de astfel de lucrări. În această privință, analiza mea încearcă să explice evenimentele care au dus la conflicte la nivelul conducerii și, în cele din urmă, la eliminarea a orice aducea a conducere originală.
56. Ceaușescu, *Opere alese*, vol. I, pp. 163–164.
57. Vezi Gheorghe Gheorghiu-Dej, *30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin și Stalin* (București: Editura PMR, 1952).
58. Pentru date statistice privind Congresul al V-lea al P.C.R. (număr de participanți, structură socială etc.), vezi Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919–1944)* (București: Editura Silex, 1994), pp. 112–116.
59. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 41–46.
60. Pentru extrase largi din lucrările Congresului al V-lea, vezi Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 624–641. Membri proeminenți ai

echipei de istorici a lui Ceaușescu, autorii subliniază contrastul dintre principiile absurde susținute de către conducerea P.C.R. (România fiind considerată o „putere colonialistă, exploatatoare") și vederile „realiste" ale membrilor de rând ai clasei muncitoare „sănătoase" din România. Pentru un raport oficial asupra lucrărilor congresului, vezi *Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România* (București: Editura Partidului Comunist din România, 1932; reeditare, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951).

61. Pentru modelul militarist bolșevic, vezi Robert V. Daniels, *Is Russia Reformable? Change and Resistance from Stalin to Gorbachev* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1988), pp. 19–38.
62. După război, Goldberger a fost secretarul comitetului P.C.R. pentru Transilvania de nord. În 1948, a devenit șef de direcție al Secției de Agitație și Propagandă (Agitprop), dar în anii '50 a fost acuzat de „antisovietism" și retrogradat la funcția de director al fabricii de încălțăminte „János Herbak" din Cluj. După 1956 și până la moartea sa la mijlocul anilor '70 a ocupat funcția de director adjunct al Institutului de Studii Istorice și Social-Politice. Datorită sprijinului lui Nicolae Ceaușescu, Congresul al IX-lea (iulie 1965) l-a reales (după treizeci de ani) în Comitetul Central. Soția sa, Fanny, a fost șefa cancelariei Comitetului Central în anii '50, iar mai târziu a fost secretara personală a lui Petre Borilă, membru al Biroului Politic și viceprim-ministru. Fiul său mai mic, Gheorghe (n. 1951), a cerut azil politic în Statele Unite la începutul anilor '90.
63. Eugen Iacobovici (Jenö Jakobovits) s-a născut pe 10 iunie 1902 în satul Codaciu Mare, județul Odorhei. De profesie muncitor metalurgist, a intrat în mișcarea comunistă și a devenit secretar al organizației București a partidului comunist. În mai 1929 a fost trimis de către Comintern la Moscova pentru a participa la un curs de un an la Școala Leninistă (după cum afirmă biograful său, Marius Mircu, au fost zece cursanți din România: șapte evrei, doi români și un maghiar). În 1930, Iacobovici s-a întors în România pentru a pune capăt luptei fracționiste și pentru a pregăti Congresul al V-lea al P.C.R. Vezi Marius Mircu, *Dosarul Ana Pauker, Iosif Chișinevschi și alții...* (Bat Yam, Israel: Editura Glob, 1991), pp. 53–58.
64. Această evaluare se bazează pe interviurile personale pe care le-am realizat cu Vanda Nicolschi și alți participanți direcți la Congresul al V-lea. Ei erau convinși că alegerea lui Ștefanski la conducerea P.C.R. a contribuit la întinerirea partidului și a îmbunătățit relațiile acestuia cu Internaționala. Ștefanski a jucat un rol important în elaborarea unei platforme care i-a permis P.C.R. să conducă greva muncitorilor feroviari de la atelierele „Griviță" din București în februarie 1933, una dintre puținele acțiuni de masă inspirate de comuniști. Ștefanski de-abia vorbea limba română, dar s-a folosit de relația sa personală cu Elena Filipovici (1903–1937), care, sub numele conspirativ Maria Ciobanu, îndeplinea funcția de secretar general adjunct. Lucrețiu Pătrășcanu a avut, de asemenea, relații strânse cu liderul de origine poloneză al P.C.R.

65. Este interesant de notat faptul că nici unul dintre membrii acestui Secretariat din interiorul țării nu a dispărut în timpul Marii Epurări. Cei mai mulți dintre aceștia, precum Lucrețiu Pătrășcanu, Bela Brainer și Alexandru Sencovici, erau în România, în timp ce Gheorghe Stoica era comisar politic în cadrul Brigăzilor Internaționale din Spania.
66. Vezi Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, p. 40. Pentru congresul din 1935 al Cominternului, vezi *VII. Weltkongress der Kommunistischen Internationale: Referate. Aus der Diskussion. Schlusswort. Resolutionen* (Frankfurt am Main: Verlag Marxistische Blatter, 1971).
67. Doar un exemplu: când mama mea a părăsit Bucureștiul în 1937 pentru a lucra ca infirmieră pentru Brigăzile Internaționale din Spania, i s-a cerut de către legătura ei superioară pe linie de partid să le spună camarazilor de acolo că „până la urmă vom avea un secretar general de origine română" (referindu-se, de fapt, la Boris Ștefanov).
68. În lucrarea sa dedicată istoriei P.C.R., Victor Frunză îl enumeră pe Boris Ștefanov printre victimele Marii Epurări din U.R.S.S. Vezi Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, p. 231. Adevărul este că, mulțumită legăturilor sale strânse cu Gheorghi Dimitrov și Vasil Kolarov, influenții lideri bulgari ai Cominternului, Ștefanov nu a avut această soartă și a rămas secretarul general oficial numit al P.C.R. până la înlocuirea sa cu Ștefan Foriș în 1940.
69. Vezi I.V. Stalin, *On the Opposition* (Peking: Foreign Languages Press, 1974), p. 811.
70. Ecaterina Arbore, născută în 1873, a fost fiica bine cunoscutului militant socialist Zamfir Arbore. A fost expulzată din România în 1924; ca medic, a deținut posturi importante în sistemul de sănătate al Ucrainei Sovietice înainte de a fi arestată și executată în 1937.
71. Alexandru (Sașa) Dobrogeanu-Gherea (1879–1938) a fost fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, patriarhul socialismului românesc. A fost ales deputat socialist în 1919. În noiembrie 1920 a fost la Moscova cu o delegație românească și l-a întâlnit pe Lenin. Membru fondator al P.C.R., a aderat la facțiunea de stânga a lui Marcel Pauker. Arestat de poliția română în 1928, a fost eliberat în 1929 după o grevă a foamei. În 1932 a emigrat în U.R.S.S., unde a fost arestat în 1936 și a murit în 1938. A fost reabilitat de către Plenara Comitetului Central al P.C.R. din aprilie 1968.
72. Elek Köblös (1887–1937) și-a început cariera revoluționară în 1918, ca militant comunist în Imperiul Austro-Ungar; după 1919 a activat în sindicatul muncitorilor din industria lemnului și a participat ca delegat la congresul care a dus la fondarea P.C.R. În august 1924, Congresul al III-lea, ținut la Viena, l-a ales pe Köblös secretar general al P.C.R. În 1925, după ce P.C.R. a fost interzis, a susținut strategia creării unui front care să-i permită P.C.R. să rămână activ din punct de vedere politic. Criticat la Congresul al IV-lea în 1928, Köblös a fost sancționat în decembrie 1929, atât de Comitetul Central al P.C.U.S., cât și de Comintern, și i s-a interzis să mai desfășoare activități politice în cadrul P.C.R. Se pare că, în con-

versații particulare cu alți membri ai comunității exilaților români în Uniunea Sovietică, Köblös a criticat linia represivă a politicii staliniste.

73. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Marcel Pauker, vezi Anexa.
74. Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu: Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber* (București: Humanitas, 1997), p. 25.
75. Conceptualizat la Congresul al V-lea, antigherismul P.C.R. își avea rădăcinile în nemulțumirea comuniștilor față de vederile reformiste ale lui Dobrogeanu-Gherea. În 1951, în discursul ținut cu ocazia celei de-a 30-a aniversări a P.C.R., secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej a condamnat din nou cu asprime „oportunismul de dreapta" al lui Gherea. Aceasta a fost linia oficială a partidului cu privire la cel mai strălucit precursor al său, până la discursul lui Nicolae Ceaușescu din mai 1966, ținut cu ocazia aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R., când succesorul lui Dej a admis că, „în ciuda scăpărilor și limitelor sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea are o mare semnificație în istoria științelor sociale din România, în răspândirea ideilor marxiste și în dezvoltarea concepției revoluționare a proletariatului". Vezi Ceaușescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român", p. 153. Recuperarea moștenirii teoretice a lui Gherea de către ideologii regimului Ceaușescu merită o examinare detaliată. Pentru o abordare excelentă a moștenirii lui Gherea, vezi Cristian Preda, „Staulul și sirena: Dilemele unui marxist român", *Studia Politica* (București), I, I (2001), pp. 87–137.
76. Referitor la Goldmann, în special pentru perioada de tinerețe petrecută în România, vezi Mitchell Cohen, *The Wager of Lucien Goldmann* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994).
77. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Petru Groza, vezi Anexa.
78. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Ana Pauker, vezi Anexa.
79. Frontul Studențesc Democrat a fost creat în 1936 pentru a contracara ascensiunea Gărzii de Fier în universitățile românești. Președintele acestuia a fost Gheorghe (Gogu) Rădulescu, care, sub regimul Ceaușescu, a devenit membru al Biroului Permanent al Comitetului Executiv al partidului și vicepreședinte al Consiliului de Stat.
80. Există explicații de ordin sociologic, psihologic și moral pentru suprareprezentarea evreilor în mișcările politice ale stângii radicale din Europa Centrală și de Est, unul dintre cele mai complexe fenomene ale timpurilor moderne, care așteaptă încă o examinare minuțioasă. Pentru o încercare în acest sens, vezi Jerry Z. Muller, „Communism, Anti-Semitism and the Jews", *Commentary*, august 1988, pp. 28–39. Raportarea Anei Pauker la evreitatea ei a fost complexă și sinuoasă. Vezi Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist* (Berkeley: University of California Press, 2000).

81. Vezi Ewa Czarnecka și Aleksander Fiut, *Conversations with Czesław Miłosz* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1987), p. 159.
82. După Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 53, P.C.R. a recrutat 600 de voluntari, iar reprezentanți ai săi au condus regimente, companii și baterii în cadrul Brigăzilor Internaționale. Printre organizatorii operațiunilor de recrutare s-au numărat Leonte Răutu, Mihail Florescu și Gheorghe Rădulescu în România, precum și Gheorghe Vasilichi și Alexandru Buican (Arnoldi) în Franța. Printre membrii importanți ai P.C.R. care au activat în Brigăzile Internaționale s-au numărat Petre Borilă, Constantin Doncea, Minea Stan, Gheorghe Stoica, Valter Roman, Mihail Boico, Julien Botoș, Grigore Naum, Mihail Burcă, Manole H. Manole, Mihail Patriciu, Pavel Cristescu, Mihail Florescu, Carol Neumann și Basil Șerban. Tatăl meu, care atunci se numea Leonid Tisminețki, și-a pierdut brațul drept la vârsta de 24 de ani, în 1937, în timpul uneia dintre cele mai sângeroase bătălii din Războiul Civil (și-a schimbat numele în Leonte Tismăneanu în 1948, la cererea unor înalți activiști de partid). Printre românii care au lucrat în spitalul Brigăzilor Internaționale au fost dr. Shuli Brill și infirmierele Sanda Sauvard, Galia Burcă, Elisabeta Luca și Hermina Marcusohn (mama mea). Ionescu scrie că G. Katowski a fost pseudonimul lui Valter Roman. De fapt, Valter Roman era numele conspirativ adoptat de către Ernst Neuländer, un militant evreu de limbă maghiară născut la Oradea, care urma să joace un rol important în istoria postbelică a României, mai întâi ca șef al Statului-Major al Armatei Române și ministru al Telecomunicațiilor, apoi ca principal candidat pentru un proces-spectacol menit să-i epureze din partid pe „titoiști" și pe „agenții puterilor occidentale". Reabilitat după 1953, Roman a fost directorul Editurii Politice și membru al Comitetului Central până la moartea sa, survenită în 1983. Pentru informații suplimentare cu privire la voluntarii români în Războiul Civil din Spania, vezi Gheorghe Adorian *et al.* (coord.), *Voluntari români în Spania, 1936–1939: Amintiri și documente* (București: Editura Politică, 1971).
83. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Nicolae Ceaușescu, vezi Anexa.
84. Vezi discursul ținut de Nicolae Ceaușescu la Muzeul Doftana (o fostă închisoare pentru comuniști) cu ocazia vizitei sale în județul Prahova în *Scânteia* (București), 26 septembrie 1986. Pentru o versiune în limba engleză, vezi FBIS, *Eastern Europe: Romania*, 2 octombrie 1986, pp. H 5–6.
85. Cu toții au fost răsplătiți cu funcții importante în partid și în stat, în special după eliminarea așa-numitului grup Pauker-Luca-Georgescu în 1952. La moartea lui Dej în 1965, Apostol, Ceaușescu, Drăghici și Moghioroș erau cu toții membri plini ai Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român.
86. Pentru detalii biografice suplimentare cu privire la Chișinevschi și Răutu, vezi Anexa.

87. Pentru pasaje largi din aceste directive ale Cominternului, vezi discursul lui Ceaușescu la aniversarea a 45 de ani de la crearea P.C.R., în Ceaușescu, *Opere alese*, vol. I, p. 177.
88. Vezi Isaac Deutscher, „The Tragedy of the Polish Communist Party", în *idem*, *Marxism, Wars and Revolution*: *Essays from Four Decades* (Londra: Verso, 1984), pp. 91–127.
89. *Ibid.*, p. 123. Pentru o abordare critică a dilemelor stângii poloneze, vezi Adam Michnik, *Letters from Prison and Other Essays* (Berkeley: University of California Press, 1985).
90. Cu privire la dinamica internă a comunismului maghiar, vezi Charles Gati, *Hungary and the Soviet Bloc* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1986), și Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*: *Soixante-dix ans de communisme hongrois* (Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1987).
91. Vezi Wat, *Secolul meu*.
92. Aceștia trei au evadat de la Doftana în 1935 cu ajutorul P.C.R. și au plecat în U.R.S.S., unde drumurile lor s-au despărțit. În 1936, Vasilichi a plecat de acolo în Franța și a devenit ulterior o figură importantă în F.T.P. – M.O.I. (Francs Tireurs et Partisans – Main d'Œuvre Immigrée). Doncea a luptat în Brigăzile Internaționale în timpul Războiului Civil din Spania, apoi s-a întors în U.R.S.S., unde a lucrat în departamentul românesc la Radio Moscova împreună cu Dumitru Petrescu. Atât Doncea, cât și Petrescu au devenit ofițeri politici în divizia „Tudor Vladimirescu", organizată în U.R.S.S. din prizonieri de război români. În iunie 1958, Doncea și Petrescu au fost excluși din Comitetul Central de către Dej, dar au fost reabilitați de către Ceaușescu în 1968.
93. Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 619.
94. *Ibid.*, p. 621.
95. „Prima curbă de sacrificiu" a fost aplicată începând cu ianuarie 1931 și a constat în reducerea salariilor cu aproximativ 10 procente. „A doua curbă de sacrificiu" a avut loc în septembrie 1932. *Ibid.*, p. 441. Vezi și Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român* (București: Univers Enciclopedic, 1997), p. 340.
96. Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, p. 653.
97. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, p. 340. Vezi și Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, pp. 652–654.
98. Petre Gheorghe a fost capturat și ucis de Gestapo. În 1944, factiunea lui Dej i-a acuzat pe Foriș și pe Koffler de a fi furnizat informații cu privire la Gheorghe și la alți comuniști.
99. King, *History of the Romanian Communist Party*, p. 43.
100. Pentru o selecție a celor mai relevante documente privind cazul Foriș, vezi Dan Cătănuș și Ioan Chiper (coord.), *Cazul Ștefan Foriș*: *Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu* (București: Editura Vremea, 1999).

CAPITOLUL 3. Drumul spre puterea absolută

1. Vezi articolul lui Radu Colț, „Adevăruri despre P.C.R. 80 în București și mai puțin de 1 000 în toată țara", *Magazin Istoric* (București), nr. 6 (iunie 1999), http://www.itc.ro/history/archive/mi1999/current6/mi18.htm, ce conține pasaje din discursul lui Rangheț la adunarea activului central de partid din 25–27 aprilie 1945; documentul la care se face trimitere în articolul lui Colt se găsește la Arhivele Naționale, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, Dosar 32/1945.
2. Moghioroș și Apostol s-au referit la diverse adunări de partid (30 noiembrie 1944, 24 ianuarie 1945, 16 mai 1945, 23 mai 1945) la care Ana Pauker ar fi insistat pentru o creștere rapidă a numărului de noi membri ai P.C.R. Vezi „Stenograma ședinței de la tov. Moghioroș din 12 iunie 1953 cu Ana Pauker", pp. 1–4.
3. King, *History of the Romanian Communist Party*, p. 52
4. Vezi Leonid Gibianskii, „U.R.S.S. și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală", în Gibianskii *et al.*, *6 martie 1945: Începuturile comunizării României* (București: Editura Enciclopedică, 1995), pp. 254–256; pentru analize recente pe tema stalinizării Europei de Est, vezi Norman Naimark și Leonid Gibianskii (coord.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1997).
5. Gibianskii, „U.R.S.S. și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală", p. 263.
6. Pentru detalii suplimentare cu privire la rolul lui Vîșinski, vezi Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu și Vitalie Văratec, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944–1946. Documente secrete* (București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1997).
7. Vezi Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX* (București: Editura Paideia, 1999), pp. 491–492.
8. Pentru o analiză aprofundată a evenimentelor din anul 1945, a „grevei regale" a regelui Mihai și a reacțiilor anglo-americane și sovietice care au dus la „pluralismul fals" al regimului Groza, vezi studiul introductiv în Dinu C. Giurescu (coord.), *Imposibila încercare*: *Greva regală, 1945* (București: Editura Enciclopedică, 1999), pp. 7–91.
9. Pe 17 mai 1946, P.C.R. a anunțat crearea Blocului Partidelor Democrate, care era compus, în afara P.C.R., din Partidul Social-Democrat, liberalii lui Tătărescu, Frontul Plugarilor și alte formațiuni politice, cum ar fi Partidul Țărănesc condus de Anton Alexandrescu; blocul s-a prezentat cu o singură listă în alegerile din 19 noiembrie 1946. Vezi Keith Hitchins, *Rumania, 1866–1947* (Oxford: Clarendon Press, 1994), p. 530.
10. Rezultatele oficiale ale alegerilor din noiembrie 1946 au indicat victoria zdrobitoare a Blocului Partidelor Democrate, cu circa 70% din voturi și

349 de locuri în noul parlament, în timp ce Partidul Național-Țărănesc a obținut numai 32 de locuri, iar alte 33 de locuri au revenit unor formațiuni politice mici. Însă surse contemporane independente și cercetări recente în arhive arată că rezultatele alegerilor au fost falsificate și că lucrurile s-au petrecut exact invers: P.N.Ț. a obținut aproximativ 70% din voturi. Acum nu mai există nici un dubiu că alegerile din 1946 au fost falsificate de către comuniști, care au făcut astfel încă un pas decisiv spre comunizarea țării. Pentru o analiză succintă a condițiilor în care s-au ținut alegerile din 1946, vezi Hitchins, *Rumania, 1866–1947*, pp. 530–534. Pentru informații suplimentare cu privire la evenimentele din 1946, vezi volumul coordonat de Fundația Academia Civică, *Analele Sighet 3: Anul 1946 – Începutul sfârșitului* (București: Fundația Academia Civică, 1996). Vezi și Constantin Sănătescu, *Jurnal* (București: Editura Humanitas, 1993), pp. 238–240.

11. Corneliu Bogdan, intervievat de autor, Philadelphia, aprilie 1989.
12. Scurtu și Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, p. 552.
13. Borkenau, *World Communism*, p. 179.
14. Vezi volumul din 1932 conținând lucrările Congresului al V-lea, retipărit și pus în circulație „numai pentru uz intern" de Editura Partidului Muncitoresc Român în 1951.
15. Două dintre cele mai reușite încercări de a interpreta comportamentul P.C.R. înainte și în timpul preluării puterii sunt Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of An Agrarian State* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1951), și Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*. Istoria Partidului Comunist Român a lui Frunză oferă informații esențiale, dar este plină de erori factuale și concluzii puțin plauzibile cu privire la existența a „două partide", unul în interiorul țării (care ar fi nutrit în secret sentimente patriotice) și unul compus din elemente străine, din „moscoviți", dominat de militanți „impuri" din punct de vedere etnic. Am să mă refer doar la una dintre multele afirmații problematice făcute de Frunză: după părerea sa, Iosif Chișinevschi a venit din Uniunea Sovietică împreună cu Ana Pauker (vezi vol. I, p. 156). În realitate, Chișinevschi s-a aflat în România în anii războiului și a făcut parte din nucleul din închisoare al lui Dej. Povestea este cu mult mai complicată și necesită o discuție cu adevărat academică.
16. Cea mai completă și lămuritoare analiză a rolului jucat de Bodnăraș și Maurer în „fabricarea" lui Gheorghiu-Dej și Ceaușescu drept lideri de partid este Cristina Luca-Boico, „Les Hommes qui ont porté Ceaușescu au pouvoir", *Sources: Travaux historiques* (Paris), nr. 20 (1989), pp. 23–32.
17. Vezi Peter J. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism, 1944–1949* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989).
18. În cartea sa, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*, Ken Jowitt subliniază relația „patrimonială" dintre identitatea politică a liderului și putere în cazul elitei P.C.R.; pentru lipsa de legitimitate a P.C.R. și căutarea unei baze naționale, vezi Pavel Câmpeanu, „National

Fervor in Eastern Europe: The Case of Romania", *Social Research* (New York), 58, 4 (iarna 1991), pp. 804–828. Venind de la un supraviețuitor din perioada de ilegalitate a partidului, explicația lui Câmpeanu cu privire la alegerea lui Dej de către Stalin merită citată: „O astfel de promovare nu ar fi putut să aibă loc într-o țară ocupată de Armata Roșie decât la inițiativa sau cel puțin cu consimțământul lui Stalin. Aceasta arată cu claritate că P.C.R. putea conduce țara numai dacă ar fi încetat să fie ceea ce Kremlinul făcuse din el – o sectă antinațională, compusă din și condusă de minorități sau străini" (p. 813). Conferința națională a P.C.R. din acel an nu a făcut decât să aprobe formal avansarea lui Dej la poziția de secretar general. Mai mult, Ana Pauker a susținut cu putere promovarea lui Dej. Deși era ambițioasă și orgolioasă, Ana Pauker a înțeles că nu era posibil ca ea, o evreică, să devină dictatoarea României. Dacă era vorba despre o competiție, aceasta îi opunea pe Dej și pe Teohari Georgescu – un muncitor etnic român pe care Cominternul intenționase să-l numească secretar general în 1940.

19. Imediat după moartea acestuia, survenită în 1976, Securitatea a confiscat documentele personale lui Emil Bodnăraș, inclusiv memoriile sale, care au avut astfel soarta jurnalelor lui Miron Constantinescu, preluate de Securitate în același fel după moartea acestuia în vara lui 1974. Documentele personale ale lui Bodnăraș sunt de o importanță crucială pentru cercetarea preluării puterii de către P.C.R., având în vedere rolul esențial jucat de Bodnăraș ca șef al Serviciului Secret, temutul precursor al Securității, în perioada martie 1945 – noiembrie 1947, când acest fost spion sovietic a devenit ministru al Apărării (poziție pe care a deținut-o până în 1956, când a devenit ministru al Transporturilor). Asemănarea dintre numirea lui Bodnăraș ca ministru al Apărării în România (un afront adus armatei române) și impunerea mareșalului sovietic Konstantin Rokossovsky ca ministru al Apărării în Polonia îndeamnă la reflecție. În mod paradoxal, se pare că Bodnăraș a jucat un rol-cheie în influențarea lui Hrușciov pentru ca acesta să retragă trupele sovietice din România în iunie 1958, pregătind astfel terenul pentru politica de autonomie a lui Dej.
20. Opinia lui Toma mi-a fost confirmată de către Mircea Oprișan, un veteran al partidului și fost ministru al Comerțului Interior, în urma corespondenței pe care am purtat-o cu acesta. Pentru mai multe detalii cu privire la Dej, vezi Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*.
21. Miron Constantinescu, citat de mai mulți veterani ai P.C.R., precum Cristina Luca-Boico, în discuțiile purtate cu autorul.
22. Pantiușa s-a căsătorit cu Ana Toma în 1946. Împreună, au constituit unul dintre cele mai puternice și temute cupluri din P.C.R. de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50. Deoarece Pantiușa era foarte apropiat de Dej, iar soția sa era prim-adjunctul Anei Pauker la Ministerul de Externe, cuplul avea acces la și putea influența ambele facțiuni aflate în competiție. Pantiușa a fost șeful Securității până în 1959, când

Dej l-a numit șeful Miliției. Cu toate acestea, Dej l-a obligat să iasă la pensie în 1961, împreună cu alte elemente din rețeaua stalinistă (Serghei Nicolau-Nikonov, Alexandru Rogojinschi, Ivan Didenko-Vidrașcu, Petr Goncearuk, Vasile Bucikov, Mihai Postanski-Posteucă, Alexandru Grinberg-Nicolschi și Grigore Naum). Deși a fost denunțat de Ceaușescu și exclus din partid, agentul sovietic a primit Ordinul „Tudor Vladimirescu" clasa a II-a, o decorație importantă, în 1971 (și a continuat să se bucure de pensia specială și de alte privilegii până la moartea sa, în 1986, când a fost înmormântat, cu onorurile aferente unui general de armată, în Cimitirul Militar Ghencea din București). Ana Toma a rămas membră a Comitetului Central până în 1965, dar, după moartea lui Dej, și-a pierdut poziția de ministru adjunct al Comerțului Exterior și a fost numită vicepreședinte al U.C.E.C.O.M., Uniunea Națională a Cooperativelor Meșteșugărești. A murit în 1991, aproape oarbă și complet singură, luând cu sine nenumărate secrete ale luptelor sângeroase de la vârful P.C.R. Pentru amănunte, vezi Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii* (București: Editura Eminescu, 1992). La începutul anilor '50, ca atâția alți foști ilegaliști, Pantiușa și Ana Toma au adoptat doi copii, Radu, care a murit la începutul anilor '80, și Ioana, de profesie arhitect, care a emigrat în Israel. Încă o notă la această poveste lugubră de cruzime și trădare: se pare că, la începutul anilor '50, Ana Toma a avut relații strânse cu Dej și nu a ezitat să-l informeze despre orice lucru semnificativ din viața Anei Pauker (pentru a o convinge pe Pauker de loialitatea sa, era gata să-i calce rochiile). În anii '70, Ana Toma încă mai păstra fotografia cu autograf a lui Dej în sufragerie, acolo unde stătea alcoolicul Pantiușa ascultând Radio Europa Liberă.

23. Pentru detalii suplimentare privind cazul Foriș, vezi Cătănuș și Chiper (coord.), *Cazul Ștefan Foriș*.
24. Vezi Krystyna Kersten, *The Establishment of the Communist Rule in Poland, 1943–1948* (Berkeley: University of California Press, 1991), pp. 11–12.
25. După cum am mai amintit, de la Chivu Stoica și Teohari Georgescu la Leontin Sălăjan și Leonte Răutu, numeroși activiști de vârf ai P.C.R. și-au numit fiicele Ana. La fel, membrii elitei comuniste (precum Apostol, Bodnăraș, Chișinevschi, Alexandru Sencovici, Vasile Vâlcu și Ghizela Vass) aveau tendința de a le pune băieților lor numele de Gheorghe. Din acest punct de vedere, Ceaușescu a fost o excepție, copiii săi având numele de Valentin, Zoia și Nicolae.
26. Așa cum apare în autocritica Anei Pauker. Vezi Ana Pauker, „Autocritică", 18 iunie 1952, p. 4. Fotocopie, arhiva personală a autorului.
27. Vezi Tismăneanu, „From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism in Romania", în Taras (coord.), *The Road to Disillusion*.
28. Vezi Lena Constante, *The Silent Escape: Three Thousand Days in Romanian Prisons* (Berkeley: University of California Press, 1995), *Evadarea tăcută* (București: Humanitas, 2013).

29. Pentru unul dintre cele mai răscolitoare documente privind teroarea stalinistă din România (și, într-adevăr, din toată Europa Centrală și de Est), vezi memoriile lui Zilber, *Monarhia de drept dialectic*, publicate sub pseudonimul Andrei Șerbulescu. Ca o ironie a sorții, cuvântul înainte la cartea lui Zilber este scris de către Gheorghe Brătescu, ginerele Anei Pauker.

CAPITOLUL 4. Stalinismul dezlănțuit, 1948–1956

1. Pentru cazul polonez, vezi Teresa Torańska, *Them: Stalin's Polish Puppets* (New York: Harper & Row, 1987). Pentru cazul românesc, vezi Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri: Mărturii despre stalinizarea României* (Arad: Editura Ioan Slavici, 1995).
2. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 161–165.
3. Vezi Daniel Chirot, „What Happened in Eastern Europe in 1989", în Vladimir Tismăneanu (coord.), *Revolutions of 1989* (Londra: Routledge, 1999), pp. 19–40.
4. Lotul mediu avea suprafața de 1,3 hectare, mult mai puțin decât în cazul reformei agrare din 1919–1921, cea mai radicală din Europa de Est, când lotul mediu avea suprafața de aproximativ patru hectare.
5. Pe data de 27 aprilie 1962, în cadrul unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naționale, Gheorghiu-Dej a anunțat că procesul de colectivizare se încheiase. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 337.
6. Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, pp. 491–492.
7. În acest sens, un exemplu sugestiv îl constituie reinterpretarea totală a istoriei României de către o echipă condusă de Mihail Roller. În general, influența occidentală a fost neglijată, în timp ce marele popor rus, apoi sovietic era prezentat întotdeauna ca protectorul românilor sau, cel puțin, al celor oprimați în România. Roller a fost principalul autor al unui manual școlar pentru licee care a servit, până la moartea lui Stalin, drept versiunea definitivă, incontestabilă a viziunii comuniste cu privire la istoria României.
8. Cu ani mai târziu, Toma și-a exprimat regretul profund pentru această greșeală teribilă și a susținut că pamfletul care îl ataca pe Arghezi fusese scris în urma unor ordine exprese venite de la vârful ierarhiei de partid.
9. Pentru detalii privind cooptarea intelectualității românești și producția de scrieri care preamăreau partidul, vezi Marin Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii* (București: Humanitas, 1995), Eugen Negrici, *Poezia unei religii politice: Patru decenii de agitație și propagandă* (București: Editura Pro, f.a.) și Ana Selejan, *Reeducare și prigoană: România în timpul primului război cultural, 1944–1948*, vol. 2 (Sibiu: Editura Thausib, 1993).

10. Pentru amănunte privind școala „Jdanov" și programul acesteia, vezi *News from behind the Iron Curtain*, iunie 1944, pp. 22–26. În același timp, Școala de Partid „Ștefan Gheorghiu" a fost creată pentru a forma cadre în domeniul organizatoric. Cele două școli, „Jdanov" și „Ștefan Gheorghiu", s-au unit la sfârșitul anilor '50. „Ștefan Gheorghiu" a rămas principala școală de cadre a P.C.R. până în decembrie 1989. La începutul anilor '70, rectorul acesteia a fost Miron Constantinescu, urmat de Leonte Răutu, care a fost destituit în 1981. Ultimul rector al Școlii de Partid „Ștefan Gheorghiu" a fost Dumitru Popescu, unul dintre principalii doctrinari ai socialismului lui Ceaușescu.
11. Materiale publicate în timpul Primăverii de la Praga descriu sistemul represiv condus de poliția politică și confirmă implicarea poliției secrete sovietice în procesele-spectacol din Cehoslovacia. Vezi, de exemplu, Eugen Loebl, *My Mind on Trial* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), și Jiři Pelikan (coord.), *The Czechoslovak Political Trials* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1971). În România, agenții sovietici au jucat un rol și mai important, de vreme ce ei erau ofițeri ai poliției politice românești și membri ai anturajului lui Gheorghiu-Dej. Când România a intrat în conflict cu Uniunea Sovietică, acești agenți au fost înlocuiți din funcții, dar și-au continuat existența ca cetățeni privilegiați ai României.
12. Adam B. Ulam, *Titoism and the Cominform* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952), Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), și Hélène Carrère d'Encausse, *Le Grand frère: L'Union soviétique et l'Europe soviétisée* (Paris: Flammarion, 1983).
13. Borkenau, *World Communism*, p. 178.
14. Pentru o analiză a procesului Pătrășcanu în context est-central-european, vezi George Hodos, *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954* (New York: Praeger, 1987), pp. 93–111. Vezi și introducerea bine documentată a Sandei Golopenția la Anton Golopenția, *Ultima carte* (București: Editura Enciclopedică, 2001).
15. În prima fază, au fost atacate partidele politice „burgheze"; a treia fază a fost îndreptată împotriva unora dintre cei mai credincioși susținători ai Moscovei, care fuseseră implicați în operațiuni ale Cominternului și care „fuseseră legați de Stalin pe tot parcursul istoriilor lor personale". Vezi Carrère d'Encausse, *Le Grand frère*, pp. 115–127.
16. Tatăl său, D.D. Pătrășcanu, care era bine cunoscut în România, aparținuse grupului de stânga ieșean din jurul revistei *Viața Românească*, dar, sub influența prietenului său Constantin Stere, intrase în Partidul Național-Liberal la începutul secolului.
17. Vezi Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, pp. 256, 290, și Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 40, 151–160, 354.
18. În lucrarea sa *Lucrețiu Pătrășcanu: Moartea unui lider comunist. Studiu de caz* (București: Humanitas, 2001), Lavinia Betea (care în anul 2000 a

fost atât de amabilă încât să-mi împrumute o copie a manuscrisului cărții sale, citat în continuare drept „Betea, MS") susține că părerea generală conform căreia Pătrășcanu ar fi încercat să negocieze textul armistițiului pentru a obține condiții mai favorabile pentru România, în loc să accepte pur și simplu condițiile sovieticilor, nu este adevărată. Afirmația sa se bazează însă în întregime pe o mărturie din 1968 a generalului D. Dămăceanu. Cu toate acestea, au existat zece sau unsprezece mărturii diferite ale lui Dămăceanu cu privire la acel eveniment și, în consecință, nu se poate pune bază pe afirmația acestuia. Vezi, în acest sens, Scurtu și Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, p. 446.

19. Vezi „Declarația Lenei Constante", 22 aprilie 1950, în Betea, MS, p. 187. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
20. De fapt, Pătrășcanu a afirmat că, încă din toamna lui 1944, Pauker, Luca și Gheorghiu-Dej șovăiau să-i dea spre îndeplinire vreo sarcină importantă în numele partidului. Vezi „Greșelile mele ca activist de partid", în *Principiul bumerangului: Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu* (București: Editura Vremea, 1996), pp. 20–28.
21. Noi materiale de arhivă arată că afirmația incriminatoare: „Sunt român înainte de a fi comunist" nu a fost făcută, de fapt, de Pătrășcanu, ci i-a fost atribuită de un informator, Pavel Apostol. Vezi Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu: Moartea unui lider comunist*.
22. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 151–156.
23. Pe lângă soția lui Pătrășcanu, Elena (născută Hertha Schwammen), au mai fost arestați și interogați Lena Constante, Harry Brauner și Belu Zilber, cu toții prieteni foarte apropiați ai familiei Pătrășcanu. Elenei Pătrășcanu i s-a spus că soțul ei avusese o legătură cu Lena Constante, determinând-o astfel să depună mărturie împotriva acestuia. Elena Pătrășcanu a fost condamnată la paisprezece ani de închisoare, dar a fost eliberată în 1956. Vezi ordinul de eliberare a sa în Gheorghe Buzatu și Mircea Chirițoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România: Documente din arhivele secrete, 1944–1989*, vol. I (București: Editura Paideia, 1998), pp. 102–103. Mai târziu, s-a căsătorit cu regizorul de teatru Yannis Veakis, un comunist grec exilat. Despre agitatul cerc intim al lui Pătrășcanu, vezi Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah* (București: Editura Albatros, 2000). Trebuie menționat totuși faptul că Pandrea avea motive personale să o antipatizeze pe Elena Pătrășcanu; în consecință, memoriile sale trebuie citite cu anumite rezerve atunci când este vorba despre părerile sale cu privire la cine a fost cu adevărat responsabil de căderea lui Lucrețiu Pătrășcanu.
24. Arhiva Serviciului Român de Informații (citată în continuare ca ASRI), fond P, dosar 40002, vol. 3, pp. 339–400.
25. Vezi Robert Levy, „Did Ana Pauker Prevent a Rajk Trial in Romania?", *East European Politics and Societies*, 9, I (iarna 1995), pp. 143–178, și capitolul „The Pătrășcanu Case", în *idem*, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, pp. 135–152.

26. Se pare că a existat o încercare de a lega cazul Pătrășcanu de „grupul Pauker-Luca-Georgescu", așa cum se poate vedea dintr-un raport al lui Ioan Șoltuțiu, la două luni după ce investigațiile au fost reluate. Această ipoteză este avansată de Robert Levy în *Sfera Politicii* (București), nr. 29–30 (iulie-august 1995), pp. 39–42. Pentru raportul lui Șoltuțiu, vezi ASRI, fond Y, dosar 40002, vol. 16, pp. 2–16. Vezi și *Sfera Politicii*, nr. 29–30 (iulie-august 1995), pp. 43–45; nr. 31 (septembrie 1995), pp. 42–45, și nr. 32 (octombrie 1995), pp. 43–44. O posibilă legătură între cele două procese a fost Egon Balas, un prieten al lui Alexandru Iacob, care a fost mâna dreaptă a lui Vasile Luca la Ministerul de Finanțe și care a fost și el implicat în procesul șefului său. Jakub Berman, care a fost implicat în procesul Pătrășcanu, a fost obligat să depună mărturie că s-a angajat în acțiuni de spionaj împreună cu Balas pe când cei doi se aflau împreună la Legația României de la Londra. Vezi, în acest sens, Egon Balas, *Will to Freedom: A Perilous Journey through Fascism and Communism* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2000), pp. 312–316, și declarația lui Jakub Berman din data de 22 ianuarie 1953 în *Principiul bumerangului*, pp. 140–163.
27. Vezi „Raportul Comisiei de Partid constituită în vederea clarificării situației lui Lucrețiu Pătrășcanu", document înregistrat la cancelaria P.C.R. cu numărul 1220 din 26 septembrie 1968, p. 25.
28. Scrisoarea lui Lucrețiu Pătrășcanu din 13 noiembrie 1952, ASRI, fond P, dosar 40002, vol. 10, p. 401.
29. Pentru propria mărturie a lui Zilber cu privire la proces și la comportarea sa în timpul anchetei, vezi cele două versiuni ale memoriilor sale, *Actor în procesul Pătrășcanu* și *Monarhia de drept dialectic*. După ce prima versiune i-a fost confiscată de poliția secretă, Zilber și-a rescris memoriile sub pseudonimul Andrei Șerbulescu, însă rezultatul este diferit. Prima versiune a fost recuperată mai târziu din arhivele fostei Securități și ambele versiuni au fost publicate.
30. Pe lângă mărturia lui Zilber, care, în memoriile sale, a admis că a recunoscut că ar fi comis crimele ce erau puse pe seama sa, vezi și mărturia Lenei Constante, care a fost și ea implicată în acest proces, în cartea ei *Evadarea tăcută*. În plus, comisia de partid care, la cererea lui Ceaușescu, a investigat acest proces pentru a-i incrimina pe Gheorghiu-Dej, dar mai ales pe Alexandru Drăghici, care trebuia îndepărtat, a descris toate metodele utilizate pentru a obține mărturisirile. Vezi „Raportul Comisiei de Partid constituite în vederea clarificării situației lui Lucrețiu Pătrășcanu".
31. În timpul pregătirii procesului, Koffler a scris o serie de autocritici grotesc de masochiste, în care admitea că era un maniac sexual, un asasin și un trădător. Vezi „Autobiografie", ASRI, fond P, dosar 40002, 45, pp. 34–80. Printre cei care au depus mărturie împotriva lui Koffler la proces s-au numărat foști membri ai conducerii partidului din ilegalitate (Ana Toma și Ilka Melinescu), care l-au acuzat pe fostul șef al serviciului financiar al partidului de legături cu poliția secretă al lui Antonescu (Siguranța).

32. Pătrășcanu și Koffler au fost condamnați la moarte și executați pe data de 17 aprilie 1954. Ceilalți au fost condamnați la închisoare pe diverse termene: Belu Zilber, Alexandru Ștefănescu și Emil Calmanovici la închisoare pe viață; Ion Mocsonyi-Stârcea și Herant Torossian la cincisprezece ani de închisoare; Lena Constante și Harry Brauner la doisprezece ani; Jakub Berman la zece ani și Victoria Sârbu la opt ani. Pentru documentele privind procesul, vezi *Principiul bumerangului*, pp. 361–381.
33. Cartea lui Pătrășcanu *Problemele de bază ale României* (București, 1944) era o lucrare pragmatică, cu caracter politic, gândită ca o contribuție la ideologia P.C.R. Celelalte scrieri ale sale, în special *Curente și tendințe în filozofia românească*, retipărită în 1971 de Editura Politică din București, erau, fără îndoială, lucrări ortodoxe din punct de vedere ideologic.
34. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 153.
35. Se poate argumenta că procesul lui Beria ar fi putut servi ca model pentru procesul Pătrășcanu, așa cum sugerează Belu Zilber în *Actor în procesul Pătrășcanu*, pp. 123–124 (presupunând că Beria a fost, cât de cât, judecat).
36. Miron Constantinescu a dezvăluit mai târziu faptul că în 1954 fusese trimis la Moscova pentru a obține aprobarea sovieticilor pentru proces, dar că Malenkov i-a spus că „asta este treaba voastră".
37. Cu privire la evoluțiile din Europa de Est în epoca poststalinistă, vezi François Fejtö, *A History of the People's Democracies: Eastern Europe since Stalin* (New York: Praeger, 1971), Leszek Kołakowski, *Main Currents of Marxism*, vol. 3: „The Breakdown" (Oxford: Clarendon Press, 1978), Richard Löwenthal, *World Communism: The Disintegration of a Secular Faith* (New York: Oxford University Press, 1964), Leopold Labedz, *International Communism after Khrushchev* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965), Imre Nagy, *Un Communisme qui n'oublie pas l'homme* (Paris: Plon, 1957), Tibor Meray, *Ce jour-là: 23 octobre 1956* (Paris: Robert Laffont, 1966), și Tamás Aczél (coord.), *Ten Years After: The Hungarian Revolution in the Perspective of History* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1966). Pentru o abordare din perspectiva „marxismului critic", vezi Ferenc Fehér și Agnes Heller, *Hungary 1956 Revisited: The Message of a Revolution – A Quarter of a Century After* (Londra: George Allen & Unwin, 1983).
38. Ceaușescu a subliniat în mod special faptul că Zilber nu trebuie reabilitat. Vezi „Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu la ședința Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. din ziua de 18 aprilie 1968", pp. 7–8. Pentru atacurile sale împotriva lui Drăghici și Gheorghiu-Dej, vezi și discuțiile de la Plenara C.C. din 22–25 aprilie 1968. Pentru efectul reabilitării lui Pătrășcanu, vezi discursul ținut de Elena Pătrășcanu la adunarea organizației de partid a teatrelor „Barbu Delavrancea" și „Ion Vasilescu". Copii ale acestor documente se află în posesia autorului.
39. Nicolae Ceaușescu, „Cuvântare la adunarea activului de partid al municipiului București din 26 aprilie 1968", în *idem*, *România pe drumul*

construcției socialiste: *Rapoarte, cuvântări, articole* (București: Editura Meridiane, 1969), p. 178.

40. Vezi Annie Kriegel, *Les Grands Procès dans les pays communistes*: *La Pédagogie infernale* (Paris: Gallimard, 1972).
41. Secretariatul avea patru membri: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Biroul Politic era compus din aceștia patru și alți trei membri: Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi și Miron Constantinescu. Vezi „Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.C.R. din ziua de 22 octombrie 1945", *Sfera Politicii* (București), nr. 40 (1996), pp. 29–34; nr. 41 (1996), pp. 26–29.
42. Vezi „Ședința Secretariatului C.C. din 24 octombrie 1945". O copie a acestui document, așa cum este el păstrat în arhivele secrete ale P.C.R., se află în posesia autorului.
43. Frustrarea lui Gheorghiu-Dej pentru că nu a fost inclus în planul de evadare este confirmată de memoriile unor membri ai partidului, precum Alexandru Sencovici, aflate în arhiva fostului Institut de Studii Politice și Sociale. Am consultat aceste documente în lunile iunie și septembrie 1994. Mulțumiri speciale i se cuvin dr. Gheorghe Neacșu, care m-a ajutat să găsesc ceea ce mă interesa în colecțiile labirintice ale fostului Institut de Istorie a Partidului, precum și dr. Theodor Popescu, care mi-a dăruit din timpul și priceperea sa în timpul cercetărilor mele la București, în 1994 și ulterior.
44. Conform discuțiilor avute cu Corneliu Bogdan în primăvara lui 1989 cu privire la Gheorghiu-Dej și filiera spionilor sovietici și corespondenței purtate cu Mircea Oprișan, Ilie Zaharia și Cristina Luca-Boico.
45. Vezi Philippe Robrieux, *Maurice Thorez*: *Vie secrète, vie publique* (Paris: Fayard, 1975), pp. 145, 656. În timp ce era trimisul Cominternului în Franța, sub numele conspirativ Marina, Ana Pauker a făcut parte din direcția consultativă colegială a Partidului Comunist Francez, condusă de către militantul cehoslovac Eugene Fried (Clément), împreună cu Ernö Gerö, Georges Kagan și alții. Pentru detalii cu privire la Fried, inclusiv despre legătura sa cu Ana Pauker, vezi Annie Kriegel și Stéphane Courtois, *Eugen Fried*: *Le Grand Secret du PCF* (Paris: Seuil, 1997).
46. Vezi Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului* (București: Univers Enciclopedic, 1996), pp. 111–151, 358–370.
47. Vezi Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux*: *Les Partis frères au service de l'Internationale communiste* (Paris: Fayard, 1993), pp. 12–14.
48. În ce privește felul în care Ana Pauker era văzută de către românii anticomuniști la acea vreme, vezi „A Girl Who Hated Cream Puffs", *Time*, 20 septembrie 1948, pp. 31–34.
49. Acest episod ilustrează afirmația lui George Orwell potrivit căreia „pentru marxiști nimic nu este mai imprevizibil decât trecutul". În filmul *Lupeni '29*, conceput de scenaristul Mihnea Gheorghiu în mod special pentru Lica, fiica lui Gheorghiu-Dej, care, deși lipsită de talent, se credea actriță, Luca era portretizat de către personajul Lucan, întruchiparea abjecției umane. Vezi Tismăneanu, *Arheologia terorii*, pp. 172–173.

50. Soția lui Luca, Elisabeta, participase ca voluntară în cadrul Brigăzilor Internaționale la Războiul Civil din Spania, unde ocupase un post în administrația spitalicească. Având convingerea că era destinată unei cariere literare, a produs mai târziu câteva scrieri realist-socialiste. Vezi Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 174.
51. Mai mulți foști ilegaliști mi-au vorbit despre vizita lui Georgescu la Moscova în 1940 și despre propunerea care i s-a făcut la sediul central al Cominternului de a deveni secretar general al P.C.R. Acest fapt este confirmat de către Teohari Georgescu în „Stenograma declarației lui Teohari Georgescu privind activitatea lui Ștefan Foriș și suprimarea acestuia", în Cătănuș și Chiper (coord.), *Cazul Ștefan Foriș*, pp. 273–274.
52. Vezi Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19–21 iulie 1972 (București: Editura Politică, 1972), p. 552.
53. Primul-redactor șef al publicației Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, a fost Pavel Iudin, care mai târziu a devenit ambasadorul lui Stalin în China lui Mao. Succesorul acestuia – de fapt, adevăratul „guvernator" al lui Stalin la București – a fost Mark Borisovici Mitin, un notoriu ideolog stalinist și membru al Comitetului Central al P.C.U.S.
54. Acesta a fost, mai ales, cazul lui Alexandru Moghioroș, protejatul și prietenul apropiat al lui Luca. Secretar al C.C. și foarte atașat de Pauker (fusese condamnat în celebrul proces din 1936 al acesteia), Moghioroș cultiva relații speciale cu Luca, fiind amândoi de origine maghiară. Dar, pe măsură ce lupta la vârf s-a intensificat, Moghioroș a trecut în cealaltă tabără și a început să-l trateze pe Luca cu accentuată superioritate și agresivitate. În primăvara lui 1952, de pildă, Luca – ce putea intra liber în biroul lui Moghioroș până atunci – a încetat să mai aibă acces direct la acesta, iar Moghioroș și-a instruit funcționarii să-l lase pe Luca să aștepte ore întregi înainte de a-l introduce. (Mama mea, Hermina Tismăneanu, care a lucrat la biroul lui Moghioroș în 1951–1952 – avea în principal misiunea de a-i preda lecții de limba rusă, ori de câte ori „șeful" avea un moment liber –, mi-a relatat personal despre relațiile dintre Moghioroș și Luca.)
55. Pentru comentariile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al P.M.R. din ziua de 29 noiembrie 1961", Arhiva Comitetului Central al P.C.R., pp. 4–6.
56. Interviu cu Gheorghe Apostol, înregistrat în aprilie 1988, transmis de BBC pe 25 aprilie 1990.
57. Mărturie a mamei mele, Hermina Tismăneanu, care s-a numărat printre traducători.
58. Mătușa mea, Nehama Tisminețki, care a fost o prietenă apropiată a soției lui Mitin, mi-a dezvăluit legătura dintre Mitin și Gheorghiu-Dej.
59. *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, nr. 187 (6 iunie 1952).
60. „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 26 mai 1952", fond C.C. al P.C.R., dosar 40/1952, pp. 5–111.
61. Mărturie a mamei mele, care a fost prezentă la lucrările acestei plenare.

62. Aurel Vijoli și Vasile Modoran au fost arestați și interogați timp de doi ani, apoi au fost eliberați. Alexandru Iacob a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare și va fi eliberat abia în 1964, când a fost acordată o amnistie generală. Vezi „Documentar referitor la procesul privind pe Vasile Luca", fond C.C. al P.C.R., Secția pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I. și justiție. Soția sa, Magda Iacob, a fost eliberată după un an și jumătate, dar a suferit un șoc psihologic din care nu și-a mai revenit niciodată. Pentru mai multe amănunte cu privire la Alexandru Iacob, vezi Balas, *Will to Freedom*.
63. Alexandru Iacob și-a amintit că, în perioada detenției sale, l-a întâlnit odată pe Luca, care i-a spus că mărturisise tot ceea ce i se ceruse deoarece i se promisese că, dacă mărturisește, va fi eliberat și i se va permite să lucreze ca simplu muncitor. Vezi „Stenograma discuției cu Alexandru Iacob", 24 mai 1968.
64. „Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.C.R. din 19–20 august 1953". O copie a acestui document se află în posesia autorului.
65. Într-un memoriu datat 5 noiembrie 1954, Luca a făcut apel pentru comutarea condamnării sale la moarte (ASRI, fond P, dosar 40005, 126, pp. 1–72). Mai târziu, pe 3 februarie, aflat în închisoarea de la Râmnicu Sărat, Luca a scris un al doilea memoriu, în care cerea deschiderea unei noi anchete pentru a-și dovedi nevinovăția. Copia acestui document care se află în posesia mea este subliniată și adnotată din abundență de către Dej. De asemenea, acest memoriu a fost publicat în *Sfera Politicii* (București), nr. 33 (1995), pp. 21–24; nr. 34 (1995), pp. 46–50; nr. 35 (1995), pp. 41–42; și nr. 36 (1995), pp. 29–31.
66. Familia sa i-a împărtășit teribila soartă. Soția sa, Elisabeta Luca, a fost arestată și închisă pentru mai mulți ani. Unii dintre copiii săi adoptați au fost trimiși la orfelinat; alții au fost dați în grija unor rude îndepărtate, obscure, care erau mai puțin expuse furtunilor revoluționar-dialectice.
67. Vezi „Raport al Comisiei de Partid care a examinat materialele în legătură cu procesul lui Vasile Luca", în Buzatu și Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 100–111.
68. Pentru acuzațiile împotriva „deviatorilor", vezi „Scrisoarea C.C. al P.M.R.", *Scânteia*, 2 iunie 1952.
69. Vezi, de exemplu, „Ordin nr. S/0 112 004 din 14 iunie 1952: Către Penitenciarul din Cluj", în Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. 2, pp. 330–331.
70. „Stenograma ședinței de la tov. Moghioroș din 12 iunie 1953 cu Ana Pauker". O copie a acestui document se află în posesia autorului.
71. „Stenograma discuției tov. Vinţe cu Ana Pauker pe data de 21 iunie 1956", p. 10. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
72. Legătura dintre partid și Ana Pauker a fost menținută prin intermediul tatălui meu, Leonte Tismăneanu, care era la acea vreme director adjunct al Editurii Politice (editura partidului). Acest contact fusese stabilit, desigur, ca urmare a unei decizii a Biroului Politic. Tatăl meu mi-a spus că întâlnirile lor se rezumau numai la probleme legate de activitatea Anei Pauker ca traducător din limbile rusă, franceză și germană.

Niciodată Pauker nu și-a exprimat vreo opinie legată de eliminarea sa, de evoluțiile din perioada poststalinistă etc. Mai târziu, în timpul anchetei la care a fost supus tatăl meu pentru așa-zis „deviaționism de tip revizionist" (1958–1960), acesta a fost acuzat de a fi întreținut opinii favorabile Anei Pauker. Deși era un veteran al Războiului Civil din Spania și un neclintit militant leninist, a fost exclus din partid în 1960.

73. Vezi „Referat cu privire la rezultatul anchetei Anei Pauker" și „Ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 11 mai 1954". Copii ale acestor documente se află în posesia autorului.
74. Ancheta Anei Pauker a fost reluată în 1956. Vezi, de exemplu, „Stenograma discuției cu Ana Pauker din 18 iunie 1956". Gheorghe Apostol, Petre Borilă, Alexandru Moghioroș, Constantin Pârvulescu și Ion Vințe au luat cu toții parte la discuții. Vezi, de asemenea, declarațiile date de ceilalți cu privire la Ana Pauker în „Problema relațiilor și atitudinii Anei Pauker față de oameni". Copii ale acestor documente se află în posesia autorului; vezi și Levy, *Ana Pauker*, pp. 194–219.
75. „Proces-verbal de interogatoriu al arestatului Teohari Georgescu", 12 iunie 1953. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
76. Vezi King, *History of the Romanian Communist Party*, pp. 92–93.
77. Cel mai apropiat consilier al lui Dej era Mark Borisovici Mitin, redactorul-șef al publicației *Pentru pace trainică, pentru democrație populară* (vezi și nota 53, *supra*).
78. Pentru campaniile staliniste împotriva lui Tito, vezi Adam Ulam, *Titoism and the Cominform* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952), și Lilly Marcou, *Le Kominform: Le Communisme de guerre froide* (Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1977).
79. Vezi, de exemplu, Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni* (București: Cartea Românească, 1980).
80. „Note regarding the Conversation of I.V. Stalin with Gh. Gheorghiu-Dej and A. Pauker on the Situation within the RCP and the State of Affairs in Romania in Connection with the Peace Treaty", nr. 191, 2 februarie 1947, în Galina P. Muraschko, Albina F. Noskowa și Tatiana Volokitina (coord.), *Vostochnaia Evropa v dokumentakh arkhivov, 1944–1953*, vol. 1 (Moscova, 1997), pp. 564–565.
81. „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 29 noiembrie 1961", pp. 14–16. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
82. Torańska, *Them*.
83. *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român* (București: Editura de Stat pentru Literatura Politică, 1956).

CAPITOLUL 5. Undele de șoc ale Congresului al XX-lea al P.C.U.S., 1957–1960

1. Vezi Amy W. Knight, *Beria, Stalin's First Lieutenant* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993).

2. Fiul lui Beria, Sergo, contestă versiunea oficială referitoare la un proces care ar fi avut loc în decembrie 1953 în volumul său de memorii *Beria, mon père: Au cœur du pouvoir stalinien* (Paris: Plon/Critérion, 1999), susținând că un comando M.V.D. l-a asasinat pur și simplu pe Beria în propria sa locuință pe 26 iunie 1953, în urma unei operațiuni de tip gangsteresc.
3. În 1957 s-a făcut un efort de a reînființa o instituție internațională pentru consultații și colaborare la nivel teoretic între partidele comuniste. Astfel, a fost fondată la Praga revista, publicată lunar, *Problemele păcii și socialismului* (cunoscută și sub numele de *World Marxist Review*), primul redactor-șef al acesteia fiind ideologul sovietic Alexei Rumiantev, membru al C.C. al P.C.U.S. Reprezentantul francez era Jean Kanapa, inițial un fanatic doctrinar stalinist, ulterior una dintre principalele voci ale eurocomunismului. În prima fază, reprezentantul comuniștilor români a fost tatăl meu, Leonte Tismăneanu, la vremea aceea șef al Catedrei de socialism științific de la Universitatea din București și director adjunct al Editurii Politice (directorul editurii era Valter Roman). Între redactori au avut loc discuții aprinse cu privire la noul program al Ligii Comuniștilor din Iugoslavia (1958) și la recentele divergențe chinezo-sovietice. Tatăl meu a fost rechemat de la Praga în septembrie 1958, acuzat de fracționism și exclus din partid în 1960. Mulți dintre reprezentanții sovietici asociați la publicația de la Praga au devenit ulterior membri ai cercului intim de intelectuali de partid al lui Gorbaciov (de exemplu, Fiodor Burlatki, Gheorghi Șahnazarov și Ivan Frolov). Revista și-a încetat apariția la sfârșitul anilor '80.
4. Cu privire la procesul înscenat la Canalul Dunăre – Marea Neagră și execuțiile ce i-au urmat, după modelul stalinist al cazului de sabotaj din 1929 din Donbas, vezi Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru* (București: Humanitas, 1995). Lucrările la canal au fost sistate pe 18 iulie 1953. Vezi „Decizia Consiliului de Miniștri și a Comitetului Central al P.M.R.", 17 iulie 1953, a cărei copie se află în posesia autorului.
5. Vezi „Decizia Plenarei lărgite a C.C. al P.M.R. din 19–29 august 1953", în *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al P.M.R.* (București: ESPLP, 1952).
6. Înlocuitorul său a fost inginerul Gheorghe Gaston Marin, un fost luptător în Rezistența franceză, care a deținut această poziție între 1955 și 1966. Vezi Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej: Însemnări din viață* (București: Editura Evenimentul Românesc, 2000).
7. Printre intelectualii consacrați în perioada interbelică care au fost reabilitați s-au numărat istoricii Andrei Oțetea, Constantin C. Giurescu și Constantin Daicoviciu, filozoful și poetul Lucian Blaga, precum și poetul Tudor Arghezi.
8. De fapt, decizia de a amâna Congresul al II-lea al P.M.R. a fost luată pe la mijlocul anului 1954, în timpul unei ședințe secrete la care au luat parte Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevschi și Mark Borisovici Mitin. Aceasta s-a întâmplat cu câteva luni înainte ca

hotărârea să fie făcută publică. Între timp, pregătirile pentru congres au continuat ca și cum acesta urma să fie organizat, în conformitate cu decizia inițială, în ultima parte a anului 1954. Îi datorez această informație privind decizia secretă de a amâna congresul mătușii mele, dr. Nehama Tismineţki, care, la rândul său, o aflase de la soția lui Mitin, cu care se afla în relații amicale.

9. Referitor la afacerea Pătrășcanu și la ecourile acesteia, vezi capitolul 4. Pentru conceperea farsei judiciare căreia i-a căzut victimă Pătrășcanu, cei mai apropiați colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej au fost Iosif Chișinevschi, secretarul C.C. și membru al Biroului Politic, și Alexandru Drăghici, ministrul de Interne, de asemenea membru al Biroului Politic.
10. Vezi afirmația lui Pavel Țugui, care susține că reabilitarea poetului Tudor Arghezi a fost inițiată de Gheorghe Apostol. Contrar celor susținute de Țugui în cartea sa *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej: Memoriile unui fost Șef de Secție a C.C. al P.M.R.* (București: Editura Ion Cristoiu, 1999), reabilitarea lui Arghezi a făcut parte, pur și simplu, din strategia lui Dej de a coopta figuri importante ale intelectualității naționale și de a evita o autentică liberalizare culturală. Această politică a fost pusă la punct de către Dej împreună cu colaboratorul său apropiat, Leonte Răutu, șeful direcției ideologice și superiorul direct al lui Țugui.
11. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 231–233.
12. Vezi *News from behind the Iron Curtain*, ianuarie 1956, p. 8.
13. Vezi „Cu privire la componența colectivelor ce se vor ocupa de pregătirea Congresului P.M.R.", 15 octombrie 1955. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
14. Când Chișinevschi și-a sărbătorit a 50-a aniversare în 1956, Ceaușescu a fost unul dintre foarte puținii membri ai elitei comuniste invitați să ia parte la o reuniune particulară specială ce s-a desfășurat la reședința celui care ocupa atunci poziția a doua în ierarhia partidului. Cuplurile Ceaușescu și Chișinevschi obișnuiau să facă împreună lungi plimbări pe jos prin Parcul Herăstrău (pe atunci Parcul Stalin), aflat într-una dintre cele mai selecte zone rezidențiale ale Bucureștiului. Desigur, ca în toate vânătorile staliniste de vrăjitoare, după eliminarea lui Chișinevschi, Ceaușescu a fost primul care și-a denunțat fostul protector.
15. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 240–241.
16. Vezi Vladimir Tismăneanu, *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe: The Poverty of Utopia* (Londra: Routledge, 1988), și Kołakowski, *Main Currents of Marxism*, vol. 3, *The Breakdown*.
17. Pentru detalii suplimentare privind discuțiile dintre membrii delegației P.C.R., vezi Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej* (București: Editura Fundației Culturale Române, 2000), pp. 273–274. Cam în această perioadă, Dej a stabilit o relație foarte apropiată cu Petre Borilă, pe care l-a inclus în cercul său intim, acolo unde se discutau cele mai secrete probleme și se luau deciziile cruciale. În privința relației dintre Gheorghiu-Dej și Borilă, informații importante mi-au fost furnizate de către Mircea Răceanu, care

a crescut în U.R.S.S. împreună cu fiul lui Borilă, Iuri, și a cărui mamă, Ileana, membră a Comitetului Central între 1955 și 1958, a fost una dintre prietenele apropiate ale soției lui Borilă, Ecaterina.

18. Una dintre cele mai bune analize ale originilor disputei româno-sovietice poate fi găsită în Georges Haupt, „La Genèse du conflit soviéto-roumain", *Revue française des sciences politiques* (Paris), 18, 4 (august 1968), pp. 669–684. Vezi și Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire* (Paris: Seuil, 1976).
19. Pentru interviul lui Togliatti, „9 domande sullo Stalinismo", vezi Russian Institute, Columbia University, *The Anti-Stalin Campaign and International Communism* (New York: Columbia University Press, 1956), pp. 97–139.
20. Pentru punctul de vedere al lui Gheoghe Apostol, cel mai înflăcărat susținător al lui Gheorghiu-Dej, în timpul uneia dintre ședințele următoare ale Biroului Politic, vezi „Ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 3, 4, 6, 12 aprilie 1956", *Sfera Politicii* (București), nr. 27 (aprilie 1995), p. 39.
21. Referitor la argumentele folosite de Gheorghiu-Dej și susținătorii săi, pe de o parte, și de cei doi oponenți principali ai acestuia, pe de altă parte, vezi „Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 23–25 martie 1956", a cărei copie se află în posesia autorului.
22. Evaluarea pe care am făcut-o cu privire la motivele lui Chișinevschi de a lansa un atac împotriva lui Gheorghiu-Dej a fost confirmată, de fapt, de către fiul său, Gheorghe Chișinevschi, în articolul intitulat „Iosif Chișinevschi și P.M.R.-ul în anii '50", *Alergătorul de la Marathon*, nr. 4 (1989), pp. 191–199.
23. Vezi „Ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 3, 4, 6, 12 aprilie 1956", *Sfera Politicii* (București), nr. 25 (februarie 1995), p. 18.
24. Vezi Nicolae Ceaușescu, „Cuvântare la consfătuirea cu activul de partid al municipiului București din 26 aprilie 1968", în *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, p. 178. Vezi și Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1995).
25. „Ședința plenară a C.C. al P.M.R., Ziua a treia, 25 martie 1956", p. 95. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
26. Faptul că Dej a înscenat această provocare cu sprijinul inconștient al lui Jar mi-a fost dezvăluit de către Sorin Toma în corespondența noastră particulară. După ce l-a încurajat pe Jar să-și formuleze plângerile în timpul ședinței, Gheorghiu-Dej i-a instruit pe Leonte Răutu și pe Miron Constantinescu să-l atace și să-l discrediteze. Aceste aspecte sunt cuprinse în scrisoarea, foarte detaliată și bogată în informații, datată 31 octombrie 1989, pe care am primit-o de la Sorin Toma. Pandrea, în *Memoriile mandarinului valah*, pp. 86, 556–557, 561–562, are, de asemenea, lucruri importante de spus pe această temă.
27. Vezi dezbaterea activului comitetului raionului I.V. Stalin, București, al Partidului Muncitoresc Român în *Scânteia*, 23 mai 1956.

28. Pentru raportul privind această ședință, vezi *Scânteia*, 1 iunie 1956. Pentru o analiză a cazului Jar, vezi și *News from behind the Iron Curtain*, iulie 1956, pp. 54–55.
29. Vezi „Referat prezentat de Direcția de Propagandă și Cultură prin care se aprobă proiectul de salut al C.C. al P.M.R. adresat Congresului Uniunii Scriitorilor din R.P.R.", în Buzatu și Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 236–240. Documentul era semnat de Leonte Răutu și, dincolo de mesaj – se menționa clar faptul că realismul socialist oferea o paletă largă de genuri și stiluri pentru dezvoltarea creativității scriitorilor –, conținea și o listă a celor care urmau să fie aleși în conducerea Uniunii Scriitorilor.
30. Cu privire la încercările de rescriere a istoriei României în perioada poststalinistă, vezi Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*.
31. Marieta Sadova, o regizoare de teatru care, în perioada interbelică, făcuse parte din același cerc de intelectuali cu Mircea Eliade și Emil Cioran, dar care rămăsese în România după război și fusese cooptată ulterior de către regimul comunist, a fost trimisă la Paris să stabilească legătura cu aceștia. Deși i s-a cerut de către Constanța Crăciun, pe atunci ministru al Culturii, și de către Pavel Țugui, șeful secției culturale a Comitetului Central între 1956 și 1960, acest fapt a fost folosit ulterior împotriva sa într-un proces din februarie 1960, în care a fost implicat un grup mai mare de intelectuali. Vezi Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*. Vezi și Stelian Tănase, *Anatomia mistificării* (București: Humanitas, 1997).
32. Pentru procesul unui important grup de intelectuali proeminenți, din care au făcut parte filozoful Constantin Noica, scriitorii Constantin Pillat, Al.O. Teodoreanu, Sergiu Al. George, Alexandru Paleologu, Nicolae Steinhardt și Arșavir Acterian, vezi *Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al.O. Teodoreanu* (București: Editura Vremea, 1996). Vezi și Tănase, *Anatomia mistificării*. Între 1956 și 1960 numeroși alți intelectuali au fost arestați și condamnați la închisoare pe diverse termene, cum ar fi Paul Goma, cel ce va iniția o mișcare disidentă în 1977, și Ion Negoițescu, unul din cei doi intelectuali marcanți care i se vor alătura, Ștefan Augustin Doinaș, unul dintre scriitorii ce au semnat scrisori de protest în 1989, Edgar Papu, un istoric al culturii, și mulți alții.
33. Printre cei care și-au făcut auzite criticile față de sufocarea intelectualității în perioada stalinistă a fost și Nicolae Labiș, un talentat tânăr poet. Atacat de Mihai Beniuc, care fusese manipulat de către Leonte Răutu, Labiș a continuat să publice poezii care arătau dezamăgire față de stalinism și cereau o înnoire, pe baze umaniste, a socialismului în România, cum ar fi „Legenda pasiunii defuncte". Informație obținută de la Tita Chiper-Ivasiuc.
34. Vezi „Ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 24 octombrie 1956", în Corneliu Mihai Lungu și Mihai Retegan (coord.), *1956 – Explozia:*

Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria (București: Editura Univers Enciclopedic, 1996), pp. 74–78.

35. Vezi „Ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 30 octombrie 1956", în Lungu și Retegan (coord.), *1956 – Explozia*, pp. 143–145.
36. De fapt, guvernul revoluționar de la Budapesta nu a făcut declarații iredentiste. Vezi Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt: A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February-November, 1956* (New York: Columbia University Press, 1956), pp. 398–484.
37. Din delegația P.M.R. trimisă la Budapesta pentru a evalua situația de pe teren au făcut parte, printre alții, Aurel Mălnășan și Valter Roman, tatăl lui Petre Roman, cel dintâi prim-ministru al României postcomuniste. Vezi „Stenograma ședinței din 2 noiembrie 1956 cu tov. Aurel Mălnășan și Valter Roman", în Lungu și Retegan (coord.), *1956 – Explozia*, pp. 166–180. Cu privire la mesajul trimis la data de 5 noiembrie 1956 către noul guvern al lui Kádár, vezi „Mesajul C.C. al P.M.R., al guvernului R.P.R. și prezidiului M.A.N. a R.P.R. către Guvernul revoluționar muncitoresc-țărănesc al R.P.U., către clasa muncitoare ungară, către întreg poporul maghiar", în Lungu și Retegan (coord.), *1956 – Explozia*, pp. 216–218.
38. Vezi *Pravda*, 10 noiembrie 1956.
39. Intelectualii de origine maghiară din România au fost mai expuși ideilor reformist-marxiste care circulau la Budapesta. Vezi Balas, *Will to Freedom*, pp. 327–347.
40. Cu privire la rolul jucat de Valter Roman în deportarea lui Nagy și a principalilor săi colaboratori în România, vezi Christian Duplan și Vincent Giret, *La Vie en rouge: Les Pionniers. Varsovie, Prague, Budapest, Bucarest, 1944–1968* (Paris: Seuil, 1994), pp. 333–339, 355–371.
41. Vezi „Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961", în special pp. 477–484. O copie a acestui document se află în posesia autorului.
42. Mircea Vulcănescu va sfârși într-o închisoare comunistă, acuzat de a fi colaborat cu naziștii, în principal din cauza faptului că fusese secretar de stat la Ministerul de Finanțe în timpul războiului, când România a fost aliată cu Germania. În încercarea de a-i salva viața unui tânăr care suferea de pneumonie, Vulcănescu s-a așezat pe pardoseala udă de beton, lăsându-l pe celălalt să doarmă deasupra lui. Rezultatul a fost că Vulcănescu s-a îmbolnăvit, la rândul său, de pneumonie, care l-a răpus în scurt timp. Vezi Ștefan Fay, *Socrateion* (București: Humanitas, 1991).
43. Vezi „Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961", pp. 214–215.
44. La Cluj, Constantinescu i-a întâlnit pe filozoful Lucian Blaga și pe istoricul Constantin Daicoviciu; la București, pe poetul Tudor Arghezi și pe istoricul Constantin C. Giurescu. Referitor la implicarea lui Constantinescu în reabilitarea lui Blaga, vezi Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron* (București: Humanitas, 1990), un roman autobiografic în care Constantinescu poate fi recunoscut cu ușurință în personajul Constant Mironescu.

45. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 284–285.
46. Vezi „Stenograma ședinței plenare a Comitetului Central al P.M.R. din 28–29 iunie și 1–3 iulie 1957", R. 2/1.
47. Pentru comentariile lui Răutu, vezi *ibid.*, R. 12/4. Moghioroș a amintit despre o întâlnire pe care o avusese la Baia Mare cu veterani ai partidului, care i-au spus că „Stalin era al lor și va rămâne al lor". Vezi *ibid.*, R. 26/5.
48. *Ibid.*, R. 2/2.
49. *Ibid.*, R. 2/7.
50. Informație pe care o dețin de la fiul lui Preoteasa, Gheorghe.
51. Se pare că a fost vorba despre un accident adevărat, și nu despre unul provocat, deoarece restul delegaților, printre care se numărau Leonte Răutu, Alexandru Moghioroș și Nicolae Ceaușescu, au suferit traumatisme minore. Vezi „Informație despre starea sănătății membrilor delegației de partid și guvernamentale a R.P.R.", în Buzatu și Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 160–161.
52. Pavel Țugui susține că Gheorghiu-Dej intenționa să-l elimine pe Leonte Răutu de la conducerea Agitprop și să-l înlocuiască cu Grigore Preoteasa. Vezi Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, pp. 137–138.
53. Ileana Răceanu și-a criticat soțul numai pentru defecte de caracter, pentru care acesta nu putea fi pedepsit de către partid. Este însă foarte probabil ca, odată ce devenise clar faptul că el nu mai putea scăpa, cei doi să fi hotărât de comun acord ca măcar ea să încerce să se salveze.
54. Pentru punctul de vedere al comisiei de anchetă cu privire la caracterul „antipartinic" al discuțiilor în care se angajase Petrescu în afara ședințelor oficiale de partid, vezi „Cu privire la activitatea antipartinică a unor membri de partid", 13 iulie 1956. Pentru punctul de vedere al lui Petrescu, care a încercat să se apere argumentând că a fost tratat într-un mod mai puțin democratic decât Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, ale căror cazuri au fost dezbătute pe larg în Biroul Politic, deși erau răspunzători pentru greșeli mai mari decât el, vezi memoriul său „Către Biroul Politic al P.M.R.", 3 octombrie 1957. Copii ale acestor documente din arhivele Biroului Politic al C.C. se află în posesia autorului. Petrescu va fi reabilitat de către Ceaușescu, care l-a inclus în Comitetul Executiv la Congresul al X-lea al P.C.R. în 1969, doar cu un an înainte de moartea sa.
55. „Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 9–13 iunie 1958". O copie a acestui document se află în posesia autorului.
56. Pentru detalii cu privire la retragerea trupelor sovietice din România, vezi Ioan Scurtu (coord.), *România: Retragerea trupelor sovietice – 1958* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1996). Vezi și Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania, 1944–1958* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1992).

CAPITOLUL 6. Opoziția față de hrușciovism

1. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 316.
2. Pentru o analiză aprofundată a Congresului al III-lea al P.M.R., vezi *ibid.*, pp. 316–325.
3. La ședința Biroului Politic din 29 noiembrie 1961 au luat parte Gheorghiu-Dej, Apostol, Bodnăraș, Borilă, Chivu Stoica, Ceaușescu, Drăghici, Maurer, Moghioroș, Coliu, Răutu, Sălăjan, Voitec și Dalea. Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 29 noiembrie 1961". O copie a acestui document se află în posesia autorului.
4. Vezi versiunea în limba engleză, „Report of the Delegation of the Rumanian Workers' Party which Attended the Twenty-second Congress of the CPSU – Submitted to the Plenum of the C.C., RWP held between November 30 and December 5, 1961", în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches: June 1960 – December 1962* (București: Editura Meridiane, 1963), p. 291.
5. Citat în King, *History of the Romanian Communist Party*, p. 92.
6. Dej, *Articles and Speeches: June 1960 – December 1962*, pp. 278–279.
7. *Ibid.*
8. Dej, Apostol, Bodnăraș, Borilă, Chivu Stoica, Ceaușescu, Maurer, Drăghici, Moghioroș, Coliu, Răutu, Sălăjan și Voitec au luat parte la ședința Biroului Politic din ziua de 7 decembrie 1961. Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 7 decembrie 1961", pp. 6–7.
9. Informații comunicate de Cristina Luca-Boico și Leonte Tismăneanu.
10. Veterani ai P.C.R. confirmă faptul că Dej devenise din ce în ce mai suspicios, suspectându-i chiar și pe cei mai apropiați colaboratori ai săi de inițierea unor comploturi pentru a-i submina puterea.
11. De exemplu, în 1964, într-o prelegere destinată exclusiv studenților de la academia de partid, Ceaușescu a subliniat importanța ideologiei staliniste. Auditoriul a fost uimit să-l audă lăudând moștenirea teoretică a lui Stalin, în special *Problemele leninismului*, pe care Ceaușescu a menționat-o ca pe o lectură obligatorie pentru oricine voia să înțeleagă marxism-leninismul. Dețin informația de la persoane care au fost prezente la acea prelegere.
12. Vezi Buzatu și Chiriţoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, vol. 1, p. 33. Referitor la răscoala țărănească din 1907, vezi Robert W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (1934; reeditare, New York: Archon Books, 1963), pp. 386–387.
13. Pentru o analiză subtilă a rolului jucat de Hrușciov în criza chinezo-sovietică, vezi capitolul 7, „Khrushchev and the Sino-Soviet Schism", în Vladislav Zubok și Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996), pp. 210–235.
14. „Extras din stenograma convorbirilor care au avut loc la București între delegațiile C.C. al P.M.R. și C.C. al P.C.U.S. în zilele de 24–25 iunie

1963", Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 1702/1963, protocol 2 (1645), 23–24.12.1963, cutia 26, p. 1.

15. „Extras din nota cu privire la discuțiile ce au avut loc cu prilejul vizitei în R.P.R. a tov. N.S. Hrușciov în tren, mașină și cu alte ocazii în timpul deplasării la locurile de vânătoare între zilele de 3–7 octombrie 1963", p. 1.
16. Vezi J.F. Brown, „Eastern Europe", în Leopold Labedz (coord.), *International Communism after Khrushchev* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965), p. 79.
17. Vezi Joseph Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II* (New York: Oxford University Press, 1989), p. 162.
18. Vlad Georgescu, *The Romanians: A History* (Londra: I.B. Tauris, 1991), p. 245.
19. Vezi H. Gordon Skilling, *Communism National and International: Eastern Europe after Stalin* (Toronto: University of Toronto Press and Canadian Institute of International Affairs, 1964), p. 152.
20. Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*, pp. 203, 214.
21. E.B. Valev a publicat în aprilie 1964 un articol privind crearea unui „complex economic interstatal" care urma să cuprindă porțiuni din sudul Uniunii Sovietice, sud-estul României și nordul Bulgariei. Vezi Georgescu, p. 245.
22. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 48.
23. Vezi comentariile lui Bârlădeanu cu privire la intervenția sa în Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu* (București: Editura Evenimentul Românesc, 1997), pp. 150–151.
24. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 339.
25. Skilling, *Communism National and International*, p. 153, se referă la articolul publicat de președintele Consiliului de Miniștri al României, Ion Gheorghe Maurer, în numărul din noiembrie 1963 al revistei *World Marxist Review*, sub titlul „The Firm Foundations of the Unity of the International Communist Movement" („Bazele ferme ale unității mișcării comuniste internaționale").
26. Vezi instrucțiunile date de Gheorghe Gheorghiu-Dej delegației P.C.R. – care urma să se deplaseze în China în primăvara anului 1964 – de a încerca să-i convingă pe comuniștii chinezi să întrerupă polemica împotriva Moscovei pentru cel puțin șase luni sau, mai bine, pentru un an, și apoi să se organizeze o conferință mondială a mișcării comuniste pentru a discuta chestiunile controversate. Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 28 februarie 1964", Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 207/28.III.1964, p. 4.
27. *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964* (București: Editura Politică, 1964). Pentru paragrafele citate, vezi Skilling, *Communism*

National and International, pp. 153–154. Vezi și observațiile lui Bârlădeanu cu privire la importanța Declarației din aprilie 1964 în Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, pp. 152–158.

28. De fapt, Gaston Marin a efectuat trei vizite oficiale în Statele Unite: în 1957, în noiembrie 1963 și în mai-iunie 1964. După propria mărturie a lui Gaston Marin, ultima sa vizită oficială în Statele Unite, din 1964, a fost cea mai importantă în privința relațiilor bilaterale. Vezi Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej: Însemnări din viață* (București: Editura Evenimentul Românesc, 2000), pp. 212–229.
29. Rezultatele vizitei delegației române în Franța au fost discutate în ședința Biroului Politic din 4 august 1964. Oficialii de partid români au fost impresionați în mod deosebit de către de Gaulle. Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 4 august 1964", Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 1574/31.XII.1964, pp. 6–20.
30. David Binder, „Rumania Presses Pursuit of Independent Economy", *New York Times*, 6 iulie 1964, p. 1.
31. A fost propunerea lui Gheorghiu-Dej, aprobată de către Biroul Politic, de a invita delegații din toate țările „socialiste", inclusiv din Iugoslavia și Cuba, la manifestările legate de sărbătorirea zilei de 23 august. Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.C.R. din ziua de 4 august 1964", Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., nr. 1574/31.XII.1964, p. 20.
32. Vezi discuția legată de „autoafirmarea României" – „The Romanian Self-Assertion" – în Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), pp. 442–455. Brzezinski, care inițial minimalizase trăsăturile persistente ale tradițiilor staliniste locale în România, și-a modificat ulterior părerea și a caracterizat stăpânirea lui Ceaușescu drept modelul totalitarismului extrem. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century* (New York: Scribner, 1989), pp. 134–135.
33. Ronald H. Linden, „Romanian Foreign Policy in the 1980s", în Daniel Nelson (coord.), *Romania in the 1980s* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1981), p. 229.
34. Mihai Beniuc, un poet promițător odată, devenit ulterior un scriitor în slujba partidului, a condus numeroase vânători de vrăjitoare. În februarie 1965, cu o lună înainte de moartea neașteptată a lui Dej, Conferința Scriitorilor Români a permis atacuri fără precedent împotriva realismului socialist. În timpul conferinței, Beniuc a fost criticat aspru de către colegii săi, care își regăsiseră curajul, și a fost demis. Pentru o relatare autojustificatoare privind rolul pe care l-a jucat în stalinizarea culturii române și despre așa-zisa luptă împotriva dogmatismului, vezi Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi: Memorii, 1940–1975* (București: Editura Ion Cristoiu, 1999).
35. Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 318.
36. Mihai Roller a fost multă vreme un apropiat al lui Chișinevschi și al lui Răutu și a deținut postul de director al Institutului de Istorie a Partidului.

Conform informațiilor primite de la Sorin Toma, după ce i s-a spus că Plenara C.C. din iunie 1958 l-a acuzat de „fracționism", Roller a suferit un atac cerebral și a murit la scurt timp după aceea (a circulat zvonul, neconfirmat, că s-ar fi sinucis). Împreună cu amatori precum „esteticianul" Nicolae Moraru, ziariștii de partid Traian Șelmaru și Sorin Toma și alți foști militanți din ilegalitate catapultați la conducerea „frontului ideologic", Roller a întruchipat cea mai agresivă formă de jdanovism românesc. Cu privire la influența lui Roller asupra istoriografiei românești în anii '50, vezi o relatare detaliată în Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, în special pp. 10–54.

37. Dr. Leon Bercu, comunicare personală, București, 1973. Lica Gheorghiu nu l-a iertat niciodată pe dr. Bercu pentru faptul că i-a ascuns diagnosticul adevărat al bolii lui Dej și a refuzat să ia parte la funeraliile acestuia, organizate la cimitirul evreiesc „Filantropia" la sfârșitul anilor '70 (copiii ei au fost însă prezenți la funeralii). Se poate bănui că Maurer și Ceaușescu s-au temut că Lica ar fi putut interveni la tatăl ei în favoarea lui Gheorghe Apostol, a cărui fiică, Geta, se număra printre cele mai bune prietene ale ei. Trebuie amintit și faptul că relațiile dintre Lica Gheorghiu și Elena Ceaușescu erau destul de reci. Cu diferite ocazii, aroganta Lica a refuzat avansurile Elenei (dețin informația de la fiul Licăi Gheorghiu, Gheorghe, care mi-a fost coleg de liceu și pe care bunicul său, Gheorghiu-Dej, l-a adoptat în 1963). Lica divorțase de primul ei soț, tatăl lui Gheorghe, Marcel Popescu, în 1958 (ca urmare, acesta și-a pierdut postul de ministru al Comerțului Exterior). În 1961, Lica s-a măritat cu inginerul Gheorghe Rădoi, fost director al Întreprinderii de Autocamioane „Steagul Roșu" din Brașov. La scurt timp după aceea, Rădoi a devenit ministru al Industriei Construcțiilor de Mașini și adjunct al primului-ministru. Și-a pierdut însă toate funcțiile politice după moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965. Ceaușescu l-a reabilitat pe Marcel Popescu, pe care l-a numit adjunct al președintelui Camerei de Comerț a României.
38. Vezi relatarea lui Maurer în Betea, *Maurer și lumea de ieri*, pp. 171–176.
39. Vezi Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, pp. 180–184. Există însă un element care trebuie avut în vedere, și anume animozitatea personală dintre Bârlădeanu și Maurer. Cu diferite ocazii, în anii '70 și '80, în timpul unor conversații particulare cu veterani ai partidului, Bârlădeanu l-a descris pe Maurer ca pe un individ corupt din punct de vedere politic și moral. Se pare că Bârlădeanu a fost acela care s-a opus ideii altor posibili semnatari ai „Scrisorii celor șase" de a-l contacta pe Maurer și de a-l invita să li se alăture. În privința elementelor „procedurale" ale succesiunii lui Dej, nu am putut găsi nici un document în arhiva operațională a P.C.R. care să indice vreo discuție colectivă cu privire la acestea. Indiferent ce dezbateri ar fi putut avea loc, acestea trebuie să fi fost informale și, pentru a folosi acuzația favorită a lui Dej împotriva adversarilor săi, „fracționiste".

40. De origine evreiască, Sorin Toma a intrat în P.C.R. în 1932, la vârsta de 18 ani. În anii '30 a fost însurat cu Ana Grossman-Toma, o militantă care a jucat un rol important atât în anturajul Anei Pauker, cât și în anturajul lui Gheorghiu-Dej. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a luptat alături de partizanii sovietici și apoi cu Armata Roșie împotriva naziștilor (1943–1945). În 1946 s-a întors în România și a fost numit redactor-șef adjunct al ziarului partidului, *Scânteia*. Din 1947 și până în 1960 a fost redactorul-șef al *Scânteii* și membru al Comitetului Central al P.M.R. (1949–1960). Tatăl său, Alexandru Toma, un poet mediocru, dar foarte ambițios, a fost bardul oficial al perioadei staliniste din România și a scris versurile primului imn al Republicii Populare Române. La ordinul conducerii de partid, la sfârșitul anilor '40, Sorin Toma l-a atacat violent în scris pe unul dintre cei mai importanți poeți români, Tudor Arghezi. Sorin Toma a căzut victimă epurărilor lui Dej; după 1960 și-a pierdut poziția și a fost exclus din P.M.R. în 1963. În 1988 a emigrat în Israel. Pentru propria explicație a lui Toma cu privire la rolul pe care l-a jucat în atacurile împotriva lui Arghezi, vezi scrisoarea deschisă pe care i-a adresat-o istoricului literar Mircea Zaciu, *Vatra* (Târgu-Mureș), decembrie 1997 – ianuarie 1998.
41. Pentru o analiză pătrunzătoare a momentului – remarcabil de scurt – de tranziție de la Dej la Ceaușescu, vezi Pavel Câmpeanu, „Înscăunarea", *22* (București), 14–20 august (2001), pp. 15–16. Plecând de la stenogramele ședințelor Biroului Politic, Câmpeanu, membru al partidului din perioada de ilegalitate și unul dintre puținii sociologi marxiști din România cu o gândire originală, demonstrează că nu a existat niciodată o serioasă alternativă Apostol și că Ceaușescu a moștenit poziția lui Dej ca lider al partidului fără să aibă de înfruntat opoziția semnificativă a vreunuia dintre colegii săi. De fapt, membrii Comitetului Central invitați să ia parte la prima ședință plenară de după moartea lui Dej, în martie 1965, au fost puși în fața unui fapt împlinit: Ceaușescu era noul lider – nu exista nici un dubiu în această privință. Acest fapt era garantat, desigur, nu numai de susținerea din partea „baronilor" lui Dej (Maurer și Bodnăraș), ci și, mai important chiar, de legăturile vechi pe care Ceaușescu le avea cu liderii regionali ai partidului, dintre care mulți au fost promovați curând în poziții-cheie la centru la Congresul al IX-lea al P.C.R. în iulie 1965. Câmpeanu și-a dezvoltat în continuare analiza în cartea sa *Ceaușescu: Anii numărătorii inverse* (Iași: Polirom, 2002).

CAPITOLUL 7. Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965–1989

1. Am încercat să destram câteva dintre legendele persistente referitoare la „originalitatea" României în afacerile interne și externe în studiile mele „Ceaușescu's Socialism", *Problems of Communism*, 34, 1 (ianuarie–februarie 1985), pp. 50–66, și „The Ambiguity of Romanian National Communism", *Telos*, nr. 60 (vara, 1984), pp. 65–79.

2. J.F. Brown, *The New Eastern Europe: The Khrushchev Era and After* (New York: Praeger, 1966), p. 71. După 1968, Brown a evaluat performanțele lui Ceaușescu – ca deținător al puterii – într-o manieră mai sceptică. Vezi, de exemplu, J.F. Brown, „Romania Today", *Problems of Communism*, 18, 1 (ianuarie–februarie 1969), pp. 8–17.
3. „Sick Man of Communism", *The Economist* (Londra), 26 octombrie 1985. Aceeași imagine dezolantă a autocrației neostaliniste a lui Ceaușescu poate fi găsită în articole publicate în presa americană, germană și franceză. Vezi, de exemplu, „Romania: Un communisme dynastique", *L'Express* (Paris), 4 ianuarie 1985, și „Roumanie: Lugubre fin de règne", *ibid.*, 20 decembrie 1985. Ultimul articol descrie ultimele (și cele mai aberante) măsuri adoptate de un dictator confruntat cu o criză economică endemică și pe care poporul pe care pretindea că îl reprezintă îl ura profund.
4. În anii '70, Ceaușescu a sprijinit linia dogmatică promovată de prim-ministru Manea Mănescu, care era profesor de economie, împotriva celor ce pledau pentru descentralizare economică și pentru mai multe investiții în industriile producătoare de bunuri de consum. Interviuri personale cu disidentul Mihai Botez, matematician și specialist în prognoze economice, Washington, D.C., octombrie 1987, și Philadelphia, martie 1988. Vezi și contribuția lui Botez la volumul *Romania: A Case of „Dynastic" Communism* (New York: Freedom House, 1989), pp. 12–18.
5. Vezi Robert C. Tucker, „On Revolutionary Mass-Movement Regimes", în *idem, The Soviet Political Mind: Studies in Stalinism and Post-Stalin Change* (New York: Praeger, 1963), pp. 3–19.
6. Pentru o discuție asupra poziției P.C.R. în problema Basarabiei și a susținerii servile de către acesta a proiectelor expansioniste sovietice, vezi Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, pp. 52–128.
7. Vezi analiza detaliată a lui Michael Shafir cu privire la „schimbarea simulată" practicată de către conducerea P.C.R., în Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, pp. 47–63.
8. Vezi „Report of the Delegation of the Rumanian Workers' Party", în Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches*, pp. 257–293, și Haupt, „La Genèse du conflit soviéto-roumain".
9. Vezi Gail Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania* (Berkeley: University of California Press, 1998).
10. Vezi Paul Lewis, „Diplomats Cite Growing Signs of Ceaușescu's Illness", *New York Times*, 17 decembrie 1985; „Ceaușescu's Illness", *The Economist* (Londra), *Foreign Report*, 1 august 1985. Fostul ministru de Externe și membru supleant al Comitetului Executiv, Ștefan Andrei, a spus, în timpul interviului pe care i l-am luat la București în iunie 1994, că membri de vârf ai elitei comuniste îl preferau pe Nicu drept posibil succesor (mai degrabă decât, să zicem, pe Elena Ceaușescu).
11. Pentru o analiză inspirată a strategiei lui Ceaușescu de a efectua vizite de o amplă publicitate în fabrici, cooperative agricole și în alte instituții socialiste pentru a-și crea o aură de legitimitate, vezi Cristina Petrescu,

„Vizitele de lucru: Un ritual al Epocii de Aur", în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc* (București: Nemira, 1998), pp. 229–238.

12. Michael D. Kennedy, în *Professionals, Power and Solidarity in Poland: A Critical Sociology of Soviet-Type Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p. 39, estimează că numai în anul 1971 Gierek a avut 171 de „întâlniri cu masele". Michael H. Bernhard, în *The Origins of Democratization in Poland: Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976–1980* (New York: Columbia University Press, 1993), p. 42, afirmă că Gierek a avut nu mai puțin de 187 de întâlniri de acest fel.
13. Pensiile se calculau pe baza vechimii ca membru de partid; cu cât cineva intrase mai devreme în partid, cu atât pensia sa era mai mare.
14. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19–24 iulie 1965* (București: Editura Politică, 1966), p. 14.
15. *Ibid.*, pp. 330–352.
16. Au fost foarte puțini cei ce au observat că, la deschiderea congresului, Elena Ceaușescu se afla în primul rând, îmbrăcată în alb, alături de soția lui Alexandru Drăghici, Marta (născută Cziko), care la vremea aceea părea să-i fie prietenă apropiată. În vara anului 1965 cele două și-au petrecut vacanța împreună la Karlovy Vary, în Cehoslovacia, afișând încredere reciprocă și camaraderie. După moartea lui Dej, cuplurile Ceaușescu și Drăghici s-au întâlnit frecvent pentru a juca împreună biliard sau popice. Cei doi torționari de încredere ai lui Dej se pregăteau pentru confruntarea finală.
17. Nicolae Ceaușescu, Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Emil Bodnăraș, Petre Borilă, Alexandru Drăghici, Constantin Drăgan, Alexandru Moghioroș, Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu, Gogu Rădulescu, Leontin Sălăjan și Ștefan Voitec erau cei cincisprezece membri ai Comitetului Executiv. Erau zece membri supleanți: Iosif Banc, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Dumitru Coliu, Florian Dănălache, János Fazekás, Mihai Gere, Petre Lupu, Ilie Verdeț și Vasile Vâlcu. Nicolae Ceaușescu, Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Emil Bodnăraș și Alexandru Drăghici formau Prezidiul Permanent. Secretariatul era compus din secretarul general Nicolae Ceaușescu și opt secretari: Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș, Mihai Dalea, Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Patilineț, Leonte Răutu și Virgil Trofin. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, p. 739.
18. Vezi memoriile fostului general în poliția secretă, Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere, 1966–1968: Ancheta cazului Pătrășcanu* (București: Editura Evenimentul Românesc, 1999).
19. Vezi Vladimir Tismăneanu, „Congresul al IX-lea și geneza mitului Ceaușescu", *22* (București), nr. 33 (15–21 august 2000), pp. 12–13.
20. Vezi Timothy Garton Ash, „Conclusions", în Sorin Antohi și Vladimir Tismăneanu (coord.), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath* (Budapesta: Central European University Press, 2000), p. 396.

21. Vezi Ceaușescu, „Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român", pp. 145–146.
22. Pentru interpretări ale destinului lui Pătrășcanu, vezi Carrère d'Encausse, *Le Grand frère*, pp. 118–120, și Ghiță Ionescu, „Was Pătrășcanu a Potential Tito?", în *idem*, *Communism in Rumania*, pp. 151–156. O analogie între Pătrășcanu și Gomułka poate reprezenta o cheie pentru înțelegerea acestui episod tenebros din istoria P.C.R. Vezi Brzeziński, *Soviet Bloc*, pp. 92–95.
23. Cu toate acestea, Drăghici nu a fost niciodată judecat pentru abuzurile din anii '50 și i s-a acordat o substanțială „pensie personală", precum și alte beneficii rezervate membrilor din ilegalitate ai partidului. De fapt, nici un proces al torționarilor și autorilor farselor judiciare din perioada stalinistă nu a avut loc în România lui Ceaușescu.
24. Chiar și un veteran al partidului precum Gheorghe Apostol a fost înșelat de campania de destalinizare simulată a lui Ceaușescu. Imediat după plenara din 22–25 aprilie, pe 30 aprilie 1968, Apostol a scris un scurt articol intitulat „Încotro ne îndreptăm", extrem de critic la adresa campaniei împotriva lui Dej și a politicii de reabilitări ipocrite și selective orchestrate de Ceaușescu, pe care la trimis spre publicare la *Scânteia*. Articolul nu a fost publicat niciodată; mai mult, acesta a provocat declinul politic al lui Apostol, care a culminat cu atacul înveninat al lui Ceaușescu împotriva sa de la Congresul al X-lea al P.C.R. (6–12 august 1969). O copie a articolului lui Apostol se află în posesia autorului.
25. Pentru detalii interesante privind vizita lui de Gaulle în România, vezi Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România* (București: Editura Albatros, 1994).
26. Pentru amănunte suplimentare cu privire la Primăvara de la Praga, vezi cartea mea *Reinventing Politics*: *Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992), pp. 90–106.
27. De fapt, Cisaî fusese ambasadorul Cehoslovaciei în România între 1964 și începutul anului 1968, când Dubțek l-a promovat printre ideologii principali ai Primăverii de la Praga. În perioada petrecută la București, Cisaî a luat lecții intensive de limba engleză de la același domn distins care mi-a fost primul profesor particular de limba engleză, Carol Popper.
28. Vezi discursul cu privire la evenimentele din Cehoslovacia ținut de Valter Roman în octombrie 1968 în fața muncitorilor comuniști din județul Brașov. Petre Roman mi-a pus la dispoziție o copie a discursului tatălui său, în care se sublinia nevoia de a condamna metodele cominterniste compromise și se criticau aspru politicile neostaliniste sovietice. În acel discurs important, Roman l-a citat pe Constantin Dobrogeanu-Gherea în sensul că „socialismul și adevărul sunt inseparabile" și a susținut nevoia unor confruntări libere de idei în cadrul comunismului internațional.
29. Cu privire la evenimentele din 1968, vezi secțiunea „Romania", în Richard F. Staar (coord.), *Yearbook on International Communist Affairs, 1969* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970), pp. 714–727.
30. Vezi lista membrilor și a membrilor supleanți ai Comitetului Central aprobată de Congresul al IX-lea al P.C.R., în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19–24 iulie 1965*, pp. 735–738.

31. Cu privire la dinamica elitei P.C.R. sub Ceaușescu, vezi Trond Gilberg, „The Communist Party of Romania", în Stephen Fischer-Galati (coord.), *The Communist Parties of Eastern Europe* (New York: Columbia University Press, 1979), pp. 281–325, Walter M. Bacon, „Romania", în Richard F. Staar (coord.), *Yearbook on International Communist Affairs, 1985* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1985), pp. 318–333, și Vladimir Tismăneanu, „The Agony of a Marxist Regime", *The World and I*, 3, 3 (martie 1988), pp. 108–114.
32. Interviu personal cu Dumitru Popescu, București, iunie 1994. Pentru detalii suplimentare, vezi memoriile lui Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie: „Am fost și cioplitor de himere"* (București: Editura Express, f.a.).
33. Niculescu-Mizil a fost un exponent zelos al poziției neutre a lui Ceaușescu în privința conflictului chinezo-sovietic și, pentru mulți intelectuali, el a simbolizat (împreună cu Ion Iliescu) promisiunile fazei semiliberale a conducerii lui Ceaușescu. Pentru memoriile lui Mizil, scrise după 1990, vezi bibliografia.
34. Născută Marta Cziko, soția lui Drăghici fusese arestată în timpul războiului și fusese condamnată la închisoare pe viață pentru activități comuniste ilegale.
35. Vezi raportul lui Ceaușescu la congres, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6–12 august 1969* (București: Editura Politică, 1969), pp. 24–25. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 21 de membri: Nicolae Ceaușescu, Ion Gheorghe Maurer, Maxim Berghianu, Emil Bodnăraș, Florian Dănălache, Constantin Drăgan, Emil Drăgănescu, János Fazekás, Petre Lupu, Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Pană, Dumitru Petrescu, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Gheorghe Stoica, Virgil Trofin, Ilie Verdeț, Vasile Vâlcu și Ștefan Voitec. Erau unsprezece membri supleanți: Iosif Banc, Petre Blajovici, Miu Dobrescu, Aurel Duca, Mihai Gere, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Karol Kiraly, Vasile Patilineț, Dumitru Popa și Ion Stănescu. Prezidiul Permanent era compus din nouă membri: Nicolae Ceaușescu, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraș, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Pană, Dumitru Petrescu, Gheorghe Rădulescu, Virgil Trofin și Ilie Verdeț. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceaușescu și șase secretari: Mihai Gere, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Pană, Vasile Patilineț, Dumitru Popescu și Virgil Trofin. *Ibid.*, pp. 757–758.
36. *Ibid.*, p. 63.
37. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 23 de membri: Nicolae Ceaușescu, Emil Bobu, Emil Bodnăraș, Cornel Burtică, Elena Ceaușescu, Gheorghe Cioară, Lina Ciobanu, Emil Drăgănescu, János Fazekás, Petre Lupu, Manea Mănescu, Paul Niculescu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Pățan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Virgil Trofin, Iosif Uglar, Ilie Verdeț, Vasile Vâlcu și Ștefan Voitec. Erau treisprezece membri supleanți: Ștefan Andrei, Iosif Banc, Chivu Stoica, Mihai Dalea, Miu Dobrescu, Mihai Gere, Nicolae Giosan, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Vasile Patilineț, Mihai Telescu, Ioan Ursu și

Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceaușescu și șase secretari: Ștefan Andrei, Cornel Burtică, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Iosif Uglar și Ilie Verdeț. Vezi *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25–28 noiembrie 1974* (București: Editura Politică, 1975), pp. 841–842.

38. Vezi „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism", în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, pp. 614–749. Cu privire la abordarea teleologică a „istoriei naționale", vezi în special pp. 618–635.
39. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19–24 iulie 1965* (București: Editura Politică, 1966), p. 92.
40. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 27 de membri: Nicolae Ceaușescu, Iosif Banc, Emil Bobu, Cornel Burtică, Virgil Cazacu, Elena Ceaușescu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, János Fazekás, Ludovic Fazekás, Cornelia Filipaș, Alexandrina Găinușe, Petre Lupu, Paul Niculescu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Pățan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Aneta Spornic, Virgil Trofin, Ilie Verdeț și Ștefan Voitec. Erau optsprezece membri supleanți: Ștefan Andrei, Petre Dănică, Miu Dobrescu, Gheorghe Dumitrache, Petru Enache, Eva Feder, Mihai Gere, Nicolae Giosan, Suzana Gâdea, Ion Ioniță, Ștefan Mocuța, Ana Mureșan, Elena Nae, Marin Rădoi, Ion Stoian, Iosif Szasz, Ion Ursu și Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceaușescu și opt secretari: Iosif Banc, Virgil Cazacu, Constantin Dăscălescu, Ludovic Fazekás, Dumitru Popa, Dumitru Popescu, Ilie Rădulescu și Marin Vasile. Vezi *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, 19–23 noiembrie 1979* (București: Editura Politică, 1981), pp. 899–900.
41. Pârvulescu fusese membru al P.C.R. de la congresul de fondare a partidului și membru al Comitetului Central din 1929. Arestat în 1934, a evadat și a plecat în U.R.S.S., unde a rămas pe perioada celui de-al Doilea Război Mondial. S-a întors în România în 1944, unde a condus P.C.R. împreună cu Emil Bodnăraș și Iosif Rangheț, în timp ce Ana Pauker se afla încă în U.R.S.S., iar Gheorghiu-Dej se găsea în închisoare. Ulterior, Pârvulescu a fost președintele Comisiei Controlului de Partid (1945–1961) și membru al Biroului Politic (1952–1960), dar și-a pierdut funcțiile după Plenara C.C. din noiembrie–decembrie 1961, la care a fost criticat pentru complicitate cu Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu. A trăit îndeajuns de mult pentru a fi martorul căderii regimului comunist în decembrie 1989. Soția sa, Suzana Pârvulescu (1898–1942), a fost, de asemenea, o militantă comunistă și a fost închisă din acest motiv în 1936–1939.
42. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, compus din 23 de membri: Nicolae Ceaușescu, Iosif Banc, Emil Bobu, Virgil Cazacu, Elena Ceaușescu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Miu Dobrescu, Ludovic Fazekás, Alexandrina Găinușe, Manea Mănescu, Paul Niculescu, Constantin Olteanu,

Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Pățan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Ilie Verdeț și Ștefan Voitec. Erau 25 de membri supleanți: Ștefan Andrei, Ștefan Bârlea, Nicu Ceaușescu, Leonard Constantin, Gheorghe David, Marin Enache, Petru Enache, Mihai Gere, Maria Ghițulică, Nicolae Giosan, Suzana Gâdea, Nicolae Mihalache, Ioachim Moga, Ana Mureșan, Elena Nae, Marin Nedelcu, Cornel Pacoste, Tudor Postelnicu, Ion Radu, Ion Stoian, Gheorghe Stoica, Iosif Szasz, Ioan Totu, Ion Ursu și Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general Nicolae Ceaușescu și nouă secretari: Iosif Banc, Emil Bobu, Ion Coman, Silviu Curticeanu, Petru Enache, Constantin Radu, Ion Radu, Ion Stoian și Ilie Verdeț. Vezi *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, 19–22 noiembrie 1984* (București: Editura Politică, 1985), pp. 742–743.

43. „Foreign Broadcast Information Service" (citat în continuare ca FBIS), *Eastern Europe*, 3 decembrie 1984, p. H/3.
44. *Ibid.*, p. H/2.
45. Naționalismul lui Ceaușescu l-a inspirat pe Isaiah Berlin să scrie: „Este [...] semnificativ [...] faptul că statele create pe baza doctrinelor marxiste au trebuit totuși să afișeze un acut sentiment național... Faptul că Ceaușescu, probabil cel mai desăvârșit leninist-stalinist dintre toți liderii recenți ai statelor comuniste, a trebuit să transforme într-o chestiune de doctrină ceea ce a fost în practică, de mulți ani, linia politică a multor guverne și partide comuniste în Est și în Vest este, cu siguranță, un lucru important. Conflictul dintre disciplina marxistă și forțele naționale, care este un factor aproape constant în comunismul contemporan – într-adevăr, problema generală a marxismului și național-comunismului, atât în privința aspectelor teoretice, cât și în practică –, merită să fie studiat mai îndeaproape decât a fost până acum" (Berlin, *Crooked Timber of Humanity*, pp. 253–254).
46. Trond Gilberg, „Romania's Growing Difficulties", *Current History*, noiembrie 1984, p. 270. Este convingător modul în care Gilberg analizează efectele cultului irațional al personalității lui Ceaușescu. Alternativa la monopolizarea puterii de către clanul Ceaușescu-Petrescu ar fi constituit-o formularea unei provocări strategice împotriva dogmelor osificate venerate de către autocrație.
47. Cu privire la natura regimurilor de tip sovietic și problemele legitimității, vezi Ferenc Fehér, Agnes Heller și György Márkus, *Dictatorship over Needs* (New York: St. Martin's Press, 1983), și T.H. Rigby și Ferenc Fehér, *Political Legitimation in Communist States* (New York: St. Martin's Press, 1982).
48. *Scânteia*, 9 octombrie 1982. Vezi și Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 78. Fostul prim-ministru Ilie Verdeț nu era cumnatul președintelui. Soția sa, Reghina, era originară din Transilvania, ca și soțul ei, și nu exista nici o legătură de rudenie între familiile Verdeț și Ceaușescu. Nici Manea Mănescu și nici soția acestuia nu erau înrudiți cu cuplul prezidențial.
49. Nimeni nu a descris mai bine ingnoranța infatuată și comportamentul insolent al lui Dăscălescu decât poetul și traducătorul Ion Caraion, care a fost martorul acceselor de furie ale premierului în timpul Conferinței

Naționale a Scriitorilor din iulie 1981. Vezi Ion Caraion, *Insectele tovarășului Hitler* (München: Ion Dumitru Verlag, 1982), pp. 97–106.

50. Mihail Florescu a murit la București în februarie 2000.
51. FBIS, *Eastern Europe*, 29 noiembrie 1984, p. H/4.
52. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 83. Trofin a murit în 1983 și există indicii credibile că s-ar fi sinucis. Nu a fost publicat nici un necrolog oficial de partid, o altă dovadă a ceea ce am numit „memoria scurtă a nomenclaturii" în una dintre emisiunile mele de la Radio Europa Liberă.
53. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 168.
54. Pentru detalii suplimentare, vezi Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77* (*Cutremurul oamenilor*) (Oradea: Editura Multiprint, 1993) [*Culoarea curcubeului '77. Cod Bărbosul*, Iași: Editura Polirom, 2005].
55. Vezi Vladimir Socor, „Prisoner of Conscience: Radu Filipescu", Radio Free Europe, *Romanian SR / 17*, 17 noiembrie 1984, pp. 21–23; Nicholas G. Andrews, „Romania under Communism: Waiting It Out", *Christian Science Monitor*, 11 martie 1985; și David B. Funderburk, „Defiance in Romania? Look Again, Anderson", *Washington Post*, 7 septembrie 1985. Ultimul articol, semnat de fostul ambasador al Statelor Unite în România, examinează abuzurile regimului Ceaușescu în domeniul drepturilor omului. Mass-media occidentale au analizat în detaliu măsurile de austeritate adoptate de Ceaușescu, dar au insistat insuficient asupra sorții populației. Pentru o analiză corectă a problemei, vezi Robert Gillette, „Romania: A New Winter of Despair", *Los Angeles Times*, 28 noiembrie 1985; în privința drepturilor omului, vezi Juliana Geran Pilon, „Why Exclude Romania?", *New York Times*, 2 noiembrie 1985.
56. Walter D. Connor, „Dissent in Eastern Europe: A New Coalition?", *Problems of Communism*, ianuarie–februarie 1980, pp. 1–17. Vezi și Vlad Georgescu, „Romanian Dissent: Its Ideas", în J.L. Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe* (New York: Praeger, 1985), pp. 182–194, care include trimiteri interesante la ideile profesorului Mihai Botez, conținute în manuscrisul său nepublicat „Toward a Science of Communism".
57. Informațiile prețioase cu privire la tulburările de la Brașov le datorez lui Vasile Gogea și Leonard Oprea.
58. Pentru o analiză inspirată a protestului muncitoresc în România comunistă, vezi Dragoș Petrescu, „A Threat From Below? Some Reflections on Workers' Protest in Communist Romania", *Xenopoliana* (Iași), nr. 1–2 (1999), pp. 142–168.
59. Vezi Mihai Gere, „Full Equality for All the Citizens of Romania", *România liberă* (București), 25 ianuarie 1986, în FBIS, *Eastern Europe*, 28 ianuarie 1986, p. H8. Pentru o evaluare total diferită a situației minorității etnice maghiare din România, vezi Gaspar Miklos Tamás, *Censorship, Ethnic Discrimination and the Culture of the Hungarians in Romania* (New York: International Helsinki Federation for Human Rights, 1985).
60. Vasile Nichita, „Historical Significance of the Ninth RCP Congress", *Era Socialistă* (București), 25 mai 1985, pp. 22–27, în Joint Publications Research Service, *EPS*, 6 august 1985, p. 109.

61. *Latter-day Caesar* [*Un tiran modern*] a fost titlul unui documentar TV austriac difuzat la Viena în ianuarie 1986 care se concentra asupra cultului personalității lui Ceaușescu, dezvăluind ridicola glorificare a lui Ceaușescu și a soției sale, faraonicele proiecte economice ale acestuia și distrugerea centrului istoric al Bucureștiului în urma deciziei președintelui de a-și „eterniza" stăpânirea prin construirea unui nou complex guvernamental de dimensiuni enorme. De asemenea, documentarul prezenta criza economică, alimentară și energetică prin care trecea România și măsurile sălbatice de austeritate impuse de Ceaușescu. Ambasada României de la Viena a protestat împotriva difuzării unei descrieri „tendențioase și dușmănoase" a situației din țară. Vezi FBIS, *Eastern Europe*, 23 ianuarie 1986, p. H1. Cu privire la gigantomania lui Ceaușescu, vezi Jackson Diehl, „Maybe One Day They'll Call It Ceaușescu's Versailles", *Washington Post National Weekly Edition*, 20 ianuarie 1986, p. 17.
62. Dan Ionescu, „A Touch of Royalty", Radio Free Europe, *Romanian SR/2*, 22 ianuarie 1985, p. 13.
63. Bernard-Henri Lévy a arătat profundele afinități ideologice dintre dreapta naționalist-autoritară (Charles Maurras și discipolii săi din ziua de azi) și stânga cripto-stalinistă, comunistă sau socialistă, inclusiv CERES (Centre d'Études, de Recherches et d'Éducation Socialistes) și alte segmente ale Partidului Socialist Francez. Vezi Bernard-Henri Lévy, *L'Idéologie française* (Paris: Grasset, 1981), și *idem*, *Questions de principe* (Paris: Denoël/Gonthier, 1983). Similaritățile dintre „ideologia franceză" și doctrina socialist-naționalistă românească sunt mai mult decât izbitoare.
64. Citat în *Nicolae Ceaușescu*, p. 175.
65. Vezi Corneliu Vadim Tudor, „Suflet în sufletul neamului", *Săptămâna* (București), 26 iulie 1985, p. 7.
66. FBIS, *Eastern Europe*, 16 ianuarie 1986, p. H2.
67. Vezi Slobodan Stankovic, „Professor Accuses East European Leaders of Narcissism", Radio Free Europe, *Yugoslav SR/II*, 11 decembrie 1985, p. 23.
68. Parafrazându-l pe Bertolt Brecht, „este o țară tristă aceea care are nevoie de [astfel de] eroi". Vezi Bertolt Brecht, *Life of Galileo*.
69. „News Media Hail Ceaușescu on Birth Anniversary", FBIS, *Eastern Europe*, 29 ianuarie 1986, p. H2.
70. *Ibid.*, p. H1. Cât despre Ceaușescu, acesta arăta destul de viguros la sărbătorirea zilei sale de naștere cu ocazia împlinirii a 68 de ani. Însă, în locul unui toast care să marcheze evenimentul, Ceaușescu i-a îndemnat pe miniștrii săi și pe toți românii „să muncească mai mult, să producă mai mult și să exporte mai degrabă decât să consume" (*The Economist*, 8 martie 1986, p. 52). Pentru anumiți analiști, tonul adoptat de Ceaușescu sugera o prăpastie care se lărgea între secretarul general și partid. Vezi Anneli Maier, „Ceaușescu at 68", Radio Free Europe, *Romanian SR/3*, 24 februarie 1986, pp. 3–7.
71. Vezi, în acest sens, articolul despre „Doctrina Ceaușescu", în Ovidiu Trăsnea și Nicolae Kallos, *Mică enciclopedie de politologie* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977), pp. 136–145.

72. Vezi Dorin Tudoran, *Frig sau Frică: Reflecții despre condiția intelectualului român* (Daphne, Ala.: Europa Media, 1988), manuscrisul original în limba română, p. 48. Poet și jurnalist important, Dorin Tudoran a denunțat, pe când se găsea în România, controlul totalitar asupra culturii și oportunismul elitei intelectuale oficiale. Hărțuit și calomniat, a cerut, în cele din urmă, să emigreze în Statele Unite ale Americii. Numai intrarea sa în greva foamei și presiunile internaționale au determinat autoritățile de la București să-i permită lui Tudoran și familiei sale să părăsească România în iulie 1985. O versiune prescurtată a eseului menționat a fost publicată în Franța în 1984. Vezi Dorin Tudoran, „De la condition de l'intellectuel roumain", *L'Alternative* (Paris), nr. 29 și 30, septembrie–octombrie și noiembrie–decembrie 1984. Îi datorez lui Dorin Tudoran informații și analize privind dilemele intelectualității române.
73. Controversatul istoric disident sovietic Roy Medvedev propune o critică generală a utilizării de către marxism-leninism a conceptului de *democrație socialistă* în cartea sa *On Socialist Democracy* (New York: Norton, 1977), dar mi se pare că Medvedev tinde să subestimeze incompatibilitatea fundamentală dintre regimurile de tip sovietic și *orice* formă de pluralism autentic. În privința mecanismelor de mobilizare politică și a efectelor lor asupra regimului neostalinist al lui Ceaușescu, vezi studiile lui Steven Sampson: „Muddling through in Romania" (lucrare prezentată la Al Doilea Congres Internațional de Studii Românești, Avignon, Franța, 1983) și „Is Romania the Next Poland?", *Critique* (Glasgow), nr. 16 (1983), pp. 139–166. Câteva dintre mecanismele de „decompresie" colectivă au fost analizate de Sampson în studiul său „Rumors in Socialist Romania", *Survey* (Londra), 28, 4 (iarna 1984), pp. 142–164.
74. Vezi Anneli Maier (împreună cu secția română), „The Ceaușescu Era – An Era of Restrictions", Radio Free Europe, *Romanian SR*, 26 iunie 1985. Vezi și Paul Lewis, „Economy Tight, Romanians Face a Long Winter", *New York Times*, 15 decembrie 1985, o descriere precisă a militarizării economiei, a persecutării sectelor religioase, a mutării pensionarilor de la oraș la sat – amintind de metodele lui Pol Pot – și a altor măsuri luate de „cel mai iubit fiu al poporului român".
75. Cu excepția terorii de masă, regimul lui Ceaușescu tindea să perpetueze aspecte caracteristice „stalinismului matur", printre care un sistem de dictatură personală și „un sistem de valori eterogen care favoriza stratificarea economică, de statut și a relațiilor de putere, cultiva o extraordinară uniformitate culturală și era atașat de naționalismul extrem". Vezi Seweryn Bialer, *Stalin's Successors: Leadership, Stability and Change in the Soviet Union* (New York: Cambridge University Press, 1980), p. 10.
76. Vezi Michael Shafir, „Political Culture, Intellectual Dissent, and Intellectual Consent: The Case of Romania", *Orbis*, vara 1983, în special interpretarea pe care acesta o dă „tezelor" neostaliniste din iulie 1971 ale lui Ceaușescu (pp. 418–420). Shafir identifică doar un grup de scriitori (nucleul „oniric" de disidență intelectuală și rezistență) ca oponenți constanți și articulați ai dogmatismului anticultural al lui Ceaușescu. Cred că Shafir tinde să ignore efectele profunde ale atitudinilor din perioada 1971–1972 ale unor scriitori precum Eugen Jebeleanu, Geo

Bogza, Alexandru Paleologu, Ion Caraion, Ștefan Augustin Doinaș, Nicolae Manolescu, Mircea Zaciu și Dan Hăulică. În conflictul dintre „staliniștii naționali" și „evoluționiștii liberali", primii au încercat să se folosească de naționalismul oportunist al lui Ceaușescu, pe când ceilalți au subliniat, explicit sau implicit, autonomia esteticului în fața intruziunii sufocante a partidului. „Protocronismul" a fost ideologia, sponsorizată de partid, care afirma precedența românească în cazul unor descoperiri științifice și culturale majore. A reprezentat, de fapt, fundamentul tiraniei naționaliste a lui Ceaușescu. Tema simbolică a „protocronismului" și dezbaterea din jurul acesteia, inclusiv atitudinile implicite prooccidentale, antinaționaliste, sunt examinate inteligent în Verdery, *National Ideology under Socialism*.

77. Pentru o analiză critică inspirată a stalinismului, vezi G.R. Urban (coord.), *Stalinism: Its Impact on Russia and the World* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), în special interviurile realizate de Urban cu Leszek Kołakowski, Milovan Djilas, Adam B. Ulam și Robert C. Tucker, precum și textul lui Leonard Schapiro, „Epilogue: Some Reflections on Lenin, Stalin, and Russia".
78. Vezi Tom Bottomore (coord.), *A Dictionary of Marxist Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983), p. 464.
79. Abordări mai detaliate ale acestor teme se pot găsi în Jeremy T. Paltiel, „The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture in Leninist Regimes", *Studies in Comparative Communism*, 16 (primăvara/vara 1983), pp. 49–64, și Graeme Gill, „Personality Cult, Political Culture and Party Structure", *ibid.*, primăvara/vara 1984, pp. 111–121.
80. Anneli Maier, „Elena Ceaușescu Marches on and up", Radio Free Europe, *Romanian SR/17*, 17 decembrie 1985, pp. 21–25.
81. Poetul Virgil Teodorescu în *Luceafărul* (București), 1, 4 ianuarie 1986, p. 1.
82. Ion Gheorghe, *ibid.*
83. Vezi Anneli Maier, „Elena Ceaușescu's Birthday", Radio Free Europe, *Romanian SR/1*, 10 ianuarie 1986, p. 40. Cu privire la locul Elenei Ceaușescu în ierarhia de partid și la poziția politică și socială pe care o ocupa, vezi Mary Ellen Fischer, „Women in Romanian Politics: Elena Ceaușescu, Pronatalism, and the Promotion of Women", în Sharon L. Wolchik și Alfred G. Meyer, *Women, State, and Party in Eastern Europe* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1985), pp. 121–137. Numele Elenei Ceaușescu a fost asociat îndeaproape cu necruțătoarea politică a regimului de forțare a natalității. În 1984 a fost promulgat un decret care obliga femeile să se prezinte la controale ginecologice lunare pentru creșterea ratei natalității. Pentru o analiză aprofundată, vezi Gail Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*.
84. Acest poem a fost publicat, împreună cu alte poezii controversate ale Anei Blandiana, în revista culturală bucureșteană *Amfiteatru* (o publicație a Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România). Stelian Moțiu, redactorul-șef al revistei *Amfiteatru*, a fost retrogradat pe o poziție minoră în presă. Pentru textele complete ale poemelor Anei

Blandiana, vezi Crisula Ștefănescu, „Poetry and Truth, Romanian Style", Radio Free Europe, *Romanian SR/3*, 8 februarie 1985, pp. 13–14.

85. Vezi *Scânteia tineretului*, 19 februarie 1985, *Scânteia*, 25 iunie 1983, și Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 77.
86. Exact această ultimă problemă l-ar fi putut face pe Gorbaciov să regândească atitudinea Uniunii Sovietice față de România. Moscova cunoștea prea bine cât de fragil era sistemul politic și teoretic creat de Ceaușescu pentru a-l considera un obstacol real în fața dorinței sovieticilor de a „păstra omogenitatea blocului", așa cum tindeau să presupună anumiți analiști (vezi Vladimir V. Kusin, „Gorbachev and Eastern Europe", *Problems of Communism*, ianuarie–februarie 1986, pp. 50–51). Pentru o descriere pătrunzătoare, bazată pe experiența personală a relațiilor lui Gorbaciov cu Ceaușescu și cu alți lideri est-europeni, vezi Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev*.
87. Vezi Michel Voslensky, *Nomenklatura: The Soviet Ruling Class* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1984), pp. 243–319.
88. După 1968, Ceaușescu a enunțat doctrina care îl definea ca pe păstrătorul tradiției istorice românești datând de pe vremea conducătorului „antiimperialist" Burebista și care prezicea „edificarea comunismului în cadrul granițelor istorice ale României și asigurarea securității poporului împotriva acțiunilor ostile ale imperialiștilor și revizioniștilor". Vezi Stephen Fischer-Galati, „Marxist Thought and the Rise of Nationalism", în Jeffrey Simon și Trond Gilberg (coord.), *Security Implications of Nationalism in Eastern Europe* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1986), p. 76.
89. Vezi Ion Mihai Pacepa, „Ceaușescu: America's Most Favored Tyrant", *Wall Street Journal*, 13 ianuarie 1986. Credibilitatea afirmațiilor lui Pacepa privind colaborarea strânsă dintre serviciile de informații românești și sovietice este susținută de informații suplimentare publicate în Thierry Wolton, *Le KGB en France* (Paris: Bernard Grasset, 1986), pp. 97–110 și 229–239. Corespondența particulară dintre autor și generalul Pacepa a lămurit și mai mult natura relațiilor dintre Ceaușescu și Kremlin în perioada lui Brejnev.
90. „Speech by RCP General Secretary Nicolae Ceaușescu to RCP Central Committee Plenum Held in Bucharest, November 13–14, 1985", FBIS, *Eastern Europe*, 26 noiembrie 1985, p. H11.
91. Karl Marx, „The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte" (1852), în Marx, *Surveys from Exile*, vol. 2 din *Political Writings*, ediție îngrijită de David Fernbach (Londra: Penguin Books, 1992), p. 198, citat și în Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 82.
92. Cu privire la structura elitei P.C.R. și impactul clanului Ceaușescu, vezi René Al. de Flers și Vladimir Socor, „The RCP's New Central Committee: Changes and Political Trends", Radio Free Europe/Radio Liberty, *RAD Background Report*, nr. 6 (11 ianuarie 1986), și René de Flers, „Socialism in One Family", *Survey* (Londra), 28, 4 (iarna, 1984), pp. 165–174. Viceprim-ministrul Gheorghe Petrescu nu era aceeași persoană cu fratele Elenei Ceaușescu, el însuși un veteran al partidului și membru al Comitetului Central al P.C.R. Nici Ion Ioniță (fostul ministru al Apărării)

și nici Miu Dobrescu (membru al Comitetului Executiv al partidului) nu aveau legături de rudenie cu Ceaușescu.

93. René de Flers, „Are There Problems in the Secret Service?", Radio Free Europe, *Romanian SR/4*, 22 februarie 1985, pp. 25–27.
94. Vezi Voslensky, *Nomenklatura*, pp. 256–260.
95. În eseul său (vezi nota 72), Dorin Tudoran tratează pe larg aceste probleme, oferind o tulburătoare descriere a frământărilor intelectualilor români.
96. Pentru tulburările din mediile intelectuale din 1956, vezi Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe: A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February-November 1956* (New York: Columbia University Press, 1956).
97. Vezi „Speech by Nicolae Ceaușescu at the Working Meeting on Organizational and Political-Educational Activities" (ținută la Mangalia pe data de 4 august 1983), FBIS, *Eastern Europe*, 9 august 1983, p. H11.
98. Pentru o abordare pătrunzătoare a ceaușismului, vezi Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania: The Rise and Fall of Ceausescu's Personal Dictatorship* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1990), pp. 49–57.
99. Vezi Jan B. de Weydenthal, *The Communists of Poland: A Historical Outline* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1978), p. 134, și Tadeusz Szafar, „Anti-Semitism: A Trusty Weapon", în Abraham Brumberg (coord.), *Poland: Genesis of a Revolution* (New York: Vintage Books, 1983), pp. 109–122. În ceea ce privește România, vezi Ion Lăncrănjan, *Cuvânt despre Transilvania* (București: Editura Sport-Turism, 1982), și Corneliu Vadim Tudor, *Saturnalii* (București: Editura Albatros, 1983). Pentru o evaluare generală a acestei tendințe, vezi Michael Shafir, „The Men of the Archangel Revisited: Anti-Semitic Formations among Communist Romania's Intellectuals", *Studies in Comparative Communism*, nr. 2–3 (1983), pp. 225–243. Ion Caraion și Dorin Tudoran, care au fost amândoi activi în lupta cu exponenții acestui amestec eclectic de marxism-leninism și național-socialism, au confirmat existența unei legături strânse între această minoritate agresivă și „demiurgul național".
100. După revoluția din 1989, Bobu, secretarul Comitetului Central, a fost judecat și condamnat la închisoare pe viață pentru „participare la genocidul națiunii române".
101. Spun „aparent" pentru că multe documente devenite disponibile pentru cercetare după decembrie 1989 sugerează că Securitatea era pe deplin conștientă de nemulțumirea generală și se pregătea pentru perioada post-Ceaușescu. Astfel, nu este lipsit de importanță faptul că Virgil Măgureanu, ale cărui opinii anticeaușiste erau cunoscute de către Securitate, nu a fost arestat, ci a fost mutat pe un alt post în provincie, având posibilitatea de a călători frecvent la București, unde a păstrat legătura cu Iliescu.
102. Vezi Vladimir Tismăneanu, „Tremors in Romania", *New York Times*, 30 decembrie 1987, și Mark Almond, *Decline without Fall: Romania under Ceaușescu* (Londra: Institute for European Defense and Strategic Studies, 1988).

103. Vezi Ernest Gellner, „Conclusions", în Catherine Merridale și Chris Ward (coord.), *Perestroika: The Historical Perspective* (Londra: Edward Arnold, 1991), p. 231. Cu privire la rolul jucat de Gorbaciov în disoluția puterii comuniste, vezi și Leslie Holmes, *Post-Communism: An Introduction* (Cambridge: Polity Press, 1997), pp. 24–26, și Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century* (New York: Scribner, 1998).
104. Vezi Michael Shafir, „Eastern Europe's «Rejectionists»", Radio Free Europe Research, *RAD Background Report*, nr. 121 (3 iulie 1989), pp. 1–6.
105. *Scânteia*, 27 ianuarie 1987.
106. Pentru comentariile lui Bârlădeanu cu privire la „Scrisoarea celor șase", vezi Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, pp. 210–227.
107. Vezi Vladimir Tismăneanu, „The Rebellion of the Old Guard", și textul complet al „Scrisorii celor șase", în *East European Reporter*, 3, 4 (primăvara/vara 1989), pp. 23–25. Îi mulțumesc în mod special lui Mircea Răceanu pentru informații privind istoria „Scrisorii celor șase".
108. Pentru detalii suplimentare, vezi Cristina Petrescu, „Ar mai fi ceva de spus...: Despre disidență în România lui Ceaușescu", postfață la Dan Petrescu și Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus: Convorbiri libere într-o țară ocupată* (1990), ediție revăzută și adăugită (București: Editura Nemira, 2000), pp. 311–339.
109. Interviuri personale realizate de autor cu participanți la evenimentele revoluționare cu ocazia vizitelor în România în februarie–martie și iunie 1990.
110. Pentru o perspectivă din interior cu privire la lucrările Congresului al XIV-lea al P.C.R., vezi Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite: Imagini suprapuse* (București: Editura Albatros, 2000), pp. 381–398.
111. Vezi raportul lui Nicolae Ceaușescu prezentat la Congresul al XIV-lea al P.C.R., *Scânteia*, 21 noiembrie 1989. Pentru direcția antireformistă a congresului, vezi Alan Riding, „Romanian Leader Refuses Change", *New York Times*, 21 noiembrie 1989, și „In Romania, Fear Still Outweighs Hope", *ibid.*, 24 noiembrie 1989.
112. Ceaușescu era un admirator al modelului stalinist de socialism, fapt care a reieșit cu claritate din declarațiile sale neoficiale către Ken Auchincloss, de la revista *Newsweek*, în anul 1988. Vezi Gail Kligman, „When Abortion Is Banned: The Politics of Reproduction in Ceaușescu's Romania" (raport către National Council for Soviet and East European Research, 1992), p. 51.
113. Fixația lui Ceaușescu cu privire la un presupus pact menit să-l înlăture de la putere, încheiat la Malta între cele două superputeri, a devenit un laitmotiv al revizionismului naționalist al istoriei recente a României. După cum afirmă reviste precum *România Mare* și *Europa*, revolta de la Timișoara a fost rezultatul unui plan bine pus la punct de destabilizare a României. Puncte de vedere similare apar în memoriile unor foști membri de vârf ai partidului și foști ofițeri superiori de Securitate (cum ar fi Paul Niculescu-Mizil și fostul general de Securitate Nicolae Pleșiță).

114. Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern*: *The Revolutions of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* (New York: Vintage Books, 1993), p. 20. Cu toate acestea, la zece ani după evenimente, Ash va scrie: „Este destul de curios faptul că momentul în care occidentalii s-au gândit, în sfârșit, că aveau de-a face cu o revoluție a fost acela când au văzut la televizor imaginile din România: mulțimi, tancuri, împușcături, sânge pe străzi. Atunci și-au zis: «*Aceasta* știm că este o revoluție» și, desigur, ironia este că aceasta a fost singura care nu a fost". Vezi Ash, „Conclusions", în Antohi și Tismăneanu (coord.), *Between Past and Future*, p. 395.
115. Vezi Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român* (București: Editura Univers Enciclopedic, 1997), pp. 538–543.
116. Vezi Matei Călinescu și Vladimir Tismăneanu, „The 1989 Revolution and Romania's Future", *Problems of Communism*, 40, 1–2 (ianuarie–aprilie 1991), pp. 42–59. Teoriile privind diversele conspirații care, într-un fel sau într-altul, au pus capăt dictaturii lui Ceaușescu abundă. Până acum însă, singurele elemente certe sunt că Securitatea și armata au întors armele și l-au abandonat pe Ceaușescu în primele ore ale zilei de 22 decembrie 1989. Pentru o trecere lucidă în revistă a dezbaterilor din România asupra evenimentelor revoluționare, vezi Richard Andrew Hall, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of 1989", *East European Politics and Societies*, 13, 3 (toamna lui 1999), pp. 501–542.
117. Cu diverse ocazii, Iliescu și-a exprimat regretul cu privire la execuția cuplului Ceaușescu, dar a afirmat că a fost o decizie indispensabilă pentru evitarea unui război civil. Într-un interviu personal pe care i l-am luat în iunie 1994, Virgil Măgureanu, colaboratorul apropiat al lui Iliescu și primul director al Serviciului Român de Informații după 1990, a afirmat că Silviu Brucan a luat decizia privind execuția soților Ceaușescu. Nu există probe care să susțină această afirmație. Indiferent ce se poate crede despre Brucan, rolul său în prima echipă de guvernare de după Ceaușescu a fost acela al unui ideolog cu influență limitată asupra deciziilor practice.
118. Pentru o evaluare obiectivă a evenimentelor din decembrie 1989 și a perioadei imediat următoare, vezi Nestor Ratesh, *Romania*: *The Entangled Revolution* (Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1991).

EPILOG. Viața de apoi a P.C.R.

1. Vezi, de exemplu, primele (și singurele) două ediții ale *Scânteii poporului*, succesorul defunctului cotidian al P.C.R., *Scânteia*, apărute pe 23 și 24 decembrie 1989. În stilul caracteristic, un apel tipărit pe partea stângă a paginii întâi a ediției din 24 decembrie este adresat „muncitorilor, cetățenilor, membrilor partidului comunist". Pe partea dreaptă, ziarul publica primul raport informativ al Consiliului Frontului Salvării

Naționale, prezentat la televiziune în ziua precedentă de către Ion Iliescu. Începând cu 25 decembrie, *Scânteia poporului* și-a schimbat numele în *Adevărul*. În perioada interbelică, *Adevărul* a fost un cotidian de stânga influent și democratic.

2. Vezi, de exemplu, afirmațiile frecvente ale lui Petre Roman cu privire la rolul jucat de Serviciul Român de Informații (S.R.I.) în căderea guvernului pe care îl conducea. Înregistrarea ultimei ședințe a guvernului Roman, septembrie 1991, difuzată de stația TV independentă SOTI.
3. Profiluri ideologice ale partidelor politice românești au apărut cu regularitate în *Sfera politicii*, o revistă lunară publicată la București. Revista *22*, publicată de Grupul pentru Dialog Social, a realizat interviuri cu principalii actori politici și a publicat analize ale diverselor strategii și platforme.
4. Ken Jowitt, „No More Normans in Europe" (manuscris), citat cu permisiunea autorului.
5. Cu privire la Noica și discipolii săi, vezi intervențiile lui Matei Călinescu în *Romania: A Case of Dynastic Communism* (New York: Freedom House, 1989), Verdery, *National Ideology under Socialism*, și Alina Mungiu-Pippidi, „Romania's Intellectuals", *East European Politics and Societies*, 10, 2 (primăvara lui 1996), pp. 333–364.
6. Interviuri ale autorului cu membri ai Grupului.
7. Revista *22* este în continuare o tribună a gândirii independente românești.
8. De fapt, a apărut o întreagă literatură „revizionistă" care descrie Securitatea ca pe o organizație profesionistă și cu adevărat patriotică. Vezi William Totok, „Sindromul maltez: Falsificări istorice naționaliste în scrierile unor foști securiști", traducerea în limba germană publicată în *Halbjahreschrift für sudosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, toamna lui 1995. Una dintre cele mai stridente ilustrări ale acestei tendințe este Pavel Coruț, *Fiul Geto-Daciei* (București: Editura Gemenii, 1995).
9. Vezi „Proclamația de la Timișoara", *România liberă*, 20 martie 1990. Cu privire la supraviețuirea culturii civice în Timișoara sub comunism, vezi Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie* (Iași: Editura Polirom, 2001), pp. 149–175.
10. Vezi Olivier Wéber, „La Révolution confisquée", *Le Point* (Paris), 30 aprilie 1990, pp. 46–47.
11. Cu privire la aspectele morale și filozofice ale justiției politice în societățile posttotalitare, vezi György Bence, *Political Justice in Post-Communist Societies: The Case of Hungary*, Wilson Center Occasional Paper no. 27 (Washington D.C.: Wilson Center, 1991), cu comentarii de Jeri Laber și Vladimir Tismăneanu.
12. Vezi Alexandre Paléologue, M. Sémo și C. Tréan, *Souvenirs merveilleux d'un ambassadeur des golans* (Paris: Balland, 1990), în special pp. 219–228, și Edward Behr, *Kiss the Hand You Cannot Bite: The Rise and Fall of the Ceaușescus* (New York: Willard Books, 1991).
13. Vezi Jean-François Revel, „Roumanie: Flagrant délit", *Le Point* (Paris), 12 martie 1990, p. 87.

14. Pentru biografia lui Iliescu și rolul acestuia în reprimarea studenților în anii '50, vezi *22*, 9–15 octombrie 1992, p. 16.
15. Vezi David Binder, „An Aristocrat among the Revolutionaries", *New York Times*, 27 decembrie 1989.
16. Autorul principal al primei proclamații către țară a Frontului Salvării Naționale (F.S.N.), Mazilu a rupt relațiile cu F.S.N.-ul în ianuarie 1990 și și-a scris memoriile, care sunt foarte interesante și au fost publicate în serial de-a lungul anului 1991 în săptămânalul emigrației române, *Lumea Liberă* (New York). După cum afirmă Mazilu, Ion Iliescu și Petre Roman au avut un plan comun de înăbușire a fervorii revoluționare a maselor. Criticile lui Mazilu au dus la o campanie sistematică de denigrare a sa de către mass-media proguvernamentale. Unul dintre elementele folosite în această campanie a fost trecutul lui Mazilu, inclusiv scurta perioadă de la sfârșitul anilor '60 când acesta a fost directorul Școlii de Securitate de la Băneasa. Se pare că foștii colegi ai lui Mazilu nu au putut accepta convertirea sinceră a acestuia la anticomunism și s-au străduit din răsputeri să-l compromită.
17. *România liberă* și-a retras ulterior acuzațiile aduse lui Mazilu.
18. Referitor la distrugerea partidelor democratice românești în anii stalinismului dezlănțuit, vezi Gheorghe Boldur-Lățescu, *Genocidul comunist în România* (București: Editura Albatros, 1992).
19. Pentru o analiză pătrunzătoare a frământărilor politice din România postcomunistă, vezi Katherine Verdery și Gail Kligman, „Romania after Ceaușescu: Post-Communist Communism?", în Ivo Banac (coord.), *Eastern Europe in Revolution* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992), pp. 117–147. Cu privire la climatul de anxietate și duplicitate sub regimul Iliescu, vezi William McPherson, „Intrigue, Illusion and Iliescu: Reaching for Reality in Romania", *Washington Post*, 11 septembrie 1992. Pentru o evaluare generală a evenimentelor politice din România, în special pentru perioada 1994–1995, vezi articolul meu „Democracy, Romanian-style", *Dissent*, vara lui 1995, pp. 318–320.
20. Platforma P.D.S.R. pentru alegerile din 1996 insista pe necesitatea de a evita, deopotrivă, „capitalismul" și „totalitarismul". Interviu personal cu Dan Marțian, vicepreședinte al P.D.S.R., Washington, D.C., decembrie 1995. Pozițiile anticapitaliste au dispărut din documentele oficiale ale partidului în perioada alegerilor din noiembrie–decembrie 2000.
21. La alegerile din septembrie 1992, P.D.S.R., care pe atunci se numea încă Frontul Democrat al Salvării Naționale, a primit 27,72% din voturile exprimate pentru Camera Deputaților și 28,29% din voturile exprimate pentru Senat. În primul tur al alegerilor prezidențiale, în octombrie 1992, președintele în exercițiu Ion Iliescu a primit 47,43% din voturile exprimate, în timp ce candidatul Convenției Democratice din România, Emil Constantinescu, a primit 31,24%. Pentru o excelentă cronologie a vieții politice din România postcomunistă, vezi Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României: O cronologie a evenimentelor, decembrie 1989 – decembrie 1994* (București: Editura Mașina de Scris, 1995).
22. Pentru vederile politice ale lui Iliescu, vezi cartea sa *Revoluție și reformă* (București: Editura Enciclopedică, 1994).

23. Vezi Thomas Carothers, *Understanding Democracy Assistance: The Case of Romania* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1996).
24. Vezi Vladimir Pasti, *România în tranziție: Căderea în viitor* (București: Editura Nemira, 1995).
25. În 1995–1996, toate sondajele arătau că 12–15% din populație era în favoarea întoarcerii regelui Mihai. Popularitatea lui Iliescu, deși în declin, era destul de ridicată. În ce îl privea pe Emil Constantinescu, principalul său contracandidat și liderul Convenției Democratice aflate în opoziție, acesta a făcut o declarație care arăta limitele imaginației politice a forțelor ce i se opuneau lui Iliescu: „Dacă Iliescu nu ar candida la viitoarele alegeri [din 1996], aș câștiga". De fapt, Iliescu a candidat și Constantinescu a câștigat. Situația a fost diferită în anul 2000, când, dându-și seama că avea puține șanse de a obține un număr semnificativ de voturi în campania prezidențială, Constantinescu a decis să nu mai candideze, iar Iliescu a reușit să câștige. Relațiile dintre fostul rege și Ion Iliescu s-au încălzit în anul 2001; fostul suveran a vizitat Bucureștiul în primăvară, a recuperat o parte din proprietățile familiei sale și a participat la câteva evenimente oficiale. Ulterior, el și familia lui s-au stabilit în România, păstrându-și și reședința elvețiană.
26. Interviuri personale cu Corneliu Coposu la București, în iunie 1994, și la Washington, în februarie 1995. La alegerile din septembrie 1992, Convenția Democratică a obținut 20,01% din voturile exprimate pentru Camera Deputaților și 20,16% din voturile exprimate pentru Senat. Președintele Convenției și candidatul prezidențial la alegerile din 1992 și 1996, Emil Constantinescu, a anunțat în 1995 că a devenit membru al P.N.Ț.C.D.
27. Vezi Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe* (Random House, New York, 1991); *Reflecții asupra revoluției din Europa*, trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, București, 1993.
28. Vezi *Nations in Transit: Civil Society, Democracy and Markets in East Central Europe and the New Independent States* (New York: Freedom House, 1995), p. 112.
29. Până la sfârșitul anului 1995, ruptura dintre Iliescu și Vadim Tudor a devenit publică și a dus la eliminarea din guvern a reprezentanților Partidului România Mare. Vadim Tudor a reacționat violent și l-a acuzat pe Iliescu de cedare în fața presiunilor cercurilor sioniste și a altor cercuri antiromânești din Occident. Vezi „PRM Newspaper Accuses, Threatens Iliescu", Foreign Broadcast Information Service, EEU, pp. 63–65. Acest conflict a însemnat mai mult decât o simplă ceartă în familie și pot apărea alte reconfigurări de forțe care să ducă la distanțarea P.D.S.R. de aliații săi din trecut, inclusiv de P.U.N.R.-ul lui Gheorghe Funar. În campania electorală din anul 2000, Iliescu a afirmat cu claritate că nu va accepta nici o alianță cu partidul extremist al lui Tudor, o promisiune pe care a respectat-o. Pentru o analiză a rezultatelor alegerilor din anul 2000, vezi Vladimir Tismăneanu și Gail Kligman, „Romania's First Post-Communist Decade: From Iliescu to Iliescu", *East European Constitutional Review*, 10, 1 (iarna lui 2001), pp. 78–85.

30. Elita oamenilor de afaceri din România este profund divizată. Pe de o parte, sunt cei care au legături cu Partidul Democrat și cu Partidul Național-Liberal și care susțin strategia prooccidentală a acestora de deschidere a țării pentru investițiile străine. Pe de altă parte, sunt exponenții noilor corporații și companii legate de poliția secretă și care s-au bucurat [până în 2004] de susținere guvernamentală pentru operațiuni financiare dubioase. Analistul politic român Andrei Cornea a propus termenul „directocrație" pentru a descrie grupul social aflat la conducere în România lui Iliescu. Vezi Andrei Cornea, *Mașina de fabricat fantasme* (București: Editura Clavis, 1995). Un fenomen interesant îl constituie alianța dintre un segment al elitei de afaceri și finaciare, partidul de guvernământ (P.S.D.) și acoliții acestuia și birocrația guvernamentală. Faptul că partidul lui Iliescu a reușit să-și atragă susținerea sindicatelor indică o tendință corporatistă în politica contemporană românească.
31. Un efort masiv în acest sens îl reprezintă *Cartea Albă a Securității*, cinci volume uriașe, care a fost publicată în 1995 de către S.R.I.
32. Îi datorez această nuanțare lui Dorel Șandor (interviu personal, Washington, D.C., 14 octombrie 1995), care a ocupat postul de secretar de stat în guvernul Stolojan (1991–1992) și care conduce în prezent Centrul de Studii Politice și Analiză Comparată, un *think tank* independent.
33. Un concept propus de M. Steven Fish pentru Rusia lui Elțân. Vezi cartea sa *Democracy from Scratch: Opposition and Regime in the New Russian Revolution* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995).
34. De exemplu, foarte popularul săptămânal satiric *Academia Caţavencu* a publicat almanahul său pe anul 1996 sub titlul *Cartea neagră a insecurității*, un joc de cuvinte care făcea aluzie la cele cinci volume puse în circulație de serviciul lui Măgureanu.
35. Vezi Andrei Codrescu, „Fascism on a Pedestal", *New York Times*, 7 decembrie 1993.
36. Până la înfrângerea lui Iliescu din 1996, reprezentanții P.S.M. au deținut poziții importante în Ministerul Muncii. Biografia politică a lui Păunescu merită un studiu separat: a început ca un poet și ziarist iconoclast în ultima parte a anilor '60, dar a adoptat atitudini din ce în ce mai naționaliste în anii '70. A organizat uriașe întâlniri ale tineretului, la care muzica folk acompania omagiile aduse „geniului" lui Ceaușescu – așa-numitul „Cenaclu Flacăra al tineretului revoluționar". Păunescu a fost reales senator pe lista P.D.S.R. în anul 2000. În prezent conduce o emisiune TV și publică cel puțin două periodice.
37. Vezi *Nations in Transit*, p. 109.
38. La începutul anilor '90, Iliescu însuși a intrat deseori în polemică și a denunțat „o anumită parte a presei", în special cotidienele *România liberă* și *Ziua*. Limbajul pe care l-a folosit pentru a-și critica oponenții a dezvăluit o mentalitate monolitică: criticii săi erau percepuți ca fiind din principiu răuvoitori, la fel cum erau percepuți ziariștii ce publicau articole critice la adresa oficialităților, chiar dacă informațiile se dovedeau adevărate.
39. Vezi interviul cu Tudor Mohora, secretarul însărcinat cu propaganda al P.S.M., publicat în *Flacăra*, nr. 91, 1–7 septembrie 1992. La începutul

anilor '80, Mohora a ocupat postul de președinte al Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România.

40. Este cazul uneia dintre cele mai curajoase reviste lunare din România, *Cuvântul*, ce a publicat în serial un raport secret al partidului, pregătit în 1967–1968 pentru reabilitarea fostului membru al Biroului Politic și ministru al Justiției Lucrețiu Pătrășcanu, care a fost executat în aprilie 1954 după un simulacru de proces. Cititorul obișnuit se pierde pur și simplu în șuvoiul de nume și date, iar redactorii nu au oferit informațiile de bază pentru interpretarea acestora. Același lucru se poate spune referitor la seria de articole despre „procesul comunismului" publicată de ziarul independent *România liberă*, în care mărturiile victimelor au fost publicate fără a fi însoțite de analize ale fundamentelor instituționale și sociologice ale represiunii politice.
41. Pentru o analiză remarcabilă a efectelor culturale ale ceaușismului, vezi cartea lui Verdery, *National Ideology under Socialism*.
42. Vezi capitolul 7, nota 101.
43. Eugen Barbu a murit în 1992.
44. Cele mai active publicații ale „stângii verzi" (sau „dreapta roșie", cum este adeseori numită această tendință) sunt săptămânalele *România Mare* (condus de Corneliu Vadim Tudor), *Europa* și *Totuși iubirea* (sub direcția lui Adrian Păunescu). Pentru o examinare a ideologiei naționaliste a acestor publicații, vezi Vladimir Tismăneanu și Mircea Mihăieș, „Infamy Restored", *East European Reporter*, 5, 1 (ianuarie–februarie 1992), pp. 25–27.
45. Metamorfoza pe care a cunoscut-o statutul birocrației caracterizează și tranziția postcomunistă din alte țări. Vezi Lev Timofeyev, *Russia's Secret Rulers: How the Government and Criminal Mafia Exercise Their Power* (New York: Knopf, 1992).
46. Pentru o analiză concisă, dar convingătoare a evoluțiilor de după 1989 din România, vezi Richard Wagner, *Sonderweg Rumänien: Bericht aus einem Entwicklungsland* (Berlin: Rotbuch Verlag, 1991).
47. Vezi Edmund Mokrzycki, „The Vicious Circle of Utopias in Eastern Europe" (lucrare prezentată la conferința „Utopian Revisions: Nationalism and Civil Society in Eastern Europe", Institute for the Humanities, University of Michigan, Ann Arbor, 29–30 octombrie 1992).
48. Vezi *Dreapta națională*, 9–15 octombrie 1995, p. 1.
49. Vezi *Eastern Europe Newsletter* (Londra), 15 decembrie 1995, pp. 2–6. Vezi și interviul cu prim-ministrul Adrian Năstase, *22*, 1–7 aprilie 2003, pp. 8–10.
50. Nu este și cazul volumelor despre Garda de Fier, care sunt numeroase, și chiar al literaturii progardiste, ceea ce arată o anumită fascinație pentru acest episod al trecutului României.
51. Primarul Clujului, Gheorghe Funar, este un exemplu în acest sens, dar mai sunt și alți demagogi, inclusiv generali naționaliști. [Cititorul este rugat să țină cont că ediția originală a acestei cărți a apărut în 2003. Notele sunt prin urmare scrise în 2002 și mai devreme (V.T., martie 2005). Pentru pozițiile mele mai recente, vezi *Schelete în dulap. Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieș*, Iași: Editura Polirom, 2004.]

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Aczél, Tamás (coord.), *Ten Years After*: *The Hungarian Revolution in the Perspective of History*, New York: Holt, Reinhart and Winston, 1966.

Adamesteanu, Gabriela, *Cele două Românii*, Iași: Editura Institutul European, 2000.

Adorian, Gheorghe, Burcă, Mihai, Câmpeanu, Constantin, Florescu, Mihail, Minea, Stan, Nedelcu, Iosif și Roman, Valter (coord.), *Voluntari români în Spania, 1936–1939: amintiri și documente*, București: Editura Politică, 1971.

Aga-Rossi, Elena și Zaslavsky, Victor, *Togliatti e Stalin*: *Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, Bologna: Il Mulino, 1997.

Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, București: Editura Univers, 1998.

Ali, Tariq (coord.), *The Stalinist Legacy*: *Its Impact on Twentieth-Century World Politics*, New York: Penguin Books, 1984.

Almond, Mark, *Decline without Fall*: *Romania under Ceaușescu*, Londra: Institute for European Defence and Strategic Studies, 1988.

Antohi, Sorin, *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne*: *Le stigmate et l'utopie*, Paris: L'Harmattan, 1999.

Antohi, Sorin și Tismăneanu, Vladimir (coord.), *Between Past and Future*: *The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Budapesta: Central European University Press, 2000.

Antonesei, Liviu, *Jurnal din anii ciumei: 1987–1989. Încercări de sociologie spontană*, Iași: Editura Polirom, 1995.

Arato, Andrew, *From Neo-Marxism to Democratic Theory*: *Essays on the Critical Theory of Soviet-Type Societies*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1993.

Ash, Timothy Garton, *The Uses of Adversity*: *Essays on the Fate of Central Europe*, Cambridge: Granta Books, 1989.

Ash, Timothy Garton, *The Polish Revolution*: *Solidarity*, Londra: Granta Books, 1991.

Ash, Timothy Garton, *The Magic Lantern*: *The Revolutions of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, New York: Vintage Books, 1993.

Aspaturian, Vernon V., Valenta, Jiri și Burke, David P. (coord.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington: Indiana University Press, 1980.

Association Nationale des Anciens Combattants de la Résistance – Comité du 18e arrondissement de Paris, *Montmartre 1940–1944: Regards sur la mémoire*, Paris: A.N.A.C.R., 1994.

Avtorkhanov, Abdurakhman, *Stalin and the Soviet Communist Party: A Study in the Technology of Power*, New York: Praeger, 1959.

Bachman, Ronald D. (coord.), *Romania: A Country Study*, Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1991.

Balas, Egon, *Will to Freedom: A Perilous Journey through Fascism and Communism*, Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2000.

Banac, Ivo, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988.

Banac, Ivo (coord.), *Eastern Europe in Revolution*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992.

Barbu, Daniel, *Șapte teme de politică românească*, București: Editura Antet, 1997.

Bartosek, Karel, *Les aveux des archives. Prague-Paris-Prague, 1948–1968*, Paris: Seuil, 1996.

Bauman, Zygmunt, „Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change", în George Schöpflin și Nancy Wood (coord.), *In Search of Central Europe*, Totowa, N.J.: Barnes & Noble Books, 1989, pp. 70–90.

Behr, Edward, *Kiss the Hand You Cannot Bite: The Rise and Fall of the Ceaușescus*, New York: Willard Books, 1991.

Bell, John D., *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986.

Beniuc, Mihai, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940–1975)*, București: Editura Ion Cristoiu, 1999.

Berdiaev, Nikolai, *The Origins of Russian Communism*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972.

Berend, Ivan T., *The Hungarian Economic Reforms, 1953–1988*, New York: Cambridge University Press, 1988.

Beria, Sergo, *Beria, mon père: Au cœur du pouvoir stalinien*, Paris: Plon/Critérion, 1999.

Berindei, Mihnea, „La position singulière de la Roumanie en 1968: Ceaușescu et le printemps de Prague", *Revue Roumaine d'Histoire* (București), XXXVIII, 1–4 (ianuarie–decembrie 1999), pp. 183–198.

Bernard, Noel, *Aici e Europa Liberă*, București: Editura Tinerama, 1991.

Bernhard, Michael H., *The Origins of Democratization in Poland: Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976–1980*, New York: Columbia University Press, 1993.

Bernhard, Michael și Szlajfer, Henryk (coord.), *From the Polish Underground: Selections from „Krytyka", 1978–1993*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1995.

Besançon, Alain, *La Falsification du bien: Soloviev et Orwell*, Paris: Julliard, 1985.

Betea, Lavinia, *Maurer şi lumea de ieri: mărturii despre stalinizarea României*, Arad: Editura Ioan Slavici, 1995.

Betea, Lavinia, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1997.

Betea, Lavinia, *Lucreţiu Pătrăşcanu – moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, Bucureşti: Editura Humanitas, 2000.

Bialer, Seweryn, *Stalin's Successors: Leadership, Stability and Change in the Soviet Union*, New York: Cambridge University Press, 1980.

Bibó, István, *Misère des petits États d'Europe de l'Est*, Paris: L'Harmattan, 1986.

Blaga, Lucian, *Luntrea lui Caron*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1990.

Blanton, Thomas (coord.), *Ce ştia Preşedintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane – 1949*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1997.

Bogza, Geo, *Eu sunt ţinta*, Bucureşti: Editura Du Style, 1996.

Boia, Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1997.

Boia, Lucian, „Un mit Gheorghiu-Dej?", în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti: Editura Nemira, 1998, pp. 359–369.

Boldur-Lăţescu, Gheorghe, *Genocidul comunist in România*, Bucureşti: Editura Albatros, 1992.

Borkenau, Franz, *World Communism: A History of the Communist International*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1962.

Botez, Mihai, *Românii despre ei înşişi*, Bucureşti: Editura Litera, 1992.

Botez, Mihai, *Intelectualii din Europa de Est*, Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

Botez, Mihai, *Lumea a doua*, Bucureşti: Editura Du Style, 1997.

Bottomore, Tom (coord.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983.

Brătescu, G., *O anchetă stalinistă (1937–1938). Lichidarea lui Marcel Pauker*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1995.

Breban, Nicolae, *Confesiuni violente*, Bucureşti: Editura Du Style, 1994.

Broué, Pierre, *Histoire de l'Internationale communiste, 1919–1943*, Paris: Fayard, 1997.

Brown, J.F., *The New Eastern Europe: The Khrushchev Era and After*, New York: Praeger, 1966.

Brown, J.F., *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1988.

Brown, J.F., *Surge to Freedom: The End of Communist Rule in Eastern Europe*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1991.

Brucan, Silviu, *Pluralism şi conflict social. O analiză socială a lumii comuniste*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1990.

Brucan, Silviu, *Generaţia irosită*, Bucureşti: Editurile Universul şi Calistrat Hogaş, 1992.

Brucan, Silviu, *De la capitalism la socialism și retur. O biografie între două revoluții*, București: Editura Nemira, 1998.

Brumberg, Abraham (coord.), *Poland: Genesis of a Revolution*, New York: Vintage Books, 1983.

Brzezinski, Zbigniew, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967.

Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, New York: Scribner, 1989.

Burks, R.V., *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1961.

Buzatu, Gheorghe, *Românii în arhivele Kremlinului*, București: Editura Univers Enciclopedic, 1996.

Buzatu, Gheorghe și Chiriţoiu, Mircea (coord.), *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944–1989*, 2 vol., București: Editura Paideia, 1998.

Caraion, Ion, *Insectele tovarăşului Hitler*, München: Ion Dumitru Verlag, 1982.

Carothers, Thomas, *Understanding Democracy Assistance: The Case of Romania*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1996.

Carr, E.H., *Twilight of the Comintern, 1930–1935*, New York: Pantheon Books, 1982.

Călinescu, Matei și Tismăneanu, Vladimir, „The 1989 Revolution and the Collapse of Communism in Romania", în Vlad Georgescu, *The Romanians: A History*, Columbus: Ohio State University Press, 1991, pp. 279–297.

Călinescu, Matei și Vianu, Ion, *Amintiri în dialog*, București: Editura Litera, 1994.

Cătănuș, Dan și Chiper, Ioan (coord.), *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, București: Editura Vremea, 1999.

Câmpeanu, Pavel, „National Fervor in Eastern Europe: The Case of Romania", *Social Research* (New York), vol. 58, nr. 4 (iarna lui 1991), pp. 804–828.

Câmpeanu, Pavel, *România. Coada pentru hrană, un mod de viață*, București: Editura Litera, 1994.

Câmpeanu, Pavel, „Înscăunarea", *22* (București), 14–20 august 2001, pp. 15–16.

Câmpeanu, Pavel, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași: Editura Polirom, 2002.

Cârneci, Magda, *Artele plastice în România, 1945–1989*, București: Editura Meridiane, 1998.

Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole, ianuarie 1968 – martie 1969*, București: Editura Politică, 1969.

Ceaușescu, Nicolae, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii – 6 iulie 1971*, București: Editura Politică, 1971.

Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 10, București: Editura Politică, 1975.

Ceaușescu, Nicolae, *Cuvântare la Consfătuirea pe țară a unităților de control ale oamenilor muncii – 17 februarie 1977*, București: Editura Politică, 1977.

Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 14, București: Editura Politică, 1977.

Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 15. București: Editura Politică, 1978.

Ceaușescu, Nicolae, *Opere alese*, vol. I–II, București: Editura Politică, 1982.

Ceaușescu, Nicolae, „We Don't Have Empty Shelves", interviu cu Nicolae Ceaușescu, *Newsweek*, 21 august 1989, p. 14.

Ceaușescu, Nicolae, „Raportul cu privire la stadiul actual al societății socialiste românești, la activitatea Comitetului Central între Congresele al XIII-lea și al XIV-lea, la realizarea programului-directivă de dezvoltare economico-socială în cincinalul al IX-lea și în perspectivă până în anii 2000–2010, în vederea îndeplinirii neabătute a programului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism", *Scânteia*, 21 noiembrie 1989, pp. 3–9.

Ceaușescu, Nicolae, „Cuvântare la posturile de radio și televiziune", *Scânteia*, 21 decembrie 1989, p. 1.

Celac, Sergiu, *De vorbă cu... Sergiu Celac*, București: Editura Enciclopedică, 1996.

Charlton, Michael, *Footsteps from the Finland Station: Five Landmarks in the Collapse of Communism*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1992.

Chase, William J., *Enemies within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934–1939*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001.

Chelaru, Rodica, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, București: Editura Curtea Veche, 2001.

Chernyaev, Anatoly, *My Six Years with Gorbachev*, University Park: Pennsylvania State University Press, 2000.

Chiriţoiu, Mircea (coord.), *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947*, București: Fundația Academia Civică, 1997.

Chirot, Daniel, „Romania: Ceaușescu's Last Folly", *Dissent*, vara lui 1988, pp. 271–275.

Chirot, Daniel (coord.), *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989*, Seattle: University of Washington Press, 1991.

Chirot, Daniel, *Modern Tyrants: The Power and the Prevalence of Evil in Our Age*, New York: Free Press, 1994.

Chișinevschi, Gheorghe, „Iosif Chișinevschi și P.M.R.-ul în anii '50", *Alergătorul de la Marathon*, nr. 4 (1989), pp. 194–199.

Chișinevschi, Gheorghe, „Nopți staliniste", manuscris nepublicat.

Ciuceanu, Radu, Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin și Văratec, Vitalie (coord.), *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944–1946. Documente secrete*, București: Institutul național pentru studiul totalitarismului, 1997.

Claudin, Fernando, *L'Opposition dans les pays du „socialisme réel"*, Paris: Presses Universitaires de France, 1983.

Codrescu, Andrei, *A Hole in the Flag: A Romanian Exile's Story of Return and Revolution,* New York: William Morrow, 1991.

Cohen, Mitchell, *The Wager of Lucien Goldmann: Tragedy, Dialectics, and a Hidden God*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994.

Connor, Walter D., *Socialism's Dilemmas: State and Society in the Soviet Bloc*, New York: Columbia University Press, 1988.

Conquest, Robert, *Reflections on a Ravaged Century*, New York: Norton, 2000.

Constante, Lena, *The Silent Escape: Three Thousand Days in Romanian Prisons*, Berkeley: University of California Press, 1995 (*Evadarea tăcută*, Ediție îngrijită și studii introductive de Ioana Bot, București: Editura Humanitas, 2013).

Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, București: Editura Univers Enciclopedic, 1997.

Cornea, Doina, *Scrisori deschise și alte texte*, București: Editura Humanitas, 1991.

Costea, Ștefan (coord.), *Sociologi români: mică enciclopedie*, București: Editura Expert, 2001.

Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis, Paczkowski, Andrzej, Bartošek, Karel și Margolin, Jean-Louis, *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999 (trad. rom. *Cartea neagră a comunismului*, București: Editura Humanitas, 1998).

Crampton, R.J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, Londra: Routledge, 1994.

Crawford, Beverly și Lijphart, Arend (coord.), *Liberalization and Leninist Legacies: Comparative Perspectives on Democratic Transitions*, Berkeley: International and Area Studies, University of California, 1997.

Crossman, R.H.S. (coord.), *The God That Failed* [1949], reeditare, New York: Columbia University Press, 2001 (trad. rom. *Zeul care a dat greș*, București: Editura Humanitas, 2012).

Crowther, William E., *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York: Praeger, 1988.

Curticeanu, Silviu, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, București: Editura Albatros, 2000.

Czarnecka, Ewa și Fiut, Aleksander, *Conversations with Czesław Miłosz*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1987.

Dahrendorf, Ralf, *Reflections on the Revolution in Europe*, Random House, New York, 1991; *Reflecții asupra revoluției din Europa*, trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, București, 1993.

Dallin, Alexander și Firsov, F. (coord.), *Dimitrov and Stalin, 1934–1943: Letters from the Soviet Archives*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

Daniels, Robert V., *Is Russia Reformable? Change and Resistance from Stalin to Gorbachev*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1988.

Daniels, Robert V., *The End of the Communist Revolution*, Londra: Routledge, 1993.

Dawisha, Karen, *Eastern Europe, Gorbachev and Reform: The Great Challenge* [1988], ediția a II-a: New York: Cambridge University Press, 1990.

Dawisha, Karen și Parrott, Bruce (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, New York: Cambridge University Press, 1997.

Dedijer, Vladimir, *The Battle Stalin Lost: Memoirs of Yugoslavia, 1948–1953*, New York: Viking Press, 1970.

Deletant, Dennis, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1995 (trad. rom. *Ceaușescu și Securitatea*, București: Humanitas, 1998).

Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, București: Fundația Academia Civică, 1997.

Deletant, Dennis, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State*, New York: St. Martin's Press, 1999 (trad. rom. *Ceaușescu și Securitatea*, București: Editura Humanitas, 1998).

Deutscher, Isaac, *Heretics and Renegades*, Londra: Hamish Hamilton, 1955.

Deutscher, Isaac, *Marxism, Wars and Revolutions: Essays from Four Decades*, Londra: Verso, 1984.

Djilas, Milovan, *The New Class: An Analysis of the Communist System* [1957], reeditare, New York: Praeger, 1969.

Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin* [1962], New York: Harcourt Brace, 1990.

Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Opere complete*, București: Editura Politică, 1974.

Douglas-Home, Jessica, *Once upon Another Time: Ventures behind the Iron Curtain*, Wilby, Norwich, U.K.: Michael Russell, 2000.

Drachkovitch, Milorad M. (coord.), *Marxism in the Modern World*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1965.

Dubțek, Alexander. *Hope Dies Last: The Autobiography of Alexander Dubțek*, traducere de Jiri Hochman, New York: Kodansha International, 1993.

Duplan, Christian și Giret, Vincent, *La Vie en rouge: Les pionniers. Varsovie, Prague, Budapest, Bucarest, 1944–1968*, Paris: Seuil, 1994.

Durandin, Catherine și Tomescu, Despina, *La Roumanie de Ceaușescu*, Saint-Ouen, France: Éditions Guy Epaud, 1988.

Ello, Paul (coord.), *Czechoslovakia's Blueprint for Freedom*: *Dubţek's Statements – The Original and Official Documents Leading to the Conflict of August, 1968*, Washington, D.C.: Acropolis Books, 1968.

Fehér, Ferenc şi Heller, Agnes, *Hungary 1956 Revisited*: *The Message of a Revolution –A Quarter of a Century After*, Londra: George Allen & Unwin, 1983.

Fehér, Ferenc şi Heller, Agnes, *The Grandeur and Twilight of Radical Universalism*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1991.

Fehér, Ferenc, Heller, Agnes şi Márkus, György, *Dictatorship over Needs*, New York: St. Martin's Press, 1983.

Fejtö, François. *A History of the People's Democracies*: *Eastern Europe since Stalin*, New York: Praeger, 1971.

Ferro, Marc (coord.), *Nazisme et communisme*: *Deux régimes dans le siècle*, Paris: Hachette Littératures, 1999.

Ficeac, Bogdan, *Cenzura comunistă şi formarea „omului nou"*, Bucureşti: Editura Nemira, 1999.

Fischer, Mary Ellen, *Nicolae Ceauşescu*: *A Study in Political Leadership*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989.

Fischer-Galati, Stephen, *Twentieth-Century Romania*, New York: Columbia University Press, 1991.

Fitzpatrick, Sheila (coord.), *Stalinism*: *New Directions*, New York: Routledge, 2000.

Focşeneanu, Eleodor, *Două săptămâni dramatice din istoria României (17–30 decembrie 1947)*, Bucureşti: Editura ALL, 1997.

Frank, Mario, *Walter Ulbricht*: *Eine Deutsche Biographie*, Berlin: Siedler Verlag, 2001.

Frucht, Richard (coord.), *Encyclopedia of Eastern Europe*: *From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, New York: Garland Publishing, 2000.

Frunză, Victor, *Istoria Partidului Comunist Român*, 2 vol., Aarhus, Danemarca: Nord Publishing House, 1984.

Funderburk, David B., *Pinstripes and Reds*: *An American Ambassador Caught between the State Department and the Romanian Communists, 1981–1985*, Washington, D.C.: Selous Foundation Press, 1987.

Furet, François, *Le Passé d'une illusion*: *Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris: Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995 (trad. rom. *Trecutul unei iluzii*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1996).

Gall, Matei, *Eclipsa*, Bucureşti: Editura Du Style, 1997.

Gati, Charles, *Hungary and the Soviet Bloc*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1986.

Gati, Charles, *The Bloc That Failed*: *Soviet-East European Relations in Transition*, Bloomington: Indiana University Press, 1990.

Gedmin, Jeffrey, *The Hidden Hand*: *Gorbachev and the Collapse of East Germany*, Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, 1992.

Georgescu, Vlad, „Romanian Dissent: Its Ideas", în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe*, New York: Praeger, 1983, pp. 182–194.

Georgescu, Vlad, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944–1977*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Georgescu, Vlad, *The Romanians: A History*, Columbus: Ohio State University Press, 1991.

Getty, J. Arch şi Naumov, Oleg V., *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin şi Stalin*, Bucureşti: Editura PMR, 1952.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *Articole şi cuvântări: iunie 1960 – decembrie 1962*, Bucureşti: Editura Meridiane, 1963.

Gilberg, Trond, *Nationalism and Communism in Romania: The Rise and Fall of Ceauşescu's Personal Dictatorship*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1990.

Giurescu, Dinu C., *The Razing of Romania's Past*, Washington, D.C.: Preservation Press, 1989.

Giurescu, Dinu C., *România în al Doilea Război Mondial*, Bucureşti: Editura All Educational, 1999.

Giurescu, Dinu C. (coord.), *Imposibila încercare. Greva regală, 1945*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1999.

Glenny, Misha. *The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy*, New York: Penguin Books, 1990.

Gogea, Vasile, *Fragmente salvate (1975–1989)*, Iaşi: Editura Polirom, 1996.

Goma, Paul, *Soldatul câinelui*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991.

Goma, Paul, *Amnezia la români*, Bucureşti: Editura Litera, 1992.

Goma, Paul, *Culoarea curcubeului '77. Cutremurul oamenilor*, Oradea: Editura Multiprint, 1993 [*Culoarea curcubeului '77. Cod Bărbosul*, Iaşi: Editura Polirom, 2005].

Goma, Paul, *Scrisori întredeschise. Singur împotriva lor*, Oradea: Editura Multiprint, 1995.

Goma, Paul, *Jurnal*, 3 vol., Bucureşti: Editura Nemira, 1997.

Gregor, A. James, *The Faces of Janus: Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

Griffith, William E., *Albania and the Sino-Soviet Rift*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1963.

Gruber, Helmut (coord.), *International Communism in the Era of Lenin: A Documentary History*, New York: Anchor Books, 1972.

Hammond, Thomas T. (coord.), *The Anatomy of Communist Takeovers*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975.

Haraszti, Miklós, *The Velvet Prison: Artists under State Socialism*, New York: Basic Books, 1987.

Haupt, Georges, „La genèse du conflit soviéto-roumain", *Revue française des sciences politiques* (Paris), vol. XVIII, 4 (august 1968), pp. 669–684.

Haupt, Georges, *Aspects of International Socialism, 1871–1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Havel, Václav, *Václav Havel, or, Living in Truth: Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Václav Havel*, ediție îngrijită de Jan Vladislav, Amsterdam: Meulenhoff, Londra: Faber, 1986.

Havel, Václav, *Disturbing the Peace: A Conversation with Karel Hvízdala*, New York: Knopf, 1990.

Havel, Václav și Keane, John, *The Power of the Powerless: Citizens against the State in Central-Eastern Europe*, ediție îngrijită de John Keane, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1985.

Heinen, Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București: Editura Humanitas, 1999.

Held, Joseph (coord.), *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York: Columbia University Press, 1992.

Heller, Agnes și Fehér, Ferenc, *From Yalta to Glasnost: The Dismantling of Stalin's Empire*, Oxford: Blackwell, 1990.

Hitchins, Keith, *Rumania, 1866–1947*, Oxford: Clarendon Press, 1994 (trad. rom. *România. 1866–1947*, București: Editura Humanitas, 1996; reed. 2013).

Hodos, George H., *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe*, New York: Praeger, 1987.

Hoffer, Eric, *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*, New York: Time Inc., 1963.

Holban, Boris, *Testament: Après quarante-cinq ans de silence, le chef militaire des FTP-MOI de Paris parle*, Paris: Calmann-Lévy, 1989.

Holmes, Leslie, *The End of Communist Power: Anti-Corruption Campaigns and Legitimation Crisis*, Cambridge: Polity Press, 1993.

Holmes, Leslie, *Post-Communism: An Introduction*, Cambridge: Polity Press, 1997.

Hrușciov, Nikita S., *Khrushchev Remembers*, introducere, comentarii și note de Edward Crankshaw, ediție tradusă și îngrijită de Strobe Talbott, Boston: Little, Brown, 1970.

Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, București: Editura Humanitas, 1990.

Ierunca, Virgil, *Românește*, București: Editura Humanitas, 1991.

Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă*, București: Editura Humanitas, 1994.

Iliescu, Ion, „Aspecte ale dezvoltării contemporane și rolul factorilor de putere", în Virgil Măgureanu (coord.), *Puterea politică și sistemul social*, București: Editura Politică, 1985, pp. 175–210.

Iliescu, Ion, *Revoluție și reformă*, București: Editura Enciclopedică, 1994.

Iliescu, Ion, *Sub tirul întrebărilor*, București: Editura MondoMedia, 2000.

Ioanid, Radu, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, traducere de Peter Heinegg, Boulder, Colo.: East European Monographs, 1990.

Ionescu, Dan, „The Posthumous Cult of Ceaușescu and Its High Priests", *Report on Eastern Europe*, vol. 2, nr. 22 (31 mai 1991), pp. 23–27.

Ionescu, Ghiță, *Communism in Rumania, 1944–1962*, New York: Oxford University Press, 1964.

Ionescu, Ghiță, *The Politics of the European Communist States*, New York: Praeger, 1967.

Istrati, Panait, *Vers l'autre flamme*, Paris: Gallimard, 1987.
Ivasiuc, Alexandru, *Cunoaștere de noapte*, Cluj-Napoca: Editura Cartimpex, 1998.
Jebeleanu, Eugen, *Hanibal*, București: Editura Cartea Românească, 1972.
Jela, Doina, *Cazul Nichita Dumitru*, București: Editura Humanitas, 1995.
Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*, Berkeley: University of California Press, 1971.
Jowitt, Kenneth (coord.), *Social Change in Romania, 1860–1940: A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1978.
Jowitt, Kenneth, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, Berkeley: University of California Press, 1992.
Judt, Tony, „The Dilemmas of Dissidence: The Politics of Opposition in East-Central Europe", în Ferenc Fehér și Andrew Arato (coord.), *Crisis and Reform in Eastern Europe*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1991, pp. 253–301.
Judt, Tony, „Romania: Bottom of the Heap", *New York Review of Books*, 1 noiembrie 2001, pp. 41–45.
Jurcă, Nicolae, *Istoria social-democrației din România*, București: Editura Științifică, 1994.
Kaminski, Bartlomiej, *The Collapse of State Socialism: The Case of Poland*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991.
Kemp-Welch, A. (coord.), *Stalinism in Poland, 1944–1956: Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*, Londra: Macmillan, 1999.
Kennedy, Michael D., *Professionals, Power and Solidarity in Poland: A Critical Sociology of Soviet-Type Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
Kennel, Herma Köpernik, *Jogging cu Securitatea. Rezistența tânărului Radu Filipescu*, București: Universal Dalsi, 1998.
Kershaw, Ian și Lewin, Moshe (coord.), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
Kersten, Krystyna, *The Establishment of the Communist Rule in Poland, 1943–1948*, Berkeley: University of California Press, 1991.
King, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1980.
Kirk, Roger și Răceanu, Mircea, *Romania versus the United States: Diplomacy of the Absurd, 1985–1989*, New York: St. Martin's Press, 1994.
Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*, Berkeley: University of California Press, 1998.
Kołakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution*, 3 vol. [1978], reeditare, Oxford: Oxford University Press, 1992.
Korbonski, Andrzej, „Dissent in Poland, 1956–76", în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe*, New York: Praeger, 1983, pp. 25–47.

Kovrig, Bennett, *Communism in Hungary: From Kun to Kádár*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1979.

Kriegel, Annie, *Les Grands Procès dans les pays communistes: La Pédagogie infernale*, Paris: Gallimard, 1972.

Kriegel, Annie și Courtois, Stéphane, *Eugen Fried: Le Grand Secret du PCF*, Paris: Seuil, 1997.

Kundera, Milan, „The Tragedy of Central Europe", în Gale Stokes (coord.), *From Stalinism to Pluralism: A Documentary History of Eastern Europe Since 1945*, New York: Oxford University Press, 1996, pp. 217–223.

Kuroń, Jacek, *La Foi et la faute: À la rencontre et hors du communisme*, Paris: Fayard, 1991.

Laba, Roman, *The Roots of Solidarity: A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991.

Labedz, Leopold (coord.), *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas*, New York: Praeger, 1962.

Labedz, Leopold, *International Communism after Khrushchev*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965.

Laignel-Lavastine, Alexandra, *Filosofie și naționalism. Paradoxul Noica*, București: Editura Humanitas, 1998.

Lazich, Branko și Drachkovitch, Milorad M., *Biographical Dictionary of the Comintern*, ediție revăzută, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1986.

Lefort, Claude, *La Complication: Retour sur le communisme*, Paris: Fayard, 1999.

Lendvai, Paul, *Blacklisted: A Journalist's Life in Central Europe*, New York: I.B. Tauris, 1998.

Lévy, Bernard-Henri, *L'Idéologie française*, Paris: Grasset, 1981.

Lévy, Bernard-Henri, *Questions de principe*, Paris: Denoël/Gonthier, 1983.

Levy, Robert, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley: University of California Press, 2001.

Lewin, Moshe, *The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation*, Berkeley: University of California Press, 1988.

Liehm, Antonin J., „The New Social Contract and the Parallel Polity", în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe*, New York: Praeger, 1983, pp. 173–181.

Ligacev, Igor, *Inside Gorbachev's Kremlin: The Memoirs of Yegor Ligachev*, New York: Pantheon Books, 1993.

Liiceanu, Gabriel, *Jurnalul de la Păltiniș. Un model paideic în cultura umanistă*, București: Editura Humanitas, 1991.

Linden, Ronald Haly, *Bear and Foxes: The International Relations of the East European States, 1965–1969*, East European Monographs, nr. 50, Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1979.

Linden, Ronald Haly, „Romanian Foreign Policy in the 1980s", în Daniel Nelson (coord.), *Romania in the 1980s*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1981.

Linz, Juan J. și Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.

Livezeanu, Irina, *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1995.

Loebl, Eugen, *My Mind on Trial*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte. Jurnal indirect*, București: Editura Humanitas, 1990.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte II. Seismograme*, București: Editura Humanitas, 1993.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte III. Posteritatea contemporană*, București: Editura Humanitas, 1994.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte IV. Est-etice*, București: Editura Humanitas, 1994.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte V. Pragul*, București: Editura Humanitas, 1995.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte VI. Insula Șerpilor*, București: Editura Humanitas, 1996.

Löwenthal, Richard, *World Communism: The Disintegration of a Secular Faith*, New York: Oxford University Press, 1964.

Luca-Boico, Cristina, „Les Hommes qui ont porté Ceaușescu au pouvoir", *Sources: Travaux historiques* (Paris), nr. 20 (1989), pp. 23–32.

Lungu, Corneliu Mihai și Retegan, Mihai (coord.), *1956 – Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, București: Editura Univers Enciclopedic, 1996.

Madgearu, Șerban, *Ghiță Popp: un condamnat politic în arhivele serviciilor secrete*, București: Editura Paideia, 1998.

Malcolmson, Scott L. *Borderlands: Nation and Empire*, Boston: Faber & Faber, 1994.

Mandelștam, Nadejda, *Hope against Hope: A Memoir*, New York: Atheneum, 1970 (trad. rom. *Fără speranță*, Iași: Editura Polirom, 2003).

Manea, Norman, *On Clowns: The Dictator and the Artist*, New York: Grove Weidenfeld, 1992.

Manolescu, Nicolae, *Dreptul la normalitate. Discursul politic și realitatea*, București: Editura Litera, 1991.

Marcou, Lilly, *Le Kominform: Le communisme de guerre froide*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977.

Marin, Gheorghe Gaston, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București: Editura Evenimentul Românesc, 2000.

Marino, Adrian, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Craiova: Editura Aius, 2000.

Marino, Adrian, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iași: Editura Polirom, 2001.

Marx-Engels-Lenin Institute, *Joseph Stalin: A Short Biography*, Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1942.

Mawdsley, Evan, *The Stalin Years: The Soviet Union, 1929–1953*, Manchester: Manchester University Press, 1998.

Măgureanu, Virgil, *Puterea politică*, București: Editura Politică, 1979.
Mănescu, Corneliu, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iași: Editura Polirom, 2001.
McLellan, David (coord.), *Marxism: Essential Writings*, New York: Oxford University Press, 1988.
McNeal, Robert H., *International Relations among Communists*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1967.
Medvedev, Roy A., *On Socialist Democracy*, New York: Norton, 1977.
Meray, Tibor, *Ce jour-là: 23 octobre 1956*, Paris: Robert Laffont, 1966.
Merridale, Catherine și Ward, Chris (coord.), *Perestroika: The Historical Perspective*, Londra: Edward Arnold, 1991.
Michnik, Adam, *Letters from Prison and Other Essays*, Berkeley: University of California Press, 1986.
Miłosz, Czesław, *The Captive Mind* [1953], reeditare cu o nouă postfață a autorului, New York: Vintage Books, 1981 (trad. rom. *Gândirea captivă*, București: Editura Humanitas, 1998).
Mircu, Marius, *Dosar Ana Pauker*, București: Editura Gutenberg – Casa Cărții, 1991.
Mircu, Marius, *Dosarul Ana Pauker, Iosif Chișinevschi și alții...*, Editura Glob, 1991, f.l.
Molnár, Miklós, *De Béla Kun à János Kádár: Soixante-dix ans de communisme hongrois*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1987.
Mount, Ferdinand (coord.), *Communism: A TLS Companion*, Londra: Harper Collins, 1992.
Mungiu-Pippidi, Alina, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București: Editura Humanitas, 1995.
Mușat, Mircea și Ardeleanu, Ion, *România după Marea Unire 1918–1933*, vol. II, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
Nagy, Imre, *Un Communisme qui n'oublie pas l'homme*, Paris: Plon, 1957.
Nagy-Talavera, Nicholas M., *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Rumania*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970.
Naimark, Norman și Gibianskii, Leonid (coord.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1997.
Nedelea, Marin, *Istoria României în date*, București: Editura Niculescu, 1997.
Negrici, Eugen, *Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitație și propagandă*, București: Editura Pro, f.a.
Nelson, Daniel N. (coord.), *Romania in the 1980s*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1981.
Nelson, Daniel N., *Romanian Politics in the Ceaușescu Era*, New York: Gordon & Breach, 1988.
Nelson, Daniel N. (coord.), *Romania after Tyranny*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1992.

Neumann, Victor, *Ideologie şi fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iaşi: Editura Polirom, 2001.
Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997.
Niculescu-Mizil, Paul, *De la Comintern la comunism naţional*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 2001.
Niţescu, Marin, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Bucureşti: Editura Humanitas, 1995.
Okey, Robin, *Eastern Europe, 1740–1985: Feudalism to Communism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.
Onişoru, Gheorghe, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944–1947)*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1996.
Oprea, Marius (coord.), *Securiştii partidului. Serviciul de cadre al P.C.R. ca poliţie politică*, Iaşi: Editura Polirom, 2002.
Ornea, Zigu, *Anii '30: Extrema dreaptă românească*, Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995.
Oţetea, Andrei (coord.), *A Concise History of Romania*, Londra: Robert Hale, 1985.
Pacepa, Ion Mihai, *Red Horizons: Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington, D.C.: Regnery Gateway, 1987.
Pacepa, Ion Mihai, *Moştenirea Kremlinului*, Bucureşti: Editura Venus, 1993.
Paltiel, Jeremy T., „The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture in Leninist Regimes", *Studies in Comparative Communism*, primăvara/vara lui 1983, pp. 49–64.
Pandrea, Petre, *Reeducarea de la Aiud*, Bucureşti: Editura Vremea, 2000.
Pandrea, Petre, *Memoriile mandarinului valah*, Bucureşti: Editura Albatros, 2000.
Pandrea, Petre, *Garda de Fier. Jurnal de filosofie politică – Memorii penitenciare*, Bucureşti: Editura Vremea, 2001.
Paraschivescu, Miron Radu, *Jurnalul unui cobai, 1940–1954*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1994.
Partidul Comunist Român, *Statutul Partidului Comunist Român adoptat de Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Bucureşti: Editura Politică, 1965.
Pasti, Vladimir, *România în tranziţie. Căderea în viitor*, Bucureşti: Editura Nemira, 1995.
Pavel, Dan, *Etica lui Adam sau de ce rescriem istoria*, Bucureşti: Editura Du Style, 1995.
Pătrăşcanu, Lucreţiu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti: Editura Politică, 1970.
Pătrăşcanu, Lucreţiu, *Curente şi tendinţe în filozofia românească*, Bucureşti: Editura Politică, 1971.
Pelikan, Jiři (coord.), *The Czechoslovak Political Trials*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1971.
Pelin, Mihai (coord.), *Moartea lui Grigore Preoteasa. Catastrofa de pe aeroportul Vnukovo, 1957. Amintirile lui Mihai Novicov*, Bucureşti: Editura Evenimentul Românesc, 1998.
Pelin, Mihai, *Operaţiunile „Melita" şi „Eterul". Istoria Europei Libere prin documente de Securitate*, Bucureşti: Editura Albatros, 1999.

Petcu, Ion, *Ceaușescu, un fanatic al puterii. Biografie neretușată*, București: Editura Românul, 1994.

Petcu, Mirela și Roguski, Camil, *Ceaușescu. Adevăruri din umbră*, București: Editura Evenimentul Românesc, 2001.

Petrescu, Cristina, „Vizitele de lucru: Un ritual al Epocii de aur", în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, București: Editura Nemira, 1998, pp. 229–238.

Petrescu, Dan și Cangeopol, Liviu, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o țară ocupată*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București: Editura Nemira, 2000.

Petrescu, Dragoș, „Cântarea României sau stalinismul național în festival", în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, București: Editura Nemira, 1998, pp. 239–251.

Petrescu, Dragoș, „A Threat From Below? Some Reflections on Workers' Protest in Communist Romania", *Xenopoliana* (Iași), nr. 1–2, 1999, pp. 142–168.

Popescu, Dumitru, *Un fost lider comunist se destăinuie: „Am fost și cioplitor de himere"*, București: Editura Express, f.a.

Popovici, Titus, *Disciplina dezordinii*, București: Editura Mașina de scris, 1998.

Preda, Cristian, *Modernitatea politică și românismul*, București: Editura Nemira, 1998.

Preda, Cristian, „Staulul și sirena. Dilemele unui marxist român", *Studia Politica* (București), vol. I, nr. 1 (2001), pp. 87–137.

Prins, Gwyn (coord.), *Spring in Winter*: *The 1989 Revolutions*, Manchester: Manchester University Press, 1990.

Pruteanu, George, *Pactul cu diavolul. Șase zile cu Petru Dumitriu*, București: Editurile Albatros & Universal Dalsi, 1995.

Pryce-Jones, David, *The Strange Death of the Soviet Empire*, New York: Metropolitan Books, Holt, 1995.

Pye, Lucian și Verba, Sidney (coord.), *Political Culture and Political Development*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1965.

Quinlan, Paul D. (coord.), *The United States and Romania*: *American-Romanian Relations during the Twentieth Century*, Woodland Hills, Calif.: American-Romanian Academy of Arts and Sciences, 1988.

Radosh, Ronald, Habeck, Mary R. și Sevastianov, N.G. (coord.), *Spain Betrayed*: *The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001.

Rady, Martyn, *Romania in Turmoil*, Londra: I.B. Tauris, 1992.

Ramet, Sabrina P., *Social Currents in Eastern Europe*: *The Sources and Consequences of the Great Transformation*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1995.

Ratesh, Nestor, *Romania*: *The Entangled Revolution*, New York: Praeger, Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1991.

Răduică, Grigore, *Crime în lupta pentru putere, 1966–1968. Ancheta cazului Pătrășcanu*, București: Editura Evenimentul Românesc, 1999.

Rădulescu-Zoner, Șerban, Bușe, Daniela și Marinescu, Beatrice, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București: Editura Cavallioti, 1995.

Remington, Robin Alison, *Winter in Prague: Documents on Czechoslovak Communism in Crisis*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1969.

Rigby, T.H. (coord.), *Stalin*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1966.

Rigby, T.H. și Fehér, Ferenc (coord.), *Political Legitimation in Communist States*, New York: St. Martin's Press, 1982.

Roberts, Henry L., *Rumania: Political Problems of an Agrarian State* [1951], reeditare Hamden, Conn.: Archon Books, 1969.

Robrieux, Philippe, *Maurice Thorez: Vie secrète et vie publique*, Paris: Fayard, 1975.

Ronnås, Per, *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence*, Stockholm: Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, 1984.

Rostás, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*, București: Editura Paideia, 2000.

Rothschild, Joseph, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II*, New York: Oxford University Press, 1989.

Rousso, Henry (coord.), *Stalinisme et nazisme: Histoire et mémoire comparées*, Bruxelles: Éditions Complexe, 1999.

Rubenstein, Joshua și Naumov, Vladimir P. (coord.), *Stalin's Secret Pogrom: Postwar Inquisition of the Soviet Jewish Anti-Fascist Committee*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001.

Rupnik, Jacques, *The Other Europe*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1988.

Russian Institute, Columbia University, *The Anti-Stalin Campaign and International Communism: A Selection of Documents*, New York: Columbia University Press, 1956.

Sandu, Dumitru, *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, București: Editura Staff, 1996.

Sănătescu, Constantin, *Jurnal*, București: Editura Humanitas, 1993.

Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union* [1960], reeditare, New York: Vintage Books, 1971.

Schatz, Jaff, *The Generation: The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Berkeley: University of California Press, 1991.

Schöpflin, George, *Politics in Eastern Europe*, Oxford: Blackwell, 1993.

Schwab, George (coord.), *Eurocommunism: The Ideological and Political-Theoretical Foundations*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1981.

Scurtu, Ioan (coord.), *România. Viața politică în documente – 1945*, București: Arhivele Statului din România, 1994.

Scurtu, Ioan (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice – 1958*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1996.

Scurtu, Ioan și Buzatu, Gheorghe, *Istoria românilor în secolul XX*, București: Editura Paideia, 1999.

Sebastian, Mihail, *Jurnal, 1935–1944*, București: Editura Humanitas, 1996.
Selbourne, David, *Death of the Dark Hero: Eastern Europe, 1987–1990*, Londra: Jonathan Cape, 1990.
Semprun, Jorge, *L'Écriture ou la vie*, Paris: Gallimard, 1994.
Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. I–II (1994), vol. III–V (1995), București, 1994–1995.
Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice, 1969–1989*, București: Presa Românească, 1996.
Seton-Watson, Hugh, *From Lenin to Khrushchev: The History of World Communism*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1985.
Sfetcu, Paul, *13 ani în anticamera lui Dej*, București: Editura Fundației Culturale Române, 2000.
Shafir, Michael, „The Intellectual and the Party: The Rumanian Communist Party and the Creative Intelligentsia in the Ceaușescu Period, 1965–1971", teză de doctorat susținută la Universitatea Ebraică din Ierusalim, 1981.
Shafir, Michael, „Political Culture, Intellectual Dissent and Intellectual Consent: The Case of Romania", *Orbis*, vol. 27, nr. 2 (1983), pp. 393–420.
Shafir, Michael, „From Eminescu to Goga via Corneliu Vadim Tudor: A New Round of Antisemitism in Romanian Cultural Life", *Soviet Jewish Affairs*, 14, 3 (noiembrie 1984), pp. 3–14.
Shafir, Michael, „The Men of the Archangel Revisited: Antisemitic Formations among Communist Romania's Intellectuals", *Studies in Comparative Communism*, vol. 16 (1984), pp. 223–243.
Shafir, Michael, „«Romania's Marx» and the National Question: Constantin Dobrogeanu-Gherea", *History of Political Thought*, 5, 2 (vara lui 1984), pp. 295–314.
Shafir, Michael, *Romania – Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1985.
Shafir, Michael, „Political Legitimacy in Eastern Europe: A Comparative Study", *Coexistence* (Olanda), 1988, pp. 379–406.
Shafir, Michael, „Elena Ceaușescu's Prospects for Political Succession", *Radio Free Europe Research*, Romanian SR/1, 2 februarie 1989, pp. 3–7.
Shafir, Michael, „Xenophobic Communism: The Case of Bulgaria and Romania", *The World Today*, vol. 45, nr. 12 (1989), pp. 208–212.
Shafir, Michael, „The Revolution: An Initial Assessment", *Report on Eastern Europe*, 1, 9 (1990), pp. 18–24.
Shafir, Michael, „The Movement for Romania: A Party of Radical «Return»", *Radio Free Europe / Radio Liberty Research Report*, 1, 29 (1992), pp. 16–21.
Shafir, Michael, „Vladimir Tismăneanu – The Open(-Minded) Politologist and His Enemies", *Transition* (Praga), 3, 1 (10 ianuarie 1997), pp. 22–24.
Shafir, Michael, „The Mind of Romania's Radical Right", în Sabrina P. Ramet (coord.), *The Radical Right in Post-Communist East and Central Europe*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1999, pp. 213–222.
Silber, Laura și Little, Allan, *Yugoslavia: Death of a Nation*, New York: Penguin Books, 1997.

Simon, Jeffrey și Gilberg, Trond (coord.), *Security Implications of Nationalism in Eastern Europe*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1986.

Simons, Thomas W., *Eastern Europe in the Postwar World*, New York: St. Martin's Press, 1993.

Sârbu, Ion D., *Adio, Europa*!, 2 vol., București: Cartea Românească, 1993.

Sârbu, Ion D., *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, 2 vol., Craiova: Scrisul românesc, 1996.

Skilling, Gordon H., *Communism National and International*: *Eastern Europe after Stalin*, Toronto: University of Toronto Press and Canadian Institute of International Affairs, 1964.

Socor, Vladimir, „Romania Rejects Human Rights Clauses of Final Document Adopted by CSCE", *Radio Free Europe Research*, Romanian SR/1, 2 februarie 1989, pp. 19–29.

Souvarine, Boris, *À contre-courant*: *Écrits, 1925–1939*, ediție îngrijită de Jeannine Verdes-Leroux, Paris: Denoël, 1985.

Staar, Richard F. (coord.), *1969 Yearbook on International Communist Affairs,* Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1970.

Staar, Richard F. (coord.), *1985 Yearbook on International Communist Affairs*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1985.

Staar, Richard F., *Communist Regimes in Eastern Europe*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1988.

Stalin, I.V., *On the Opposition*, Beijing: Foreign Languages Press, 1974.

Stavrakis, Peter J., *Moscow and Greek communism, 1944–1949*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989.

Stănescu, Florin și Zamfirescu, Dragoș, *Ocupația sovietică în România. Documente 1944–1946*, București: Editura Vremea, 1998.

Stănescu, Marin C., *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919–1944)*, București: Editura Silex, 1994.

Stănescu, Mircea, *Organismele politice românești (1948–1965). Documente privind și practicile*, București: Editura Vremea, 2003.

Steinhardt, N., *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1991.

Stokes, Gale (coord.), *From Stalinism to Pluralism*: *A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York: Oxford University Press, 1991.

Stokes, Gale, *The Walls Came Tumbling Down*: *The Collapse of Communism in Eastern Europe*, New York: Oxford University Press, 1993.

Stolojan, Sanda, *Cu de Gaulle în România*, București: Editura Albatros, 1994.

Stroynowski, Juliusz, *Who's Who in the Socialist Countries of Europe*, 3 vol., München: K.G. Saur, 1989.

Sugar, Peter F. și Lederer, Ivo John (coord.), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle: University of Washington Press, 1994.

Szikszay, Iuliu, Popa, Marin și Bulei, Ion, *Eugen Rozvan*, București: Editura Politică, 1971.

Ștefănescu, Domnița, *Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor. Decembrie 1989 – decembrie 1994*, București: Editura Mașina de scris, 1995.

Tamás, Gaspar Miklos, *Censorship, Ethnic Discrimination and the Culture of the Hungarians in Romania*, New York: International Helsinki Federation for Human Rights, 1985.

Taras, Ray (coord.), *The Road to Disillusion: From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1992.

Tănase, Stelian, *Ora oficială de iarnă*, Iași: Editura Institutul European, 1995.

Tănase, Stelian, *Anatomia mistificării, 1944–1989*, București: Editura Humanitas, 1997.

Tănase, Stelian, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej*, București: Editura Humanitas, 1998.

Timofeyev, Lev, *Russia's Secret Rulers: How the Government and Criminal Mafia Exercise Their Power*, New York: Knopf, 1992.

Tismăneanu, Vladimir, *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe: The Poverty of Utopia*, Londra: Routledge, 1988 (trad. rom. *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Iași: Editura Polirom, 1997).

Tismăneanu, Vladimir (coord.), *In Search of Civil Society: Independent Peace Movements in the Soviet Bloc*, New York: Routledge, 1990.

Tismăneanu, Vladimir, „The Tragicomedy of Romanian Communism", în Ferenc Fehér și Andrew Arato (coord.), *Crisis and Reform in Eastern Europe*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1991, pp. 121–174.

Tismăneanu, Vladimir, „From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism in Romania", în Raymond Taras (coord.), *The Road to Disillusion: From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1992, pp. 135–150.

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* [1992], ediție revăzută și adăugită, cu o nouă postfață, New York: The Free Press, 1993 (trad. rom. *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iași: Editura Polirom, 1997).

Tismăneanu, Vladimir, *Noaptea totalitară*, București: Editura Athena, 1995.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București: Editura Univers, 1995; reed. București: Editura Humanitas, 2008).

Tismăneanu, Vladimir, „Romanian Exceptionalism? Democracy, Ethnocracy and Uncertain Pluralism in Post-Ceaușescu Romania", în Karen Dawisha și Bruce Parrott (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, New York: Cambridge University Press, 1997, pp. 403–451.

Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii*, București: Editura All, 1998.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998 (trad. rom. *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Iași: Editura Polirom, 1999).

Tismăneanu, Vladimir, „Congresul al IX-lea și geneza mitului Ceaușescu", *22* (București), nr. 13 (15–21 august 2000), pp. 12–13.

Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*, Iași: Editura Polirom, 2001.
Tismăneanu, Vladimir și Schapiro, Judith (coord.), *Debates on the Future of Communism*, New York: Macmillan, 1991.
Tismăneanu, Vladimir și Tudoran, Dorin, „The Bucharest Syndrome", *Journal of Democracy*, 4, 1 (ianuarie 1993), pp. 41–52.
Tökés, László, *The Fall of Tyrants: The Incredible Story of One Pastor's Witness, the People of Romania, and the Overthrow of Ceaușescu*, Wheaton, Ill.: Crossway Books, 1990.
Tökés, Rudolf L., *Hungary's Negotiated Revolution: Economic Reform, Social Change, and Political Succesion, 1957–1990*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
Torańska, Teresa, *Them: Stalin's Polish Puppets*, New York: Harper & Row, 1987.
Touraine, Alain, Dubet, François, Wieviorka, Michel și Strzelecki, Jan, *Solidarity: The Analysis of a Social Movement – Poland, 1980–1981*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
Trăsnea, Ovidiu și Kallos, Nicolae (coord.), *Mică enciclopedie de politologie*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
Troțki, Lev, *The Stalin School of Falsification*, note de Max Schachtman [1937], ediția a III-a, New York: Pathfinder Press, 1972.
Tsantis, Andreas C. și Pepper, Roy (coord.), *Romania: The Industrialization of an Agrarian Economy under Socialist Planning*, Washington, D.C.: World Bank, 1979.
Tucker, Robert C., *The Soviet Political Mind: Studies in Stalinism and Post-Stalin Change*, New York: Praeger, 1963.
Tucker, Robert C. (coord.), *The Lenin Anthology*, New York: Norton, 1975.
Tucker, Robert C., *Political Culture and Leadership in Soviet Russia*, New York: Norton, 1987.
Tucker, Robert C., *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–1941*, New York: Norton, 1990.
Tudoran, Dorin, *Frost or Fear? Reflections on the Condition of the Romanian Intellectual*, Daphne, Ala.: Europa Media, 1988.
Tudoran, Dorin, „Civilization vs. Anti-Civilization: To Graduate or Not", în Vladimir Tismăneanu și Judith Schapiro (coord.), *Debates on the Future of Communism*, New York: Macmillan, 1991, pp. 94–200.
Tudoran, Dorin, *Onoarea de a înțelege*, București: Editura Albatros, 1998.
Țugui, Pavel, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost Șef de Secție a C.C. al P.M.R.*, București: Editura Ion Cristoiu, 1999.
Ulam, Adam B., *Titoism and the Cominform*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952.
Ulam, Adam B., *The Communists: The Story of Power and Lost Illusions, 1948–1991*, New York: Scribner, 1992.
Urban, G.R. (coord.), *Communist Reformation: Nationalism, Internationalism, and Change in the World Communist Movement*, New York: St. Martin's Press, 1979.

Urban, G.R. (coord.), *Stalinism: Its Impact on Russia and the World*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.

Vaksberg, Arkadi, *Hôtel Lux: Les Partis frères au service de l'Internationale communiste*, Paris: Fayard, 1993.

Váli, Ferenc A., *Rift and Revolt in Hungary: Nationalism versus Communism*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961.

Vázquez Montalbán, Manuel, *Pasionaria y los siete enanitos*, Barcelona: Editorial Planeta, 1995.

Veiga, Francisco, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley: University of California Press, 1991.

Veiga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, trad. rom. de Marian Ștefănescu, București: Editura Humanitas, 1993.

Veiga, Francisco, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996.

Verdery, Katherine, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*, Berkeley: University of California Press, 1983.

Verona, Sergiu, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania, 1944–1958*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1992.

Volgyes, Ivan (coord.), *Social Deviance in Eastern Europe*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1978.

Volovici, Leon, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford: Pergamon Press, 1991.

Voslensky, Michel, *Nomenklatura: The Soviet Ruling Class*, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1984.

Vutișteanu, Simion și Ioniță, Gh.I., *David Fabian*, București: Editura Politică, 1972.

Wagner, Richard, *Sonderweg Rumänien: Bericht aus einem Entwicklungsland*, Berlin: Rotbuch Verlag, 1991.

Walicki, Andrzej, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: The Rise and Fall of the Communist Utopia*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1995.

Wat, Aleksander, *My Century: The Odyssey of a Polish Intellectual*, Berkeley: University of California Press, 1988 (*Secolul meu. Confesiunile unui intelectual european, Convorbiri cu Czesław Miłosz*, trad. rom. și note de Constantin Geambașu, București: Editura Humanitas, 2014).

Wheaton, Bernard și Kavan, Zdenek, *The Velvet Revolution: Czechoslovakia, 1988–1991*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1992.

Weydenthal, Jan B. de, *The Communists of Poland: A Historical Outline*, Stanford: Hoover Institution Press, 1978.

Wolchik, Sharon L. și Meyer, Alfred G. (coord.), *Women, State, and Party in Eastern Europe*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1985.

Wolfe, Bertram D., *Khrushchev and Stalin's Ghost: Text, Background, and Meaning of Khrushchev's Secret Report to the Twentieth Congress on the Night of February 24–25, 1956*, New York: Praeger, 1957.

Wolton, Thierry, *Le KGB en France*, Paris: Grasset, 1986.

Ypsilon [pseud.], *Pattern for World Revolution*, Chicago: Ziff-Davis, 1947.

Zilber, Belu [Andrei Șerbulescu, pseud.], *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București: Editura Humanitas, 1991.

Zilber, Belu, *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București: Editura Humanitas, 1997.

Zinner, Paul E. (coord.), *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe: A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February-November 1956*, New York: Columbia University Press, 1956.

Zubok, Vladislav și Pleshakov, Constantine, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.

*** *Almanah Cațavencu 2002*, București: Academia Cațavencu, 2002.

*** *Analele Sighet 1. Memoria ca formă de justiție*, București: Fundația Academia Civică, 1995.

*** *Analele Sighet 2. Instaurarea comunismului – Între rezistență și represiune*, București: Fundația Academia Civică, 1995.

*** *Analele Sighet 3. Anul 1946 – Începutul sfârșitului*, București: Fundația Academia Civică, 1996.

*** *Analele Sighet 8. Anii 1954–1960 – Fluxurile și refluxurile stalinismului*, București: Fundația Academia Civică, 2000.

*** *Comunicat cu privire la îndeplinirea planului de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România în perioada 1966–1970*, București: Editura Politică, 1971.

*** *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19–21 iulie 1972*, București: Editura Politică, 1972.

*** *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București: Editura de Stat pentru Literatura Politică, 1956.

*** *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București: Editura Politică, 1960.

*** *Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România*, București: Editura Partidului Comunist din România [1932], reeditare, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.

*** *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19–24 iulie 1965*, București: Editura Politică, 1966.

*** *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6–12 august 1969*, București: Editura Politică, 1969.

*** *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25–28 noiembrie 1974*, București: Editura Politică, 1975.

*** *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, 19–23 noiembrie 1979*, București: Editura Politică, 1981.

*** *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, 19–22 noiembrie 1984*, București: Editura Politică, 1985.

*** *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, București: Editura Politică, 1964.

*** *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): A Short Course*, Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1939.

*** *Prigoana. Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat, N. Steinhardt, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al.O. Teodoreanu etc.*, București: Editura Vremea, 1996.

*** *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București: Editura Politică, 1975.

*** *Romania: A Case of „Dynastic" Communism*, New York: Freedom House, 1989. La realizarea volumului au contribuit: Mihai Botez, Andrei Brezianu, Matei Călinescu, László Hámos, István Hosszu, Eugene Mihaesco, Nestor Ratesh, Gheorghe A. Sencovici, Vladimir Tismăneanu și Dorin Tudoran.

*** *România pe calea socialismului și comunismului. Cifre și fapte*, București: Editura Politică, 1977.

*** *Teroarea. Documente ale procesului Iuliu Maniu, Ion Mihalache*, București: Editura Vremea, 1999.

Demonii

Postfață de Mircea Mihăieș

Când, la începutul lui decembrie 2003, mi-a sosit prin poștă noua carte a lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, am avut o involuntară strângere de inimă: oare e chiar *cartea* la care Vladimir lucrează de un sfert de veac? O fi reușit, în doar patru sute de pagini, să spună tot ce știe despre comunismul românesc? O fi acoperit întregul peisaj, atât de accidentat, al istoriei care a brăzdat societatea românească aproape întregul secol XX? Cum îmi vor părea capitolele cărții, acum, după ce Tismăneanu a dezvăluit, în sute de articole și-n câteva cărți publicate anterior, atâtea întâmplări spectaculoase din doar de el știuta istorie a comunismului românesc?

Lista de întrebări e mai lungă: în ce măsură își vor păstra originalitatea ipotezele sale, după ce le-am văzut circulând prin cărțile atâtora dintre politologii iviți în România după 1990? Nu va părea el, astăzi, epigonul propriilor săi epigoni? Risipitor cu sine și de-o incredibilă generozitate, Vladimir Tismăneanu n-a ezitat să-și împărtășească imensa experiență, fie că respectivii o meritau, fie că nu. Au existat experimente reușite, dar și pseudo-reputații clădite pe copierea febrilă a propozițiilor maestrului și livrarea lor grăbită la tipografie.

Marea lovitură reprezentată de această carte (Robert C. Tucker vede în ea „lucrarea fundamentală despre comunismul românesc") provine din perspectiva abordării. Pe cât de simplu, pe atât de spectaculos, punctul de vedere al autorului are ceva din tehnica unui autor de romane-fluviu: el știe să aleagă din informația aluvionară elementul revelator, acordându-i fiecărui personaj șansa de a fi, simultan, solist și acompaniator. Din acest punct de vedere, *Stalinism pentru eternitate* e un desăvârșit roman politic și un discurs psihologic asupra nașterii și pervertirii unui mit.

Spre deosebire de majoritatea copleșitoare a celor ce-au studiat comunismul din România, Vladimir Tismăneanu adoptă deliberat, ba chiar apăsat partitura obiectivității. El nu e nici vindicativ, nici apologetic, nici patetic, nici melancolic. Andrei Codrescu descifra în scrisul său metodologia unui „thriller". La fel de precis ar fi să identificăm o poveste cu demoni. O poveste cu un deznodământ cunoscut, dar cu multe, multe enigme rămase în penumbră.

Pe tonul perfect detașat al școlii realiste anglo-saxone, Vladimir Tismăneanu edifică o implacabilă anatomie și fiziologie a creaturii monstruoase care a dominat o bună parte din lume vreme de trei sferturi de veac.

Aș sublinia de la început calitatea înalt literară a textului. Cartea se citește, într-adevăr, cu sufletul la gură, pentru că, deși cunoști povestea, deși personajele îți sunt familiare, există un *nu-știu-ce* al stilului de abordare ce creează tensiune și te îmbie să aștepți noile dezvăluiri privind o istorie care pare de-o mare simplitate, dar care, pe măsură ce-o parcurgi, își dezvăluie nebănuite zone de întuneric. Imbatabil în deslușirea complicatelor ițe care leagă personaje, evenimente, interese, frustrări și resentimente, Vladimir Tismăneanu este un veritabil maestru al *suspense*-ului bazat pe amestecul de ficțiune și realitate – ambele avându-și originea în documente. Strategia romanescă e vizibilă și în formula de expunere a subiectului: „istoria" propriu-zisă e o poveste narată progresiv, dar, în contrapondere, există un fabulos joc al notelor bibliografice și al comentariilor parantetice. Această dialectică a „nocturnului" și a „diurnului", a vizibilului și a invizibilului induce la lectură o tensiune suplimentară.

Fără a reabilita neapărat – așa cum se întâmplă adeseori în istoria culturală sau în istorie pur și simplu – virtuțile imaginarului în studiul unei perioade turbulente, Vladimir Tismăneanu nu refuză speculațiile de natură contrafactuală: *ce-ar fi fost dacă* e una dintre întrebările subtextuale ce apare de câteva ori în demersul său altminteri de-o impecabilă tăietură semantică și logică. Având însă la dispoziție un imens material documentar, autorul putea să abandoneze niște piste extrem de fertile, care demonstrează cât de imprevizibile sunt, de fapt, deciziile istorice și cât de importante rămân, chiar în sfera abstracțiunilor, relațiile umane.

Perspectiva cvasiromanescă asupra comunismului provine așadar din împingerea în prim-plan a personajelor, din studiul unei suite de comportamente patologice care au dominat, de la un capăt la altul, comunismul românesc. Dacă într-o primă fază putem vorbi de acțiunea iresponsabilă, provocatoare și, finalmente, sinucigașă a unor lunatici, a unor eroi ieșiți din subterana dostoievskiană, pe măsură ce evenimentele istorice au favorizat direcția comunistă, „somnambulismul" s-a transformat într-o formă de rapacitate politică. Bolșevicii români de primă oră nu sperau nici în vis că vor ajunge vreodată să exercite puterea. Ei erau (iar demonstrația lui Vladimir Tismăneanu e implacabilă) niște dezaxați așezați de-a curmezișul istoriei, niște „îndrăciți" care vedeau în Moscova leagănul mitologic ce le putea rezolva aspirațiile bolnave. A glosa prea mult pe ideea de „romantism", de „idealism", de „curățenie morală și spirituală" e o pierdere de vreme. E vorba de-o sectă descreierată, născută din anarhismul belicos care deja făcuse un număr enorm de victime și se pregătea să facă alte milioane.

Oarecum – dar nu radical – diferită a fost situația generației a doua, generația anilor '30 și a războiului. Ascensiunea și, apoi, dominația fascismului într-o covârșitoare parte a Europei a constituit un prilej neașteptat de

valorizare a modelului comunist. Partea ciudată este că nici în noile condiții comuniștii n-au înțeles nimic din mersul istoriei. La fel de intoleranți, fanatici și orbi, ei urmăreau să-și pună în aplicare planurile distructive, chiar dacă prețul pe care l-au avut de plătit a fost, în cele mai multe cazuri, propria viață.

Cartea lui Vladimir Tismăneanu este divizată în șapte capitole, premerse de o introducere și urmate de un epilog. Structura „romanescă" este astfel evidențiată de la bun început. Explicativă și, atât cât o îngăduie un tratat științific, personalizată, introducerea purtând titlul „De ce o istorie a comunismului românesc?", oferă motivația scrierii, pentru publicul occidental, a unei istorii pline de „zgomotul și furia" unor personaje a căror energie satanică a modificat destinul unei țări: „Am lucrat la această carte mai bine de un sfert de veac – într-adevăr, jumătate din viața mea. Pe când mă aflam încă în România, am fost mai întâi obsedat, în anii '70, de episoadele misterioase din istoria comunismului și fascinat de rivalitățile secrete, tenebroase dintre membrii elitei comuniste românești, tăinuite și distorsionate deliberat de autolaudativa, veșnic schimbătoarea și imprevizibila linie a partidului. Cu diferite ocazii, am purtat lungi conversații despre istoria comunismului autohton și internațional cu rudele mele (dintre care multe supraviețuiseră perioadei din ilegalitate) și cu prietenii lor.

Am crescut într-o familie pentru care Războiul Civil din Spania, epopeea comunismului mondial, ascensiunea nazismului, procesele-spectacol și epurările de la Moscova, Pactul Ribbentrop-Molotov, Cominternul, Cominformul, excomunicarea conducătorului Partidului Comunist Iugoslav, Tito, moartea lui Stalin în martie 1953, denunțarea de către Hrușciov a «cultului personalității» în 1956, revoluția maghiară și multe alte capitole din istoria secolului XX și a internaționalismului leninist reprezentau amintiri personale. Mi-am demarat cercetările fără să îmi dau seama de aceasta și am început să adun informații ca și cum ar fi fost un hobby naiv, și nu un proiect deliberat și, în condițiile date, serios. Mai târziu, după ce am ajuns în Occident, am hotărât că scrierea unei istorii politice a comunismului românesc era o obligație ce ținea de preocupările mele științifice, dar și una personală: se întâmpla să fiu una dintre puținele persoane care ascultaseră confesiunile veteranilor vechii gărzi a Partidului Comunist Român (P.C.R.) și care, în același timp, își concentraseră multă vreme interesul intelectual asupra aventurii politice descrise de Arthur Koestler prin sintagma: «Zeul care a dat greș»".

E limpede așadar că Vladimir Tismăneanu își concepe demersul pe un dublu palier: o arheologie fundamentată științific a unor informații inițiale ce aveau un caracter personal (într-un alt loc, o numea „arheologia terorii") și o interpretare cât se poate de obiectivă a sensurilor politice născute de acele evenimente. Structura cronologică a expunerii nu trebuie să inducă în eroare: autorul nu-și propune o istorie factologică a comunismului românesc (deși, pe de altă parte, *Stalinism pentru eternitate* este cea mai complexă și sistematică expunere atât a dedesubturilor, cât și a contextului internațional ce-a creat și apoi a favorizat răspândirea molimei). Intențiile sale sunt cât

se poate de limpede prezentate: cartea „oferă o interpretare *politică* a principalelor tendințe, opțiuni, strategii și tactici care au conferit comunismului românesc trăsăturile distinctive și care evidențiază interacțiunea dintre comuniștii români și tovarășii lor din «lagărul socialist» și din întreaga mișcare comunistă mondială".

Astfel de precizări metodologice sunt bine-venite, pentru că ele explică de ce Vladimir Tismăneanu abandonează frecvent firul narativ al poveștii sale cu demoni „dâmbovițeni" pentru a face incursiuni în istoria comunismului sovietic, sursa și punctul de referință, din prima până în ultima clipă, a bolșevismului românesc. Analizele istorice comparative sunt punctul forte al autorului, un extraordinar cunoscător al metamorfozelor istorice și politice ale Europei de Răsărit și Centrale. Biografiile politice și culturale ale protagoniștilor alcătuiesc celălalt pilon nu doar de susținere, ci și de fascinație al cărții lui Vladimir Tismăneanu.

Stalinism pentru eternitate nu e „o carte despre leninism ca practică politică de modernizare, ci, mai degrabă, un studiu despre modul în care funcționează o cultură politică bazată pe frică, suspiciune, legitimitate îndoielnică, fals internaționalism, manipulare populistă a simbolurilor naționale, personalizare arogantă a puterii și mania persecuției. Spun povestea unui grup de oameni care au venit la putere, înainte de toate, ca agenți ai unei puteri străine, dar care au reușit să se prezinte ca apărători ai autonomiei față de centrul imperial". Premise așadar cât se poate de limpezi. La o privire de sus, tragedia politică și socială trăită de țările aflate sub dominație sovietică nu e decât o variantă a revărsărilor de cruzime și dejecție morală descrise de Dostoievski în marele său roman *Demonii*.

Comunismul românesc, în varianta lui Vladimir Tismăneanu, este mai ales o poveste cu și despre oameni. Despre un anumit tip de oameni. Nu e o exagerare să vedem în multe dintre aceste figuri – ca și în semenii lor din comunismul internațional – variante aduse la zi ale lui Stavroghin, cel care aderase la o „societate secretă de indivizi cu înclinații de bestialitate" („senzuală", în cazul eroului dostoievskian, a „puterii", la corifeii bolșevismului). Paralela nu se oprește aici. Comunismul a avut un prestigiu straniu, o capacitate de seducție ce transcende obișnuitul. Fascinația de tip romantic și mortuar, iraționalismul aderării la o sectă, de sinucigași și ucigași în același timp, explică vitalitatea acestei doctrine care continuă să tulbure mințile multor indivizi chiar și în ziua de azi.

„Natura conspirațională" și „revoluționarismul militant" al comuniștilor din România nu sunt însă tocmai elemente de recuzită romantică. Dincolo de ideile profesate, comunismul a fost o luptă bestială pentru putere, și nimic mai mult. Nu generozitate și avânt spiritual umanist găsim la protagoniștii experimentului comunist, ci lăcomie, ură, fanatism, schizofrenie și-o imensă rapacitate. Aceste caracteristici s-au manifestat pretutindeni, dar în România ele au depășit cotele maladivului. Inexistența unei veritabile contraponderi liberale face din ele o mișcare compactă, liniară, incapabilă de reformă, plasată, de la început până la sfârșit, sub semnul stalinismului impenitent.

Condițiile specifice ale dezvoltării comunismului românesc (o activitate de subterană, la începuturi, aservită până în cele mai mici detalii politicii expansioniste sovietice, apoi luptele fratricide și fracționiste, urmate de o restalinizare puternică, sub Dej și Ceaușescu) explică, până la un punct, misterul supraviețuirii radicalismului represiv ce-a marcat activitatea Partidului Comunist Român de la crearea sa, în 1921, până la prăbușirea din 1989. Dar misterul, în întregimea sa, persistă. Cum a fost posibil ca „o sectă leninistă marginală și ilegală, constituită din mai puțin de 1 000 de membri", să devină, aproape peste noapte, un partid de mase care s-a menținut la putere uzând de aceleași și aceleași lozinci ale unui marxism-leninism contondent, combinate când cu un internaționalism găunos, când cu naționalism deșănțat? Simpla invocare a ocupației sovietice nu motivează demența la care se ajunsese în anii '80, adică mult după retragerea tancurilor lui Hrușciov din România. Dictaturile lui Dej și Ceaușescu au fost, fără îndoială, nemiloase, dar ele n-ar fi fost posibile fără pactizarea năvalnică a unei mari părți a populației. Or, când demonizarea se produce cu acordul victimelor, e limpede că bolșevismul românesc nu putea sfârși decât așa cum a sfârșit Stavroghin: sinucigându-se.

Cele șapte capitole ale cărții *Stalinism pentru eternitate* sunt trepte din istoria măririi și decăderii unei secte fanatice și violente, aflată, la începuturi, sub controlul total al sovieticilor – ai căror agenți se mândreau a fi –, pentru ca, în ultima fază, să-și aproprieze cu violență cvasidefuncta doctrină stalinistă. În ciuda slugărniciei absolute și definitive față de Moscova, ei au reușit, la sfârșitul domniei lui Dej și, decisiv, după preluarea puterii de către Ceaușescu, să construiască ceea ce Vladimir Tismăneanu numește „stalinismul național". Logica acestei acțiuni e simplă: comuniștii români, după valurile de epurări care-au înlăturat de la putere prima generație de activiști (mare parte de origine evreiască, maghiară, bulgărească, ucraineană, poloneză sau chiar rusă), urmăreau să se sustragă logicii sistemului.

În felul acesta, principalele momente de dezgheț din „lagărul comunist" i-au găsit pe români fie pe pozițiile unui stalinism dur (Ungaria, 1956, Polonia, 1981), fie în contracurent față de marșul la unison al țărilor „frățești" (Praga, 1968). Aceeași poziție de bizară independență (în care enoriașii români se dovedeau mai catolici decât „papa" de la Kremlin) s-a manifestat pe tot parcursul perioadei Gorbaciov, când Ceaușescu a respins cu brutalitate orice îndemn de-a începe reformele, pretextând că „glasnost"-ul și „perestroika" au fost de mult puse în practică în România!

Dincolo de prezentarea evenimentelor importante din viața partidului (congrese, plenare, ședințe ale Comitetului Central), cu adevărat fascinantă e istoria personajelor. Vladimir Tismăneanu e un cunoscător de mâna întâi al acestei lumi. Din acest motiv, analizele sale politice sunt și savuroase portrete, individuale sau de grup, ale unor indivizi ce-au dezvoltat un raport cu existența bazat pe cecitate morală și ură nemiloasă față de orice adversar, real sau plăsmuit.

Vorbind despre generația „internaționalistă", a „comuniștilor idealiști", ce păreau să nu perceapă politicul decât într-o formulă de exprimare extremistă, adică ori socialismul lui Stalin, ori nazismul lui Hitler (ceea ce însemna a disprețui atâtea alte variante antifasciste fără nuanță totalitară, active în perioada interbelică), autorul insistă asupra rigidității oarbe și a violenței cu sistem la care înțelegeau să facă apel: „Fanatici și naivi, ei au rămas comuniști credincioși chiar și atunci când s-au confruntat cu realitatea atroce a proceselor de la Moscova și a Gulagului. Chimia morală a comunismului românesc a fost, prin urmare, produsul unei generații care-și asumase în totalitate definiția dată de Stalin solidarității proletare: «*Internaționalist* e acela care e gata să apere U.R.S.S. fără rezerve, fără șovăială și necondiționat, pentru că U.R.S.S. reprezintă baza mișcării revoluționare mondiale, iar această mișcare revoluționară nu poate fi apărată și extinsă dacă U.R.S.S. nu e apărată. Pentru că oricine se gândește la apărarea mișcării revoluționare în afară de sau împotriva U.R.S.S. este împotriva revoluției și trebuie trecut în mod inevitabil în tabăra dușmanilor revoluției»".

Acceptarea pe nemestecate a penibilelor sofisme de acest tip n-avea cum să rămână fără urme în făurirea identității comunismului românesc. Transformarea activiștilor în sclavi incapabili de gândire proprie, entuziasmul supunerii în fața unor raționamente primitive (nu poți fi revoluționar decât dacă ești *pentru* U.R.S.S., iar dacă ești împotriva acesteia, ești împotriva revoluției!) rămân, cel puțin pentru mine, mistere de nedezlegat. Având în vedere că mulți dintre primii comuniști români aveau o oarecare educație, e uluitor să constați cât de repede au devenit victimele unei ideologii infantile, lipsite de subtilitate și de orice bază în realitatea imediată.

Perceput ca un corp străin nu neapărat pentru că majoritatea primilor săi membri erau de alte etnii, ci pentru că pozițiile sale erau vădit antiromânești, comunismul din România a avut un debut dubios, o evoluție criminală și-un final înecat în atrocități de tip medieval. Indiferent dacă a fost condus de maghiari, bulgari, ucraineni, de românii Gheorghiu-Dej ori Ceaușescu sau dacă la vârfurile sale s-au aflat evreii Ana Pauker, Iosif Chișinevschi și ceilalți, el a dovedit o egală, inflexibilă ură față de democrație, dialog și ideea de elită autentică. Din acest punct de vedere, atacul constant și violent împotriva valorii a însemnat menținerea României într-un război civil de peste o jumătate de secol.

Cartea lui Vladimir Tismăneanu este și un fabulos tezaur de informații privind luptele inter-sectariene, dintre grupuri și personaje ce vizau conducerea partidului. Eliminarea fizică a multora dintre conducătorii partidului, procesul Pătrășcanu, confruntările între „garda internaționalistă" girată de Ana Pauker și „grupul național" al lui Gheorghiu-Dej sunt analizate în perspectiva mișcărilor de amploare din sânul comunismului mondial. Personalizată la extrem, conducerea partidului se baza exclusiv pe fidelități și vasalități afirmate și reafirmate maniacal. Dispariția lui Stalin, în martie 1953, a găsit un partid comunist fragil, care n-a acceptat sub nici o formă

„dezgheţul" imprimat de Moscova, ci a încercat să-şi întărească puterea navigând împotriva curentului. Adică dezlănţuind o teroare de tip stalinist atunci când condiţiile internaţionale păreau să încurajeze un alt fel de abordare a problemelor ţării.

Istoria necontenitei şi tot mai accentuatei represiuni comuniste explică, în opinia lui Vladimir Tismăneanu, şi „tranziţia problematică" a societăţii româneşti de azi. Sechelele bolşevice n-au fost eliminate cu totul nici în clipa de faţă, când garda a doua a naţional-comunismului paranoic ceauşist continuă să joace roluri de prim-plan pe scena politică a ţării. Serviciile secrete execută în continuare partituri de mare virtuozitate, continuând să fie aliaţi de nădejde ai puterii lui Ion Iliescu într-o formulă de maximă eficacitate când e vorba despre eliminarea adversarilor incomozi. Slăbiciunea de azi a opoziţiei trebuie văzută şi ca un reflex al stilului politic ce-a dominat România de la al Doilea Război Mondial încoace. Mitul „vocii unice", cultivat cu obstinaţie şi violenţă de către conducătorii comunişti, nu şi-a pierdut deloc din eficienţă. Identificarea partid-stat constituie o moştenire adânc înrădăcinată în mintea românului chiar şi în clipa de faţă.

Tot parte a moştenirii comuniste e şi resurgenţa partidelor naţionaliste şi xenofobe, provenite direct din mentalitatea de castă şi din obsesia „cetăţii asediate" – caracteristici distinctive ale ultimei faze a comunismului analfabet şi grotesc al lui Ceauşescu. La fel, subdezvoltarea pe cale de cronicizare a societăţii civile, împinsă în marginalitate şi redusă la un rol pur decorativ – ca şi sindicatele şi însăşi ideea de opoziţie politică, de altfel. Inexistenţa unui proiect societal acceptat de majoritatea actanţilor publici trebuie pusă, de asemenea, pe seama supravieţuirii modelului comunist monolitic şi, desigur, a amintirii subconştiente a terorii exercitate sub Dej şi Ceauşescu împotriva acestui gen de acţiuni politice sau civice.

Stalinism pentru eternitate este un excepţional manual, dar şi o lectură fascinantă pentru oricine doreşte să pătrundă secretele aventurii comuniste în România. Orice viitoare referinţă serioasă la istoria – politică, psihologică şi biografică – a „sectei iluminate" hrănite cu învăţăturile lui Lenin şi Stalin va trebui să ia în considerare ipotezele, demonstraţia şi concluziile celui mai bun cunoscător al comunismului românesc. *Opus magnum* al unui autor care a oferit şi până acum câteva cărţi fundamentale – *Reinventarea politicului* şi *Fantasmele salvării* sunt doar două exemple –, *Stalinism pentru eternitate* aşază trei sferturi de secol de istorie românească în rama judecăţii politico-filozofice cu gesturile magice ale unui mare maestru al penelului. Galeria în care-şi invită oaspeţii se află la conjuncţia dintre viziunile înspăimântătoare ale lui Bosch şi portretistica macabră a „Capriciilor" lui Goya.

INDICE

A Treia Cale 288
Academia de Științe Sociale și Politice 290
Academia Militară (București) 248
Academia Română 39, 42 148, 202, 306
Adam, Iacob Feuerstein 110
Adevărul 299, 310, 372 n. 1
Adler, Döme. *Vezi* Ardeleanu, Ion
„afacerea Leningrad" 181
agenți sovietici: conducerea din ilegalitate și ~ 134–135; Gheorghiu-Dej și ~ 161–163, 168, 339 n. 11, 343 n. 44; nucleul din închisori și ~ 118–119, 136; ruptura chinezo-sovietică și ~ 222–223
Agitprop (Secția de Agitație și Propagandă): cadre ~ 112: Chișinevschi și ~ 112, 114–115, 198; Constantinescu și ~ 112; Crăciun și ~ 112; Foriș și ~ 112, 308; Gheorghiu-Dej și ~ 178, 352 n. 52; Goldberger și ~ 329 n. 62; Preoteasa și ~ 112, 352 n. 52; Răutu și ~ 112, 114–115, 148, 187, 198–199, 205, 216–217, 236; Roller și ~ 225; Roman, Valter și ~ 112; Toma și ~ 112, 198–199
Agiu, Constantin 126
agricultură 69, 146–147, 211, 218, 232, 293, 304
Aidit, Dipa Nusantra 239
Aiud: închisoarea de la ~ 70, 114, 169
Aladar, Berger 102
Aladár, Imre 92, 96, 106, 109, 165
Alba-Iulia: adunarea populară de la ~ 79
„Albatrosul ucis" (Labiș) 194
alegeri 36, 51, 94, 103, 128, 167, 210, 272, 278, 275, 277–279, 281–283, 285, 288–290, 294–295, 334 n. 9, 334–335 n. 10, 373 n. 20, 373 n. 21, 374 n. 25, 374 n. 26, 374 n. 29
Alia, Ramiz 239
Alianța Democraților Liberi (Ungaria) 283
Althusser, Louis 65
Amin Dada, Idi 64
Amnesty International 254
Anastasiu, Călin 282
Andreescu, Gabriel 29, 254
Andrei, Ștefan 17, 27, 54, 63, 206, 301, 304–305, 319 n. 7, 358 n. 10, 361–362 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Andropov, Iuri V. 271
Angelescu, Mircea 206
Antanta 74, 76
anticapitalism 95, 236, 296–297, 323 n. 11
anticeaușism 284, 293, 369 n. 101

anticomunism 16, 75, 92–93, 132, 270, 277–278, 284, 291, 295, 323 n. 11, 343 n. 48, 373 n. 16
antifascism stalinist 108–120
antifascist: lovitura ~ (august 1944) 95, 121, 141, 152, 165; aniversarea ~ 224
antiintelectualismul: Ceaușescu și ~ 202, 293; comunismul și ~ 45, 150, 194; Gheorghiu-Dej și ~ 197, 206; Iliescu și ~ 296; P.C.R. și ~ 50; P.M.R. și ~ 187, 218
antiiugoslav: campania ~ 143, 167
antiliberalism 298
antinazist: rezistența ~ 127, 151
antipartinic: elemente ~ 203
antisemitism 68, 75, 111, 167, 172–173, 176, 206, 256, 279, 329 n. 11
antisovietic: stalinișt ~ 58–61
antisovietism 125, 171, 245, 303, 317 n. 62
anti-Tito, campanii. *Vezi* Tito, Iosip Broz
antitotalitarism 51, 116, 176, 189, 196, 267, 287
antioccidentalism 175, 279, 296, 298
Antonescu, Ion 118, 120–121, 128, 136, 279, 291, 313, 341 n. 31
Apostol, Gheorghe 263–264; asasinarea lui Pătrășcanu și ~ 159; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170, 180, 184, 332 n. 85; Ceaușescu și ~ 159, 217, 227, 271–272, 304, 360 n. 24; Chișinevschi și ~ 139; Congresul al II-lea al P.M.R. și ~ 347 n. 8; Congresul al IX-lea al P.C.R. și ~ 235, 237; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 123, 334 n. 2, 344 n. 56; epurarea lui ~ 246; Gheorghiu-Dej și ~ 179, 184, 217, 226, 304, 348 n. 10; Gheorghiu-Rădoi, Lica și ~ 356 n. 37; lider al sindicatelor comuniste 122, 199; lupta pentru succesiune și ~ 237, 304; membru al Biroului Organizatoric 170; moștenirea istorică a lui ~ 53; nucleul din închisori și ~ 114, 118, 122, 162, 166; revoluția maghiară și ~ 192
Aragon, Louis 96
Arato, Andrew 34
Arbore, Ecaterina 76, 84, 87, 87–89, 96, 99, 109, 302, 330 n. 70
Arbore, Zamfir 76, 302, 330 n. 70
Ardeleanu, Ion 73, 81, 101, 118, 323 n. 6, 323 n. 10, 324 n. 17, 324 n. 19, 324 n. 22, 324 n. 27, 325 n. 28, 325 n. 33, 328 n. 47, 328 n. 51, 328 n. 53, 328–329 n. 60, 333 n. 93, 333 n. 96, 333 n. 97
Ardeleanu, Iosif (Döme Adler) 115, 195
Arghezi, Tudor 148, 190, 225, 338 n. 8, 347 n. 7, 348 n. 10, 351 n. 44, 357 n. 40
Arhivele Naționale 334 n. 1
armata română 139
Armata Roșie. *Vezi* armata sovietică
armata sovietică: crimele lui Stalin împotriva ~ 181; lovitura de la 23 august 1944 și ~ 59, 119–122, 165; ocuparea României de către ~ 94, 127, 335–336 n. 18; P.C.R. și ~ 59, 122, 136, 164; retragerea ~ 58, 336 n. 19, 352 n. 56; revoluția maghiară și ~ 192; Roman, Valter și ~ 139
Ash, Timothy Garton 240, 274, 277, 359 n. 20, 371 n. 114
asiatic: despotism ~ 55, 99
Asociația „21 decembrie" 285
Astrahan 96
Attila, Joszef 116
austeritate: politici de ~ 231
austro-ungar: monarhia dualistă ~ 90
autocritică: Gheorghiu-Dej și ~ 214; Luca și ~ 168; Pauker, Ana și ~

168, 337 n. 26; P.M.R. și ~ 184, 193; postcomunismul și ~ 293; teroarea stalinistă și ~ 244
autodeterminare 71, 77, 87, 91, 104, 107, 150
autonomie 37, 44, 60, 127, 132, 172–173, 209, 222, 224, 229, 235–236, 243, 277, 336 n. 19, 366–367 n. 76
Averbuch, Sheiva. *Vezi* Nicolschi, Vanda
Averescu: guvernul ~ 85, 308
avort: măsuri împotriva ~ 233, 367 n. 83

Babenko, Simion 163
Baconsky, A.E. 190
Bacovia, George 190, 225
Banat 94, 104
Banc, Iosif 238, 252, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Banca Națională a României 145, 168–169
Bancic, Olga 189
Barbu, Eugen 225, 269, 294, 376 n. 43
Basarabia: problema ~ 57, 71, 74, 77–78, 93, 101, 104, 115, 231, 358 n.6
Bădulescu, Alexandru. *Vezi* Moscovici, Gelber
Bădulescu, Ana 88
Bălănescu, Mircea (Eugen Bendel) 112, 314
Bărbulescu, Vasile 266
Băsescu, Traian 297
Bârlea, Ștefan 206
Beniuc, Mihai 148, 190–191, 193, 225, 350 n. 33, 355 n. 34
„Bent Twig" (Berlin) 88
Bercu, Leon 226, 356 n. 37
Berghianu, Maxim 60, 238, 304, 359 n. 17, 361 n. 35
Beria, Lavrenti 40, 157, 161, 175–176, 342 n. 35, 347 n. 2
Berlin, Isaiah 88, 325 n. 30, 363 n. 45
Berlin: revolta din ~ 176
Berlinguer, Enrico 66, 259
Berman, Jakub 18, 113, 149, 156, 174, 341 n. 26, 342 n. 32
Bernath, Andrei 114, 309
Bessler, Paula 110
Biblioteca Academiei Române 39, 42
Bierut, Bolesław 18, 162
Biroul Organizatoric 135, 170–171
Biroul pentru Emigranții Români de la Moscova 137–138, 140, 216
Biserica Ortodoxă Română 73
bizantin: intrigi ~ 135, 167, 218, 240, 269
bizantinism 15, 19–25, 251, 264
Bâgu, Vasile 205
Bârlădeanu, Alexandru 48, 165, 272, 359 n. 17; C.A.E.R. și ~ 221–223; Ceaușescu, Elena și ~ 248; Congresul al IX-lea al P.C.R. și ~ 235; lupta pentru succesiune și ~ 226–227; Maurer și ~ 224, 226, 343 n. 39; mitul „grupării naționale" și ~ 321 n. 28; relațiile cu Occidentul și ~ 224; „Scrisoarea celor șase" și ~ 271, 356 n. 39, 370 n. 106
Blaga, Lucian 202, 225, 347 n. 7, 351 n. 44
Blajovici, Petre 304, 359 n. 17, 361 n. 35
Blandiana, Ana 263, 367–368 n. 84
Bloch, Ernst 96
Bloch-Constantinescu, Sulamita 202, 306
Blocul Muncitoresc-Țărănesc (B.M.Ț.) 91–92, 103–104, 151
Blocul Partidelor Democrate 334 n. 9, 334–335 n. 10
B.M.Ț. *Vezi* Blocul Muncitoresc-Țărănesc
Bobu, Emil 63, 247, 252, 269, 293, 304, 361–362 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42, 369 n. 100

Bodnarenko, Pantelei 53, 118, 136, 163, 248, 307
Bodnăraș, Emil 42, 127–128, 302–304, 337 n. 25, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37; arhivele referitoare la ~ 336 n. 19; asasinarea lui Pătrășcanu și ~ 159, 313; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170, 180, 184, 215, 218, 227; Ceaușescu și ~ 159, 215, 246, 304, 335 n. 16; conducerea din ilegalitate și ~ 122, 134; epurarea fracțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 215; epurarea grupului Foriș-Koffler și ~ 119, 134–135, 137, 307; Gheorghiu-Dej și ~ 119, 121, 134, 137, 170, 184, 186, 193, 235, 246, 335 n. 16; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza și ~ 126; Hrușciov și ~ 336 n. 19; lupta pentru succesiune și ~ 357 n. 41, 362 n. 41; Pauker, Ana și ~ 201; revoluția maghiară și ~ 195; S.S.I. și ~ 128
Bogdan, Corneliu 29, 128, 325–326 n. 37, 335 n. 11, 343 n. 44
Bogza, Geo 190, 366–367 n. 76
Bokassa, Jean Bedel 64
bolșevism 17, 19, 24, 75, 84, 91, 145
Bonaparte, Ludovic 266
Borilă, Petre 164, 303, 315, 329 n. 62, 359 n. 17; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170, 180, 215, 353 n. 3, 353 n. 8; Brigăzile Internaționale și ~ 181, 246, 332 n. 82; ca agent sovietic 174; ca emigrat comunist 139; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și ~ 182, 184; epurarea lui ~ de către Ceaușescu 238, 246; epurarea lui Chișinevschi și ~ 200; epurarea fracțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 123, 309, 346 n. 74; Gheorghiu-Dej și ~ 162, 172, 184, 186, 215–216, 312, 348–349 n. 17; moștenirea istorică a lui ~ 53; revoluția maghiară și ~ 195; Războiul Civil din Spania și ~ 139–140, 181, 246; Școala Leninistă a Cominternului și ~ 162
Borkenau, Franz 83, 131, 145, 149, 324 n. 23, 335 n. 15, 339 n. 13
Boștină, Constantin 253
Botez, Demostene 29, 225
Bottomore, Tom 261, 367 n. 78
Brahaș, Cornel 297
Brainer, Bela 107–108, 114, 118, 330 n. 65
Brandler, Heinrich 100, 161
Brașov: închisoarea de la ~ 93, 114, 153, 303; revoltele din ~ 255, 269, 364 n. 57
Brauner, Harry 156, 340 n. 23, 342 n. 32
Brătescu, Gheorghe 128, 338 n. 29
Brătianu, Dinu 127
Brecht, Bertolt 96, 111, 365 n. 68
Brejnev, Doctrina 244
Brejnev, Leonid 35, 230, 237, 239, 243, 271, 321 n. 27, 368 n. 89
Brigăzile Internaționale: Borilă și ~ 181, 246, 332 n. 82; Florescu și ~ 246; Luca, Elisabeta și ~ 308; părinții lui Tismăneanu și ~ 49, 332 n. 82; P.C.R. și ~ 114, 246; Roman, Valter și ~ 139; Stoica, Gheorghe și ~ 326–327 n. 42, 330 n. 65
Brâncu, Zina (Haia Grinberg) 114–115, 138, 150, 165
Brown, J.F. 219, 230, 354 n. 16, 358 n. 2
Brucan, Silviu 49, 57, 63, 217, 271–272, 286–287, 302, 315, 319 n. 2, 320 n. 17, 371 n. 117
Brzezinski, Zbigniew 19, 224, 339 n. 12
Bucovina: problema ~ 57, 93, 104
Bughici, Simion 171–172, 205
Bugnariu, Tudor 112, 202
Buharin, Nikolai 79, 84, 96, 110, 325 n. 31

buharinişti 187
Buican, Alexandru (Arnoldi) 82, 96, 102, 112, 199, 325–326 n. 37, 332 n. 82
Bulan, Iakov 248
Bulan, Tatiana 248, 314
Burcă, Mihai 205, 246, 332 n. 82
Burks, R.V. 10, 101
Burtică, Cornel 17, 48, 206, 251, 304, 361–362 n. 37, 362 n. 40

C.A.E.R. (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) 212, 220–223, 232, 235
Callimachi, Scarlat 111
Calmanovici, Emil 156, 342 n. 32
Canalul Dunăre – Marea Neagră: proiectul ~ 70, 186, 307, 347 n. 4
Cangeopol, Liviu 254, 370 n. 108
capitalism. *Vezi* anticapitalism
Capitalul (Marx) 86, 201
Caraion, Ion 363–364 n. 49, 366–367 n. 76, 369 n. 99
Carandino, Nicolae 129
Caransebeş: închisoarea ~ 118, 137, 166, 199, 302–303, 305, 311
Carol al II-lea, regele României 94, 115
Carothers, Thomas 289
Carrillo, Santiago 66, 259, 317 n. 1
Carta 77 55, 254
Casa Scânteii 200
castrism 68
Călinescu, George 162, 225
Călinescu, Matei 15, 29, 34, 371 n. 116, 372 n. 5
Câmpeanu, Pavel 15, 17, 23, 320 n. 15, 335–336 n. 18, 357 n. 41
Câmpeanu, Radu 288
Cârneci, Magda 282
C.D.R. (Convenţia Democratică din România) 63, 279, 281, 289, 296, 373 n. 21, 374 n. 25, 374 n. 26
Ceauşescu, Elena 304–305; cultul personalităţii şi ~ 251, 257, 262; Drăghici şi ~ 248, 359 n. 16; execuţia ~ 38, 62, 275, 286; Gheorghiu-Dej şi ~ 247; Gheorghiu-Rădoi, Luca şi ~ 356 n. 37; Institutul de cercetări pentru Chimie (ICECHIM) şi ~ 247–248, 304; loialitatea faţă de ~ 233; numirile de personal şi ~ 247–248, 251–252, 268–269, 294; politica pronatalistă şi ~ 367 n. 83; Stănculescu, Atanasie şi ~ 62; succesiunea şi ~ 319 n. 7, 358 n. 10
Ceauşescu, Florea 266
Ceauşescu, Ilie 63, 266
Ceauşescu, Ion 266
Ceauşescu, Nicolae 303–304; accidentul de avion şi ~ 205, 352 n. 51; Apostol şi ~ 159, 217, 271–272, 360 n. 24; arhivele referitoare la ~ 42; Biroul Politic al P.M.R. şi ~ 170, 180, 184, 332 n. 85; Bodnăraş şi ~ 159, 218, 227, 235, 246, 335 n. 16; Brejnev şi ~ 230; ca membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 170; ca stalinist 173–174, 203–204, 218, 229–230, 353 n. 9, 353 n. 11; căderea şi execuţia lui ~ 38, 52–53, 62, 275, 281, , 285–286, 371 n. 118; Chişinevschi şi ~ 180, 200, 232; comunismul dinastic al lui ~ 239–276; comunismul naţional şi ~ 219, 223–224, 226, 349 n. 45, 352–353 n. 75, 354 n. 86; conducerea P.C.R. şi ~ 180; Congresul al IX-lea al P.C.R. şi ~ 235–236; Constantinescu, Miron şi ~ 201, 218; criza de legitimitate şi ~ 231–233, 358–359 n. 11; cultul personalităţii şi ~ 54, 230, 233, 240, 249, 251, 256–258, 262–263, 265, 363 n. 46, 365 n. 61; destalinizarea şi ~ 232, 234, 240, 243,

360 n. 25; discursul la aniversarea a 45 de ani de la înființarea P.C.R. (mai 1966) 236, 240, 331 n. 75, 333 n. 87; discursul la Plenara P.C.R. (iunie–iulie 1957) 326–327 n. 42; Dobrogeanu-Gherea, Constantin și ~ 331 n. 75; epurarea fracțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 215, 217; epurarea grupului Doncea și ~ 205; Filipovici, Elena, reabilitată de ~ 109; fracționismul și ~ 204, 327–328 n. 46; Georgescu, Teohari și ~ 166; Gheorghiu-Dej și ~ 56–57, 216-218, 234, 241, 244, 293–294, 353 n. 9, 353 n. 11; Gheorghiu-Rădoi, Lica și ~ 356 n. 37; Gorbaciov și ~ 230, 245, 270–272, 368 n. 86; Hrușciov și ~ 187, 218, 229; Ibárurri și ~ 317 n. 1; „ideologia românismului" a lui ~ 142; Iliescu și ~ 51–52, 60, 206, 246, 277, 286, 361 n. 33; istoria partidului și ~ 45–46, 72, 78, 81–82, 87–88, 94, 100–101, 105–106, 133, 159, 227, 233, 328–329 n. 60; Luca și ~ 170; lupta pentru succesiune și ~ 57, 226–227, 357 n. 41; Maurer și ~ 218, 246, 335 n. 16; mitul lui ~ 236, 238, 241, 245–246, 260, 368 n. 88; Niculescu-Mizil și ~ 60, 217, 237–239; nucleul din închisoare și ~ 114, 118, 163, 166; Pauker, Marcel și ~ 217, 326–327 n. 42; Pătrășcanu, reabilitat de ~ 159, 360 n. 22; perspectivele occidentale asupra lui ~ 229–230, 233, 245; Pârvulescu și ~ 246, 250–251, 271–272; Petrescu, Dumitru, reabilitat de ~ 140; politica economică și ~ 146, 230–231, 241, 259, 262, 293, 358 n. 4, 366 n. 74; Preoteasa și ~ 204–205; Rădulescu și ~ 238, 252, 258; Răutu și ~ 236, 238; revoluția maghiară și ~ 192; Rozvan, reabilitat de ~ 92; ruptura chinezo-sovietică și ~ 218–219; stalinismul național și ~ 51–70; Stoica, Gheorghe și ~ 140, 242, 246; Tudor, Corneliu Vadim și ~ 279; U.T.C. și ~ 122, 206, 304; ziua de naștere a lui ~ 257–258, 365 n. 70
Ceaușescu, Nicolae A. 266
Ceaușescu, Nicu 305; ca succesor de drept 263, 269, 319 n. 7, 358 n. 10; conducerea P.C.R. și ~ 250, 252; în închisoare 28, 53; loialitatea față de ~ 227; moartea lui ~ 38; U.T.C. și ~ 252
Centrala Cooperației Meșteșugărești (Centrocoop) 247
Centrul de Istorie Militară 63
cenzură 11, 147, 244, 260
cercetări științifice 248, 250–251
Cernenko, Konstantin 271
Cerniaev, Anatoli 65
Cervenkov, Vîlko 18, 135, 162
chiaburi 147, 170, 179
Chirițoiu, Mircea 22, 28, 42, 340 n. 23
Chirot, Daniel 15, 19, 28, 56, 317–318 n. 5, 318 n. 1, 320 n. 14, 338 n. 3
Chișinevschi, Gheorghe 29, 349 n. 22
Chișinevschi, Iosif: Apostol și ~ 139; arhivele referitoare la ~ 42; atacul lui ~ asupra lui Gheorghiu-Dej 185–186, 197, 199, 203, 210, 349 n. 22; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170–174, 180; ca agent sovietic 174; ca emigrant comunist 138–139, 197–198; ca „evreu neevreu" 113; ca stalinist 173–174; Ceaușescu și ~ 180, 200, 232; Congresul al II-lea al P.M.R. și ~ 180, 347–348 n. 8; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și ~ 181; conspirația lui Foriș și ~ 199; Constantinescu și ~ 195–196, 201;

Drăghici și ~ 139; epurarea lui ~ 195, 200, 210–211, 214–215; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 168; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza și ~ 126; moștenirea istorică a lui ~ 53; nucleul din închisori și ~ 114, 118, 122, 162, 166; Pătrășcanu și ~ 154–155, 158–159, 348 n. 9; politica de cadre și ~ 124; Răutu și ~ 197–200; Agitprop și ~ 112–113, 115, 148, 159, 198; Școala Leninistă a Cominternului și ~ 162, 198
Chișinevschi, Liuba 94, 138, 163, 170, 199, 306, 311
Chivu, Stoica 17, 48, 161, 302, 304, 311, 337n. 25, 359 n. 17, 361 n. 37; Biroul Politic al P.C.R. și ~ 343 n. 41; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 159, 170, 180, 184, 353 n. 3, 353 n. 8; ca lider al grevei de la „Griviță" 161; ca membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 170; Ceaușescu și ~ 159, 226–227; demisia lui ~ 241; epurarea lui ~ 246; lupta pentru succesiune și ~ 241; nucleul din închisori și ~ 118, 162
Ciobanu, Lina 247, 361–362 n. 37
Ciobanu, Maria. *Vezi* Filipovici, Elena
Cioculescu, Șerban 225
Cioflină, Dumitru 27, 43
Cioran, Emil 190, 350 n. 31
Cisaî, Cestemir 244, 360 n. 27
Ciu De 180
Clementis, Vladimir 116
Cluj: revoltele din ~ 58
Codreanu, Corneliu Zelea 75, 95, 263
Cohn, Moscu. *Vezi* Stoica, Gheorghe
colaboraționism 103, 129, 292
colectivizare: Ceaușescu și ~ 218, 232, 293; Gheorghiu-Dej și ~ 173, 207, 218; Hrușciov și ~ 181; începuturile ~ 147; încheierea ~ 69, 207, 211, 218, 338 n. 5
Colev, Dimitar. *Vezi* Coliu, Dumitru
Coliu, Dumitru 138, 140, 170, 195, 210, 216, 218, 303, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17
Coman, Ion 63, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Cominform (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești) 33, 35–36, 58, 130–133, 135, 143, 157, 166, 169, 172, 176, 182, 192, 199, 212, 265, 339 n. 11, 344 n. 53, 346 n. 78; campaniile anti-Tito 212
Comintern (Internaționala Comunistă) 24, 35, 57, 59, 61, 79–81, 90–91, 93, 107–109, 119, 124, 132–134, 137–139, 142, 162–164, 166, 195, 198–199, 231–232, 246, 303, 307, 311–312, 320–321 n. 24, 324 n. 24, 325 n. 31, 325 n. 34, 325 n. 36, 326 n. 42, 329 n. 63, 330 n. 68, 330 n. 70, 335–336 n. 18, 339 n. 15, 343 n. 45, 344 n. 51; Congresul al III-lea (iunie–iulie 1922) 82; Congresul al IV-lea (noiembrie–decembrie 1922) 86; Congresul al V-lea (iunie–iulie 1924) 88–89, 325 n. 36; Congresul al VI-lea (august 1928) 102, 312; Congresul al VII-lea (iulie–august 1935) 108, 133, 330 n. 66; directivele ~ 111, 115, 236, 326 n. 39, 333 n. 87; nihilismul național și ~ 99–106; P.C.R. și ~ 57, 59, 86–87, 89, 93, 95–96, 109–110, 112, 115, 119, 150–151, 162, 166, 236, 307, 312, 317 n. 1, 320–321 n. 24; Școala Leninistă a ~ 114, 162, 198, 305
comisie de reabilitare 142

Comitetul Democratic Evreiesc 167
Comitetul Evreiesc Antifascist 181
Comitetul Maghiar 167
Comitetul Militar Revoluționar Român 77
Comitetul Național Antifascist 111
complexul calului troian 131
comunismul dinastic 48, 229–276
Conducător. *Vezi* Ceaușescu, Nicolae
Conferința Uniunii Scriitorilor 243
Congresul al XX-lea (P.C.U.S.) 58, 175–207, 210, 212–213, 218, 305, 307
Congresul Tinerilor Scriitori 191
Consiliul Central al Cooperativelor Meșteșugărești 254
Consiliul Național al Audiovizualului 291
Consiliul Național al Științei și Învățământului 262
Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie 24, 248, 252
Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară din România 255
Consiliul Suprem de Apărare a Țării 299
Constante, Lena 141, 156, 312, 337 n. 28, 340 n. 19, 340 n. 23, 341 n. 30, 341 n. 32
Constantinescu, Alexandru (Alecu) 82
Constantinescu, Emil 278–279, 281–282, 290, 293, 373 n. 21, 374 n. 25, 374 n. 26
Constantinescu, Horia 202
Constantinescu, Miron 39, 150, 166, 179, 182, 188, 200–202, 306, 311, 336 n. 19, 336, n. 20, 339 n. 10, 342 n. 36, 351 n. 44; acuzațiile aduse de Ceaușescu lui ~ 201, 218; atacul lui ~ asupra lui Gheorghiu-Dej 135, 183–186, 196–197, 200, 202–203, 210; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170, 180, 201, 343 n. 41; ca intelectual 150, 189, 200–201, 351 n. 44; campania antistalinistă și ~ 185, 191, 201–203; Chișinevschi și ~ 196–197, 201–203, 205, 210, 215, 306, 313, 352 n. 54, 362 n. 41; Congresul al II-lea al P.M.R. și ~ 203; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și ~ 181–183; epurarea lui ~ 202, 205, 215; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 166, 186; Gheorghiu-Dej și ~ 135, 168, 182–183, 185–186, 195–197, 200–201, 203, 210, 215, 218, 306, 336 n. 21, 349 n. 26; Luca, Vasile și ~ 168; nucleul din închisori și ~ 166; Pauker, Ana și ~ 166–167, 185; Pătrășcanu și ~ 142, 152, 159, 191, 302, 329 n. 36; politica de cadre și ~ 124; Răutu și ~ 202; reabilitarea lui ~ de către Ceaușescu 142, 159, 202, 241; revoluția maghiară și ~ 192; Agitprop și ~ 112; Școala de Partid „Ștefan Gheorghiu" și ~ 339 n. 10; Togliatti, Palmiro și ~ 183, 202; U.T.C. și ~ 200–201, 303
Constantinescu-Iași, Petre 126, 148
Constantiniu, Florin 22, 28, 118, 333 n. 95
Convenția Democratică din România. *Vezi* C.D.R.
cooperative agricole 169, 234, 358–359 n. 11
Coposu, Corneliu 29, 278, 288–289, 374 n. 26
Cornea, Doina 254
„cosmopolitism" 50, 147, 172
Coțoveanu, Iacob 205
Craiova: procesul de la ~ 112, 163, 306, 309
Crăciun, Constanța 112, 130, 134, 199–200, 350 n. 31

Cristescu, Gheorghe (Plăpumaru) 47, 83, 89, 92; B.M.Ț. și ~ 103; ca delegat la Internaționala a III-a 81; conducerea P.C.R. și ~ 79–80, 84, 86, 90; Partidul Socialist al Muncitorilor și ~ 94; procesul din Dealul Spirii și ~ 83;
Cristescu, Poliana 252
criza de legitimitate 133, 231–233, 335 n. 18, 358–359 n. 11, 363 n. 47
criza rachetelor din Cuba 218–219
Crohmălniceanu, Ov.S. 190
Croitoru, Nicolae 253
Cunescu, Sergiu 288
„curbele de sacrificiu" pentru reducerea salariilor 117, 333 n. 95
Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice 114, 162, 198
Cuvântul 42, 376 n. 40
Cuvântul liber 111
Cuza, A.C. 75
Cziko, Marta. *Vezi* Drăghici, Marta

Dahrendorf, Ralf 290
Daicoviciu, Constantin 225, 347 n. 7, 351 n. 44
Dan, Marțian 29, 373 n. 20
Daniel, Iuri 243
Danieliuk-Ștefanski, Alexander. *Vezi* Ștefanski-Gorn, Alexander
Dăscălescu, Constantin 17, 54, 63, 252, 301, 316, 362 n. 40, 362–363 n. 42, 363–364 n. 49
Davidoglu, Mihail 189–190
Dealul Spirii: Congresul din ~ 76, 78; procesul din ~ 83
„decadență burgheză" 148
Declarația din aprilie 1964 232, 237, 239, 244
decomunizare 38, 277, 291–292
Dej. *Vezi* Gheorghiu-Dej, Gheorghe
Deletant, Dennis 15, 22, 47
„Democrația burgheză și dictatura proletariatului" (Lenin) 86
„democrația populară" 47, 121, 128, 130
denazificare 122, 130
Deng Xiaoping 237, 321 n. 27
desovietizare 48, 226, 243
Deszö, Iasz 102
determinism retrospectiv 240
Deutscher, Isaac 99, 113, 115–116, 327 n. 45
„deviatorii de dreapta": Ceaușescu și ~ 166; Constantinescu și ~ 180; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 166, 168–170, 215, 345 n. 68; Gheorghiu-Dej și ~ 168, 180, 215
dialectica hegeliano-marxistă 196
Dic-Dicescu, Ion 88, 109
dictat 115, 126, 220, 261, 290
„dictatura proletariatului" 65–66, 83, 90, 99, 130, 145, 147, 213
Dimitrov, Gheorghi 18, 125, 138, 164, 303, 311, 330 n. 68
Dincă, Ion 63, 247, 304, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Dinescu, Mircea 254
„discursul secret" (Hrușciov) 182
disidență/ disidenți 16, 34, 46, 52, 54, 110, 116, 218, 243–245, 254–255, 260, 265, 268, 271–272, 282–284, 287, 291, 350 n. 32, 358 n. 4, 366 n. 73, 366–367 n. 76
disputa româno-sovietică 181–182, 219, 231, 349 n. 18
Djilas, Aleksa 17, 67
Djilas, Milovan 16, 367 n. 77
Dobrescu, Paul 63
Dobrogeanu-Gherea, Alexandru (Sașa) 96, 308, 330 n. 71; Biroul Politic al P.C.R. de la Viena și ~ 99; ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; ca delegat la Internaționala a III-a 79–80; ca intelectual 150; ca refugiat 99; Comitetul Executiv al P.C.R. (1922) și ~ 84; Congresul al II-lea al

P.C.R. (1922) și ~ 86; consilier politic al P.C.R. 86; „deviația intelectualistă" și ~ 89–90; execuția lui ~ 84, 109; greva foamei în închisoarea Jilava și ~ 97; întâlnirea de la Harkov și ~ 99; procesul din Dealul Spirii și ~ 76; reabilitarea lui ~ 330 n. 71
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 72, 76, 111, 163, 308, 323 n. 4, 360 n. 28, 331 n. 75
Doftana: închisoarea ~ 81, 101, 104-105, 121, 124, 160-162, 166, 302–303, 333 n. 92
dogmatism cultural 182, 236
Doinaș, Ștefan Augustin 350 n. 32, 366–367 n. 76
Doncea, Constantin: Brigăzile Internaționale și ~ 332 n. 82, 333 n. 92; ca emigrant comunist 140, 165; ca lider al grevei de la „Griviția" 113, 139–140, 161, 205; epurarea lui ~ 205–206, 241; nucleul din închisori și ~ 117, 333 n. 92; reabilitarea lui ~ de către Ceaușescu 241
Dragomirescu, Mihail 200
Dragoș, Nicolae 269
Drăgan, Constantin 238, 359 n. 17, 361 n. 35
Drăghici, Alexandru 17, 23, 153, 184, 236, 309, 360 n. 23; acuzațiile aduse de Ceaușescu lui ~ 141, 159, 187, 200, 218, 227, 238, 241, 341 n. 30, 342 n. 38; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170, 180–181, 332 n. 85, 348 n. 9, 353 n. 3; Ceaușescu, Elena și ~ 248, 359 n. 16; Ceaușescu, Nicolae și ~ 48, 187, 206, 217, 244, 304, 341 n. 30, 359 n. 16; Chișinevschi și ~ 139; conducerea P.C.R. și ~ 155, 180; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 215; epurarea masivă de după 1948 și ~ 206; lupta pentru succesiune și ~ 226–227; nucleul din închisori și ~ 114, 162, 166, 304; Pauker, Ana și ~ 163, 215, 311–312; Pătrășcanu și ~ 155, 239, 313, 348 n. 9; Stoica, Gheorghe și ~ 140; teroarea stalinistă și ~ 241
Drăghici, Marta 248, 359 n. 16, 361 n. 34
Dreapta Națională 297
Dreptatea 129
drepturile omului 55, 92, 287, 364 n. 55
Dubțek, Alexander 64, 66, 68, 242–244, 360 n. 27
Dubinski, N. 108
Dumbrăveni: închisoarea de la ~ 114, 137
Dumitrescu, Geo 190
Dumitriu, Petru 190
dușmani de clasă 134, 149, 170, 193

East European Politics and Societies 20, 40
economia de piață 19, 38, 297
economie planificată 145–146, 238, 293
Editura de Stat de la Moscova 140
Editura Politică 112, 171, 193, 287, 312, 321 n. 30, 332 n. 82, 342 n. 33, 345–346 n. 72, 347 n. 3
Editura Tehnică (București) 287
Ehrlich, Manea 108
Ejov, Nikolai 99
ejovșcina 99
Eliade, Mircea 190, 200, 350 n. 31
emigrația comunistă 39, 47, 76, 98, 138–139, 141, 164–166, 215, 221, 314
Eminescu, Mihai 148
Enache, Petru 250, 252, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Era nouă 111

Era socialistă 97
etnocentrism 55, 74, 142, 294, 296
eurocomunism 36, 38, 64–66, 243, 259, 347 n. 3
Europa 370 n. 113, 376 n. 44
Evadarea tăcută (Constante) 141, 341 n. 30
Evenimentul zilei 299
evrei: 17, 57, 74–75, 100–101, 108, 111–113, 115, 139, 167, 199, 261, 318 n. 12; ca emigranți comuniști 167; Chișinevschi și ~ 113, 173; cultura politică și ~ 75, 112–113, 318 n. 12, 331 n. 80; destalinizarea și ~ 188–189; Florescu, Mihail ca ~ 252; Gheorghiu-Dej și ~ 167; în lagărele din Transnistria 119, 171; în Ungaria 328 n. 49; Pauker, Ana ca ~ 163, 173, 310. *Vezi și* antisemitism

Fabian, David: ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; ca delegat la Internaționala a III-a 79–81; ca refugiat 97–98; Comitetul Executiv al P.C.R. (1922) și ~ 84; Congresul al II-lea al P.C.R. și (1922) ~ 86, 324 n. 27; Congresul al V-lea al Cominternului și ~ 88–89; execuția lui ~ 99, 109; Gheorghiu-Dej și ~ 326–327 n. 42; greva foamei la închisoarea Jilava și ~ 97; Holostenko și ~ 98; nihilismul național și ~ 105; traduceri 99
fascism 19, 25, 28, 36, 49, 74–75, 91–92, 95, 97, 111–112, 120, 123, 125, 153, 170, 213, 279, 291, 293, 297, 313, 323 n. 11. *Vezi și* Garda de Fier
Fazekás, János 60, 246, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40
F.D.S.N. *Vezi* Frontul Democrat al Salvării Naționale
Federația Balcanică a Cominternului 98
Federația Comunistă Balcanică 79–80, 86–87
„Federația Sovietică Balcanică" 103
Ferdinand, regele României 84
Festivalul Mondial al Tineretului 178
Filipescu, Radu 29, 254
Filipovici, Elena: ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; Congresul al V-lea al P.C.R. și ~ 106; execuția ~ 84; procesul din Dealul Spirii și ~ 83; reabilitarea ~ de către Ceaușescu 109; Secretariatul din țară și ~ 96; Ștefanski-Gorn și ~ 329 n. 64
Finkelstein, David. *Vezi* Fabian, David
Fischer, Ernst 177
Fischer, Mary Ellen 15, 47
Fischer, Petr. *Vezi* Năvodaru, Petru
Fischer, Ruth 161
Florescu, Eugen 17, 269
Florescu, Gheorghe 170
Florescu, Mihail 246, 248, 251, 332 n. 82, 364 n. 50
Florian, Mircea 200
Flueraș, Ioan 79–80, 94
Foriș, Ștefan (Marius) 47, 114, 119, 156, 226, 307–308; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; asasinarea lui ~ 119, 136–137, 143, 152, 158, 165, 199, 307; Bulan, Tatiana și ~ 248, 314; conducerea P.C.R. și ~ 108, 117–119, 134, 134–137, 330 n. 68; conspirația împotriva lui ~ 135, 156-157, 163, 166, 302, 333 n. 100; Gheorghiu-Dej și ~ 119, 134–137, 163, 165–166, 184, 199, 214, 307, 333 n. 98; reabilitarea lui ~ de către Ceaușescu 241; Agitprop și ~ 112; Sârbu, Victoria și ~ 156, 307

fracționism: Ceaușescu și ~ 100, 204, 327–328 n. 46; înțelesul leninist al ~ 160; P.C.R. și ~ 106–107, 131–133, 139–141, 150–151, 327–328 n. 46; postcomunismul și ~ 285–292; Roller, Mihail și ~ 355–356 n. 36; Tismăneanu, Leonte și ~ 347 n. 3
fraudă electorală 128, 334 n. 9, 334–335 n. 10
Frontul Democrat al Salvării Naționale (F.D.S.N.) 295–296, 373 n. 21
Frontul Salvării Naționale (F.S.N.) 63, 277–278, 281, 283–287, 291, 371–372 n. 1, 373 n. 16
Frontul Studențesc Democrat 112, 314, 331 n. 79
Frontului Unității Socialiste 248–249, 267
Frunză, Victor 15, 22, 82, 88, 324 n. 21, 330 n. 68, 335 n. 15
F.S.N. *Vezi* Frontul Salvării Naționale
Furet, François 25, 242

Găinușe, Alexandrina 247, 304, 362 n. 40, 362 n. 42
Galați: combinatul ~ 211
Garaudy, Roger 64–65
Garda de Fier 95, 125, 215, 263, 279, 291, 314, 323 n. 11, 326 n. 39, 331 n. 79, 376 n. 50
Gaulle, Charles de 242, 355 n. 29, 360 n. 25
Gazeta literară 190
Găvănescu, Pantelimon 253
Gellner, Ernest 270
Geminder, Bedřich 17, 174
Genad, Eugen 205
Genad, Heinrich 205
Geneva: spiritul ~ 177
Georgescu, Alexandru 86, 90
Georgescu, Ida 88
Georgescu, Paul 190
Georgescu, Teohari: asasinarea lui Foriș și ~ 136; Chișinevschi, comparat cu ~ 198; conducerea P.C.R. și ~ 343 n. 41; episodul Tămădău și ~ 128; epurarea grupului Foriș-Koffler și ~ 166; Gheorghiu-Dej și ~ 153–155, 157, 159–160, 335–336 n. 18, 344 n. 51; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza și ~ 126; nucleul din închisori și ~ 118, 166; partidele istorice și ~ 127; Pătrășcanu și ~ 143, 153–155; politica de cadre și ~ 124; reabilitarea lui ~ de către Ceaușescu 242. *Vezi și* Pauker-Luca-Georgescu, facțiunea
Gere, Mihai 238, 255, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37, 362–363 n. 40
Germania nazistă 122, 180
Gerö, Ernö 18, 131, 192, 343 n. 45
Gestapo 189, 333 n. 98
Ghelerter, Leon 94–95
Gheorghe, Ion 262
Gheorghe, Petre 119, 134, 333 n. 98
Gheorghiu, Mihnea 225, 252, 343 n. 49
Gheorghiu-Bujor, Mihai 76
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 17, 35, 39, 42–45, 47, 53, 306–307; acuzațiile aduse lui ~ de către Ceaușescu 241, 341 n. 30; Apostol și ~ 179, 184, 217, 226, 304, 348 n. 10; atacul lui Chișinevschi și Constantinescu asupra lui ~ 185–186, 197, 199, 203, 210, 349 n. 22; Bodnarenko și ~ 336–337 n. 22; Bodnăraș și ~ 119, 121, 134, 137, 170, 184, 186, 193, 235, 246, 335 n. 16; Borilă și ~ 162, 172, 184, 186, 215–216, 312, 348–349 n. 17; Ceaușescu, Elena și ~ 247; Ceaușescu, Nicolae și ~ 56–57, 216-218, 234, 241, 244, 293–294, 353 n. 9, 353 n. 11; conducerea P.C.R.

și ~ 119, 326–327 n. 42; conducerea P.M.R. și ~ 129–130; Congresul al II-lea al P.M.R. și ~ 174, 347–348 n. 8; Congresul al III-lea al P.M.R. și ~ 200, 209; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și ~ 181–187, 348–349 n. 17; Constantinescu și ~ 135, 168, 182–183, 185–186, 195-197, 200–201, 203, 210, 215, 218, 306, 336 n. 21, 349 n. 26; copii botezați după ~ 337 n. 25; cultul personalității și ~ 43, 178, 184; destalinizarea și ~ 179–180, 184, 187–192, 206, 212–214; Dobrogeanu-Gherea, Constantin și ~ 331 n. 75; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 159–162, 214–218; epurarea grupului Doncea și ~ 140, 205; Foriș și ~ 119, 134–137, 163, 165–166, 184, 199, 214, 307, 333 n. 98; fracționismul și ~ 137; Georgescu, Teohari și ~ 153–155, 157, 159–160, 335–336 n. 18, 344 n. 51; guvernele Sănătescu/Rădescu/ Groza și ~ 126; ~ în guvernul de coaliție 122; Hrușciov și ~ 163, 179, 182, 196, 203, 206; Ibárurri și ~ 317 n. 1; istoria partidului și ~ 46–47, 97, 106, 214–215; Jar și ~ 187–190, 349 n. 26; Koffler și ~ 333 n. 98; ca lider al grevei de la „Griviță" 113, 139, 161, 204; Luca și ~ 136, 153-154, 157, 159–160, 165–166, 169, 306–308, 345 n. 65; Maurer și ~ 335 n. 16; Mitin și ~ 161, 169, 344 n. 58; moartea lui ~ 171, 217, 226, 332 n. 85, 356 n. 37, 357 n. 41; moștenirea istorică a lui ~ 48; Nagy și ~ 174; nucleul din închisori și ~ 47, 114, 117–119, 136–137, 161–163, 343 n. 43, 343 n. 44; partidele istorice și ~ 127; Pauker, Ana și ~ 136–137, 141–142, 149, 335–336 n. 18; Pătrășcanu și ~ 110, 141–143, 151–158, 165–166, 179, 340 n. 20, 340 n. 21, 348 n. 9; politica de cadre și ~ 124; politica economică și ~ 140, 206, 220–222, 224; poziția antialbaneză a lui ~ 210, 212; Preoteasa și ~ 204, 352 n. 52; proiectul Canalului și ~ 178, 307; Răutu și ~ 159, 172, 188–189, 202, 236, 348 n. 10, 349 n. 26, 352 n. 52; revoluția maghiară și ~ 44, 48, 192–195, 206; Roman, Valter și ~ 139, 193, 200, 216; ruptura chinezo-sovietică și ~ 212, 218; Stalin și ~ 141, 162, 168, 335–336 n. 18; stalinismul antisovietic și ~ 58; stalinismul național și ~ 22, 48, 68, 209–227; Tito și ~ 35, 135, 162, 192, 212, 346 n. 78; Toma, Ana și ~ 336–337 n. 22; Toma, Sorin și ~ 357 n. 40; Vasilichi și ~ 205

Gheorghiu-Rădoi, Lica 226, 247, 343 n. 49, 356 n. 37

Gherea, Constantin. *Vezi* Dobrogeanu-Gherea, Constantin

Gherea, Sașa. *Vezi* Dobrogeanu-Gherea, Alexandru

Gherla: închisoarea ~ 70

Gherstein, H. 88

Gibianskii, Leonid 125

Gide, André 95

Gierek, Edward 234, 359 n. 12

Gilberg, Trond 251, 363 n. 46

Giurescu, Constantin C. 29, 225, 347 n. 7, 351 n. 44

Glanstein-Mușat, Alexandru 128

glasnost 55, 182, 270–271

Goga, Octavian 190, 225

Goldberger, Nicolae (Miklos) 96, 100, 107–108, 195, 315, 325 n. 35, 329 n. 62

Goldmann, Lucien (Gică) 111, 331 n. 76

Goldstein, Dori (Klimenko) 105

Goldstein, Max 83

Goma, Paul 29, 254, 350 n. 32
Gomułka, Władisław 17, 45–46, 66, 116, 151, 157, 167, 174, 182, 191, 220, 241, 360 n. 22
Goncearuk, Petea (Petr) 154, 163, 313, 336–337 n. 22
Gorbaciov, Mihail 46, 270; Ceaușescu și ~ 64–66, 230, 245, 270–271, 273, 368 n. 86; glasnost și ~ 55, 270–271; Iliescu, Ion, comparat cu ~ 52, 287; intelectualii și ~ 347 n. 3; „socialismul cu față umană" și ~ 35, 64
Gorniski, N. 82
Gottwald, Klement 18, 131, 149, 162
Government and Opposition 40
Gramsci, Antonio 24, 64, 92, 99, 111, 132
greva foamei 97, 155, 308, 330 n. 71, 366 n. 72
greve 48, 65, 75, 91, 113, 117–118, 165, 242, 255
„Griviția": greva de la atelierele C.F.R. ~ 113, 118–119, 139–140, 151, 161, 205, 329 n. 64
Grofu, Dumitru 109
Grossman-Toma, Ana. *Vezi* Toma, Ana
Groza, Petru 112, 126–127, 146–147, 308, 331 n. 77, 334 n. 8
Grünberg, Lazăr 114
Grünstein, Herbert 10
„gruparea națională": mitul ~ 61, 321 n. 28
grupul de la Iași 282
Grupul Independent pentru Democrație 285
Grupul pentru Dialog Social 282, 285, 372 n. 3
Gulag 70, 102, 109, 116, 176
Gusti, Dimitrie 200, 306
guvern de coaliție 122, 152

Halițchi, Emil 107
Harkov: întâlnirea de la ~ 79, 102–103
Haupt, Gheorghe 59, 190
Havel, Václav 290
Havemann, Robert 177
Hegel, G.W.T. 69
Heigel, Ion 105
Helsinki: Conferința de la ~ 254
Herseni, Traian 200, 225
Hitler, Adolf 97–98, 108–109, 120, 181
Hodja, Enver 18, 46, 58, 182, 210, 212, 214, 229, 262, 317 n. 4
Holostenko, Vitali (Barbu) 83, 98, 103, 105, 165, 328 n. 55
Honecker, Erich 65, 264, 271
Horn, Gyula 290
Hrușciov, Nikita 16, 33, 58, 178–179, 181–183, 185, ; Beria, Lavrenti și ~ 157, 176; Bodnăraș și ~ 336 n. 19; Ceaușescu și ~ 187, 218, 229; Congresul al III-lea al P.M.R. și ~ 210; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și ~ 58, 181–187; criza rachetelor din Cuba și ~ 218–219; Declarația din aprilie 1964 și ~ 43, 48; destalinizarea și ~ 35, 175, 187, 197, 20–203, 212; „discursul secret" al lui ~ 181–183; Gheorghiu-Dej și ~ 163, 179, 182, 196, 203, 206; îndepărtarea lui ~ 237, 267; politica economică și ~ 220; poziția antialbaneză a lui ~ 212; ruptura P.C.R. cu ~ 58–59; ruptura chinezo-sovietică și ~ 212, 218; ~ despre studenții români 194
hrușciovism 44, 48, 183, 188, 209–227
Husák, Gustáv 264, 271
Hutschnecker, Erich. *Vezi* Spiru, Basil

Iacob, Alexandru 169, 341 n. 26, 345 n. 62, 345 n. 63
Iacobi, Mihail. *Vezi* Florescu, Mihail
iacobin-bolșevic: modelul ~ 243
Iacobovici, Eugen 106–107, 329 n. 63
Iakobovits, Jenö. *Vezi* Iacobovici, Eugen

Iași: grupul de la ~ 282
Iași-Chișinău: linia ~ 121
Ibárurri, Dolores 137, 164, 180, 239, 311, 317 n. 1
Ignat, Nestor 17, 150, 217, 315
I.K.K.I. 89, 100, 102, 328 n. 52
Iliescu, Alexandru 23, 119, 320–321 n. 24
Iliescu, Ion: arhivele P.C.R. și ~ 41–42; arhivele referitoare la ~ 42; Ceaușescu și ~ 51–52, 60, 206, 246, 277, 286, 361 n. 33; interviuri cu ~ 318 n. 11; Ioniță și ~ 327–328 n. 46; leninismul și ~ 289; Niculescu-Mizil și ~ 327–328 n. 46; președintele ~ 27, 41, 43, 51, 280–281, 290–291, 369 n. 101, 373 n. 16; președintele reales ~ 281, 295, 299; strategiile în alegeri și ~ 278–279, 281, 374 n. 25, 375 n. 38; succesor al lui Ceaușescu 49, 275–281, 371 n. 117; Tudor și ~ 374 n. 29; U.T.C. și ~ 206, 290, 373 n. 14
Iliescu I (1990–1996) 27, 51, 280, 288, 290–291
industria bunurilor de consum 178, 358 n. 4
industrializare: C.A.E.R. și ~ 220–221; Ceaușescu și ~ 231, 239, 255; Gheorghiu-Dej și ~ 148, 209, 211, 221; stalinizarea și ~ 148
„inginerul Ceaușu". *Vezi* Bodnăraș, Emil
Inițiativa Cetățenească Helsinki din România 283
Institutul de Cercetări pentru Chimie (ICECHIM) 247, 304
Institutul de Istorie a Partidului 23, 32, 42, 325 n. 35, 328 n. 55, 343 n. 43, 355 n. 36
Institutul de Istorie al Academiei 202
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" 306
Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice 202, 306
Institutul pentru Politică și Relații Internaționale 91
Institutul Politehnic (București) 247, 287, 304
Internaționala Comunistă a Tineretului 139
intelectuali români 61, 69, 72, 83–84, 99, 102, 107, 111, 124, 141, 150, 152, 162, 177, 194, 200–201, 204, 218, 225, 229, 232–233, 249, 255, 267–268, 272, 277, 286, 292, 306–307, 338 n. 9, 347 n. 7, 348 n. 10, 350 n. 31, 366 n. 72, 369 n. 95; persecutarea ~ 55, 150, 179, 252, 282, 320 n. 22, 350 n. 32;. *Vezi și* antiintelectualismul
Ionel, Vasile 63
Ionescu, Ghiță 15, 21–23, 30, 46, 57, 57, 202, 210, 325 n. 34, 332 n. 82
Ionescu, Nae 200
Ioniță, Ion 17, 60, 246, 304, 327–328 n. 46, 361 n. 35, 361 n. 37, 362 n. 40, 368 n. 92
Iordăchescu, Theodor 129–130
Iorga, Nicolae 225
Iosifescu, Silvian 201
iredentism 78, 192, 268, 351 n. 36
istoria națională. *Vezi* istoriografie
istoriografie 100, 114, 117–118, 159, 250, 338 n. 7, 350 n. 30, 355–356 n. 36

Întreprinderea „13 Decembrie" 171
Întuneric la amiază (Koestler) 84, 110, 152

Jakes, Milos 62, 65
Jar, Alexandru (Pașkela) 188–191, 349 n. 26, 350 n. 28
Jdanov, Andrei 132, 182
jdanovism 148, 182, 217, 234, 249, 261, 355–356 n. 36

Jebeleanu, Eugen 190, 252, 355–366 n. 76
Jilava: închisoarea ~ 70, 93, 97, 114, 153, 303
Jivkov, Todor 54, 62, 65, 180, 239, 241, 264, 271
Joja, Athanasie 201
Jowitt, Ken 15, 22, 28, 47, 54, 57, 221, 282, 318 n. 1, 319 n. 8, 335 n. 18
Jurcă, Nicolae 73
Jurov, Dobri 62

Kádár, János 151, 193, 195, 351 n. 37
Kafka, Franz 221
Kaganovici, Lazar 161, 178, 202
Kállay, Gyula 195
Kapo, Hysni 211, 224
Kardelj, Edvard 17, 66, 239
Katelineț, Semion 168
Katz, Solomon. *Vezi* Dobrogeanu-Gherea, Constantin
Kautsky, Karl 24, 72, 323 n. 4
Kavtaradze, Serghei 161
Kersten, Krystyna 136
Kim Ir Sen 219
King, Robert R. 22, 46, 124
Kiricenko, Aleksei 180
Kiš, Danilo 16, 91
K.K.E. Kostas Kolliyannis, factiunea ~ 259
Köblös, Elek 330–331 n. 72; ca activist P.C.R. în perioada interbelică 96; conducerea P.C.R. și ~ 83, 86, 89, 90, 92, 102–104, 108, 328 n. 52, 330–331 n. 72; Congresul al IV-lea al Cominternului și ~ 86; dispariția lui ~ 105, 109; Holostenko și ~ 98; Luca și ~ 165; nihilismul național și ~ 105; procesul din Dealul Spirii și ~ 83
Koestler, Arthur 34, 84, 91, 96, 110, 152
Koffler, Remus: asasinarea lui ~ 119, 156, 158, 165, 184–185, 333 n. 98, 342 n. 32; conducerea din ilegalitate și ~ 117, 134; conspirația împotriva lui ~ 119, 135, 156; Gheorghiu-Dej și ~ 333 n. 98; procesul lui ~ 156, 341 n. 31
Kohout, Pavel 254
Kołakowski, Leszek 15, 24, 177, 260, 367 n. 77
Kolarov, Vasil 86, 138, 164, 330 n. 68
Konitz, Jacques 86
Konrád, George 91
Korosi-Krizsan, Sándor. *Vezi* Georgescu, Alexandru
Kosîghin, Aleksei 243
Kostov, Traicio 143, 167
Kostrzewa, Wera 96
Kremlin 18, 37, 54, 59, 78, 80, 93, 108, 115, 124–125, 135, 137–138, 143, 161, 172–177, 184, 194, 207, 209–210, 212, 223, 226, 245, 335–336 n. 18, 368 n. 89; doctorii de la ~ 176
Krizsan, Alexandru 88
Kun, Béla 77, 84, 92, 98, 106–107, 164, 198, 308

Labiș, Nicolae 191, 194, 350 n. 33
Landler, Jenö 100
Lăncrănjan, Ion 269
Lenin 19, 78, 81, 86, 96, 98–99, 146, 154, 174, 213, 242, 308; Dobrogeanu-Gherea, Constantin și ~ 76, 78, 323 n. 4; moartea lui ~ 88, 325 n. 31; Racovski și ~ 77; „testamentul" lui ~ 181
leninism 16, 19, 24, 28, 34, 37, 49, 64, 86, 121, 308, 316, 319 n. 10; Ceaușescu și ~ 180, 218, 244, 255, 272–273, 276; cele 21 de condiții ale ~ 76, 80–81; Chișinevschi și ~ 185–186, 198–199; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și ~ 182, 186;

„cucerirea paradisului dintr-un salt" 77; Gheorghiu-Dej și ~ 182, 215; Iliescu și ~ 289; P.C.R. și ~ 97; P.M.R. și ~ 209; postcomunismul și ~ 276, 289–290, 292–294
Lenski (Leszczynski), Julian 96
Levin, Mișa 129
Lévy, Bernard-Henri 256, 365 n. 63
Levy, Robert 17, 20, 22–23, 28–29, 154, 173, 341 n. 26
„liberal-anarhic": tendințe ~ 187
liberalizare: Ceaușescu și ~ 12, 37, 55, 58–60, 204, 235, 245, 249, 304; Constantinescu și ~ 179, 201–202; Gheorghiu-Dej și ~ 180, 190, 192, 194, 226, 348 n. 10; Polonia și ~ 186; pseudo~ 214; stalinismul național și ~ 66; studenții români și ~ 186
„lichidatorism" 123
Lichtblau, Alexandru 82
Lichtblau, Leon 99, 102
L'Idéologie française (Lévy) 256
Liga Studenților 283
Liga Comuniștilor din Iugoslavia 209, 347 n. 3
Linden, Ronald H. 224
Liu Shaoqi 237
Luca, Elisabeta 308–309, 332 n. 82, 344 n. 50, 345 n. 66
Luca, Vasile 17, 23, 42, 70, 96, 121, 128, 140, 152–153, 242, 305, 308–309, 326 n. 42, 340 n. 20, 343 n. 49, 345 n. 65; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; asasinarea lui Foriș și ~ 136; ascensiunea și căderea lui ~ 159–171, 345 n. 62, 345 n. 63, 345 n. 66; conducerea P.C.R. și ~ 105, 127, 130, 136, 154, 157, 160, 163–166, 343 n. 41; Constantinescu, Miron și ~ 168; emigrant comunist 138, 163–165; Gheorghiu-Dej și ~ 136, 153-154, 157, 159–160, 165–166, 169, 306–308, 345 n. 65; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza și ~ 126; Köblös și ~ 165; Moghioroș și ~ 169, 344 n. 54; Pătrășcanu și ~ 153-154, 159, 165; reabilitarea lui ~ de către Ceaușescu 242, 309; Rozvan și ~ 165; Secretariatul din țară și ~ 105. *Vezi și* Pauker-Luca-Georgescu, facțiunea
Luca-Boico, Cristina 23, 29, 335 n. 16, 336 n. 21, 343 n. 44, 353 n. 9
Luka, Lászlo. *Vezi* Luca, Vasile
Lukács, György 15, 24, 65, 92, 96, 99, 111, 132, 196, 251, 327 n. 44
Lupeni: greva de la ~ 91, 165, 343 n. 49
Lupta de clasă 97, 112
Lupu, Eugen 76
Lupu, Petre (Pressman) 238, 304, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40
Luxemburg, Rosa 24, 77, 116, 323 n. 4
Luximin. *Vezi* Pauker, Marcel

Macovescu, George 199, 252
magie primitivă 99, 327 n. 45
Malenkov, Gheorghi 131, 157, 161, 176, 178–179, 202, 307, 342 n. 36
Malraux, André 95
„Manifestul celor două mii de cuvinte" 244
Manifestul comunist (Marx și Engels) 86
Maniu, Iuliu 79, 93, 122, 126–127, 129, 131, 288
Manole, Manole H. 114, 332 n. 82
Manole, Ofelia 114–115, 148, 199, 205, 248, 303, 315
Manuilski, Dimitri 138, 164, 198, 303, 311
Mao Tzedun 182, 214, 229, 237

Marcuse, Herbert 65
Marcusohn, Hermina. *Vezi* Tismăneanu, Hermina
Marea Adunare Națională 145, 199, 202, 218, 252, 306, 308–309, 338 n. 5
Marea Criză 95
Marea Epurare 84, 110, 133, 138, 241, 320–321 n. 24, 330 n. 65, 330 n. 68
Marea Teroare 76, 84, 92, 99, 109, 116, 311–312
Marin, Gheorghe Gaston 216, 224, 246, 318 n. 8, 347 n. 6, 355 n. 28
Marin, Timotei 88, 96, 99, 109
Marina. *Vezi* Pauker, Ana
Marty, André 161
Marx, Karl 55, 113, 174, 201, 244, 266
marxism 19, 24, 45–46, 64–65, 86, 111, 177, 192, 230, 244, 254, 262, 298, 327 n. 44, 327 n. 45, 342 n. 37, 363 n. 45
marxist-leninist: doctrina ~ 65, 87, 98, 146, 150, 174, 183, 188, 206, 223–224, 260–262, 353 n. 11, 366 n. 73, 369 n. 99
Maslow, Arkady 161
Maurer, Ion Gheorghe 111, 235, 246, 309–310, 354 n. 25, 359 n. 17, 361 n. 35; arhivele referitoare la ~ 39–40; Bârlădeanu și ~ 48, 224, 226–227, 356 n. 39; campaniile antifasciste și ~ 111; Ceaușescu și ~ 222, 226–227, 301, 304, 335 n. 16, 356 n. 37; conducerea din ilegalitate și ~ 134; conspirația împotriva lui Foriș și ~ 152; epurarea lui Chișinevschi și ~ 200; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 215; Gheorghiu-Dej și ~ 48, 210, 216, 219, 226, 335 n. 16, 356 n. 37, 357 n. 41; Gheorghiu-Rădoi, Lica și ~ 356 n. 37; guvernele Sănătescu/Rădescu/ Groza și ~ 126; ca intelectual 150, 162; lupta pentru succesiune și ~ 210–211, 357 n. 41; membru al Biroului Politic (1961) 210–211, 218, 223, 227, 353 n. 3, 353 n. 8; Pauker, Ana și ~ 246; relațiile cu Occidentul și ~ 224
Mausoleul lui Lenin 213
maximaliști 76, 78, 81, 97
Mazilu, Dumitru 287, 373 n. 16, 373 n. 17
Măgureanu, Virgil 27, 41, 63, 290, 369 n. 101, 371 n. 117, 375 n. 34
Mănescu, Corneliu 48–49, 271–272
Mănescu, Manea 17, 63, 238, 252, 304, 310, 315, 358 n. 4, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362–363 n. 42, 363 n. 48
McAdams, A. James 53
Mețiar, Vladimir 290
menșevism 65, 111
Mezincescu, Eduard 199
M.G.B. (Ministerul Securității Statului al U.R.S.S.) 175–176
Micu-Chivu, Ecaterina 247–248
Mihai, regele României 126, 128, 130, 334 n. 8, 374 n. 25
Mihalache, Ion 122, 129
Mikoian, Anastas 224
militarist: modelul ~ 61, 67, 80, 107, 132, 174, 259, 262, 279, 329 n. 61, 366 n. 74
Milošević, Slobodan 62, 67, 290
Miłosz, Czesław 16–17, 65, 113
Minc, Hilary 113
Mironov. *Vezi* Pătrășcanu, Lucrețiu
Mislea: închisoarea ~ 93, 114, 137
Mișcarea 299
Mișcarea de Nealiniere 249
mișcarea sindicală 85
Mitin, Mark Borisovici 161, 168, 344 n. 53, 344 n. 58, 346 n. 77, 347–348 n. 8
Mârzescu: legea ~ 90, 132
Mladenov, Petar 54, 62

Mocsony-Stârcea, Ion 156, 342 n. 32
Moczar, Mieczysław 269
modernitate 19, 60, 71, 73–74, 279, 297, 318 n. 12
Modoran, Vasile 169, 345 n. 62
Moghioroș, Alexandru 53, 200, 203, 238, 309, 352 n. 47, 359 n. 17; accidentul de avion și ~ 352 n. 51; Biroul Politic al P.M.R. și ~ 170, 353 n. 3, 353 n. 8, 332 n. 85; Ceaușescu și ~ 215, 304; Chișinevschi și ~ 197; Constantinescu și ~ 186; discursul la Plenara P.M.R. (iunie-iulie 1957) și ~ 200, 352 n. 47; epurarea fracțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 123, 123, 169, 215, 334 n. 2, 346 n. 74; Gheorghiu-Dej și ~ 114, 163, 166, 164, 168, 184, 186, 197, 312; Luca și ~ 169, 186, 344 n. 54; membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 168; moștenirea istorică a lui ~ 43; nucleul din închisori și ~ 101, 105, 118, 163, 166; Pauker, Ana și ~ 123, 163, 171, 186, 201, 311, 334 n. 2, 346 n. 74
Moghioroș, Stela 169, 247–248
Mohora, Tudor 253, 375–376 n. 39
Mokrzycki, Edmund 295
Molojec, Bolesław 136
Molojec, Zygmunt 136
Molotov, Viaceslav 161, 168, 178, 183, 202
monarhie constituțională 93, 128, 290
monarhist: tendințe ~ 289
M.O.P.R. 112
Moraru, Nicolae 148, 150, 217, 315, 355–356 n. 36
Moscovici, Gelber 82, 88, 96, 99, 103, 324 n. 21, 325 n. 34
Moscovici, Ilie 90, 95
„moscoviții" 47, 55, 70, 123, 132, 141, 143, 158, 164, 167, 172, 184, 187, 216, 232, 335 n. 15. *Vezi și* Pauker-Luca-Georgescu, fracțiunea
Moscu, Ghiță. *Vezi* Moscovici, Gelber
Mureșan, Ana 251, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Murgulescu, Ilie 162
Mușat, Mircea 73, 81, 101, 118
Muzeul de Istorie a Partidului 242

Nagy, Imre: comunismul național și ~ 66; deportarea lui ~ în România 36, 38, 351 n. 40; execuția lui ~ 36, 58; Gheorghiu-Dej și ~ 174, 193; intelectualii și ~ 194; Rákosi și ~ 174, 177–178; revizionismul și ~ 46; revoluția maghiară și ~ 68, 194–195; Rozvan și ~ 91–92; „socialismul cu față umană" și ~ 64
Natolin: gruparea ~ (Polonia) 68
Natta, Alessandro 259
„naționalizare ideologică" 224
Naum, Grigore 332 n. 82, 336–337 n. 22
Năvodaru, Petru (Petr Fischer) 112, 200
Neciu, Dumitru 136, 308
Negoiță, Vasile 205
Negoițescu, Ion 254, 350 n. 32
Negulescu, P.P. 200
Nenițescu, Costin D. 247
neobolșevism 283
neoiobăgie, teoria ~ 77, 111
neolegionari 297, 299
nepotism 64, 73, 151, 271
Neuländer, Ernest. *Vezi* Roman, Valter
Neuilly: tratatul de la ~ 74, 89, 104
Neumann, Heinz 100, 372 n. 9
New York Times 224
Nicolau, Alexandru 88, 109
Nicolschi, Alexandru (Feodorov) 53, 105, 307
Nicolschi, Vanda 96, 107–108, 138, 329 n. 64

Niculescu-Mizil, Paul 60, 238, 310, 316, 317 n. 1, 318 n. 8, 359 n. 17, 361 n. 35, 370 n. 113; Ceaușescu și ~ 49, 213, 231-232, 237–238, 246–247, 304, 361 n. 33; epurarea lui ~ 247; Iliescu și ~ 310, 327–328 n. 46; mitul „grupării naționale" și ~ 321 n. 28; Răutu și ~ 217, 236, 315
Nietzsche, Friedrich 49
nihilismul național 99–106, 328 n. 53
Nikonov, Serghei (Nicolau) 163, 336–337 n. 22
Nixon, Richard 37, 245
N.K.V.D. 97, 99, 110, 135, 138, 140, 311
Noica, Constantin 282, 350 n. 32, 372 n. 5
nomenclatură 55, 171, 196, 202, 253, 261, 264, 268, 277, 284–285, 290, 295, 319 n. 7, 364 n. 52
noul curs 178
Novicov, Mihai 148
Novotný, Antonín 17, 157, 183, 220, 241, 243
Nowotko, Marceli 136
nucleul din închisori 47, 70, 117, 118–119, 135–136, 160, 335 n. 15, 343 n. 43
Nuovi argumenti 183

***O** zi din viața lui Ivan Denisovici* (Soljenițîn) 221
Ochab, Edward 174
Oigenstein, Lev. *Vezi* Răutu, Leonte
Omagiu 256
„Omul Nou" 70
Onescu, Cornel 17, 60, 238, 304, 315–316
Opaschi, Victor 63
„oportunism de dreapta" 104–105, 331 n. 75
Organizația Pionierilor 252–253
Oroveanu, Anca 282
Orwell, George 214, 233, 343 n. 49
Oțetea, Andrei 202, 225, 347 n. 7
Ozias, Saul 82

Pacepa, Ion Mihai 30, 264–265, 368 n. 89
Pacoste, Cornel 206, 252–253, 305, 362–363 n. 42
Pactul Ribbentrop-Molotov 33, 115, 326 n. 39
Pactul de la Varșovia 35, 46, 61, 65, 193, 232, 235, 242–245, 264, 273–274
Paleologu, Alexandru 350 n. 32, 366–367 n. 76
Pană, Gheorghe 60, 246, 304, 316, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Pandrea, Petre 310, 323 n. 11, 340 n. 23
Pantiușa. *Vezi* Bodnarenko, Pantelei
Papp, Ilona. *Vezi* Răceanu, Ileana
Parhon, C.I. 111, 162
Paris: Conferința de Pace de la ~ (1946) 152
partidele comuniste occidentale 240
partidele istorice 123, 125, 127, 129
partidele „roșii-brune" 36, 294
Partidul Alianței Civice 289
Partidul Comunist Albanez 182, 325–326 n. 37
Partidul Comunist Chinez. *Vezi* P.C.C.
Partidul Comunist din Cehoslovacia 244
Partidul Comunist din Grecia 36, 184, 259
Partidul Comunist din Iugoslavia 33, 143, 172, 182
Partidul Comunist din România. *Vezi* P.C.R. (Partidul Comunist Român)
Partidul Comunist Francez 161, 182, 343 n. 45
Partidul Comunist German 94, 100, 106, 161

Partidul Comunist Italian 18, 182
Partidul Comunist Polonez 10, 106–107, 116, 133, 333 n. 89
Partidul Comunist Român. *Vezi* P.C.R.
Partidul Comunist Spaniol din exil 36, 180, 239
Partidul Comunist Ucrainean 105–106, 180
Partidul Comunist Ungar 100, 106, 116, 180, 196, 333 n. 90
Partidul Creștin-Democrat 288
Partidul Democrat (P.D.) 289, 297, 375 n. 30
Partidul Democrației Sociale din România. *Vezi* P.D.S.R.
Partidul Muncitoresc Albanez 211, 214
Partidul Muncitoresc Polonez (P.M.P) 136
Partidul Muncitoresc Român. *Vezi* P.M.R.
Partidul Național Român 79
Partidul Național-Liberal (P.N.L.) 279, 288, 339 n. 16, 375 n. 30
Partidul Național-Țărănesc (P.N.Ț.) 91, 94–95, 122, 128–129, 288, 334–335 n. 10
Partidul Național-Țărănesc Creștin și Democrat (P.N.Ț.C.D.) 278–279, 288–289, 374 n. 26
Partidul Revoluționar Instituțional (Mexic) 299
Partidul România Mare (P.R.M.) 279, 291, 374 n. 29
Partidul Social-Democrat Român (P.S.D.R.) 72, 76, 78, 129–130, 236
Partidul Socialist al Muncii (P.S.M.) 281, 291, 293, 316, 375 n. 36, 375–376 n. 39
Partidul Socialist al Muncitorilor. *Vezi* Partidul Social-Democrat
Partidul Socialist din România 90
Partidul Socialist-Comunist 82, 108
Partidul Socialist Unitar. *Vezi* Partidul Social-Democrat
Partidul Unității Națiunii Române (P.U.N.R.) 291, 297, 374 n. 29
„Pasionaria, La" 137, 317 n. 1
Pașcu, Ioan Mircea 27, 42, 63
Patilineț, Vasile 49, 52, 60, 238, 242, 316, 319 n. 3
Pauker, Ana 310–312; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; arhivele referitoare la ~ 42; asasinarea lui Foriș și ~ 136; ascensiunea și căderea ~ 159–174, 185, 345–346 n. 72, 346 n. 74; autocritica ~ 337 n. 26; Bodnăraș și ~ 201; Brătescu, Gheorghe și ~ 128; campaniile antifasciste și ~ 111; conducerea P.C.R. și ~ 343 n. 41, 343 n. 48; Congresul al II-lea al P.C.R. (1922) și ~ 86; Constantinescu și ~ 166–167, 185; copii botezați după ~ 337 n. 25; emigrant comunist 137–140, 164, 343 n. 45; ca evreică din Moldova 101; fracționismul și ~ 131; Gheorghiu-Dej și ~ 136–137, 141–142, 149, 335–336 n. 18; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza și ~ 126; interogatoriile ~ 171; istoria partidului și ~ 171; ca membru al Biroului Organizatoric (mai 1952) 170; Maurer și ~ 246; moștenirea istorică a ~ 53; Pauker, Marcel și ~ 82, 116, 310, 337 n. 26; Pătrășcanu și ~ 340 n. 20; politica de cadre și ~ 124, 334 n. 2; Preoteasa și ~ 204; reabilitarea ~ de către Ceaușescu 242; Togliatti și ~ 138, 162; Toma, Ana și ~ 336–337 n. 22. *Vezi și* Pauker-Luca-Georgescu, fațiunea
Pauker-Luca-Georgescu: fațiunea ~ 29, 43, 47, 123, 132, 141, 143, 154, 165–173, 184–187, 198, 214–215, 217, 232, 304, 306–308, 332 n. 85, 341 n. 26

Pauker, Marcel (Luximin) 312; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; ca intelectual 89–90, 99; Ceaușescu și ~ 217, 326–327 n. 42; conducerea P.C.R. și ~ 91, 97, 102, 108, 121; Congresul al II-lea al P.C.R. (1922) și ~ 86, 324–325 n. 27; Congresul al IV-lea al Cominternului și ~ 86; execuția lui ~ 84, 109, 217; greva foamei la Jilava și ~ 97; internaționalismul și ~ 87; Partidul Socialist-Comunist Român și ~ 81; Pauker, Ana și ~ 82, 116, 310, 337 n. 26; Rozvan și ~ 84; Stoica, Gheorghe și ~ 140

Pavel, Ștefan 205

Pătrășcanu, Elena 156, 340 n. 23

Pătrășcanu, Lucrețiu 39, 312–313; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; arhivele referitoare la ~ 42; asasinarea lui ~ 141–143, 151, 154–159, 179, 185, 191, 199, 239, 342 n. 32; calvarul lui ~ 55, 149–159, 339 n. 14, 340 n. 20, 340 n. 21, 340 n. 23, 341 n. 26, 341 n. 29, 341 n. 30, 342 n. 35, 342 n. 36; cercetările istorice ale lui ~ 111; Chișinevschi și ~ 154–155, 158–159, 348 n. 9; conducerea din ilegalitate și ~ 134; conducerea P.C.R. și ~ 82, 122, 320–321 n. 24; Congresul al IV-lea al Cominternului și ~ 86; conspirația împotriva lui Foriș și ~ 152; Constantinescu și ~ 142, 152, 159, 191, 302, 329 n. 36; cultura politică și ~ 326 n. 39; Drăghici și ~ 155, 239, 313, 348 n. 9; Gheorghiu-Dej și ~ 110, 141–143, 151–158, 165–166, 179, 340 n. 20, 340 n. 21, 348 n. 9; guvernele Sănătescu/Rădescu/Groza și ~ 126; în guvernul de coaliție 152; Luca și ~ 153-154, 159, 165; negocierile de armistițiu și ~ 152, 339–340 n. 18; nihilismul național și ~ 99; nucleul din închisori și ~ 119; Pauker, Ana și ~ 340 n. 20; politica de cadre și ~ 124; Preoteasa și ~ 150; reabilitarea lui ~ 159, 360 n. 22, 376 n. 40; reabilitarea lui ~ de către Ceaușescu 159, 360 n. 22; *Scânteia* despre ~ 226; Secretariatul din țară și ~ 108; Ștefanski-Gorn și ~ 329 n. 64

Păunescu, Adrian 269, 291, 294, 296, 375 n. 36, 376 n. 44

P.C.R. (Partidul Comunist Român) 107, 231; aniversarea ~ (45 de ani) 105, 323 n. 16, 331 n. 75, 333 n. 87; campania de legitimare a ~ 117; cele trei centre ale ~ 142, 149; complexul de inferioritate al ~ 45, 58–59, 150; componența ~ 123, 138; Congresul I (mai 1921) 85, 105; Congresul al II-lea (octombrie 1922) 85, 91, 163, 324 n. 27; Congresul al III-lea (august 1924) 86, 89–90; Congresul al IV-lea (1928) 102, 104, 330 n. 72; Congresul al V-lea (1931) 92, 98, 106–107, 132, 165, 198, 305, 325 n. 36, 328 n. 58, 328–329 n. 60, 329 n. 63, 329–330 n. 64, 331 n. 75; Congresul al VI-lea (februarie 1948) 129; Congresul al IX-lea (iulie 1965) 60, 141, 235–237, 239–240, 243, 246, 250, 253, 256, 321 n. 27, 329 n. 62, 357 n. 41, 359 nn. 13, 359 n. 17, 359 n. 19, 360 n. 30, 362 n. 39; Congresul al X-lea (august 1969) 140, 246, 248, 301, 352 n. 54, 360 n. 24, 361 n. 35; Congresul al XI-lea (noiembrie 1974) 249, 361–362 n. 37, 362 n. 38; Congresul al XII-lea

(noiembrie 1979) 246, 250, 252, 313; Congresul al XIII-lea (noiembrie 1984) 250, 252–253, 363 n. 42; Congresul al XIV-lea (noiembrie 1989) 61–62, 252, 272–273, 370 n. 110; dispariția ~ 49, 100, 103; epilogul ~ 49, 277, 282; frauda în alegeri și ~ 128; mitul „grupării naționale" și ~ 321 n. 28; pensiile și ~ 359 n. 13; plenara din aprilie 1968 330 n. 71, 342 n. 38; plenara din februarie–martie 1952 168; plenara din ianuarie 1950 166; plenara din mai–iunie 1952 43, 169; plenara din iunie 1958 43, 140, 205–206; plenara din martie 1965 357 n. 41; plenara din octombrie 1945 343 n. 41; schimbarea numelui ~ 236; „tradițiile internaționaliste" ale ~ 246; viața de apoi a ~ 277–301. *Vezi și* P.M.R.

P.C.U.S. 18, 57; Congresul al XX-lea al P.C.U.S. 58, 175, 181, 183, 187, 197, 203, 210, 212, 218, 242; Congresul al XXII-lea al ~ 57, 213–214, 221; Congresul al XXIII-lea al ~ 237; Fabian și ~ 98–99. *Vezi și* ruptura chinezo-sovietică

P.D. *Vezi* Partidul Democrat

P.D.S.R. (Partidul Democrației Sociale din România) 38, 278–280, 288, 291, 294, 296, 298–299, 373 n. 20, 373 n. 21, 374 n. 29, 375 n. 36

Penescu, Nicolae 129

Peng Chen 211

Pentru pace trainică, pentru democrație populară 58, 161, 166–168, 176, 344 n. 53, 346 n. 77

perestroika 54, 182, 270, 284

perioada de ilegalitate 61-106, 314 n. 35; Ceaușescu și ~ 101, 230, 235; Chișinevschi și ~ 206; fracționismul și ~ 149; legitimitatea partidului și ~ 225-226

peronism 296–300

Petrescu, Camil 190

Petrescu, Constantin-Titel 90, 94, 129, 133

Petrescu, Dan 30, 254, 272

Petrescu, Elena. *Vezi* Ceaușescu, Elena

Petrescu, Gheorghe 266, 368–369 n. 92

Petroveanu, Mihail 190

Pintilie, Gheorghe 53, 118, 136, 163, 248, 307–308. *Vezi și* Bodnarenko, Pantelei

Pintilie, Ilie 162–163

Pitești: experimentul ~ 70

Pârvulescu, Constantin 17, 119, 122, 134–135, 140, 152, 162, 186–187, 197, 210, 246, 271–272, 302, 312–313; Ceaușescu și ~ 246, 250–251, 271–272; conducerea din ilegalitate și ~ 122, 134–135, 362 n. 41; epurarea facțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 123, 346 n. 74; epurarea grupului Chișinevschi-Constantinescu și ~ 186–187; epurarea grupului Foriș-Koffler și ~ 119, 136; expulzarea lui ~ 210; ca membru al Biroului Politic 170; nucleul din închisori și ~ 136; Școala Leninistă a Cominternului și ~ 162

Ploiești: grevele de la rafinării 113

pluripartitism 66, 217, 285–292

P.M.R. (Partidul Muncitoresc Român): aniversarea ~ (30 de ani) 167; Chișinevschi și ~ 170; comunismul național și ~ 226; Congresul I (februarie 1948) 129, 143, 164; Congresul al II-lea (1955) 115, 174, 179, 180, 184, 204, 315, 346 n. 83, 347 n. 8; Congresul al III-lea (1960) 187, 200, 209–211, 213, 222, 306, 353 n. 2; Congresul al IV-lea (iulie 1965) 236; Congresul al XX-lea al

P.C.U.S. și ~ 181–187; Constantinescu, Miron și ~ 170, 180, 201, 343 n. 41; crearea ~ 129; destalinizarea și ~ 175, 184, 187, 197, 202, 209–210, 221, 229, 234, 241, 243; plenara din aprilie 1954 179; plenara din aprilie 1962 218; plenara din aprilie 1964 43; plenara din august 1953 169; plenara din mai–iunie 1952 166, 201; plenara din martie 1949 147; plenara din martie 1963 222; plenara din martie–aprilie 1956 184; plenara din iunie 1958 205–207, 352 n. 55, 356 n. 36; plenara din iunie–iulie 1957 196–205; plenara din noiembrie 1946 153; plenara din noiembrie–decembrie 1961 97, 140, 183, 187, 200–201, 209, 213, 216–218, 313, 326 n. 42, 351 nn. 41, 43, 362 n. 41; revoluția maghiară și ~ 192–196; schimbarea de nume și ~ 236. *Vezi și* P.C.R.
P.N.L. *Vezi* Partidul Național-Liberal
P.N.Ț.C.D. *Vezi* Partidul Național-Țărănesc Creștin și Democrat
Poarta Albă: închisoarea ~ 70
Podgornîi, Nikolai 222
politica de „democratizare" 188
Politzer, Georges 99
poliția partidului. *Vezi* Securitate
Popescu, Dumitru 27, 53, 237, 247, 339 n. 10, 361 n. 32, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Popescu-Puțuri, Ion 115, 325 n. 35
poporanism 71
Popovici, Constantin 79–81, 94
populism 71, 258, 280; socialist 296
P.P.C.R. (Programul Partidului Comunist Român) 249–250, 362 n. 38
Pospelov, Piotr 181
Postanski, Mișa (Posteucă) 163, 336–337 n. 22
postcomunism 28, 36–39, 47, 51, 67, 278, 281–282, 289–290, 297, 317 n. 2, 373 n. 19, 373 n. 21, 376 n. 45
Potemkin 77
Pravda 79, 202
Preoteasa, Grigore 303; Agitprop și ~ 112, 352 n. 52; Ceaușescu, Nicolae și ~ 204–205; Gheorghiu-Dej și ~ 204, 352 n. 52; Pătrășcanu și ~ 150; U.T.C. și ~ 200
Prezidiul Permanent (P.C.R.) 140, 211, 238, 302, 310, 316, 342 n. 38, 359 n. 17, 361 n. 35
Primăvara de la Praga 16, 242–245, 339 n. 11, 360 n. 26, 360 n. 27
„Principiile Diviziunii Internaționale a Muncii" (C.A.E.R.) 220
privatizare 69, 282, 295, 297–298
prizonieri/deținuți politici 46, 97, 118, 137, 151, 155–156, 162, 204, 225, 278, 297
prizonierul lunii (Amnesty International) 254
P.R.M. *Vezi* Partidul România Mare
problema națională 85–86, 89
Problemele leninismului (Stalin) 64, 162, 198, 353 n. 11
Problemele păcii și socialismului 222, 347 n. 3
Problems of Communism 34, 40
„procesul comunismului" 291, 376 n. 40
Pro-Democrația 291
Profintern (Internaționala Sindicală „Roșie") 85
Programul de Acțiune al Partidului Comunist din Cehoslovacia 244
Programul P.C.R. 249–250, 362 n. 38
proletariat 66, 71, 73, 78, 81, 83, 86, 90, 93, 96–97, 99, 101, 104, 106, 110, 130, 147, 150, 198, 213, 331 n. 75,
propagandă: mașina de ~. *Vezi* Agitprop

Protiv, Ion. *Vezi* Pauker, Marcel
protocronism 261, 366–367 n. 76
P.S.D. *Vezi* Partidul Social-Democrat
P.S.D.R. *Vezi* Partidul Social-Democrat Român
P.S.M. *Vezi* Partidul Socialist al Muncii
Pulawska: grupul ~ (Polonia) 68
P.U.N.R. *Vezi* Partidul Unității Națiunii Române
Purcaru, Ilie 262
Puterile Aliate 122

Rabinsohn, Ana. *Vezi* Pauker, Ana
Racovski, Cristian 76–79, 84, 96–97, 109, 163
Radek, Karl 82, 84, 142
Radio Moscova, serviciul român 109, 138–139, 165, 315, 324 n. 24, 333 n. 92
Radoșovețkaia, Esther. *Vezi* Moghioroș Stela
Rajk, László 128, 151, 153–154, 166, 172, 176
Rákosi, Mátyás: Ceaușescu, comparat cu ~ 267; Congresul al II-lea al P.M.R. și ~ 174; „evreu neevreu" 113; fracționismul și ~ 131; Gheorghiu-Dej, comparat cu ~ 162; Nagy și ~ 174, 177–178; Rajk și ~ 143; tactica „salamului" ~ 130
rákosism 178
Ralea, Mihai 95, 112, 162, 200, 225
Rangheț, Iosif 114, 122–123, 134–135, 302, 313, 325–326 n. 37, 334 n. 1, 362 n. 41; conducerea P.C.R. și ~ 122, 134; interogatoriul lui Pătrășcanu și ~ 153; Luca și ~ 169; nucleul din închisori și ~ 114, 118, 166; politica de cadre și ~ 123–124; răpirea lui Foriș-Koffler și ~ 135
Rangheț, Sanda 247–248
Raskovic, Jovan 257
Rațiu, Ion 288
Răceanu, Grigore 30, 115, 205–206, 271–272, 319 n. 3, 320–321 n. 24, 352 n. 53
Răceanu, Ileana 134, 205, 303, 348–349 n. 17, 352 n. 53
Rădăceanu, Eugenia 248
Rădăceanu, Lothar 95, 129–130, 248
Rădescu, Nicolae 126
Răduică, Grigore 242
Rădulescu, Gheorghe (Gogu) 63, 200, 252, 258, 314, 331 n. 79, 332 n. 82, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42
Rădulescu-Motru, Constantin 200
Răutu, Leonte 22, 39, 112, 138–139, 148, 150, 164–165, 172, 187–191, 194, 203, 205, 236, 314–316, 327 n. 44, 332 n. 82, 337 n. 25, 339 n. 10, 350 n. 29, 350 n. 33, 353 n. 3, 353 n. 8, 355 n. 36, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40; accidentul de avion și ~ 205, 352 n. 51; Brigăzile Internaționale și ~ 332 n. 82; Bulan, Tatiana și ~ 248; ca emigrant comunist 115, 165, 216; ca „evreu neevreu" 113; ca membru al Biroului Politic (mai 1952) 170, 215; ca stalinist 172, 174, 184; Ceaușescu și ~ 203, 236, 238; cetățenia sovietică și ~ 115; Chișinevschi și ~ 139, 159, 197–200; conducerea P.C.R. și ~ 303; Congresul al II-lea al P.M.R. și ~ 180, 203; Congresul al IX-lea al P.C.R. și ~ 235; Constantinescu și ~ 202; epurarea fracțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 172; epurarea grupului Doncea și ~ 206; Gheorghiu-Dej și ~ 159, 172, 188–189, 202, 236, 348 n. 10, 349 n. 26, 352 n. 52; Niculescu-Mizil, Paul și ~ 217, 236,

315; nucleul din închisori și ~ 114; Preoteasa și ~ 205; revoluția maghiară și ~ 190; Radio Moscova, serviciul român 49, 138–139; Agitprop și ~ 112, 114–115, 148, 187, 198–199, 205, 216–217, 236; Școala de Partid „Ștefan Gheorghiu" și ~ 339 n. 10
război nuclear 219
Războiul Civil: din Grecia 127; din Spania 18, 33, 35, 49, 109–110, 114, 136–137, 139–140, 181, 189, 216, 246, 303, 311, 321 n. 30, 326–327 n. 42, 332 n. 82, 333 n. 92, 344 n. 50, 345–346 n. 72
Războiul Rece 16, 18, 124, 130, 172
realism socialist 148, 234, 268, 344 n. 50, 350 n. 29, 355 n. 34
Rebreanu, Liviu 190, 225
reforma agrară 75, 85, 126, 146, 338 n. 4
reforma monetară 168–169, 309
Republica Democrată Germană (R.D.G.) 18, 53, 55, 67, 109–110, 177, 221, 239
Republica Populară Chineză 180
Republica Populară Română (R.P.R.) 44, 130, 224–225, 357 n. 40
Republica Sovietică Autonomă „Moldovenească" 88
Revái, Jozsef 113, 327 n. 44
restalinizare 48, 65, 240, 243, 249, 304
Rețeaua Inițiativelor Libere (Ungaria) 283
revista *22* 283, 372 n. 3, 372 n. 7
revizionism 15, 46, 55, 58, 65–66, 69, 116, 153, 174–175, 176–177, 183, 187–188, 191–192, 194, 196, 201–202, 205–206, 254, 273, 304, 345–346 n. 72, 368 n. 88, 370 n. 113, 372 n. 8
revoltele muncitorești 117–118, 255, 270, 364 n. 58
revoluția bolșevică 71, 74–84, 90, 324 n. 17
revoluția culturală 249, 267
revoluția din decembrie 1989 20, 34, 37–39, 42, 45, 68, 204, 242, 255, 269–278, 280–282, 284–285, 287, 289–290, 292, 302–303, 305, 310, 313–314, 316, 319 n. 3, 320 n. 17, 339 n. 10, 362 n. 41, 369 n. 100, 369 n. 101, 370 n. 109, 371 n. 116, 371 n. 118
Revoluția din Octombrie 75, 104
revoluția maghiară 33, 36, 48, 50, 66, 68, 190, 192–196, 204, 206, 210, 242, 307
Rezistența franceză 25, 188–189, 246, 248, 347 n. 6
Roitman, Iosif. *Vezi* Chișinevschi, Iosif
Rolland, Romain 95
Roller, Mihail 115, 148, 150, 199, 202, 217, 225, 315, 338 n. 7, 355–356 n. 36
Roman, Petre 30, 63, 278, 287, 289, 297, 321 n. 30, 351 n. 37, 360 n. 28, 372 n. 2, 373 n. 16
Roman, Valter: Brigăzile Internaționale și ~ 332 n. 82; ca emigrant comunist 139, 164, 347 n. 3; epurarea lui Chișinevschi și ~ 200; epurarea fracțiunii Pauker-Luca-Georgescu și ~ 216; Gheorghiu-Dej și ~ 139, 193, 200, 216; Primăvara de la Praga și ~ 360 n. 28; Războiul Civil din Spania și ~ 246; revoluția maghiară și ~ 195, 351 n. 37, 351 n. 40; Agitprop și ~ 112
România liberă 204, 287, 299, 314, 373 n. 17, 375 n. 38, 376 n. 40
România Liberă: postul de radio ~ 139, 165, 195
România Mare 298, 310, 370 n. 113, 376 n. 44

Roșca, D.D. 225
Roth, Wilhelm (Willi) 103
Rothschild, Joseph 220
Rotman, Dora 108
Rozvan, Eugen 325 n. 35; activist P.C.R. în perioada interbelică 96; Comitetul Executiv al P.C.R. (1922) și ~ 84; execuția lui ~ 91, 109; Luca și ~ 165; Nagy și ~ 91–92; nihilismul național și ~ 104–105; Pauker, Marcel și ~ 84; reabilitarea lui ~ 92
Rozvan, Ștefan 91
Rozvanyi, Jenö. *Vezi* Rozvan, Eugen
Rubașov, Nikolai (în *Întuneric la amiază*) 84, 142
ruptura chinezo-sovietică 35, 38, 48, 211–213, 218–219, 222, 243, 259, 309, 347 n. 3, 353 n. 13, 354 n. 26, 361 n. 33
Rusev, Iordan Dragan. *Vezi* Borilă, Petre
rusificare 174, 186, 199, 234

Sablin 79
Sadoveanu, Mihail 162
„Sarcinile organizațiilor de tineret" (Lenin) 86
Sasu, Ion 253
satelizare 226
Sălăjan, Leontin 192, 311, 337 n. 25, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17
Sănătescu, Constantin 125–126
Săptămâna 254
Săvulescu, Traian 162
Schein, Solomon 102–104, 324 n. 27, 328 n. 52
Schwammen, Hertha. *Vezi* Pătrășcanu, Elena
Scânteia 39, 112, 139, 148, 226, 236, 266, 306, 320 n. 17, 326–327 n. 42, 360 n. 24, 371 n. 1, Ceaușescu lăudat în ~ 236, 258; Constantinescu drept redactor-șef 201; Gheorghiu-Dej lăudat în ~ 226; Popescu drept redactor-șef al ~ 237; Răutu ca redactor-șef al ~ 314–315; Toma ca redactor-șef al ~ 112, 135, 148, 170, 357 n. 40
Scânteia tineretului 253
„Scrisoarea celor șase" 52, 271, 287, 301, 309, 313, 356 n. 39, 370 n. 106, 370 n. 107
Scurtă biografie (Mitin) 161
Scurtu, Ioan 22, 27, 41
Secția de Cadre 266
„Secta meditației transcendentale" 60
secția sovietică internațională 124
secesiune: dreptul la ~ 90–91
Securitate 17, 52–53, 62–63, 136, 156, 180–181, 192, 194, 206, 215, 227, 273, 277, 301, 303, 305, 307, 320 n. 17, 336 n. 19, 336–337 n. 22, 372 n. 8; arhivele și ~ 336 n. 19, 341 n. 29; Bodnarenko și ~ 336–337 n. 22; Ceaușescu și ~ 39, 48, 54, 187, 231, 236, 267, 269, 277, 290, 294, 371 n. 116; Constantinescu, Miron și ~ 306; Pauker, Ana și ~ 116, 312; postcomunismul și ~ 283–284, 292, 310, 361 n. 101, 372 n. 8
S.E.D. (Partidului Socialist Unit) 53
Sencovici, Alexandru 108, 169, 200, 326 n. 42, 330 n. 65, 337 n. 25, 343 n. 43
Serviciul Român de Informații (S.R.I.) 27, 41–42, 63, 290, 371 n. 117, 372 n. 2, 375 n. 31
Sfatul Țării 164
Shafir, Michael 15, 22, 28, 34, 47, 72–73, 78, 221, 254, 323 n. 4, 366–367 n. 76
Sighet: închisoarea de la ~ 70, 288, 309
Siguranță 97, 134, 309, 341 n. 31
Silone, Ignazio 80

Siniavski, Andrei 243
sionism 328 n. 49
Sârbu, Victoria (Mira) 134, 156, 307–308, 342 n. 32
Skilling, H. Gordon 222
Sladek, Mary 30, 42
Slánský, Rudolf 18, 49, 131, 135, 154–155, 167, 174
Șmeral, Bohumil 105
social-democrație 76, 94–95, 322 n. 1,
„socialism cu față umană" 64, 68, 245, 249
socialism democratic 177, 243, 245
socialism dinastic 54, 70, 261
Socialismul 83, 88
socialismul de stat 47, 188, 243, 280, 289
socialismul românesc 71–84, 89–90, 324 n. 17; Ceaușescu și ~ 55, 293-294; Dobrogeanu-Gherea, Constantin și ~ 72–74, 323 n. 4; în perioada interbelică 93–95; Labiș, Nicolae și ~ 350 n. 33; Rozvan și ~ 92, 325 n. 35
societate fără clase 95, 146
„societate socialistă multilateral dezvoltată" 62, 248, 255, 271, 362 n. 38
societatea civilă 12, 36, 74, 147, 275, 280, 282–285, 291–292, 295
sociologie 24, 148, 200–202, 206, 357 n. 41
Socor, Vladimir 28, 34
Solidaritatea (Polonia) 245, 273
Soljenițîn, Aleksandr 221
Solomon, Barbu 129
Sorel, Georges 95
Souvarine, Boris 121, 181
Sovietul Suprem Ucrainean 138, 165, 308
Sperber, Manès 91, 96
Spiru, Basil 83, 109–110, 324 n. 24
Sputnik 207
S.R.I. *Vezi* Serviciul Român de Informații
Stahl, H.H. 200, 225
Stalin, Iosif: antisemitismul și ~ 167; bolșevizarea și ~ 38, 88, 142–143, 325 n. 31; Ceaușescu și ~ 203-204; Chișinevschi, influențat de ~ 198; criticarea lui ~ de către Hrușciov 181–184; epurările și ~ 161, 172; Gheorghiu-Dej și ~ 141, 162, 168, 335–336 n. 18; halucinațiile paranoice ale lui ~ 172; moartea lui ~ 70, 171, 174, 338 n. 7; Partidul Muncitoresc Român și ~ 130; P.C.R. și ~ 159; Tito și ~ 35
stalinism: antisovietic 58–61; Ceaușescu și ~ 246, 251, 261–262, 265–268, 272–273, 367 n. 77; Gheorghiu-Dej și ~ 162; magia primitivă și ~ 327 n. 43; național 48, 187, 321 n. 28, 326–327 n. 42, 366 n. 75; P.C.R. și ~ 99–106; Racovski și ~ 96–97; Rozvan și ~ 91–92
stalinist: dogmatismul ~ 211; fazele represiunii ~ 151, 339 n. 15; proiectul ~ 145–148; teroarea ~ 149, 244, 272, 338 n. 29
„Stalintern" 163
Staszewski, Stefan 174
statul terorist-polițienesc 174
Stavrakis, Peter 134
Stănciulescu. *Vezi* Chișinevschi, Iosif 195
Stănculescu, Atanasie 62
Stănescu, Ion 17, 22, 60, 246, 304, 316
Stere, Constantin 71–72
Sternberg, Haim 87
Stângismul (Lenin) 98
Stoica, Gheorghe 100, 140, 162, 164, 361 n. 35, 362–363 n. 42; Brigăzile Internaționale și ~ 326–327 n. 42, 332 n. 82, 335 n. 65; Ceaușescu și ~ 140, 235, 239; discursul lui ~ la plenara din noiembrie–

decembrie 1961 140, 326–327 n. 42; ca emigrant comunist 140; Războiul Civil din Spania și ~ 124, 246, 315 n. 42; reabilitarea lui Pătrășcanu și ~ 242; Secretariatul din țară și ~ 108; Școala Leninistă a Cominternului și ~ 162; U.T.C. și ~ 100
Streinu, Vladimir 225
Susaikov, Ivan Zaharovici 126
Suslik, Iosif (Badeev) 103
Suslov, Mihail 125, 130–131, 182–183
suveranitate 61, 209, 220–221, 223, 243, 244, 258

Șandru, Ovidiu 119, 205
Șcerbakov, Aleksandr 125
Școala de la Budapesta 251
Școala de Partid a P.C.U.S. 316
Școala de Partid „Ștefan Gheorghiu" 63, 247, 290, 306, 315, 339 n. 10
Școala de Științe Sociale „Andrei Jdanov" 148
Școala Leninistă a Cominternului (Moscova) 103, 114, 162, 198, 305, 329 n. 63
„Școala Profesorilor Roșii" 92
Școala Superioară de Partid (P.C.U.S.) 247
Șelepin, Aleksandr 267
Șelmaru, Traian 148, 217, 315, 355–356 n. 36
Șepilov, Amitri 202
Șerbulescu, Andrei. *Vezi* Zilber, Belu
Șoltuțiu, Ion 155, 341 n. 26
șovinism 55, 78, 104, 152–153, 268–269, 281, 294, 296, 298, 326–327 n. 42
Ștefănescu, Alexandru 156, 305, 342 n. 32
Ștefănescu, Ion Traian 17, 253
Ștefanov, Boris 83–86, 88, 90, 92, 96, 98, 103, 108, 133, 307, 324–325 n. 27, 330 n. 67, 330 n. 68
Ștefanski-Gorn, Alexander 107, 138, 329 n. 64
Șutov, Nikolai 168

Talpeș, Ioan 63
Tămădău: episodul ~ 128–129
Tănase, Stelian 22–23, 28, 320, 327, 350, 396
Tătărescu, Gheorghe 93, 334
Tcacenko, Pavel 98, 103
Teodorescu, Alin 282
Teodorescu, Virgil 367
Tertulian, N. 190
„Tezele Blum" (Lukács) 99
Thalheimer, August 100, 161
Thälmann, Ernst 100
The Economist 56, 230, 358, 365
Thorez, Maurice 18, 138, 162, 164, 182–183, 229, 307, 311, 343, 393
Tillon, Charles 161
Timișoara: revolta de la ~ 46, 48, 58
Timișoara, Societatea 275
Tineretul Progresist 128
Tinkelman, Asea 82
Tismăneanu, Hermina 5, 30, 332, 344
Tismăneanu, Leonte 30, 332, 347, 353
Tisminețki, Nehama 30, 344, 348
Tisminețki, Leonid. *Vezi* Tismăneanu, Leonte
Tito, Iosip Broz 17, 33, 66, 128, 135, 143, 149, 178, 212, 226, 265; Ceaușescu comparat cu ~ 230, 249, 265; comunismul național și ~ 66; Gheorghiu-Dej și ~ 35, 135, 162, 192, 212, 346 n. 78; Gheorghiu-Dej, comparat cu ~ 162; Pătrășcanu, comparat cu ~ 157; Stalin și ~ 35, 176, 346 n. 78; Școala Leninistă a Cominternului și ~ 162
titoism 48, 143, 156–157, 239, 265, 339, 349,

Târgu-Jiu: lagărul de la ~ 119, 122, 137, 151, 152, 163, 166, 199, 201, 204, 303, 305–306, 312
Târgu-Mureș: inițiativa Pro-Europa 291
Togliatti, Palmiro 18, 111, 219; comunismul național și ~ 66; Constantinescu și ~ 183, 202; Gheorghiu-Dej comparat cu ~ 162; „nota memorială" a lui ~ 243; Pauker, Ana și 138, 164, 311
Tökés, László 274
Toma, Ana (Grossman) 112, 216, 248, 326, 336, 337, 341
Toranska, Teresa 17, 174, 338, 346, 397
Tordai, Victor 102
Torossian, Herant 156, 342
Totu, Ion 63
„Totul" (Blandiana) 263
traco-dac: mitologia ~ 61, 233, 293
„Tragicomedia comunismului românesc" (Tismăneanu) 40
Transilvania 48, 74, 91, 94, 101, 104, 143, 153, 192, 194, 204, 269, 329, 369
Transnistria: lagărele din ~ 119, 171
„trădarea generoșilor" 72
Trianon: Tratatul de la ~ 57, 74, 89, 104
Tribunalul Suprem 242
Trofin, Virgil 17, 206, 238, 246, 253–254, 304, 311, 316, 359, 361–362, 364,
Troțki, Lev 24, 71, 76, 78, 81, 88, 142, 181, 397
troțkiști 187
Trujillo, Rafael 64
Tucker, Robert C. 19–20, 45, 175, 209, 317, 319–321, 358, 367,397
Tudor, Corneliu Vadim 36, 256, 279, 291, 294, 296, 299, 365, 369, 374, 376, 394
„Tudor Vladimirescu": divizia ~ 139–140, 311–326, 333
Tudoran, Dorin 30, 254, 259, 366, 369, 397
Tyminski, Stanisław 279

țapi ispășitori 149, 157, 175, 202
„țară imperialistă multinațională" 57, 87, 115
țărănimea 99, 106, 146, 169
Țepeș, Vlad 279
Țeposu, Radu 42
Țugui, Pavel 315, 348 n. 10, 350 n. 30, 350 n. 31, 352 n. 52, 356 n. 36

U.D.M.R. *Vezi* Uniunea Democrată a Maghiarilor din România
Ulbricht, Walter 18, 131, 162, 183, 220, 229, 239, 324 n. 24
Uniunea Artiștilor Plastici 148
Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști din România 206, 252, 367 n. 84
Uniunea Compozitorilor 148
Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (U.D.M.R.) 289, 296
Uniunea Națională a Studenților din România 128
Uniunea Scriitorilor 148, 190–191, 225, 234, 243, 252, 350 n. 29
Uniunea Scriitorilor din România. *Vezi* Uniunea Scriitorilor
Uniunea Tineretului Comunist. *Vezi* U.T.C.
Universitatea din București 41, 200, 275, 305, 314, 347 n. 3
U.T.C. (Uniunea Tineretului Comunist): Ceaușescu, Nicolae și ~ 122, 206, 304; Ceaușescu, Nicu și ~ 252; Constantinescu și ~ 200–201, 303; Florescu, Gheorghe și ~ 170; Iliescu, Ion și ~ 206, 290, 373 n. 14; întâlnirea de la Harkov și ~ 99
utopism 96

Vaida, Vasile 169
Vaida-Voevod, Alexandru 117–118
Valea Jiului: grevele minerilor din ~ 65, 74, 255
Valea Prahovei: grevele din ~ 118
Valev, E.B. 220, 221, 354 n. 21
Vapniarka: lagărul de la ~ 171
Varga, Evgheni (Jenö) 91–92
Vasilichi, Gheorghe 113, 117, 161–162, 205, 216, 246, 332 n. 82, 333 n. 92, 343 n. 41
Vass, Ghizela 248, 337 n. 25
vechea gardă (P.C.R.) 82, 140, 157, 260; eliminarea ~ 39, 47, 60, 101, 133, 321 n. 24
Verdeț, Ilie 17, 54, 304, 316, 359 n. 17, 361 n. 35, 361–362 n. 37, 362 n. 40, 362–363 n. 42, 363 n. 48; Ceaușescu și ~ 60, 238, 246, 304, 316, 363 n. 48; Partidul Socialist al Muncii și ~ 291, 316; prim-ministru 54
„verificările" 155, 166, 169
Versailles: Tratatul de la ~ 57, 74, 89, 104
Vianu, Ion 254
Vianu, Tudor 200, 225
Viața Românească 72, 339
Vida, Geza 246
Vijoli, Aurel 169, 345 n. 62
Vincze, Janos. *Vezi* Vințe, Ion
Vințe, Ion 140, 169, 195, 303, 312, 345 n. 71, 346 n. 74
Vitner, Ion 189–190
Vâlcu, Vasile 205, 337 n. 25, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37
vânători de vrăjitoare: Beniuc, Mihai și ~ 355 n. 34; Gheorghiu-Dej și ~ 59; Pauker, Ana și ~ 138; Rajk și ~ 143
Vîșinski, Andrei Ianuarievici 126, 334 n. 6
Vlad, Iulian 62–63, 269
Voicu, Ștefan (Aurel Rotenberg) 112, 115, 150, 205, 217, 315
Voinea, Șerban 95
Voitec, Ștefan 94–95, 129, 130, 353 n. 3, 353 n. 8, 359 n. 17, 361 n. 35, 361 n. 37, 362 n. 40, 363 n. 42
Voroșilov, Kliment 161, 178
Vulcănescu, Mircea 200, 351 n. 42

Wałesa, Lech 279
Warski (Warszawski), Adolf 96
Wat, Aleksander 16, 71, 89, 325 n. 32, 333 n. 91
Werfel, Roman 174

xenofobie 75, 255, 296, 303

Zaciu, Mircea 357, 367 n. 76
Zaharescu, Barbu 115, 205, 222
Zaharia, Ilie 30, 201, 343 n. 44
Zahariadis, Nikos 36
Zamfirescu, Dan 269
Zeiger, Simion 162
Zhou Enlai 213, 224, 237
Zidul Berlinului 62
Zilber, Belu 16, 54, 110, 142, 155–156, 319 n. 9, 331 n. 74, 338 n. 29, 340 n. 23, 341 n. 29, 341 n. 30, 342 n. 32, 342 n. 35, 342 n. 38
Zinoviev, Grigori 79, 84, 88, 96
Zuckerman, Bercu. *Vezi* Zaharescu, Barbu

În *Stalinism pentru eternitate*, făcând istoria politică a comunismului românesc, Vladimir Tismăneanu consacră un tip de analiză intens etică și pasională, în care competența istorică se împletește strâns cu experiența personală și cu revendicarea dreptului sentimentelor morale de a avea o voce în istorie. Prin stilul pasionat al analizelor sale, el încearcă să ofere o voce publică sentimentelor pe care istoria secolului trecut le înecase în dispreț: bunele sentimente morale.

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI

Vladimir Tismăneanu este un Marcel Proust al comunismului românesc.

MIRCEA CĂRTĂRESCU

Rodul a douăzeci și cinci de ani de reflecție pe marginea comunismului românesc, volumul lui Vladimir Tismăneanu este sortit clasicizării: cea mai profundă și bine informată istorie a sectei iluminate bolșevice din România de la origini până azi, cartea de față e o veritabilă capodoperă.

MIRCEA MIHĂIEȘ

Comunismul a fost o experiență esențială a secolului XX, o experiență pe cât de coșmarescă, pe atât de importantă. Comunismul ne-a marcat pe toți, ne-a mutilat pe toți. Încă nu dispunem de o istorie integrală a partidului comunist polonez. Nu s-a scris încă – în pofida multor publicații prețioase – o istorie profesionistă a guvernelor comuniste din țara noastră. Vladimir Tismăneanu, reputat istoric și analist româno-american, a scris o istorie a comunismului din România care se citește dintr-o singură suflare. În fond, această istorie este varianta românească a destinului nostru comun, am putea chiar spune – e Polonia reflectată în oglinda strâmbă a lui Dracula.

ADAM MICHNIK

Stalinism pentru eternitate este prima sinteză remarcabilă de istorie a comunismului autohton, care îmbină adecvat trei mari categorii de izvoare istorice: documentele de arhivă, sursele deschise (documentele de partid), mărturiile orale. Se adaugă explorarea unei impresionante literaturi de specialitate, care plasează comunismul românesc în contextul său est-european și îi surprinde evoluția în conexiune cu desfășurările de la Moscova și din întreg spațiul sovietic. Nu în ultimul rând, este o istorie a comunismului din România cu o puternică dimensiune comparatistă.

CRISTIAN VASILE

Foto copertă © Radu Sandovici